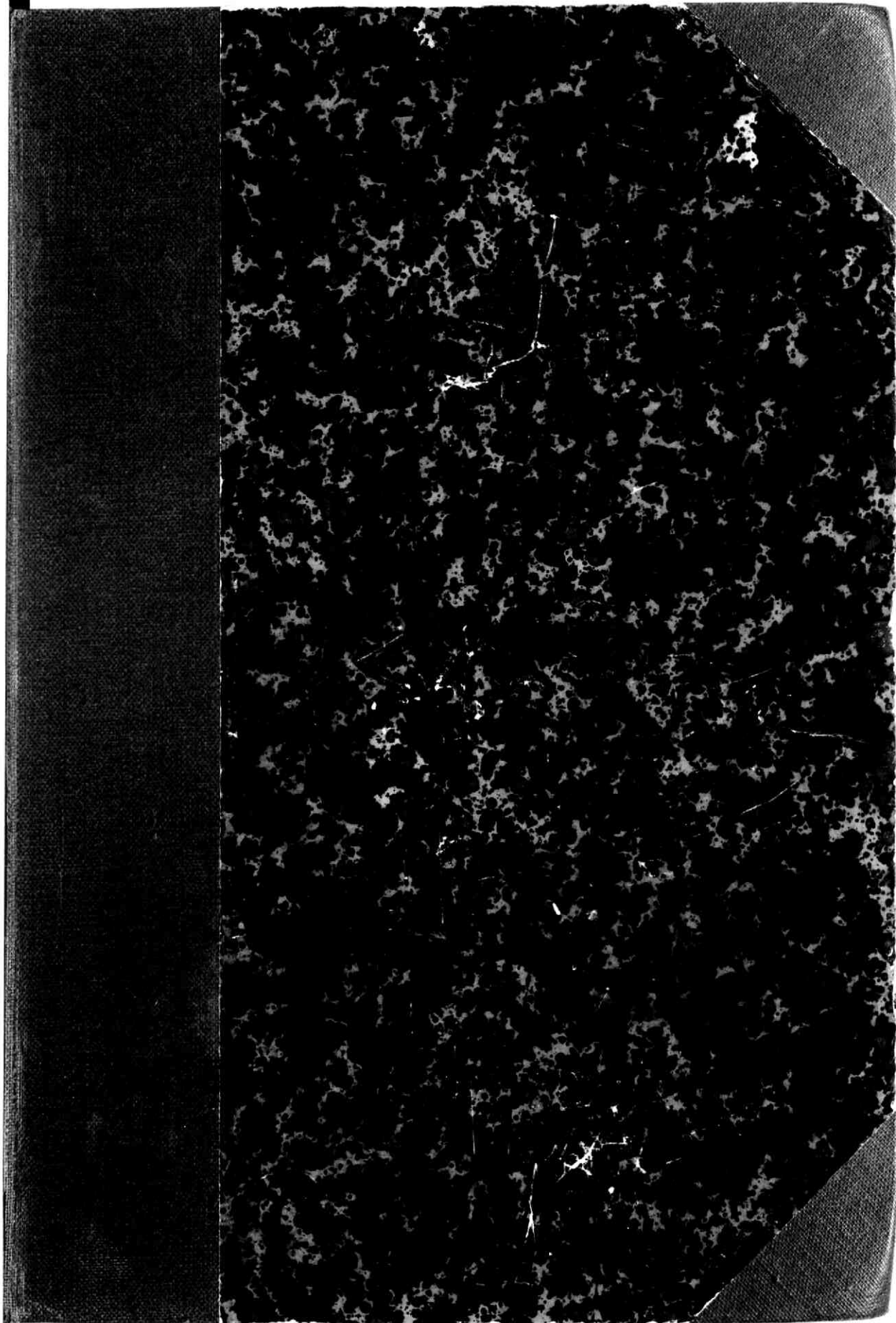

Neerland's heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot op onze dagen

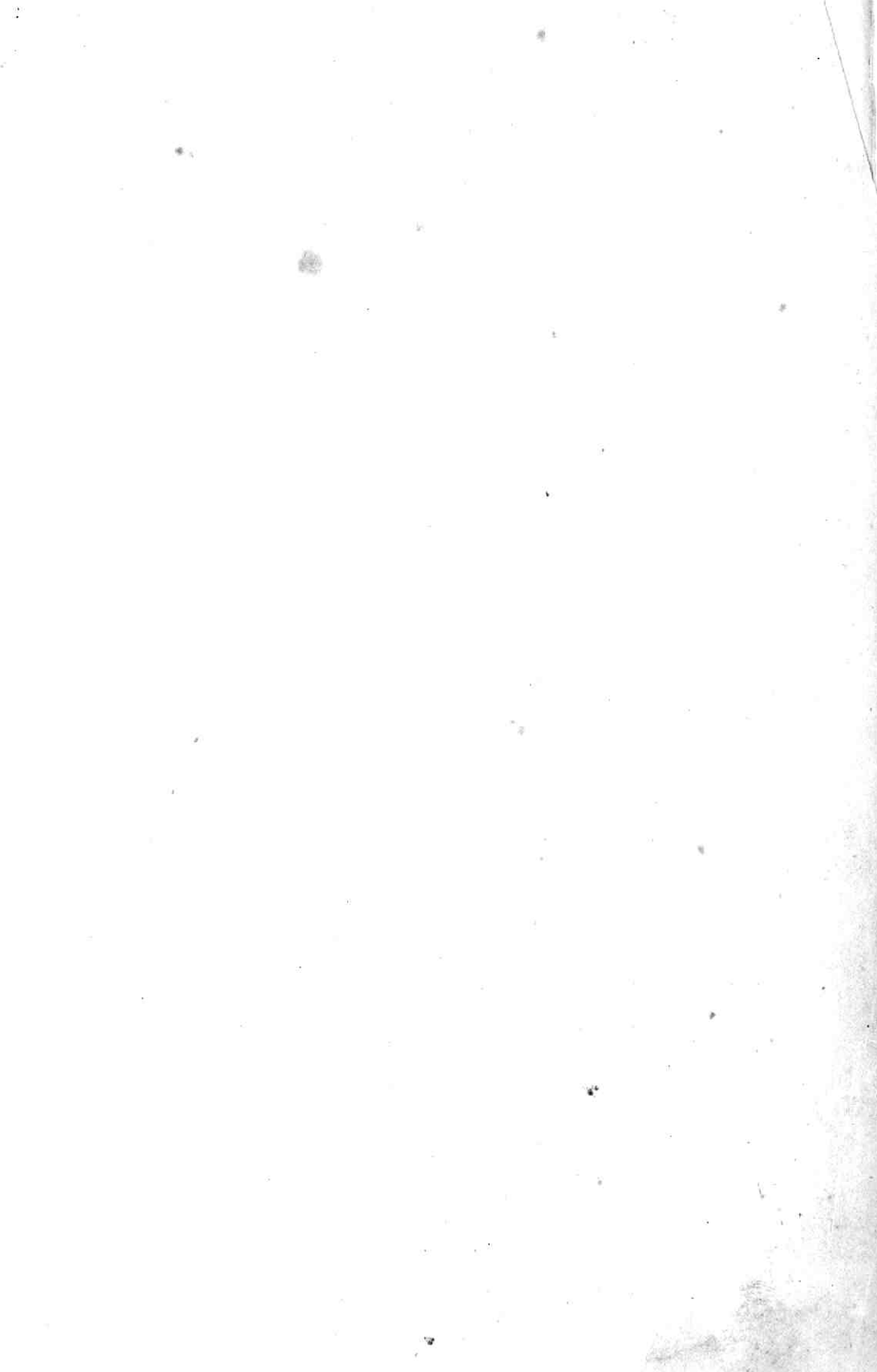
<https://hdl.handle.net/1874/235336>

mm 12210

Bij den uitgever dezes :

Zesde, geheel herziene en verbeterde druk van

Schroeder Steinmetz, Algemeene Grondbeginselen der Aardrijkskunde. Naar de nieuwste bronnen en met inachtneming ook van de jongste veranderingen in den politieken toestand van Europa bewerkt door Mr. G. VOORMEULEN VAN BOEKEREN. Groot-octavo . . f 3.30

Vernieuwde teekening op :

J. A. Uilkens, De volmaaktheden van den Schep- per in zijne schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God en tot bevordering van nuttige natuurkennis. Herzien en op de tegenwoordige hoogte der wetenschap gebragt door Prof. F. KAISER, Dr. E. M. BEIMA, Prof. C. J. MATTHES, Prof. J. VAN DER HOEVEN, Prof. H. C. VAN HALL, Prof. F. A. W. MIQUEL. — In vijf roijaal-octavo boekdeelen, verrijkt met houtsnêc-figuren en platen, opgeluisterd door gegraveerde titels met portretten voor ieder deel.

De uitgave geschiedt bij teekening in afleveringen à 30 cents.

Desverlangd is het geheele werk ook in ééns compleet op den voet van teekening verkrijgbaar, en is dan de prijs voor de teekenaren

In vijf cartonne banden . . f 20,—

In vijf linnen banden . . - 24,—

HELDENDADEN TE LAND

I

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0363 0781

NEERLANDS

HELDENDADEN

TE LAND

VAN DE VROEGSTE TIJDEN AF TOT OP ONZE DAGEN,

DOOR

J. BOSSCHA

Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen

HERZIENE EN VERBETERDE UITGAAF

Eerste Deel

LEEWARDEN — G. T. N. SURINGAR — 1870

I N H O U D

VAN HET EERSTE DEEL.

Inleiding	Bladz. 1
---------------------	----------

I. Tafereelen uit de vroegste en de Grafelijke Tijden.

De Batavieren	4
De Friezen	12
Nederland onder de Leenregeering	25
De strijd met Vlaanderen	44
Vuurwapenen — Schutterijen — Soldij	64

II. Tafereelen uit den oorlog tegen Spanje.

Inleiding	85
Willem I en zijne Broeders	91
Heldenmoed der Burgerijen	143
De mannen van Oranje	174

	Bladz.
Maurits	195
Krijgsverrichtingen onder Prins Maurits.	
A. Strijd tegen Parma, Verdugo en Mondragon. 1586—1596	199
B. Gevecht bij Turnhout. — Slag bij Nieuwpoort. 1597—1600	235
C. Strijd tegen Spinola. 1601—1625	288
Frederik Hendrik	322
Belegeringen onder Frederik Hendrik	329
Bijlagen	385

V O O R R E D E.

Het werk, dat hier in een vernieuwde uitgaaf verschijnt, is ontworpen in dagen van volksopgewondenheid. Het was in 1831. Duizenden van onze mannen en jongelingen, uit voorname huizen en burgergezinnen en onaanzienlijke stulpen, waren vrijwillig te velde getrokken om voor den smaad, door de Dynastie en de Natie ondergaan, met de wapenen voldoening te eischen en de rust te gaan herstellen in onze Nederlandsche gewesten. In dien tijd beijverde zich ieder, naar de mate zijner gaven, bij te dragen tot de nationale geestdrift; in al onze familiën was het leven onder de wapenen een onderwerp der gesprekken; oud en jong hadden begeerte naar oorlogsverhalen uit de lotgevallen van het voorgeslacht. Toen ontstond het voornemen de verrichtingen van ons volk op het oorlogsveld in tafereelen te beschrijven, en daaraan den naam te geven Neerlands Heldendaden te Land.

Met de uitkomst van den Tachtigjarigen Oorlog werd de eerste reeks dier tafereelen besloten, en deze werden tot een boekdeel verzameld, toen de geestdrift van 1831 reeds vier jaren tijd had gehad tot bekoeling. Maar bij den schrijver voegde zich een gevoel van bewondering bij het herdenken van de helden uit het Huis van Oranje in het beschreven vroeger tijdperk onzer Geschiedenis, bij de herinnering aan den 23sten Julij van dat jaar 1831. Hij had het gezien, dien dag, hoe op de heidevlakte bij Rijen, drie geslachten van Oranje-vorsten het schoonste leger dat ooit op den Nederlandschen bodem gestaan had voor zich deden voorbij-

trekken, om te vernemen of het bereid was in de kansen van een oorlog en het vuur van den vijand de veldheerspluim van Oranje te volgen: hij zou aan het einde van zijn werk, zoo God hem het leven liet, te beschrijven hebben, hoe het volgen van die leiding de nationale eer gehandhaafd had. Van de gewaarwordingen hierdoor te weeg gebracht getuigt de Opdracht voor het Eerste Deel geplaatst, en aan het hoofd van den tekst dezer uitgaaf herhaald.

De warmte waarmede de Schrijver de pen had opgevat is hem bijgebleven gedurende de 24 jaren waarin hij, bij tusschenpoozenden arbeid, aan deze tafereelen, in 34 afleveringen uitgegeven, gewerkt heeft. Zelfs heeft hij daaraan meer uitgebreidheid gegeven, dan hij zich in den aanvang had voorgesteld: hij kon den wensch niet bedwingen voor het aanzien en den roem en de verdedigingskracht van zijn vaderland een nuttig werk te verrichten, zoodat hij de woorden van den jongste der twee Pliniusen tot de zijne heeft kunnen maken: » *Inde liber crevit, dum ornare patriam et amplificare gaudemus, pariterque defensionis ejus servimus et gloriae.* » Gelijk ieder Nederlander zijn geboortegrond mag liefhebben als het land waar gedurende zoo veel eeuwen het publiek leven is bezielde geworden door rechtvaardigheid en liefde tot den naaste, mag hij ook ingenomen zijn met den wapenroem zijner landgenooten, omdat hunne oorlogen, of de handhaving van beginselen van recht of zelfverdediging, tot drijfveeren hebben gehad. Het zal daaraan toe te schrijven zijn, dat deze tafereelen een door velen gezocht leesboek zijn geworden.

Maar het was niet het eenig doel van dezen arbeid, den volksgeest wakker te houden tot het besef der verplichting die op den Staatsburger rust in tijden van oorlogsgevaar: nog een andere gedachte heeft de pen bestuurd.

Voor de geschiedenis van Volken en Staten wordt het beloop van oorlogen nagevorsch, om tot de resultaten te komen, die zij voor het volks- en staatsleven gehad hebben: maar wie daarin leering en een onderhoudende leesstof voor den krijgsbevelhebber

vinden wil, moet de strategische leidingen en taktische werkingen leeren kennen, waaraan die uitkomsten zijn toe te schrijven.

Zoo heeft elke Staat zijn militaire geschiedenis. De onze was nog een onbearbeid vak van wetenschap, toen de Schrijver in 1828, bij de oprichting eener Militaire Akademie voor het Koninkrijk der Nederlanden, geroepen werd als Hoogleeraar in de Geschiedenis de toekomstige officieren van het Nederlandsche leger daarin te onderwijzen. Deze roeping sloot in zich de verplichting om aan dit gedeelte der krijgswetenschappen voor Nederland een begin van leven te geven, en ook daartoe moest het werk in 1831 ontworpen dienstbaar worden gemaakt.

Maar de Schrijver was een man van het studeervertrek, en wie militaire handelingen in het veld of bij belegeringen begrijpen en beoordeelen wil, heeft een krijgskundigen blik noodig, door ondervinding en kennis verkregen, en daarom had hij, in 1828 de Militaire Akademie met een inwijdingsrede openende, den wensch uitgesproken, dat de mannen van het zwaard in Nederland niet langer het verhalen en waardeeren van de wapenfeiten hunner voorgangers mochten overlaten aan de mannen van den tabbert. Nu wenschte hij, onder den titel van Neerlands Heldendaden te Land, den weg tot nasporing te wijzen en hier en daar een proeve van ontginning te geven op dezen woest gebleven akker onzer vaderlandsche geschiedenis. Enkele officieren, behoorende tot die Wapens welke zich uitsluitend de Wetenschappelijke noemden, waren toen ook reeds als Schrijvers opgetreden en hadden het Tijdschrift de Militaire Spectator opgericht ter behandeling van alle krijgskundige onderwerpen. De Afleveringen van het werk vonden dus al spoedig naarmate zij verschenen, bij het leger pennen om ze te beoordeelen, andere die de beknopt behandelde gedeelten tot monografiën uitwerkten, weder andere die over betwistbare feiten of stellingen gronden van tegenspraak meedeelden, waardoor dan weder tegenbedenkingen werden uitgelokt; en zoo is er leven en beweging

gekomen op dit veld van wetenschap. Toen aan het werk de laatste hand werd gelegd, was reeds tal van historische geschriften over oorlogsgebeurtenissen en oorlogswezen, in het tijdverloop waarin het geschreven werd door Nederlandsche officieren van alle Wapens in 't licht gegeven. Sedert is die belangstelling in historische studiën bij het leger steeds toegenomen: episoden uit de oorlogen van vroegeren tijd worden in 't breede behandeld; de lotgevallen van bijzondere wapenkorpsen worden verhaald; een veelomvattend werk, de Geschiedenis der Nederlandsche Artillerie, wordt door een officier van ons Indische leger bewerkt: eenmaal, mag men hopen, zal het afgewerkt geheel eener Geschiedenis van de Nederlandsche Landmacht, naast het Nederlandsche Zeewezen van Mr. J. C. de Jonge kunnen prijken.

Terwijl intusschen Neerlands Heldendaden te Land een leesboek geworden is en tot geschiedkundig gebruik wordt ter hand genomen, mocht het niet langer verspreid worden met de leemten, die de Schrijver zelf daarin voor lang heeft opgemerkt. Er zijn gedeelten nadat zij geschreven zijn door het toevloeden van nieuwe geschiedbronnen beneden het peil der wetenschap van onze dagen gekomen. De tijd der wording van het werk is ook het begin geweest van het aan 't licht brengen, hier en elders, van oorkonden, brieven en bescheiden van allerlei aard — nog onbewerkte bouwstoffen voor de algemeene geschiedenis van ons Vaderland — en de militaire geschiedschrijver mag die niet ongebruikt laten.

Zoo is de wensch ontstaan naar herziening en zijn voor dezen nieuwen druk, in tekst en aantekeningen de plaatsen die het behoeften omgewerkt of vernieuwd en aangevuld. Bij deze herziening zijn den Schrijver goede diensten bewezen door den Heer A. L. H. Ising in oordeelkundige aantekeningen, de vruchten eener vergelijking van het werk met later in 't licht gekomen historische bronnen en onderzoekingen.

OPDRACHT

aan Zijne Koninklijke Hoogheid WILLEM GEORGE FREDERIK LODEWIJK,
Prins van Oranje, Veldmaarschalk, Opperbevelhebber
van het Nederlandsche Leger, enz. enz. enz.

Koninklijk Vorst en Heer!

Met dankbaarheid herdenkt de Nederlander, hoe, sedert bijna drie eeuwen, de Vorsten van Oranje-Nassau de grondleggers en beschermers zijn geweest der onafhankelijkheid van zijn Vaderland; met bewondering staart hij op een Stamhuis, waaruit eene reeks van Krijgsoversten is voortgesproten, zooals geen ander Vorstengeslacht immer heeft opgeleverd; en, die het ondernomen heeft, het veld der Historie te doorloopen, om de trekken bijeen te zamelen van Nederlandsche dapperheid, dien ontmoeten de helden van dat Stamhuis op elke schrede. Al aanstonds bij de geboorte

van den Nederlandschen Staat, ziet hij uit den alouden Stam van Nassau een vijftal broederen te voorschijn treden, waarvan drie den eeredood op het slagveld vinden, twee de stamvaders worden van nieuwe heldengeslachten. Mogt hij den onsterfelijken Vader des Vaderlands ook als Veldheer zien uitblinken, den overwinnaar bij Nieuwpoort kon hij als den grootsten oorlogsheld zijner eeuw begroeten, en Frederik Hendrik de baan zien volgen van zijnen roemruchtigen broeder. De schrandere Grondlegger der Unie van Utrecht moge op het oorlogsveld niet schitteren, hij schenkt zonen aan het Vaderland, die den Frieschen Vorstentak, reeds bij deszelfs eerste verheffing, met oorlogsroem bekroonen. Overal, waar gestreden wordt voor de vrijheid van Nederland, dringen aanvoerders uit het Huis van Nassau op den voorgrond; en, wanneer hij, die den grooten worstelstrijd onzer vaders, als een tooneel beschouwde van Nederlandschen wapenroem, in het eind het groote pleit, ten koste van zooveel Nassausch bloed, glorierijk ziet be-

slecht, dan brengt hij aan die edelen, die met het zwaard in de hand zijne vaderen zijn voorgegaan, om vrijheid en geweten tegen dwang en overheersching te beschermen, de hulde toe eener dankbare nagedachtenis.

En nu, na deze reeks tafereelen te hebben geschetst van oorlogsdaden, welke de volkomene vestiging van onzen Staat voorafgegaan zijn en vergezeld hebben, bedwingt de schrijver zich met moeite, om zijne taak niet vooruit te loopen. Reeds toch ziet hij, in zijne verbeelding, den oorlogsdegen zwaaijen door dien grooten Oranje-Vorst, den schrik zijner vijanden ook dan, wanneer hij de zege niet behaalde, den redder van zijn Vaderland uit de overheersching van Lodewijk XIV, den voorvechter der vrijheid van Europa. In hem moge de laatste mannelijke nazaat van Willem I van het oorlogstooneel aftreden, de banier van Oranje wordt niet op zijn graf nedergelegd, om voor altijd te rusten. Het bloed van Oranje was in het geslacht van Jan van Nassau overgegaan;

de kleinzoon van den manhaftigen Ernst Casimir was ook de kleinzoon van Frederik Hendrik, en aan het hoofd der Nederlandsche krijgsbenden doet Jan Willem Friso de hoop voeden, dat in hem een andere Maurits zal herleven. De Voorzienigheid had het anders beschikt, en een noodlottig ongeval ontrukkt dien ridderlijken Vorst te vroeg aan het Vaderland. Twee tijdvakken van vrede volgen op zijnen dood, en aan zijnen Zoon en zijnen Kleinzoon wordt slechts de ondankbare taak gelaten, om de zuilen van een waggelend Staatsgebouw voor eenen korten tijd te schragen. Maar, als, bij het instorten van dat gebouw, het uitheemsch geweld op den Vaderlandschen bodem aanrukt, wie zijn het, die ook dan de verdedigers van den onafhankelijken geboortegrond aanvoeren? — O, Prins! wanneer het oog der verbeelding Uwen hoogstgeëerbiedigen Vader, onzen beminden Koning, in die dagen, met het zwaard in de vuist, denzelfden geest ziet bestrijden, tegen welken, veertig jaren later, Zijne Koninklijke stem, door de moedbetoo-

ning van een getrouw volk ondersteund, het »Tot hiertoe en niet verder'' uitsprak; wanneer men zich Uwen voortreffelijken Oom voor den geest brengt, hoe hij, na het Vaderland, aan de zijde Uws Vaders, voet voor voet, moedig maar vruchteloos, verdedigd te hebben, onder eene andere luchtstreek, aan het hoofd eener Keizerlijke legermagt, zich ten strijde gordt tegen het geweld der Omwenteling, en, als hem het zwaard ontzinkt, nog met de pen in de stervende hand, zijnen vijand ontzag inboezemt: dan wordt men gedrongen tot de erkentenis, dat in het Huis van Oranje Heldenmoed en Krijgsbekwaamheid erfelijk zijn geworden tot de vervulling der grootsche taak, waartoe het schijnt verordend te zijn. Afgewerkt was die taak nog niet, Koninklijk Vorst, toen op het slagveld, waar Uw bloed gevloeid had, het evenwigt van Europa voor altijd scheen bevochten te zijn. Een tafereel van Neêrlands oorlogsdaden, tot op onzen tijd voortgezet, doet, aan het einde der beschouwing, het oog rusten op een leger, ter be-

strijding van den rampzaligsten oproergeest, tot de overwinning geleid door Vorsten uit hetzelfde Stamhuis. Zoo welligt de juiste waardering van de edelaardigheid der poging, om door kracht van wapenen, zoowel als door overreding, het oproer van een verleid volk in de geboorte te smoren, aan een volgend geslacht moet worden overgelaten: Hij die, volgens de betuiging eens Vorstelijken Broeders in onze dagen, een leger, door de geestdrift der natie bijeengebragt, door beleid en onvermoeide zorgen, tot het schoonste leger vormde, hetwelk het Vaderland immer onder de wapenen had; Hij die, volgens dezelfde betuiging, 's Konings Veldheer in alles steeds behulpzaam was, en aan zijne zijde streed, Hij ook verdient nu reeds den dank van het Vaderland.

Tot Uwe Koninklijke Hoogheid het woord voerende, zou ik vreezen de bescheidenheid te kwetsen, zoo ik verder ging: maar, die hulde wil bewijzen aan de dapperheid, door Nederlanders in

het oorlogsveld betoond, zou andere gevoelens moeten koesteren, dan die den Nederlander betamen, zoo hij geen verlangen had gevoeld, zijn werk op te dragen aan U, Vorst! die de rij van Nederlandsche Legerhoofden uit Uw Doorluchtig Stamhuis roemvol hebt vermeerderd; aan U, die de ziel en het leven waart van het leger, door hetwelk de gehoonde eer van Nederland zoo nadrukkelijk is gewroken; aan U, op wien, naast God en haren Koning, de natie haar vertrouwen vestigt.

Heb dank, Koninklijk Vorst en Heer! voor de vergunning, door welke Uw naam mag prijken aan het hoofd van dit Gedenkboek van Neêrlands Wapenroem te land; en veroorloof, bij de hulde dezer toewijding, de uitboezeming van den wensch, dat Uw Doorluchtig Geslacht vruchtbaar moge blijven in mannen, den roem van hun Stamhuis waardig! Dat het Vaderland hunne heldhaftigheid zelden behoefte, maar dat Nederland en Oranje, steeds vaster en vaster aan elkander verknocht, hetzij in oorlog hetzij

in vrede, door den zegen des Allerhoogsten, te zamen mogen toenemen in innerlijken voorspoed, in wezenlijken luister, en in gezegenden invloed op de belangen der menschheid!

Met de opregte betuiging van den diepsten eerbied, heb ik de eer te zijn,

Koninklijk Vorst en Heer!

Van Uwe Koninklijke Hoogheid

de onderdanigste en gehoorzaamste dienaar,

J. BOSSCHA.

Wij gaan de dappere daden beschouwen, op het oorlogsveld bedreven door de bewoners van den grond, onder den naam van Republiek der Vereenigde Nederlanden, met roem bekend in de geschiedboeken der volken. Hebben de Zuidelijke gewesten, voorheen onder de Nederlanden begrepen, den Nederlandschen naam van zich geworpen, men kan nu gevoegelijk de benaming van Nederland tot dien omtrek beperken, welken de Noord-Nederlanders als de oude grenzen van hun Vaderland beschouwen.

Hoewel het voornemen is, de oorlogsbedrijven der bewoners van dien bodem op te halen van de vroegste tijden af, is echter het oogmerk niet, om al de eindelooze gevechten te vermelden, waarmede onze vroegste geschiedenissen zijn opgevuld; ook dan niet, wanneer er eene heldhaftige daad in te bewonderen mocht vallen. Maar wij zullen naar die tooneelen de verbeelding pogen terug te voeren, waar moed of krijgsbeleid, middelrijk of rechtstreeks, de vereeniging van verschillende gewesten tot ééne Staat, en de samensmelting der bewoners tot één volk, verbonden door een eigen volkskarakter en door de handhaving van hetzelfde beginsel, voorbereid en bewerkstelligd heeft. Uit de vroegste lotgevallen van een volk, gelijk uit de kinderjaren van een groot man, zijn vele voorvallen onbeduidend; maar onachtzaam ook die voorbij te zien, welke beslissend waren voor beider ontwikkeling, en met hunne volgende grootheid in verband staan, is even als wilde men de natuurleer van den mensch doorgronden, zonder de dierlijke huishouding in het lichaam van het kind gade te slaan. Zoo wij dus uit de levensgeschiedenis onzer natie, van hare kindsheid weinige, en alleen de merkwaardigste trekken, welke met oorlogsmoed en krijgskunst in verband staan, bijeenzamelen, en dan meer

—

bijzonder bij de tijdperken van hare mannelijke ontwikkeling en volle grootheid stilstaan, meenen wij het best het doel te zullen bereiken van deze bladen — leiding van den Nederlandschen krijgsman tot de Geschiedenis van zijn Vaderland, als tot eene edele verlustiging, en bij hem, gelijk bij elk wien het onderwerp tot lezing moge uitlokken, opwekking van het nationaal gevoel en ontgloeijing der vaderlandsliefde; ten einde op die wijze bij zoo velen mogelijk de krachtigste prikkels aan te brengen tot maatschappelijke plichtsbetrachting. — Moge de levendigheid dezer indrukken, bij talrijke lezers, aan het doel des schrijvers beantwoorden, en geëvenredigd zijn aan zijnen vaderlandlievenden ijver!

I TAFEREELEN

UIT DE VROEGSTE EN DE GRAFELIJKE TIJDEN

„Latijnsche pennen en kronijcken zullen spreeken.”

VONDEL, *Batavische Gebroeders.*

Zij, die den grond, welken wij bewonen, het eerst hebben bevolkt, de Friezen, Batavieren, Kaninefaten en hunne naaste omwoners, maken het voorgeslacht uit, niet van de Nederlanders elk in 't bijzonder, maar van het Nederlandsche volk. Zij zijn het geweest, die, hier op kale duinen, dáár op de groene hoogten tusschen meren en moerassen, hunne hutten opslaande, het eerst poelen en plassen, ter bewoning, zoo het scheen, alleen voor vorschten en watervogels bestemd, tot eene bewoonbare plek hebben gemaakt, later het voorwerp geworden van de bewondering en de begeerlijkheid der volken en van onze vurigste gehechtheid. Zij zijn het geweest, die uit de Germaansche moedertaal, in nieuwe letterklanken, nieuwe woorden, nieuwe spraakwendingen en nieuwe gedachtevormen, de taal hebben doen geboren worden, die nog heden gesproken en geschreven wordt in ons Nederland en in een deel van België. Kinderen der natuur, maar der Noordsche natuur, hebben deze onze voorvaderen de Wilden op vele bekoorlijke eilanden der Nieuwe Wereld in bijgeloof geëvenaard, en in ruwheid overtroffen, gelijk zij in kunstbekwaamheid bij hen ten achteren waren; en men behoeft niet in deze aloude stamvaders onzer natie, die geen andere bezigheden kenden dan oorlog, jacht en spel, verhevene deugden te bewonderen, of zich op hunne edelaardigheid te verhoovaardigen: maar wij behooren met eerbied op hen terug te zien als op een levenskiem, waaruit de Voorzienigheid gewild heeft, dat een volksmassa zou te voorschijn komen, die de Nederlandsche natie geworden is. Gelijk zij in hunnen strijd tegen stormvloed en rivierstroomen het voorbeeld gegeven hebben van de volharding, waarmede hunne nakomelingen de vloedgronden en alluviën van onzen vaderlandschen bodem in een der volkrijkste en vruchtbaarste

landen van Europa herschappen hebben, zijn zij ons ook voorgegaan in stoutheid en heldenmoed tegen geweldenarijen van menschen: en in de beschouwing van Neerlands loffelijke oorlogsbedrijven scheen het plicht, een lauwerblaadje te wijden, ook aan onze allervroegste voorvaderen.

DE BATAVIËREN

„Het onverwonen volk, in 't land der Batavieren
Gevestigd, zag van verr' wel Cesars aadlaars zwieren,
Maar boog zijn knieën niet voor 's vijands oppermagt!
't Kon nooit den vrijen hals aan 't jok van slaven weenen,
Het deed als bondgenoot van Rome zich erkennen;
En, toen in later tijd, dier roovren euveldmoed
Zich wilde mesten met der Batavieren bloed,
Was 't eiland eensslags in een vreeslijk heer herschappen.”

HELMERS, *Holl. Natie*, 2de zang.

Men schrijft gewoonlijk aan de Batavieren eene groote mate van vrijheidsliefde toe. Indien men daardoor verstaat een fieren aard, licht geraakt door vernederingen en knevelarijen, dan is deze karaktertrek juist aangewezen; maar zoo men zich hen voorstelt als bestendige kampvechters voor burgerlijke vrijheid, najverig op hunne nationale onafhankelijkheid, en afkeerig van allen Romeinschen invloed, dan is deze voorstelling niet op de Geschiedenis gegrond. Wij treffen hen eerder als broeders en bondgenooten dan als vijanden der Romeinen aan. Hunne benden hielpen reeds Cesar het vermolmd gebouw der Romeinsche Republiek sloopen; zij volgden hem naar Spanje, Griekenland en Egypte, en vermoedelijk behoorden ook zij tot de Germaansche benden, wier stoute aanval den slag bij Pharsalus besliste (j. 48 v. C.) 1) Daarna bestreden zij, vooraan in de Romeinsche legers, de vrijheid zelfs van die volken, met welke zij door afstamming, nabuurschap en gemeenschappelijk belang verwant waren. In het vermeesteren van Brittannië deden zij Cesar gewichtige diensten. Met hun opperhoofd Kariowald vochten zij onder Germanicus met eene onverschrokkenheid, welke tot roekeloosheid werd opgewonden,

1) Cesar zelf echter in zijne beschrijving van den slag noemt hen niet, noch ook Plutarchus, Suctonius, Appianus en de overige schrijvers die van den slag gewagen. Het is een bloot vermoeden.

tegen de Duitsche vrijheid, 1) in den beroemden Hermansslag (j. 19 n. C.); en zij, zoowel als hunne naburen de Kanifaten, deelden in de nederlaag, welke Apronius leed van de Friezen, toen dezen streeden voor hunne vrijheid (j. 28). Tegen de Galliërs, door de uitvoerders der dwangbevelen van Nero tot opstand getergd (j. 63), hielpen de Batavieren met hunne gewone dapperheid de overheersching diens dwingelands schragen; en bij de vermoording van Caligula te Rome (j. 40), toonden zij hunne gehechtheid aan dien afschuwelijken tiran, door, in onstuimige woede, schuldigen en onschuldigen ter wrake neder te sabelen.

Er is echter hierin, dat de Batavieren zich met de Romeinen hebben verbreederd, toen de Galliërs en Germanen nog worstelden voor hunne onafhankelijkheid, een blijk te zien, dat de Romeinsche beschaving in hen meer vatbare gemoederen had aangetroffen, dan bij de andere volken van Noord- en West-Europa. Hun eiland was de wapenplaats geworden der vloten, welke de Romeinen in deze streken onderhielden, en de verzamelaars hunner legers tegen de Overrijnsche volken. Op den Leidsehen burg, althans daar ter plaatse, in het huis te Britten, thans voor Katwijk onder de zee bedolven, en waarschijnlijk nog in andere sterkten, lagen Romeinsche bezettingen, waarvan men geen overlast had. Wegen werden aangelegd, kanalen gegraven, landen bedijkt, en de scheepvaart werd levendig op Engeland, vanwaar de bewoners dezer gewesten koren haalden, om in de behoeften van de Romeinsche legers te voorzien. Door dit alles ontstonden vertier en welvaart, en leerden de Batavieren genoegens en gemakken zich bezorgen, welke hun tot hiertoe geheel onbekend waren geweest. Het is dus geenszins te verwonderen, dat, zoolang de Romeinen eigendommen en personen bij de Batavieren ontzagen, dezen moeilijk konden begrijpen, dat de tegenwoordigheid van Romeinsche bevelvoerders een kwaad was, waartegen met opoffering van goed en bloed moest gestreden worden. De verplichting, om hulpbenden voor de legioenen te leveren, kon hun ook niet als een zeer drukkende last voorkomen. Van de krijgstochten onder Cesar en Augustus, waren velen teruggekeerd, die, met onderscheiding in de Romeinsche legers behandeld, tot een aanzien waren opgeklommen, waartoe onder hunne landgenooten geene gelegenheid was. De berichten daarvan, en de wonderverhalen van hetgeen zij op hunne verre tochten gezien, ondervonden en gedaan hadden, moesten wel een algemeen verlangen doen ontstaan, om aan de krijgs-

1) In weerwil zelfs van de betrekkingen, welke er tusschen de strijdenden schijnen bestaan te hebben: want behalve Thusnelda, Hermans echtgenoot, door het lied der Duitsche Dichters verheerlijkt, werd ook de zoon van het legerhoofd der Cherusken met zijne vrouw door de Romeinen gevangen genomen, en deze vrouw was de dochter van Ukromir, een overste der Batavieren.

tochten van de veroveraars der wereld deel te nemen; en het was ter voldoening aan deze zucht, dat de Batavieren steeds bereidwillig waren, om onder Rome's adelaren te dienen. Strijdlust was door geaardheid en opvoeding hun eigen, en om hunne onverschrokkenheid te toonen, om oorlogsroem te behalen, daarvoor streden zij. Tacitus 1) heeft ons daarvan eene merkwaardige getuigenis nagelaten, wanneer hij verhaalt, dat in een vereenigd leger van Galliërs, Germanen en Batavieren, de legerhoofden dier drie volken, bij eenen veldslag, terwijl elk hunner eene der drie krachtigste drangredenen tot strijden gebruikte, om zijne benden tot dapperheid aan te sporen, hun herinnerden, dat zij streden, de Galliërs voor de vrijheid, de Germanen om den buit, de Batavieren voor den roem. Wien zal het, na deze getuigenis, verwonderen, dat de Bataafsche troepen, boven die van andere volken, bij de Romeinsche bevelvoerders in groote achting stonden, en dat zij zich, door hunnen onversaagden moed, tot eene uitgelezene bende verhieven, welke wel eens de ijverzucht der legioenen wekte, maar toch door dezen als de steun van het leger werd beschouwd. 2) Hun uiterlijk voorkomen zelfs werkte mede, om hun eene zekere onderscheiding te bezorgen. Bij een forsich gespierden arm, waarmede zij een groot slagzwaard zwaaiden, goudgele haarlokken en eene rijzige gestalte, verre uitstekende boven die der Romeinen, hadden zij eene geheel bijzondere kleeding. Vondel beschrijft die van hunne ruitery met een paar fiksche trekken. De schelmen, zegt hij, (want het is een Romein, dien hij laat spreken), dekten

„— hoeft en schouders met karpoezen
van stierenhuiden, ros van verf. De naakte borst
geleek een kolder, dick van leder en een korst
uit eelt en zweet gegroeit. Zij staecken ossenhorens
afgrijslijk in de lucht, gelijk gespitste torens.
De stieretanden, in het vellen aan de hant
gelaeten, slingherden, om schriekelijker uit
te kijken, laughs de wagh van weerszijde onder 't jaeghen.
Een schacht, met een smal blad van ijzer scherp beslaeghen,
was 's ruiters hantgeweer.” 3).

Deze ruitery was eene geheel eigene inrichting der Batavieren, die zij niet uit Duitschland medegebracht, maar zelve gevormd hadden. Zonder za-

1) Deze uitmuntende, en voor den kriegsbevelhebber vooral leerrijke geschiedschrijver is de hoofdbron van hetgeen wij omtrent de Batavieren weten. Zij, die het Latijn niet verstaan, kunnen in eene der talrijke overzettingen, welke in bijna alle Europese talen gevonden worden, enige vergoeding vinden. De vertaling van onzen Hooft, die hem 52 malen had doorgelezen, is bekend.

2) Zie het bewijs bij Tacitus, *Hist.* II, 28.

3) *Batavische Gebroeders*, 2de Bedrijf. „Het Bataafsche volk — zegt Plutarchus in het leven van Otho — is beroemd als de beste ruiters onder de Germanen.”

dels; waarvan het gebruik bij alle Germaansche volken voor verwijfd werd gehouden, bereed zij paarden, niet geschikt om zich met snelheid in alle richtingen te bewegen, maar geleerd, om zonder den samenhang te verliezen, vooruit te jagen en eenen zwaai rechtsom te maken. Zij liet zich door geene stroomen stuiten, en, waar het noodig was, zwom zij er in gesloten gelederen over.

Zoo dus van den eenen kant de Romeinen natuurlijk grooten prijs moesten stellen op zulke soldaten, is het van den anderen kant, onder de opgegevene omstandigheden, niet te verwonderen, dat zij geene dwangmiddelen behoefden te bezigen, om hunne Bataafsche hulpbenden voltallig te houden. Maar, toen de Romeinsche bevelhebbers of hunne handlangers de volkswervingen met geweld en tot het uiterste dreven; toen zij jongen en ouden, onverplicht en ongeschikt tot de dienst, onder allerlei mishandelingen presten, om door het afkopen van den krijgswang aan hunne schraapzucht te voldoen — toen was er slechts een hoofd en aanvoerder noodig, om het geheele volk tegen zijne onderdrukkers in het geweer te jagen. En dezen aanvoerder vond het in Claudius Civilis. Veeljarige dienst had hem met de krijgskunst der Romeinen bekend gemaakt; en daar zijne schrandereheid door Tacitus geroemd wordt, was hem ongetwijfeld ook de verlamming hunner staatskrachten, door inwendige verdeeldheid, niet ontsnapt; en hij zal het wel eens hebben bijgewoond, dat een Romeinsch bevelhebber de stelling van Octaviaan niet meer konde volhouden, dat een veldheer zich nooit iets door zijne soldaten moest laten opdringen. Het lot zijns broeders, die op verdenking van muiterij vermoord was, en zijne eigene gevangenschap te Rome, hadden den band verbroken, welke hem aan zijne oude wapenbroeders verbonden had. En zoude de verbeelding hem, die uit vorstelijk bloed gesproten was, en die boven al de Batavieren uitblonk, niet ook het vooruitzicht hebben voorgespiegeld eener heerschappij, door welke hij zijne vrijgevochten landgenooten groot en gelukkig hoopte te maken? Hoe het zij: de opstand tegen de Romeinen werd met schrandereheid overlegd, en met moed ten uitvoer gebracht (j. 68) 1). Nauwelijks had de stem van Civilis zich op het nachtelijk feestmaal in het Hollandsch woud aan de dappersten en aanzienlijksten doen hooren, of de kreet: »Weg met de Romeinen!" werd wijd en zijd herhaald, en, gelijk Civilis bij de Batavieren, zoo werd de woeste Kaninefaat, Bri-

1) of begin van 69. De tijdsbepaling van het begin van den Bataafschen opstand, gelijk al wat dien opstand betreft, is het onderwerp eener historische monographie van Dr. Eduard Meyer, te Hamburg uitgegeven in 1856 onder den titel *Der Freiheitskrieg der Bataven unter Civilis*.

nio, de gezworen vijand der Romeinen, als aanvoerder van zijn volk, 1) op het schild geheven:

- „Want ook hij hield getrouw met Civilis den eed,
 „Als de jagspriet, ten strijd nu geheven,
 „Als de pijl, voor konijnen en hinden gesmeed,
 „Rome's keurling in 't hart werd gedreven.” 2)

In gemeenschap met de Friezen, mede ten strijd geroepen, opende Brinio den veldtocht. De winterlegerplaatsen der Romeinen werden vermeersterd of door hare bevelhebbers, wanhopende aan de verdediging, in brand geschoten en verlaten en al wat den Romeinschen naam droeg, was, als in een oogenblik, uit deze landen weggevaagd. Civilis, die nog over een Romeinsche kohort bevel voerde, wachtte middelerwijl het gunstig oogenblik af om als hoofd van den opstand op te treden. Er lag op den Rijn eene Romeinsche flotielje van 24 schepen voor anker. Daar greep hij het eerst met een macht van Kaninefaten, Friezen en Batavieren de Romeinen aan, en behaalde eene overwinning die hem de geheele scheepsmacht in handen leverde.

Deze eerste overwinning deed den naam van den Bataafschen held wijd en zijd klinken, en breidde den opstand weldra tot de Belgen en Germanen uit. De Romeinen zagen zich hierdoor van hunne hulpbenden, dikwijls midden in het gevecht verlaten. Acht Bataafsche kohorten in Romeinsche dienst, 3) te Mentz zich bevindende, en door een geheimen bode van den opstand onderricht, rukten op naar het vaderland, sloegen zich bij Bonn door een overmacht heen, die haar poogde tegen te houden, en vereenigden zich met Civilis. Tusschen den Rijn, de Maas en de Moezel was het tooneel der verdere krijgsverrichtingen. In Castra Vetera 4) hadden de Romeinen een geduchte wapenplaats, waar zij hunne benden, die uit de Nederlanden verdreven waren, verzamelden. Op de vermeestering dezer sterkte had Civilis het in de eerste plaats gemunt. Verscheidene maanden moest hij met het bestormen en belegeren van Vetera doorbrengen (j. 69), en tevens de pogingen verijdelen van de Romeinen om die sterkte te ontzetten, welke eindelijk, door gebrek gedwongen, zich overgaf. 5) Reeds schenen de vorderingen van het Ba-

1) De bewoners van Hollands duinen en het zuidelijk gedeelte van Zuid-Holland.

2) Van Lennep, de Vader, *Hollandsche Duinzang*. Men zie ook het verhaal *Brinio*, in *Onze Voorouders*, van van Lennep, den Zoon.

3) Aan elk der Romeinsche legioenen, welke in kohorten verdeeld waren, werd een gedeelte der hulptroepen toegevoegd, insgelijks in kohorten, maar van onbepaalde sterkte, gesplitst.

4) De naam beteekent oud-kamp. De versterkte plaats lag aan den linker Rijn-oever nabij Xanten aan den Furstenberg. Van de daar gevonden Romeinsche oudheden is bericht te vinden in Houbens *Antiquarium* en Spenraths *Allerthümer von Xanten*.

5) Tacitus geeft in het 4de boek zijner Historiën een uitvoerige beschrijving van het beleg.

taafsche bondgenootschap, en eene uitgestrekte samenzwering onder de Galliërs, door Civilis opgeruid, de Romeinen achter de Alpen te zullen terugdringen. Maar dezen hadden tijd gehad, om van alle zijden troepen te doen aanrukken, en de Galliërs bogen zich even lichtzinnig weder voor hunne vorige meesters, als zij zich driftig hadden betoond voor de vrijheid. Civilis daarentegen trok met zijne bondgenooten, Germanen en Belgen, het Romeinsche leger, hetwelk onder den bekwamen Cerialis reeds tot aan de Moezel was voortgerukt, te gemoet en tastte het aan bij Trier. De ongunstige uitkomst van dezen slag is niet het eenige voorbeeld in de Geschiedenis, hoe de plunderzucht van ongeordende benden eene aanvankelijke overwinning op eene nederlaag kan doen uitloopen. Het waren echter niet de Batavieren, die zich daaraan schuldig maakten; de Germanen, 1) ontijdig zich aan het rooven en plunderen begevende, verschafften den Romeinschen bevelhebber de gelegenheid, de reeds door Civilis bevochten zege naar zijne zijde te doen overslaan. Wel behaalde de Batavier daarna nog eenige kleine voordeelen, maar desniettemin was hij verplicht terug te trekken, en sloeg hij zich neder bij Vétera, waar hij zijne stelling versterkte door een dam in den Rijn te leggen en alzoo eene overstrooming te veroorzaken. Cerialis tastte hem hier aan (j. 70), en eene worsteling van twee dagen was het gevolg van dezen aanval; maar toen op den eersten de Romeinen manmoedig waren afgeslagen, 2) werd op den tweeden aan hunnen bevelhebber, door eenen verrader uit de Batavieren — de Grieken bij de Thermopijlen hadden wel hunnen Epialtes — de weg ter overwinning gewezen. Civilis, genoodzaakt te wijken, besloot nu binnen de natuurlijke verdedigingslijn van zijn Vaderland terug te trekken. Na verwoest en verbrand te hebben, hetgeen niet kon medegevoerd worden, week hij terug naar het westelijk gedoelte van het eiland der Batavieren, en door het wegruimen eener afdamming van de Waal, ter plaatse waar deze rivier haar water van den Rijn ontvangt — een werk waaraan de Romeinen jaren geleden veel arbeids hadden te koste gelegd — stuitte hij den eersten aandrang zijner vervolgers, die geen middelen voorhanden hadden om de nu weder volgelopen kil van de Waal over te steken. 3)

1) Tacitus, *Hist.* V, 16.

2) Zij moesten meest in het water vechten, en in waterachtige terreinen waren de Batavieren als in hun element. Men leze, b. v., hun zonderling gevecht in de civier de Po, bij Tacitus, *Hist.* II, 35.

3) De beknopte regelen waarin Tacitus dit verhaalt, hebben veel hoofdbrekens veroorzaakt. Het gestelde in den tekst steunt op het betoog van Dr. G. Acker Staringh, in zijn *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands* (Gron. 1847) dl. I, bl. 48 en volg. die aldaar bl. 162 en volg., op goede gronden het gevoelen bestrijdt, als zoude het bedrijf van Civilis een doorsteken van den Rijndijk geweest zijn, waardoor de Lek zou zijn ontstaan, gelijk in de eerste uitgaaf van *Neerlands Heldendaden* als een „men meent” is opgegeven.

Het gelukte echter aan de Romeinen door te dringen en zich te verschansen op vier plaatsen van het Bataafsche grondgebied. 1) Een gelijktijdige aanval op deze vier versterkte legerkampen werd met die dapperheid ten uitvoer gebracht, welke den landaard eigen was en nog door den nood gescherpt werd. De Romeinen sloegen echter dien aanval op alle vier punten af, en Civilis, die aan het hoofd geweest was, en met moeite door zwemmen het leven had gered, werd genoodzaakt geheel over den Rijn tot in het Overijsselsche terug te trekken. De handen nu ruim hebbende, stroopten de Romeinen de landen der Batavieren wijd en zijd af, die van Civilis arglistelijk sparende: want dat ook zij reeds geleerd hadden, met andere wapenen dan die der dapperheid te strijden, bewijst het bij hen toen reeds niet ongewone middel, om verraad in 's vijands leger te stoken, door Proclamatien, gelijk men ze thans zou noemen, met pijlen onder zijne troepen te schieten. Ook nu werden beloften en bedreigingen, gepaard met nadeelige geruchten omtrent den Bataafschen held, heimelijk onder de verbondene volken verspreid; Velleda zelve 2) werd genoopt in den geest der Romeinen te spreken, en aan Civilis wedervoer het lot, hetwelk ook andere aanvoerders der volken, in soortgelijke ondernemingen ondervonden hebben. Zoolang de Batavieren aan hunnen krijgshaftigen geest met voordeel tegen de Romeinen konden bot vieren, weergalmde bij al de naburige volken de lof van den held, wiens krijgsbekwaamheden hen ter overwinning leidden, als van den redder en bewerker der vrijheid. Maar nu zij zich uit hunne bezittingen verdrongen, hunne gehuchten uitgeplunderd, hunne landen door overstromingen verwoest zagen, nu weten zij — niet den uitslag der onderneming (te duidelijk was het elk, dat, zoo de Romeinsche overmacht te keeren ware geweest, Civilis die zoude gekeerd hebben) — maar de onderneming zelve aan onberadenheid, welke het behoud des

1) Arenacum, Batavodurum, Grinnes en Vada. Welke plaatsen onder die namen te verstaan zijn, is niet uitgemaakt. Arenacum houden sommigen voor Aardt in de Betuwe, anderen voor Arnhem of voor Erichem nabij Buren; Batavodurum is volgens sommigen Wijk bij Duurstede, volgens anderen Nijmegen, Grinnes beweren sommigen, dat gezocht moet worden in Rheden, anderen te Dreumel of te Druten of te Rossum of te St. Andries of te Gorkum. Vada zou volgens den een Wageningen geweest zijn, volgens anderen Wamel of ook Gouda. Eindelijk beweren anderen, dat al de vier plaatsen moeten gelegen hebben in het land tusschen Maas en Waal. Over dit verschil van meeningen handelt Dr. Ed. Meijer, bl. 88.

2) Dio Cassius schrijft *Ὀυελιδάω*, Vondel *Velleeda*. De tweede lettergreep wordt kort genomen door Statius, Klopstock en J. Grimm in zijne *Deutsche Mythologie*. Over deze dobberende quantiteit handelt Prof. Kern in zijn vertoog *over de taal der Batavieren en Franken* in de Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1866, bl. 100, die omtrent de afleiding van den naam tweërlei gissing voorstelt. Volgens de eerste zou Velleda beteekenen „de beschermvrouw der gesneuvelden,” volgens de andere „de waarzeggende vrouw.”

Lands onnoodig en lichtzinnig in de waagschaal had gesteld. Nu verhief ook de ijverzucht hare stem, en de ongelukkige held werd, als een zoenoffer der vertoornde Goden, ter straffe geëischt.

Het was in deze omstandigheden, dat Civilis besloot, in onderhandeling te treden, en dat, op de doorgesneden brug eener thans onbekende rivier, tusschen hem en Cerialis een mondgesprek voorviel, waarvan de uitslag genoeg deed zien, hoeveel ontzag de Batavieren den beheerscheren der wereld nog inboezemde. Ook nu vrij van schot en lot, bleven zij slechts gehouden, om troepen te leveren. Deze Bataafsche hulpbenden worden van tijd tot tijd met roem 1) in de Romeinsche legers vermeld; doch het is van weinig belang, hunne bijzondere wapenfeiten op te sommen. In Brittannië schijnen zij bij voorkeur door de Romeinen gebruikt te zijn (j. 79—86); waarschijnlijk om tegen de sterkere en grootere lichamen der Britten even kloeke gestalten, en een soortgelijke wijze van vechten, vereenigd met de meer geregelde krijgskunst en bedaarde dapperheid der Romeinen, over te stellen. Ook als lijfwachten der Romeinsche Keizers komen zij gedurig voor, en niet oneigenaardig vergeelijkt men hen met de Zwitsers der nieuwe geschiedenis. Zij hadden, als Keizerlijke lijfwacht, deel aan den euvelmoed en de volstreckte willekeur, waarvan de Senaat en het volk van Rome in dien tijd de speelbal waren, en zoo zij somtijds werden afgedankt, het was, omdat hun allesoverweldigende invloed door dezen of genen Keizer gevreesd werd. De laatste Bataafsche troepen, in Romeinsche dienst, welke men vermeld vindt, werden aan de samenvloeiing van de Inn en den Donau, een belangrijk verdedigingspunt tegen de Germanen, in bezetting gelegd, en met eenig land in eigendom begiftigd, alwaar hun naam, in dien van de stad Passau nog overig is. Men bedriegt zich evenwel zoo men onderstelt, dat deze Bataafsche legerbenden de laatste Batavieren geweest zijn. Zij waren niet uitgeroeid in de Betuwe en in Holland, de Batavieren en de Kannefaten: zij zijn de grondstoffen gebleven met de om hen heen wonende volken, waaruit door gelijkheid van taal en volksaard in den loop der eeuwen de Nederlandsche natie ontstaan is. 2)

Welke de verdere lotgevallen van Civilis zijn geweest, meldt de geschiedenis niet. Zijn naam is slechts verbonden aan de roemvolle poging, om, door het verbrijzelen der Romeinsche heerschappij in deze

1) Eenmaal echter (in het jaar 316) schoten zij te kort en verloren hunnen veldstandaard, doch zij herstelden naderhand hunne eer. Met het verhaal van dit voorval, zoo als Gibbon en Wagenaar het hebben voorgedragen, verzuime men niet de *Nalezingen* van van Wijn op laatstgenoemde te raadplegen.

2) De reden waarom zij niet meer onder hunne afzonderlijke namen in de Geschiedenis voorkomen, geeft Prof. Kern in zijne vroeger aangehaalde Verhandeling.

gewesten, aan het Bataafsche volk een aanzienlijken rang onder de naburen in de vrij gevochten landen te bezorgen. Tot dat aanzien zoude het zich, vrij en onafhankelijk onder het bestuur van mannen als Claudius Civilis, ongetwijfeld verheven hebben. Indien de held der Bataviëren niet met doldriftige en onhandelbare bondgenooten had te doen gehad, en indien zijne vermoedelijke ontwerpen zich hadden verwezenlijkt — het is niet te berekenen, welke gevolgen dan de heldhaftigheid van Civilis voor ons werelddeel zou gehad hebben. Nu is ons voorgeslacht op een andere wijze de bewerker geweest eener nieuwe orde van zaken in het westen van Europa. Uit Nederland zijn zij uitgegaan, en voornamelijk Nederlandsche volksstammen zijn het geweest, die, onder den algemeenen naam van Franken, aan de Romeinsche heerschappij in Gallië de laatste slagen hebben toegebracht en daar het Frankenrijk gesticht hebben; en uit hun midden een Sikamber, den eersten der Merovingische koningen, verheven hebben op den troon waar naderhand de Karels en Pepijnen, de Lodewijken en de Napoleons gezeteld hebben.

En zoo zou zich aan het tafereel, waarin de krijgshaftigheid der Bataviëren geschetst is, een ander kunnen aansluiten ter vermelding van de verdere oorlogsbedrijven der bewoners van deze landen tot aan de opkomst der Graven. Maar in de tallooze krijgstochten en gevechten dier tijden, bij de verwarring der volken en de onzekerheid der ware toedracht van vele voorvallen, vindt de weetlust weinig voedsel en noch het menschelijk noch het vaderlandsch gevoel eenigerlei opwekking. 1)

DE FRIEZEN

„Mijn rechten zijn mijn wil, mijn wetboek is mijn zwaard;
Zoo denkt een vrije Fries.”

VAN HALMAEL JR., *Als Bonninga.*

Aan den noordelijksten uithoek der wereld, zoover deze den Romeinen bekend was, in een land, nauwelijks te genaken dan te water of door moerassen, ter plaatse, waar nu Terschelling door de zee van de vaste

1) Wie van de oorlogsgebruiken en militaire zeden dier tijden de bijzonderheden wil leeren kennen, voege bij de schrijvers in de Geschiedenissen van ons Vaderland van Wagenaar en Arend aangehaald, ook het Duitsche *Niebelungentied*.

kust is afgescheiden, had Drusus het kasteel Flevum gebouwd, deels in verband met de rij van sterkten, welke hij langs den geheelen Rijn had doen aanleggen, en die aan vele thans aanzienlijke steden het eerste aanwezen hebben gegeven, deels om de Friezen in bedwang te houden, welke hij onderworpen en tot eene jaarlijksche schatting verplicht had. Eene onguere bezettingsplaats voorwaar! Zoover het oog reikte, had men dáár — de Noordzee, hier — waterachtige landen of schorren, allerwege doorsneden met killen, en bij hooge tijen overstroomd door het zeewater, hetwelk nog geen dijken vond om het in toom te houden. Tusschen de doorweekte gronden zag men hier en daar hoogten, bezet met hutten van gedroogde leem, biezen en vischbeenderen, en bij de instrooming van hooge vlooden, zich als eilanden vertoonende. In het verschiet was het schrikbarende woud van Baduhenna, de wijk- en versamelpplaats der onbedwingbare Friezen. Meer landwaarts in waren de terpen, boven de waterplassen uitstekende, menigvuldiger en van grooteren omvang, hier en daar weiland en bosch, de bewoners wat minder armoedig, maar even ruw, levende van de jacht of visscherij, en nu en dan op roof gaande bij de naburige Deutsche volken, of zich verwerende tegen de strooptochten van dezen; het geheele land talrijk bevolkt door menschen van eene stevige gestalte, woest van aard en uitzicht, gekleed in een beestenvacht, met een knoop, reep of vischgraat om de schouders samengehouden, in den strijd aangevoerd door den dapperste, dien zij tot Heervoerder of Hertog verkozen, en het voor eene godsdienstige verplichting houdende, de krijgsgevangenen, ter eere van Wodan of een hunner andere afgoden, op te hangen of te doorschieten. Voorts, stelle men zich de Zuiderzee voor als slechts een binnenmeer, met de Noordzee vereenigd door de rivier Flevo, welke, bij hooge vlooden, vrij breed de naaste landen overstroomde, maar bij lage watergetijden niet meer dan eene geul was bij de laagste waterstanden zonder veel moeite over te gaan, zoodat de gemeenschap gemakkelijk was tusschen de Oost- en de West-Friezen, welke laatsten in het tegenwoordige Noord-Holland, vroeger een samenstel van rivieren en meren, zich uitstrekten tot in den omtrek van Haarlem en Amstelland, terwijl de Oost-Friezen het tegenwoordige Friesland en een groot deel van Drenthe besloegen.

Zoodanig was ten naastenbij de toestand van Friesland en de Friezen in de oudste tijden; en de herinnering daarvan, hoezeer afgescheiden kunnende schijnen van ons onderwerp, scheen te dezer plaatse niet overbodig. Want, kan men daaruit van den eenen kant zich een denkbeeld vormen van den invloed, welken op deze Noordsche koppen de verbaazende krachtsinspanning moet gehad hebben, die er is noodig geweest,

om die schorren en moerassen in de heerlijkste weilanden, binnen een ringmuur van stevige dijken besloten, te herscheppen, en die armoedige terpen tot bloeiende dorpen en rijke steden te verheffen; zoo kan men van den anderen kant daaruit de groote moeielijkheden beseffen, welke eene geheele onderwerping der Friezen voor iederen aanvaller moet gehad hebben; en zoo behoort de kennis van de landsgesteldheid tot de onpartijdige waardeering der verdiensten van aanvallers en verdedigers van dit gewest in oude tijden. Daarenboven laat zich uit deze beschouwing lichtelijk begrijpen, dat, zoolang het land niet aan den woesten natuurstaat werd onttrokken, bij eene toenemende bevolking, het niet in staat was, de bewoners te voeden, en zal het te minder verwondering baren, dat men in de Romeinsche legers ook Friesche krijgsbenden aantreft, en dat men gedurig Friezen zich met de Saksers, Denen en Franken ziet vereenigen, om, zoo wel te land als ter zee, het geluk der wapenen elders te gaan beproeven. Het is er echter verre af, dat alleen behoefte en roofzucht aanleiding zouden gegeven hebben tot de menigvuldige krijgstochten, door de Friezen ondernomen. Bij een volk, waarbij, even als bij allen van Germaanschen stam, het aanvaarden der wapenen zoo veel was als het teeken der mondigheid, als het aannemen der toga virilis bij de Romeinen; bij een volk, waar niemand dan gewapend aan de beraadslagingen in de volksvergaderingen mocht deel nemen, moest in ieder de zucht heerschen om zich kloek en behendig te toonen in de wapenen. Daartoe hadden de Friezen, even als andere volken, van de vroegste tijden af de geheele Middeleeuwen door, drieërlei gelegenheid, en wij zullen kortelijk zien, dat zij geene ongebezigd hebben gelaten.

In de eerste plaats komen de nationale oorlogen in aanmerking, waarbij ieder ingezet en verplicht was, ter landweer 1) de wapens te voeren. Zoodanig een volksoorlog was die, welke de Friezen tegen Drusus voerden, toen zij bezweken (j. 13 v. C.); zoodanig die ook, waarin zij, veertig jaar daarna, tot opstand getergd, de legioenen van Apronius versloegen (j. 28 n. C.). Toen zij bijna vier eeuwen later, zich over de geheele oppervlakte onzes Vaderlands benoorden den Rijn hebben uitgebreid, geschiedde dit mede door krijgsondernemingen, waaraan het geheele volk deelnam. Radboud, koning — gelijk hij genoemd wordt — der Friezen, wiens erfelijke haat tegen de Pepijns, hem eenen veldtocht deed ondernemen, waarin hij Karel Martel bij Keulen versloeg (j. 716), maar op zijne beurt bij Amblef in Luikerland geslagen werd, wikkelde hierdoor

1) Het Hoogd. wehr, het Eng. war, het Holl. weer, van waar weren, verweeren en waren, zijn verwante woorden met werra, guerra, guerre. Een garnizoen is een waarnizoen.

zijn volk in eenen nationalen oorlog, waariu, tot tweemaal toe, een Fransch leger tot in het hart van Friesland rukte, en de bekwaamheid van den held, die het westen van Europa voor de heerschappij van het Islamismus beveiligd heeft, menig dapperen Fries en hunnen heldhaftigen Veldheer Poppo deed sneven (j. 736). De hardnekkigheid der Friezen tot behoud van de voorvaderlijke afgodendienst, berokkende hun vervolgens, meestal in verbinding met de Saksers, meer andere oorlogen tegen de Frankische Koningen; en ook zij leverden hunne bijdrage tot de krijgslaurieren van Karel den Groote (j. 776) 1). Hunne burgerlijke vrijheid echter verloren zij niet; want zij behielden het zwaard, het teeken der eer. 2) Ook treffen wij de Friezen vervolgens in de legers van Karel den Groote gedurig aan, en hun opperhoofd Gundebold stierf, aan de zijde van den zoo vermaarden Roland, den heldendood, in de bergpassen van Roncevaux (j. 778).

Op de tijden van Karel den Groote is voor de bewoners dezer landen, en bijzonder voor de Friezen, eene langdurige worsteling gevolgd tegen de Noormannen, die geheel Europa deden sidderen, en op wie volkomen toepasselijk is de dichtsterlijke beschrijving van de geweldenaars der eerste wereld: 3)

„Dat schrikbaar reuzenvolk —
 Had laug in 'teenzaam Noord, aan 't steigren van 't gebergt',
 Den boschstier in zijn hol, de beeren uitgetergd,
 De berggeit op de kruin des standmuurs nageklommen,
 En onder zich den storm in d'afgrond hooren grommen:
 Maar eindelijk tot één hoop, één legermacht vergaard,
 Verspreidde 't schrik en dood door heel de zuchtende aard.”

Uit vereenigingen van Deensche, Zweedsche en Noorweegsche zeeschui-
 mers verzameld, vervulden geheele zwermen den Oceaan, roofden en
 blaakten op de kusten, voeren de rivieren op, plunderden dorpen en
 steden, en trokken weder af, wanneer hun roofzucht geen voedsel meer
 vond. Hunne woeste onversaagdheid kende geen palen: met verrukking
 zagen zij den doodelijken slag in den strijd te gemoet, waardoor zij,

1) Over de organisatie van het krijgswezen in het uitgestrekte Rijk van Karel den Groote, kan men eenige bijzonderheden vinden in von Muller's *Gesichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft*.

2) Men gelooft, dat het woord eer oorspronkelijk beteekend heeft de waardigheid en de regten eens vrijen Staatsburgers het maximum civis caput der Romeinen, en dat eer, ehre, verwant is met heer, leger. Zie Meijer, *Esprit, Origine et Progres des Institutions Judiciaires*, Liv. I, Chap. 5. In de tijden dus, toen het denkbeeld van eer onbestaanbaar was met elke betrekking, waarin men de wapens niet kon voeren, waren Heer- of Krijgsman en Man van eer woorden van gelijke betekenis.

3) Bilderdijk, *Ondergang der Eerste Wereld*, 1ste zang.

ieder in een afzonderlijken hemel, zouden overgevoerd worden, om, gelijk hunne dichters, de Skalden, zongen, bij al de genietingen van den wel-lust, zich dronken te drinken aan lekker bier, uit de bloedige bekkeneelen der vijanden. Tegen den driesten overmoed dezer schrikbarende geweldenaars was niets bestand, en onder hunne zwaarden viel ook menige Fries, in de verdediging van den vaderlandschen grond. Werden zij al eens terug geslagen — in verdubbelde menigte kwamen zij weder opdagen; en men leest, dat eens eene vloot met 100,000 Noormannen voor de Maas verschenen is, waarvan er 90,000 aan land traden, en de toegesnelde verdedigers onzer gewesten versloegen (j. 889). Ook te land, uit Denemarken, togen geheele scharen herwaarts, en de Friezen moesten het vernederend juk van eenen Deen dragen, tot dat zij zelven, door eenen Graaf van Teisterbant aangevoerd, de vreemde overweldigers het land uitjoegen (j. 885). De Friezen, onder welken naam echter dikwijls ook de overige bewoners van ons Vaderland moeten verstaan worden, komen steeds als de moedigste bestrijders der Noormannen voor; en toen Keizer Arnold met al de macht van het Duitsehe Rijk in een grooten veldslag, ter plaatse, zoo men meent, waar thans Leuven ligt, hun eene beslissende en allerbloedigste nederlaag toebrecht, waren het de Friezen, die zich daarbij het meest onderscheidden (j. 890). 1)

Is het wonder, dat bij dergelijke tooneelen, waarin de opkomende geslachten telkens eene oefenschool vonden voor onversaagdheid, en vervuld werden met het gevoel van eigene krachten, de geest van heldenmoed en van onafhankelijkheid, den Frieschen landaard zoo bijzonder eigen, bevestigd en versterkt werd? is het wonder, dat de deugden aan woeste volken eigen, bij de Friezen lang vermengd bleven met de sporen der aloude ruwheid? is het wonder, dat zij tegen de pogingen, om hen aan de Grafelijkheid van Holland te onderwerpen, met eene woede en verbittering gestreden hebben, welke zelfs tot volkshaat werd opgewonden? Hiertoe werkte nog eene andere omstandigheid mede. In de overige gewesten waren de oude landbewoners, het nakroost der Batavieren en Kaninefaten, in het duister geraakt en door nieuwe Frankische geslachten op den achtergrond verdrongen; terwijl de oorspronkelijke Friesche bevolking hare aloude afstamming deed gelden. De invoering van de instellingen der Leenregeering volgde overal, waar de Franken zich vestigden; terwijl de Friezen, die deze instellingen, na hunne onderwerping

1) Die breedvoeriger berigten verlangt omtrent hetgeen in deze regelen met een enkel woord is aangestipt, leze het met veel belezenheid en oordeel geschreven werk: *de Noormannen in Nederland. Geschiedenis hunner invallen gedurende de 9de, 10de en 11de eeuwen*, door J. H. van Bolhuis, Utr. 1834.

aan Karel den Groote, eenigzins hadden leeren kennen, zich steeds hardnekkig verzetteden tegen dat stelsel van ondergeschiktheid. Deze gesteldheid van zaken deed de bloedige oorlogen ontstaan, welke eeuwen lang, tusschen de Hollanders en de Friezen, vooral die bewesten de Zuiderzee, gevoerd zijn, en waartoe de aanleiding werd gegeven door het begiftigen van Hollandsche Graven of Utrechtsche Bisschoppen, van wege den Duitschen Keizer, met landen door de Friezen bewoond. Drie eeuwen moesten de Graven van Holland strijden, eer zij de West-Friezen onder hunne heerschappij brengen, en het tegenwoordige Noord-Holland met hun Graafschap vereenigen konden (j. 993—1297). In een land van meeren en stroomen, waren de West-Friezen niet te genaken, dan in zeer drooge zomers, of wanneer een bijzonder strenge winter de wateren en doorweekte gronden tot een vasten bodem had gemaakt. Bodem zij gelegenheid tot een hoofdtreffen, dan was hun aanval hevig en onweerstaanbaar, gelijk Graaf Arnoud ondervond in de vlakte bij Winkel, waar hij met de bloem van den Hollandschen Adel het leven liet. Schoten zij te kort, dadelijk ontbond zich hunne krijgsmacht, en, hetgeen zij elken avond na zonnen-ondergang gewoon waren te doen, elk ging naar zijn huis in de dorpen, gehuchten of afzonderlijke woningen, welke als eilanden daarheen gestrooid lagen. Men mocht dan hier en daar plunderen en branden, het behaalde voordeel tot eene geheele onderwerping te vervolgen, bleef ondoenlijk. Hunnen vijand liet het terrein op slechts weinige plaatsen toe, eene macht van eenig belang vereenigd te houden; terwijl hun zelve de met riet bezette moerassen overal de gelegenheid tot hinderlagen aanboden, waarvan zij zich behendig wisten te bedienen, om de verdeelde krijgsbenden van den vijand te overvallen en te verslaan. In zulk eenen strik zag Graaf Floris III de kloekhartigste zijner Edelen vallen (j. 1169); en wie kent het noodlottig uiteinde niet van den Roomsch-Koninklijken Graaf Willem II (j. 1256)? Zoolang derhalve de natuurlijke beletselen niet waren weggenomen, welke het vestigen eener duurzame heerschappij over de West-Friezen in den weg stonden, was het vruchteloos, dat de krachten van den Hollandschen Adel gedurig aan hunne bestrijding verspild werden. Willem II had eindelijk het middel tot hunne onderwerping gevonden, in het opwerpen van verstrekte sloten, als vaste steunpunten, waaruit men de krijgsondernemingen tegen hen besturen kon, en waarvan het door hem gestichte slot te Heemskerk, naderhand huis van Marquette genoemd, het eerste voorbeeld heeft gegeven (j. 1252). Doch ook dit middel scheen, door den hardnekkigen wederstand der Friezen, onuitvoerlijk te zullen worden. Niet dan met de uiterste inspanning konden deze sloten tot

stand gebracht en tegen de woedende aanvallen der Friezen verdedigd worden, totdat Floris V, brandende van verlangen om den dood zijns vaders te wreken, op een tijdstip dat geheel Friesland geteisterd lag door eenen vervaarlijken watervloed, waarbij duizenden inwoners het leven hadden verloren, en de West-Friesche dorpen door het water zonder alle gemeenschap waren, deze gelegenheid te baat nam, om met eene vloot van platbodemde vaartuigen dorp voor dorp te bemachtigen, en terstond, bij het vallen van het water, op de doelmatigste plaatsen vier sterke kasteelen te doen bouwen (j. 1282). 1) Meermalen heeft de Voorzienigheid stormen en watervloeden en menschelijke hartstochten doen medewerken, om Nederland voor zijne bestemming te doen rijpen: men miskenne ook hier Hare leidende hand niet! — Na den dood van Floris V stonden wel is waar de West-Friezen nog eenmaal op, en vernielden de gebouwde sloten, met uitzondering van dat te Medemblik, doch hunne kracht was gefnuikt, en het was hunne laatste worsteling (j. 1297). De jonge Graaf Jan I bracht een leger bijéén, waarvan de Engelschen, die hem omringden, getuigden, dat het in staat zou zijn geweest, om Engeland, van het eene tot het andere einde, zonder den minsten tegenstand af te loopen. Te land en te scheep geschiedde de aanval; en West-Friesland was, sedert dien tijd, duurzaam met het Graafschap Holland vereenigd. Van groot gewicht is deze gebeurtenis in de Geschiedenis van ons Vaderland; en men zou zich die in een verkeerd licht voorstellen, zoo men meende dat van toen af, de dag der slavernij voor de West-Friezen was aangebroken. Integendeel dagteekent van dien tijd af, de welvaart van het reeds zoo bloeiende en rijk geworden Noord-Holland. De ruwe vormen, waarin zich hunne vrijheidsgeest vertoonde, en de denkbeelden van onafhankelijkheid, welke zij hadden, waren, ja, in openbaren strijd met de heerschzucht en de dwingelandij der Grooten, die het land met zoo vele roofnesten vervulden als er zich adellijke sloten bevonden, maar waren niet geschikt, om de vrijheid te ontwikkelen, welke eenmaal in Nederland bloeien moest.

Men kan zich daarvan overtuigen door het gebeurde in den jare 1268, toen de Kennemers in opstand geraakten, getergd, zoo het schijnt, door de knevelarijen hunner Edelen. Met gretigheid vereenigden de West-Friezen zich met hen, om de edelen uit het land te jagen, de goederen der verdreven eigenaars te verdeelen, en, bij gelijkheid van bezittingen, de heerschappij van het gemeen te doen gelden. Niet alleen werden de adel-

1) In eenen brief van Floris aan Eduard, Koning van Engeland, te vinden in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. X, bl. 121, zegt hij, dat hij zijne *Enemis mortels les Frisons* in vier batailles overwonnen heeft.

lijke sloten vernield, maar ook in de steden geraakte het graauw in beweging tegen de welgezetene burgers, en onder de aanvoering van Gijsbrecht van Amstel, die zich aan hun hoofd had gesteld ter bereiking zijner bijzondere bedoelingen, 1) brachten zij het zoo ver, dat Utrecht en Amersfoort reeds de beginselen huldigden van deze onguure predikers der volkssouvereiniteit. Zoo dus van den eenen kant, de Friezen met hunne vinnigste bestrijders onder de Hollandsche Graven overeen kwamen, in gemeenschappelijken afkeer van de dwingelandij des grooten Adels; van den anderen kant ziet men, dat het oogmerk, om de macht dezer kleine tirannen te kortwieken, van hen uitgegaan, zou geleid hebben tot al de spoorloosheden eener volksregeering; terwijl het, door de Graven ten uitvoer gebracht, moest medewerken tot de vestiging der burgerlijke vrijheid in onze Vereenigde gewesten; en het is allezins opmerkelijk, dat zij, die de onderwerping der West-Friezen het krachtdadigst voorbereid en bevorderd hebben, juist de grondleggers en bevestigers geweest zijn van de vrijheden der steden, en de ijverigste beschermers van den burgerstand tegen de overheersching der Leenmannen — Koning Willem en Floris V.

De onderwerping van West-Friesland moest een stap zijn tot die der Friezen over de Zuiderzee, waarheen zich, sedert dien tijd, de wenschen en pogingen der Hollandsche Graven bij voortdoring uitstrekten. De toerusting van Willem IV en van Hertog Albrecht, inderdaad verbazend voor die tijden, getuigen, hoe zeer de eerezucht dezer Graven geprikkeld was, om Friesland met hunne Grafelijkheid te vereenigen; en de uitslag hunner beide heertochten strekt der Friesche heldhaftigheid tot geen geringe eer. De Friesche Kronijkschrijvers hebben de getallen der Hollandsche legerbenden, welke hunne landgenooten te bestrijden hebben gehad, ongetwijfeld vermeerderd, wanneer zij het leger van Willem op 85,000, en dat van Albrecht op 100,000, ja zelfs op 180,000

1) De heer Mr. J. D. Meijer, in zijne verhandeling *over het noodlottig uiteinde van het Huis der Heeren van Amstel, in den persoon van Gijsbrecht den derde*, gehouden in de openbare vergadering van de 2de klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, in den jare 1828, doet het voorkomen, alsof het huis van Amstel steeds het bolwerk ware geweest der Friesche vrijheid, tegen de overheersching der Hollandsche Graven, en alsof de val van dat huis de onderwerping der West Friezen had voorbereid. Deze voorstelling steunt, zoo ver ons bekend is, op geen geschiedkundige gronden. Uit de Historie der Heeren van Amstel, van den Rijksvrijheer van Spaen, kan men daarenboven zien, dat het geheel onzeker is, of de Heeren van Amstel van den Franckischen of van den Frieschen Adel afstamden; dat de Gijsbrecht, van wien wij in den tekst gewaagd hebben, dezelfde is, als de deelgenoot in het eedgespan tegen Floris V, en tevens dezelfde, die, als laatste heer van Amstel, den val van zijn huis en erfheerschappij moest beleven, en dat hij niet de Derde, maar de Vierde Gijsbrecht van Amstel is geweest.

man hebben begroot; 1) maar uit echte bescheiden blijkt evenwel, dat zij zeer aanzienlijk waren, en op dat van Willem bevochten de Friezen bij Warns (j. 1345), 2), eene zoo volkomene overwinning, dat de Graaf zelf, met de bloem van zijnen adel en eenige duizenden Hollanders er het leven lieten, en deze overwinning met recht, als een roemruchtige zegepraal, door de Friezen in hunne jaarboeken vermeld wordt.

Bij elke poging tot hunne onderwerping¹⁾, werd de fierheid dezer hardnekkige vrijheidskinderen verhoogd, maar ook bij hunne bestrijders de eerezucht, om den roem hunner onverwinnelijkheid te logenstraffen, gescherpt door de wraakzucht over vorige nederlagen. Toen Hertog Albrecht zijn voornemen had te kennen gegeven, om hen op nieuw te beoorloggen, en den dood zijns ooms te wreken, openbaarde zich eene zoo algemeene geestdrift tot bestrijding der Friezen, dat het scheen, alsof er een kruistocht gepredikt ware. Behalve zijne eigene landzaten, Hollanders, 3) Zeeuwen en Henegouwers, voegden zich Fransche, Engelsche en Duitsche hulpbenden bij zijn leger. Meer dan een jaar lang werd alles voorbereid tot het overschepen der troepen, daar de betrekkingen der Friezen met den Utrechtschen Bisschop, den tocht te land verhinderden. Aan elk die wilde, binnen- en buitenslands, werden Machtbrieven uitgegeven, om op eigen kosten en voordeel de Friezen te water en te land te beschadigen; en door aanschrijvingen aan de steden van Utrecht en Gelderland, werden hun alle wegen tot hulp afgesneden. Zoo trok een vervaarlijk onweder te zamen, hetwelk Friesland met eene onvermijdelijke overweldiging bedreigde. Inmiddels werden geene onderhandelingen gespaard, om, zonder bloedstorting, de Friezen, wier geweldigen wederstand men, in weerwil van de overmacht, duchtte, tot onderwerping te belemen; maar: »Liever als Frije Friezen te sterven, dan eenen vreemden Heer te dienen,» was hunne bestendige leus. Het Hollandse leger werd in een groot aantal grootere en kleinere vaartuigen van Enkhuizen naar Friesland overgescheept, waar de gemoederen tot den wanhopigsten weerstand waren opgewonden. De partijschappen zwegen daar voor een' tijd, en alles liep te wapen. Waar pieken en zwaarden te kort kwamen, werden gaffels en vlegels gebruikt, en in hunne grove lakensche rokken of lederen kolders stonden zij gereed, den schitterenden stoet van Edelen, in ondoordringbare harnassen en blinkende

1) Men vergelijke de schrijvers, aangehaald door Focke Sjoerds, *Friesche Jaarboeken*, D. III, bl. 382, en door Wagenaar, D. III, bl. 260 en 332.

2) Een weinig beoosten Stavoren. Volgens de Kronijk van Sibrandus Leo is Willem IV bepaaldelijk gesneuveld bij Werrega, destijds Raevter geheeten.

3) Onder anderen woonden 300 Amsterdamsche schutters dezen tocht bij. Zie Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam*, D. I, bl. 131.

wapenrusting verscholen, onder de oogen te zien. Onder de helden van ons voorgeslacht, verdient in de jaarboeken der krijgs-geschiedenis Juw Juwanga met bijzondere onderscheiding genoemd te worden. Als verstaald in den krijg, hadden uitstekende proeven van dapperheid tegen de Turken en Litthauers, tot uitbreiding van het Christengeloof, zijnen roem buitenslands verbreed, en zijne ervaring voltooid. Met ridderlijken heldenmoed, paarde hij de bezadigdheid en het overleg eens bekwamen veldoversten; en de algemeene achting, welke zijne verdiensten hem verworven hadden, deden hem door de verschillende factiën, welke Friesland van één scheurden, eenstemmig tot Opperhoofd of Potestaat verkiezen. Een ontwerp van verdediging, door hem voorgesteld, en gegrond op de gesteldheid van het terrein, en op het aantal der manschap, welke men aan het welgewapende en overmachtige leger kon tegenstellen, scheen bijna onvermijdelijk de geheele krijgsmacht des Hertogs in het graf te zullen slepen. Maar de onbesuisde drift zijner landgenooten, die het ontwijken van eenen slag, als eene verloochening hunner fierheid, verwierpen, verdoofde de stem zijner verstandige raadgeving. De leeuwenmoed der Friezen mocht, in den slag bij Schoterzyl (29 Aug. 1396), de overwinning langen tijd doen weifelen — zij bezweken voor eene veelvoudige overmacht. Juwanga, die tot den laatsten oogenblik toe hunne opgewondenheid had pogen te beteugelen — toen hij zag, dat er geen houden meer aan was — stelde zich manmoedig aan de spits, en stierf den heldendood in den slag. Drie dagen later (1 Sept.) werd deze nederlaag door eene tweede gevolgd, en Friesland werd vijf weken lang door de Grafelijke benden als overstroomd en afgeloopen. Toen werd Albrecht door het onstuimig herfstweder genoodzaakt, zijn leger terug te voeren, met achterlating van zwakke bezettingen, welke eerlang door de Friezen verjaagd werden. Met nieuwen ijver hervatte Albrecht de oorlogstoebereidselen; nogmaals stak eene aanzienlijke macht, onder aanvoering van zijnen zoon, Graaf Willem van Oostervant, naar Friesland over (j. 1398). 1) Door binnenlandsche partijschappen ondermijnd, zonder éénheid van samenwerking in de maatregelen van verdediging, bij de overhelling van sommige Edelen naar de zijde der Hollanders, scheen

1) Eenige bijzonderheden omtrent de toebereidselen tot dezen tocht, welke niet onbelangrijk zijn voor de kennis van het krijgswezen in dien tijd, kan men vinden in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, bl. 270. Voor den leeftocht werd bijzondere zorg gedragen. Te Medemblik werden magazijnen en bakkerijen aangelegd, en Amsterdam leverde vier groote schepen, in elk van welke zich vijf bakovens met de noodige brandstof bevonden, terwijl elk schip vergezeld werd door een schip met meel. Behalve het gewapend krijgsvolk, moest elke stad een bepaald aantal timmerlieden, metselaars en smeden met hun gereedschap leveren, en eene groote hoeveelheid horden, welke laatste tot het dempen van mocrassige plaatsen zullen gediend hebben.

nu Friesland rijp te zijn voor de onderwerping, en werd het ook in naam met de Grafelijkheid van Holland vereenigd. Maar hoe beperkt en wankelbaar het bevochten gebied was, toonden niet alleen de rechten en vrijheden, aan de Friezen verleend, maar ook de nieuwe krijgstoerusting, tot welke Albrecht, twee jaar later (j. 1400), wederom zich verplicht vond. De uitputting zijner geldmiddelen, en de mindere gewilligheid der Hollandsche Edelen en Steden, wier drift om de Friezen te bevechten aanmerkelijk bekoeld was, deden echter deze onderneming staken. Misschien kwam van 's Graven zijde hierbij, het geringe uitzicht, om immer zijn gezag in dit land der vrijheid volkomen te vestigen; en zijne opvolgers hebben ook nimmer de teugels van het gebied over Friesland met genoegzamen klem kunnen aanhalen. Naarmate zij behoefte tot rust of oorlog hadden, bestreden zij de Friezen, of zochten, door bestanden en opdrachten, hun schijngezag in de verschillende gedeelten des lands eenigermate te handhaven. Niet plotseling en als met éenen slag, maar zonder krenking van den roem hunner heldhaftigheid, moesten de Friezen worden voorbereid, om mede door den staatkundigen band omvat te worden, welke zich langzamerhand om de Vereenigde Nederlandsche gewesten strengelde.

Er is boven aangemerkt, dat, behalve de oorlogen, waaraan het geheele volk deel nam, er in de Middeleeuwen nog twee gelegenheden waren, om een krijgshaftigen aard voldoening te doen vinden. Daarmede zijn, in de tweede plaats, bedoeld de bijzondere ondernemingen van het een of ander opperhoofd (*faidae, fehden, veeten*), waarbij alleen vrijwilligers de wapens voerden, of zij, die door bijzondere betrekkingen (als van Leenmanschap, dáár, waar het Feudalismus in zwang was) met het Hoofd der onderneming verbonden waren. Hiertoe behooren deels de veroveringstochten, waarin Friezen zich met Saksers, Denen of Franken vereenigden, deels, en vooral, de tallooze kleine binnenlandsche krijgen, waarvan Friesland, eeuwen achteréén, het treurig tooneel is geweest.

Van de vroegste tijden af, hadden de Friezen, even als andere volken van Germaanschen stam, hunnen erfelijken Adel, van welks aanwezen reeds Tacitus bericht geeft. Doch de eerste geschiedkundige bijzonderheden, welke daarvan tot ons zijn gekomen, voeren ons reeds op een tooneel van partijschappen en oneenigheden tusschen de Adellijke geslachten; oneenigheden, welke, nu eens om den voorrang bij het offeren, dan door eene vermeende of wezenlijke beleediging ontstaan, niet anders dan met bloed beslecht, en, voor een' tijd gestild, telkens weder opgewakkerd werden. Met aangeworven hoopen bestreed men elkander, en maakte

niet zelden den omtrek tot eene woestenijs; en men behoefde slechts kerken en kloosters rijkelijk te begiftigen, om kwijtschelding voor het bedreven kwaad, ja aanmoediging en een eervollen naam te vinden bij de Geestelijken, die soms zelve de ergste roervinken waren. Kloosters werden in vestingen herschapen; en om zich te verdedigen en elkander te bestoken, bouwde men versterkte sloten, stinzen of steenhuizen, wier aantal van eeuw tot eeuw toenam. Ongelukkigen, die in hunne nabijheid meer dan ééne stins zagen verrijzen! Zij konden zeker zijn, de bloedigste wrok- en wraaktooneelen steeds voor oogen te hebben; en het eenige middel, om zich voor den moedwil van bandeloze oorlogsknapen, die zich gedurig vertoonden, vrij te waren, was dan, partij te kiezen, en onder de muren van ééne der stinzen eene wijkplaats te zoeken. Menige stins, door woningen omringd en van eene kerk voorzien, is op die wijze de eerste aanleg geworden van nu bloeiende dorpen en steden; en Leeuwarden bewaart, in het Amelands- en Burmaniahuis, nog de overblijfsels der stinzen van de Kamminga's en Burmania's 1).

Men verwachtte hier geene bijzonderheden omtrent de eindeloze vechterijen, welke, vooral sedert het midden der 12de eeuw, tusschen de Friesche edelen hebben plaats gehad, en waarvan het eentoonig verhaal buiten het doel dezer bladen ligt. Het is bekend hoe de inwendige partijtschappen, na lang verdeeld gewoed te hebben, zich in de 13de eeuw hebben opgelost in twee hoofd-factiën, door leuzen en teekens onderscheiden, de Schieringers en Vetkoopers. De verbittering en woede, waarmede de aanhangers dezer verschillende partijen, meer dan twee eeuwen, elkander bevochten hebben, gaat alle verbeelding te boven. Er was geen einde aan moorden en doodslaan, aan branden en vernielen; maar, gelijk in andere gewesten, waar dergelijke schriktooneelen vertoond werden, zoo hebben ook ongetwijfeld de jammeren, waaronder Friesland daardoor gezocht heeft, medegewerkt, om een verlangen naar verademing, naar rust en orde te doen ontstaan, hetwelk weldadig heeft kunnen werken op het volkskarakter, op de opkomst der burgerijen, en op de verbroedering, welke eenmaal tusschen al de Nederlandsche gewesten moest plaats grijpen.

Er was nog eene derde gelegenheid, tot bevrediging van den onrustigen krijgsmanssaard, in de dienst bij vreemde Vorsten in buitenlandse oorlogen. Reeds bij de Germanen, in de vroegste tijden, was het gebruikelijk, dat, in tijden van binnenlandsche rust, de jonge Adel de gelegenheid tot wapenfeiten bij andere volken ging zoeken. De Friesche

1) Zoo meent men ook, dat Harlingen den naam draagt naar de stins van Harliga.

Adel heeft zich, op die wijze, meer dan eenige andere, buitenslands beroemd gemaakt. In de 11de eeuw kwamen de Burmania's, Kamminga's, Roorda's en anderen, met roem overladen, terug uit de legers van Keizer Hendrik III, dien zij in zijne oorlogen in Boheme, Hongarije en elders gevolgd waren. In de kruistochten komen de Friezen voor, als de roemruchtigste kampvechters voor het Christengeloof, en als overtreffende alle andere volken in koenheid, 1) maar onafhankelijk onder hunne eigene bevelhebbers, en geen ander gezag eerbiedigende, dan dat van den Paus. Bij de belegering van Nicéa (j. 1097), sneuvelde de laatste afstamming van het oude geslacht der Fortmans, met Sikko Liaukama en Epo Hardtman, op het bed van eer. Eenen anderen Liaukama en eenen der Botnia's verhief hunne ridderlijke dapperheid, bij die gelegenheid betoond, tot aanzienlijke bevelhebberschappen. Twee Martena's stonden bij Keizer Frederik Barbarossa, om hunne kloekmoedigheid, in blakende gunst: de één sneuvelde in Italië, de andere was 's Keizers lotgenoot in den dood, op den tocht naar Palestina (j. 1199). In den noodlottigen kruistocht van Lodewijk IX, tegen Tunis, waren het de Friezen, die althans nog eenig voordeel behaalden. 2) Willem II, wien wij boven, als den bestrijder der West-Friezen, gedachten, had het bezit van Aken, waar hij tot Roomsch-Koning moest gekroond worden, aan de Friezen te danken, die, op Pauselijke uitnoodiging, in zijn leger dienden (j. 1248). Gaarne had hij zich hunnen heldenarm nog verder ten nutte gemaakt, maar met onverzettelijken wil verklaarden zij, bij monde van Tjaerd Donia, hunne taak voor afgedaan; en zij keerden terug met een duurzaam getuigschrift hunner betoonde dapperheid en bewezene diensten, in de eerste 3) verordening, welke de Roomsch-Koning, na zijne krooning, uitvaardigde, waarbij hij de rechten en vrijheden bevestigde, door Karel den Groote aan de Friezen verleend: »Opdat de geheele natie der Friezen en hare nakomelingen weten mochten, in wat voege hare voorvaderen de Roomsche Kerke en het Keizerrijk geholpen hadden." Bij Keizer Rudolf stonden de Friesche Edelen in bijzondere achting, en onder hen onderscheidde zich Watze Joulisma, als een manhaftig krijgsman. Een andere Fries, die door zijne krijgsbedrijven zich buitenslands beroemd heeft gemaakt, was Juw Dekema, die Koning Eduard I, bij de verovering van Schot-

1) Men zie den brief van Paus Honorius III aan de Friezen, bij van Mieris, *Charterboek*, D. I, fol. 200, en in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, bl. 92.

2) Het aandeel der Friezen aan de kruistochten is in 't licht gesteld door Mr. J. Dirks: *Nederland en de Kruistochten*, in de *Vrije Vries*, D. II.

3) De krooning had plaats op den 1 November. Het Diploma, in het oorspronkelijk Latijn, te vinden in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, is gedagteekend 2 November.

land, belangrijke diensten moet bewezen hebben (j. 1298). Uit hetzelfde geslacht vond een andere afstammeling, met eenen der Beijma's, den dood in Italië, waar zij te Pisa begraven werden, op last van Keizer Hendrik VII, wien zij, benevens een Aylva, één Hettinga en anderen, hunnen dapperen arm geleend hadden (j. 1312).

Wij zouden nog vele andere namen kunnen noemen van Friesche krijgshelden; doch wij willen alles, wat de Kronijkschrijvers van veler zeldzame bedrijven hebben opgedischt, niet voor historische waarheid doen gelden. Daarenboven roepen onze voorvaderlijke landgenooten, in andere gewesten hun recht in, om ook eene plaats te vinden in ons beperkt bestek; en het aangevoerde zal voldoende zijn, om aan den heldenaard der Friezen recht te doen wedervaren, en om te doen zien, hoe de krijgshaftige fierheid, welke zij uit de bosschen van Germanië hadden medegebragt, in volgende eeuwen, door oorlogen, veeten en buitenlandsche krijgsdiensten gaande gehouden en gewijzigd moest worden, om naderhand in den gemeenschappelijken kampstrijd voor vrijheid en geweten tot een hooger doel, dan de involging van roem of wraakzucht, gericht te worden. Want ook zij moesten den fiere nek krommen onder het juk der Spaansche heerschappij, om mede den heiligen strijd te strijden, en, met hunne veerkracht en vasten wil, plaats te nemen in het vereenigd huisgezin, tot het genot eener vrijheid, welke hunne voorvaderen, bij tweespalt, onrust en losbandigheid, nimmer gekend hadden.

NEDERLAND ONDER DE LEENREGEERING

„De oude Chroniquen doen ons nog huidendaags met verschrikking zien, in wat voegen onze voorouderen, Hertogen, Graven, Bisschoppen en Heeren, niet alleen in continuele dissentiën en oneenigheden hebben geleefd; maar ook zoo tegen den anderen, als tegen hare respectieve Heeren met hunne aanhang in gedurige wapenen met onchristelijke bloedstortingen hebben gestaen.”

De Staten van Holland en West-Friesland, in hunne Deductie van 25 Julij 1654.

Het tijdperk der Middeleeuwen is door sommigen, in een tafereel van de allergrouwelijkste barbaarschheid, met de zwartste kleuren afgeschilderd; door anderen als eene heerlijke vertooning voorgesteld van men-

schelijke reuzenkracht en verheven heldenmoed. Met weerzin ziet de vrije en vreedzame Staatsburger op tijden terug, waarin de menscheit, lichamelijk onder den envelmoed eens heerschzuchtigen Adels — geestelijk onder priesterdwang gebogen, bij gedurige oorlogen en be-roerten, oneindig veel geleden heeft. Met levendig genoegen daarentegen, vestigt de geschiedvorschcr zijne blikken op die tijden; en met verrassing ontdekt hij, bijna in ieder verschijnsel, dat zich in den bajert van verwarring aan zijne oogen voordoet, de voorbereidende werking der grondstoffen, waaruit als ware 't een nieuwe wereld moest te voor-schijn treden. De wijsgeerige beschouwer eindelijk, deze beide gezichts-punten vereenigende, acht den terugkeer dier tijden evenmin wenschelijk als mogelijk, en buigt zich neder voor Hem, die, ook in de groote huis-houding der volken, alle dingen doet medewerken ten goede.

Voor den krijgsman moet de Geschiedenis der Middel-eeuwen eene bijzondere aantrekkelijkheid bezitten. Bij hem toch gelden daden meer dan redeneeringen; en hetzelfde beginsel ziet hij in die tijden algemeen zijn en heerschen. Op een grooter tooneel vindt hij er zijnen eigenen kring terug. Ieder is Vasal en aan een magtiger gebiedvoerder onderworpen, maar op zijne beurt Leenheer en macht hebbende over anderen. Eer en vermogen worden alleen door dapperheid verkregen, en de onderscheidingen van rang en aanzien zijn niet twijfelachtig bij de afstekende pracht van kleeding en wapenen. Voldoening voor aangedanen hoon, beslissing van recht en waarheid worden niet op den omslachtigen weg eener koele rechtsgelerde praktijk gezocht, maar in het eerste vuur der warmste belangstelling, met het zwaard in de vuist, onder opzien tot God, den wreker van onrecht en leugen. Al het wisselvallige, het romaneske, het zinnelijke zelfs van het krijgsmansleven, zijn met groote trekken in die tijden terug te vinden; en indien een Nederlandsche Walter Scott daaruit zijne tafereelen ontleende — gewisselijk zou hij nergens gretiger lezers vinden dan in het leger.

En welke plaats behooren die tijden te beslaan in een tafereel van Neêrlands Heldaden? De groote menigte der natie zal daarbij geheel op den achtergrond moeten geplaatst worden. Door andere middelen, dan de wapenen des krijgs, beurde de burgerstand zich op uit een staat van diepe vernedering, en ontwikkelde zich door arbeidzaamheid en handelgeest. Maar het zijn de Vorsten en hunne Leenmannen, Edelen en Ridders, die in de kampplaats verschijnen, en ook zij hebben recht, om hier ter plaatse de vermelding hunner bedrijven te vorderen. Daarenboven was het doel van deze bladen niet alleen, om de daden van heldenmoed te verzamelen, door het voorgeslacht verricht; maar ook, om een leidraad

te geven tot de behandeling der geschiedenis van het krijgswezen in ons Vaderland. Het laatstvermelde doel voor dit tijdvak meer bijzonder op den voorgrond stellende, en het belangrijkste zoo veel mogelijk aanstippende, zullen wij trachten het andere niet uit het oog te verliezen.

Vooraf doet zich de vraag op: welke zijn de bronnen waaruit men de kennis putten moet van de wijze van oorlogen en der inrichtingen van het krijgswezen hier te lande, in de tijden, waarvan wij spreken? De schrijvers uit die tijden zelve, hoezeer met omzichtigheid te gebruiken wat historische bijzonderheden betreft, geven ons echter eene getrouwe afbeelding der zeden en gebruiken van het tijdvak, waarin zij geleefd hebben; en behooren dus ook hier in de eerste plaats geraadpleegd te worden. Maar het is voornamelijk tot echte gedenkstukken, dat men zich zou moeten wenden, en bepaaldelijk tot de zoogenaemde Grafelijke Rekeningen, welke in 's Rijks Archief te 's Gravenhage, of in bijzondere Charter-verzamelingen bewaard worden. Ingericht als dagregisters, waarin al de uitgaven der Vorsten, Heeren of steden, telken dage vrij wijdloopig werden opgeteekend, leeren deze Rekeningen, wier gezag, als zijnde zij door tijdgenooten opgemaakt, nagezien en goedgekeurd, boven alle verdenking verheven is, eene menigte bijzonderheden omtrent alle deelen van het krijgswezen, en een gezet onderzoek, met toepassing op ons onderwerp, van deze, schijnbaar geringe, maar inderdaad kostbare gedenkstukken der oudheid, gevoegd bij hetgeen in de zoogenaamde Stedeböoken, of gedrukte Beschrijvingen van Steden, meestal uit echte stukken reeds aan het licht is gebracht, zou wellicht volkomen kunnen aanvullen, wat wij hier slechts onvolledig kunnen aanwijzen. 1)

Karel de Grootte had, in zijn uitgestrekt gebied, en bij gevolg ook hier te lande, als grondslag der meerdere of mindere dienstplichtigheid zijner onderdanen aangenomen, het belang, hetwelk ieder hunner had bij de ongeschondene bewaring van het grondgebied des Rijks. Elk vrij-

1) Over de waarde dezer Rekeningen, zie Mr. J. C. de Jonge, *Verhand. over den oorsprong der Hooftsche en Kabeljaawsche twisten*, bl. 4. Den beroemden van Wijn komt de eer toe, deze bron voor onze oudheidkunde het eerst ontdekt en geopend te hebben. Sommige dezer rekeningen zijn geheel of in uittreksels door den ijver van sommige navorschers der oudheid, als Van Hasselt in onderscheidene werken over de geschiedenis en oudheid van Gelderland, en door onze Rijks- en Provinciale Archivarissen in het licht gegeven. Wat ons onderwerp betreft, verdienen ook de opmerksaamheid die, welke uitgegeven zijn door Mr. J. Meerman, *Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden door Hertog Jan van Beijeren in 1420*, en door C. J. de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*.

man, dat is, ieder die iets kon bezitten, moest of, zoo hij een aanzienlijk grondeigenaar was, zelf te wapen komen, of anders, naar gelang zijner bezittingen, tot de uitrusting der uittrekkenden bijdragen. Die drie of meer hoeven bezat, moest uittrekken. Wanneer van twee personen elk twee hoeven had, moest de één uittrekken, en de ander hem uitrusten; en desgelijks wanneer de één twee, de ander ééne hoeve bezat. Was van drie personen elk in het bezit van ééne hoeve, dan trok er één uit, en werd door de twee t' huis blijvenden uitgerust; en op gelijke wijze was ook voor de min gegoeden bepaald, hoe zij, naar mate van hun vermogen, te saamen met vier anderen eenen zesde, of met vijf anderen eenen zevende moesten uitrusten. Zij, die in den oorlog bijzondere diensten bewezen, werden door de Vorsten met landen, bosschen, goederen en voorrechten van allerlei aard begiftigd of verlijd, dat is, zij ontvingen die als Leenen, en verbonden zich daarvoor, om te allen tijde den ban 1) van hunnen Leenheer te gehoorzamen. Waren de leengoederen aanzienlijk — dan verbond men zich niet alleen om zelf, maar ook met manschap den Leenheer te dienen; en deze manschap werd dan verkregen, door van de erlangde goederen en voorrechten weder gedeelten aan anderen, onder dezelfde dienstverplichting, ter Leen te geven: en in dier voege breidde zich het Leenstelsel uit tot in al de deelen der maatschappelijke huishouding, en stond met het krijgswezen in het naauwste verband. De krijgshaftige grondbezitters, zoo even bedoeld, verhieven zich weldra boven de overige vrije opgezetenen, erlangden van de Vorsten, voor de diensten, welke zij hun, bij gemis van geregeld krijgsvolk, bewezen, steeds meerdere gunsten, en vormden den Leen-Adel, die, als een gewapend lichaam, ook hier te lande bestaan heeft, en in zoovele Adellijke geslachten nog voortleeft. De Edelen sloten zich in den beginne wel om den Vorst aan, maar begonnen langzamerhand in dezen niets meer dan den eerste onder zijns gelijken te erkennen, tegen wiens oppermachtig aanzien zij hunne onafhankelijkheid moesten beschermen. Toen, terwijl zij van den eenen kant het volk uitmergelden, en van den anderen kant de hoogheid der Vorsten in gevaar brachten, strekten deze laatsten de handen uit naar de verdrukte menigte, zoo wel om zich zelve staande te houden, als om het volk uit de vernedering op te beu-

1) *Bannum* is een bevel van het openbaar gezag, tot handhaving van orde en rust. Zoo is in Frankrijk *le ban des vendanges* de afkondiging der Overheid, waarbij gedurende den wijnoogst de handhaving der rust wordt gewaarborgd. Zie Mr. J. D. Meijer, *Esprit, Origine et Progrès des Institutions Judiciaires*, T. I, Chap. 3, alwaar men tevens leeren kan, dat de verdeeling in ban en achterban door geen geschiedkundige gedenkstukken wordt bevestigd. Onze krijgsliden kennen het woord nog in de oorspronkelijke beteekenis. Er wordt een ban geslagen, wanneer een zekere plechtige aandacht wordt verlangd, bij voorlezing van proclamatiën, bevorderingen, vonnissen enz.

ren. Hierdoor ontstonden de Gemeenten, en werden door Keuren en Handvesten aan de Steden vrijheden verleend, ondanks de tegenstribbeling der Edelen; maar aan de vergunning dier rechten werd wederom de verplichting verbonden, om met een zeker aantal manschappen (poorters, burgers, schutters) den Vorst ook in zijne oorlogen hulp te verleen: blijvende daarenboven altijd voor elk de verplichting bestaan, om zich gereed te houden ter landweer, of, gelijk het in de oudste tijden genoemd werd, voor den heerban. Deze burger-krijgsmacht, het toenemend gebruik van huurtroepen en de invoering en volmaking der vuurwapenen waren lijnrecht strijdig met de belangen van den Adel, en sloegen de krijgs-instellingen der Leenregeering den bodem in. Beschouwen wij derhalve in de eerste plaats de personen, die, onder de algemeene Leenroerigheid, op de krijgstooneelen der Middeleeuwen te voorschijn treden.

De verplichting om den Leenheer te dienen was zoo onbepaald, dat soms nauwe bloedverwanten tegen elkander, en vriend tegen vriend ten strijde moesten trekken. De Geestelijken waren er in geen deele van uitgezonderd, en Bisschoppen, Abten en Kerkelijken van minderen rang moesten voor de landen, welke zij als Leengoederen bezaten, op den ban van hunnen Leenheer, koorkleed, staf en mijter met harnas, lans en helm verwisselen. Van daar de krijgshaftigheid van zoo vele Prelaten; waarvan wij hier alleen de Bisschoppen van Utrecht vermelden, wier onophoudelijke oorlogen, nu eens met de Graven van Holland, dan met die van Gelderland, bewijzen opleveren, hoe oorlogzuchtig van aard en dapper velen hunner waren. Bisschop Adelbold voerde zelf zijne benden aan, toen hij met de bisschoppen van Keulen, Luik en Kamerijk en den Hertog van Lotharingen, van den Duitschen Keizer, wier leenmannen zij waren, last had bekomen, om den Hollandschen Graaf Dirk III te beoorlogen; en met de grootste standvastigheid moest deze en zijn opvolger Dirk IV tegen de Bisschoppelijke krijgsmacht strijden om het Grafelijk gebied aan de zijde van Bodegrave uit te breiden, en het pas gestichte Dordrecht tegen eene gedreigde slechting te verdedigen (1015—1049). Menig geestelijke sneuvelde er bij die gelegenheid met het zwaard in de vuist. 1) Adelbold paarde geleerdheid met oorlogsmoed, maar zijn opvolger Willem was geheel krijgsman, en een der

1) De vredelievende bediening der geestelijkheid strekte tot geene verschooning, wanneer men zich niet kloekmoedig genoeg betoonde. De Bisschop van Luik, de eerbiedwaardige Waso, wiens geaardheid meer voor de stille plichten van zijnen stand berekend was, werd bij de gelegenheid, in den tekst vermeld, tot eene geldboete verwezen, omdat hij altijd in de achterhoede bleef.

krachtigste mannen van zijnen tijd. 1) Gelukkig voor Holland, dat het in Floris I eenen Graaf had vol moed en beleid, die de legerbenden van den Kerkvoogd, en die zijner kerkelijke en wereldlijke bondgenooten, in eene hinderlaag lokte, 2) waardoor Holland voor de onderwerping aan het Bisschoppelijk gezag beveiligd werd (1058). De onrustige kerkvoogd meende echter in den ontijdigen dood van Graaf Floris en de minderjarigheid van diens zoon Dirk V de kans schoon te zien, om zich van Holland meester te maken, en verbond zich te dien einde met Godfried, of Govaert, Hertog van Lotharingen, bijgenaamd den Bultenaar, een man, die, even als vóór hem Philippus en Agesilaus, en later de Maarschalk van Luxemburg, van wien de soldaten zeiden, dat geheel Frankrijk op zijn bult steunde, een bewijs oplevert, dat groote krijgsbekwaamheden in een mismaakt lichaam kunnen huisvesten. Govaert deed eenen inval en Holland, en na den Ridderlijken Robert de Fries bij Leiden geslagen te hebben, drong hij diep tot in West-Friesland door; maar door de dapperheid der West-Friezen zou hij te Alkmaar het slachtoffer zijner gewaagde onderneming geworden zijn, indien niet Bisschop Willem hem, nadat hij een beleg van negen weken had doorgestaan, ontzet had (1072). Na het verraderlijk omkomen van Govaert, poogde de Bisschop, door het stichten van het slot IJselmonde, de Hollanders in bedwang te houden; maar de dood verhinderde hem het te voltoojen, hetgeen zijn opvolger Koenraad volbracht. Deze voerde in persoon het bevel, toen de jeugdige Graaf Dirk V het kwam belegeren, het slot, na eene belegering van 16 dagen, door pijlen met brandwerk omwonden, in brand liet schieten, en den Bisschop dwong zich met zijne Ghesellen 3) over te geven. Holland keerde toen onder de regering van zijnen wettigen Graaf terug (1076).

1) Zie van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, D. I, bl. 77.

2) Hij gebruikte de list, welke in die tijden niet ongewoon was, om kuilen, door takken of horden met zoden en aarde overdekt, te verbergen, ten einde de vijandelijke ruitery daarin te doen storten. De Vlamingen, aangevoerd, onder anderen, door Willem, Proost van Maastricht, beter krijgsman dan geestelijke, hebben deze list in 't groot in 't werk gesteld in den slag bij Kortrijk (1304), waar zij op die wijze een zoo groot aantal Fransche ridders in eene gracht deden storten, dat zij bij het plunderen der lijken 8000 vergulde sporen verzamelden. Deze slag heet van daar de sporenslag (*bataille des éperons*), en moet niet verward worden met eenen anderen, welke denzelfden naam draagt, omdat er de Fransche Ridders meer hunne sporen gebruikten, om weg te komen, dan hunne lansen om te strijden (1513).

3) Dienstdoende krijgsheden heetten gezellen, en men vindt de bezetting eener plaats door de benaming van ghemeenlijke ghesellen aangeduid. Eene vereeniging van gezellen was een gezelschap; en het woord *compagnie*, hetwelk sedert den tijd der Bourgondische Vorsten hier te lande in gebruik is gekomen, is niets anders dan eene vertaling daarvan. Het Latijnsche *Comes*, van waar het Fransche *Comte*, beteekent ook *gezel*, en reeds bij de Germanen schijnt deze benaming bekend te zijn geweest voor die aanzienlijke jonge lieden, die het gevolg van een Opperhoofd uitmaakten. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat van dit *gezel* het woord *guasal* of *vasal* afkomstig is.

Men zou misschien meenen, dat de deelneming der Geestelijken aan den krijg, den eerbied voor het kerkelijk gezag geheel moest weggenomen hebben. Het gebeurde met Graaf Dirk VI zal een voorbeeld van het tegendeel geven. De Bisschoppen van Utrecht waren door den Duitschen Keizer met het Graafschap Drenthe begiftigd, waartoe ook Groningen behoorde. De Groningers waren met de heerschappij des Utrechtschen kerkvoogds niet gediend, en deze moest zelfs de St. Walburgs-kerk te Groningen, welke in eene vesting hervormd was, stormenderhand innemen, om zijn gezag te doen gelden (1138). Graaf Dirk VI nam de ongelegenheid, waarin de Bisschop zich bevond, te baat, om hem afbreuk te doen, en belegerde hem eindelijk te Utrecht. Reeds stonden de belegeraars met de stormladders gereed om de muren te beklimmen, toen Bisschop Herbert, geen ander middel ziende om het dreigend gevaar af te keeren, in plechtgewaad, van al zijne Geestelijken vergezeld, de stad uittoog, met het boek in de hand, waaruit hij het banformulier tegen den Graaf zou voorlezen. Allen werden met ontzag en verbaasdheid bevangen; de Graaf zette helm en schild neder, trok zijne wapenrusting uit en viel den kerkvoogd te voet, om den vredokus te ontvangen, die hem ook, gelijk te begrijpen is, niet werd geweigerd (1139). Door dit ontzag voor hunne waardigheid, waren echter de Bisschoppen van Utrecht geenszins beveiligd in hun wereldlijk gebied, hetwelk aan alle zijden openlag; en daarom ondernam Bisschop Godfried van Rheenen, een stoutmoedig krijgsman, het te versterken door het bouwen van de sloten ter Horst op de Veluwe tegen de Gelderschen, Montfoort en Woerden tegen de Hollanders, Vollenhove in Overijssel, tegen de Friezen (1170); hetwelk hier vooral daarom vermeld wordt, omdat dit bouwen van kasteelen door de Heeren en Edelen, ten einde zich tegen de aanvallen hunner naburen te kunnen verdedigen, aan verscheidene steden het bestaan heeft gegeven, en bij gevolg invloed heeft gehad op de inwendige verdediging des lands, ook in volgende tijden.

De tegenwoordigheid der Geestelijken in de legers maakte, dat alle kerkelijke instellingen ook dáár zorgvuldig werden in acht genomen. De vastendagen werden er stiptelijk gehouden, en te dien einde moest er voor de troepen, die te velde waren, altijd eene genoegzame hoeveelheid gezouten en gedroogde visch worden aangevoerd. Bij groote legers belemmerde dit aanmerkelijk de bewegingen der troepen; maar het kon geen groot bezwaar opleveren in ondernemingen van zoo geringen omvang, als de meeste binnenlandsche oorlogen waren, gelijk die van de Bisschoppen van Utrecht, een van welke in een slag bij Koeverden, waarin zijne geheele te velde zijnde krijgsmacht schijnt gewikkeld te zijn

geweest, de nederlaag kreeg, en echter slechts dertig man verloor (1195). Niet minder nauwgezet was men op het vieren van den Zondag, en zelden werd er op dien dag gestreden; hetgeen ook gemakkelijk vermeden kon worden, daar het leveren van een slag meestal werd voorafgegaan door eene uitdaging, welke eenige dagen te voren geschiedde. De heraut, of wie haar overbracht, werd niet onaardig de ongevalige man genoemd. Zulk eene uitdaging, door Hertog Willem aan den Bisschop van Utrecht gedaan, is nog in de eigene bewoordingen voorhanden. 1) Niet alleen wordt daarin de tijd van den slag bepaald, maar ook de plaats, waar die zou geleverd worden, en ook werkelijk geleverd is, tusschen IJselstein en Jutphaas (1348). De zon- en feestdagen werden dus voor grootere veldslagen licht vermeden, en het gevoel van het onbetamelijke, hetwelk wederzijds bestond, hield op de dagen aan de Godsdienst gewijd, de zwaarden in de schede. De grootste veldslag echter uit de Middeleeuwen, waaraan Hollanders hebben deel gehad, de slag bij Bouvines (1214), heeft op een' Zondag plaats gehad; maar de Koning van Frankrijk, Filips August, hield zich ook zoo zeer overtuigd, dat zijn vijand den dag des Heeren zou ontzien, dat hij zich door de mindere schroomvalligheid van Keizer Otto bijna had laten verkloeken. Deze slag levert een' trek op van priesterlijke nauwgezetheid, welke, in verband beschouwd met het zoo even vermelde, een voorbeeld geeft, hoe in dezelfde eeuw de eerbiedwaardigste gevoelens met het afschuwelijkst bijgeloof gepaard kunnen gaan. De Bisschop van Beauvais namelijk, die in het Fransche leger diende, droeg geen ander wapen dan een knots; hoedanige knotsen of strijkkolven, 2) wel is waar, op den in metaal gesloten Ridder dikwijls niet meer vermochten, dan om hem bedwelmd ter aarde te doen vallen, in welk geval hij gevangen genomen, of met een dolk werd afgemaakt; maar toch den minder goed gewapenden niet zelden den doodslag toebachten. Zoo sloeg eens de Aartsbisschop van Metz in éenen veldslag negen strijders met zijne knots dood. 3) Deze vrome kerkvoogden nu meenden, dat het streed met de voorschriften van den grooten Meester, om bloed te storten, maar dat

1) Zie Wagenaar, *Vaderl. Hist.* D, III, bl. 273 (1ste uitg.).

2) Fr. *masse* of *massue*. Zij waren gewoonlijk ter dikte van eens mans arm, hebbende aan het eene einde een ring met een riem, om het uitschieten uit de hand te beletten, terwijl aan het andere einde een zware metalen kogel gehecht was, soms met ingedreven pennen voorzien, welke kogel ook wel eens los met kettingen aan het hout hing. De volledigste wapening was, wanneer zulk eene knots ter rechterzijde van het paard hing, terwijl aan de linkerzijde het groote slagzwaard, en daarnevens een dolk waren vastgehecht, en de laas in de hand werd gevoerd.

3) Zie Ducange, *Gloss. in Exc. de hoste et exercitu Episcoporum in V. Hostis.*

net met hunne vreedzame roeping niet strijdig was, hunnen evenmensch hoofd en beenderen te vermorselen. 1)

Het te velde trekken der Bisschoppen had nog dit voordeel, dat bij het naderen van het uur des strijds, door het uitdeelen van Aflaten en het geven van den herderlijken zegen, de gemoederen tot meerdere onverschrokkenheid konden opgewekt worden. De Utrechtsche Bisschop Otto van der Lippe bezigde echter vruchteloos dit middel; het kon hem voor eene zware nederlaag niet behoeden. Hij had namelijk, om een einde te maken aan onlusten, welke Groningen en Drenthe beroerden, in vereeniging met de Graven van Gelderland, Otto II, en van Holland, Floris IV, een inval gedaan in Drenthe, dikwijls het tooneel der Utrechtsche oorlogbedrijven. Het verbondene leger werd door de lichtgewapende Drenthenaars bij Koevorden zoo deerlijk geslagen (1226), dat de Bisschop zelf gegrepen en dood gemarteld, zijn broeder, Proost van Deventer en Oldenzaal, zwaar gewond, en een Gijsbrecht van Amstel en verscheidene andere Edelen gekwetst of gevangen genomen werden. De Bisschoppelijke krijgsbenden, namelijk, werden, in den geest der Leenregeering, gevormd door allen, die aan den Bisschop door den Leenband verbonden waren, waaronder de Heeren van Amstel, van Woerden, van Zuilen, van Montfoort, van IJsselstein, van Abcoude, en andere Wereldlijken en Kerkelijken geteld werden.

Indien wij de rij der Utrechtsche Bisschoppen wilden doorloopen, wij zouden nog verscheidene krijgshaftige kerkvoogden op dien zetel aantreffen, en eindelijk stuiten op Gijsbrecht van Brederode, die op de aannadering van een leger van 14000 man uit Holland, aangevoerd door Filips den Goede, door schrik bevangen, genoodzaakt werd staf en mijter over te geven aan David van Bourgondië, natuurlijken zoon van Filips (1456). Hierdoor werd de grond gelegd tot de heerschappij van Karel V over Utrecht, die de Bisschoppelijke landen in het Neder-sticht, of de tegenwoordige Provincie Utrecht, met Holland onder eenen Stadhouder vereenigde (1534), terwijl Groningen, Drenthe en Overijssel, vroeger aan de Bisschoppen onderworpen, van nu af als afzonderlijke gewesten beschouwd werden. Welke gevolgen dit alles voor de vestiging der

1) Om evenwel onpartijdig te zijn moet men in het oog houden, dat een krijgsmans-aard in een prelaat door de kerk niet altijd werd goedgekeurd. De bedoelde Bisschop van Beauvais was door de Engelschen gevangen genomen. Uit eerbied voor den Paus, die den vangene een scherpen brief had geschreven, zoud de Koning van Engeland het harnas des kerkvoogds naar den Eerwaardigen Vader, met de woorden van Jozefs broederen tot hunnen vader Jacob: „Deze hebben wij gevonden, beken toch of deze uwes zoons rok zij of niet.” De Paus antwoordde: „Hij is noch mijn zoon, noch een zoon der kerk; hij kan naar 's Konings welbehagen worden losgekocht, als die veeleer een krijgsmans is van Mars dan van Christus.”

Nederlandsche Republiek gehad heeft, is uit de Geschiedenis bekend.

Wij hebben tot hiertoe alleen van de Utrechtsche Bisschoppen gewaagd, omdat er van de zijde der Hollandsche Graven veel kloekmoedigheid werd vereischt, om hun gewest voor de onderwerping aan het Bisdom te beveiligen, en bijgevolg de oorlogsbedrijven dezer kerkvóogden eene voorname rol spelen in de Geschiedenis der Grafelijke regeering. Zelfen Leenmannen van den Duitschen Keizer, moesten zij dikwijls in die betrekking het zwaard aangorden, en daarenboven vonden zij gedurig aanleiding om in strijd te komen met de Vorsten der aanzienlijke gewesten, waarmede zij aan alle zijden in aanraking waren.

Beschouwen wij thans meer bijzonder dien stand, welke dapperheid en heldenmoed bijna uitsluitend als in erfbezit had, de Edelen en Ridders.

Was het reeds een bijzondere verdienste, een krijgstoct tegen de Saracenen mede gemaakt te hebben: sedert het Ridderwezen zich in de kruistochten ontwikkelde, werd de wijding tot Ridder, en het ontvangen van den ridderslag de hoogste krijgsmans eer. In den beginne was het niet gemakkelijk daartoe te geraken, en Graaf Willem II werd eerst tot Ridder geslagen, kort voor zijne krooning tot Roomsche-Koning. Later ging elke oorlogsgebeurtenis van eenig gewicht vergezeld van een bevordering tot den ridderstand. Niet alleen werd toen de ridderslag gegeven tot loon van diensten die de edelman bewezen had, maar ook tot een prikkel voor zijne dapperheid, wanneer die op de proef stond gesteld te worden. Een voorbeeld daarvan verdient hier eene plaats.

De Bisschop van Luik, Engelbert van der Mark, een geweldigen opstand zijner onderdanen niet kunnende meester worden, had de gewapende tusschenkomst ingeroepen van Jan III, Hertog van Brabant, en deze weder de hulp van Reinald III, Hertog van Gelre. Reinald, veertien jaren oud, voldeed aan de oproeping van den vader zijner Maria, en trok naar Brabant met zijne Geldersche legerschaar. Daaronder blonk uit een keurbende uitgedost in eenerlei kleeding, sterk 50 paarden. Het waren de zeventigjarige Gerard van Eck met zijne zeven broeders en veertien zonen en hun gevolg, prijkende elk met drie pluimen op den helm, een groene, roode en witte, zijnde de kleuren van het overoude geslacht Panthaleon, waartoe de van Ecks behoorden. Voor den beslissenden veldslag, die op den 20sten of 21sten Julij 1347 voorviel, toen men bericht had, dat de Luikenaars in aantocht waren, werden deze 22 edelen uit hetzelfde geslacht, met nog eenige anderen en Hertog Reinald zelfen, door den Hertog van Brabant tot Ridders geslagen. Den volgenden dag werd, voornamelijk door de dapperheid der Gelderschen, aan de Luikenaars een beslissende nederlaag toegebracht op de vlakte tusschen Ha-

nut en Walef, maar Gerard van Eck met zijne zeven broeders en twee zonen vonden den dood op het slagveld. 1)

Toen alzoo bijna alle edelen Ridders werden, moest er weder een nieuwe onderscheiding zijn, en de ridderorden als eerversiersels voor persoonlijke verdiensten kwamen in zwang. Zoodanige waren de orde van St. Antonie, door Hertog Albrecht in 1382 en die van het Gulden Vlies later (1430) door Filips van Bourgondië ingesteld. 2) Wanneer een Ridder rijk en machtig genoeg was, om een zeker getal gewapende Ridders op zijne kosten in het veld te brengen, ontving hij het *jus vexilli*, het recht om een standaard te voeren. Hij kreeg nu den naam van Baanrits, Baanrots of Baanderheer (*Banneret*), en zijn rang was door velerlei sieraden aan kleeding, wapenen, woning zelfs en huisraad kennelijk. 3) Vooral werd nu het tweepuntig vaandel, hetwelk tot hiertoe zijn veldteken geweest was, met een vierkante Banier verwisseld. 4)

1) Zie *Het geslacht van Panthaleon in den slag bij Walef* door Mr Nidermeijer ridder van Rosenthal in Nijhoffs *Bijdragen* enz. D. X bl 32 verzeleken met Nijhoffs *Gedenkswaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland* D. II bl. XII en volgg.

2) De decoratie van de orde van St. Antonie bestond in een stok of kruk, in de gedaante van een T, met een klok of bel daaraan, om den hals gedragen aan een koord. Er wordt ook gewag gemaakt van de orde van den Tuin, welke in 1405 in Holland door Graaf Willem VI zou zijn ingesteld; doch de Baron d'Yvoy van Mijdrecht heeft, in het IV Deel der *Ferhand. van de 2de klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut* betoogd, dat de instelling dezer orde een sprookje is, en dat deze orde van den Tuin niets anders is geweest, dan de orde van Antonie, Toon of Teun. Er wordt nog gesproken van eene ridderorde van St. Jakob, welke de Baron van Lijnden van Hemmen meent, dat door Graaf Floris V zou ingesteld, maar door de kortstondigheid der regeering zijns zoons, en het uitsterven van het Hollandse Gravenhuis, te niet gegaan zijn. Ook deze orde houdt de Baron d'Yvoy voor een verduitsel, en het is deswege tusschen de beide Heeren tot een letterkundigen twist gekomen, welke vrij scherp gevoerd en in druk uitgegaan, ofschoon niet algemeen verkrijgbaar gesteld is. *Twee Brieven over de Ridderorde van St. Jacobs-Broederschap, ingesteld door Floris V, Graaf van Holland, door F. G. Baron van Lijnden van Hemmen, 's Gravenh. 1827. Voordragt van Max L. Baron d'Yvoy van Mijdrecht, nevens hetgeen over de Ridderorde van St. Jacobs Broederschap geschreeven is geworden, door F. G. Baron van Lijnden van Hemmen, 's Gravenh. 1828. Kort Antwoord op de Voordragt enz., door F. G. Baron van Lijnden van Hemmen, 's Gravenh. 1828.* Over de Ridderorden hier te lande, zie men overigens nog *Essai historique sur les ordres de Chevalerie dans les Pays-Bas, par J. H. Westreenen van Tiellandt*, en bijzonder over de orde van het Gulden Vlies, de belangrijke verhandeling van Mr. W. F. Roëll, in het V Deel der *Ferhand. van de 2de klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*.

3) Van daar de spreekwijzen nog bij ons in gebruik: als een Banjert gekleed zijn, den Banjerheer uithangen van waar de uitdrukking uithangen zal blijken bladz. 37.

4) De tweepuntige Riddervaaudels werden panoenen, pinjoenen, penyoenen, ponyoenen of ponsoenen genoemd (*Fr pannoens*), en gemaakt van eene stof, bolcraen geheeten; vermoedelijk eene soort van vlaggedoek. De banieren daaren tegen der Baanderheeren waren meest van sindael, eene zijden stof van de beste soort; zij werden prachtig opgesierd met gouden franjes en kwasten, en soms beschilderd met de wapens van den Baanderheer. Reeds in den jare 1668 vindt men gewag gemaakt van eene banier met olieverw beschilderd, zoodat deze kunst reeds vóór de broeders van Eijck hier te lande is bekend geweest. Zie de Lange van Wijngaerden; *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, D. I. bl 387 en 563. Vergelijk over de panoenen van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. III, bl. 263.

In al hunnen luister vertoonden zich de Baanderheeren en Ridders bij de Ridderfeesten, waarbij men *jousteerde*, een wedstrijd hield om elkander lanssteken toe te brengen: hier te lande werden zij Hofhoudingen genoemd. De Nederlandsche Grooten waren op deze gevaarlijke verlustigingen even zeer verzot, als die van andere landen; en in minder dan 25 jaar, zijn drie Vorsten uit het Hollandsche Gravenhuis in steekspelen omgekomen, Floris IV (1235) en zijn broeder Willem (1238) en Floris de Voogd (1258). Zij werden vooral gehouden te Geertruidenberg, te Utrecht op de Neude, te 's Gravenhage, waar het Tornooiveld in dien naam nog een gedeelte der aloude kampplaats aanwijst, en te Haarlem, waar het prachtigste van alle gegeven is door Willem III, ter viering van zijne verheffing tot de Grafelijke waardigheid (1307 of 8). Tot dit Hof, hetwelk eene geheele week duurde, worden gezegd tien Graven, honderd Baanrotsen en duizend Ridders te zijn bijeen gekomen; ofschoon de ronde getallen, hierbij vermeld, de nauwkeurigheid der opgave wel eenigzins doen wantrouwen. Twee dergelijke Hofhoudingen, door Willem IV gegeven, te 's Gravenhage en Haarlem, worden met veel ophef door de kronijkschrijvers vermeld (1344—1345). 1) Bij deze wapenfeesten der Edelen beijverde zich ieder uit te blinken, zoo door kostbare liverijen, als door schitterende wapenrusting, en heeft het schild een bijzondere beteekenis gekregen.

Overall waar schilden gebruikt zijn tot afwering van gewapende vijanden, treft men voorbeelden aan van figuren of voorstellingen op het vlak van het schild, dat naar den aanvaller gekeerd wordt. Het is een uiting geweest van moed en van overmoed bij de strijdlustigsten onder de strijders. Al die geschilderde, gedrevene, gesnedene of gegraveerde beelden van draken, reuzen, griffioenen, leeuwen en andere zinnebeelden van verschrikkelijkheid, hetzij men ze bij Grieken en Romeinen, of bij de volken van lateren tijd aantreft, 2) zij hebben een gemeenschappelijke oorsprong: zij waren een waarschuwing aan elken vijand, dat hij met een kampvechter te doen zou hebben, waarin hij zijn man zou vinden. In de oudheid zal ook wel het schildteeken van een beroemd held bij zijn geslacht in eere gehouden en bestendig gebruikt zijn, 3) maar de figuren op de schilden in de middel-eeuwen, wapens genoemd, die tee-

1) Wil men zich een denkbeeld maken van de groote uitgaven tot dergelijke feesten vereischt, men zie de aanteekening van Mr. J. C. de Jonge, *Verh. over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten* bl. 35.

2) De beschrijving van de schilden der Zeven Grieksche legerhoofden voor Thebe van Eschylus kan men in fraaije verzen vertaald vinden door Mr. I. da Costa in zijne aanteekeningen op de Perzen.

3) Een voorbeeld is het *οὐκείων ἐπίσημα* van Parthenopaeus bij Euripides *Phoeniss.* vs. 1114.

kens geworden zijn van rechtstitels, erfelijk in adellijke geslachten, zijn ontstaan met de tornooijen in de elfde of twaalfde eeuw. Een ridder die zich voor het tornooi aanmeldde, moest zijn wapen vertoonen aan den Heraut (Heraldus). Bleek het aan deze¹, dat hij bevoegd was tot het kampgevecht, dan werd door het blazen op een hoorn aan de omstanders het teeken tot stilte gegeven en hun aangekondigd wie de Edelman was, die in het strijdperk zou treden. Zoo is het blazen in de Middel-eeuwen ontstaan en, uit het onderzoek der geslachtswapens, de wetenschap der Heraldiek. Gewichtig is deze wapenleer geworden, toen, na de invoering der erfelijkheid in het leenstelsel, wie het wapen erfde tevens het leen erfde. Het wapenschild van den Ridder werd, ter plaatse van een tornooi of op reis, opgehangen voor den gevel van het gebouw waar hij zijn intrek had genomen. Als symbool van eer en van bezitrecht moest het tegen schending en smaad beveiligd worden; men mag dus aannemen, dat er bestendig voor het heilig kleinood van den edelman een of meer van zijne gewapende dienstmannen de wacht hielden, die dan de schildwachter of de schildwacht zullen genoemd zijn. De wapens werden niet alleen op de schilden afgebeeld, maar ook op de prachtige paardendekens en zijn later op de zegels overgebracht, waarop de Ridders zich ook wel geheel lieten afbeelden met hun adellijk wapen op schild en paardendeken.

Hadden reeds vóór de kruistochten enkele geslachten een blazen aangenomen, in dat heldentijdvak der christenheid zijn de geslachtswapens meer algemeen geworden en in de keuze van het schildteeken vindt men het snoevend en uitdagend karakter van de vroegere tijden terug. De Nederlandsche Vorsten kozen meest den koning der dieren, het zinnebeeld van edelen moed, misschien wel met toespeling op den leeuw van Juda. 1) Dus ontstonden de leeuwenwapens van Namen, Henegouwen, Vlaanderen, Brabant, Limburg, Gelderland, en, die ons bijzonder dierbaar zijn geworden, de Hollandsche en de Nassausche leeuw. In veel later tijd is het gebruik van geslachtswapens niet tot de adellijke geslachten beperkt gebleven, maar algemeen geworden. De vorm van schilden toont nog heden ten dage, dat zij van dit verdedigingswapen afkomstig zijn. 2)

1) De Rijksvrijheer van Spaen, in zijne *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, haalt § 17 de volgende plaats aan: „Les Princes des Pais-Bas, s'estant croisés en faveur de la guerre de la Palestine, choisirent tout d'un commun consentement des Lyons diversement tymbrés afin d'y trouver le Lyon victorieux de Judá.” *Palais de l'Honneur*, p. 43.

2) Bij Teylers Genootschap is in 1784 met goud bekroond een verhandeling van Pieter van Damme, over de vraag: *Welke is de eerste oorsprong der Wapenschilden van familiën* enz. Men zie voorts eenige opmerkingen over de Nederlandsche Geslacht- en Wapenkunde door Mr. L. Ph. C. van den Berg in Nijhoffs *Bijdragen* D. IV. bl. 243 en volg. en J. Ter Gouw *Over den oorsprong der Wapens* in de Nieuwe Reeks van Nijhoffs *Bijdragen* D. II.

Behalve de groote Ridderfeesten, gaven de Edelen op hunne kasteelen dikwijls kleinere speelgevechten of steekspelen; in een tijd, waarin niet gelezen werd, waren zij de voornaamste uitspanning der Grooten. Daarenboven waren er oefenperken noodig, om de behendigheid met de lans te verkrijgen, gevorderd wanneer men een gewapend Ridder met eenig gevolg wilde bevechten. Slechts op weinige plaatsen was deze te treffen; en de samenvoegingen van het harnas waren soms met zoo veel zorg bewerkt, dat de lans er alleen dan tusschen kon dringen, als de Ridder, om te meer kracht uit te oefenen, zich buitengewoon op de stijgbeugels uitrekte.

Bij vaardigheid om snel te treffen met de lans, was de deugdelijkheid van zijn paard de voornaamste kracht van den ridder in den aanval. Voor de paarden werd dan ook groote zorg gedragen, in het bijzonder voor de orsen, rossen 1) of Ridder-hengsten, zware paarden, sterk genoeg, om een geharnast man en de platen en dekkleeden, waarin het zelf gehuld was, te kunnen torschen. 2) De post van Stalgraaf of Maarschalk was uit dien hoofde aan een hof eene der belangrijkste bedieningen. 3) In het bijzonder was de post van Maarschalk van Holland, of van Opperstalmeester der Graven eene der eerste waardigheden, welke in de vroegste tijden in het geslacht der Heeren van Velzen, vervolgens in dat van de Heeren van Naaldwijk, erfelijk is geweest; Prins Frederik Hendrik, toen hij de heerlijkheid van Naaldwijk had gekocht, voerde nog onder zijne titels dien van Erfmaarschalk van Holland. Na den Vorst was de Maarschalk de eerste bevelvoerder, en reeds in de 13de eeuw werd hier te lande een Opperbevelhebber in het algemeen Maarschalk genoemd;

1) Ors of hors in onze oude taal (gelijk nog in de Engelsche horse) een paard beteekenende, vanwaar horsel = een paardevlieg, is door omzetting der letters ros geworden. Ros wordt in dichterlijke taal nog voor paard gebruikt, en is bovendien nog aanwezig in ros kam en in de spreekwijze rijden en rossen.

2) De goede Ridder-hengsten waren hier te lande zeldzaam. De edelen kochten die van elkander voor hooge prijzen; ook wel leenden zij ze onderling, en de groote Heeren maakten er geschenken van. Zij werden met veel zorg opgepast, met wijn gewaschen, met zeemen-lappen gewreven en met olie aan de beenen ingesmeerd. Het blijkt niet, dat hier te lande, gelijk elders, de gewoonte algemeen is geweest, om de strijdrossen van staart en ooren te berooven, opdat al de groeikracht zich tot de ruggegraat bepalen, en deze hierdoor sterker worden mocht.

3) Mare is een paard, schalk een bediende, ambtenaar, deskundige. In de benaming *Maréchal ferrant* is nog de oorspronkelijke beteekenis zichtbaar. Het verblijf of het hoofdkwartier van den Maarschalk heette in Frankrijk *Marechalcoë*, naderhand *Marechaucée*, en zeer aannemelijk is de gissing van onzen doorkundigen taalvorscher, Mr. J. H. Hoefnagel, dat de bedienenden van den Maarschalk *Gens de la Marechaucée* zullen genoemd zijn, en bij verkorting, of door eene bekende Rhetorische figuur, eenvoudig *Marechaucée*, hetwelk men naderhand, bij verbastering, *Marechaussée* geschreven heeft. Zie de *Tauk. Aanmerkingen op eenige oud Friesche Spreekwoorden*, van den genoemden Schrijver, op het woord *schalck*. Stalgraaf is letterlijk vertaald *Comes Stabuli*, van waar *Conestable* in Frankrijk, nog onder het Keizerlijk bewind, de hoogste militaire eerepost was.

vanwaar ook deze titel in later tijden aan de hoogste militaire waardigheid is gegeven.

Wanneer de Ridder onder de Banier van een Baanderheer te velde toog, droeg hij de liverei 1) van dezen. Elk Ridder was omstuwd van zijne knapen of paadjes, 2) schildknappen of knechten, 3) en verder gevolg, en vormde met dezen eene glavie 4) van 14, 20 of meer paarden. Zij dienden in hun betrekking als Leenmannen, op eigen kosten, doch waren gedurende dien tijd vrij van alle lasten, en kregen hun aandeel in den buit. Gemeenlijk moesten zij hunne onderhoorige Dienstmannen of *Servienten* 5) mede te veld brengen, en dezen vormden dan het voetvolk, gewapend met een kolder, van dik geel leder, of een wambuis gedekt door over elkander liggende metalen plaatjes, in den vorm van schubben, 6) voorts met lans en schild en boog met pijlen. Waarschijnlijk werden ook hier te lande deze Dienstmannen, door het luiden der Banklok 7) van het Adellijk kasteel, ter vergadering geroepen; een natuurlijk middel, hoedanige men ook bij onbeschaafde volksstammen vindt,

1) Het is bij gevolg niet noodig, den oorsprong eener eenvormige kleeding voor het krijgsvolk, gelijk sommigen doen, in het Oosten te zoeken, en uit de legers van Timur af te leiden. Liverei is de kleeding, welke een Ridder aan zijn gevolg, en een Baanderheer aan zijne Ridders gaf of leverde (*livraie*). De livereien waren doorgaans zeer kakelbont. Hetzelfde kleed was soms van verschillende kleuren, als rood met groen gevoerd, of groen met roode mouwen; voorts met gouden of zilveren boordsels of borduursels; bij al hetwelk de onderscheiding van rang en afkomst werd in het oog gehouden. Het Gemeen kleepte zich in het grijs of grauw, en heette daarom het Grauw. Het te bont maken beteekent eigenlijk zich boven zijn staat opschikken.

2) Jonge Edellieden, die, om met der tijd Ridders te worden, hunne opvoeding kregen op het een of ander Ridderslot. Zoo waren de Graven Guy en Jan van Blois opgevoed bij den Heer van IJsselstein. Zij voerden den titel van Jonkheer; en wanneer zij tot de Ridderschap werden verheven, plaatsten zij den titel van Heer voor hunne doopnamen. Heer Gijsbrecht van Amstel beteekent dus iets anders, dan Gijsbrecht, Heer van Amstel.

3) Hoezeer dezen diensten deden, welke men thans door de huisbedienden, oppassers of stalknechts laat verrigten, stonden zij echter in veel hooger aanzien. De wapens van den Ridder in orde te houden, waarvan zoo veel afhing, en zijne paarden te poetsen, was eene zeer vereerende bezigheid, gelijk alles, wat tot den oorlog betrekking had. De verwantschap van ons knecht met het Engelsche knight (Ridder), en de afstamming van het Fransche *calet* (*vasslet*, *vassalet*), toonen genoegzaam, dat de knechts der Ridders een vrij aanzienlijken stand uitmaakten.

4) Dit glavie, het Fransche *glavie*, en het Latijnsche *gladius*, schijnen verwante woorden van Keltischen oorsprong. Doch *glavie* beteekent niet een zwaard, maar een lans, en wordt door de Taalkundigen naderbij afgeleid van het verouderde *glève* of *glève*, 't welk somtijds de schaft van eene lans, somtijds, even als het Neder-Saksische *gléving*, de lans zelve beteekende. De Franschen noemden een Ridder met zijn geheel voltallig gevolg *une lance fournie*.

5) Een *Servient* was een Dienstman, aan een Heer onderhoorig, en verplicht, zoowel tot het verrichten van hof- en huisdiensten, als tot het dragen van de wapenen. De Sergeanten bij ons leger, die insgelijks ook voor de huishoudelijke belangen van het Gezelschap zorg moeten dragen, hebben van deze *Servienten* hunnen naam.

6) Zulk een buis of jak met schubben of schobben heette *schobbejak*; en de verachting, waarin de lieden, die ze droegen, bij den Adel stonden, heeft dit woord tot een scheldnaam gemaakt.

7) Zie Ducange, *Gloss. F. campana bannalis*.

waar, als het volk te wapen moet komen, bij de hut van het Opperhoofd op zijn schild geslagen, of op een horen geblazen wordt.

Schaarden zich de Ridders in een veldslag tot een geregelden aanval, dan werd hun gevolg achter hen, soms ook op de flanken, geplaatst. Zij zelve waren het, die door hunne persoonlijke dapperheid den strijd beslisten: want het voetvolk was in de Leenlegers van geringe beteekenis. Bij den aanvang van den slag werden de troepen, naar een zeker plan, het zij in liniën, of in verscheidene hoopen gesteld. De hoofdregels der taktiek waren, te zorgen, dat men het voordeel van zon en wind had, en de linie van bataille te verbreedden, naar evenredigheid van die des vijands. Meestal werd de strijd aangevangen door slinger-aars of boogschutters; soms reden eerst enkele Ridders ten *tiost* (*toast*) of tweestrijd vooruit, en dan ging men spoedig, onder het aanheffen van een *Kyrie* of *Ave Maria*, op elkander los, zonder plan of orde meer in acht te nemen. Hierdoor hebben de veldslagen van de 12de, 13de en ook nog grootendeels van de 14de eeuw allen hetzelfde karakter. Rondom de Vorsten en aanzienlijkste Ridders was gewoonlijk de strijd het hevigste. In den slag bij Bouvines, kreeg Keizer Otto niet zoodra Koning Filips August in het oog, of hij vormde de keur zijner Ridderen tot drie hoopen, om uitsluitend op den Koning aan te vallen. Hij zelf plaatste zich aan het hoofd van één. Nu sluit ook de Fransche Adel zich aan om zijnen Vorst. Filips en Otto komen beurtelings in het dreigendst levensgevaar, en laatstgenoemde heeft zijn behoud alleen te danken aan zijne wapenrusting, waarvan niet ééne voege eene opening aanbiedt. Dit bijzonder gevecht besliste den geheelen veldslag, waarin de Franschen overwinnaars bleven. Onze Graaf Willem I werd, met verscheidene Hollandsche, Zeeuwsche en Friesche edelen, in dien slag gevangen genomen, en niet dan voor hooge losprijzen vrijgekocht. Een groot Heer, die krijgsgevangen werd, moest zijne vrijheid met aanzienlijke opofferingen, soms met het grootste gedeelte zijner bezittingen, terugkopen.

Hetgeen van het gebeurde in den slag bij Bouvines gemeld is doet, de reden kennen, waarom in die tijden zoo vele Vorsten en Edelen sneuvelden of krijgsgevangen werden. Van de Hollandsche Graven vonden Arnoud, Floris I en Willem II den dood op het slagveld, en werden Floris III, Dirk VII en Willem I gevangen genomen. Hetzelfde wat bij Bouvines plaats had, gebeurde ook in den slag bij Woeringen (1288). Ook dáár werd de slag beslist door het gevecht, hetwelk zich om Hertog Jan van Brabant vereenigde; en al de Bevelhebbers van het Geldersche Keulsche leger sneuvelden of werden krijgsgevangen. 1)

2) Woeringen is een stadje in het Keulsche. De betwiste erfopvolging in het Hertog-

Zoodanig was de krijgsmacht onder de Leenregeering in de Nederlanden. Zoo vormden de Edelen en Ridders den eigenlijken krijgsmansstand en de hoofdmacht in de legers. Doch, waren zij aan den ban van hunnen Leenheer onderworpen, tevens bracht de geest van het Leenstelsel mede, dat elk Vasal voor zich zelve vrijelijk oorlog mogt voeren, en zich verbinden met wien hij wilde, indien hij slechts in deze alliantien zich niet verbond tegen iemand te dienen, aan wien hij in eenig opzicht leenplichtig was. Want het was een doorgaande regel, dat die tegen zijnen Leenheer opstond, van rechtswege zijne goederen, heerlijkheden en voorrechten verloor; en daarom werd Gijsbrecht van Amstel, na zijn deelgenootschap aan den moord van Floris V, tot wien hij in leenbetrekking stond, van zijne goederen ontzet en verbannen; waarvan het gevolg was, dat Amstelland in de Grafelijkheid van Holland werd ingelijfd, en Amsterdam, met voorrechten en vrijheden begiftigd, rijpen kon voor hare grootsche bestemming. 1)

Deze beperking echter van de onafhankelijkheid der Edelen kon niet belétten, dat zij, in gedurigen strijd met elkander, op hunne Sloten, zich als boven de wet beschouwden. De erfelijke veeten — de najver en wangunst tusschen de Adellijke geslachten — bliezen het vuur van haat en vijandschap gedurig aan. Het was voor een Brederode genoeg, om Hoesch te zijn, dat een Arkel zich aan het hoofd der Kabeljaauwschen plaatste; en het zijn de Edelen geweest door wie de woede dezer partijschappen zoo lang is gaande gehouden. Deerniswaardige toestand, waaronder de vreedzame landzaten moesten zuchten! Is het wonder, dat zij geen andere uitkomst hoopten, dan in een Hoofd, machtig genoeg, om zoo vele kleine tirannen den kop in te nijpen? is het wonder, dat in de burger-oorlogen, zoo even gemeld, de steden zich bij voorkeur aansloten aan de kabeljaauwsche partij, die Holland niet had willen vrouwd hebben, en dat zij iedere poging der Graven ondersteunden, welke strekte, om den grooten Adel te fnuiken? De Graven van Hol-

dom Limburg deed een oorlog ontstaan tusschen Jan van Brabant en Reynald, Graaf van Gelderland, die ondersteund werd door den Aartsbisschop van Keulen (die mede in den slag gevangen werd genomen), de Graven van Luxemburg, Nassau en anderen. De Hertog van Brabant werd, onder anderen, bijgestaan door den Hollandschen Graaf Floris V. De slag bij Woeringen, waardoor Limburg met Brabant vereenigd werd, is een der aanmerkelijkste van dit tijdvak, en in dichtmaat uitvoerig beschreven door een ooggetuige, Jan van Helu: van welk gedicht eene vertaling in Latijnsche verzen *Praetium Woeringanum*, door H. K. van Dongelberg, in 1641 gedrukt is. Men zie over de lotgevallen van het oorspronkelijke, de *Levensschets van H. van Wijn*, door Mr. J. C. de Jonge, bl. 139. Sedert is het werk van van Helu in 't licht gegeven met aanteekeningen door J. F. Willems (Brussel 1836).

1) Zie de *Historie der Heeren van Amstel, van IJsselstein en van der Mijnden*, door W. A. Rijksvrijheer van Spaen, bl. 61.

land en Gelderland, namelijk, hadden binnen de grenzen hunner gewesten een aantal machtige Edelen, waaronder er waren, over wie zij niets te gebieden hadden. Hieruit ontstonden onophoudelijk botsingen, gevechten, oorlogen, waarvan die met de Arkels 1) de hevigste en langdurigste was. Alle welke beroeringen eindelijk het gezegend gevolg hadden, dat al deze bijzondere Heeren achtereenvolgens ten onder gebracht, Onderzaten werden der Vorsten, en dat de Burgerlijke vrijheid, welke onder deze menigte dwingelanden verre te zoeken was, nu, onder de bescherming van een machtig Hoofd, ontkiemen kon in de steden.

Wij kunnen in geene bijzonderheden treden omtrent deze binnenlandse oorlogen; omdat ons oogmerk niet was, eene Geschiedenis dier tijden te schrijven. Gaarne zouden wij anders hulde doen aan den edelen moed van vele Nederlanders in dit tijdvak der Geschiedenis: aan het heldhaftig vriendenpaar, Willem II en Otto II, Graven van Holland en Gelderland, beide dappere degens, beide waardig gekeurd, om de Roomsch-Koninklijke kroon te dragen, beide de grondleggers van de vrijheden der steden, in de gewesten door hen bestuurd; gelijk mede aan Graaf Willem III en zijnen broeder Heer Jan van Beaumont, voorbeelden van Ridderlijke edelaardigheid. De eerste, de meester der Soldaten en de gouverneur der Vorsten genoemd, heeft niet alleen door pracht van hofhouding, maar ook door ware dapperheid en trekken van wezenlijke Vorstengrootheid, den roem en het aanzien der Hollandsche Vorsten buitenslands wijd doen klinken. En zijn broeder, de Heer van Beaumont? — hij vereenigde buitengewone oorlogstalenten met eene bezadigdheid, welke in die tijden eene zeldzame hoedanigheid was. Door de eerste, vereenigd met de dapperheid van Hollandsche soldaten, gaf hij aan Engeland eenen Koning; en door zijne voorzichtigheid, redde hij dien van Frankrijk, in den slag bij Crecy (1346). 2) Wij zouden, mochten wij uitvoeriger zijn, tafereelen uit de kruistochten te schetsen hebben, niet

1) De Arkels waren de stoutmoedigsten van den Hollandschen Adel. Van een hunner worden staaltjes van lichaamskracht verhaald, die verbazing wekken. Hij zou, een balk omvattende, met toegeknepen beenen zijn paard van den grond hebben kunnen lichten, en een sterk paard met den hals tegen een muur hebben geperst, dat het de tong uitstak van benaauwdheid. De geschiedenis van den Arkelschen oorlog verdiende wel eene afzonderlijke behandeling, en schijnt uit vele nog onuitgegevene oorkonden toegelicht te kunnen worden. Intusschen zie men Kemp, *Beschrijving van Gorinchem*, de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, H. XIV.

2) Zie over Jan Heer van Beaumont, van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. II, bl. 191-197, en de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, H. VII. Hij bezat de Heerlijkheden van der Goude en Schoonhoven en andere goederen in Holland, en stierf te 's Hage (1356) in hoogen ouderdom. Hij was de groote raadsman van Willem V, ofschoon hij nimmer stellig partij trok tusschen moeder en zoon. Zie Mr. J. C. de Jonge, *Verhand. over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten*, bl. 133 en volg.

alleen om onder de veroveraars van Damiate (1219) aan Gillis van Zierikzee de eereplaats toe te wijzen, maar de geheele geschiedenis dier wereldgebeurtenis moeten doorloopen, om de Nederlandsche kruisvaarders als helden onder de helden te doen kennen. 1) Wij zouden ook menigen Graaf en Edelman vergezellen naar Pruisen, om de ongeloofige Litthauers te bevechten, ten einde op die wijze de eervolle onderscheiding te bekomen, van in het veld den Ridderslag te ontvangen. Ook van vrouwelijke dapperheid zouden wij moeten gewagen, in de Amazone van IJsselstein, de heldhaftige Berta, die het slot van haren Gemaal bijna een jaar lang verdedigde tegen al wat de belegeringskunst dier tijden vermocht; en toen zij eindelijk zich moest overgeven, niet meer dan zestien weerbare mannen kon vertoonen, die zich binnen het kasteel bevonden (1298). 2) Maar wij zouden ook de rampen moeten schetsen, door den oorlogzuchtigen aard van een Willem IV over deze landen gebracht; de verwoestingen in Gelderland aangericht door de partijschappen der Heekerens en Bronkhorsten, geëindigd met den slag bij Tiel (1361); de woede der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, welke anderhalve eeuw Holland in vuur en vlam hebben gezet, en wederom met eene menigte bijzondere vijandelijkheden tusschen Edelen en Steden, of van dezen tegen de Graven, verward werden. Zouden wij de heldhaftige daad van Jan van Schaffelaer (1482) kunnen vermelden — wij zouden van den anderen kant een Floris van Kijfhoek moeten schandvlekken, als den moordenaar van den Nederlandschen Regulus, den edelen Albrecht Beiling (1424). 3) Kortom, wij zouden wel is waar gelegenheid hebben tot treffende schilderingen van zeden en karakters, maar ook honderden vijandelijkheden moeten beschrijven, waartoe de bijzondere, in het oneindige gesplitste belangen van Vorsten, Edelen, Steden, Geestelijken, Gilden aanleiding gaven, en welke, zoo onregelmatig als wreedaardig gevoerd, weinig stof

1) Zie boven bl. 34. Ook van Kampens *Vaderlandsche Karakterkunde* bl. 147. Over Damiate en Johannes Aegidius van Zierikzee, bijgenaamd Albus Miles, le blanc gens d'armes, G. H. M. Delprat in Nijhoffs *Bijdragen* D. V. bl. 75.

2) Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, D. III, bl. 112. Vondel gedenkt haar in zijn *Gijsbrechts*, als hij Badaloch laat zeggen:

„Heldinnen stonden eer als onbeweegebre posten;
De Faam van vrouwen roemt, die stad en volk verlost.
Uw moeder Baarte toont, hoeveel een vrouw vermogh,
Wanneer zij IJsselstein verdadigt, jaar en dagh.”

3) In Nijhoffs *Bijdragen* D. II bl. 110 wordt door H. G. Lauts betoogd, dat levend begraven te worden in de Middeleeuwen de gewone doodstraf voor vrouwen is geweest, en men dus Beiling die straf niet heeft doen ondergaan om hem te martelen, maar om hem als een lafaard ten toon te stellen. Voorts meent Lauts dat de ridderlijke Floris van Kijfhoek aan de straoefening geen schuld heeft gehad. Zoolang echter over de beweegredenen van Beilings terechtstelling niet meer licht is verspreid, blijft voor het lot dat hem wedervaren is Floris van Kijfhoek aansprakelijk in het oordeel der uakomelingschap.

opleveren tot opwekking van het nationaal gevoel. Wij mochten echter vreezen, geacht te zullen worden, al te oppervlakkig over de gebeurtenissen van de Middeleeuwen te zijn heengestapt, indien wij, alvorens over te gaan tot de beschouwing van die inrichtingen, welke den bloei van den Krijgs-Adel hebben doen verwelken, niet eene bijzondere herinnering toewijdden aan den strijd met Vlaanderen, en aan de personen en gebeurtenissen, welke daarmede in betrekking staan.

DE STRIJD MET VLAANDEREN

't Sijn leeuwen, die ik voer; sij leerden van sich bijten.
 OUDAEN, *Bijschrift op Graaf Jan II.*

De grond der geschillen tusschen de Graven van Holland en Vlaanderen, over het bezit van een gedeelte van Zeeland, — Zeeland Bewester-Schelde — ligt in het duistere der oudheid. Ten tijde der Romeinen, waren eenige van de Zeeuwsche eilanden, welke thans zoo vruchtbaar zijn geworden, en aan het gemeene Vaderland zoovele verdienstelijke mannen geleverd hebben, onbewoonbare zandplaten, gedurig door het zeewater overstelpt; en eerst later hebben zij, door aanslibbing meer bestendig boven water blijvende, bewoners tot zich gelokt en zijn bedijkt geworden. 1)

In de eerste eeuwen onzer jaartelling werden Vlaanderen en Zeeland nog door overstromingen dermate geteisterd, dat het recht van grondeigendom er zeer onzeker was, en zelfs eene wetsbepaling den koop van een land voor niet geldig verklaarde, indien het binnen tien jaren door de zee werd overstroomd. Wellicht waren de rechten, welke de Beheerschers van Vlaanderen en Holland, toen deze gewesten tot Graafschappen waren verheven, op Zeeland beweerden te hebben, reeds uit deze gesteldheid des lands voortgevloeid. Althans, op welke gronden wederzijds ieders aanspraken berust hebben, is niet met volkomene zekerheid te verklaren. 2)

1) Zie de verhandeling van Belpaire, in de *Memoires de l'Academie de Bruxelles*, vol. VI.

2) Huijdecoper, die niet altijd met genoegzaam bewijs, alles voor valsch verklaart, waaruit men de Leenroerigheid dezer gewesten aan het Duitsche rijk zou kunnen bewijzen, heeft de gift van het eiland Walcheren, als door Keizer Hendrik II gedaan aan de Graven van Vlaanderen, vermeld bij Wagenaar, *Vad. Hist.* B. VI, § 25; twijfelachtig gemaakt. Zie Melis Stoke, D. I, *Bijvoegs. en Verbet.* bl. 586.

Dit alleen weet men, dat Zeeland lang de twistappel is geweest tusschen de Graven der naast aanliggende gewesten. De vijandelijkheden, deswege reeds onder Dirk IV gevoerd (1045) en de pogingen door Filips van den Elzas, Regent van Vlaanderen, aangewend, om gewapenderhand van Floris III voor de Vlaamsche kooplieden de tolvrije vaart op de Hollandsche wateren te verkrijgen (1165) zijn of niet genoeg gestaafd of niet bijzonder merkwaardig. 1) Daarentegen staan de vijandelijkheden tusschen de Hollanders en Vlamingen onder Willem II en Floris V voorgevallen, meer rechtstreeks in verband met den strijd, welke bepaaldelijk het onderwerp onzer beschouwing zal uitmaken.

Jan van Avenes, Graaf van Henegouwen, die Willem II bij het langdurig beleg van Aken gewichtige diensten had bewezen, had daardoor 's Konings gunst gewonnen, en diens zuster ten huwelijk bekomen (1248). Hij was de zoon van Margareet, Gravin van Vlaanderen, bijgenaamd Zwarte Margriet, die hem en zijnen broeder, ter liefde van hare zonen uit een later huwelijk, Guij en Jan van Dampierre, onbevoegd had verklaard tot de opvolging in Vlaanderen. Vier jaren na het gemelde huwelijk, verklaarde Koning Willem het land nevens de Schelde, waarvoor Margareet weigerde de leenhulde te bewijzen, maar integendeel die van hem vorderde, vervallen aan het Rijk, en droeg het ter leen op aan Jan van Avenes. De fiere Margareet besloot zich door de wapenen te doen gelden, en wierf voor hooge soldij een aanzienlijk leger aan: een groot aantal Franschen trad in hare dienst. Om hare oogmerken bedekt te houden, bewoog zij Koning Willem, met gevolmagnitgden harentwege te Antwerpen in onderhandeling te treden, tot behoud van vrede en vriendschap, en deze rekten listelijk de beraadslagingen, tot dat alles gereed zoude zijn, om eene talrijke krijgsmacht ter overrompeling van Zeeland, te doen oversteken. Doch in tijds had 's konings broeder en Stedehouder de wakkere Floris de Voogd, met eene krijgsmagt van Hollanders en Zeeuwen, in stilte zich achter de duinen van West-Kappel gelegerd, om hen, die door eene onverhoedsche aanranding hunne tegenpartij meenden te verkloeken, zelve onverhoeds te bespringen. 2) Op den 4 Julij des jaars 1253 deed het leger der Vlaamsche Gravin, onder aanvoering van haren zoon Guij van Dampierre, den overtocht, en landde te West-Kappel, geen vijand duchtende. Toen de Vlamingen aan land getreden wa-

1) Den geheelen oorlog van Filips tegen Floris III, en de krijgsgevangenschap van dezen, verklaart Huijdecoper, al te ligtvaardig, voor ongelooftbaar en door de Vlaamsche Kronijkschrijvers verzonnen. Zie zijne *Breeder Aanteek.* op Melis Stoke, B. II, vs. 602.

2) Zie over de hier vermelde gebeurtenissen en over Floris den Voogd, de doorwrochte verhandeling van Mr. J. C. de Jonge, in de *Nieuwe Werken der Maatschappij van Ned. Letterk. te Leyden*, D. III, St. I.

ren, en Floris het oogenblik gunstig zag, grijpt hij hen aan. Zij, verrast en verlegen, worden ten eenenmale geslagen. De slachting was vreeselijk. 1) Die niet door het zwaard omkwamen, poogden vruchteloos hunne schepen en schuiten te bereiken, en vonden den dood in de zee. of zij vielen den overwinnaars in handen, en werden uitgeschud en krijgsgevangen. De beide zonen van Margareet werden, als getuigen der behaalde zege, in krijgsgevangenschap weggevoerd. Zoo groot was het getal der gevangenen, dat zij bij geheele hoopen, als schapen, werden weggeleid; doch toen kort daarop Koning Willem zelf te Arnemuiden geland was, en de gevangenen zijne genade inriepen, schonk hij hun de vrijheid, en liet hen bij geheele scharen naar de Vlaamsche kust overvoeren, hetzij dan, dat hij hierbij de inspraak heeft gevolgd van die edelmoedigheid, welke zoovele zijner handelingen gekenmerkt heeft, hetzij dat de voorzichtigheid het voornaamste deel had aan dezen maatregel. Margareet, woedende van spijt over de geledene nederlaag, en op wraak bedacht, wendde het oog naar Frankrijk, altijd gereed, om overal in te treden, waar invloed en gezag te winnen zijn. Karel van Anjou, broeder van Lodewijk IX, viel in Henegouwen, met welks bezit hij door Margareet gevleid was. Koning Willem poogde door goede woorden hem te bewegen, om Jan van Avenes in zijn Graafschap ongemoeid te laten; hij antwoordde met trotschheid. Koning Willem daagde hem uit tot eenen veldslag op de vlakte bij Assche; hij nam het aan, snoevende dat hij den Waterkoning spoedig uit het veld zoude slaan. Maar Koning Willem komt werkelijk ten strijde opdagen; en nu durfde de lafhartige Franschman den Koninklijken Graaf van Holland niet onder de oogen zien: hij ontsnapte, als een die zijn vanen verlaat, uit het belegerde Valenciennes, en keerde naar Frankrijk terug (1254). De kosten, veroorzaakt door deze Fransche hulp, welke op niets uitliep, moesten nog daarenboven door de Vlamingen, die er niet weinig onvergenoegd over waren, in vijf jaren worden opgebracht. 2) Margareet, alleen zich niet sterk gevoelende, om hare aanmatigheden te doen gelden, was genoodzaakt, hare wraakzucht te onderdrukken; en na den kort daarop gevolgden dood van Willem II, werd met Floris den Voogd een vredeverdrag getroffen (13 Oct. 1256), waardoor Zeeland Bewester-Schelde, onder

1) Melis Stoke begroot het aantal der verslagenen op meer dan 50,000; en deze opgaaf zal ons minder overdreven voorkomen, dan bij den eersten schijn, wanneer wij lezen, dat de Vlaamsche Kronijkschrijver Meijerus zelf van 30,000 en meer spreekt. Zie Huijdecoper op Stoke, B. III, vs. 1:29.

2) Zie Huijdecoper op Stoke, B. III vs 1445. Overigens is deze Karel van Anjou dezelfde, die 14 jaren later zich berucht heeft gemaakt, toen hij den troon van Napels overweldigde, nadat de zestienjarige Kouradijn het hoofd had verloren op het schavot.

zekere voorwaarden en beloften van verzwagering met het Huis van Dampierre, aan het Huis van Holland werd afgestaan.

De verschillen tusschen Holland en Vlaanderen schenen nu voor altijd gedempt, en de goede verstandhouding tusschen de beide Gravenhuizen verkreeg een nieuwen band, door het huwelijk van Floris V met eene dochter van den Vlaamschen Graaf Guij. Dan het is meermalen gebleken, dat de Staatszucht sterker kan zijn, dan de banden van bloed- of aanverwantschap. Van nu af treedt eene nieuwe beweegoorzaak in werking, om eene hevige worsteling tusschen de twee Graafschappen te doen ontstaan en aan de vijandelijke ondernemingen tegen de Grafelijkheid van Holland meer kracht te geven. Wolferd van Borssele die een jaar geleden als leenman van den Graaf van Holland in den slag bij Woeringen zich dapper gekwetend had, en Jan van Renesse met 30 andere Zeeuwsche Edelen verbonden zich om aan Guij Graaf van Vlaanderen in plaats van aan diens schoonzoon Floris van Holland hulde en manschap aan te bieden voor een gedeelte van Zeeland. Zij meenden redenen te hebben tot dezen stap in aanmatigen, die Graaf Floris zich wederrechtelijk veroorloofd had ten nadeele der Edelen van Zeeland. Guij van Vlaanderen vleide zich nu met de hoop op het bezit van Zeeland Bewester-Schelde, indien hij de misnoegde Edelen ondersteunde, en weldra was hij tot eenen inval in Walcheren gereed. Floris meende zijnen schoonvader van een aanval op Middelburg terug te houden, door zijne echtgenoot met hun zoontje derwaarts te zenden; doch het was niet de eenige maal in zijn leven, dat hij te leur werd gesteld door dat hij zijne eigene goedaardigheid tot maatstaf nam in het beoordeelen van anderen. De Gravin van Holland werd in Walcherens hoofdstad door de krijgsbenden van haren vader belegerd (1290). Men kan reeds hier de veerkracht der opkomende burgerijen en hare gehechtheid aan den Vorst opmerken, in den moed en de volharding, waarmede de Middelburgers zich te weer stelden, terwijl de Edelen het werkeloos uit hunne Sloten aanzagen of den Vlaming behulpzaam waren. Een gelukkige uitslag bekroonde de dappere verdediging van Middelburg. Guij moest het beleg opbreken, en, op de nadering eener Hollandsche vloot, naar Vlaanderen terugkeeren. De beminnelijke Floris V, gevoelende wellicht, dat hij zich tegen de Zeeuwsche Edelen werkelijk aan overschrijding van macht had schuldig gemaakt, verzoende zich met de Zeeuwsche Edelen, zelfs in dier voege, dat zij weinige jaren later hunnen dapperen arm leenden om dienzelfden Guij te bevechten, dien zij vroeger in het land hadden gelokt, en die nu zijnen aanslag op Zeeland, hoewel minder krachtdadig, hervatte. In dezen kortstondigen oorlog werden (27 Oct.

1295) drie duizend Vlamingen, die te Baarland geland waren, verslagen door drie honderd Zeeuwen, waaronder genoemd worden de Borssele en Jan van Renesse, welke laatste kort te voren eenen inval in het land van Kadzand had gedaan, en Sluis aan de vlammen had ter prooi gegeven. Het is moeilijk over dit gedrag der Zeeuwsche Edelen een juist oordeel te vellen. Soms bepaalt zich al onze kennis van de feiten van dien tijd en van de beweegredenen der handelende personen tot het gekeuvel van een kronijkrijmelaar. Een voorbeeld daarvan is een dier Edelen, Wolferd van Borssele.

Na de vermoording van Floris V droeg diens onmondige zoon Jan I, in Engeland opgevoed en reeds gehuwd met een Engelsche Koningsdochter, aan Heer Wolferd het regentschap op. De zwakke jongeling gevoelde zeker, dat hij een man van buitengewone geestkracht noodig had tegen de onruststokers waarmede het land vervuld was. De burgerijen, waarin zich de middelstand vormde waaraan Nederland zijn handelsgrootheid heeft te danken gehad, sloegen in haar vrijheidszucht wel eens door tot losbandigheid; de Adel wilde de herwinning zijner voorrechten en de wraakneming tegen het Hollandsche Vorstenhuis, met den moord van Floris V begonnen, onder den onbeduidenden Jan I voortzetten; de Franschgezinde Graaf van Henegouwen Jan van Avenes, die het er op toelagde de Hollandsche Gravenkroon bij die van Henegouwen eenmaal te dragen, had hier te lande door zijne zendelingen eene Henegouwsche partij doen ontstaan, die hem tot Regent begeerde: en al deze woelgeesten tot ondergeschiktheid te dwingen aan den onbedreven Engelschgezinden zoon van Floris, en voor hem het regeeringsgezag ongekrenkt te bewaren, dat was een taak waartoe meer dan de kracht van één mensch noodig was. Van die taak heeft zich de krijgs- en staatsman, die den laatsten afstammeling van ons oudste Vorstenhuis tegen het indringen van vreemde heerschers verdedigd heeft, gekweten met al de kracht en de hooghartigheid van een middeleeuwschen edelman; maar hij is in die worsteling tegen de lotsbestemming van het Graafschap Holland bezweken. Toen hij tegen den overmoed der Stedelijke Magistraten in het Henegouwschgezinde Dordrecht, Hollands eerste stad, het aloude beginsel van regeering in deze landen wilde handhaven, het beginsel ook der grondwetten van onzen tijd, volgens 't welk het Opperrechtsgebied aan de Landsoverheid behoort, toen wist men dit bij het volk uit te krijten als een aanranding van pas verkregen rechten, en Borssele werd te Delft uit een bovenverdieping van het Steenhuis geworpen, ten prooi aan het gepeupel dat hem jammerlijk om 't leven bracht. Zoo is Holland onder het bestuur van een Henegouwsch Vorstenhuis gekomen, en

de hoofdbronnen van hetgeen wij van van Borssele weten, is de Rijk-kronijk van Melis Stoke, een goedgehoovig hofkapelaan van dienzelfden Jan van Avennes, die de eerste Henegouwer in de rij onzer Graven geweest is. Maar na een oordeelkundige vergelijking van Stoke's verhaal met enkele andere getuigenissen uit dien tijd, verdient Wolferd van Borssele, wien de verhalen onzer Vaderlandsche geschiedenis tot nu toe voorstellen als een adellijken onverlaat, die het verdiende loon zijner trotschheid en zijner eerezucht van het Delftsche Gemeen ontvangen heeft, een eerherstelling en een eereplaats onder de uitstekenden van ons voor-geslacht. 1)

Na den val van Borssele werd Jan van Avennes Regent en, na den spoedig daarop gevolgden dood van Jan I, als Graaf gehuldigd, onder den naam van Jan II. Jan van Renesse, 2) de persoonlijke vijand van Wolferd van Borssele, die door een rechterlijk vonnis getroffen uit het land had moeten wijken, bood zich den nieuwen Graaf aan, om zich te zuiveren van al de beschuldigingen, welke op hem rustten, en toen deze hem met verachting afwees was de trots van den Zeeuwschen Edelman te zeer gekrenkt, om niet een onverzoenlijken haat te voeden tegen het Grafelijk bewind van Holland. Intusschen kon hij bij de Vla-mingen, die werks genoeg vonden in hunnen oorlog met Frankrijk, in deze oogenblikken geen steun vinden. Hij wendde het dus op een an-deren boeg; verzoende zich met de Borselens, de bloedverwanten van Heer Wolferd, bracht met dezen een groot gedeelte van Zeeland in op-roer, en nam weder bezit van zijne goederen die verbeurd waren ver-klaard (1300). Evenwel geen kans ziende, om door eigene krachten zich tegen den Graaf van Holland en Henegouwen staande te houden, ver-voegde hij zich, met andere misnoegde, vooral Zeeuwsche, Edelen bij Keizer Albrecht van Oostenrijk, wiens alles ondernemende heersch-zucht weinige jaren later ook het Zwitsersch Eedverbond deed ontstaan, en die zich lichtelijk liet overhalen tot eenen inval in Holland. Hij had echter weldra reden, zich over deze onderneming te beklagen. De Kei-zerlijke benden konden niet verder dan tot Nijmegen doordringen, en moesten toen met schande afdeinen. Witte van Haamstede 3) en 's Gra-

1) *Wolferd van Borssele*, een tragische, geen hatelijke figuur, is de inhoud van een treurspel van dien naam, uitgegeven te Amsterdam in 1865.

2) Daar Jan van Renesse, hier bedoeld, door zijn huwelijk met de laatste erfdochter van het huis van der Goude, ook Heer van der Goude is geweest, zoo heeft de heer de Lange van Wijngaerden, in zijne *Gesch. der Heeren van der Goude*, een afzonderlijk hoofdstuk aan hem toegewijd, het uitvoerigste, wat tot hiertoe over dien merkwaardigen man bestaat.

3) Terwijl onze vroegere Geschiedschrijvers Witte, als een onechte zoon van Floris V doen voorkomen, zijn thans velen, op voorgang van den Baron van Spaen en den dach-

ven oudste zoon Jan, bijgenaamd zonder genade, brachten geheel Zeeland onder het Grafelijk gezag terug. Renesse, die met groote stoutmoedigheid 's Keizers onderneming ondersteund had, maakte een verdienstelijken aftocht naar Vlaanderen, de wijkplaats van allen, die den vreemdeling tot omverwerping van het wettig gezag hadden ingeroepen, en sedert meer bepaald de ballingen genoemd werden. Hier gaf hij kort daarop uitstekende blijken van zijne meer dan gewone krijgsvaamheden in den bekenden Sporens slag (9 Junij 1302), waarin de Vlamingen hunne zoo belangrijke overwinning op de Franschen, aan zijn beleid te danken hadden. Is het niet te bejammeren, dat een krijgsman, die zooveel beleid met zooveel stoutmoedigheid vereenigde, 1) zijnen veelvermogens invloed altijd tot 's Lands verderf heeft aangewend!

Nauwelijks hadden de Vlamingen, door het verdrijven der Franschen, de handen ruimer gekregen, of Guij, zoon van den ouden Vlaamschen Graaf die in Frankrijk krijgsgevangen was, stak wederom op aanstoken der uitgeweken Zeeuwsche Edelen, met eene vloot naar Zeeland over. In dit gewest was Willem van Oostervant, jongere zoon van Graaf Jan II, door zijn vader gesteld, om het oog te houden op de woelingen der onruststokers, en het smeulend vuur der verdeeldheden, zoo mogelijk, geheel te dempen. Bij Vere viel een gevecht voor, hetwelk ongelukkig affiep. De Zeeuwen kweten zich dapper, om de Vlamingen het landen te beletten; doch zekere Blaauwvoet, vermoedelijk een Zeeuw van geboorte, maar een Vlaming van afkomst, althans van gezindheid, verliet met zijne bende schandelijk het gevecht. De afval van dezen verrader bracht den schrik onder de overigen, die deerlijk geslagen werden. Een valsch gerucht van overwinning deed Willem, die met zijne overige krijgsmacht te Arnemuiden lag, naar de plaats snellen van het gevecht, en, tegen eene tiendubbele overmacht niet bestand, zag hij ook het overschot zijner troepen verslagen en verstrooid. Hij zelf wierp zich met weinigen in Middelburg, welke stad, van niets ter verdediging voorzien, door de Vlamingen belegerd, zich weldra moest overgeven. Willem bedong voor zich en de zijnen het leven en de vrijheid; doch toen het verdrag gesloten was (6 Mei 1303), zoude de ver-

ter Bilderdijk, van gevoelen, dat zijne moeder, de Jonkvrouwe van Heusden, aan Floris door een wettig, doch geheim huwelijk verbonden is geweest. De gronden voor beide gevoelens vindt men kortelijk voorgesteld in de *Aanteekeningen* op het II deel van *den Strijd met Vlaanderen*, door Mr. J. van Lennep.

1) Van Velthem in zijn *Spiegel Historiae*, IV, V, zegt van hem:

„het 's mijn her Jan van Renesse
in die werelt en ess' er niet sésse
om gaen 's wijt en breet,
die bet van orloge weet.”

raderlijke Vlaming hem desniettemin hebben doen oplichten, indien Renesse — het is een eervolle trek in zijn karakter — eene zoo trouwe-
looze handelwijze niet had tegengehouden. Geheel Walcheren viel toen
in handen der vijanden; reeds vertoonden zich hunne schepen op de
Maas, en brachten Holland in schrik en vrees; en had Willem zich niet
in Zierikzee staande gehouden, zij zouden waarschijnlijk reeds toen in
Holland zijn doorgedrongen. De voortgangen der Vlaamsche wapenen
wekten in Holland eene levendige belangstelling, en met de grootste
bereidwilligheid snelden de ingezetenen te wapen, vurig verlangende, om
zich met den vreemdeling te meten. Als de geestdrift, eens opgewekt,
plotseling ondervindt, dat zij nutteloos is geweest, slaat zij gewoonlijk
tot misnoegen over. Het was dus geen wonder, dat men hier te lande
niët zonder gemor de tijding kreeg van het sluiten van een Bestand,
waardoor de vijandelikheden gestaakt werden, en de Vlamingen hunne
banieren door geheel Zeeland, met uitzondering van Zierikzee, kon-
den doen wapperen. 1) Het verdrag, dit was mede eene bepaling er
van, moest vier maanden worden opgezegd, eer de vijandelikheden
konden hervat worden. Dan slechts weinige maanden bleef de Vlaming
in rust, vlammende op de voltooiing zijner aanvankelijke verovering.
Reeds was hij bij den vorigen aanval verder gevorderd dan immer te
voren: wellicht nog ééne worsteling, en Holland was Vlaamsch. Het
scheen echter, dat er eenig gunstig toeval noodig was, om hem het
hervatten van den strijd te doen wagen; doch toen zich dit aanbood,
draalde hij niet. Nauwelijks kwam de tijding in, dat Jan II in eene
ziekte was gestort, welke bedenkelijk scheen, of de hoop, dat deze
omstandigheid de maatregelen tot tegenweer zou verlammen, deed het
besluit nemen, om den vrede te breken.

In November des jaars 1303, verscheen in den Haag, waar de Graaf
ziek lag, een Vlaamsche monnik met zijn kapelaan, die op den 9 dier
maand eene schriftelijke oorlogsverklaring van Guij overleverde, be-
helzende de aankondiging, dat na verloop van vier maanden de strijd
stond hervat te worden. Met veel nauwgezetheid werd hierbij te werk
gegaan. De Vlaamsche afgevaardigden moesten eene verklaring geven,
op welken dag zij den ontzeggbrief overhandigd hadden, en Guij ontving

1) Het verdrag werd gesloten in den zomer van 1303. Volgens Melis Stoke, VIII, vs. 419, werd aan Guij geheel Zeeland tot aan de Maas toe, met uitzondering van Zierikzee, afgestaan. Van Wijn, in de *Levensschets van den Heer Nicolaas van Putten*, te vinden in de *Werken der Maatsch. van Nedert. Letterk.* te Leyden, D. V, bl. 22, trekt dit in twijfel. Maar in de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, III D. bl. 158, r. 6, komt hij, ofschoon de zaak niet buiten bedenkning houdende, eenigzins van zijn vroeger geopperden twijfel terug. Het schijnt niet zoo zeer een vrede, als wel een bestand geweest te zijn, waarbij alles in *statu quo* bleef.

een antwoord, hetwelk den dag der ontvangst meldde, waarop bij gevolg de vier maanden ingegaan waren. Graaf Jan begaf zich kort daarop, tot herstel zijner gezondheid, naar Henegouwen, na het bestuur des lands en het opperbevel in den aanstaanden oorlog aan zijnen boven reeds genoemden, nu oudsten 1) zoon, Willem van Oostervant, opgedragen te hebben. Zie daar dan een jongeling van 18 jaren, bestemd, om voor het behoud van Holland te waken, en den kamp te wagen met diezelfde strijders, wier krachtvolle arm nog onlangs beproefd was in den oorlog tegen Frankrijk. Welk een vertrouwen moet niet de vader in zijnen zoon gesteld hebben, die hem eerst in eene betrekking van zoo teederen aard, als wij boven zagen, geplaatst had, en nu, in een zoo hachelijk tijdsgewricht, hem het beleid van alles opdroeg! Maar, welk een jongeling was het ook! Wij leerden hem vroeger 2) reeds roemvol kennen; dezelfde, die naderhand, als Graaf Willem III, den bijnaam van den Goede, den Voortreffelijke verwierf, en vastheid van karakter aan beminnelijke zachtaardigheid, dapperheid met den degen aan beleid in het regeeren paarde. Geen eigenwaan wederhield hem, het doorzicht van den meergevorderden leeftijd in zijnen oom Guij, Bisschop van Utrecht, zich ten nutte te maken, en gaarne nam hij den raad van dezen Kerkvoogd in. Was men misnoegd geweest over het verdrag, hetwelk den vijand het bevochten voordeel gelaten had, algemeen was nu het verlangen, om het hem weder te ontweldigen. De Gemeenten boden aan, dubbele manschap te leveren, en zelfs de minst-gegoede Edelen verbonden zich, om op eigene kosten te dienen. 3)

Zoodra was de dag, waarop de wapenstilstand ten einde was gelopen, niet daar, of de Poorters van Zierikzee, lang getergd door de tegenwoordigheid der Vlamingen op hun eiland, trokken uit naar het naburig slot Blodenburg, vermeesterden het, en joegen de Vlaamsche bezetting over de kling. Toen zonden zij aan Willem, die eene aanzienlijke macht van Edelen en Poorters te Schiedam en Vlaardingingen bijéén had, het bericht, dat de kans schoon stond, weshalve hij niet aarzelen moest, naar Zeeland te komen; en den 14 Maart 1304 scheepte men over naar Zierikzee. De vijand lag in de nabijheid dier stad verschanst, hebbende de omliggende plaatsen met krijgsvolk bezet; en toen men reeds den volgenden dag uittrok, om hem in het open veld op te zoeken, vond men hem in eene zoo sterke stelling gelegerd, dat het niet raadzaam werd geoordeeld, hem daarin aan te tasten. Hij weérkeerig, waagde

1) Zijn oudere broeder Jan zonder Genade was bij Kortrijk tegen de Vlamingen gesneuveld.

2) Zie bl. 42.

3) De verplichting der Edelen, om op eigene kosten te dienen, was langzamerhand vervallen.

het niet, op de vlakke zich te vertoonen, en de uitdaging aan te nemen, welke hem gedaan werd, om het geluk der wapenen te beproeven. Heer Willem, om den moed in zijn leger te meer aan te vuren, richtte in het gezicht van het vijandelijk leger een Ridderfeest aan, verheffende 48 Hollandsche Edelknappen tot de Ridderlijke waardigheid, 1) en toen, den vijand niet ziende opdagen, trok hij binnen Zierikzee terug. Weenige dagen daarna (18 Maart), werd de Hollandsche krijgsmacht voltallig, door de aankomst der Friesche en Utrechtsche troepen, die door eene kloeke houding zich bijzonder onderscheidden, en aangevoerd werden door den Utrechtschen Bisschop Guij. Toen deed men een aanval op Bridorp, alwaar met de Bezetting een capitulatie werd gesloten, volgens welke men van binnen de bakens moest innemen, waarmede de Vlaamsche vloot geseind konde worden, en de aanvallers zich verbonden tot eene wapenschorsing van drie dagen, ten zij de Vlaamsche vloot vroeger kwam opdagen. Dit laatste gebeurde: op den 20 Maart kreeg men te Zierikzee bericht, dat de Vlamingen, geleid door Renesse, die met de ligging des lands volkomen bekend was, op Duiveland ontscleept waren en Schouwen bedreigden. Willem liet derhalve, nog denzelfden dag, een gedeelte van zijn leger inschepen, om post te vatten in het vaarwater tusschen de genoemde eilanden, ten einde den vijand den overtocht te betwisten. Het Hollandsch krijgsvolk, al te driftig om slaags te raken, had de onvoorzichtigheid, tegen de gegevene bevelen, op Duiveland aan wal te gaan, toen de avond reeds gevallen was. Een geveinsde aftocht des vijands vermeerderde de vermetelheid der onzen; en in het duistere van den nacht van achteren aangevallen en verrast, ingesloten en in verwarring gebracht, werden zij, bij de ongeregelde drift, waarmede elk de schepen zocht te bereiken, volkomen en deerlijk geslagen. De Utrechtsche Bisschop viel in 's vijands handen, en vele Edelen en Poorters met hem; het getal der gesneuvelden was aanzienlijk; en Willem ontkwam ter nauwernood naar Zierikzee. Vóór deze stad verscheen den volgenden dag Guij van Vlaanderen met een ander deel zijner vloot; en op den 1 April zeilde hij, na eene genoegzame macht te hebben achtergelaten om de stad in het oog te houden, naar Geervliet, in het land van Putten.

Uitgewekenen, die door vreemde hulp hunne tegenpartij, welke in

1) Ook Floris de Voogd was vóór den slag bij West-Kappel Ridder geslagen. Over dit Ridderslaan vóór den slag, waarvan nog een voorbeeld in den slag bij Stralen in 1468 (waarover zie Nijhoff Gedenk. v. Geld. D. IV. CXIV) zie boven bl. 34 en de *Aanteek.* van van Wijn, in de vroeger aangehaalde Levensschets, bl. 25, alwaar men vermeldt vindt, dat een Ridder, die zich lafhartig gedroeg, eene alleronteerendste schavotstraf onderging. Of hiervan echter in ons Land eenig voorbeeld is, blijkt niet.

het Vaderland de overhand behouden heeft, willen bestrijden, zijn gewoon, bij hem, wiens gewapende tusschenkomst zij inroepen, hoog op te geven van den bijval der ingezetenen, en den geringen tegenstand welke men te wachten heeft. Ook Guij was met deze hoop gevleid, en zij scheen in den beginne niet verijdeld te zullen worden: want toen hij door boden aan de Hollandsche steden het land opeischte, zwoeren bijna allen hem hulde, en namen de meeste zonder tegenstand, Vlaamsche bezetting in. Het was echter niet de zucht tot verandering van gezag, welke deze spoedige omkeering te weeg bracht; maar de schrik over de onverwachte voortgangen des vijands, en de vrees voor de overmacht en de gedane bedreigingen werkten op de vreedzame ingezetenen met zooveel kracht, dat geheel Holland, van de Maas af tot aan het Haarlemmerhout toe, den vijand in handen viel. Renesse diende den Vlaming met raad en daad; behendiglijk wist hij allen naar zijne hand te zetten, die bij eene omkeering van zaken eigen voordeel of gezag in het oog hadden: en aan zulke lieden heeft het nimmer in eenige omwenteling ontbroken. Te Utrecht, waar twee partijen elkander het gezag betwist hadden, zette hij de onderliggende partij op om het verloren aanzien te herwinnen. De poging gelukte door een oproer, en Renesse haalde Guij van Vlaanderen te Utrecht binnen. Jan van Amstel, zoon van den laatsten Gijsbrecht, en Renesse's boezemvriend, nam almede de kans waar, om het verloren erfdeel zijner vaderen 1) te herwinnen, en stelde zich weder, ofschoon voor een korten tijd, in het bezit van Amsterdam. Behalve de Edelen, die openlijk de Vlaamsche partij waren toegedaan, als de Heeren van Woerden, van Benscoop, van der Lede, had Renesse verstandhouding met de meeste Heeren in de Betuwe. De stroom der vreemde overheersching, welke zich aldus wijd en zijd dreigde uit te breiden, stuitte echter gelukkig op twee steden, Haarlem en Dordrecht, welke de wijkplaatsen werden van allen, die liever hun erf wilden verlaten, dan eenen vreemden Heer huldigen. Doch Dordrecht en het zuidoostelijk gedeelte van Holland werden door eenen nieuwen vijand bedreigd. Guij, vreezende, zoo het schijnt, dat hij alleen niet in staat zoude zijn, Holland te overweldigen, had Jan, Hertog van Brabant, aangezet, om een' inval in Zuid-Holland te doen. Waalwijk was toen de grensstad van het Brabandsch en Hollandsch gebied. Van daar trok de Hertog met eene talrijke krijgsmacht op door de Lang-Straat, nam Geertruidenberg en Zevenbergen — want ook deze steden behoorden tot Holland — vechtenderhand in, en naderde Dordrecht. 2)

1) Zie boven bl. 41.

2) Men houde in gedachten, dat de Grootte Zuid-Hollandsche Waard toen nog be-

Zoo scheen dan Holland den ondergang nabij, en bestemd te zijn tot een wingewest van naburen, of veroordeeld, om door de overwinnaars als een buit verdeeld te worden. Hachelijk tijdsgewricht! Doch de Voorzienigheid waakte: Zij liet het Nederland nimmer aan verdedigers ontbreken, zoo dikwijls het die noodig had. Vestigen wij het oog op dat vaartuij, hetwelk daar eenzaam de Noordzee instevent, koers houdende noordwaarts langs de Hollandsche kust. Het voert Witte van Haamstede, den Hollandschen Thrasybulus. Willem, de Henegouwer jongeling, nu de eenige hoop, naar het scheen, van het ingenomen Vaderland, bevond zich te Zierikzee, afgesloten, en onmachtig om iets van belang te ondernemen. De Vlaamsche vloot lag te IJsselmonde en zond hare gewapenden het land in; het Brabantsche leger trok vast voorwaarts op Dordrecht. Hoe ver de vijand was doorgedrongen, wist men nog niet; en Heer Witte 1) was met eene kleine bende scheep gegaan, om van den staat van zaken kennis te nemen, en hulp te verleen, waar een handvol volks van eenig nut kon zijn. Te goeder ure landde hij te Zandvoort, en vernam daar, hoe ver Holland reeds verloren was, en dat de handlangers van het vreemd geweld reeds werkzaam waren, om ook te Haarlem en in de omstreken de menigte tot afval te verleiden. Hij achtte het derhalve voorzichtig, eerst te Haarlem de gemoederen te doen polsen; doch nauwelijks vernam men daar, dat de zoon van den geliefden en zoo zeer betreurden Graaf de voorvaderlijke leeuwbanier aan het Zandvoortsche strand deed wapperen, of het volk stroomde naar de duinen, om hem te begroeten en zich onder zijne vaan te scharen. Onder uitbundige vreugdeteekenen der burgerij, trok hij de stad binnen, en vertoonde den lastbrief, waardoor hij gevolmachtigd was, om in naam van Heer Willem te handelen. Nog in den morgen van denzelfden dag — het was Zondag, 26 April — werden aan de steden van Holland brieven gezonden, om Witte's komst te melden, en aller gemeenschappelijke deelneming, tot verdrijving der ingedrongen vreemdelingen, uit te noodigen. Reeds den volgende dag kwamen de antwoorden in, dat de steden gereed waren, zich te ontslaan van den eed, aan den Vlaming gezworen, dien de nood

stond, welke door de inbraak en overstroming in den St. Elisabeths-nacht (18 Nov. 1421) in een grooten waterplas is veranderd. Van de gesteldheid des lands tusschen Waalwijk, Geertruidenberg en Dordrecht kan men zich het best een denkbeeld vormen, wanneer men de kaart inziet, achter de belangrijke *Verhandeling over de inbraak en overstroming van den Grooten Zuid-Hollandschen Waard*, door Jan Smits Jz. Dordrecht 1822.

1) Hij wordt hier voortaan Heer Witte genoemd, omdat hij tot degenen behoorde, die voor Zierikzee tot Ridders waren geslagen. Verg. boven bl. 39 aant. 2.

hun had afgeperst. En inderdaad, wanneer men bedenkt, dat de burgerijen reeds den gezegenden invloed begonnen te ondervinden van de bescherming haar door het Hollandsche Gravenhuis bewezen, dat zij Floris V als haren weldoener erkenden en bemind hadden, en nu de zoon van dien geliefden Vorst als een reddende engel kwam opdagen om haar van eene vreemde heerschappij te verlossen, dan zal men zich niet verwonderen over de tooverkracht, welke de verschijning van Witte in Holland te weeg bracht. »Was het vreemd,» (want in een zoo bij uitstek dichtertlijk onderwerp, mogen wij de taal eens dichters wel gebruiken)

„Was het vreemd, zoo, bij 't zien van den Hollandschen Leeuw,
 Dien de Blinkert verhief van zijn kruinen,
 Jong en oud met triomfen en jubelgeschreeuw
 Kwam uit Haarlem gestroomd naar de duinen?
 Waar hun Witte verscheen als een gift van omhoog;
 Hij, de zoon van dien Floris zoo goedig,
 Hij, het beeld van dien Vader in houding en oog,
 En niet min dan zijn Vader kloekmoedig.
 Toen riep alles „te wapen bij de oude banier!
 Fluks te wapen, gij dapp'ren en vromen!
 Ziet uw helper, uw heirvoogd, uw redder is hier.
 Ziet, het Hollandsche bloed is gekomen-”
 En om Haamstede drong zich de Landzaat bijeen,
 En de bloedige strijd werd gestreden,
 En der Vlamingen hoogmoed verging en verdween,
 Bij het Manpad met voeten getreden.” 1)

De overwinning, door Witte met de Haarlemmers tusschen Haarlem en Hillegom op de Vlamingen bevochten, en in de laatste der aangehaalde dichtregelen bedoeld, heeft waarschijnlijk op den 28 April plaats gehad. Te zelfden tijde, of wellicht reeds een dag te voren, overvielen de burgers van Delft, Leiden, Vlaardingen en Schiedam de Vlaamsche bezettingen en joegen ze uit de steden, waartoe de Schiedamsche vrouwen dapper mede hielpen. Witte kon nu het bij Manpad behaalde voordeel vervolgen, en als door een' tooverslag, was al het Vlaamsche

1) Tot inlichting van hen, die met de omstreken van Haarlem minder bekend zijn, diene, dat de Blinkert een zeer hooge duin is, tusschen die stad en Zandvoort. De Hoogleeraar van Lennep, aan wien wij de bovenstaande dichtregelen, uit den schoonen Hollandschen Duinzang, te danken hebben, bezitter zijnde van het huis te Manpad, heeft gezorgd, dat hun, die van Haarlem naar Hillegom reizen, Witte's moedig bedrijf herinnerd wordt door een gedenknaald, nevens den straatweg, op de grensscheiding van de genoemde buitenplaats opgericht. Van Lennep, de zoon, heeft, in zijne verzameling van Nederlandsche Legenden, den Strijd met Vlaanderen, in een afzonderlijk dichtstuk, op zijnen eigenen medeslependen trant, bezongen.

krijgsvolk uit Hollands westelijk gedeelte weggevaagd. 1) Gaf men sedert aan dezen Hollandschen held den naam van Geesel der Vlamingen — wij bewonderen niet minder zijn edel karakter en zijne trouw aan den regeerenden Graaf, in omstandigheden, voor den eerezuchtigen zoo verlokkende. 2) Hoe gaarne wenschten wij niet, dat de geschiedenis ons zijne lotgevallen en bedrijven vollediger had te boek gesteld!

Doch Hollands verlossing was nog niet voltooid. Guj en Renesse waren nog te Utrecht; het slot te Schoonhoven en dat te Gouda werden door de Vlaamschgezinde Nikolaas van Kats, Vader en Zoon, bezet, en de Brabanders belegerden Dordrecht. Ware deze stad gevallen — de kans had nog hachelijk gestaan; maar hier werd de verlossing aangebracht door een man, wiens onverzaagdheid niet minder roemwaardig is dan het stout bestaan van Witte, en wien met evenveel recht de naam van Geesel der Brabanders toekomt — door Heer Nikolaas van Putten. 3)

De toestand van Dordrecht was bedenkelijk. Het leger van Guj — hoe groot het geweest is, wordt niet gemeld — lag te Alblasterdam, en al de plaatsen tusschen IJselmonde, waar de vloot lag, en Utrecht, waren in 's vijands macht. Hier was dus Dordrecht van het overige Holland afgesneden. Ten oosten brandde en blaakte Jan, Heer van der Lede, een van Renesse's vrienden, oplichtende al wie zich niet Vlaamschgezind betoonde; en ten zuiden werd de stad bestookt door den Hertog van Brabant. Doch daarbinnen was men in tijds op zijne hoede geweest, en had men omgezien naar een man van beproefde trouw en dapperheid, om de verdediging der stad op zich te nemen. De keus viel op Nikolaas van Putten, een aanzienlijk Baanderheer, die, een vertrouwd vriend van Floris V zijnde geweest, sedert altijd ijverig die partij had voorgestaan, welke den tegenstanderen van dien Graaf vijandig was. Hij was daarenboven als een dapper man bekend, en een der hoofdbevelhebbers geweest in den strijd tegen de West-Friezen (1299). 4) Hij aanvaardde dan ook gereedelijk het Opperbevel, hem door de Regeering van Dordrecht opgedragen, ten einde in naam van den wettigen Graaf de stad tegen allen vijandelijken aanval te verdedi-

1) De Vlamingstraten te 's Gravenhage, Gouda en wellicht ook in andere steden, bewaren nog de geheugenis van het bezoek dezer vreemde gasten.

2) Aan het karakter van Witte, in dit opzicht, is meer opzettelijk hulde bewezen door den Heer van Kampen, *Vaderl. Karakterk.*, D. I. § 65.

3) Ook hij was voor Zierikzee Ridder geworden. Wij hebben aan van Wijn eene belangrijke levensschets van dezen krijgsman te danken, boven reeds aangehaald. Daarachter vindt men, in eene beschrijving van Puttens grafstede, eene lezenswaardige bijdrage voor de kennis van de wapening in den tijd, waarvan wij spreken.

4) Zie boven bl. 18.

gen. Zoodra kreeg hij geen kennis — op welke wijze, is onzeker — van den plotselijken indruk, door Witte's komst in Holland te weeg gebracht, of hij liet de Dordtenaren, verlangende deel te hebben aan de eer van 's vijands verdrijving, een nadrukkelijken uitval doen op IJselmonde (27 of 28 April). Het geluk begunstigde deze onderneming, en eenige vijandelijke schepen en manschappen vielen in hunne handen. Oogenblikkelijk wendde Putten zich tegen de Brabanders, en ondernam een stuk, hetwelk even stout gedacht was, als het stout werd uitgevoerd. Met een goed aantal Dordsche Poorters, gewapend met pieken en kolven, 1) rukt hij uit en trekt, het Brabantsche leger rechts latende liggen, den Grooten Waard in. De Hertog, vreezende dat hem de toevoer zou worden afgesneden van levensmiddelen, waaraan in zijn leger gebrek was, trok onverwijld terug naar Geertruidenberg, terwijl Putten met snelheid zijnen tocht voortzette naar Waalwijk. 2) Voor dit stadje lag eene schans — een weer noemde men het in dien tijd — welke door de Hollanders bezet was geweest, maar door de Brabanders, bij hunnen tocht naar Geertruidenberg, was vermeersterd. Putten tast de schans aan, neemt die stormenderhand in, overweldigt Waalwijk en steekt er den brand in. Het getal der gesneuvelde Brabanders wordt door een' schrijver, die echter geen tijdgenoot van het gebeurde was, op 6000 geschat. Putten zou vervolgens tot voor 's Hertogenbosch zijn voortgerukt, en deze stad met vuurpijlen beschoten hebben, doch dit wordt met reden in twijfel getrokken. Hij had, door den uitval op IJselmonde, Dordrecht voor een overval van de Vlamingen gedekt, en door het verslaan van de Brabanders te Waalwijk, zich verzekerd van niet in den rug of de zijde te worden aangevallen: zijn doel kon nu geen ander zijn, dan rechtstreeks op Geertruidenberg aan, den Hertog in diens hoofdkwartier aan te tasten, en dit deed hij. Dan, de Brabander was hem te vlug geweest, en reeds voor de zegevierende wapenen der Hollanders geweken. De nederlaag der Vlamingen in Holland, en d'e van zijn eigen volk bij Waalwijk vernomen hebbende, had hij ijlings de stad verlaten, even voor dat Putten met zijne Dordtena-

1) Boven bl. 32 is een strijkkolf of knods beschreven, zoo als die, tot de grootste volkomenheid gebracht, het wapen was der Ridders. Men maakte ze echter van allerlei vorm, naar goevinden, en bij den grooten hoop, waren het knuppels met prikkels er in. Zoodanige zullen hier de Dordsche burgers gehad hebben. Stoke noemt ze staven. De Vlamingen wisten met dit wapen ook handig om te gaan, en noemden het goeden dag; omdat, als zij den vijand er den doodslag mede gaven, zij hem voor altijd goeden dag zeiden. Zie Huijdecoper op Stoke, B. VII, vs. 915.

2) Uit de kaart van den Heer Smits, boven aangehaald, blijkt, dat de marsch van Dordrecht naar Waalwijk kon geschieden, zonder dat men eenig ander water ontmoette, dan de zeer smalle Oude-Maas.

ren er voor kwam. 1) Deze nam nu, zonder tegenstand te ontmoeten, weder bezit van de stad, en trok den volgenden dag (Donderdag 30 April) met zijne dapperen en de verlostte gijzelaars door de Brabanders uit de omliggende plaatsen gelicht, maar bij hunnen overhaasten aftocht achtergelaten, zegepralend van zijnen driedaagschen tocht naar Dordrecht terug. Zuid-Holland was van de Brabanders gezuiverd, en de naam van Nikolaas van Putten klonk met dien van Witte van Haamstede, als van de verlossers van Holland uit de vreemde overheersching.

Toen de opstand in Holland uitbrak, bevond Guij van Vlaanderen zich te Utrecht, en, niet zonder reden vreezende weldra ingesloten te zullen worden, scheepte hij zijne troepen op den Hollandschen IJsel in, zakte langs Gouda af, en nam door de Zeeuwsche wateren de wijk naar Vlaanderen. Zoo was, als door eene wonderdadige redding, in den tijd van vijf dagen (26 April—1 Mei) al het vreemde gespuis uit Holland verdwenen. Doch na den aftocht der Vlamingen, moest nog een eigen landgenoot bestreden worden in het Slot te Schoonhoven, hetwelk door Nikolaas van Kats bezet werd gehouden. De vader van dezen, denzelfden naam voerende, na van Floris V vele gunsten genoten te hebben, was daarna een boezemvriend van Wolfert van Borssele geweest, en een hevig tegenstander van de Henegouwsche partij. Bij het mislukken van den toeleg der misnoegde Edelen, om Albrecht van Oostenrijk in het land te lokken, waarvan boven melding is gemaakt, had hij uit zijn Slot te Schoonhoven, waarvan hij Heer was, getracht een nieuwen oorlog tegen het Henegouwsche Gravenhuis te ontsteken; doch door de Schoonhovenaars belegerd, had hij zich aan het Grafelijk gezag moeten overgeven, en zat hij gevangen als een oproerstoker en een vijand van zijn Vaderland. De inval der Vlamingen had hem uit zijne gevangenis verlost; en op het slot van Gouda, waarvan hij vroeger Kastelein of Slotvoogd was geweest, 2) ondersteunde hij nu den Vlaming

1) Op deze wijze zullen de berichten van den Brabantschen Butkens en den Hollandschen Stoke vereenigd moeten worden. Van Wijn stelt het dus voor, dat Putten, voor dat hij uitstreck, gelijk Stoke zegt, naar Waalwijk, eerst eenen anderen uitval heeft gedaan, om den Hertog te doen aftrekken. „Hij geliet zich, zegt hij, alsof hij de plaetz vanwaer de levensmiddelen naer 's Hertogen leger gebracht werden, wilde aantasten.” Dit kan echter geen andere plaats geweest zijn, dan Waalwijk zelf. De Brabanders lagen aan de zuidwestzijde van Dordrecht; want aan de zuidoostzijde lag het huis te Merwe, hetwelk zij niet hadden kunnen bemachtigen, en door de Dordenaars bezet was gebleven. Van daar zal Putten den Grooten Waard zijn ingetrokken; en de Hertog, niet wetende wat hij voorhad, was wel verplicht, veiligheidshalve; op Geertruidenberg terug te trekken. Putten toog met zoo veel snelheid voorwaarts, dat hij waarschijnlijk reeds bezig was de Brabanders te Waalwijk te verslaan, toen de Hertog nog niet eens wist, waar hij gestoven was.

2) Voor Sophia, de laatste erfdochter uit het geslacht van der Goude, welke vervolgens gehuwd is met Jan van Renesse. Over Heer Klaas van Kats zie de Lange van Wijn-gaerden, *Geschied. der Heeren van der Goude*, H. VI.

uit haat tegen de Henegouwers. Dan zich hier niet veilig achtende, wilde hij zich naar het slot te Schoonhoven begeven, hetwelk zijn zoon bezet hield; doch hij werd andermaal door de Schoonhovenaars gevangen genomen. Wij maken van deze omstandigheid gewag, om een voorval te vermelden, hetwelk eene bijdrage oplevert tot de karakterkunde dier tijden. De oude van Kats werd naar Dordrecht gevoerd, waar inmiddels ook Witte met zijne zegevierende Haarlemmers, Kennemers en West-Friezen was aangekomen. Nu trok men naar Schoonhoven en belegerde het slot, hetwelk hevigen wederstand bood, zoodat van de belegeraars zeer vele gekwetst werden. Eindelijk kwam men tot het besluit, om, ten einde het schieten uit het Slot te doen ophouden, en den jongen van Kats tot de overgaaf te dwingen, den vader uit de gevangenis te halen, en hem te binden aan eene kat of evenhoog, 1) zoodat hij aan het schieten der belegerden was blootgesteld. De jonge van Kats, om geen vadermoord te begaan, en waarschijnlijk wel inziende, dat verdere wederstand nutteloos zoude zijn, gaf zich op genade over, en kwam bij zijnen vader in 's Graven gevangenis. Indien ons gevoel eene dergelijke wijze van oorlogen, als te weinig edelmoedig, afkeurt — wij moeten daarbij bedenken, dat in het geval, waarvan wij spreken, beiden, vader en zoon, moesten aangemerkt worden als oproerlingen en landverraders. Laagheid van ziel heeft de Geschiedenis noch in Witte van Haamstede, noch in Willem van Oostervant aangewezen. — Doch bevond zich Heer Willem ook te Schoonhoven bij de belegering van het Slot? en hoe kwam hij daar. Wij lieten hem, vóór de ondernemingen van Witte en Putten, te Zierikzee. Met de Poorters dier stad had hij, toen de tijdingen inkwamen van 's vijands nederlagen in Holland, beraadslaagd, wat in dezen stand der zaken te doen; en men had begrepen, dat de jonge Vorst wellicht in Holland betere gelegenheid zou hebben, om Zierikzee te ontzetten. Hij verpande derhalve zijn woord, om daartoe al het mogelijke in het werk te zullen stellen; belastte Heer Boudewijn van Yerseke en Heer Jan van Cruininghen met de verdediging der stad, en ging, niet zonder gevaar van in 's vijands handen te vallen, op Hemelvaartsdag

1) Eene kat was eene soort van bedekte galerij, welke de belegeraars langzamerhand voorwaarts brachten, om aldus, even als het beest van dien naam zijne prooi, de belegerde stad te bekruipen. Men gebruikte ze vooral, als bedekking om aarde en rijswerk aan te voeren tot demping van de gracht, of wanneer men een muur wilde ondergraven. De kat schijnt overeen te komen met een dergelijk belegeringswerktuig van de Romeinen, die het *musculus* (het muisje) noemden. Iets dergelijks was de mol. De evenhoogen waren of houten torens, of aarden hoogten, opgericht, om over de muren heen in de belegerde plaats te kunnen schieten. Wanneer deze werktuigen van hout waren, kende men ook hier te lande het middel, om ze tegen het in brand schieten te dekken, hetwelk ook de Romeinen gewoon waren te bezigen, door ze met de versehe huden van het geslachte rundvee te dekken.

den 7 Mei scheep. Nog denzelfden dag kwam hij behouden te Dordrecht, waar hij met uitbundige vreugde door het volk ontvangen werd, zoodat er des avonds geen huis gevonden werd, hetwelk niet door een uitgestoken fakkel of lantaren verlicht was, ten teeken der algemeene blijdschap. 1) Zoo bevond zich het heldhaftig drietal, waaraan Holland de verlossing verschuldigd was, bijéén, en nu werd de vermeestering van het Slot te Schoonhoven ondernomen en volbracht, gelijk boven gemeld is.

Guij van Vlaanderen, die op zijnen aftocht het niet gewaagd had, Zierikzee aan te tasten, was niet terug geweken om stil te zitten, en toe te laten dat Zeeland het voorbeeld van Holland volgde. Er verliepen slechts weinige weken, of hij verscheen met een sterke vloot weder in de Zeeuwsche wateren, en stelde al het mogelijke in het werk, om Zierikzee te winnen, de eenige stad van Zeeland, welke niet in zijne macht was. Al de middelen, door de belegeringskunst dier tijden uitgevonden, werden beproefd: de haven werd toegedamd, de stad geheel ingesloten, en met brandpijlen en steenen van ongewone zwaarte beschoten. 2) Meer dan één storm werd er door de belegerden afgeslagen; de vrouwen droegen steenen aan voor de blijden, 3) en stuitten of bluschten den brand, waar die ontstaan mocht; en met zeldzame volharding stredden de Zierikzeeërs tegen de overmacht en den hongersnood. Doch in het einde ondervonden zij, hoe verstandig het besluit van Willem was geweest, om zich binnen hunne stad niet te laten opsluiten. De heervaart, welke hij tot ontzet der benauwde stad deed beschrijven, leverde een schouwspel op, gelijk Holland nog niet gezien had. Rijken en armen, vrijwilligers zoowel als leen- en dienstmannen, uit steden en uit dorpen, snelden te wapen; en men kan de geestdrift, waarmede men zich onder de banier des jongen Vorsten schaarde, niet beter uitdrukken, dan in de naïve taal eens ouden Schrijvers, 4) dat het was, alsof elk wist, dat hij een vader had, die binnen Zierikzee belegerd was. Toen de Hollandsche vloot voor Geervliet zeilree lag, kwam er ook hulp van buiten. Eene Fransche vloot, onder bevel van den Genuees Grimaldi,

1) Men heeft dus hier reeds een voorbeeld eener algemeene Illuminatie. Het is aandoenlijk, om bij Stoke, B. IX, vs. 48, in zijne eenvoudige taal, de uitdrukking te lezen van de genegenheid der ingezetenen voor hunnen jongen Vorst. Maar Dordrecht was ook altijd Henegouwsch gezind geweest, gelijk ook Stoke was. Zie bl. 48.

2) Steenen van 300 pond Hollandsch gewicht. Overigens zij omtrent dit beleg verwezen naar het IX boek van Melis Stoke, alwaar degene, die de belegeringswijze in die tijden begeert te leeren kennen, in de Aanteekeningen van Huijdecoper vele wetenswaardige zaken zal kunnen vinden.

3) Eene beschrijving van de blijden, welke niet van hetzelfde maaksel waren als de Romeinsche ballisten, zie bij Huijdecoper op Stoke, *Breeder Aanteek.*, op B. IX, vs. 195.

4) Melis Stoke, B. IX, vs. 262.

liep, ten gevolge van een verbond tusschen Graaf Jan II en den Koning van Frankrijk, de Maas in, vereenigde zich met de Hollandsche, en stelde zich onder het opperbevel van Willem. De merkwaardige scheepsstrijd op het Gouwe, 1) tusschen Schouwen en Duiveland, op den 10 Augustus, vernietigde voor altijd de Vlaamsche heerschappij, ook in Zeeland. Guij zelf werd gevangen genomen, het beleg van Zierikzee ijlings opgebroken, en Willem, de achttienjarige krijgsman, de krachtvolle Gravenzoon, die in zeventien etmalen niet uit het harnas was geweest, deed er zegeprelend zijnen intocht, onder het gejuich der verlostte menigte. Na den dood zijns vaders, nog in hetzelfde jaar, tot de Grafelijke waardigheid verheven, verleende hij aan zijne getrouwe stad Zierikzee belangrijke voorrechten.

Bij de beschouwing der roemrijke bedrijven, waardoor de bijna vernietigde onafhankelijkheid des Vaderlands gered werd, hebben wij den man uit het oog verloren, die eerst door heerschzucht gedreven, en daarna uit eene natuurlijke begeerte, om zijne verlorene erfgoederen, rechten en aanzien te herkrijgen, deze gewesten op den rand van het verderf heeft gesleept. Intusschen hebben wij hem eene te belangrijke rol zien vervullen, om niet te verlangen, het lot te vernemen, hetwelk het uiteinde van zoo vele woelingen was. Renesse bevond zich, met eenige hem genegene Edelen, nog altijd te Utrecht, en ontving daar de tijding van Guij's nederlaag bij Zierikzee. Nadrukkelijker nog werd hij weldra overtuigd, dat hij van den Vlaming niets meer te hopen had, door de verschijning van Hollandsche krijgsbenden, die reeds tot voor de stad genaderd aanstalte maakten haar te berennen 2) en te belegeren. Renesse, vreezende of vermoedende door de Utrechenaars, tot sparing hunner stad, overgeleverd te zullen worden, wist in tijds met de zijnen, meer dan honderd man sterk, te ontsnappen, zich begevende naar de Lek, om over deze rivier een goed heenkomen te zoeken. Doch Jan van Beusichem, de Heer van Cuilenburg en nog een derde Heer uit dien omtrek, de nadering en het voornemen der vluchtenden vernemende, riepen ijlings, door het kleppen van de klok, hun volk te wapen, en vatteden post in een niterwaard aan de Lek, tegenover Cuilenburg. Het is vermoedelijk, dat hier eene ontmoeting heeft plaats gehad, welke niet zonder veel bloedstorting is afgelopen. Dit is zeker, dat Renesse, benevens Arnoud van Benschop, Jan van der Lede en

1) Thans grootendeels toegeslibd. Zoo waren ook voormaals Putten en Voorne door eene wijde rivier, de Bernisse, welke langs Geervliet liep, en de eilanden Flakké en Goerede door een wijden waterplas, de Scharre Zee, gescheiden.

2) Men zeide in dien tijd, eene vesting berijden of bestallen.

eenige andere zwaar geharnasten, in een schouw of pont zich willende bergen, door het omslaan van het vaartuig, hun leven verloren in de golven (15 Aug. 1304).

De zaak van het wettig gezag dus allerwege hebbende gezegevierd, verliepen er echter nog verscheidene jaren, eer het tusschen Willem III en den Graaf van Vlaanderen tot een vasten vrede kwam. De verschillende belangen der onderscheidene gewesten en de naverking der veete waartegen het Henegouwsche Vorstenhuis bij zijne optreding in de regeering van Holland had te worstelen gehad, waren oorzaak, dat Willem III bij de Hollanders en Zeeuwen, wanneer hunne belangen niet op het spel stonden, niet altijd die ondersteuning vond, welke hij vroeger ondervonden had. Want daar hunne gewesten voortaan van de aanvallen der Vlamingen verschoond bleven, waren zij minder genegen, deel te nemen aan krijgsverrichtingen, welke meer den Graaf van Henegouwen, dan die van Holland en Zeeland schenen aan te gaan. Desniettemin, toen hij in den jare 1315 door Lodewijk X werd aangezocht, om een inval in Vlaanderen te doen, zien wij hem, ingevolge zijne verbindtenis om daartoe 50,000 man te leveren, met een uitmuntend uiterust leger in 1100 vaartuigen de Schelde opvaren. Het is waar, dewijl het aanhoudend slechte weder de Franschen, die aan de andere zijde in Vlaanderen waren gevallen, had doen terugtrekken, en ook Willem bij gevolg moest afdeinzen, richtte dit leger niets anders uit, dan de dorpen Kieldrecht en Kalloo te verbranden; maar het wordt hier aangeeteekend, om te doen zien, welk eene aanzienlijke krijgsmacht onze Graaf, door zijn vereenigd gebied, in het veld kon brengen; en om de verbazende krachten te doen kennen, welke Vlaanderen toen kon ontwikkelen, daar er zulke legers noodzakelijk werden geacht, om het te bestrijden. De strijd dien wij beschreven hebben, heeft een einde genomen met den vrede van 1323, waarbij Graaf Willem III in het bezit gebleven is van Zeeland.

Doch al die oorlogen om het bezit van dat gewest hebben sporen achtergelaten, die nog niet zijn uitgewischt. Vlamingen en Hollanders, wier stamverwantschap sprak in een gemeenschappelijke taal door een bloeiende letterkunde, gedurig tegen elkander ten strijd gedreven, zijn van elkander vervreemd geraakt. Later heeft verschil van kerkgelooften nog meer van elkander verwijderd; en zoo hebben die twee Nederlandsche volksstammen, geen meester zijnde van hunne daden, zich niet kunnen voegen in de gemeenschap van een nationaal staatsgeheel.

VUURWAPENEN -- SCHUTTERIJEN — SOLDIJ

„En d'oorlog wierd een kunst in 't land.”

VAN HAREN, *de Geuzen.*

Bij onze beschouwing van den strijd met Vlaanderen heeft men kunnen opmerken, dat de Edelen en Ridders daarin niet meer zoo uitsluitend de voornaamste rol hebben gespeeld, als vroeger in de krijgsverrichtingen gedurende de Middeleeuwen doorgaans het geval was. Het is waar, wij zagen ook hier vele dappere Edelen in het strijdperk treden; maar zij waren meer Aanvoerders der burgerscharen, dan dat zij zelve het lichaam der strijdende krijgsmacht uitmaakten. De glans der Nederlandsche Ridderschap blonk ook nog wel onder de Grafelijke regeering van Willem III en zijne naaste opvolgers, met schitterenden luister; maar desniettemin begon reeds van lieverlede het getij van den Adel te verlopen, en vooral tot den oorlog leerden de Vorsten langzamerhand de hulp der Edelen ontberen. Drie oorzaken hebben vervolgens samengewerkt, om den Krijgsadel, als een bevoorrecht militair stand, te niet te doen gaan: de invoering der vuurwapenen, de inrichting der Schutterijen en het gebruik van bezoldigd krijgsvolk. Een overzicht van deze drie oorzaken zal den lezer kunnen voorbereiden, tot de beschouwing van een tijdvak, hetwelk een geheel ander schouwspel aanbiedt; waarin niet het Volk zich aan den Vorst aansluit, en de Vorst het Volk begunstigt, beiden om den overmoed van den Adel te fnuiken; maar waarin de Edelen het volk met de banier des opstands vooruit gaan, en de natie, in de uiterste vertwijfeling, gedwongen zich van haren Vorst af te scheuren, in een oud-adellijk geslacht helden en beschermers vindt, als geen der aloude Gravenhuizen haar had doen geboren worden.

Het is opmerkelijk, dat de twee uitvindingen, welke de grootste verwoestingen onder het menschedom hebben aangericht, gelijktijdig haar ontzettend vermogen in werking hebben gebracht — de Drukkunst en het Buskruit. De eerste deed de grondslagen instorten van domheid en bijgeloof, waarop het sombere reuzengebouw der Middeleeuwsche Hierarchie steunde; de laatste wierp de sterkten omver, waarachter een stelsel van volksverdrukking zich verschanst had. Maar, gelijk naderhand de in de plaats gestelde grondslagen van een gezuiverd Christendom en ordelijke volks-vrijheid, ook weder door diezelfde Drukkunst, toen zij in dienst was getreden van Ongeloof en Omwentelingszucht, ondermijnd en hier en daar

ingestort zijn; zoo is ook op hare beurt de andere uitvinding, welke wij noemden, de geesel geworden des menschedoms en de dienares van Vorsten-dwingelandij. Er bestaat een stuk geschut, hetwelk, als ware 't, een afbeeldsel vertoont van het zoo even aangevoerde. Dit kanon prijkt met de beeldnissen van Guttenberg en Faust, en in den dertigjarigen oorlog voerden de Zweden het met zich, als wilden zij te kunnen geven, hoe de beginselen waarvoor zij streeden — beginselen van verlichting en vrijheid — in Europa over priesterdwang en adel-dwingelandij zouden zegevieren, door drukkunst en buskruit. Maar ditzelfde kanon viel, na den slag bij Jena, in handen van de Franschen, en toen bewees Napoleon er de eer aan, om tot een geschenk te dienen aan de stad Mentz. Gevoelde de Despoot, wat hij aan de beide uitvindingen te danken had? en begreep hij, dat, zonder de Drukkunst, de Fransche omwenteling onmogelijk ware geweest, gelijk de Keizerstroon, daaruit verrezen, zijnen glans ontleende van den kruitdamp, waarin hij bestendig gehuld lag?

Het is bekend, dat de Duitschers, zoowel Barthold Schwarz, als Guttenberg, Faust en Schoeffer, langen tijd op de lijst hunner beroemde uitvinders gehad hebben. 1) Niet dat aan hem werd toegeschreven, het eerst de bestanddeelen van het kruit tot een brandbaar mengsel te hebben vereenigd, deze samenstelling was reeds veel vroeger bij Indianen, Chineezen en Arabieren bekend, en ook in Europa werd in den oorlog daarvan gebruik gemaakt. 2) Brandende en sterk bijtende vloeistoffen toch, gelijk ook het Grieksche Vuur geweest is, waarvan Keizer Constantijn IV in 678 tegen de Arabieren zich bediend heeft, werden, bij de verdediging van steden en sterkten, in het afslaan van een storm en bij scheepsgevechten, menigvuldig gebruikt; en vandaar worden, in onze Grafelijke Rekeningen, dikwijls ongebluschte kalk, teer, zwavel en torken of toortsen onder de oorlogsbehoefden opgeteld. De heldhaftige verdediging van Amersfoort in den jare 1428, ten voordeele van Jacoba

1) Zie de Schrijvers, aangehaald bij Beck, *Allgem. Welt- und Völker-Geschichte*, Th. IV, s. 848 Voorts zijn over Barthold Schwarz, zijnde de monnikennaam van Constantijn Aelitz of Aneklitzen, eenige belangrijke bijzonderheden gegeven door Schreiber, in de *Schriften der Gesellschaft zur Beförderung der Geschichtkunde*, Friburg 1828. Men zie ook het *Conversations Lexicon* in V. In het artikel *Schiesspulver* van dat werk wordt de uitvinding van Schwarz reeds een sage genoemd. Ook een ander Duitscher, Peter Libs, wordt als uitvinder van het buskruit genoemd.

2) Men zegt, dat een beroemd Arabisch chimist uit de 8ste eeuw, Geber Ebn Hadshan, er reeds van spreekt. Met zekerheid wordt er gewag van gemaakt in het *Liber Ignium ad comburendos hostes auctore Marco Graeco, ou Traité des feux propres à détruire les ennemis, composé par Marcus le Grec. Publié d'après deux manuscrits de la bibliothèque nationale*, Par. 1804. Deze Marcus Graecus is een Schrijver van de 12de of van de 13de eeuw.

van Beieren, tegen Filips van Bourgondië, kan tot een voorbeeld strekken. Na een driemaal afgeslagen storm, haalden de vrouwen de groote ketels uit de bierbrouwerijen, vulden die deels met kokend water, deels met kalk, vermengd met mortel of klein gestooten steen, en wierpen dit op en onder de aanvallers, hetgeen volkomen de gewenschte uitwerking had, en eene verwarring deed ontstaan, waarvan men gebruik maakte, om een uitval op de belegeraars te doen en hen uiteen te drijven. 1) Doch, om tot het buskruit terug te keeren, wij willen aan den Duitschen Franciskaner de eer niet betwisten, zoo het er eene mag genoemd worden, van uit zich zelve op de ontdekking te zijn gekomen, dat salpeter, zwavel en houtskool, in eene bepaalde hoeveelheid vereenigd, ook de kracht heeft, van lichamen voort te drijven. De tijd van die ontdekking kan dan gesteld worden omstreeks het jaar 1330. Maar er is grond om aan te nemen, dat reeds in de Dertiende Eeuw de Mooren in Spanje van buskruit en geschut gebruik gemaakt hebben, en dus dat gebruik langs een geheel anderen weg dan door de vinding van Schwarz in Europa verspreid is. 2) Wat ons land betreft, is het zeker, dat reeds in den jare 1348 door de Stad Deventer van meester Henso van Kampen zijn gekocht drie »donrebussen,“ en dat in Mei 1351 kruit is gekocht, om daarmede het slot Rozenburg te Voorschoten bij Leiden te verbranden. 3) Men gaf aan het geschut, waarin men het aanwendde, den naam van »donderbussen“ en aan het kruit, 4) dat van »donderkruit,“ uithoofde van den knal, dien het veroorzaakte. De projectielen die er uit geschoten werden, waren eerst steenen, toen looden kogels; en zoo werden de donderbussen onderscheiden in steenbussen en loodbussen. Te Utrecht werd een donderbus bewaard, welke eenige vermaardheid schijnt verkregen te hebben, en eenige malen onder den naam van die groote donrebusse voorkomt. 5) Zij is voor Delft geweest

1) Zie de *Aanteek. en Bijl.*, bl. 135, van het II Deel des werks van den Heer H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, een schatkamer van wetenswaardige zaken. Bij de aldaar gemaakte opmerking, omtrent de menigte bierbrouwerijen, destijds hier te lande, zij nog gevoegd, dat het bier toen eene onmisbare behoefte was, als men te velde ging, daar de soldaat zonder dat evenmin tevreden was, als thans zonder jenever.

2) Zie *Beschouwing der groote krijgswerktuigen in de Militaire Spectator*, 1834, bl. 45 en 46 in de noot.

3) In den eersten druk van dit werk was hier aangehaald van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. I, no. 5, bl. 638. Nu verdient geraadpleegd te worden eene grondige bronnenstudie *Over het Oudste Vuurgeschut in Nederland*, waarmede de Majoor F. H. W. Kuypers eene proeve gegeven heeft zijner Geschiedenis van onze Artillerie, en de jaargangen 1862—1863 van *De Militaire Spectator* heeft verrijkt.

4) De Redactie van het Nederlandsch Woordenboek neemt aan, dat *kruit* — onderscheiden van *kruid*, een product uit het kruiden- of plantenrijk — stof (pulver) of poeier beteekent, en verwant is met *gruis*. Het was ook eerst poeier, en is in 1501 begonnen gekorrelt te worden.

5) Huijdecoper op Melis Stoke, B. IX, vs. 176. Lelong, *Kabinet van Nederlandsche*

in den jare 1359, toen die stad door Hertog Albrecht van Beieren moest gedwongen worden, hem als Ruwaard te erkennen ter vervanging van den krankzinnig geworden Graaf Willem V. Voor dit beleg werden ook nog andere donderbussen en buskruit aangekocht. 1) Reeds vroeg bestond er op het slot te Schoonhoven eene donderbuskamer, waaruit, in den jare 1371, al de donderbussen werden gehaald, om voor eene belegering van Harderwijk te dienen. 2) Toen in 1374 het kasteel Gildenburg nabij Vreeswijk door Hertog Albrecht werd belegerd, was het vuur der donderbussen zeer moorddadig en veroverden de belegerden 28 donderbussen op de belegeraars. 3) Het blijkt dus, dat men hier te lande niet achterlijk was in het aanwenden van dit nieuwe werktuig ter verwoesting. Trouwens in een land, hetwelk toen reeds rijk was, in vergelijking van andere landen, kon men de groote onkosten doen, welke met het gebruik van geschut verbonden waren. Want, hoezeer het hout van de donderbussen slechts eene zwakke lading toeliet, vorderde echter de grootte der stukken, vooral toen men begon die van metaal te vervaardigen, eene aanmerkelijke hoeveelheid kruit, en de onhandigheid, in er mede om te gaan, zal veel onnut hebben doen verspillen; terwijl de middelen, om het tegen de vochtigheid te behoeden, zoo noodig in een land als het onze, eerst langzamerhand werden uitgevonden. 4) Ook was het salpeter schaars voorhanden, en werd nog niet in groote hoeveelheid aangevoerd. 5) Vaste kruitmolens, hoezeer Lubek reeds in 1360 er een bezat, zijn van regeeringswege hier te lande eerst later opgericht; en het vervaardigde buskruit was een tak van handel. 6)

en *Kleefsche Oudheden* en de *Milit. Spect.*, jaarg. 1834, blz. 134. Zij schoot steenen van 400 pond oud-Hollandsch gewicht. Vroeger had zij behoord aan de stad Zutphen.

1) Zie over dit beleg verder bl. 80. Ook in het beleg van Leiden in 1420, wordt gesproken van die groote donrebusse, welke van Alphen werd gehaald. Zie Meerman, *Beleg van Leyden door Hertog Jan van Beijeren*, bl. 91. Het is echter niet te denken, dat de donderbussen toen zoo duurzaam zijn geweest, dat deze dezelfde kan geweest zijn. Hoezeer met ijzer beslagen, waren zij van hout. In 1371 werd een smid betaald, om donrebusen te beslaen, dat hout in 't ijzer. Zie de *Rekening* bij de Lange van Wijngaerden, *Gesch. der Heeren van der Goude*, bl. 426.

2) De *Rekening* bij de Lange van Wijngaerden, bl. 435, en denz., bl. 710.

3) Zie *Iets over de belegeringswerktuigen tijdens de Middeleeuwen in deze landen* gebezigt in de *Milit. Spectator*, jaarg. 1862.

4) In 1361 gebruikte men daartoe lederen zakken of oude lederen wapenhuyen, d. i., de lederen overtrekfels, waarin men gewoon was, de schilden en helmen te bewaren. Zie de Lange van Wijngaerden, bl. 339.

5) In de belegering van Leiden in 1420, maakten de burgers hun eigen kruit. Er was te dien einde salpeter voor hen aangekomen te Rotterdam en te Geervliet. Zie Meerman, t. a. pl., bl. 92.

6) In 1438 hadden de schutmeesters (bestuurders der verdedigingsmiddelen) van Deventer een buskruit-stampmolen in gebruik. In de *Ordonnantie omtrent de defensie van den Lande*, van het jaar 1527, te vinden onder de *Bijlagen* tot van Wijn's *Bijvoegs. en Aanm.* op Wagenaar, D. V., wordt de Regeering van Gouda gelast, om provisie te maecken van cruyt ende een last salpeters ende een molen omme

Groote vorderingen echter heeft de geschutkunde voor den oorlog te land, ook nog in de 15de eeuw, hier evenmin als elders gemaakt. 1) De wijze van belegering dier tijden maakte het gevaar grooter, dat de stoutmoedigheid der belegerden het geschut onbruikbaar mocht komen maken; waarom het, bij belegeringen van grooten omvang, niet spoedig algemeen werd. Ja, in den jare 1489, toen de dappere Frans van Brederode, een tweeëntwintigjarige student, de heldhaftige poging deed ter opbeuring van die partij, aan welker hoofd zijne voorvaderen altijd gestaan hadden — eene poging, waarbij hij zelf en het overschot der Hoekschen met krijgsmanseer te gronde gingen — vindt men niet, dat er in het leger, waarmede Maximiliaan van Oostenrijk het moedig verdedigde Rotterdam belegerde, een enkel stuk belegeringsgeschut is geweest. 2) Jonker Frans daarentegen, had de wallen en verdedigingswerken van Rotterdam met geschut gewapend, hetwelk hij van de schepen had gehaald. Want, terwijl men te land zich nu met de volmaking van het handgeweer bezig hield, kreeg het geschut op de schepen meer uitbreiding, waardoor het scheepsvolk bovenal de oefening erlangde, om er mede om te gaan. Vandaar, dat hier te lande in tijd van oorlog, nog tot in de 17de eeuw, altijd bootsvolk in dienst werd genomen, tot de bediening van het geschut. Immers, alle werkzaamheden bij een leger door eigen soldaten te laten verrichten, is eene instelling van later tijd, toen men, voorgelicht door de ondervinding, steeds nieuwe hulpmiddelen uitdacht, om een leger, ook bij de verbazendste uitbreiding, in alle omstandigheden, als men het zoo noemen mag, zich zelve genoegzaam te doen zijn. Vroeger zou het beneden de waardigheid van een krijgsman zijn geacht, tot eenig ander werk gebezigd te worden, dan tot de behandeling van het wapen waardoor hij zich met zijnen vijand kon meten. Moesten er derhalve legerhutten en tenten (getelten en pavloenen) worden opgeslagen, dan geschiedde dit door timmerlieden; moesten er muren ondermijnd worden, dan ontbood men metselaars; moesten er aarden werken opgeworpen of tuinenburgen 3) aangelegd worden, dan

cruyt te maelen. In een ander gedeelte van deze Ordonnantie wordt gezegd: het cruyt ende loot sal men tot Amsterdam wel crygen.

1) Nogtans was in 1470 de vervanging van steenen door ijzeren kogels van grooten invloed op het kaliber, en vindt men omstreeks dienzelfden tijd van bommen gewaagd uit mortieren geworpen.

2) Deze laatste worsteling der Hoekschen, onder den naam van Jonker Fransens-Oorlog bekend, is door Alkemade, uit de aantekeningen van een tijdgenoot, beschreven, en uitgegeven te Rotterdam 1724. Een ander tijdgenoot heeft die bezongen in een dichtstuk, uitgegeven door J. Koning, in de *Nieuwe Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden*. I D. II St. Een kort en zakelijk overzicht van dezen oorlog en de heldhaftigheid van Jonker Frans, kan men vinden in de *Aanteek. en Bijl.* op het II Deel van *Hollands Roem*. door H. Baron Collot d'Escury

3) Wanneer een sterkte belegerd werd, sloot men haar dikwijls in met een' tuin

werden er gravers of delvers en ander werkvolk gehuurd, en de kosten van belegeringen en krijgstochten werden hierdoor aanmerkelijk vermeerderd. Op gelijke wijze werden tot bediening van het geschut, gelijk voor de vroegere werptuigen, meestal smeden in dienst gesteld, totdat zich lieden voordeden die daarvan bijzonder hun werk maakten. Dezen werden bij uitnemendheid Meesters genoemd, een titel in 't algemeen gegeven aan hen die de groote oorlogstuigen bedienden. Van daar heeft de opperbevelhebber van het geschutwezen 1) vervolgens den naam gekregen van Meester-Generaal der Artillerie en nog tot in de Negentiende Eeuw dien van Grootmeester der Artillerie gedragen. In het midden van de Veertiende Eeuw was Meester Jan Rosen geschutmeester van Hollands Graaf Willem V. Hij had het toezicht over 's Graven oorlogsmaterieel, kocht »donrebussen ende creut» vervaardigde vuurwerken, en bestuurde een soort van kanonneerboot of drijvende batterij van donderbussen.

Geschut te bezitten of het bevel daarover te voeren, werd nu ook als een onderscheiding beschouwd en de edelen schijnen voornamelijk daarmede vereerd te zijn geweest, gelijk men kan opmaken uit de benaming Edelluiden van het geschut of van het kanon, of van de artillerie, hier te lande nog tot in het laatst der Zeventiende Eeuw gegeven aan hen die onder den Meester-Generaal of diens Luitenant, bevelhebbers der artillerie waren. Men kan dan ook een Edelman en

of omheining, bestaande uit eene dubbele rij overeind staande horden of vlechtwerk van wilgenhout, waarvan de tusschenruimte met aarde werd aangevuld. Zulke omheiningen heetten tuinenburgen, en die van de sloten Everstein, Hagestein en Gaspert, in den Arkelschen oorlog, in den jare 1405, hebben eene bijzondere vermaardheid bekomen. Het laat zich denken dat, even als andere wapenteekens, de stormvleugels, bij voorbeeld, waarover later, een gelijken oorsprong hebben, tot een zinnebeeld van krijgshaftigheid en verovering het Vorstelijk wapen is afgebeeld, staande in zulk een tuinenburg, gelijk de Henegouwsche leeuw op de Henegouwsche munten voorkomt. En wie kent den Hollandschen leeuw niet; later met zwaard en zeven pijlen gewapend, insgelijks zich verheffende uit zulk eene omheining, van daar den Hollandschen tuin genoemd? De Heer J. van Manen Adsz. echter, in zijne *Verhand. over de Levenswijze en Gewoonten onzer Voorvaderen*, in de *Verhand. van Teyler's tweede Genootschap*, XIX St. bl. 132, is van gevoelen, dat de Hollandsche tuin afkomstig is van de aloude vrijhoven of woningen der Edelen, met de daartoe behoorende hoven en boomgaarden, welke met een gevlochten tuin of heg waren afgesloten, en naderhand de vrije Heerlijkheden hebben doen ontstaan. *Bilderlijk Gesch. des Vaderlands* D. IV. bl. 30 beweert, dat de tuin het bondteeken geweest is eener verbintenis van vrijwaring tusschen de steden die kabeljauwsch gezind zijnde zich tegen de Hoeksche partij vereenigden, en dat dit teeken op zegels en munten gebruikt is nadat Willem IV door Gorinchem tot Graaf van Holland gehuldigd was, omdat Holland eerst door de toevoeging van deze stad tot het Graafschap een gesloten geheel geworden was, hetgeen door de tuin verbeeld werd. Welk dezzer drie gevoelens over den Hollandschen tuin den meesten grond van waarheid heeft, verdient nog een nader onderzoek.

1) In 1500 komt de benaming voor van attelry-meester. Der bussenmeesterij is de titel van een boek in 1588 gedrukt.

Ridder noemen als den eersten Artillerie-Generaal en Ingenieur 1) van eenige vermaardheid hier te lande, Heer Jan Heer van Langerak. Hij was in 1361, Kastelein van het slot te Schoonhoven, waar zich de reeds gemelde donderbuskamer bevond, en hij had ook eigen donderbussen op zijn Slot te Langerak. Hij was als de rechterhand van den niet zeer krijgshaftigen Jan van Chatillon, Graaf van Blois, die reeds vrij bejaard zijnde, gehuwd met Machteld Hertogin Weduwe van Kleef, de aanspraken van deze zijne gemalin op het Hertogdom Gelder en het Graafschap Zutphen gewapender hand poogde te doen gelden. De Heer van Langerak bestuurde onder anderen in 1371 het beleg van Lobith, en het blijkt dat hij een ridder geweest is van veel overleg en bekwaamheid. 2)

Het eerste voorbeeld van een Compagnie Kanoniers schijnt geweest te zijn een bende van 24 busschieters door Jacoba van Beieren te Bergen in Henegouwen opgericht in het jaar 1417. Deze bende werd het gilde van St. Franciscus genoemd, en stond onder het bevel van twee Connétables of Konstabels, een naam, ook nog in de Negentiende Eeuw hier en daar bij het geschutwezen ter zee en te land in gebruik.

Zoolang de werking van het buskruit zich alleen door het grof geschut deed gevoelen, voornamelijk tot vernieling van muurwerk, bracht het geen aanmerkelijke verandering in het krijgswezen te weeg. Alleen begon men er nu op bedacht te zijn, om de muren van steden en sloten, in geval van een gevreesden aanval, van achteren met aarde aan te hoogen, waardoor tevens de houten stellaadjen vervangen werden, welke voormaals om er boogschutters op te plaatsen achter de muren werden opgericht, ten einde er overheen te kunnen schieten. Ook de torens, welke van ouds, een pijlschots afstand van elkander, aan de muren gebouwd waren, hetzij rond, om te beter tegen het beuken der stormgevaarten bestand te zijn, hetzij vierkant, om uit de zijden eene krachtadiger verdediging bij het bestormen op te leveren — ook deze torens werden nu, tot meerdere stevigheid, met klei en aarde gevuld. 3) Moesten er nieuwe

1) In den beginne waren deze beide betrekkingen in één persoon vereenigd. Toen de krijgswetenschap eene afzonderlijke wetenschap vorderde, en zich afscheidde, behielden de Ingenieurs, die ook Meesters-Ingenieurs genoemd werden, de benaming, welke eigenlijk aan de Artilleristen toekwam. Want het vroeger gebruikelijke werpgeschut heette in het Spaansch *angennos*, in het Italiaansch *ingnegnos*, in het Fransch *ingin*, in het Hollandsch *engien*, en zij, die daarmede omgingen, *ingegneros*, bij ons *engien-meesters* en *engenicers*. Hooft kende de ware afleiding des woords niet, toen hij er vernufteling van maakte.

2) De *Rekeningen*, door de Lange van Wijngaerden uitgegeven in zijne *Gesch. der Heeren van der Goude*, waarin ook de Heer van Langerak voorkomt, verspreiden veel licht over de militaire huishouding in de laatste helft der 14de eeuw gelijk mede de uitgave van Dr. E. Verwijs, hieronder vermeld bl. 80 aant. 3.

3) Deze wijze van versterking en het gebruik van aarden wallen is hier te lande in

vestingwerken worden aangelegd, dan werd dezelfde vorm gevolgd; maar in de plaats van de torens kwamen dan lage aarden bolwerken, door gordijnen of cortinen verbonden, waarmede de strijkweren een rechten hoek vormden; en het geheel werd besloten in grachten.

Doch de groote omkeering in het krijgswezen had plaats, door het gebruik van buskruit tot handgeweer. Toen ieder enkel man, met het doodend vuurroer in de hand; toen zelfs de zwakste bloodaard, op een verren afstand, of verborgen achter struiken en heggen, den reusachtigen Ridder, hoezeer verschanst in het metaal, uit den zadel kon schieten; toen de dapperste Ridderbenden, zelfs bij den nadrukkelijksten aanval, vielen of terug deinzen moesten voor een hoop veracht voetvolk, met vuurroeren gewapend, en de Edelen de voortgangen van het hun zoo heilloos wapen niet konden stuiten — toen was het met den glans en de alleenheerschappij van den Adel in den oorlog gedaan. Het voetvolk verving nu de Ridder-ruiters, als hoofdmacht der legers; en de Edelen moesten zich vergenoegen, met te dingen naar de eer, om als bevelhebbers de benden aan te voeren, wier bewegingen, hoopswijze, elk op zich zelve en in samenwerking met elkander, het onderwerp werden van taktische en van strategische kennis, welke, steunende op vaste Wiskunstige gronden, het handwerk van den oorlog tot eene Wetenschap verhieven. Men kan het derhalve daarvoor houden, dat de ontdekking van de krachten des buskruits eerst aanmerkelijke gevolgen heeft begonnen te hebben, toen het tot handgeweer is gebruikt geworden.

gebruik geweest, lang voor dat in 1615 Samuel Marolois hier te lande uitgaaf zijn *Fortification ou Architecture Militaire* en vroeger zelfs dan Albert Durer in 1527 zijn *Unterricht zur Befestigung der Stette, Schlosse und Flecke*, of de zoogenaamde Italiaansche wijze van vestingbouw is uitgedacht. In de geschiedenis der krijgskunst wordt van vele ontdekkingen een onverdiende ophief gemaakt, omdat zij slechts de uitbreiding waren van een zeer eenvoudig denkbeeld, hetwelk reeds vroeger, als van zelve, door de omstandigheden was aan de hand gedaan. Zoo wordt Karel V gezegd, door in den Smalkaldischen oorlog magazijnen van koren aan te leggen, handmolens mede te voeren, en brood in zijn leger te laten bakken, den grond te hebben gelegd tot eene gewoonte, door welke het alleen naderhand mogelijk is geworden, zulke ontzettende heerlegers voorwaarts te bewegen. Intusschen was hier te lande het medevoeren van volledige bakkerijen, reeds in de 14 eeuw eene volstandige gewoonte, en in den jare 1362 bevond zich in het leger van Albrecht van Beieren een paardenmolen te velde, om koren te malen. (Zie de Lange van Wijngaerden, t. a. pl. bl. 249). Ja uit een Romeinsche legerplaats bij Xanten zijn twee molensteenen opgegraven, waaruit af te leiden is, dat de Romeinen daar veldbakkerijen gehad hebben. Wij zagen boven reeds (bl. 39) hoe ongepast de uniformen van de Mongolen worden afgeleid; en evenzeer ten onrechte beweert men, dat de trommelmuziek door de Europeanen van de Janitscharen is ontleend. Reeds toen Graaf Willem II in 1248 tot Ridder werd geslagen, dede hi, volgens Veldenaar, sijn trompen ende sijn tambueren slaen, en onze Jan van Helu spreekt van tamburen en fluten in den slag bij Woeringen (1288). Er zouden nog meer voorbeelden kunnen aangevoerd worden; maar dit weinige moge genoegzaam zijn, om onze krijgskundigen opmerkzaam te maken op de oorkonden onzer Vaderlandsche Geschiedenis, als belangrijk ter terechtwijzing van de niet zelden oppervlakkige beschouwingen van vreemde Schrijvers over de krijgskunst.

Maar er is meer dan een eeuw verlopen, eer de onhandelbare donderbussen, door ze lichter en beweeglijker te maken, tot een kaliber zijn gebracht, dat zij door één man te behandelen waren. Den overgang van het grof vuurgeschut tot de draagbare vuurwapenen heeft het gebruik van knipbussen en haakbussen 1) te weeg gebracht, waarmede eerst in het laatst van de Veertiende Eeuw het voetvolk geregeld gewapend werd, en die toen eerst in laden gevat en met een verbeterd zwam of lontslot voorzien op vorken gelegd werden. 2) Daarom kan de invloed der uitvinding van het buskruit gesteld worden gelijktijdig een aanvang te hebben genomen, met dien van de Drukkunst, welke haar ontzettend vermogen spoediger na de uitvinding kon doen gevoelen. Over de invoering der vuurwapenen hier te lande, zal dit weinige voor ons oogmerk genoegzaam zijn: beschouwen wij thans de Schutterijen.

Verzamelingen van bij één staande huizen, omringd door staketten of palissaden met hekken, en vervolgens door muren met waak- of schietorens en poorten, vormden de steden. Zij waren de *asyla* der ouden; en zij, die, om zich aan de lijfeigenschap te onttrekken, derwaarts de wijk namen, werden burgers of poorters genoemd. Het was natuurlijk, dat allen, die in staat waren de wapens te dragen, beurtelings de wachten moesten betrekken, en in geval van vijandelijken aanval, verplicht waren de vesten te verdedigen: zij vormden de gewapende Poortertij. Toen deze steden met de vrijheid werden beschonken, en de stedelingen, daardoor van alle onderwerping aan bijzondere Heeren ontslagen, het recht erlangden om zich door hunne eigene overheden te besturen, verbonden zij zich, tot vergelding van deze openlijke vrijverklaring, om den Landsheer met een bepaald aantal manschappen te dienen. De Vorsten werden nu mild met het verleenen van stedelijke vrijheden, vermits een talrijke burger-militie hun bij de toenemende macht en weerspannigheid van den Adel, uitnemend te stade kwam. Zoo vermeerderden de vrije Steden en Poortertijen, hetwelk in onze gewesten vooral in de 13de eeuw plaats had. De Poorters mochten alleen te voet dienen.

1) De haak was een stuk ijzer voor aan het schietwapen gesmeed, 't welk men daarmede, om den sterken terugstoot tegen te gaan, haakte aan de buitenzijde van den muur achter welken men stond te vuren. Bijzonderheden daaromtrent zie men in *Iets over het oudste vuurgeschut*, hiervoor aangehaald.

2) Het gebruik van het vuurroer als jachtgeweer is algemeen geworden kort na het begin der 16de eeuw. In plakkaten op de houtvesterij van 1497 en 1502 komen nog alleen netten en bogen voor, als gereedschap om wild te stroopen, maar in die van 1517 en de volgende worden de bussen er bijgevoegd. Zie Merula, *Placaten op 't stuck van de wildernisse*, bl. 53 en 56, ook bl. 135, en de vernieuwing van de daar voorkomende ordonnantie in 1529. Voegt men daarbij, dat in 1512 zwart geverfde en verniste bussen met schildjes er op, en laadstokken, kruithorens en loodhorens in gebruik kwamen, dan kan men met genoegzame zekerheid aannemen, dat de draagbare vuurwapens in het begin der Zestiende Eeuw in algemeen gebruik zijn gekomen.

De poorten te bewaken, was een recht dat hun toekwam. Tot vergoeding voor verloren tijd, werden hun eenige rechten toegestaan, als het poortgeld, wanneer de poorten bij ontijde moesten geopend worden, het visschen in de stads-grachten en dergelijke. Vreemd krijgsvolk mocht er in de steden niet worden binnengelaten, dan met toestemming der Stedelijke Regering. 1)

Doch van deze gewapende Poorters moet onderscheiden worden de Schutterij, welke haren naam had van het schieten. Het wapen namelijk der Poorters was oudtijds een stok, knuppel of kolf, 2) ook voorkomende onder den naam van kuize en kodde. Dit wapen, onderscheidenlijk gewijzigd, was, met de lans en het zwaard der Ridders, het hoofdwapen, tot dat men in de kruistochten de groote werking ondervond van boog en pijl, waarmede de Oosterlingen zoo meesterlijk wisten om te gaan. Men begon zich nu algemeen meer op de behandeling van dit wapen toe te leggen, en het niet alleen met de hand, maar ook met werptuigen aan te wenden, 3) gelijk dit bij de Romeinen ook reeds in gebruik was. De Paus verzette zich zelfs tegen dit middel van bloedvergieten, als onchristelijk; 4) maar ook de bedreiging met den Ban, kon de vermenigvuldiging van boog en pijl in Europa niet beletten. Hier te lande begon men ook het gewicht van dit wapen, waarmede onze oude Batavieren zoo behendig waren, in te zien en namen van tijd tot tijd Engelsche en Vlaamsche boogschutters in dienst; doch langzamerhand vereenigden in de steden de aanzienlijkste ingezetenen zich tot Broederschappen van Schutten of Schutters, om

1) Van daar leidt men de gewoonte af, dat nog heden ten dage, de sleutels der Stad aan den Vorst worden overhandigd, niet door den Militairen Bevelhebber, maar door het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur.

2) Zie boven bl. 32. De oorlog in de Vendée, in 1793, heeft bewezen, hoe geducht dit wapen is in de stevige hand van een behendig strijder. In den slag bij Saumur (6 Junij) hadden de Vendéers 24 kanonnen met de daartoe behorende kruitwagens, waarvan verhaald wordt, dat er niet één was, hetwelk zij niet met den knuppel hadden veroverd.

3) Voor dat het vuurgeschut in gebruik kwam had men hier te lande drie toestellen om te werpen en te schieten: de blijde, waaruit met een drijfboom, zwenkel geheeten, steenen geworpen werden, soms van 90 kilo's; de hostal, oestal of hoestelle tot het schieten van pijlen (beschreven door J. A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, D. II, bl. LX en in *Iets over de belegeringswerktuigen* enz. in de *Milit. Spect.*, jaarg. 1862) en de springael of springhel (Fr. *springalle*) waaruit *quareelen* (zware vierkante gepunte bouten) in een meer of min flauwe bocht werden voortgedreven, gelijk mede een soort van pijlen, musketten genoemd. Musket schijnt de naam van een soort van sperwer geweest te zijn, waarvan sedert het begin der vijfde eeuw ook de vuurroeren musketten genoemd zijn. Van de belegeringswerktuigen der Romeinen is hier te lande, behalve de stormrammen, murenbrekers, bokken, beren en nagels genoemd, ook de Onager gebruikt onder den naam magneel of manganneel (Fr. *mangonneau*) verbasterd van het Gr. *μαντιχων*) een werptuig met één elleboog.

4) Schmidt, *Geschichte der Deutschen*, Th. III, s. 165.

zich onderling in het schieten met den boog te oefenen. Deze Broederschappen of Gilden vormden de Schutterijen, 1) welke in de Spaansche tijden hebben plaats gemaakt voor de Burger-vendelen of Burger-Compagniën. De oudste Schutterij van dien aard, waarvan gewag wordt gemaakt, is die van Leiden in den jare 1266. Niet zelden bevonden zich in dezelfde stad meer dan ééne Schutterij, en zij werden hoofdzakelijk in drie soorten verdeeld: de Schutterije van de Voetbooge, welker Patroon meestal St. Joris was; de Schutterije van de Handbooge, welke St. Sebastiaan tot Beschermheilige had aangenomen, en de Kloveniers Schutterije, welke onder de bescherming stond van St. Hubert, van St. Christoffel of St. Antonie. De aanneming in de Schutterij geschiedde onder verplichting van eene geldelijke bijdrage, en met goedkeuring van het Stedelijk Bestuur. De Schutters stonden onder hunne Homans, Hopmans of Hoofmans, en de geheele Broederschap onder een Ouderman of Deken; 2) ofschoon de instellingen deswege niet gelijk waren in alle steden. De namen der verschillende Schutters-gilden wijzen de wapenen aan, waarvan zij zich bedienden: den grooten voet- of kruisboog, van staal, welke met den voet in een ijzeren beugel gespannen werd, en ook armborst werd genoemd, 3) den gewonen hand of flitzboog, benevens den kluitboog, en eindelijk, na de invoering der vuurwapenen, de koluvrijn, waarmede naar de schijf werd geschoten. 4) Daarenboven behoorde tot de wapenrusting van een schutter een zwaard of lange

1) Het zij deze Schutterijen, welke het onderwerp uitmaken van de zeer belangrijke *Dissertatio Historico-Juridica de origine et juribus sagittariorum in patria nostra*, van H. Hooft Graafland, Harderw. 1787, van welke doorwrochte verhandeling hier met dankbaarheid is gebruik gemaakt. Vele Stedeboeken, vooral de *Beschrijvingen* van Dordrecht, door Balen, van Amsterdam, door Wagenaar, van 's Gravenhage, door de Riemer, leveren de bouwstoffen op voor de geschiedenis der schutterijen. Een voorbeeld van schutterij te paard geeft Ampzing, *Beschrijving van Haarlem*, bl. 302.

2) Reeds onder de Franken, was de bevolking hier te lande verdeeld in Thien-demanschappen, elk van tien huisgezinnen, hebbende aan het hoofd een Deken (*decanus*, tiendeman).

3) Armborst, Fr. *arbaleste*, Lat. *arcubalista*, is ook de algemeene benaming van voet- en handbogen. De bankarmborst was een zware armborst als walgeweer in gebruik.

4) Toen het vuurgeweer het voornaamste wapen van het voetvolk geworden is, hebben de Franschen het achtervolgens genoemd *coulevrine*, *haquebute*, *arquebuse* (*à croc* en *à rouet*) en *mousquet*. Coulevrine noemden de Bourgondische soldaten van Karel den Stoute hun handvuurwapen. Komt die naam van couleuvre, een slang (*coluber*, *colubrina bombardu*) en staat die in verband met de namen serpentijnen en slangstukken? of is het, gelijk de Luitenant-kolonel Burman beweerd heeft in zijne *Nieuwe aanmerkingen over de Nederlandsche taal*, bl. 463, ons Hollandsche Kolfbus of Kolfroer, naar de kolven aan het einde der geweren, waarmede onze kolveniers in hunne Kolveniersdoelens naar het wit schoten? En hebben de Franschen dan ook hunne *haquebute* aan ons haakbus ontleend, gelijk zij *arquebuse* hebben uit Italië en *mousquet* uit Spanje? De koluvrijn (*coulevrine*) werd ook caliber genoemd (men zie Orlers *Be-*

dagge. Om zich in het gebruik dezer wapenen te oefenen, had iedere Schutterij haar Doelen, bestaande meestal uit een aanzienlijk gebouw, met een ruim plein en wandeldreven, vandaar ook Schuttsbogaard en Schuttershof geheeten. De dienst der Schutters was drieërlei: de bewaring der rust, in geval van oproer of ander gevaar; wanneer de Stad manschap ter heervvaart moest zenden, werd een bepaald aantal hunner bij het lot aangewezen; 1) en waar de gelegenheid zich aanbood, dienden zij den Vorst tot eerewacht. Onderscheidene verordeningen verleenden hun voorrechten en vergoedingen voor de onkosten, welke zij ten algemeenen nutte verplicht waren te maken, of voor de schaden, welke zij in hunne dienstbetrekking leden.

In den beginne zagen de Edelen en Ridders met minachting neder op de Stedelijke Schutterijen; maar het is opmerkelijk te zien, hoe dezen langzamerhand in aanzien en luister den Adel op zijde streefden, en eindelijk als uit het veld drongen. Op hunne beurt trotsch op de onderscheiding, welke zij in de Steden genoten, noemden de Schutters hunne wapenoefeningen: de *Ridderlijke* oefening der Schutterije; hunne vereeniging: de Broederschap van den *Edelen* handbooge. Hadden de Ridderburgten hunne wapenhallen — de Doelens pronkten niet zelden met aanzienlijke wapenkamers, behangen met harnassen, helmen, bogen, hellebaarden en vuurroeren. Hadden de Baanderheeren hunne banieren — de Schutterijen hadden niet minder hare banieren en wimpels, welke uitgehangen werden uit het huis, waar de Hoofdman zijn intrek had, gelijk de Edelen hunne wapens voor de gevels hingen (zie boven bl. 37). Schitterde het gevolg der Baanderheeren door veelkleurige liverijen (zie boven bl. 39) — de Schutters onderscheidden zich evenzeer door gelijke, in het oog vallende paluere of kleederdracht. Nu eens was de scutrock of scuttabbaert geheel rood, bezaaid met rozen; dan eens met doorsneden of hacken, waardoor eene anders gekleurde voering te zien was; elders was hij van bruin en rood laken, over de naden belegd met witte strepen, of ook aan de rechterzijde van een andere kleur dan aan de linker. 2) De hoed of caproen was in overeenstemming met den rok; maar tegen den vijand werd, even gelijk het lichaam door een panser of lederen kolder, zoo ook het hoofd

schrijving van Leyden, 121); maar hoe is dat woord bij het artilleriewezen in gebruik gekomen voor de afmeting van vuurwapenen? Komt het woord van het Arabische *kālib*, een gietvorm, of van het Latijnsche *aequilibrium*, het evenwicht?

1) Niemand was daarvan bevrijd, dan die door ziekte buiten staat was, de wapens te dragen, en de getrouwden, gedurende het eerste jaar na het voltrekken van hun huwelijk.

2) Een tweekleurig gewaad noemden de Franschen *bigarré*, en de Italianen *bizzaro*, waarvan de Franschen weder het woord *bizarre* ontleend hebben.

gedekt met eenen metalen stormhoed, ketelhoed, schutkovel, ook wel bekkeneel genoemd. Hunne bontkleurige kleeding deed de Schutters en ook de Poorters van Hoorn, Amsterdam, Delft en Dordrecht, die Karel den Stoute, bij het vermaarde beleg van Nuis in 1475, dienden, den spotnaam van Bontekraaien verwerven. Tot het beleg van Nuis namelijk waren niet alleen de Schutters uitgetrokken, maar ook Poorters, en de Amsterdamsche Poorters onder den hoofdman Hendrik Janszoon Akkerman, droegen een wapenrok half rood, half wit, rood boven en wit onder; 1) de palure der Amsterdamsche schutters daarentegen was aan de rechterzijde groen, aan de linker rood. De Bontekraaien voor Nuis hebben zich kloek en dapper gedragen, zoodat de Hertog aan de Hoornsche Schutters de eer bewees, om hunne tenten bij de zijne te plaatsen, en hem alzoo als tot lijfwacht te verstrekken. 2) De Vorsten en groote Heeren, om de Stedelingen te believen, kleedden zich somtijds in de liverei van de Schutters; gelijk Hertog Willem van Beieren, in den jare 1351, zich te Delft een paluer liet maken, gelijken den Scotters. 3)

Vertoonde zich de Adel in al zijnen luister bij de Ridderfeesten of Steekspelen, niet minder pracht werd er ten toon gespreid bij de Schuttersfeesten of Schietspelen. Was ergens een schietspel aangekondigd, dan togen van elders de Schutterlijen, somtijds voor Stads-rekening, onder hare banieren, daarheen, om mede naar den prijs te dingen, of door sierlijke uitrusting de oogen der samengevloeide menigte tot zich te trekken. Zelfs naar verwijderde plaatsen trok de Schutterij ten wed-

1) Deze beide kleuren zijn aan het wapen der stad ontleend: zij zijn ook in den beginne die geweest van de kleeding der Amsterdamsche burgerweezen: maar voor dezen is al vroeg het wit door het zwart — ook een der kleuren van het stadswapen — vervangen, en is ook in de schakeering der kleuren verandering gebracht. Men zou zoo gaarn aannemen, dat die kleuren gekozen waren om te herinneren, dat weezen moeten zijn onder de bescherming der burgerlijke gemeenten, die hen als hare kinderen moeten behandelen; maar het zal wel geschied zijn om aan te duiden, dat deze weezen Poorters kinderen zijn. Wat de tweekleurige kleeding der weezen ook in andere steden betreft, Jacob Grimm heeft geleerd, dat eertijds volle broeders en zusters kleeren van effen kleur droegen om de gelijkheid van bloed te kennen te geven, maar dat stiefbetrekkingen door bonte kleederen werden aangeduid, en daarom ook de weeskinderen die droegen. Zijn kort betoog is vertaald door J. H. van Bolhuis, te lezen in Nijhoffs Bijdragen. D. I. bl. 149.

2) Zie over dit beleg en wat er aanleiding toe gaf, H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, bl. 292 en volg. van de *Aanleek. en Bijl.* op het IV D. I St., alwaar men ook de ontmoeting tusschen Karel en de Hoornsche Schutters verhaald vindt, welke dezen de eer bezorgde, in den tekst vermeld. Karel deed namelijk des nachts de ronde, en gekomen zijnde bij de Hoornsche Schutters, zonder zich bekend te maken, wilde hij doordringen; maar onze Schutters vielen hem aan en wierpen hem van het paard, tot dat zijn gevolg den Hertog tot zijn geluk bekend maakte. Den volgenden dag moesten zij hunne tenten opbreken, en eershalve zich bij hem legeren.

3) Van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. II, over de *Land- en Waterslagen tusschen Hertoge Willem van Beijeren en zijne moeder de Keizerin-weduwe Margaretha*, bl. 259.

strijd, gelijk de Haarlemsche ten jare 1458 den prijs behaalde te Mechelen. 1) De Rederijkers, mede fraai en veelkleurig uitgedoscht, kwamen derwaarts en verspreidden er leven en vrolijkheid; de Vrouwen woonden in haren besten tooi de optochten en andere verlustigingen bij; de Geestelijken zelfs en Edelen lieten er zich vinden, en het ontbrak er niet aan maaltijden, waarbij de beker lustig rond ging. 2) In het schieten naar den houten of lederen papegaai of anderen vogel, bestond voornamelijk de wedstrijd; en gelukkig hij, die de onderscheiding mocht erlangen, om tot koning, 3) of zoo hij die eer drie jaar achter één behaald had, tot Schutterskeizer uitgeroepen te worden. Het is bekend, dat het aan Jacoba van Beieren, gelukkiger bij dit spel dan in hare huwelijken, te beurt viel, bij een schietspel te Goes in den jare 1428, den papegaai af te schieten, en als Schutterkoningin uitgeroepen te worden. Ongetwijfeld hebben deze Schuttersfeesten, even zoo wel als de tornooien onder de Edelen, in de tijden van woestheid en barbaarsheid, gunstig gewerkt ter bevordering van beschaafde manieren onder de Stedelingen; en het niet ongemeene spreekwoord: Heusheid hoort den Bogaart toe, 4) doet ons bij de Schutterijen bijna een zweem van de Ridderlijke galanterie vermoeden. In het algemeen hadden hare verordeningen mede de strekking, om goede zeden aan te kweeken, en Reinigheid en Waarachtigheid werden als deugden beschouwd, welke den Schutter bijzonder behoorden te kenmerken. 5)

Aldus kon de Adel, welks achting, sedert den moord van Floris V, bij Vorst en Volk aanmerkelijk gedaald was, terwijl de invloed der steden, na den strijd met Vlaanderen, zeer was toegenomen, allengs, bij den toenemenden bloei van den handel en de vermeerderde rijkdommen in de steden, ook in uiterlijk aanzien, de mededinging niet meer volhouden. De Ridderlijke steekspelen vervielen, en de Edelen achtten zich verveerd, wanneer zij bij de feesten der voorheen zoo verachte stedelingen, eenige onderscheiding mochten genieten. Als krijgsmacht toonden daarenboven de Schutters, bij meer dan ééne gelegenheid, welk gewicht zij in de schaal konden leggen; en was het niet voornamelijk de Schutterij, welke, door hare diensten in den Jonker-Fransen-Oorlog bewezen,

1) Ampzing, *Beschr. van Haarlem*, bl. 302.

2) Het is bekend, dat onze schilderschool vele uitmuntende kunstvoortbrengselen aan de schildering van tooneelen uit de Schutters-bijeenkomsten te danken heeft.

3) In een open brief van Filips II leest men: „Wij hebben ontvangen die ootmoedige supplicatie van Coninck, Deeken, Hooftmannen, en agt Raaden van der Confrerijen van den Ridder St. Joris, in onzer Vlecke van den Hage.” De Riemer, *Beschrijving van 's Gravenhage*, I, bl. 663.

4) Oudenhove, *Beschr. van 's Bosch*, bl. 48.

5) De Riemer, *Beschr. van 's Gravenhage*, I, bl. 666.

aan Amsterdam de eer bezorgde, om de Rijkskroon boven het stadswapen te voeren? De invloed der Schutterijen, uit de bloem der burgerij bestaande, nam hand over hand zoo zeer toe, dat zij in moeilijke Staatsaangelegenheden, als bij het uitbarsten van den opstand tegen Spanje, werden geraadpleegd. 1)

Zoo verloren de Ridderbenden haar gewicht in het veld, door de invoering van het schietgeweer, en door het strijdvermogen, hetwelk het voetvolk bekwam; zoo drongen de Schutterijen, als een ander gewapend lichaam, geacht en geëerd bij Volk en Vorst, zich in de plaats, welke de krijgssadel voorheen uitsluitend meende te moeten bekleeden; en de werking dezer beide omstandigheden op het staats- en krijgswezen werd aanmerkelijk versterkt, door het bezoldigen eener staande krijgsmacht.

Men moet hier twee zaken onderscheiden, hoezeer de eene slechts eene uitbreiding was van de andere: het in dienst nemen, namelijk, van krijgsbenden voor soldij in het algemeen, en het bezoldigen eener bestendige, eener staande krijgsmacht in tijd van vrede zoowel als van oorlog. Reeds de volkeren der oudheid, vooral de handelstaten, waar de beschikbare volksmenigte geringer, en de krijgsdienst minder in achtting pleegt te zijn, vermeerderden in tijd van oorlog zeer dikwijls hunne krijgsmacht, door of geheele benden in huur te nemen, of, bij wijze van werving, enkele bezoldelingen tot benden te vormen. Wat het nieuwere Europa betreft, zoo hadden reeds in het begin der 12de eeuw de Koningen van Engeland en Frankrijk vele bezoldelingen in hunne legers, en in die zelfde eeuw vindt men, dat ook hier te lande, de Vorsten en ook enkele Heeren, tot het beslechten hunner veeten, niet alleen vreemd volk, maar ook Ridders en Knapen, die hun niet leenplichtig waren, voor een zekere huur, schat, sout, soldij of soudij in dienst hadden: van waar zulke loondienaars soudenieren, soudenaeren, soldoijeren, en later soldaten zijn genoemd. 2) Dit middel werd weldra gebezigd zoo dikmaals men zijne macht met die van eenen machtiger vijand in evenwicht moest stellen. Floris de Voogd had onder de krijgsmacht van Hollanders en Zeeuwen, waarmede hij de overwinning bij West-Kappel bevocht (zie boven bl. 45), ook bezoldigde vreemdelingen. De oorlogzuchtige Graaf Willem IV maakte reeds overeenkomsten met Deutsche Heeren, volgens welke dezen een jaargeld genoten, en

1) H. Baron Collot d'Escury, *Holl. Roem, Aant. en Bijl.* op het I Deel, bl. 256.

2) Zoo veel als *solidati* van *solidum* of *soldum*, eene Romeinsche munt. Overigens staat de benaming *soldoijeren*, hoe gelijkkluidend ook de naam zij, in geen verband met de *Solduriers*, waarvan Cesar spreekt; zijnde eene keurbende onder de Galliërs, waarvan ieder man zich aan een zijner kameraden door een ced verbond, om lief en leed, tot in den dood toe, met hem te deelen.

zich daarvoor verbonden, in geval van oorlog, troepen te leveren; zoo als hij dan ook in den jare 1345 den Bisschop van Utrecht aantastte met een leger, hetwelk zeer groot moet zijn geweest, daar het wordt opgegeven uit 150,000 man te hebben bestaan, waaronder zich buitenlandsche Ridders en Knapen bevonden. 1) Onder de Graven uit het Beiersche huis, werd het gebruik, om bezoldigd krijgsvolk in dienst te nemen, menigvuldiger. Willem V had, mede in den Utrechtschen oorlog (1356), eene menigte vreemde Heeren in soldij; en het Handvest van Margaretha (1346), waarbij bepaald was, dat de Hollanders, Zeeuwen en Friezen, niet gehouden zouden zijn, buiten 's lands te oorloggen, gelijk zij nog onder Willem III gedaan hadden, bracht den Vorst in de verplichting, om tot dezen maatregel zijne toevlucht te nemen, zoodra hij zijne wapenen over de grenzen des lands moest voeren. Gewichtig waren de gevolgen, welke reeds de invoering der soldij in het algemeen had in ons Vaderland. Het bezoldigen, ook van Ridders en Edelen, kostte oneindig veel geld; uitputting der Grafelijke schatkist 2) en zware schulden waren er het gevolg van. Doch in de steden was, door handel en nijverheid, rijkdom gekomen; van dáár alleen was voorziening te hopen in de steeds toenemende behoeften der Graven. De Vorst leerde nu de Edelen ontberen, daar de steden hem geld verschafften, waarvoor hij een bezoldigd leger in dienst konde nemen. De steden echter deden zulke opofferingen niet, zonder daarvoor vrijheden en rechten te bedingen. De zoogenoemde Derde Stand erlangde hierdoor steeds meer vergunningen en grooteren invloed in de Staatsvergaderingen, 3) waar de Vorsten, eerst in persoon, en naderhand, onder het Bourgondische en Oostenrijksche huis, door hunne stadhouders kwamen bidden, om geldelijken onderstand, vandaar Bede genoemd. Het laat zich lichtelijk begrijpen, dat wel eens in den drang der omstandigheden, onvoorzichtige vergunningen werden gedaan, en dat de vrijgevigheid te dien opzichte van den voorganger, wel eens den opvolger belemmerde in de vrije uitoefening van het aan banden gelegde gezag. Op deze wijze gevoelden de Burgerijen meer en meer hare krachten; en de Edelen-zagen naar evenredigheid hunnen invloed verminderen. Had de macht der Edelen vroeger de hoogheid der Vorsten bedreigd — thans

1) Zie Mr. J. C. de Jonge, *over de Hoeksche en Kabelj. Twisten*, bl. 37.

2) De Graven voorzagen in de behoeften van den Staat uit hunne eigene goederen, waartoe hunne uitgestrekte domeinen hen in staat stelden. Eene Lands schatkist bestond er toen nog niet.

3) Zie de Prijsverhandeling van Mr. J. C. de Jonge, over den invloed van den Derden Stand in de Staatsvergaderingen in ons Vaderland, in de *Nieuwe Werken van de Maats. van Nederl. Letterkunde te Leiden*, I D. I St.

scheen voor deze laatsten de krachtsbetoening der Burgerijen niet minder dreigend te zullen worden. Met welk eene stoutheid deden zich de steden soms gelden! Hoe halsstarrig verdedigden zij hare eens verkregen rechten! En welk een vreemd schouwspel is het niet, wanneer wij, alleen om Delft, om eene enkele stad te dwingen, (zie bl. 67) Hertog Albrecht, volle heervvaart, als ware het ter landweer, zien beschrijven (1359); wanneer wij hem, nadat hij anderhalve maand de stad had ingesloten, zijne Messagiers 1) wijd en zijd naar de Nederlandsche en Zeeuwsche Edelen en steden, naar den Hertog van Brabant en naar den Graaf van Vlaanderen zien zenden, ten einde allen uit te noodigen, om op het hardnekkige Delft te komen stormen. De gelegenheid tot stormloopen, als de uiterste inspanning van militaire kracht, werd destijds gretig gezocht door elk, die roem wilde behalen van stoutheid en onversaagdheid; waarom ook eene ophanden zijnde bestorming, als eene gewichtige gebeurtenis, werd aangekondigd door een zinnebeeld van vlugheid en ijver, twee vleugels, welke de Bevelhebber op zijn helm zette. 2) Wat nu de Delvenaars betreft, hoezeer zij het niet waagden, het uiterste af te wachten, gaven zij zich echter niet over (11 of 12 Juni), dan nadat reeds de gracht, onder bedekking eener verschansing, op één punt gedempt was, en nadat de Kabeljauwsche Edelen, die in de stad waren, zich gered hadden naar Heusden. Ja, toen van hen gevorderd werd, dat zij hunne poorten en muren zouden slechten, werd er niemand gevonden, die zich daartoe wilde laten gebruiken; en men schijnt het niet gewaagd te hebben, dwangmiddelen aan te wenden: er werden van elders gehuurde gravers gebruikt om de stad te ontmantelen. 3)

Het huren van vreemde krijgsbenden had voor den vreedzamen landzaat dikwijls treurige gevolgen. Niet zelden bestonden zij uit een samen-

1) De messagiers of reuboden droegen de order of den brief, welken zij hadden over te brengen, in een bus, waarop het wapen stond van den Heer, in wiens dienst zij waren. Deze bus hing met een riem, als een bandelier, hun over den eenen schouder. Het onderscheidingssteeken der Stads- en Landsboden, ofschoon thans geen bus meer zijnde, en bloot een teeken, draagt van daar nog den naam van bus.

2) Vele geslachtwapens dragen nog, zelfs bij gemis van een helm, zulke vleugels.

3) De bijzonderheden van dit beleg zijn te lezen bij van Wijn, *Huiszittend Leven*, 1 D. IV St., en de Lange van Wijngaerden, *Gesch. der Heeren van der Goude*, H. XV. Na de overgave der Stad, wachtte de Hertog tot in het midden van October, eer hij het Slot te Heusden ging aantasten, waar de Edelen zich inmiddels versterkt hadden; en eerst in Juni des volgenden jaars kon hij het bemachtigen. De verhouding tusschen de verdedigingsmiddelen eener vesting, en de middelen van aanval, stond in die tijden nog veel meer ten voordeele van de belegerden, dan thans. Het kostte veel tijds, eer uit de kleine benden van dorpen en steden eene genoegzame krijgsmacht ter belegering bij één was, en men had nog meer moeite die bij één te houden. — Voor de kennis der latere krijgstochten van Hertog Albrecht, tegen de Friezen, waarvan hiervoor bl. 20 is melding gemaakt, heeft Dr. E. Verwijs een nieuwe bron geopend door de uitgave, van

raapsel van spitsboeven, waarvan velen het brandmerk hunner schelmerijen op den schouder droegen, of door het missen hunner ooren, als misdadigers geteekend waren. Was de oorlog geëindigd, dan werden zij afgedankt, en, wanneer zij niet terstond elders soldij vonden, vormden zij zich tot rooverbenden, die Italië, Frankrijk en Duitschland, onder den naam van Condottieri, Brigands, Avanturiers en Grootte Compagnien, op de vreeselijkste wijze geteisterd hebben. Hier te lande, heeft het krijgsvolk van den Hertog van Saksen, hetwelk Groningen belegerd had (1515), zich onder den naam van Zwarte Hoop berucht gemaakt. De dorpen van Friesland in de asch gelegd, Drenthe, Overijsel en Utrecht door plundering en allerlei moedwil geteisterd, Medemblik stormenderhand ingenomen en verbrand, Alkmaar acht dagen ter plundering overgegeven, Amsterdam zelfs bedreigd, getuigen van het gevaar, waaraan het land bij iederen oorlog door vreemde huurbenden was blootgesteld, en bewijzen tevens, hoe noodzakelijk eene wel geoefende Schutterij was in de Steden, niet uit het Gemeen, maar uit de gegoede ingezetenen gekozen. De Zwarte Hoop, in dienst getreden van Karel van Gelder, en met dezen binnen Arnhem belegerd door Hendrik van Nassau, Stadhouder van Holland, schijnt na dien tijd (1517) verlopen te zijn, en heeft sedert weinig meer van zich doen hooren.

Dewijl hier de naam genoemd is van Karel van Egmond, Hertog van Gelderland, zal het niet ongepast schijnen, te dezer plaatse hulde te doen aan de stoutheid en den onwrikbaren moed van dezen befaamden Gelderschen Krijgsmann. Opgevoed te Gend, op last en als onder de bewaking van Karel den Stoute, die zich van het hertogdom Gelder en het Graafschap Zutphen had meester gemaakt, trof hem het ongeluk reeds op zijn 18de jaar, in den slag bij Bethune (1487) door de Franschen te worden gevangen genomen. Vier jaar daarna, uit zijne krijgsgevangenschap ontslagen en in Gelderland teruggekeerd, ving hij met zeer geringe middelen aan, het hem ontnomen gebied weder te bemachtigen en was hij sedert de onverzoenlijke vijand der Bourgondische en Oostenrijksche Vorsten. Holland en Zeeland waren toen onder het gebied van Graven uit het Oostenrijksche Huis, en zoo stonden deze gewesten onophoudelijk ten doel aan de strooptochten van den Gelderschen Hertog. Het handelsverkeer tusschen Hollanders en Gelderschen werd

wege het Historisch Genootschap te Utrecht van Grafelijke rekeningen en eenige charters uit de jaren 1396—1402, in het Rijks-Archief berustende. Vroegere twijfelingen omtrent den tocht van 1396 en de hulp van Engelsche soldaten worden er door opgeheven, Grafelijke uitgaven in die veldtochten worden er in meêgedeeld, en de beperkte onderwerping der Friezen, door zoo veel inspanning verkregen, wordt er door in 't licht gesteld.

jaren achter-één gestremd; haat en verbittering verwijderden twee door stamverwantschap verbroederde volken; de handel, de nijverheid en de beschaving deden een terugtred, en het is niet te ontkennen, dat in dit opzicht Karel van Egmond aan deze gewesten groote rampen heeft berokkend. Hem in zijne zedelijke waarde te teekenen moet aan den karakterschilder worden overgelaten, 1) maar als krijgsman verdient hij eene bijzondere onderscheiding. Koning Frans I stelde zijne krijgsbekwaamheden zoo hoog, dat hij, in den oorlog tegen de Zwitsers, aan Karel, die hem met 6000 man was te hulp gekomen, het bevel over eene leger-afdeeling van 22000 man opdroeg. De stille burger en de bespiegelende wijsgeer zullen ongetwijfeld den strijd lust afkeuren, waarmede hij bezielde was, en welke hem te Lion in eene ziekte deed storten, omdat hij den slag bij Marignano (1515) niet had kunnen bijwonen; maar een edelaardig krijgsman zal dit niet berispelijk vinden, wanneer hij zich het tooneel voor oogen stelt van dien tweedaagschen Reuzenslag, waarin de bloem van den Franschen Adel, onder een Ridderlijken Koning, streed met de in den krijg verharde Zwitsers; en wanneer hij daarmede in vergelijking brengt de kleine strooptochten, verwoestingen, overrompelingen en weinig belangrijke belegeringen, waardoor Karel in het Vaderland zijn gezag staande hield, maar welke een veel te beperkt tooneel aanboden, om zijne krijgsmanshoedanigheden ten toon te spreiden. Tot deze wijze van oorlogvoeren dwongen hem zijne omstandigheden. Zijne geringe krijgsmacht bestond voor een groot deel uit gehuurde manschappen; geldgebrek noodzaakte hem dikwijls, zijne benden strooptochten te laten doen, tot vergoeding der achtergebleven soldij, hetgeen mede een der treurige gevolgen was der bezoldiging van huurbenden, toen de geldmiddelen der Vorsten nog niet in verhouding stonden tot de groote onkosten daartoe vereischt. Zoo wij dan van den eenen kant met afkeer worden vervuld wanneer wij zelfs de weerlooze koopvaardij schepen voor Amsterdam in vlammen zien opgaan, door Karels vernielende benden ontstoken (1512); wanneer wij 's Gravenhage door zijnen Maarschalk, den beruchten Maarten van Rossem, 2) geplunderd (1528), wanneer wij onschuldige dorpen gebrandschat of uitgeroofd zien — wij kunnen aan den anderen kant niet nalaten, de krachtvolle werkzaamheid te bewonderen van een man, die gedurende bijna eene halve eeuw (1492—1538) zich in zijne Erfstaten met zeer geringe middelen heeft

1) N. G. van Kampen heeft het beproefd in zijne *Vaderl. Karakter*, D. I. § 104. Het oordeel van een tijdgenoot is medegedeeld door Mr. R. W. Tadema in *Nijhoffs Bijdragen*, enz. D. VIII, bl. 66.

2) Deze is het onderwerp eener historische bijdrage van Mr. J. D. W. Pape, uitgegeven door het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.

staande gehouden; zoodat eerst na zijnen dood, de jonge Graaf van Kleef, door de Staten van Gelder tot de Hertogelijke waardigheid verheven, in zijne onbekwaamheid en hulpeloosheid voor de overmacht van Keizer Karel V moettende bukken, in den jare 1543 het traktaat van Venlo teekende, waarbij hij afstand deed van Gelderland. Zoo werden ook de Gelderschen opgenomen in den band der Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, die nu om al de Nederlanden geslagen was. Toen zij, om zich uit dien band los te wringen, met hunne stamgenooten in andere gewesten, den grooten strijd tegen Spanje hebben aangevangen, was het geslacht nog niet uitgestorven, dat onder Karel van Egmond was opgegroeid in woedenden haat tegen dat uitheemsche Vorstenhuis. De oorlogsbedrijven en regeeringsdaden van den befaamden Hertog hebben dus kunnen nawerken in de gebeurtenissen van de tweede helft der eeuw waarin hij geleefd heeft, en zij hebben ook gewis aan den publieken geest zijner onderdanen een eigenaardige richting gegeven en alzoo den invloed voorbereid dien de Geldersche volksstam gehad heeft in het staatsleven van het Nederlandsche volk. 1)

De gewichtige gevolgen van het bezoldigen van krijgsvolk voor een bepaalden oorlog, na welks afloop het werd afgedankt, breidden zich uit, door de invoering eener staande krijgsmacht, en het daardoor ontstaan van een soldatenstand. Karel de Stoute, het voetspoor volgende van Koning Karel VII van Frankrijk, gaf daarvan hier te lande het eerste voorbeeld. Deze gewichtige verandering had hij, naar het schijnt, voorbereid door de zoogenoemde Waardgelders, lieden, die voor gering geld, waarde hielden of wachten deden, en spoedig gereed waren om te velde te trekken. Doch toen hem eenmaal door de Staten geld was ingewilligd (1471), tot bestendig onderhoud van 800 speren of mannen van wapenen (*gens d'armes*), vond hij spoedig gelegenheid, om dit aantal tot een aanzienlijk bezoldigd leger te vermeerderen. 2) De steden bleven altijd het voornaamste aandeel in de daartoe vereischte kosten dragen. Het aanzien van den Adel verminderde hierdoor meer en meer, daar rijke Burgers nu wel eens tot den Adelstand werden verheven, of meer dan de Edelen de gunsten genoten der Vorsten. De Burgerlijke regeering erlangde op de bezoldigde krijgsmacht eene betrekking, waardoor de Vorst over zijn leger niet uitsluitend dat vrijmachtig gezag

1) *Wat Karel van Egmond, Hertog van Gelre en Graaf van Zutphen in de Vaderlandsche Geschiedenis beteekent*, is de titel eener belangrijke studie van Mr. I. A. Nijhoff in diens *Bijdragen* enz. Nieuwe reeks D. II bl. 240. Verder zou het in den tekst bedoelde door een galerij van Geldersche staatslieden moeten in 't licht gesteld worden.

2) Eenige bijzonderheden over de samenstelling van dit leger, zijn te vinden bij van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, D. IV, bl. 46.

had, hetwelk tot de vrije uitoefening zijner Souvereine rechten van oorlog en vrede noodig was; 1) en de nimmer voor dien tijd gehoorde vergunningen, door Maria in het Groot-Privilegie verleend, mogen als het gevolg beschouwd worden van de afhankelijkheid, waarin de behoeften tot de oorlogen van haren vader het Vorstelijk gezag gesteld hadden. Hare opvolgers echter, in het bijzonder Karel V, wisten door de macht, welke een uitgebreid gebied hun gaf, de teugels der regeering genoegzaam aan te halen, en met vastheid en waardigheid te besturen.

Zoo werd ook hier te lande in het Krijgs- en Staatswezen der Middeleeuwen eene geheele omkeering te weeg gebracht. Nieuwe strijdmiddelen waren er uitgevonden; de Derde Stand was gewapend te voorschijn getreden; door de bezoldiging der legerbenden waren de geldmiddelen als de zenuwen geworden van den Staat. Karel V gaf aan dit alles eene grootere uitbreiding. Hij vermenigvuldigde het gebruik der vuurwapenen; 2) aan de Schutterijen verleende hij voorrechten en doelmatige verordeningen, 3) en aan de staande krijgsmacht gaf hij, door eene geregelde binnenlandsche werving, en een eigene rechtspleging, meer kracht en zelfstandigheid. 4) Dit alles was van invloed op den heldenstrijd, met welks beschouwing wij ons thans zullen gaan bezig houden.

1) De monstering, bij voorbeeld, geschiedde wel door een Commissaris van den Vorst, maar ten overstaan van Schouten en Burgemeesteren der Steden; de soldaat stond ook wegens elke overtreding te recht voor den gewonen burgerlijken rechter van de plaats, waar hij misdään had.

2) Te Utrecht stichtte hij eene geschutgieterij. Volgens de Ordonnantie, te vinden bij Wagenaar, D. IV, bl. 430, bracht hij de verhouding der hantbussen tot de overige wapenen bijna op de helft; terwijl in de legers van Karel den Stoute de vuurroeren maar een derde bedroegen, bestaande de twee andere derden uit piekeniers en helbaertsen.

3) Zie deze bij Wagenaar, *Beschr. van Amsterdam*, D. III, de Riemer, 's Gravenhage, I, bl. 636. Ignatius W(alvis), *Beschr. van der Goude*, I, bl. 151, Oudenhove, *Beschr. van 's Bosch*, bl. 41.

4) Zie de zoo even aangehaalde Ordonnantie bij Wagenaar. Karel V gaf aan de Krijgsbevelhebbers het recht tot het straffen hunner onderhoorigen ook in gemeene misdaden, mits zij het leven niet raakten. Zie van Wijn, *Nalez.* op Wagenaar, D. V, bl. 73.

II TAFEREEL EN

UIT DEN OORLOG TEGEN SPANJE

„O tijd van eer en roem! o luistervolle dagen!
Zweef, Waarheid, zweef mij voor.”

HELMERS, *Hollandsche Natie.*

De Geschiedenis van den oorlog, door de Nederlanders voor hunne burgerlijke en godsdienstige vrijheid tegen Spanje gevoerd, is in zoo vele opzichten merkwaardig, als wellicht geen ander gedeelte der wereld-historie. Welk eene wonderlijke leiding der Voorzienigheid! Een bezadigd volk, hetwelk het vorsteljk gezag als een uitvloeisel beschouwt der Goddelijke Majesteit, wordt gedwongen tot den woedendsten opstand, welken de wereld immer gezien heeft; het wordt genoodzaakt, uit een gevestigden staat van welvaart zich los te scheuren, om onzeker te gaan dobberen op den oceaan der natiën; het schudt een juk af, hetwelk op veel machtiger volken zonder moeite blijft drukken. Welk een rijke stof voor Vorsten en Staatslieden tot leerrijke overdenking! Hoe veel vindt de wijsgeer in de geschiedenis van dien opstand niet op te merken tot kennis van het menschelijk hart, in eene oneindige verscheidenheid van sterkuitkomende karakters! Het redetwisten over Staatskundige theoriën is door die gebeurtenis een voorwerp geworden van algemeene belangstelling. Er zijn ook weinige gedeelten der Historie door zoo vele bekwame pennen in alle talen beschreven; en de Geschiedvorschcr vindt in de nasporing der waarheid van gebeurtenissen, die door de schrijvers van de meest uitéénloopende gevoelens, en onder verschillenden invloed zijn te boek gesteld, een wetsteen voor zijne oordeelskracht en eene leerschool voor de Historische Kritiek. Maar vooral vindt er de Nederlander de herinnering van het helden-tijdperk der Geschiedenis zijns Vaderlands.

Reeds wanneer wij bij de beschouwing van die roemvolle dagen ons derwijze plaatsen, dat wij slechts de groote uitkomsten kunnen ontwa-

ren, staan wij verbaasd over het schouwspel. Bij den aanvang van den strijd, zien wij in de Spaansche Monarchie alles vereenigd, wat aan een Rijk kracht en gewicht kan geven. De volkrijkste landen waren onder hare heerschappij, en legers in haren dienst, welke, door de geoefendheid der soldaten en de bekwaamheid der bevelhebbers, de volkomenste werden geacht van den aardbodem. De groote verscheidenheid van voortbrengselen in hare wijd uitgestrekte provinciën leverde, van eigen grond, al de benoodigdheden voor de grootste ondernemingen eener talrijke Zee- en Landmacht: 1) en de oorlog, die deze voortbrengselen, betaald met de schatten uit de pas geopende goud- en zilverbijlen der Nieuwe Wereld, voordeelig deed vertieren, werd hierdoor een bron van algemeene welvaart voor de onderdanen des Spaanschen Monarchs. 2) En wie zijn het, die tegen deze reuzenmacht den strijd durven wagen? Een handvol koop- en handwerklieden, visschers en landbouwers »uit stal en winkel,» gelijk Alva zich in den Raad van Filips uitdrukte, »opgestommelt, geraapt gelijk hunne wapenen, wuft en onwetende van stand te houden» en die »oogen nocht ooren (schenen te) zullen hebben, om 't balderen van een groot bussen, om 't enteren van een verbandt spietsen te wachten.» 3) Zulk een handvol volks houdt den strijd tegen dien kolossus 80 jaren uit; en dit reeds scheen sommigen zoo onbegrijpelijk, dat men destijds op het denkbeeld kwam, of niet de Spanjaarden opzettelijk den strijd rekten, om daarin eene oefenschool te hebben voor hun krijgsvolk. Maar wat zien wij bij het einde van den strijd? — den reus afgestreden, verminkt, en onmachtig om immer weder de armen uit te slaan; Nederland daarentegen, als een Held, omgord met jeugdige kracht, in al den glans der overwinning, met eere begroet door geheel Europa, en gezagvoerende in alle werelddelen.

Doch, wanneer wij, bij de beschouwing van den strijd tegen Spanje, ons gezichtspunt meer van nabij nemen, zoodat wij daarvan ook de bijzondere tooneelen kunnen onderscheiden: dan staan wij evenzeer verbaasd over de menigte en de verscheidenheid van kloeke bedrijven, als over het schier ongeloofelijke der uitkomst. De meestgeroemde voorbeelden van zelfopoffering uit de oudheid vinden hier eene wederga; de

1) Ten bewijze hiervan strekt het plan tot een groote onderneming tegen Engeland, in 1585, door Alva ontworpen, en te vinden bij von Schepeler, *Beiträge zu der Geschichte Spaniens*, gedrukt te Aken en Leipzig, 1828. Daar dit stuk in meer dan één opzicht belangrijk, en het werk van von Schepeler in weinige handen is, zal een uittreksel als *Bijlage* aan het einde van dit boekdeel worden medegedeeld.

2) Het is dus niet juist, wat Schiller zegt: „der ungeheure Aufwand für seine (Philips) Flotten und Armeen floss grösstentheils in die Schatzkammer der Republik.”

3) Volgens Hooft, *Nederl. Hist.* B. I.

treffendste uitdrukkingen van onverschrokkenheid, door de Ouden geprezen, haren weerklank.

Men moet evenwel rechtvaardig zijn, onnoodig bloedvergieten niet voor heldendaden willen roemen, noch de strijdbaarheid onzer voorvaderen verkleinen, om den roem hunner zegepraal te vergrooten. Wij zullen trachten, ons van het eerste te onthouden; en, ten einde het laatste te vermijden, kortelijk het standpunt aanwijzen, waarop, bij het uitbarsten van den opstand, de Noord-Nederlanders stonden, met betrekking tot de middelen, welke zij bezaten, om een verwerenden oorlog te voeren.

Hoezeer het waar is, dat het tijdvak tusschen Maximiliaans regeering en het begin van den Spaanschen oorlog, zich gekenmerkt heeft door groote welvaart voor de Nederlanden in het algemeen, vergist men zich nogtans, wanneer men den toestand van ons noordelijk Vaderland in dien tijd zich zoo voorstelt, alsof eene onafgebrokene kalnte het oor slechts door feestmuziek gestreeld had, alsof daarbij de hand van de behandeling der wapenen ontwend ware, en de geest eeniglijk bezig gehouden wierd met de liefelijke kunsten des vredes. Ware dit zoo geweest, dan zeker zou de tot razernij soms gedrevene dapperheid, waartoe onze voorvaderen plotseling gewekt werden, nog meer moeten verbazen. Maar de heldenmoed, door hen ten toon gespreid, doet ons reeds aan de ingeving eener Hoogere Macht denken, ook zonder dat wij de omstandigheden verbergen, waardoor de vonk van vorige heldhaftigheid bij de natie is levendig gehouden.

Nauwelijks had de ondergang der Hoeksche partij een einde gemaakt aan de burgeroorlogen, welke, niet zelden op leven en dood gevoerd, een geest van onrust bij de natie gevormd, en haar met het behandelen der wapenen gemeenzaam gemaakt hadden, of Karel van Gelder trok het zwaard, en noodzaakte de ingezetenen der naburige gewesten, gedurende bijna eene halve eeuw, de wapens gereed te houden, tot verwering tegen steeds bedreigde en dikwijls ten uitvoer gebrachte aanvallen (zie boven bl. 81). De Friezen vooral moesten jaren achteréén het zwaard geslepen houden; en veel bloeds is er gestort, om hun gewest weder aan de Gelderschen te ontweldigen, onder het gebied van Karel V te brengen (1523), en tegen beroeringen van allerlei aard te beschermen. Ook in Holland deed zich bij voortduring de noodzakelijkheid gevoelen, om het zwaard niet in de schede te laten roesten. Te midden van de gevaren waarmede de stroopende Gelderschen allerwege onrust baarden, viel de verdreven Koning van Denemarken, Christiaan II, die in Oost-Friesland zich wapende om zijn gezag te herwinnen, en hier te lande

geen onderstand kon bekomen, door Overijsel en Gelderland tot in het hart van Holland, en bemachtigde zelfs het toen nog onbemaarde Alkmaer (1531). In de vier oorlogen, tusschen Karel V en Frans I gevoerd, hadden de Nederlanders wel is waar geen werkzaam deel van aanbelang, zoolang het hoofdtooneel der krijgsverrichtingen in Italie was; maar toen, in het jaar 1542, de Franschen hun oorlogsplan veranderden, en, in Italie zich verdedigende, tegen de Nederlanden hunne aanvallen richtten, was er drie jaren achteréén, tot aan den vrede van Crespy in 1545, tegen hen een Nederlandsch leger in het veld, aangevoerd door den eersten Prins van Oranje uit het huis van Nassau, Reinier of René van Chalons, die in zesentwintigjarigen ouderdom, op het bed van eer, in de loopgraven van St. Disier, het leven liet, betreurd door Karel V, wien hij groote diensten had bewezen, betreurd ook door allen, die ritterlijke hoedanigheden op prijs wisten te stellen. 1) Het uitbarsten van den oorlog in Duitschland tegen het Smalkaldische Bondgenootschap, in 1546, gaf aan velen onzer Nederlanders wederom de gelegenheid, om den oorlog te zien. Maximiliaan van Egmond, Graaf van Buren, trok met een leger van 30,000 man voetvolk en 7000 paarden uit de Nederlanden derwaarts, en Jakob van Kruiningen, een dapper Zeeuwsch Edelman, die bij het belegeren van Bremen sneuvelde, was mede met 8000 man voetvolk en 1500 ruiters derwaarts getrokken. In dien oorlog heeft de Nederlandsche ruitery, Benden van Ordonnantie, welke door Karel V op 3000 ruiters gebracht waren, gewapend met lans en pistool, eene groote vermaardheid gekregen. 2) Na het verdrag van Passau (1552), zette Frankrijk den oorlog tegen Karel V voort, en hadden de Nederlandsche troepen deel aan de krijgsverrichtingen op de grenzen van Frankrijk (1552—55), waarbij ook Willem van Oranje zijne eerste veldtochten deed. De vijfjarige wapenstilstand, te Vaucelles gesloten (5 Febr. 1555), werd reeds twee jaren daarna weder gebroken; en het was in den toen hervatten oorlog, dat Lamoraal, Graaf van Egmond, aan het hoofd der legers van Filips, de schitterende overwinningen bevocht bij St. Quentin (10 Aug. 1557), en bij Grevelingen (13 Julij 1558), welke den naam van dezen Nederlandschen krijgsheld op alle tongen deden zweven.

Ofschoon dan ook ons Vaderland, in het tijdvak hetwelk den opstand

1) De vroegtijdige dood van dezen dapperen Prins was van gewichtige gevolgen. Eene dochter, welke zijne gemalin hem geschonken had, was slechts drie weken oud geworden Kinderloos overleden, had hij bij nitersten wil den toen nog maar elfjarigen Willem, zoon van zijns vaders broeder, als zijn erfgenaam aangewezen; zoo werd de jongeling, die bestemd was om de grondlegger van den Nederlandschen Staat te worden, op zijne plaats gebracht.

2) Strada, Dec. I. L. I.

tegen Spanje onmiddellijk is voorafgegaan, niet zelf het tooneel was van belangrijke vijandelikheden, was echter het oorlogsgerucht nabij genoeg, om de ingezetenen steeds wakker te houden. In de grensgewesten, Friesland, Overijssel, Gelderland, was altijd een gedeelte der in- en opgezetenen van wapenen voorzien, en gereed om bij het eerste gevaar zich onder de vanen te scharen. In het jaar 1535 boden de Staten van Friesland aan hunnen Stadhouder, den moedigen George Schenck, Vrijheer van Tautenburg, van de opgezetenen in de Grietenijen, waar ook reeds in vroegere jaren een gedeelte volks zich steeds weerbaar had gehouden, den derden, en des noods den tweeden man aan ter verdediging van hun gewest; en deze staat van wapening heeft vele jaren voortgeduurd. 1) Ja zoo weinig waren de Friezen het behandelen der wapenen ontwend, dat er jaar op jaar, tot aan den opstand toe, plakaten moesten uitgevaardigd worden, dikwijls met gescherpte bedreigingen tegen het dienst nemen bij vreemde vorsten. 2) Daarenboven waren schutterlijke oefeningen en vermaken bij de Nederlanders zeer geliefd, en hierdoor was het aantal wapenen, hetwelk onder de ingezetenen verspreid was, zeer aanmerkelijk, en het nam toe, naar mate de vrees grooter werd, dat men die eenmaal tot lijfswaar zou noodig hebben. 3) In alle gewesten vond men een aantal lieden, die behendig waren in den wapenhandel, en er was destijds niets meer noodig om een goed soldaat te vormen. In Holland en Zeeland begon wel is waar de belangstelling voor de landmacht te verflauwen, van den tijd af, dat die gewesten, door de vereeniging van Utrecht en Gelderland onder éenen scepster, van die zijde minder te vreezen hadden; maar hier vormde de zeevaart

1) Zie de Ordonnantien van 1526 en 1535 in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. II, bl. 180 en 674. Zie ook aldaar D. III, bl. 111 en 291. In 1536 was Tautenburg te veld tegen de Hoisteiners, welke door Christiaan III, Koning van Denemarken, die zich met de Gelderschen had verbonden, op Friesland waren afgezonden. Hij schreef uit zijn veldleger te Upwier aan de Regeering van Leeuwarden, om 100 van de beste burgers. Zij kwamen en hij behaalde met hen eene volkomene overwinning (8 Aug. 1536). Zie de brieven van Tautenburg in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. II, bl. 685 en volg., en over de overwinning zelve van Wijn, *Nalez.* op Wagenaar, D. V, bl. 119, r. 8.

2) *Groot Charterboek van Friesland*, D. II en III passim.

3) Dat men zich hierop reeds verscheidene jaren in het geheim had voorbereid, blijkt onder anderen uit een plakkaat van Filips, van den 26 October 1561, waarbij het dragen verboden wordt van zekere nieuw uitgevondene voetbooghsken, met een ijzeren pijl geladen, waarvan men zich op de jacht niet kon bedienen, maar die men bedektelijk bij zich kon dragen, en waarmede men vreesde, daar zij in diverse plaatsen in 't geheim getransporteerd werden, dat deze landen zouden vervuld worden. Zie het plakkaat in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. III, bl. 564, en naar het oorspronkelijke, geschreven op perkament en bewaard in het Provinciaal Archief van Gelderland, afgedrukt in Nijhoffs *Bijdragen*, D. II, bl. 261. Hoe groot ook de menigte wapentuig hier te lande moet geweest zijn, kan men nagaan, wanneer men de bijzonderheden leest van de talrijke gewapende bijeenkomsten, welke, vooral in den jare 1566, buiten de steden, ter godsdienstoefening gehouden werden.

krachtige mannen, wier gespierde arm altijd gereed was naar een wapen te grijpen en die met nadruk hunne forsche vuist konden doen gevoelen. Ook in deze gewesten kon men niet zorgeloos inslapen bij het genot van vrede en welvaart. De Ordonnantie omtrent de defensie van den lande van het jaar 1527 (boven aangehaald bl. 67 noot 6), doet reeds zien, met hoeveel zorg men werkzaam was om den staat der vestingen te verbeteren; en tien jaar later was men wederom bedacht, om de grens- en andere plaatsen door geheel Holland te versterken. 1) Weinige jaren daarna (1542), toen Frankrijk en Denemarken, tegen Karel V verbonden, een aanval van de Zeezijde deden vreezen, terwijl Maarten van Rossem uit Gelderland dreigde, moesten er dubbele maatregelen van tegenweer genomen worden, welke bestuurd werden door den boven reeds genoemden René van Chalons, die toen 's Keizers Stadhouder over Holland was. In Noord-Holland moesten de landlieden zich in den wapenhandel oefenen, en behulpzaam zijn in het versterken der naaste steden; en ook in Friesland was men op zijne hoede. 2) Met nog meer zorg werd in 1552 op het verdedigen der stranden orde gesteld; ervaren lieden werden deswege geraadpleegd, 3) en alzoo leerde men meer en meer de middelen kennen het best geschikt om onze kusten en zeegaten te verdedigen.

Hoezeer dan ook onze Nederlanders, in de tijden waarvan wij spreken, met de Duitschers, Franschen, Italianen en de Spanjaarden vooral, niet konden wedijveren in ondervinding van oorlogszaken, werd er nogtans onder hen eene zekere strijdbaarheid onderhouden, welke hen nimmer geheel ongeoeffend of onbekwaam ten oorlog deed zijn. Onder de Edelen ontwikkelden zich zelfs groote militaire talenten. Welke mannen, om van vele andere niet te spreken, waren niet Maximiliaan van Buren, wiens zonderling sterven gelijk zijn leven, den Ridderlijken krijgsman kenschetste; 4) en Lamoraal van Egmond, bij wiens onthaling de Fransche gezant te Brussel zich niet kon onthouden van uit te roepen: » Ik

1) Van Wijn, t. a. pl., bl. 144, r. 4.

2) Zie de Ordonnantie in het *Groot Charterb. van Friesland*, D. II, bl. 862.

3) Wagenaar, D. V, bl. 380.

4) De la Pise, *Tableau de l'histoire des Princes et Principautés d'Orange*, noemt hem „un des grands capitaines de son temps, qui avait eu l'honneur de commander en qualité de général plusieurs grandes armées Imperiales." Hij verbeidde zijnen dood op eene wijze, waarvan men niet licht een gelijk voorbeeld vinden zal. Toen hem door zijnen genesheer de nadering van zijn einde was aangekondigd, doste hij zich uit in volle wapenrusting, en omringd van zijne vrienden, wapenbroeders en krijgsbevelhebbers van allerlei rang, gaf hij, geharnast en gespoord, met den gepluimden helm en de ijzeren handschoenen op een tafel voor zich, in zijne hofzaal op een armstoel gezeten, rustig en bedaard den geest. Eene beschrijving van dit treffend tooneel is te vinden in het 1ste Deel (bl. 48) van *het Leven van Willem I*, wiens eerste vrouw de erfdochter van van Buren was.

zie het hoofd vallen, hetwelk tot tweemaal toe geheel Frankrijk heeft doen beven."

Wij meenen voor ons oogmerk genoeg gezegd te hebben. De omstandigheden, waarin zich ons Vaderland heeft bevonden in de eerste 60 jaren van de 16de eeuw, zijn niet van dien aard geweest, dat alle handen door weelderige welvaart verslapt waren; de stemming der natie tot enkel vredelievende aandoeningen was niet volstrekt algemeen; het volk was weerbaar gebleven, en de vonk van vroegere krijgshaftigheid niet uitgedoofd. Onze voorvaderen waren geen lammeren, die plotseling in leeuwen herschappen zijn. Moet dit onze bewondering voor hunnen heldenmoed doen verflauwen? — Het antwoord op deze vraag moge in onze volgende beschouwingen liggen opgesloten. Wij zullen ons daarbij niet ophouden met de oorzaken en aanleidingen tot den zoó roemruchtigen opstand te ontvouwen; hoe de haat tusschen Spanjaarden en Nederlanders, reeds ontstaan onder Filips den Schoone, wel bedwongen onder Karel V, maar onder Filips II weder opgewekt en heviger geworden is; hoe de algemeene ontevredenheid veroorzaakt is, bij den Adel door naijver en door den onbegrensden invloed van Granvelle, bij de Geestelijkheid door het oprichten van nieuwe Bisdommen, die ten nadeele der oude Abdijen, Kloosters en Kerken moesten verrijkt worden, bij het volk door de bloedplakkaten en de Inquisitie, en eindelijk bij allen ten top is gestegen door het schrikbewind van Alva, en het heffen van den tienden penning. Dit alles onderstellende bekende zaken te zijn, zullen wij ons eeniglijk bezig houden met hetgeen in een tafereel van Neerlands Heldendaden te land, naar ons voorgesteld plan, eene plaats zal moeten vinden.

WILLEM I EN ZIJNE BROEDERS

„Lijf en goet al te samen
 Heb ick u niet verschoont;
 Mijn broeders, hoog van namen
 Hebben 't u oock vertoont."

Wilhelmus lied.

Het kon aan de schranderheid der Spaansche Regeering niet ontgaan, dat het dof gemor, waarin het algemeen misnoegen zich hier te lande, reeds bij het begin der regeering van Filips, openbaarde, de voorbode

was eener uitbarsting, die eenmaal door geweld van wapenen zou moeten gedempt worden. Van dien tijd af, werd er een zekere achterdocht gevoed tegen al wat Nederlandsch krijgsmans was, gelijk wantrouwen tegen elk krachtvol man gewoonlijk het hart van iederen dwingeland ontrust. Het verzoek, in de vergadering der Algemeene Staten te Brussel in 1556 door dezen gedaan, eensdeels, dat men hun de betaling zou laten van de Benden van Ordonnantie, anderdeels, dat al het vreemde krijgsvolk uit het land gezonden, en de burgers en landzaten gewapend mochten worden — dit verzoek kon derhalve weinig in den smaak vallen van Filips, en zette reeds kwaad bloed bij dien Monarch. 1) Ook bleven de Spaansche troepen in het land, en opdat hun verblijf minder aanstoot zou geven, werd het opperbevel over hen aan den Prins van Oranje en aan Egmond aangeboden, die deze eer rondborstig van de hand wazen. In de vergadering der Algemeene Staten te Gend in 1559, waarin Filips, vóór zijn vertrek naar Spanje, afscheid nam, werd op nieuw over het voortdurend verblijf en den overlast der Spaansche soldaten geklaagd, en aangemerkt, dat de Koning geene reden had, om aan de getrouwheid te twijfelen van het Nederlandsche krijgsvolk, hetwelk in het verblijf van Spaansche Bezettingen een blijk van minachting en eene belediging moest vinden. Het duurde echter tot in het jaar 1561, eer het bedoelde krijgsvolk, na dikwijls herhaalde en hooggaande klachten, uit Zeeland naar Spanje werd overgescheept, alwaar men het noodig had om de Spaansche vloot in de Middellandsche zee te versterken, gelijk het ook meestal in den storm voor Oran in 1562 is omgekomen. 2) Doch te gelijk met het vertrek der Spanjaarden, werd er door de Landvoogdes een maatregel genomen, welke blijkbaar ten doel had, om het gewicht te verminderen, hetwelk het Nederlandsche krijgsvolk in de schaal zou kunnen leggen, wanneer men eenmaal hier te lande zich door de wapenen recht zou willen verschaffen. Tot hiertoe, namelijk, was het bevel over het Nederlandsche voetvolk opgedragen aan de Edelen, met den titel van Kolonels. Margareet, onder voorwendsel van de inrichting van het krijgswezen te willen verbeteren, schafte deze Kolonels af, en bepaalde, dat de Kapiteins, door haar gekozen, onder het onmiddellijk bevel zouden staan van de Gouverneurs der steden waar zij in bezetting lagen. Daar nu dezen door de Landvoogdes naar goedvinden konden worden af- en aangesteld, zoo kwam hierdoor het Nederlandsche voetvolk geheel onder hare macht. 3) De ruitery, bestaande in de Benden

1) *Leven van Willem I*, D. I, bl. 113.

2) van Meteren, D. I, bl. 257 (uitg. in 8°).

3) *Strada*, Dec. I. L. III.

van Ordonnantie, sterk 3000 man, waren in onderscheidene gewesten verdeeld, en stonden onder het bevel der Gewestelijke Landvoogden en andere Edelen, die er als Kapiteinen over gesteld waren. Wellicht school er bij Filips wederom eenig wantrouwen onder, toen hij in 1562 deze ruitery naar Frankrijk wilde gezonden hebben, om Koning Frans II tegen de Hugenooten te dienen; maar Oranje en Egmond weigerden daarin te bewilligen, vermits zij betaald werden tot bescherming van het Land, maar niet om vreemde Mogendheden te dienen; een antwoord, als Hooft zegt, smakende naar de Hollandsche rondigheid. De bedoelde ruiterbenden bleven in het Land; maar daar de meeste hunner Bevelvoerders de Spaansche partij bleven aankleven, hebben zij aan de zaak der vrijheid geen voordeel kunnen aanbrengen.

Het bekende jaar 1566 maakte een einde aan alle maatregelen van bedekt wantrouwen; en de noodlottige razernij van het grauw, onder den naam van Beeldenstorm bekend, gaf het voorwendsel aan de Spaansche regeering, om zich openlijk te wapenen. De Landvoogdes kreeg last van den Koning, om in Duitschland 10.000 man voetvolk en 3000 ruiters op waardgeld in dienst te nemen; in den omtrek van Lingen werden groote toebereidselen ten oorlog gemaakt, onder bestuur van Erik, Hertog van Brunswijk; eene aanzienlijke bende Walen werd aangeworven; binnenslands werden door hen, die zich bij Margareet aangenaam wilden maken, kleine benden in dienst genomen; en door de Spanjaarden die zich hier te lande bevonden werd, te Antwerpen vooral, eene groote hoeveelheid geweren aangekocht. 1) De oogmerken van het Spaansche Hof begonnen nu meer en meer zichtbaar te worden, en de Bevelhebbers van het in Duitschland geworven krijgsvolk werden niet onduidelijk met de hoop gevleid, dat zij het rijke Nederland, als een overwonnen land, zouden binnentrekken. 2) Behaaglijk uitzicht voorwaar voor lieden, die geen ander lokaas kenden dan geld en buit!

De Nederlandsche Edelen, aldus het onweer ziende samentrekken, hetwelk, na den stap dien zij gedaan hadden — het persoonlijk en openlijk aanbieden van hun smeekschrift — op hen vooral dreigde los te barsten, begonnen nu ook meer openlijk te toonen, dat zij op hunne vei-

1) Strada, Dec. I. L. V. van Meteren, D. I, bl. 383 (uitg. in 8°). Bor, B. II, f. 47, A.

2) Bij Adam Henric Petri, *Histoire des troubles et guerres civiles des Pays-Bas*, leest men in de Nederduitsche vertaling, ten jare 1579 uitgegeven, fol. 8, dat „den Hooftluijden, welke Hertoch Erik anghenomen ende geldt op die handt ghegeven hadde, bestedicht (werd), dat Nederlandt voor een ghewonnen landt te houden soude zija, ende voorts als de vrijheden ende privilegien relaxeerden ofte ophielden, dat sij (Granvelle en de zijnen) alsdan Nederlandt tot een Koninkrijk te maken oorbaerlick gheronden hadden.” Men zie over het aangehaalde werk Mr. S. de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, 2de Stuk, bl. 270.

ligheid bedacht waren. Vianen was het middelpunt, waar de verdedigers der vrijheid, onder den voorgang van Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode zich wapenden. De laatstgenoemde liet hier zijne sloten van Vianen en Ameide versterken, en bediende zich daarbij van den raad van den Prins van Oranje. 1) In Antwerpen en elders wierf hij volk aan; eenige Edelen stelden zich onder zijne bevelen, en uit verscheidene steden kwamen men op, om onder zijne vanen te dienen, zoodat zijne krijgsmacht spoedig tot 3000 man aangroeide. Hier zou zich ongetwijfeld de kern van een geducht leger hebben gevormd, indien allen zich daarbij hadden kunnen voegen die reeds toen gereed waren de vrijheid van geweten met het zwaard te bevechten, of die reden hadden om op lijfsbehoud bedacht te zijn tegen de gewapende overkomst des Konings, waarmede men bedreigd werd. Dan, terwijl de Prins van Oranje oogluikend toeliet, dat de gewesten waarvan hij Stadhouder was, de wijkplaats werden van hen, die zich wilden vrijwaren tegen de wraak of het wantrouwen des Spanjaards, werden velen verhinderd zich derwaarts te begeven, door de verordeningen van de Stadhouders der naburige gewesten, die der Landvoogdesse ijverig ten dienste stonden, in het bijzonder Jean de Ligne, Hertog van AreMBERG, Stadhouder van Friesland en Overijsel, en den wakkeren en aan Spanje zeer getrouwen Karel van Brioneu, Graaf van Megen, die het Stadhouderschap bekleedde van Gelderland en Zutfen. De laatstgenoemde had in last, om op de krijgstoerustingten te Vianen het oog te houden, en te dien einde legde hij een blokhuis aan te Vreeswijk aan de Vaart, over Vianen, hetwelk hij met zijn krijgsvolk bezette. Brederode zag zich alzoo te leur gesteld in zijn voornemen, om zich meester te maken van Utrecht. Maar Hendrik Heer van Brederode was geen man om zich te laten afschrikken van geruchtmakende ondernemingen door een enkele teleurstelling, en hij had in zijn dienst een Antwerpenaar die in het leger der Hugenooten onder den Prins van Condé ter school was geweest, en dien de Landvoogdes »den kapitein aller oproerlingen" noemde — Antonie van Bombergen. In Februari 1567 zond Brederode dezen Overste zijner aangeworven soldaten naar 's Hertogenbosch, waar de opstand der Hervormden onder de burgerij met de nederlaag bedreigd werd. Twee aanzienlijke gevolmachtigden van de

1) Oranjes hulp in het versterken van Vianen is naderhand onder de punten van beschuldiging opgenomen tegen den Prins, die zich daarop verdedigd heeft, met aan te voeren, dat zijn raad niet het al of niet versterken der plaats had betroffen, maar enkel de wijze, hoe dit doelmatigst kon geschieden. Willem I schijnt als vestingbouwkundige voordeelig bekend gestaan te hebben, daar Karel V hem ook in het jaar 1555 het bestuur over het versterken van twee vestingen opdroeg, welke ook onder zijne leiding voltooid zijn, en naar Karel en Filips, Charlemont en Philippeville zijn genoemd.

Landvoogdes, de kanselier van Brabant Jan Scheyfve, en een der machtigste Edelen van Brabant, Jan van Merode Heer van Peteghem, bevonden zich daar en onderhandelden met den Magistraat over de teruggaaf der kerkgebouwen aan den Roomschen eeredienst, en de Graaf van Megen was met krijgsvolk tot voor de stad gekomen om die weder te bezetten. Herman de Ruijter, dezelfde die zich later heeft beroemd gemaakt door zijn heldendood in het slot Loevestein, was door de Bosschenaars om hulp naar Antwerpen gezonden, waar de Prins van Oranje zich ophield, en op dien grond gaf Bombergen voor, dat hij door Brederode gecommitteerd was uit naam van den Prins. Deze echter en Antheunis (Antonie) van Lalaing Graaf van Hoogstraten, verwittigden (24 Febr.) den Magistraat van 's Hertogenbosch, dat het voorgeven van Bombergen een verzinsel was, en dat zij onverwijld aan Brederode zouden schrijven om den Magistraat »apaisement te gheven.” 1) Intusschen echter bracht Bombergen de burgerij op de been, deed hij geschut op de wallen planten ten einde het naderen van Megen te keer te gaan, hield hij de Gemachtigden der Landvoogdes in hun logement opgesloten en gedroeg hij zich als een opperbevelhebber van een stad in staat van beleg. Maar de tijd om openlijk het zwaard te trekken was nog niet gekomen, en toen de burgerij met verbeurdverklaring harer goederen van wege de landvoogdes bedreigd werd, moest Bombergen onverrichter zake zich uit de stad verwijderen.

Een ernstiger onderneming gaf gevoeliger les aan de voorvechters met wier voorbarigheid Willem de Zwijger te kampen had.

Zeeland voor den opstand te winnen, een gewest rijk in hulpmiddelen tot den oorlog, waar men ook eene Spaansche krijgsmacht, zoo die ter zee mocht worden overgescheept, het indringen in het land zou kunnen beletten en daarentegen hulp van de Fransche Hugenootten zou kunnen ontvangen, moest wel een wensch van den Prins en zijne medestanders zijn; maar zoo ver was het nog niet gekomen, dat de Stadhouders des Konings zich zouden kunnen verstouten openlijk de vaan van den opstand te ontrollen. Het was Jan van Marnix, Heer van Thoulouse of Thoulouse, 2) broeder van Oranjes boezemvriend den Heer van St. Aldegonde, die de onderneming bestuurde. Hij had in stilte te Ant-

1) Gachard Correspond. de Guillaume le Taciturne. T. II. p 355.

2) Th. Juste in zijn Vie de Marnix de Sainte Aldegonde pag. 3 verzekert, dat de beide broeders te Brussel geboren waren in „*la Maison de Thoulouse presque contigue à l'hôtel de Nassau (place du Musée)*”. Les Marnix — voegt hij er bij — possédaient encore une autre *maison de Thoulouse* sur le territoire de Ten-Noode (rue de l'Activité). Enfin la *chapelle de Thoulouse*, lieu de sepulture de cette famille, se trouvait dans l'église de l'abbaye de Caudenberg.” De oudste zoon van dit geslacht, schrijft hij verder, was tijdelijk Heer van Marnix in Savoije en van Thoulouse in het Graafschap Bourgogne. In de eerste uitgaaf van N. H. T. L. is de Heer van Thoulouse verkeerdelijk Jakob genoemd.

werpen 600 man geworven, en zich in verstandhouding gesteld met Pieter Haek, Hoofdschout of Baljuw van Middelburg. Men hoopte Vli-singen te verrassen, en vervolgens van geheel Walcheren meester te worden. Met dit oogmerk ging men scheep en voer in drie vaartuigen de Schelde af; doch de onderneming sloeg mis, daar de Regeering van Vli-singen in tijds van den aanslag kennis gekregen en maatregelen be-raamd had, waardoor Tholouse belet werd te landen. Deze keerde nu terug, en sloeg zich met zijn volk neder bij Oosterweel of Austruweel, op den oever van de Schelde in 't gezicht van Antwerpen, waar hij, door veel toeloop van volk, eene aanzienlijke versterking kreeg. Doch de Landvoogdes, oordeelende de zaak van te veel gewicht, om haar niet met geweld te onderdrukken, zond er 400 man van hare lijfwacht, 200 van de Bezetting van Axel en 500 paarden op af. Het volk van Tholouse, een ongeregelde hoop, zonder krijgstuicht, en hier en daar verstrooid liggende, werd overrompeld en geslagen (13 Maart 1567). Omtrent 1500 man kwamen om het leven, en daaronder Tholouse zelf, een der grondleggers en eerste onderteekenaars van het Verbond der Edelen: van de 300 overigen werden de meesten, die in handen der overwinnaars vielen, geharkebuseerd, of vonden den dood aan de galg. In Antwerpen, »het Nederlandsche Babel,» gelijk de Landvoogdes de bloeiende Geuzenstad noemde, was de burgerij te hoop geloopt, eerst om de Spaansche troepen die van Brussel naar Austruweel trokken den doortocht te beletten, toen om uit te trekken ter hulp van Tholouse. Maar de Prins van Oranje, Gouverneur der stad, bijgestaan door den Graaf van Hoogstraten, met pistool en geweer bedreigd, en begroet met den uitroep: »Schelmsche verrader, gij zijt oorzaak dat onze broeders daar buiten gemassacreerd worden,» ging met verwonderlijke kloekmoedigheid de razende menigte te keer, en heeft daardoor Antwerpen voor een bloedbad bewaard. 1) Nogtans heeft bij sommigen het vermoeden ingang gevonden, dat de Prins de hoofdaanlegger der onderneming geweest is, althans dat die door hem begunstigd is. 2)

Weinige dagen na Tholouses nederlaag bij Austruweel, behaalde de Dwingelandij eene andere zegepraal in de overgave van Valenciennes. De inwoners dezer stad waren voor rebellen verklaard, dewijl zij, op grond van vroeger hun verleende privilegiën, geweigerd hadden de bezetting in te nemen, welke de Landvoogdes hun toezond, om de On-

1) Bij de omstandiger berichten onzer geschiedschrijvers kan men voegen Ab Utrecht Dresselhuis, *Geschied- en Oudheidkundige Wandelingen door Walcheren*, bl. 114 volg.

2) Onder de latere schrijvers wordt die meening verdedigd door Johs. van Vloten, *Nederlands Opstand tegen Spanje*, bl. 132, tegen Mr. G. Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d' Orange*. T. III. p. 49.

roomschen gewapenderhand het houden hunner godsdienstoefeningen te beletten. Sedert December werd de stad belegerd door den Heer van Noircarmes, Stadhouder van Henegouwen, en na met 22 stukken geschut, gedurende 36 uren, beschoten te zijn met 3000 schoten, hetgeen toen voor iets merkwaardigs werd gehouden, gaf zij zich over (24 Maart 1567).

Dit alles was een voorspel van hetgeen volgen zou, maar vertoonde reeds in het klein de trekken, welke in het groote treurspel weldra zouden teruggevonden worden: stoutmoedigheid, grenzende aan roekeloosheid; ongeregelheden, ook onder de banier der vrijheid gepleegd; laaghartigheid bij den vijand in het schenden van capitulatiën; felle verbittering van beide zijden. Deze eerste voordeelen, door 's Konings wapenen behaald, deden den moed van vele Edelen, die door de krijgstoerusting der Landvoogdes reeds aanmerkelijk verflauwd was, geheel wegzinken; velen zochten weder gunst bij het Hof, en het Verbond ging geheel te niet.

Intusschen kon het niet meer twijfelachtig zijn, welke gevoelens het Spaansche Hof omtrent de Nederlanden koesterde, nu, in weerwil van de alom herstelde rust en de vertoogen der Landvoogdes omtrent den gevaarlijken indruk welchen een Spaansch leger op de gemoederen maken zou, desniettemin Filips bij zijn voornemen bleef volharden, om Alva met een leger herwaarts te zenden. De Prins van Oranje, dit gevoelende, en zich verlaten ziende van zoo velen, op wier medewerking hij gesteund had, verlaten zelfs van Egmond, begaf zich naar zijne Duitsche Staten (13 April 1567). Het krijgsvolk van Brederode, door den aanvoerder aan zich zelf overgelaten, verliet en ontkwam langs verschillende wegen, niet zonder het plegen van veel moedwil, naar Duitschland. Hertog Erik van Brunswijk, die inmiddels met het volk, door hem geworven, was opgerukt, maakte zich (5 Mei) meester van Vianen, en vernielde al de werken, aan en om de stad aangelegd. Duizenden van allerlei rang en staat verlieten het Land, alles verloren achtende, nu de Prins van Oranje de hoop scheeu opgegeven te hebben. Maar deze kende den man, wiens zending naar de Nederlanden met een Spaansch leger hem overtuigd deed zijn, dat de wraak bloedig, en de wederstand voor het tegenwoordige nutteloos zou wezen.

Don Ferdinand Alvares de Toledo, Hertog van Alva, Markies van Coria en Salvaterra, Ridder van het Gulden Vlies, was ontwijfelbaar de geduchtste krijgsman van zijnen tijd. Hij had Karel V in onderscheidene oorlogen de gewichtigste diensten bewezen: de beslissende overwinning bij Mühlberg aan de Elbe was zijn werk (24 April 1547). 1) Zijne on-

1) Begunstigd door een verrader, Barthel Strauch, die een waadbare plaats door de
I. N. H. T. L.

dervinding en koele bedaardheid stelden hem in staat, bij de moeielijkste krijgsonwerpen, alle behoeften te voorzien 1) en alle kansen te berekenen, terwijl hij, bij de uitvoering, altijd den strijd wist te ontwijken, waar hij het ongeraden oordeelde dien aan te gaan. De geschiedenis getuigt van hem, »dat zulk een gedichtsel van bedrog en wreedheid, van geduldige wraakgierigheid en algemeene bloeddorst in geen wild dier des wonds en maar zelden in een menschelijken boezem gevonden werd.» 2) Waar dus doorgetast moest worden, stiet zijne niets ontziende onmenscheijkheid vele hinderpalen omver, waarvoor een ander, met minder onbeschoftheid, zou gestuit zijn. Hij was een gezworen vijand van de Nederlandsche Grooten, deels uit Spaanschen adeltrots, deels uit een gevoel van eigenwijsheid in zijn bijzonder karakter, waardoor hij ongaarne iemand anders hoorde prijzen. Met welk een oog moest hij het prachtige Escuriaal zien verrijzen, gesticht ter gedachtenis van de zege bij St. Quentin, waaraan zoo vele Nederlanders een roemrijk aandeel hadden gehad, en hij geen het minste! Vooral stak de roem, door Egmond in het veld verkregen, en de liefde, welke deze bij het krijgsvolk genoot, hem, die de eerste krijgsman zijner eeuw wilde zijn, diep in het hart; en zoo veel onbeschaamdheid voegde zich bij zijn wrokkend gemoed, dat hij in het zoogenaamde rechtsgeding tegen Egmond, aan dezen de overwinning bij Grevelingen als een misdrijf van roekeloosheid aanrekenende, en daardoor openlijk toonde, welk een aandeel de hartstocht had aan den dood diens roemruchtigen Nederlandschen krijgshelds.

Niet minder geducht dan de veldheer, was het leger, aan welks spits hij gesteld werd. Het bestond uit de overgeblevenen der oude legioenen, die den roem der Spaansche infanterie bij Mühlberg en Pavia hadden vereeuwigd; gehard in het veld onder verschillend luchtsgestel, geoefend in den oorlog op allerlei terrein; gewend in de dienst aan de stipste krijgstucht; maar, werd er een overwinning bevochten — gelijk zij gewoon waren te overwinnen — dan kenden hunne brooddronkenheid en onverbiddelijke moordlust perk noch palen. Bij hunnen tocht naar de Nederlanden werd de woede dezer vervaarlijke oorlogslieden nog op een bijzondere wijze verhoogd, daar zij wisten dat zij losgelaten werden tegen een volk, waarop de vloek der kerk rustte.

Alva's leger, hetwelk uit verschillende oorden van Italië in de vlakke tusschen Asti en Alessandria te zamen trok, was slechts bestemd, om

Elbe wees. Zie de mededeeling van J. O. Opel in *Neue Mittheilungen van het Thüringisch-Sächsische Verein*, Bd. X.

1) Ten bewijze daarvan strekt het door hem ontworpen plan eener onderneming tegen Engeland, waarvan boven (bl 86) in de noot melding is gemaakt.

2) J. L. Motley, *de Opkomst van de Nederlandsche Republiek*.

de kern te vormen eener grootere legermacht, zoo de omstandigheden die mochten vereischen. Het bedroeg aanvankelijk weinig meer dan 10,000 man, waarvan het voetvolk in 4 regimenten of *terzio's* verdeeld was. 1) Het Napelsche regiment was 3230 man sterk, verdeeld in 19 vendelen of kompagnieën, 2) en stond onder bevel van Alfonso d' Ulloa, een man, zoowel van overleg als van moed. 3) Het Siciliaansche, van 1520 man, 4) onder 11 vanen, werd aangevoerd door Juliaan Romero, die reeds vroeger in de Nederlanden had gediend, en bij de bestorming van St. Quentin (1557), een der stormkolommen had aangevoerd. Het Lombardijische regiment telde 2200 man, onder 10 vanen, en had tot bevelhebber Sancho de Londoño; het Sardinische eindelijk, onder even zoo vele vanen, en 1728 man sterk, had Gonsalvo de Braccamonte tot aanvoerder. Van deze 8678 voetknechten, allen oude Spaansche soldaten, waren er 1600 gewapend met musketten, de overigen met pieken en hellebaarden; doch aan ieder vendel waren 15 Spaansche harkebusiers toegevoegd, voorzien van dubbelhaken. 5) De ruitery, 1200 man sterk, verdeeld in 12 kornetten, deels licht, deels zwaar gewapend, 6) werd aangevoerd door Alva's zoon, Fernando de Toledo; maar bovendien was Antonio Oliviera daarover gesteld als Commissaris-Generaal der ruitery, een waardigheid, eerst door Karel V ingevoerd. Bijzonderheden omtrent het aantal geschut, in Alva's leger, vindt men niet opgeteekend; 7) het was gesteld onder de bevelen van Gabriel Serbelloni, Ridder van Maltha, als Grootmeester der Artillerie. Nog waren twee mannen van

1) Zij heeten *terzio*, omdat er drie van gingen in een *bataglia* (vanwaar ons bataljon).

2) Volgens Bor en Strada.

3) Waarschijnlijk dezelfde, die in het *Kriegsbuch* van Leonhardt Fronsberger voorkomt, als de uitvinder van een bijzonderen toestel, om bij de veldlegering zich voor de ruitery te dekken. Zie deswege Hoijer, *Geschichte der Kriegskunst*, Th. I. *Zusätze und Erläuterungen*, s. 28.

4) 1620 volgens Strada.

5) Deze lieden genoten eene hoogere soldij, en stonden in bijzondere achting. Ieder had een' jongen bij zich, om op marsch de zeer zware haakbus te dragen, welke bij het vuren op een gaffel of furquet werd gelegd. Men vindt aange teekend, dat de dubbelhaak toenmaals een ijzeren kogel schoot van 5, of een looden kogel van 7 oncen; dat het vizier-schot was op 292 passen, en bij de grootste elevatie, de kogels een afstand bereikten van 1440 passen.

6) Onder de lichte ruitery waren 2 kornetten Albanceezen. Deze ruiters zijn het eerst in den Italiaanschen oorlog van Karel VIII (1496) in de Europese legers gebracht door de Venetianen, wier onderdanen zij toenmaals waren; zij heetten ook *Stradioten*, bereiden lichte Turksche paarden, waren op zijn Turksch gekleed, en gewapend met kromme sabels en een zeer lange piek, die zij uitnemend goed wisten te behandelen. Zij werden vervolgens door de Franschen en Spanjaarden in dienst genomen, omdat zij van veel nut waren tot het voeren van den kleinen oorlog, vooral in een' tijd, toen de dienst der lichte cavalerie nog weinig gekend werd, welke men zeggen kan, dat door de Albanceezen en door de Hongaren aan de overige Europeanen geleerd is. De Hongaren, die in het midden der 15de eeuw, daartoe den 20en man namen, noemden van daar hunne ruiters hussaren, van het Hongaarsche woord *Auss*, twintig.

7) Bor alleen spreekt van een tamelijk getal groot geschut.

naam, ofschoon niet in dienst zijnde des Konings van Spanje, om hunne uitstekende bekwaamheden, ten dienste van Alva gesteld: Francisco Paciotto, 1) een beroemd Italiaansch vestingbouwkundige, en Chiapin Vitelli, een Florentijnsch Edelman, die in den tocht tegen de Turken tot ontzet van Maltha (1565), zich roemvol had onderscheiden, en nu onder Alva den rang bekleedde van Veldmaarschalk-Generaal. Behalve deze hoofdbevelhebbers, waren onder die van minderen rang, mannen die door verschillende eigenschappen groot vertrouwen konden inboezemen, als: Don Sancho d'Avila, onder Alva's oog van trossenlager tot hooger rangen opgeklimmen, en gevreesd om zijne wreedheid; de twee Basta's, beiden dapper met den degen, terwijl een hunner, die van gemeen ruiter zich tot Commissaris-Generaal der ruitery verhef, ook de pen gevoerd heeft, om zijne veeljarige ondervinding anderen tot leering te doen strekken; 2) Francisco Verdugo, in wien ongemeene krijgsverdiensten met bescheidenheid en braafheid vereenigd waren; en wie kent den rechtschapen Mondragon niet, een der tien helden, die niet ver van Mühlberg, met den sabel tusschen de tanden, onder een hagelbui van vijandelijke kogels, de Elbe overzwommen, en van den tegenoverliggenden oever de schuiten haalden, om er een brug van te maken (1547)?

Zoodanig was het leger, hetwelk tegen Nederland aanrukte, en, gelijk Strada zegt, als een lichaam was van grof gebeente, 'twelk spoedig met bekwaam vleesch kon bekleed worden. Ook ontving het reeds in Savoje een versterking van 7000 Italianen; in Bourgogne voegden zich daarbij 400 ruiters, in Luxemburg twee Duitsche regimenten, en Albericus de Lodron eindelijk, die met 3000 Duitsche soldaten en 300 ruiters van Augsburg opgetrokken was, steeds de rechterflank dekkende van Alva's leger, vereenigde zich daarmede te Namen; 3) zoodat de krijgsmacht, met welke Alva in Augustus des jaars 1567 de Neder-

1) Wel eens verward met den Spanjaard Pedro Alvarez Pacheco, die in 1570 bevelhebber van Deventer was en in 1572 te Vlissingen is opgehangen. Zie de Dissertatie van N. C. Lambrechtsen: *Defensio Civitatis Flessinganae in libertatem se vindicantis*. Traj. ad Rhen. 1773.

2) Het werk heeft ten titel: *Governo della Cavalleria*. Er zijn twee Basta's in de Nederlanden geweest, Nicolaas en George. De hier bedoelde schrijver en cavalierist was George, en heeft 40 jaren in de Nederlanden gediend. Strada, Dec. II. L. X, verwacht hem met den anderen.

3) De versterking van 7000 Italianen trekt Hooft in twijfel; doch Aitsinger (*de Leone Belgico*) gewaagt er van, die zich destijds in persoon te Augsburg bevond, waar Lodron zijn volk verzamelde, en dus zeer wel onderricht kon zijn; terwijl hij, die overal ver-groot, waar zulks tot eer der Spanjaarden kan strekken, hier geene reden had, de opgave eener zoo aanzienlijke macht te verdichten. Henric-Petri spreekt er insgelijks van, ook Bor; en in de *Afbeeldinghe van alle de veldslagen enz.*, gedrukt te Amsterdam in 1615, wordt mede gezegd, dat het getal van Alva's leger bij de monstering bedroeg 8678 man, maar dat er in Savoje nog 7000, en 1000 Italiaansche ruiters bijgekomen zijn.

landen binnen rukte, weinig minder dan 20,000 man moet hebben be- dragen. Hij verdeelde die in de steden van België derwijze, dat zij in twee of drie dagen kon worden bijéén getrokken. En nu kon het straf- vonnis worden afgekondigd, hetwelk reeds over de Nederlanden was besloten: 1) de sterke hand was dáár, om de uitvoering te verzekeren. In dit vonnis was het geheele volk als één lichaam begrepen; het was een algemeene Proscriptie. Zij, die zich niet rechtstreeks hadden ver- grepen tegen 's Konings gezag — want ketter en rebel waren namen van ééne beteekenis geworden — hadden zich strafwaardig gemaakt, door de schuldigen niet naar vermogen te keer te gaan. 2) Men heeft het lot van Nederland in die dagen, vergeleken bij dat van Rome on- der Sylla; maar Sylla maakte lijsten van hen, die vogelvrij verklaard werden — Filips liet zich naar Spanje de namen verzenden der weini- gen, die gespaard konden worden: bij den eerste maakten de vercor- deelden de uitzonderingen, bij den laatste de begenadigden. Het leven van elken Nederlander hing voortaan af van de willekeur van Alva, die voorzien was van een volmacht, welke aller levens en aller goede- ren in zijne handen stelde. Welke keus bleef er thans over voor de Nederlanders, bij het schrikbarend reuzengeweld, hetwelk op hen stond neder te storten? Hunne gewetens te verzaken, en als slaven te kruipen voor de opgeheven zweep des drijvers? — ook dit zou niet gebaat heb- ben: het vonnis betrof het verledene, hetwelk niet meer ongedaan kon gemaakt worden. Hun toestand zou die van volslagen wanhoop geweest zijn, zoo zij geene uitkomst gezien hadden in God en hun zwaard. Doch de hoop, om door de wapenen redding te vinden, scheen van dag tot dag meer te verflauwen. Velen hadden reeds gemeend, dat Alva's aan- rukkend leger gemakkelijk ware tegen te houden geweest; ook deze hoop was nu verijdeld. De zaak was wel in ernstige overweging genomen, ook bij de Hugenooten in Frankrijk; en de Admiraal Coligny, toen zijne voorstellen daartoe, en die van den Prins van Condé, bij het Fransche hof waren afgeslagen, had zelfs aangeboden, uit eigene mid- delen, een poging te doen, om Alva den doortocht te betwisten; maar de heerschende partij in Frankrijk had zeer wel het gevaarlijke ingezien, hetwelk voor haar in deze onderneming gelegen was, en Karel IX was in tijds op zijne hoede geweest.

1) De Sententie der Inquisitie werd te Madrid uitgesproken den 16 Februari 1568; den 26 daaraanvolgende werd die door Filips bekrachtigd.

2) Vargas, wiens Latiniteit ook uit het „non curamus vestros privilegios” bekend is, drukte volkomen den geest zijner instructie als President van den Bloedraad uit, toen hij in zijn barbaarsch Latijn, dit oordeel uitsprak „Hæretici fraxerunt templa, Boni nihil fecerunt contra, Ergo debent omnes patibulare.”

Zoo rustte dan alle hoop van Nederland op een handvol uitgewekenen, en op hem, die van dezen als het hoofd en de ziel was, op — Willem van Oranje. Wel is waar, was het doorslepen verstand van den Prins in het ontwarren en bestieren der meest verwikkelde zaken bekend; zijne afkomst van krijgshaftige voorzaten, en gezond en stevig lichaamsgestel, eene opvoeding te midden van voortreffelijke Veldheeren aan het hof van Karel V, het vertrouwen, door dezen Monarch in zijne krijgsbekwaamheden gesteld, als die hem reeds op zijn 18de jaar tot Generaal der Nederlandsche ruitery had benoemd, en, toen hij weinig meer dan 20 jaren oud was, aan hem, boven Egmond en zoo vele andere oudere Bevelhebbers, het opperbevel had gegeven over het Keizerlijk leger tegen de Franschen (1555), de loffelijke wijze eindelijk, waarop hij zich in deze betrekkingen gekwetend had — dit alles kon wel eenig vertrouwen geven; maar hier scheen meer vereischt te worden; en, in den slag bij St. Quentin mocht de Prins gestreden hebben, als een stout, onverschrokken krijgsman had hij zich nog niet doen kennen. Doch de onvergelykelijke gaven, welke hem tot den grooten Staatsman vormden, waren juist die, welke ook hier gevorderd werden. In Duitschland zich ophoudende, knoopte hij met omzichtigheid uitgebreide verstandhoudingen aan in het Vaderland; zijne kracht van overreding bezorgde hem voordeelige verbindtenissen met Deutsche Vorsten; zijne vaderlandsliefde deed hem voor de groote zaak al zijne bezittingen op het spel zetten; zijn geest van berekening en werkzame geaardheid deden hem zeker en snel de draden spinnen, waarin de vijand moest verward worden; kortom, hij was, gelijk een beroemd Duitsch Schrijver gezegd heeft, een eenig man in een eenigen toestand. 1) Vier broeders stonden hem wakker op zijde: twee jongere, Adolf en Hendrik, die hunne jeugdige levens voor de Nederlandsche vrijheid ten beste gaven; Jan van Nassau, Willems rechterhand in alles waarbij staatsbeleid gevorderd werd, gelijk hij naderhand het hoofd werd der Unie van Utrecht; 2) Graaf Lodewijk eindelijk, de man van het zwaard, even hartstochtelijk, als zijn broeder Willem elke hartstocht in zijn binnenste placht te verbergen; verklaarde zich deze gewoonlijk voor de omzichtigste maatregelen, Lodewijk voor de geweldigste. Altijd gereed het spits af te bijten; niet aarzelende, ook eenen overmachtigen vijand de punt te bieden, heeft deze heldhaftige voorvechter Nederland duurzaam aan zich verplicht. Zijne daden zullen spreken.

Een jaar was er verlopen, sedert de Prins van Oranje naar Duitsch-

1) Heeren, *Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems*.

2) Van hem stamt het thans regeerend koninklijk huis in een rechte lijn af.

land geweken was, gevolgd door vele aanzienlijken des Lands. Men had in dit tijdsverloop niet stil gezeten: er waren verbindtenissen aangeknoopt, beloften uitgelokt, ontwerpen beraamd. Graaf Lodewijk had Frankrijk en Duitschland doorgereisd, om onderstand-gelden en krijgsvolk te bekomen; de uitgewekene Edelen waren, ieder naar vermogen, tot hetzelfde doel werkzaam geweest met eene voortvarendheid, welke zelfs door den Prins had moeten ingetoomd worden, om onberadene stappen voor te komen. In het begin des jaars 1568 werd de ijver verdubbeld; ook Alva versterkte zijne krijgsmacht, en niet zelden ontmoetten zijne wervers die van Oranje in de steden en dorpen van Duitschland. Uit verscheidene oorden van Europa kwamen zich ter sluik lieden aanbieden, om onder de Nederlandsche vanen te dienen, enkelen uit wrok of haat tegen de dwingelandij, sommigen uit godsdienstige belangstelling, de meesten, gelukzoekers, op hoop van voordeel. Allen moesten van handgeld voorzien, gewapend, onderhouden, bezoldigd worden. De kans was te onzeker, dan dat er algemeen in het Vaderland genegenheid zou bestaan hebben, om aan de onderneming groote schatten te wagen. Nochtans verbonden zich Antwerpen, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Vlissingen en andere steden tot bijdragen in geld; Edelen en burgers gaven aanzienlijke sommen, 1) en er werden inzamelingen gedaan, in het Vaderland heimelijk onder de welgezinden, en te Londen, Embden, Kleef, Wezel en elders openlijk onder de uitgewekenen, die willig opbrachten, ieder naar zijn vermogen. De Prins zelf gaf 50,000 gulden en verkocht zijn aanzienlijken schat van kostbaarheden tot hetzelfde einde; maar het was Jan van Nassau, die hem, door het verpanden van al zijne Heerlijkheden en goederen, den meesten onderstand verstrekte, en zijn belangeloozen ijver voor de zaak van Nederland op eene schitterende wijze aan den dag legde. 2)

1) Correspondance de Philippe II, sur les affaires des Pays-Bas T. II p. 757.

2) Willem I bleef echter aansprakelijk voor alles; en toen hij overleed, bevond men, dat zijn boedel bezwaard was met een schuld van f 2,400,000 (*Resol. van Holland*, 1582, fol. 309). Zijne erfgenamen kwamen nog in den jare 1594 met Jan van Nassau tot een overeenkomst, over een schuld van f 1,400,000 (Bor, XXXII, fol. 126). Maar om de eerstgemelden in staat te stellen, aan deze overeenkomst te voldoen, kwamen in 1598 de staten van Holland tusschen beiden, en, hoezeer verklarende reeds ver boven de andere Provinciën belast 'e zijn, desniettemin willende „de meriten van den geheelen huijse van Nassau danckaerlick erkennen,” schonken zij aan de nalatenschap van Willem I eene som van f 175,000 (*Resol. van Holland*, 15 Junij 1598, fol. 30) Doch ook dit was niet voldoende; en toen Jan van Nassau in 1606 overleed, had hij nog een aanmerkelijke som te vorderen, zoodat zijne erfgenamen verklaarden: „dat hun huis alle vier jaren 100,000 Rijksdaalders ten achteren ging door de schulden en interessen” (*Resol. van Holland*, 7 Maart 1608). Eindelijk namen de Staten van Holland in 1619 nogmaals een besluit, waarbij zij verklaarden, „om te bethoonen heure groote affectie jegens de loffelijke huijse van Nassau, ende de danckbaerheit die se denselven sijn toedraghende” een som van f 150,000 te schenken aan de erfgenamen van Jan van Nassau, die hiermede verklaard hebben, al hunne vorderingen, uit de veldtochten van

Toen de toebereidselen ver genoeg gevorderd schenen, teekende Willem bij »der gratiën Godts, Prince van Oraignen, van Nassou'' enz, op den 6den April des genoemden jaars 1568, te Dillenburg, in de macht-brieven, welke hij aan zijnen broeder Lodewijk, aan zijnen zwager Willem; Graaf van den Berg, en aan andere Edelen verleende — het besluit om het zwaard te trekken; niet, gelijk de Prins daarbij betuigde, tegen den Koning van Spanje — de Officieren van Graaf Lodewijk droegen, als die des konings, de roode sjerp — maar integendeel gedreven door »de groote affectie'' die hij zijnen ghenadighen heere koning toedroeg, en omme te verhoeden de bederffenisse ende desolatie, waarin zijne Majesteits Erf-Nederlanden stonden gebracht te worden door de wreedheid van de Spanjaarden. In die brieven verklaarde hij, op aanzoek van de inwoners dezer Landen, zoo wel van weghen het evangelium als die roomsche kercke, met gemeen overleg van de Algemeene Staten des Lands, begeerende dezelve landen te behouden in dienste van sijne Majesteijt een ijder in vrijdom ende libertejt van sijnder Religie ende consciëntië, aan de gemelde Edelen macht ende autoriteijt te geven, om gewapenderhand hetgeen overlegd was te volvoeren. 1)

Het plan tot den veldtocht was dus beraamd, dat kleine benden van drie verschillende kanten, uit het zuiden, het oosten en het noorden, een inval zouden dreigen, opdat Alva genoodzaakt mocht worden, zijne macht te verdeelen, of een punt ontbloot te laten, waar de Prins met het gros van zijn leger zou kunnen inbreken. Dit plan mislukte. Uit Frankrijk zou de aanval worden bestuurd door een Fransch Edelman, de Cocqueville. Deze aanval moest enkel strekken, om de aandacht af te leiden, en vrees te verwekken voor meerdere ondersteuning van de zijde der Hugenooten. Maar het duurde tot in 't laatst van Juni eer de daartoe geworven krijgsmacht — van wier sterkte de opgaven verschillen van 800 tot 2500 man — strijdvaardig was: zij bestond uit Franschen, Brabanders, Vlamingen en Henegouwers. Alva, van den aanslag onderriicht, schreef deswege aan het Fransche Hof, hetwelk de bende, toen zij zich vereenigd had te St. Valeri, een stadje in Picardijë, deed overrompelen 18 Juli 1568. De aanvoerder werd gevangen genomen en verloor het hoofd op het schavot. Van meer gewicht moest een legerkorps zijn, hetwelk tusschen de Maas en den Rijn zou samentrekken

1568 tot 1574 voortgevloeid, te houden voor „voldaen ende gequiteerd'' (*Resol. van Holland*, 6 Juli 1619).

1) Behalve bij Bor is het manifest van den Prins in den vorm van een lastbrief ook afgedrukt, naar een kopij in het Archief van Yperen, in Gachards Voorrede van zijn 6de deel der *Corresp. de Guillaume le Taciturne*.

onder de bevelen van den Graaf van Hoogstraten, maar in diens plaats werd aangevoerd door Jan van Montigny, Heer van Villers. Naar mate de kans gunstig scheen, moest dit korps in Gelderland, of van de zijde van Luik in Brabant rukken. Te dien einde waren aan het krijgsvolk, tot deze onderneming bestemd, loopplaatsen aangewezen in het land van Gulik. Doch men had de onvoorzichtigheid, het tot een ongeregelden hoop te laten samenkomen, voordat de manschappen tot benden gevormd, voordat zij zelfs beëdigd en bezoldigd waren, en terwijl de meesten nog niet voorzien waren van wapenen, waarvan het aankopen en vervoeren met veel moeielijkheden gepaard ging. De Prins van Oranje, die zich te Kleef bevond, kende zijnen vijand te wel, om niet te weten, dat de onschendbaarheid van den Duitschen bodem door den Spanjaard weinig zou geëerbiedigd worden. Doch zijne waarschuwingen konden niet baten, ja zoover ging de doldriftigheid van sommigen, dat zij, tegen de vertoogen van den Prins aan, dezen verwarden hoop naar Roermond voerden, om die stad te bemachtigen. Hetgeen de Prins voorzien had, gebeurde: de Spanjaarden waren in aantocht, Villers moest zijn aanslag tegen Roermond laten varen en leed met zijn 3000 man voetvolk en ruitery, een volkomen nederlaag bij Daelhem, tusschen Maastricht en Luik (23 April 1568). De overwinnaars, niet meer dan 1600 man sterk, aangevoerd door Londoño en d'Avila, leden geen verlies van eenig aanbelang, terwijl van 's Prinsen volk ettelijke honderden op het slagveld bleven, en daaronder vele uitgewekene Nederlanders. Villers viel met andere Edelen in 's vijands handen, en na de plannen van den Prins van Oranje verraden te hebben, onderging hij echter te Brussel de doodstraf op het schavot. Die aan de nederlaag bij Daelhem ontkwamen, verliepen, gelijk al het volk, 'twelk in die streken verzameld werd.

De aanval op het noordelijk gedeelte des Vaderlands had het bemachtigen van Groningen ten doel. Het bezit van deze stad was van groot gewicht, om hare nabuurschap met Embden, de verzamelplaats van vele uitgewekenen. Langs dezen weg kon men voortdringen veiliger dan langs eenigen anderen, en met minder gevaar, van de gemeenschap met Duitschland te verliezen. Daarenboven hadden de Groningers reeds vroeg hunnen ijver voor de goede zaak aan den dag gelegd, zoodat zelfs in het vorige jaar de Spaansche Regeering, voor die stemming der Groningers bekommerd, deels door bedreigingen, deels door goede woorden, de burgerij had weten te belezen, om een bezetting van vier vendelen Duitsche soldaten in te nemen (6 Juni 1567). Ook bij de Friezen had men reden, om op ondersteuning te hopen; en de afwezigheid van

Aremberg, Frieslands Stadhouders, scheen den aanslag te begunstigen. Graaf Lodewijk, die den inval in Groningerland op zich had genomen, liet zich dan ook, hoe gering zijne hulpmiddelen waren, niet afschrikken door den tegenspoed van 's Prinsen wapenen in Gulikerland. Nu of nooit, herwinnen of sterven, de leuzen, welke hij op zijne vaandels liet plaatsen, 1) drukten volkomen de geestdrift uit, waarmede hij bezielde was. Vergezeld van 50 man, trekt hij over de grenzen, en bemachtigt (23 April 1568) het huis te Wedde. Dit kasteel was gelegen in het zoo-genaamde Oldampt, aan den weg die uit Munsterland over de Bour-tange naar Groningen loopt, en behoorde aan den Graaf van Aremberg. Lodewijk had het bestemd tot de vereenigingsplaats zijner krijgsmacht, die ook werkelijk dagelijks derwaarts kwam samenvloeien, zoodat hij al spoedig voorwaarts kon trekken, en zich meester maken van Appin-gadam, waar zijn broeder, Graaf Adolf, met 100 ruiters zich bij hem voegde. Intusschen was zijn krijgsvolk niets meer dan een ongeregelde hoop; het moest nog gemonsterd, geschikt, tot benden gevormd, ge-oefend worden; en reeds was hij te veld en op 's vijands bodem. Van wapenen waren zijne soldaten zeer slecht voorzien, en velen hadden er geene, dan die het toeval hun aanbood. Met ongeduld verwachtte hij Jonkheer Diderik van Sonoy, die met een aanzienlijken aankoop van vuurroeren te Wezel belast was, waarvan de vervoering belemmerd werd door den Hertog van Brunswijk, die met eenig krijgsvolk tusschen bei-den lag.

Aremberg, uit Frankrijk terug gekomen, waar hij tegen de Hugenooten gestreden had, bevond zich nog te Brussel, toen aldaar de tijding kwam van den inval, waarmede zijn gewest bedreigd werd. Alva gelastte hem, zich onverwijld naar zijnen post te begeven en zich met den Graaf van Megen te verstaan over de maatregelen die de omstandigheden zouden bevonden worden te gebieden. De twee stadhouders kwamen te Arnhem overeen, dat Megen vier vendelen 2) naar Lingen zou zenden, omdat men meende, dat het op die stad gemunt was: maar de soldaten sloegen aan 't muiten wegens 't achterblijven hunner soldij, en toen zij met moeite tot de orde teruggebracht waren, wilde Aremberg niet van hen gediend zijn. Hij weigerde ook de ruitery naar zijn Gouvernement mede te nemen omdat die in moerassige streken geen dienst kon doen en er gebrek was aan paardenvoeder. Alva had even wel last gegeven ook de ruitery te doen oprukken, en Megen nam nu zelf het bevel op over 400 Spaansche en Albaneesche ruiters en 1500

1) Zij waren in het Latijn gesteld „Nunc aut nunquam,” en „Recuperare aut mori.”

2) Een vendel of vandra bedroeg toen gemiddeld 170 man.

man voetvolk. Hij zou Aremborg op den voet volgen: Alva had hen gewaarschuwd de Geuzen niet te licht te tellen en hun bevel gegeven niets te ondernemen dan met vereende macht. Ook zouden, op voorstel van Aremborg, in allerijl 10 vendelen Spanjaarden onder het opperbevel van Gonsalvo de Braccamonte, van 's Hertogenbosch naar Amsterdam gezonden en vandaar over de Zuiderzee naar de Kollumerzijl worden overgevoerd. Doch de bevelen die dezen tocht moesten regelen werden niet tijdig genoeg gegeven, en tegenwind veroorzaakte, dat deze troepen de aangewezen bestemming niet bereikten en eerst den 17den Mei, den derden dag nadat zij van Amsterdam waren afgevaren te Harlingen konden ontscheept worden.

Bij het beoordeelen van de schuld eener nederlaag en de eer van een overwinning moet ook de gemoedsstemming van de Opperbevelhebbers in rekening worden gebracht. In dat opzicht was hier het voordeel niet aan de zijde van den Spanjaard. Aremborg leed aan de jicht en was bedlegerig: op zijn tocht van Arnhem over Vollenhoven naar Leeuwarden en Groningen werd hij in een draagkoets vervoerd. Door geldgebrek bekneld gelukte het hem niet dan met de grootste moeite 4 vendelen Nederlandsche soldaten, die te Sneek en te Leeuwarden in bezetting lagen marschvaardig te maken en nog een bende Duitschers aan te werven. De miltzucht zijner soldaten moest zijn wrevel wekken, de vertraagde komst van Braccamonte hem ontmoedigen. Aanzienlijke Friezen dienden in het leger van Graaf Lodewijk, en hunne bloedverwanten hielden verstandhouding met de opstandelingen. Hij durfde dus Leeuwarden niet van garnizoen ontblooten, voordat hij alle verdachte personen uit de stad had gebannen, hunne woningen en winkels had doen sluiten, en tot schrikverwekking het huis had doen afbreken van het sedert eeuwen aanzienlijke geslacht Eijzinga, waarvan Tjalling Eijzinga, raadsheer aan het hof van Friesland, bij Graaf Lodewijk diende als Commissaris van de monstering, en 3 andere broeders, Ritske, Focke en Frans, mede tot de verbonden Edelen behoorden. 1) Toen hij eindelijk met zijn vereende macht in de voorstad van Groningen aan het Schuitendiep aankwam, trof hem het bericht, dat 400 man van de bezetting zich buiten de stad gewaagd hadden, meenende een hoopje Geuzen spoedig uitéén te zullen slaan, maar in een hevige schermutseling met een duchtige nederlaag voor die onvoorzichtigheid geboet hadden.

1) Dat die afbraak, door Aremborg voorgesteld en door Alva „de par Sa Majesté” bevolen, om te worden uitgevoerd „tout incontinent” evenwel niet zou hebben plaats gehad, wordt niet bewezen door de enkele omstandigheid dat er later op hetzelfde erf een huis van de Eijzinga's gestaan heeft.

Intusschen had Graaf Lodewijk tijd gehad om zich te versterken en door tusschenkomst van den burgemeester van Appingadam, Sebastiaan Wabbers, brandschatting uit de Ommelanden te verzamelen. Aan het hoofd van 3000 man voetvolk, verdeeld in 22 vendelen en 300 paarden bevond hij zich te Appingadam, een open plaatsje zonder eenige verdedigingsmiddelen. 1) Het was donderdag den 20en Mei toen Aremberg, aan het hoofd zijner 10 vendelen Spanjaarden, 4 vendelen Nederlanders en 1 vendel Duitschers uit Groningen getrokken om zijnen vijand op te zoeken, aankwam bij het klooster Wittewierum op een uur afstand van Appingadam. 2) Graaf Lodewijk maakte zich terstond slagvaardig; maar zijne troepen eischten eerst betaling van de haar nog toekomende soldij. Zoo moest hij den geheelen volgenden dag — Vrijdag den 21en — besteden om zich van de trouw zijner soldaten door geld en beloften te verzekeren.

De vijand liet hem met rust, en ook nog de voormiddag van den 22en werd hem gegeven, om rustig te beraadslagen over hetgeen hem te doen stond. Er werd besloten tegen den avond de stelling van Appingadam te verlaten, ofschoon de schijn van reeds een eerste ontmoeting te willen ontwijken gevaar liep op een hoop partijgangers en pas geworven volk een nadeeligen indruk te maken. Om zijn aftocht te dekken en tevens de trouw zijner nauwelijks bevredigde soldaten op de proef te stellen, deed hij 1000 man met haakbussen gewapend tegenover Arembergs troepen postvatten. Dezen lokten de Spanjaarden tot een gevecht uit, en hielden het gaande tot dat de duisternis viel en Aremberg noopte nogmaals bij het klooster te overnachten. Toen werd de aftocht te middernacht volbracht over Slochteren naar de zijde van Winschoten, waar Graaf Lodewijk zijn kwartier nam in het klooster Heyligerlee.

De reden waarom Aremberg twee dagen heeft laten voorbijgaan, zonder zijn vijand aan te tasten, moet daarin gezocht worden, dat hij, gehoorzaam aan het bevel van Alva, den strijd niet wilde wagen dan in gemeenschap met Megen, die eerst in den avond van Zaterdag den 22en hem uit Coevorden een bode kon zenden, dat hij hem den volgenden dag moest verwachten.

Het was op den middag van Zondag den 23en dat Graaf Lodewijk,

1) De bijzonderheden van de samenstelling van zijn leger zijn op te maken uit de memorie, geschreven na den slag bij Heyligerlee en medegeedeeld in de *Archives de la Maison d'Or*. T. III, p. 227, waarin ook de kapiteins der 22 vendelen genoemd worden.

2) De tijdsbepaling van deze 4 dagen is in de vroegere verhalen van den slag bij Heyligerlee niet juist opgegeven. Daarvoor is belangrijk de brief medegeedeeld in de *Archives de la Maison d'Or*. T. III p. 221.

terwijl hij met zijn broeder Adolf in het Klooster Heyligerlee aan den disch was gezeten, door een trouwhartigen landman de tijding kreeg, dat Aremberg 's nachts van Wittewierum opgebroken de verlatene stelling van Appingadam had ingenomen en nu langs denzelfden weg dien hij gevolgd had, in aantocht was. Inderdaad kwam in den namiddag te 5 uur het Spaansche leger in 't gezicht. De weg waar langs de Spanjaarden in aantocht waren — de Woldweg, te midden van een moerassig land — liep, voordat hij de met houtgewas bedekte hoogte bereikt had waarop het klooster Heyligerlee gelegen was, langs eene vlakte die voor den onbedachtzamen beschouwer naar vasten grond geleek, maar eigenlijk een uitgeveende poel was, overdekt met een groenachtige oppervlakte. Met dit moeras vóór zich schaarde Graaf Lodewijk, op een hooger en grond door boschachtig terrein begrensd, zijn klein leger in orde van kolonnen — of gelijk men vroeger zeide eskadronsgewijze, dat is in *squadra's* of *agmina quadrata*. Het waren hier 2 langwerpige vierkanten, van ruim 40 en 30 pieken in het front, met muskettiers op de flanken. De eene kolonne werd opgesteld achter een heuvel waarop verstrooide manschappen geposteerd werden. Ter rechter zijde stond de ruitery front makende naar den weg waar langs de vijand naderde.

Aremberg voerde 6 kleine metalen kanonnen mede, gedoopt met de namen der 6 muzieknoten, door den magistraat van Groningen tot zijne beschikking gesteld. Het vuur uit deze veldstukjes onverwacht uit het houtgewas aan den weg geopend moest schrik verwekken bij soldaten, die wisten dat hun aanvoerder geen enkel stuk geschut bezat — de tiralleurs werden er door van den heuvel gedreven — maar ook uit een meer vooruitgeschoven stelling heeft geen der kanonkogels de slagorde kunnen bereiken.

Het was voor Graaf Lodewijk van het grootste belang den strijd te verhaasten, en voor Aremberg dien uit te stellen tot dat Megen zou zijn aangekomen. Derhalve niet willende zich de gelegenheid laten ontsnappen, in deze voordeelige stelling met Aremberg alleen een lans te breken, zond Lodewijk zijn broeder Adolf met diens 100 ruiters den Spanjaarden op den smallen Woldweg te gemoet, om met de eerstaankomenden handgemeen te worden: de slag zou zich dan wel verder uitbreiden. Zoo geschiedde 't ook: dan Adolfs paard nam bij den aanrid de teugels op, en voerde zijn berijder in vollen ren midden onder de vijanden. Dapper weerde zich de jeugdige held: meer dan één aanvaller deed hij in 't voetzand storten, totdat hij zelf, uit den zadel geworpen en met wonden doorboord, den geest gaf.

Het was voor Aremberg niet meer mogelijk terug te keeren, en nu

bezweek hij voor den aandrang zijner officieren. De Spanjaarden verweeten hem dat hij, Nederlander, de vluchtende Geuzen wilde laten ontsnappen. Braccamonte snoefde, voor de eer der overwinning niet noodig te hebben op de komst van Megen te wachten. De Opperbevelhebber gaf toe; maar nauwlijks was het teeken om aan te vallen gegeven of de geheele voorhoede lag door de bedrieglijke oppervlakte van het moeras gezonken in water en modder weerloos te worstelen. De naastbijstaande afdeeling van Lodewijks leger vond hier een wisse prooi. De muskettiers, op de vleugels geplaatst, meest Walen, troffen al wie onder 't bereik van hun schot kwam, en wie zich uit het moeras wilde redden werd door de piekeniers teruggedreven of afgemaakt. De andere kolonne trok van achter den heuvel het moeras om, wierp zich op de achterhoede, drong in de gelederen door en veroorzaakte een verwarring die, toen Braccamonte het voorbeeld gaf tot de leuze *Sauve qui peut*, een algemeene vlucht tengevolge had door de moerassen en over de sloten en hekken waarmede de lage landen allerwege doorsneden waren.

Aremberg, vruchteloos getracht hebbende, zijn volk bij één en tot staan te krijgen, toen hij zag, dat alles verloren was, begaf zich eindelijk ook op de vlucht. Dan, al rijdende zijne vervolgers pogende te ontkomen met een' sprong over een hek of draaiboom, miste zijn paard. Hij was echter nog in den zadel blijven zitten, toen een soldaat van Lodewijk, zijnde een Amsterdammer, hem een gewerschot toebracht in den hals, tusschen den stalen kraag van zijn harnas en het helmet. Nu kwam een trommelslager toeschieten, een Fries van geboorte, die door een' slag met een vuurroer den ongelukkige den helm van het hoofd, en hem zelve bewusteloos deed nederstorten. Beiden maakten den zieltogenden Veldheer verder af, en brachten zijn' witten strijdhengst en de versierselen van het Gulden vlies, die de verslagene om den hals droeg, met de tijding van zijnen dood, aan Graaf Lodewijk. Van het verlies der Spanjaarden zijn verschillende opgaven. Zij zelven erkennen 500 man verloren te hebben: 2000 is het meest overdreven getal. Zoo als het gewoonlijk gaat, zijn velen, in de eerste oogenblikken verloren geacht, later terecht gekomen en ieder grijpt het cijfer aan dat het meest overeenstemt met zijne genegenheid voor de eene of de andere partij. De overwinnaar had slechts eenige ruiters verloren, en bemachtigde, behalve de boven vermelde veldstukjes, de krijgskas en een aanzienlijken buit van goud, zilver en gemunt geld, waarvan de Spaansche soldaten rijkelijk voorzien waren. 1)

1) Of de wijze waarop Aremberg den dood gevonden heeft, gelijk hier verhaald is, als vernederend voor een zoo hoog geplaatsten Edelman beschouwd is — althans van

De slag bij Heyligerlee die van 5 tot 8 uur 's avonds geduurd had (23 Mei 1568), is de eerste geweest, waarin onze voorvaderen eene volstrekte overwinning op de Spanjaarden bevochten hebben; de eerste, waarin de Nederlandsche Vrijheid hielden, uit het geslacht van Nassau, als hare voorvechters strijden, en éénen, helaas! vallen zag. De dood van den zevenentwintigjarigen Adolf, die de beminnelijkste hoedanigheden paarde aan een echten krijgsmanswaard, was een dure prijs, waarvoor de overwinning gekocht werd. 1)

Graaf Lodewijk, naar krijgsgebruik drie dagen op het slagveld vertoefd hebbende, trok voorwaarts, om de bevochten zege te vervolgen, en sloeg zich neder voor Groningen, waarin het overschot van Arembergs troepen zich geworpen had. Ook de Graaf van Megen, die toen Aremberg verslagen werd tot Zuidlaren gevorderd was, een uur afstands van het slagveld, had, zoodra hij van vluchtelingen den afloop van den strijd vernomen had, zich naar Groningen gespoed, om deze gewichtige stad voor het Spaansche gezag te behouden. Het heeft sommigen eene roekeloze onderneming toegeschenen, zonder ander geschut dan de veroverde veldstukjes, een stad te gaan belegeren, welke nu wel voorzien was van bezetting, en aan leeftocht geen gebrek had. Prins Willem zelf heeft het in zijn broeder afgekeurd, dat hij op onvoldoende gronden den tijd verspilde met een stad te belegeren die hij onmogelijk zou kunnen innemen, in plaats van zich tegen de voorbereidselen van den vijand in veiligheid te gaan stellen. 2) Men dient echter hierbij in het oog te houden, dat de bezetting van Groningen door de nederlaag bij Heyligerlee grootelijks ontmoedigd was; dat Lodewijk, wien het aan 't hart ging door het ontruimen van het gewest zoo velen der in-

de Spaansche zijde is een verhaal in omloop gebracht van een tweegevecht aan het einde van den slag, waarin Aremberg door een pistoolschot van Graaf Adolf getroffen, dezen met een kogel door het lijf en een sabelhouw in het hoofd zou gedood hebben, en daarop zelf, door de verwonding van zijn paard op den grond geraakt, strijdend „als een held van Homerus” zou sneuvelen zijn. Motley heeft dit verhaal overgenomen. Volgens een ander is de Hertog doodgeslagen door Antonie de Zoete, uit wraak omdat deze zijn broeder had zien sneuvelen. — Het eeuwfeest van den slag in 1868 gevierd heeft een aantal geschriften en ontboezemingen in het licht doen komen. Daaronder munt uit door een rijke opgaaf der bronnen de voorlezing van Dr. W. Bisschop in het vierde stuk van het vijfde deel der nieuwe reeks van *de Vrije Fries*. De ware toedracht van het sneuvelen van Aremberg, buiten het gevecht voorgevallen, blijkt uit het „Egtberigt van het omkomen des Graaven van Aremberg” bij Van Wijn, *Huiszittend Leven* D. I, n°. 2, bl. 232. De bronnen voor den slag bij Heyligerlee zijn opgegeven bij Arend *Algemeene geschiedenis des Vaderlands*. D. II, St. 5, bl. 35.

1) Dat hij zich op 22jarigen leeftijd „veel te gering en onverstandig achtte” om een vendel soldaten te kommandeeren, betuigt hij in een brief opgenomen in de *Arch. de la Maison d'Orange* T. I, p. 161.

2) *Avis du Prince d'Orange au Comte Louis de Nassau* in de *Arch. de la Maison d'Or.* T. III, p. 257.

gezetenen die hem hadden bijgestaan aan de wraakneming der Spanjaarden bloot te stellen, versterking van alles verwachtte, gelijk hij ook werkelijk daarna ontving, en dat de stemming der gemoederen te Groningen hem alle hoop kon doen voeden, van die stad, door medewerking der burgers, bij verrassing in zijne handen te zien vallen. Doch de bevelvoerders van binnen hadden dadelijk, op het vernemen van den slag bij Heyligherlee, de burgerij, door het ophalen van alle wapenen, machteloos gemaakt, en haar met schrik geslagen, door het ophangen van een' burger, die zich onvoorzichtig tegen de Spaansche Regeering had uitgelaten. Hierdoor bleef de aanslag op Groningen zonder eenige vrucht: nutteloos was er tijd verspild met het maken van schansen en loopgraven, en volk verloren bij de schermutselingen, waartoe de uitvallen der belegerden, die de begonnen werken poogden te vernielen, aanleiding gaven.

Inmiddels had de tijding van Arembergs nederlaag Alva als een donderslag getroffen. Woedend van spijt, zocht zijn helsch gemoed oogenblikkelijk de hitte zijner wraakgierigheid te koelen: het marktplein te Brussel zag het moordschavot oprijzen, en de hoofden van een twintigtal Edelen (1 en 2 Juni), de hoofden ook van Egmond en Hoorne vallen (5 Juni). Door onberaden drift echter liet Alva zich niet licht vervoeren, en men mag het in twijfel trekken, of het besluit, om dit afgrijselijk schouwspel thans met zooveel overhaasting te vertoonen, door hartstocht ingegeven, of door koel overleg aangeraden is. De bewaring namelijk, en de straoefening van zoo vele aanzienlijken vorderden de tegenwoordigheid eener talrijke krijgsmacht, en Alva begreep de zijne elders geheel te zullen noodig hebben. Het kon voor de Spaansche heerschappij gevaarlijk zijn, in deze oogenblikken het grootste gedeelte des Lands van troepen en van den schrik van Alva's nabijheid te ontblooten. Daarom moest eerst een moordtooneel, als dat te Brussel, het geheele Land treffen met een zoodanige verslagenheid, dat daarvan de terugwerking voor het oogenblik zou opgehouden worden, door de overmaat van ontzetting. Eerst nadat hij op deze wijze zich genoeg verzekerd achtte, ondernam Alva, die reeds dadelijk zijnen Maarschalk Vitelli met een regiment Walen en 15 vendelen ander krijgsvolk naar Friesland vooruitgezonden had, en den Hertog van Brunswijk met 1500 man ruitery, welke bij Deventer lagen, mede derwaarts had doen oprukken, met zijne overige krijgsmacht te volgen. Het Siciliaansche regiment uit Brussel, 15 vendelen van het Napelsche uit Gent, 10 vendelen die te Maastricht in bezetting lagen, en al wat er van lichte ruitery hier en daar verspreid lag, vereenigden zich te 's Hertogenbosch, waarheen ook

de Landvoogd zelf, en op zijn last de Raad van State zich begaven, om in al het noodige tot den tocht, met de meeste snelheid, te voorzien. Uit het groote tuighuis te Mechelen werd geschut aangevoerd, 8 batterij- en 8 veldstukken; 1) een wel ingerichte ponton-trein kreeg last om te volgen; 2) er werden bevelen gegeven, om met den meesten spoed nieuwe wervingen te doen, en in het begin van Juli trok deze krijgsmacht van 's Hertogenbosch langs verschillende wegen naar Deventer, en vandaar gezamenlijk over Koeverden naar het bedreigde gewest.

Graaf Lodewijk trok, bij de aannadering van Alva, zijne geheele macht te zamen voor Groningen, op omtrent 3000 passen van de stad, in een verschanste legerplaats. Hij had versterking van volk bekomen, en Sonoy had den lang verwachten aanvoer van 1300 geweren bewerkstelligd. Maar ook de bezetting der stad was versterkt geworden door de troepen onder Vitelli, die zich door Lodewijk vruchteloos tot een gevecht had laten uitdagen. Hij had in last, slechts door kleine schermutselingen zijne tegenpartij bezig te houden, tot op de komst van Alva. Deze, door Vitelli met 1500 ruiters te gemoet gekomen, verscheen op den 15den Juli met zijn leger te Groningen; terstond en zonder af te zitten, deed hij, in eigen persoon, een verkenning tot voor het Nassausche leger. Eindelijk begreep de overwinnaar van Meyligerlee dat hij reeds te veel op het spel had gezet, en op de verschijning van Alva gaf hij bevel tot den aftocht. Maar de voorhoede van het Spaansche leger liet hem geen rust. Bij het opbreken van zijn kamp verloor hij 50 paarden en een zestigtal manschappen te voet en vele achterblijvers, en de verwarring werd zoo groot, dat 10 vendelen gescheiden werden van de hoofdmacht en niet weder te recht kwamen voordat het terug-

1) Algemeen was destijds aangenomen, dat een leger rijkelijk van geschut voorzien was, wanneer het op elke 1000 man één stuk medevoerde.

2) Alva had dien vermoedelijk, ofschoon het niet uitdrukkelijk staat aangeteekend, uit Italie medegebracht, waar het bekend is, dat hij een volledigen ponton-trein, het eerste voorbeeld van dien aard, heeft doen oprichten. Von Schepeler, in het bovenaangehaalde werk, bl. 190, geeft daarvan eenig bericht, hetwelk echter voor de wetenschap weinig belangrijks behelst. In het algemeen wordt daarin gezegd, dat in iedere brug, naarmate van hare breedte, 30, 34 tot 40 schuiten gingen. Er waren twee officieren over gesteld, één, wien de zorg voor het materieel was aanbevolen, en één, die de werkzaamheden bij het slaan der brug bestuurde. Het overige personeel bestond in 20 matrozen, 6 man te paard tot escorte, 8 man, die aan het ijzer- en touwwerk der schuiten de noodige herstellingen konden doen, 4 man, om op marsch bestendig het voertuig na te zien, voorts een houtzager, een radermaker en een smid, ieder met een handlanger. Over dezen pontontrein leest men in het Geuse-liedeken van Berghen in Henegouwen hoe Graaf Lodewijk dat met listicheyt innam:

„Men vandt aldaer des Alfs geschat
Zijn leijren schuijten, is't niet wat?
Zyn bruggen oock daer neven.”

trekkend leger eerst Wedde en vervolgens Hohenbonde in Oost-Friesland bereikt had. 1)

Men kan Graaf Lodewijk wel te laste leggen dat hij te weinig naar rede luisterde wanneer zijn heldhaftig gemoed hem tot een waagstuk dreef; maar hij was de man niet om dat waagstuk door te zetten, wanneer hij inzag dat daardoor zijn geweten de noodlottige gevolgen van een roekelooze daad zou te verantwoorden hebben. Twee tijdingen, ontvangen terwijl hij voor Groningen lag, hadden hem tot nadenken gebracht. Hij had bericht gekregen, dat in Engeland oorlogschepen werden uitgerust, die hij tot zijne versterking voor de monden van de Eems te wachten had: 2) hij moest zorgen met dezen in gemeenschap te kunnen komen. En een aanschrijving van den Duitschen Keizer, waarbij hij met den Rijksban bedreigd werd, zoo hij niet onverwijd terugtrok, moest hem beducht doen zijn voor maatregelen, waardoor hij van Duitschland kon worden afgesneden. Toen hij in zijnen aftocht de Eems bereikt had, besloot hij, niet verder dan tot hier eene ontmoeting te ontwijken.

Aan den linkeroever van de Eems, nabij hare uitstroming, ligt het dorp Jemmingen of Jemnegem of Jemgum op een Schiereiland begrensd door de rivier en de breede watervlakte van den Dollard, waarop Diderik Sonoy, kort te voren (7 Juli), reeds een voorspel had vertoond van de stoutheid der Watergeuzen, en met een aantal schepen en schuiten zich ophield. Hier besloot Graaf Lodewijk, die thans 8000, volgens anderen 10,000 man onder de wapenen had, den vijand af te wachten. De stelling bood geen uitweg aan om te ontkomen in geval van een nederlaag; maar zij had het dubbele voordeel, van aan de landzijde slechts langs den Eemsdijk aangetast, en van de waterzijde gemakkelijk van leeftocht voorzien te kunnen worden; gelijk ook, door den ijver van Sonoy, terstond een aanzienlijke voorraad van levensmiddelen uit Embden derwaarts werd gevoerd. Omtrent vier uren boven Jemmingen lag een brug over de Eems bij het dorp Reijde, alwaar het Spaansche leger, sterk 17000 man voetvolk en 3000 lichte ruiters, op den 20sten Juli aankwam. Door een versterkt bruggenhoofd, met spoed opgeworpen, verzekerde Alva zich in het bezit dezer brug, om, zoo Lodewijk te Jemmingen de Eems mocht zijn overgetrokken, hem onverwijd te kunnen nazitten, of hem den pas afsnijden. Hiertoe was den Spanjaard de brug onmisbaar, daar de pontons, uit hoofde van de doorweekte kleiwegen, niet hadden kunnen medegevoerd worden en te Groningen

1) Brief van Graaf Lodewijk aan zijn broeder Prins Willem in Hohenbonde 17 Juli 1568 in de *Arch. de la Maison d'Or*. T. III p. 264.

2) Brief in de *Arch. de la Maison d'Or*. T. III p. 272.

gebleven waren. Doch, vernemende, dat Lodewijk zich te Jemmingen verschanste, brak Alva met het aanbreken van den volgenden dag op, om hem te bestoken. De toegang van die zijde naar Jemmingen, bestond in een dijk en een smallen weg onder langs dien dijk. Aan zijne rechterzijde stroomde de rivier; aan zijne linkerzijde waren lage en weeke gronden, uit welke eenige slooten, in de rivier uitlopende, dóórsneden vormden in den dijk, welke met bruggen belegd waren. Drie van deze had Lodewijk doen afbreken; bij elke doorsnede had hij een wacht geplaatst, en vóór het dorp een borstwering opgeworpen, voorzien van zes stukken geschut. Ook het dorp zelf was aan de landzijde, zooveel de tijd het had toegelaten, verschanst. Door het doorsteken van eenige dijken kon het land onder water worden gezet, en werkelijk had Graaf Lodewijk zelf daartoe de hand aan de spade geslagen toen zijne soldaten daartegen morden, en begon het water van den Dollard in het Schiereiland binnen gelaten, zichtbaar te wassen. Desniettemin besloot Alva, steunende op zijne overmacht, zijne tegenpartij in deze stelling, hoe sterk die ook zijn mocht, aan te tasten. Des voormiddags te tien ure — het was 21 Juli 1568 — stiet de Spaansche voorhoede op de voorwacht van Lodewijk, en gaf Alva aan 1500 Spanjaarden, onder bevel van Romero, last, den aanval te beginnen. 1) Door het vuur hunner haakbussen en musketten dreven de Spanjaarden de posten terug, ter verdediging der dóórsneden van den dijk geplaatst, met de werkers die nog bezig waren ze te verbreedden. Te vergeefs deed Lodewijk versterking te hulp komen: Romero hield zich op den dijk staande met de uiterste hardnekkigheid tegen een aanzienlijke overmacht; de bruggen werden spoedig hersteld, en nu moest de borstwering bestormd worden, welke den toegang sloot tot het dorp, waar Lodewijk zijne hoofdmacht in twee langwerpige vierkanten geschaard had. Indien het grof geschut, door snelle lading en juiste richting, destijds de ontzettende uitwerking had kunnen doen, waardoor het thans een schaars gehoord waagstuk zou zijn, langs een smallen weg, tegen 6 vuurmonden, met een dichten drom in te stormen, de Spanjaard had niet dan over een hoop van lijken de borstwering kunnen genaken. Doch Lodewijk, de ongenoegzaamheid van zijn geschut hebbende leeren kennen, 2) daarenboven door zijne ridderlijke geaardheid gedreven, om

1) Zie den brief van Alva aan den Raad van State, daags na den slag geschreven, en te vinden bij Bor, B. IV, fol. 105, D. Alva noemt Romero niet; maar het blijkt van elders, dat deze de aanvoerder was.

2) Hooft zegt, dat men uit het geschut gestadelijk van 10 tot 1 uur speelde, een uitdrukking echter, wellicht op eene bloote veronderstelling gegrond. Alva echter in zijn Verslag spreekt ook van „den wederstand dien de vijanden deden, van tien tot één

den vijand meer van nabij onder de oogen te zien, en nog niet wetende, dat Alva met zijne geheele macht in aantocht was, rukte omstreeks één uur met slaande trom en vliegende vaandels zijne beschansingen uit, en plaatste zich dus tusschen zijn geschut en den aanvallenden vijand. Met veel hevigheid werd hier gevochten. Tot driemaal toe zond Romero naar Alva om versterking; tot driemaal toe deed de Hertog, die gewoonlijk niet dulden kon dat zijne onderbevelhebbers beter wilden zien dan hij, hem weten dat hij niets te doen had dan op den dijk post te blijven houden. Maar twee omstandigheden dwongen Alva tot de keuze tusschen spoed te maken of onverrichter zake af te deinsen. In de landen namelijk, welke hij aan zijne linkerzijde had, begon, door de openingen in den dijk gemaakt, allengs meer water binnen te stroomen, en alle ontwikkeling van troepen bezijden den dijk, zou hierdoor weldra onmogelijk worden. Daarenboven trokken donkere wolken boven de strijdenden te zamen, en dreigden in een zware regenbui neder te storten; en daar de lading der vuurroeren, toen de vuursteen tot dat einde nog niet in gebruik was, door brandende lont werd onstoken, 1) en den infanterist de bajonet nog niet als laatste toevluchtmiddel gegeven was, werd al het voetvolk, voor zoo ver het met schietgeweer gewapend was, destijds weerloos, wanneer er een zware regen viel. Alva ziende, dat, onder zulke omstandigheden, een oogenblik dralens de verjijdeling zijner poging zou kunnen te weeg brengen, besloot dus zijne geheele macht langs den dijk op te stuwen, ten einde de stelling

uur na den middag, door 't behulp van zes stukken geschut²⁾. In allen gevalle dient men in het oog te houden, dat met behendige en geoefende kanonniërs (hoedanige die van Lodewijk wel niet zullen geweest zijn) destijds niet meer dan acht schoten in één uur konden gedaan worden; en hoe weinig de Spanjaarden van die 6 stukken te lijden hadden, kan daaruit blijken, dat zij dien geheelen dag slechts 80 man verloren hebben; waarvan er den volgenden dag aan Alva nog slechts 6 of 7 bekend waren, zoodat nog de meesten op meer afgelegene plaatsen moeten geneueveld zijn.

1) De brandende lont werd tusschen twee metalen lippen geschroefd, en door een trekker op het kruid van de pan gebracht. De ontvonkte lont, aldus op het geweer slot geplaatst, had eenige gelijkenis met den kop van een haan, en daarom kreeg de toestel tot afbranding van het geweer den naam van haan, welks deelen borst, krop en lijf worden genoemd. Het geheele geweer bekwam vervolgens den naam van snaphaan, waarschijnlijk, om van andere afleidingen niet te spreken, met toespeling op de behendigheid waarmede de haan op het geweer zijn prooi weet weg te snappen, gelijk de vroegere benaming musket, beteekenende een sperwer om eene gelijke zinsduiding, aan het schietgeweer was gegeven. Over de benaming van snaphanen aan vrijbuiters gegeven, kunnen wij hier niet uitweiden, maar merken alleen nog aan, dat het menigvuldig gebruik van lont verscheidene spreekwijzen bij onze voorvaderen heeft doen ontstaan. Wanneer iemand door geweld zich van iets had meester gemaakt, zeide men, dat hij het met lontrecht had gehaald. Die van den hoogen boom af teerde, werd met eene andere spreekwijze, gezegd de lont aan weerszijden op te steken, en om eene diepe verachting voor iemand uit te drukken, zeide men, dat hij het afblazen van de lont niet waard was. Hadden zich vijanden in eene hinderlage gelegd, dan ontdekten men niet zelden hunne verborgene tegenwoordigheid door de lucht van de lont, en van daar zegt men lont te ruiken, wanneer men van een bedekten aanslag de lucht krijgt.

zijns vijands te overweldigen. Er was nog iets, wat hem hiertoe be-
woog, en hem van den goeden uitslag scheen te verzekeren. Weinige
dagen te voren, waren de Duitschers in Lodewijks leger aan het muiten
geslagen, wegens verzuim van betaling; zij waren toen door beloften
tevreden gesteld, maar hadden, ten gevolge van den overhaasten terug-
tocht, hunne achterstallige soldij nog niet bekomen. Thans, nu zij
zagen, dat hunne dienst zou gevorderd worden, en wetende, dat er
geld was aangekomen, drongen zij aan op de voldoening der gedane
beloften. Te vergeefs stelden de Bevelhebbers hun den onvermijdelijken
ondergang van het gansche leger voor oogen, zoo men de kostbare
oogenblikken, met geld te tellen, liet verloren gaan: zij geloofden niet
aan de grootheid van het gevaar. Te vergeefs werden zij gelast, verzocht,
gesmeekt, om althans te helpen den dijk verder door te steken, waartoe
de Bevelhebbers met schop en spade in de hand, het voorbeeld gaven:
geld, geld! was de kreet, waarmede de bevelen der Officieren, de
smeekingen der Nederlanders beantwoord werden. Van deze wanorde
nu kreeg Alva door een krijgsgesvangene bericht; en thans zijne kans
schoon ziende, gaf hij last, zijne geheele krijgsmacht te doen voorwaarts
dringen, om de vorsten door het opstuwen der achtersten vooruit te
persen, en den vijand door de overmacht overhoop te werpen. Gelijk-
tijdig moest een Spaansch kapitein, Don Lopez de Figuerroa, met zijn
vendel dubbelhaken, landwaarts in, de verschansing omtrekken, en een
aanval van ter zijde op den dijk beproeven. Deze toeleg gelukte. Zoo
ver het oog reikte, zag men Alva's dicht gesloten drommen voorwaarts
rukken. De muitende benden begonnen nu het gevaar in te zien, waarin
zij verkeerden; maar de schuiten, welke in de Eems lagen, schenen
nog een middel tot lijfsbehoud aan te bieden. Graaf Lodewijk mocht
woedend van gelid tot gelid vliegen, en verwijten, en aansporen, en
beloven — vruchteloos: de vlucht werd weldra algemeen — de verwar-
ring onherstelbaar. Nog een laatste poging wil de moedige Held be-
proeven; hij vliegt naar het geschut, en doet het met eigene hand
losbranden — vruchteloos: met moeite redt hij het leven in een schuit
over de Eems. 1) Nu stormen de Spanjaarden binnen; wat met zwem-
men zich niet redden kan, wordt afgemaakt; de slachting was vreeselijk,
en duurde tot in den nacht voort. Daar ook Alva drie dagen op het
slagveld aan zijne soldaten gunnen moest, werden allen die nog op een
eilandje in de rivier, of in hutten, moerassen en kreupelhout een schuil-
plaats gezocht hadden, vermoord, verbrand of verdronken. Niet minder

1) Volgens anderen al zwemmende.

dan 7000 man verloor het leven: de overwinnaars hadden niet meer dan 70 of 80 dooden. Zestien stukken geschut, zoo metalen als ijzeren, een groote voorraad van leeftocht, al de buit bij Heyligherlee veroverd, de geheele leger trein en daarmede 1500 paarden, vielen Alva in handen. De overwinning van dezen was volkomen, en hij had door haar de Spaansche heerschappij in deze gewesten weder voor eenigen tijd beveiligd. Doch ten einde Embden, de wijkplaats der vluchtelingen, in het oog te kunnen houden, beval hij tegen over deze stad de vesting Delfzijl aan te leggen, waarvan Pacciotto in zijne tegenwoordigheid, op de plaats zelve, de plannen ontwierp.

Men zegt, dat Alva Lodewijks nederlaag aan diens onvoorzichtigheid heeft geweten, van niet achter de Eems terug te trekken, en de brug te Reijde af te breken. 't Schijnt inderdaad, dat de edele Graaf de deugdelijkheid zijner troepen genoeg mistrouwd heeft, om er geen slag in het open veld mede te wagen, maar te weinig, om te vermoeden, dat zij zoo eervergeten zich zelve in het ongeluk zouden storten; hij zoude anders ook de schuiten in de rivier verwijderd, en aan de lafhartigen geen ander uitzicht op redding gelaten hebben, dan over de lijken hunner vijanden. Had hij zijnen aftocht willen vervolgen, het is ontwijfelbaar, dat hij zich achter de Eems in veiligheid had kunnen stellen, en het ongeluk bij Jemmingen zoude hem dan niet zijn overgekomen. Doch, wat spreken wij van ongeluk — neen: niet door gehuurde vreemdelingen moest de vrijheid des Vaderlands bevochten worden. De Nederlanders moesten ondervinden, dat door hun zwaard God hen verlossen wilde; en zij moesten ook hier een beschermende Voorzienigheid leeren erkennen, in het behoud van kostbare levens, welke van de algemeene slachting gespaard bleven. Behalve Graaf Lodewijk, ontkwamen Bloijs van Treslong, schoon zwaar gewond, en Entes van Menteda, een Groninger Edelman, om naderhand, beiden als Hoofden der Watergeuzen, in de inneming van den Briel, der dwingelandij eene ongeneeslijke wonde te slaan.

Zoo miste ook de onderneming, in het noorden des Vaderlands, den gewenschten uitslag. Geheel anders had de uitkomst kunnen zijn, zoo middelerwijl de Prins van Oranje met zijn leger in Brabant had kunnen rukken. Doch, hoezeer de Prins dag en nacht werkzaam was, om alles te regelen en voor te bereiden, en het hem reeds aan volk en oorlogstuig niet ontbrak — hij moest de schoonste kans laten voorbij gaan: want een leger, grootendeels uit huurlingen bestaande, in het veld te brengen zonder middelen om het te kunnen betalen, was gevaarlijker dan werkeloos te blijven; en na al de opofferingen, welke reeds gedaan

waren, ontbrak de zenuw des oorlogs. Eindelijk kwam uit het Vaderland de verzekering, dat er een som gelds gereed lag, waarover beschikt kon worden, zoodra het leger te velde zou zijn. Nu werd het klooster Romersdorf in het Bisdom van Trier aangewezen, als de verenigingsplaats voor allen, die zich onder de vanen van Oranje wilden scharen. Franschen, Walen en Duitschers stroomden bij hoopen derwaarts; en in de eerste dagen van September werd het leger gemonsterd, ten bedrage van veertien- of achttienduizend man voetvolk — want daaromtrent verschillen de opgaven 1) — en 7000 ruiters, voorzien van een artillerie, welke slechts uit 10 stukken geschut bestond, waarvan 6 falkonetten en 4 kartouwen. 2) De meeste uitgewekene Nederlandsche Edelen waren hier bij elkander, ook Lodewijk met het overschot van zijn leger, en Willem van Lumeij, Graaf van der Mark, die gezworen had, haar en baard te zullen laten groeien, tot dat hij den moord van Egmond en Hoorne zou gewroken hebben, maar die naderhand, door afschuwelijke wreedheden, zijn naam geschandvlekt, en aan de goede zaak groot nadeel toegebracht heeft. 3)

Zij, die zich ooit onder een hoop muitende soldaten hebben bevonden, en het hebben bijgewoond, wanneer de algemeene ontevredenheid eerst in een dof gemor langs de gelederen murmelt, langzamerhand hoorbaarder wordt, tot luidruchtige kreten aanwakkert, in de grofste baldadigheden uitpat, en ten laatste in razernij voortholt, zoodat geen gezag meer ontzien, geene reden meer gehoord, geen gevolgen meer berekend worden; en wien dan de plicht is opgelegd geweest, zonder de middelen te bezitten, om aan de eischen der oproerlingen te voldoen, hunne woede te bedaren, hunne bedreigingen tot zwijgen te brengen, en hen weder gedwee, ontberingen, gevaren, ja den dood te gemoet te voeren: zij kunnen zich in den toestand verplaatsen, waarin de Prins van Oranje, gedurende dezen geheelen veldtocht, dagelijks verkeerde. Tot die mate van hevigheid klommen soms deze tooneelen van wanorde, dat er Bevelhebbers onder de handen der oproerige soldaten dood bleven, en eenmaal zelfs een schot op den Prins werd gelost, waarvan

1) Er worden 44 vendelen opgegeven; doch daar de sterkte der vendelen verschillend was, zoo kan men het juiste getal hoofden niet bepalen.

2) De falkonetten behoorden tot de slangstukken, en schoten kogels, sommige van $2\frac{1}{2}$, andere van $1\frac{1}{4}$ pond. De kartouwen werden verdeeld in geheele, halve en kwart-kartouwen, schietende kogels van 48, 24 en 12 pond.

3) Hij was een Luiksche Edelman, maar stamde van moederszijde af uit den hoofdtak van den stam Wassenaer. De gruwelen, door hem gepleegd of toegelaten, hebben vele eerlijke roomschgezinden, die zich tegen den gewetensdwang verzet hadden, afschrikt, om zich voor de zaak van Oranje en van de Staten te verklaren. Hij is (1 Mei 1578) te Luik door vergif gestorven. Zie Mr. J. Scheltema, *Letterkundig Mengelwerk*, D: II, I St.

de kogel op zijn degenknop afstuitte. De veldtocht was geopend, en de beloofde onderstandgelden bleven achter. De edele broeders van Nassau, en andere aanzienlijken, mochten op eigene kosten de geheele ruitery onderhouden — hoeveel was er niet nog noodig, om zoo vele gehuurde gelukzoekers, van allerlei natiën, dagelijks tevreden te stellen! Al het beleid van den Prins werd er gevorderd, om in de behoeften te voorzien; al zijne krijgskwaamheid, om eenige eenheid te brengen in de vreemdsoortige bestanddeelen van zijn leger; maar in het bijzonder al zijne geestkracht en standvastigheid, om niet kleinmoedig terug te deinzen voor zoo vele bezwaarnissen.

Reeds de eerste bewegingen des legers werden belemmerd door het regenachtige weder, en de nauwelijks begaanbare wegen. Zij bepaalden zich tot heen en weder trekken in de streken tusschen Maas en Rijn, en het bemachtigen van eenige minbeduidende plaatsen. Ook hierbij was Graaf Lodewijk weder altijd vooraan; en stormenderhand werd Aremberg door hem ingenomen, als of de naam van den najiverigsten tegenstander zijns broeders hem altijd ter overwinning moest leiden. De gemelde bewegingen van 's Prinsen leger hadden ten doel, om de Spanjaarden in het onzekere te laten, omtrent het eigenlijk oogmerk van den veldtocht, en om tevens de gelegenheid te doen rijpen, ter bemachtiging van Luik. De onlusten, welke aldaar waren uitgebarsten, gaven daarop een gunstig uitzicht; doch ook dit voornemen werd verijdeld.

Alva intusschen had reeds in Friesland, door bode op bode, omtrent de voorbereidselen van den Prins, verontrustende tijdingen gekregen. Vandaar terug gekomen, bevond hij zich met zijn leger te Utrecht, toen hij vernam, dat de Prins van Oranje te veld was. Zijne krijgsmacht versterkt hebbende, zoodat die weinig meer of minder dan 20,000 man voetvolk en 8000 ruiters bedroeg, legerde hij zich, wel voorzien van geschut, munitie, geld en leeftocht te Haren, nabij Maastricht. Dáár sloeg hij een schipbrug over de rivier; deels, om door verkenningen te beter onderricht te worden van al 's Prinsen bewegingen; deels, om door zijne ruitery alles voor zijnen vijand te laten wegstroopen. Voor den Prins was het volstrekt onmogelijk lang het veld te houden, deels uit den aard van de samenstelling zijns legers, en om den geldeloozen toestand waarin hij zich bevond, deels uithoofde van den naderenden winter; en al de hoop van den veldtocht was voor hem gelegen in een spoedige beslissing door het lot der wapenen. Voor Alva daarentegen stond, met één verloren veldslag, alles verloren te gaan. Ook de trouw van zijne huurlingen hing af van de voordeelen, welke hij hun had aan

te bieden; de meeste Nederlanders, welke onder hem dienden, volgden uit vrees en schoorvoetende de banier der dwingelandij; allen dreigden hem te verlaten, en stad bij stad, dit kon men voorzien, zou de Oranje-vaan, welke reeds de vaan der vrijheid begon te worden, 1) opsteken, zoodra ééne nederlaag Alva's overwinnelijkheid had blootgelegd. Dit, en hoe onberekenbaar de gevolgen eener zoodanige uitkomst moesten zijn, kon ieder nadenkende licht bevroeden; en daarom staarden aller oogen, in en buiten Nederland, met angstige verwachting op den naderenden strijd. Dit beseften ook de beide kampvechters zelve; en daarom zocht, met dezelfde beradenheid, Alva den strijd te ontwijken, als Oranje dien zocht aan te gaan.

De eerste poging, door den Prins in het werk gesteld, om zijn oogmerk te bereiken, is te recht, ook door Spaanschgezinde schrijvers, als een proefstuk van kriegsbeleid en stoutheid geprezen. Na met zijn leger op onderscheidene kanten aan de Maas zich vertoond, en eindelijk bevonden te hebben, dat de ondiepte der rivier te Stockum, tusschen Mazeijk en Maastricht, den doortocht zou toelaten, rukt hij den 7den October, 2) terwijl hij zich des daags op eenigen afstand had gehouden, en Alva niets dergelijks vermoedde, 3) plotseling met een snellen marsch aan, en komt in den avond aan de plaats voor den doorgang bestemd. Het schijnsel der maan begunstigde de onderneming. Een goed aantal ruitery trok eerst door de rivier, om aan den anderen oever het aankomend leger tegen een overval te beveiligen. Daarop plaatsden zich eenige

1) Het vaandel van den Prins van Oranje was niet enkel oranjegekleurd, maar voerde de kleuren van 's Prinsen wapen, oranje (boven), wit en blauw; en dat daarvan de nationale Nederlandsche vlag is ontleend, is voldoende bewezen in het allerbelangrijkst stukje van Mr. J. C. de Jonge, *de Oorsprong der Nederlandsche vlag*. In de *Afbeeldinghe ende Beschrijvinghe van alle de veldslagen enz.*, gedrukt te Amsterdam in 1615, met sterk gekleurde platen, is het „Oranje, blanje, bleu”, gelijk de volksuitdrukking luidde, overal in 's Prinsen vaandels te onderscheiden. Indien op de getrouwheid dier gekleurde platen staat te maken zij, dan zoude reeds Graaf Lodewijk bij Heyligherlee onder de driekleurige vaan gestreden hebben, en alzoo de eerste overwinning onder die vlag niet ter zee, maar te land behaald zijn. Over deze kleuren is, na de Jonge, nog geschreven door Guyot, Ter Gouw, Muller, Fruin, en na dezen heeft Dr. P. J. Vermeulen (*Nederlands vlag* Utrecht 1865) betoogd, dat de wettige kleuren der Nederlandsche vlag zijn: oranje, wit, blauw. Aan vooroordeel of onwetendheid schrijft Dr. Vermeulen het toe, dat in 1813 de boven-baan weder rood geworden is. Hij erkent echter (bladz. 11) dat aan 's Lands Regeering alleen, en niet aan het welbehagen van bijzondere personen toekomt de kleuren van 's Lands vlag vast te stellen, en zal dus ook moeten erkennen, dat de wettige kleuren nu zijn: rood, wit en blauw.

2) Volgens Hooft 5 October.

3) Alva was echter in het geheel niet vreemd van het denkbeeld, dat het leger op die wijze ergens pogen zou, over de Maas te komen. Daarom had hij, op de ondiepe plaatsen, scherpergetakte minkijzers (soort van Friesche ruiters) in de rivier doen leggen. Hier echter was het verzuimd, of wellicht had de stroom ze medegevoerd. Mr. G. Groen van Prinsterer maakt in de *Archives de la Maison d'Or*. T. III p. 296 opmerkzaam op het oordeel van Languet, die den overtocht over de Maas als een zeer gemakkelijke zaak beschouwt en den geheelen veldtocht zeer ongunstig beoordeelt.

honderden ruiters, dicht op één gesloten, in verscheidene gelederen, dwars in de rivier, ten einde den stroom te breken, den aanvoer van water zoo veel mogelijk op te houden, en het doorwaden der rivier voor het voetvolk te minder bezwaarlijk te maken. Ook het geschut, thans tot 20 stukken vermeerderd, werd door het water gesleept, en met het begin van den nacht stond 's Prinsen geheele leger op den anderen oever. Alva kreeg spoedig te tijding van het gebeurde, maar kon die nauwelijks gelooven. »Meent gij dan,» zeide hij tegen den Graaf van Barlaimont, die hem het eerste bericht bracht, »dat zij vogels zijn, om zoo over de Maas te vliegen?» — Men heeft algemeen het er voor gehouden, dat, zoo de Spanjaard, bij den eersten schok zijner verbaasdheid, terstond aangevallen ware, de overwinning den Prins niet zou ontgaan zijn. Doch, door den marsch van den vorigen dag en het doorwaden der rivier, vermoeid, nat en beslijkt, waren zijne troepen niet in staat, of niet gestemd, om dadelijk weder op marsch te gaan, en zich met den weluitgerusten vijand te gaan meten; en, toen de dag was aangebroken, wekte de vertooning van een nette en sterke legerverschansing, waarvan den vorigen dag geen zweem te bespeuren was, maar waarin Alva zich gedurende den nacht, door behulp van 3000 arbeiders, begraven had, niet minder verbazing, dan de meesterlijke overtocht van Oranje over de Maas gedaan had. 1)

Wij kunnen den Prins niet voet voor voet volgen op zijnen tocht door Brabant. Alva's bloedgerichten hadden het Land nog zoodanig met schrik geslagen, dat niet ééne stad zich openlijk durfde verklaren. Met telkens muitende soldaten, zonder geld, zonder toevoer van leeftocht, dikwijls verstoken van de hulpmiddelen welke het land zelf aanbood, daar de Spanjaarden op vele plaatsen alles vernield hadden, moest Oranje's leger ieder oogenblik van stelling veranderen, en een verwacht hulpkorps uit Frankrijk verbond die bewegingen aan het zuiden. Het Spaansche leger volgde dat van den Prins allerwege op den voet, maar werd door zijn bekwamen aanvoerder — in dat opzicht te recht met Fabius vergeleken — altijd zoo geleid, dat het in geen hoofdtreffen werd gewikkeld. Negenentwintig malen verwisselde de Prins van legerplaats, nu eens een uitdagende houding, dan weder den schijn aannemende van te wijken, om den vijand in het net te lokken. Vier malen bevonden de legers zich zoo nabij elkander, dat een veldslag onvermijdelijk scheen; maar Alva bleef onverzettelijk, en liet alleen zoo veel

1) „Hij is met den Prins over de Maas geweest”, werd eene spreekwijze bij onze voorouders, om iemand aan te duiden, van wien men verwachten mocht, dat hij iets stouts zou durven ondernemen.

toe, dat de strijdlust van sommige heethoofdige Spaansche bevelhebbers zich koelen kon in afzonderlijke gevechten, tusschen kleine afdeelingen der beide legers. 1) Bij de vinnigste dezer schermutselingen, welke voorviel bij gelegenheid dat de Prins de Geete overtrok om de Fransche hulpbenden te gemoet te gaan, trof een doodelijke wonde Antonij van Lalain, Graaf van Hoogstraten, wien wij hier eershalve gedenken. Hij was een vroom roomschgezinde, een getrouw en wakker spitsbroeder van Oranje, een beminnaar van zijn Vaderland, en een ijverig voorstander van de Nederlandsche vrijheid. 2)

Bij de reeds vermelde bezwaren, waardoor de Prins van Oranje belet werd, den veldtocht lang te rekken, kwam eindelijk de buitengewone gestrengheid van een vroeg invallenden winter, welke hem noodzaakte, het veld te ruimen. Hij besloot derhalve zich naar Frankrijk te begeven, bij het leger van den Prins van Condé. Tot Kamerijk toe gevolgd door Alva, die hem niet durfde aantasten, 3) was Oranje op den 4den December reeds tot Soissons voortgetrokken, toen, door opstoking van het Fransche Hof, de bevelhebbers zijner huurbenden verklaarden, niet geworven te zijn, om tegen den Koning van Frankrijk te dienen, en bij gevolg eischten, naar Duitschland te worden terug gevoerd. Zoo vond de Prins zich genoodzaakt, om zijne troepen, onder vele ongemakken, naar Straatsburg te brengen, alwaar hij ze, door het verkoopen van zijn geschut en ander legertuig, met een gedeelte der soldij wist tevreden te stellen, en zijn leger afdankte. Twaalfhonderd ruiters alleen hield hij in dienst, en daarmede vervoegde hij zich met zijne twee broeders, in het volgende jaar (1569), bij den Hertog van Tweebruggen, die Duitsehe hulpstroepen te velde bracht, voor de Hugenootten in Frankrijk. De onverwachte dood diens Hertogs bracht Prins Willem in een neteligen toestand. Hij aanvaardde het opperbevel over de bedoelde Duitsehe krijgsmacht, en bracht met veel beleid hare vereeniging tot stand met het leger der Hugenootten. Hij woonde ook een gedeelte van den veldtocht bij, onder anderen het gevecht bij Roche l' Abeille*, waar hij het corps de bataille aanvoerde; doch ziende, dat de gang der zaken in Frankrijk de groote ontwerpen niet zou bevorderen, welke hij ten opzichte van Nederland koesterde, besloot hij naar Duitschland terug te

1) Zie de bijzonderheden bij Strada en in het *Leven van Willem I.*

2) Hij was getrouwd met Anna de Montmorency, zuster van den Grave van Hoorne; en van daar behooren de goederen van het Graafschap Hoogstraten, gedeeltelijk liggende in de Provincie Noord-Brabant, nog heden ten dage aan het huis van Montmorency.

3) Volgens van Meteren behaalde de Prins zelfs een belangrijk voordeel bij Quesnoy: „Hij heeft van des Hertogs volk 10 vendelen Duytschen, 8 vendelen Spaengiaerden ende drie Konetten lichte Peerden verstroyt ende verslaghen, alwaer dat vele van Adel doot ende ghevangen bleven.”

keeren. Hij woonde nog het beleg van Poitiers bij (25 Juli—7 September 1569) en trok toen, om hulp in Duitschland te gaan zoeken, te midden eener hem vijandige bevolking Frankrijk door, vergezeld van slechts vijf personen, in boerengewaad. Zijne broeders daarentegen, Lodewijk de reeds beproefde krijgsman, en Hendrik, 18 of 19 jaren oud, die te Straatsburg studeerende voor 't eerst te velde was, konden een tooneel niet verlaten, vol ridderlijke wapenfeiten. Zij bleven derhalve in Frankrijk; en weinige dagen na het vertrek van den ouderen broeder, in den slag bij Montcontour (3 October 1569) openbaarde zich het eigenaardige van Lodewijks karakter op een treffende wijze. Hij had daar het bevel over het corps de bataille, terwijl Coligny de voorhoede aanvoerde; en deze, door den vijand in het nauw gebracht, zond naar Lodewijk, om hem de Duitsche ruitery ter hulp te zenden. De Ridderlijke Graaf, meer volgende de ingeving van zijn heldhaftig gemoed, dan den plicht eens bedachtzamen bevelvoerders, snelde in persoon met de ruitery daar heen, vergat voor een oogenblik, dat een Opperbevelhebber een andere taak te vervullen heeft, dan op den vijand in te houwen, en liet zijne legerafdeeling, die toen juist in gevecht geraakte, zonder aanvoerder. Dezen misslag echter vergoedde hij door zijne tegenwoordigheid van geest en onverschrokken dapperheid: want toen de nederlaag der Hugenooten was beslist, was hij het, die met den Graaf van Mansfelt de verstrooide ruitery weder wist te verzamelen, den aftocht van het leger dekte, en door een kloeke houding de vervolgende overwinnaars dwong af te deinzen. 1) Men ziet uit dezen trek, hoe gezegend het voor Nederland was, dat de zaak der vrijheid in Lodewijk een voorvechter had vol geestdrift en voortvarendheid, maar dat de gang der gebeurtenissen bestuurd werd in het hoofd van den grooten Zwijger.

De eerste onderneming tot bevrijding van Nederland, was dan op alle punten mislukt. Uit het geschut, te Jemmingen veroverd, verrees Alva's standbeeld op het kasteel van Antwerpen; 2) de tirannij, met toenemende strengheid, ging voort van de eene geweldenarij tot de andere, en alle hoop op uitredding scheen verloren. In deze dagen vervaardigde waarschijnlijk Filips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, ter bemoediging van alle vrienden en voorstanders der goede zaak, het troostlied *Wilhelmus van Nassouwen*, waarvan de zangwijze naderhand

1) Aitsinger zegt: *Germano interea equite ductorum peritia conferto ordinatoque agmine ita cedente, ut hostis etiam victor non ausus sit illum adoriri.* Dat de bedoelde aanvoerders, Graaf Lodewijk en de Graaf Wolrad van Mansfelt geweest zijn, getuigen de Fransche geschiedschrijvers.

2) Over de stichting van het kasteel van Antwerpen zie men in het Derde Deel *De Verdediging der Citadel van Antwerpen.*

zoo menigmaal onze krijgsbenden ten strijde heeft gevoerd. 1) Geheel nutteloos was echter Oranje's veldtocht niet geweest: Alva vermeederde zijne vijanden, en de verdrukten hadden gezien, dat hunne bevrijders niet stil zaten. Inderdaad, wie ook, onder zulke omstandigheden, mocht gewankeld hebben — Oranje wanhoopde niet. Doch, met dezelfde moeilijkheden nog in grooter mate te kampen hebbende, besloot de Prins het geluk ter zee te beproeven. De mannen der vrijheid werden Watergeuzen, en de Nederlandsche Republiek, zoo als een voortreffelijk schrijver zich uitdrukt, 2) »dobberde gelijk een vlottend eiland, op de Noordzee, terwijl de Vader des Vaderlands uit het hart van Duitschland hare bewegingen bestierde.»

Middelerwijl werd door den Prins niets onbeproefd gelaten, om door verstandhouding met de welgezinden in het Vaderland, de eene of andere stad te bemachtigen, om tot een bolwerk te dienen, waaruit de dwingelandij meer van nabij zou kunnen bestookt worden. Bijna ware dit aan Deventer te beurt gevallen; doch bovenmenselijke beletselen vrijdelden den aanslag (1570). 3) Daartoe moest ook het onvergetelijk bedrijf van den onverschrokken Herman de Ruijter strekken (December 1570); 4) tot dat, bij de inneming van den Briel (1 April 1572), 5) de eerste vlam opsloeg, welke de smeulende brandstof ook elders weldra deed ontvlammen. Vlissingen en Veere verklaarden zich nu openlijk

1) Zie Mr. J. Scheltema, *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, D. III, St. III.

2) Simon Stijl, *De opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden*.

3) Door verstandhouding van binnen, hoopte de Prins *Deventer* te bemachtigen. De zware sneeuw belemmerde den marsch van *Dillenburg* naar *Wezel*; doch hij liet de sneeuw door eenige honderden boeren plat trappen: daarop echter volgde dooi weder, en een sterke toevoer van opperwater in den *Rijn*, waardoor de wegen onbruikbaar werden, en de tocht moest gestaakt worden.

4) Niet het ongeloofelijk bedrijf van den ossekoop, die zich met het kasteel in de lucht laat vliegen; maar zoo als de daad historisch is voorgedragen door Mr. W. C. Ackersdijk, in de *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, D. I, St. I, en door den Hoogleraar M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Burgerwoeping*. Ook in de *Afbeeldinghe ende Beschrijvinghe enz.*, boven aangehaald, wordt het geval naar waarheid voorgesteld. De Ruijter daarin genoemd: „een seer stout ende onversaecht crychsman, bestellinghe hebbende van Graaf Wilhelm van den Berge, uijt den name van den Prince van Oranien; en van zijnen dood leest men daar: „sij weken in een camer, daar sij haar in bebollewerkten soo sij best condon, ende de toeganghen dezer camer bestroijden sij met bussepulver, 'twelck sij aanstaken doe de Spaenjaerden nae de camer toegheloopen quaamen, daer deur de vijandt wel eenighe schade ontfinck, maer viel even dapper op haer aen. In dese camer was Herman de Ruijter alleen met drie van sijne soldaten; hij hadde een scherpsnijdende slachswerd in de vuist, daermede weerde hij hem seer dapperlijk tot der dood toe, ende versloech vele van sijne vijanden, van ghelijcken deden oock de drie soldaten, die bij hem in dese camer waren, doch eijndelijk werdt desen vromen heldt doot gheschooten ofte gheslagen, als oock meest al de soldaten die met hem dit casteel inghenomen hadden.” Het feit wordt oock vermeld in brieven uit het Archief van Nijmegen. Zie Nijhoffs *Bijdragen* D. VII bl. 269”.

5) De bijzonderheden van het innemen van den Briel, zijn vrij nauwkeurig te boek gesteld door Wagenaar, waarbij echter moe en gevoegd worden de *Nalezingen* van van Wijn.

voor den Prins van Oranje; meest al de Noord-Hollandsche steden volgden dit voorbeeld; maar de stoutmoedigheid van Lodewijk van Nassau moest de omwenteling voltooiën, welke het jaar 1572 vereeuwigd heeft.

Graaf Lodewijk was door het Fransche Hof naar Parijs gelokt; en te Fontainebleau was een overeenkomst getroffen, waarbij aan den Prins van Oranje bergen gouds werden beloofd. Bij deze onderhandelingen heeft het Fransche Hof voor 't eerst een ontwerp ter baan gebracht, aan welks uitvoering het sedert, tot op den huidigen dag toe, nimmer opgehouden heeft te arbeiden, om Frankrijks grenzen noordwaarts tot aan den Rijn uit te breiden. Coligny, dus was men overeengekomen, zoude met een leger naar de Nederlanden worden gezonden; de Prins van Oranje zou de souvereiniteit erlangen van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, en Frankrijk, voor de betoonde hulp, de Belgische gewesten, aan den Spanjaard ontveldigd, voor zich behouden. Tot de uitvoering van deze ontwerpen, werden met de Fransche krijgshoofden aanslagen beraamd, om, terwijl Oranje zich met een leger in Duitschland gereed zoude houden, onderscheidene frontiersteden bij verrassing te vermeesteren. Al deze aanslagen mislukten. Doch Graaf Lodewijk, toen hij aan het Fransche Hof op het kasteel van Blois zich met de Hoofden der Hugenooten over deze ontwerpen onderhield, had alleen het groote bevrijdingswerk in 't oog. Zijne nederlaag bij Jemmingen, die een geest van gewone sterkte voor altijd zou ontmoedigd hebben, had hem de hoop gelaten van nog eenmaal met betere middelen zijne verdrukte Kerk en zijn arm Vaderland te kunnen te hulp komen. 1) Nu betuigde hij, na bijna zes jaren door het land te hebben gezworven, naar de wereld daarvan te zijn »gedegouteerd»: maar daar hij zag dat de machtige hand Gods van zijne broeders en van hem niet was teruggetrokken maar hen staande hield, nu verwachtte hij voor de goede zaak voorspoediger tijden, zoo zij maar elkanderen de hand reikten. Toen hij dit schreef, de vrome held — op het kasteel van Blois, den 17den April 1572 2) — was zijne hand reeds gereed tot een krachtige handeling: Alva vernam het, vier weken daarna, toen hem, nog onder den indruk der mare van de verovering van den Briel, de tijding trof dat Mons in de macht van de Geuzen was gevallen.

Het was door de bemachtiging van Mons, dat Graaf Lodewijk begreep aan zijne twee oudere broeders de hand te kunnen reiken, en ofschoon

1) Brief aan Taffin, kort na de nederlaag geschreven.

2) De kennis der beide brieven zijn wij verschuldigd aan Mr. G. Groen van Prinsterer: die ze heeft meêgedeeld in de onschatbare *Arch. de la maison d'Or.* T. III p. 272 en 417.

zijne gangen door Alva's bespieders zorgvuldig werden nagegaan, wist hij evenwel zijne onderneming geheel voor hen bedekt te houden. Duizend man voetvolk, met schietgeweer gewapend, en vijfhonderd lichte ruiters werden heimelijk gebracht in een bosch tusschen Mons en Maubeuge. Op den 23sten Mei kwamen twaalf stoute gasten verkleed binnen eerstgemelde stad. Sommigen hadden zich voorgedaan als wijnkoopers, die een partij wijn te wachten hadden, welke niet dan voor het opkomen der zon kon vervoerd worden, zonder dat de hoedanigheid van den wijn daarbij leed. De portier werd derhalve door een drinkpenning overgehaald, om de poort vóór den gewonen tijd te openen: men maakte zich van hem meester, en liet Graaf Lodewijk met 40 ruiters binnen. Op alle punten der stad zich bij herhaling vertoonende, brachten zij de burgerij in den waan, dat een sterke krijgsmacht was binnengerukt, zoodat niemand zich durfde roeren. Het overige krijgsvolk kwam echter niet opdagen, en het gevaar, dat de Spaanschgezinde burgers te wapen zouden snellen, werd van oogenblik tot oogenblik meer dreigende. Nu rent Lodewijk ter stad uit; zoekt zijne bende, in het bosch verdoold, op; laat 500 ruiters, ieder een man van het voetvolk bij zich op het paard nemen, en snelt daarmede naar de stad terug. Maar de burgers, in 't geweer gekomen, hebben de poorten gesloten op ééne na, vóór welke men bezig is de brug over de gracht op te halen. Een Fransch Officier, een vlug paard berijdende, springt nog even bij tijds op de rijzende brug die door dat gewicht weder neervalt en de geheele paardenmacht met hare dubbele berijders rukt daarover, de poort door en de stad in. 1)

Aldus viel Mons in de macht van Graaf Lodewijk, en door den gevonden krijgsvoorraad en den dagelijkschen toevoer van volk, werd de sterke vesting spoedig in staat van verdediging gebracht. Het slagen van deze stoute daad had beslissende gevolgen. Alva, die door zijne verspieders alleen wist, dat de gevreesde tegenstander den vorigen avond door hen te Parijs gezien was, bevond zich te Bergen-op-Zoom, waar hij reeds zijn leger verzamelde, om de opgestane steden te gaan bedwingen, en hij vergat bij het ontvangen der tijding zoo zeer zijn karakter, dat hij zijn hoed op den grond wierp, en dien met zijne voeten trapte. Hij liet nu zijn opzet varen en besloot tot de herovering van Mons. De verwijdering der Spaansche krijgsmacht gaf ook aan de Zuid-Hollandsche steden gelegenheid tot den lang gedreigden sprong; stad bij stad in Overijsel en Drenthe volgden; Gelderland en Friesland vielen

1) Meer bijzonderheden uit de schrijvers daar aangehaald zijn te vinden bij Motley.

af; ook door de natie was nu het zwaard getrokken, de schede weg-geworpen.

Het verdient opmerking, dat de bovengemelde handelingen met het Fransche Hof geen gevolg hadden, dan voor zoo ver de zaak der vrijheid daarvan nut kon trekken. Het welgelukken van al wat daarbij beraamd was, zou de onafhankelijkheid van den Nederlandschen Staat, reeds bij zijne geboorte, op losse schroeven hebben gesteld. De verrassing van Mons had haar doel, voor de zaak van Nederland, bereikt, en nu moest Mons weder vallen: maar het viel zoo, dat aanval en verdediging even verdienstelijk konden geacht worden. 1) Alva belegerde de stad, welke reeds in het begin van Juni door zijn zoon Don Frederik berend en ingesloten was, met 28000 man en 32 vuurmonden. Hij had zich door liniën van contravallatie en circumvallatie zoo sterk verschanst, dat elke uitval van binnen vruchteloos, en een aanval van buiten ondoenlijk was; en aldus, met dien vasten wil welke hem eigen was, had hij besloten, zich niet in te laten met wie de stad mochten trachten te ontzetten, noch te wijken, voordat de vesting weder in zijne handen zou zijn. De Prins van Oranje was middelerwijl, met een leger van 14500 man voetvolk en ruim 3000 te paard, 2) uit Duitschland opgebroken, en had Roermond vermeesterd (4 Augustus). Mechelen, Oudenaarden en eenige andere plaatsen waren op zijne verschijning reeds voor hem gewonnen, toen de schrikmare van den Bartholomeus-nacht en van den moord aan Coligny gepleegd, hem de helsche kunstenaarjen openbaarde, welke al zijne verwachtingen op Fransche hulp in rook deden verdwijnen. Met te meer spoed trok hij nu tot ontzet van Mons. Er werden nadrukkelijke aanvallen op de Spaansche verschansingen gedaan, waarbij Graaf Hendrik zich wakker onderscheidde; 3) maar noch deze aanvallen, noch eenige uittartende houding konden Alva, in weerwil van de dubbele sterkte zijner krijgsmacht, uit zijne stelling tot een hoofdtreffen lokken. Romero, bloeddorstig en onstuimig, kon deze behoedzaamheid van zijn Opperbevelhebber niet dulden. Zijn plan echter tot een beslissenden aanval op het leger van den Prins werd door Alva verworpen, en hij moest zich vergenoegen met de vergunning van een

1) De bijzonderheden van het beleg van *Mons*, niet onbelangrijk voor de kennis der vorderingen in den aanval en de verdediging van vestingen, zijn het nauwkeurigst te vinden bij van Meteren.

2) De Prins zelf in een lijst *des gens de guerre, sans y comprendre Contes, Barons et aultre de bonne volonté* te vinden in de *Archives de la Maison d'Or*. T. III p. 467 geeft op 13500 *piétons sans les volontaires*, en 3100 ruiters: volgens andere opgaven had de ruitery een sterkte van 6000 paarden.

3) Zie de bijzonderheden uit de vroegere geschiedschrijvers en de later ontdekte brieven en oirkonden, bij Motley.

camisade — hemdetochten zijn deze nachtelijke verrassingen wel eens door onze puristen genoemd. De hier bedoelde van Romero was de meermalen verhaalde overrompeling in den nacht van den 11den September (1572), toen de Prins, volgens zijn eigen getuigenis, het alleen aan de waakzaamheid van zijn hond te danken had, dat hij aan de handen der Spanjaarden ontkomen is. 1)

Maar de Parijische Bloedbruiloft had reeds over den afloop van dezen veldtocht beslist. De Prins, zonder geld om zijn leger te betalen, hetwelk hij op de beloften van het Fransche Hof had geworven, was andermaal verplicht het veld te ruimen. 2) Hij trok naar den Rijn terug, en dankte zijn krijgsvolk af, niet zonder gevaar, van door de woeder te leur gestelde soldaten in de handen zijner vijanden te worden geleverd. Graaf Lodewijk, die door een hevige koorts lag aangetast, kreeg binnen Mons bericht van zijnen broeder, dat er geen ontzet meer te hopen was. Hierbij kwam, dat de Spaanschgezinde burgerij meer en meer onrustig begon te worden, en dat koning Karel IX te Parijs uit andere oogen was gaan zien dan toen hij in April te Blois zijn hof hield. De Franschen in dienst van Graaf Lodewijk kregen na den St. Bartholoméus bevel, zich van de verdere verdediging van Mons te onthouden en zoo spoedig mogelijk naar Frankrijk terug te keeren. 3) Er schoot dus niets over dan op een eervollen aftocht bedacht te zijn, en Alva rekende zich gelukkig, de vesting bij verdrag in handen te kunnen krijgen. 4) Op den 19den September werd een capitulatie gesloten, waarbij bepaald werd, dat de stad aan de Spanjaarden zou overgaan, maar de bezetting, met wapens, paarden en bagage, onder vliegende vaandels en met brandende lonten zou aftrekken. De bevelhebber bracht, van zijn ziekbed opgestaan, voordat hij zijne aftrekkende troepen volgde, een bezoek aan het kamp der belegeraars en werd dáár met dienstaanbiedingen overladen, en door de eerste legergrootten met handkussen

1) De vroegere verhalen, ook dat van Motley, kunnen nu worden aangevuld door dat van Roger Williams, die getuigt het meermalen van den Prins zelve gehoord te hebben. De Memoriën van Roger Williams zijn in 1864 door Mr. J. T. Bodel Nijenhuis uitgegeven in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht.

2) Vandaar zeiden onze voorouders van iemand die overal schulden had, dat hij *Duitschen en Walen* schuldig was.

3) Zie Mr. G. Groen van Prinsterer *Archives* T. III p. 512.

4) Er waren op de stad 14,534 kanonschoten gedaan, hetgeen echter slechts spelwerk is, bij hetgeen later, vooral in de belegeringen onder Lodewijk XIV, placht voor te vallen. Tot eene vergelijking strekke het beleg van Turin in 1706, waarbij, behalve 20,945 bommen, 113,637 kanonkogels verbruikt zijn. Bij de belegering van Mantua in 1799 werden 1200 schoten in de 24 uren gedaan. Het kasteel van Antwerpen in 't laatst van 1832 is door de Franschen bestookt met 27000 kanonkogels en 37000 houthuitergrenaten en bommen. Na de invoering van getrokken geschut en monsterkalibers houdt de vergelijking met vroegere tijden op.

vereerd en met hoogklinkende lofbetuigingen toegesproken. Toen ook hij een dag later nog lijdend aan de koorts, de stad verliet, in een langen nachtrok gewikkeld en in een open wagen gezeten, en hij Don Frederik in 't oog kreeg die voor zijn tent was gaan staan, deed hij den koetsier stilhouden om af te stijgen en den zoon van Alva nogmaals een groet van ridderlijke beleefdheid aan te bieden. Maar deze week, om den kranke van de moeite dezer wellevendheid te ontslaan, in zijne tent terug en deed hem door een zijner edellieden zijn afscheidsgroet brengen — en zoo trok hij heen, dien de vader haatte met den bittersten haat, en de zoon had aangestaard als den held, wiens stoute daden elk jeugdig krijgsmanshart met bewondering moesten vervullen. 1)

Oranje's tweede veldtocht was dus niet beter gelukt dan de eerste; zijn onbezweken moed stond eerlang op nog zwaardere proeven gesteld te worden. Bij elke mislukte onderneming verminderde wel niet het vertrouwen op zijn beleid, maar vermeerderde de verlegenheid om geld, en zonder geld was de strijd niet vol te houden, welke, zoo er iets goeds uit zou voortkomen, nog lang scheen te zullen duren. Thans, in Holland zelve zich bevindende, trachtte de Prins in deze dringende behoefte te voorzien; maar zijne bemoeiingen te dien opzichte strekten niet, om hem de gunst des volks te doen winnen; en zijne achtbaarheid verloor van haren invloed, door de uiterste gemeenzaamheid, waartoe hij zich dagelijks vernederen moest. 2) Welke verordeningen tot handhaving der krijgstucht hij ook maken mocht, zijne getrouwste medestanders wilden als vrijwilligers worden aangemerkt, die zich aan wetten noch krijgstucht te storen hadden. De onmenselijke wreedheden, door Lumeij en Sonoy gepleegd, moest hij toelaten, hoezeer zij even zeer andruischten tegen zijn gevoel, als zij strijdig waren met zijne inzichten. Daarenboven had Alva, na de overgave van Mons, de handen ruim gekregen; Mechelen, Zutphen en Naarden hadden hunnen afval op de afgrijpselijkste wijze moeten boeten, en vele andere steden waren onder het juk terug gebracht. Haarlem was, niettegenstaande de verbazendste inspanning, gevallen (12 Julij 1573); flauwmoedigheid was in veler harten geslopen, en de hachelijkheid van het ontzettend tijdsgewricht vervulde velen met angst. Inderdaad er werden bovenmenselijke krachten gevorderd, om in den toestand, waarin de Prins zich bevond, te volharden. Hij zelf gevoelde dit ten volle, en echter, hij wankelde niet. Hooren wij zijn gedenkwaardig antwoord, toen het Be-

1) *Arch. de la Maison d'Or* T. III, p. 515 en 517 en ahangsel van T. VI. 17.

2) Deze aanmerking is ontleend uit *Stijls Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden*.

stuur van Noord-Holland met Sonoy aan het hoofd, bij geschrifte aandrang om eene verklaring te hebben, op welken grond de hoop der volharding steunde, en of men van het verbond met eene of andere Mogendheid hulp te wachten had. »Aleer wij,» dus luidde het, »deze sake en bescherminghe der Christenen en andere verdruckte in dezen Lande hebben aangevangen, hebben wij met den Alleroppersten Potentaat der Potentaten alsulcken vasten verbont gemaect, dat wij en alle de gene, die vast daarop betrouwen, door sijn geweldighe ende machtighe handt, ten lesten noch ontset sullen worden, spijt alle sijne en onse vijanden, sonder nochtans dat wij alle middelen, die ons de Heer der Heyrscharen toegeschickt heeft, hebben, of willen laten voorbijgaan.» 1) Ook zijn broeder Lodewijk wankelde niet. Ook hij deed in diezelfde dagen de Noord-Hollanders weten, dat het lot van Haarlem hen niet moest ontmoedigen; »dat de eerste en voornaamste hulp tegen zulk een onverzoenlijken tyran een ferme resolutie is om te leven en te sterven voor een zoo rechtvaardige zaak als de dienst van God is; dat zij op het verlies van één of twee steden niet zien moesten, want dat God de zijnen wel weet te helpen te zijner tijd en plaats; en wat menschelike hulp betrof, dat hij meer dan ooit zich aangordde om daartoe mede te werken: maar dat zij niet moesten begeeren te weten welke hulp zij te hopen hadden, want dat het onverstandig zou zijn een onderneming van dien aard ontijdig bekend te maken.» 2) En dat de beide broeders de middelen, waarop zij wezen, niet ongebruikt lieten, werd weldra bewezen, door de overgaaf van Middelburg.

Mondragon, vergrijsd in den oorlog, maar op zeventigjarigen leeftijd nog in de volle veerkracht van zijn veldheershart, had met voorbeeldelooze hardnekkigheid gedurende twee jaar Zeelands hoofdstad verdedigd; alle pogingen om hem versterking toe te zenden, waaraan millioenen schats werden te koste gelegd, waren verijdeld: ten laatste zou Don Sancho d' Avila te Antwerpen met twee vloten het uiterste tot zijn ontzet beproeven. Maar toen de eene vloot, te Bergen op Zoom uitgerust om onder 't bevel van Romero Middelburg van leeftocht te voorzien, in een moorddadig scheepsgevecht op de Ooster Schelde, waar toen een stad Reimerswaal lag, door de Zeeuwen onder Loys van Boisot verslagen was (29 Jan 1574), moest Mondragon den strijd gewonnen

1) De brief en het antwoord, gedagteekend den 9 Augustus 1573 zijn te vinden in *het Leven aan Willem I*, D. II, bl. 373 en vlgg.

2) De brief in 't Fransch geschreven aan Philips van der Aa, gedagteekend Siegen 14 Aug. 1573 is uitgegeven door Dr. J. J. de Gelder in zijne verzameling *Brieven en andere bescheiden rakende het beleg van Alkmaar in 1573*. (Alkm. 1865.)

geven en weken de Spanjaarden uit Walcheren voor de beleidvolle volharding van den Prins en de dapperheid der Watergeuzen. 1)

Voor Holland, waar het belegerde Leiden met het lot van Haarlem bedreigd werd en de radeloosheid tot het uiterste was gekomen, had de Prins zijne hoop gevestigd op Graaf Lodewijk, wien hij had opgedragen in Duitschland voor de derde maal een leger bij een te brengen. Dit leger zou zich aansluiten aan de krijgsmacht van den Prins en deze zelf had Geertruidenberg als eerste en Bommel als tweede punt van vereeniging aangewezen. 2) Het had den wakkeren broeder Lodewijk, bijgestaan door zijn ouderen broeder Jan, die even wakker was in het aanknoopen van verbintenissen en het zoeken van geldbronnen, slechts mogen gelukken 6000 man voetvolk en 3000 ruiters aan te werven. Onaanzienlijk was dit saamgeraapte legertje tegenover de macht der vijanden die het zou te bestrijden vinden. De stoutmoedige aanvoerder besloot niettemin daarmede Holland en zijnen grooten broeder te hulp te snellen.

De veldtocht tot dat doel ondernomen is door onze vroegere historieschrijvers zeer onvolledig beschreven, en bij die oppervlakkige voorstelling viel het moeilijk Graaf Lodewijk van overijling vrij te pleiten. 3) Nu de brieven aan 't licht zijn gekomen, door de edele broeders in die dagen gewisseld, zijn de toestanden waarin zij zich bevonden hebben in meer bijzonderheden bekend geworden, en moet de nagedachtenis van Graaf Lodewijk, die vroeger wel eens aan de geestdrift zijner heldhaftigheid meer had toegegeven dan een Veldheer betaamt, 4) hier van allen blaam worden vrijgesproken. Daarom is het plicht geworden eenigzins uitvoerig dezen tocht te verhalen.

Uit Siegen opgebroken, vergezeld van zijne broeders Jan 5) en Hendrik, en onder een sneeuwstorm den Rijn zijnde overgetrokken, sloeg Graaf Lodewijk zich den 21sten Februari 1574, neder tusschen Aken en Maastricht. Van Maastricht zou de marsch door Brabant uitgaan naar Geertruidenberg. Twee medestanders, Guislain de Fyennes, Graaf van Chaumont, heer van Lumbres, 6) en Winandt van Breijll hadden een plan ont-

1) Bijzonderheden vindt men bij 's Gravezande, *Tweede eeuwfeest der Middelburgsche vrijheid*.

2) *Arch. de la Maison D'Or*. Supplément p. 155*.

3) Ook in den Eersten Druk van dit werk is die blaam op dezen dappersten voorvechter onzer vrijheid geworpen.

4) „*Le Comte*,” schrijft Mr. Groen van Prinsterer (*Arch. T. III p. 257*, „*prenoit quelquefois trop exclusivement conseil de sa valeur*.”)

5) *Arch. T. IV. 369*.

6) Zijn vader Eustache behoorde tot de verbonden Edelen. Zie Te Water, *Verbond der Edelen*, Dl. II bl. 397, die aanteekeent dat Guislain later Spaanschgezind geworden is.

worpen om hem bij verrassing in Maastricht te doen binnendringen door een bres, die zich in den vestingmuur bevond, breed genoeg om 50 man in het front binnen te laten, ter plaatse waar de gracht slechts twee voet diep was. 1) Zij hadden daartoe ruim 1500 gewapenden aangeworven, die ter beschikking van Graaf Lodewijk zouden zijn, en hadden reeds den 4den Februari gemeld, dat hij »haast moest maken om redenen die zij niet konden schrijven.”

De bemachtiging van Maastricht, terwijl ook in Antwerpen tegen den 5den Maart een opstand werd voorbereid, zou voor de houding der bevolking van Brabant beslissend hebben kunnen zijn. Prins Willem had den 6den Januari aan de drie broeders geschreven, 2) dat hij verlangde te weten hoe ver zijn broeder Lodewijk met de voorbereidselen tot zijn tocht al gevorderd was en zijne bezorgdheid niet ontveinsd, dat het meer steden gaan zou als de goede stad Haarlem, die men zoo lang op hulp had moeten laten hopen, tot zij de prooi hunner onmenschelijken vijanden was geworden. Aansporingen als deze moesten alle werking ontnemen aan de bedenkingen die bij koel beraad zich voordeden, dat de voorhanden krijgsmacht niet sterk genoeg was, dat de huurlingen van overal bijeengebracht niet geoefend genoeg waren, dat het jaargetij niet ver genoeg gevorderd was om voor manschappen en paarden leeftocht te kunnen vinden, dat de beloofde hulptroepen uit Frankrijk nog niet kwamen opdagen, dat de onderhandelingen over andere hulp nog tot geen uitkomst hadden geleid. Nu de voorzichtigste der broederen geschreven had, dat vertraging van uitvoering onherstelbare schade zou veroorzaken en dat de broeders wel moesten begrijpen dat er voortvarendheid vereischt werd, 3) nu kon de stoutmoedigste der broederen, de vurigste in 't geloof aan hunne gemeenschappelijke roeping en aan Gods hulp tot bevrijding van de Nederlanden, niet dralen met te velde te trekken. Zoo nu de tocht moest achterblijven, schreef hij, 4) dan ware 't duizendmaal beter geweest er nooit aan gedacht te hebben, dan de Hollanders en Zeeuwen in vertwijfeling te brengen. — Reeds kwam hij te laat om zich van Maastricht te verzekeren.

Requesens, die Alva in de Landvoogdij was opgevolgd, vernemende dat Graaf Lodewijk in het veld was verschenen, deed terstond het beleg van Leiden opbreken en droeg aan Don Sancho d'Avila op, om den dreigenden vijand met alle macht te keer te gaan. Uit alle steden

1) *Arch. T. IV. p. 334.*

2) *Arch. T. IV. p. 320.*

3) *Arch. T. IV. p. 322.*

4) 21 Jan. Zie *Arch. T. IV. p. 326.*

trokken nu de Spaansche bezettingen met de belegeringstroepen van Leiden naar Limburg, terwijl Graaf Lodewijk op den rechter Maasoever tegenover Maastricht eenige dagen werd opgehouden door den allerongunstigsten toestand waarin een rivier zich bevinden kan om er in de nabijheid van den vijand met troepen over te trekken — drijfjts in den stroom. Reeds den 27sten Februari werd de Spaansche bezetting van Maastricht aanzienlijk versterkt, en het eerste gevolg hiervan was, dat het volk door Lumbres en van Breijll geworven met alle bekende voorstanders van den opstand uit de vesting werden gejaagd. Hiermede kon de toeleeg op Maastricht als mislukt worden beschouwd.

D'Avila kwam met een aanzienlijke macht den 8sten Maart te Maastricht, en Graaf Lodewijk werd nu dagelijks bemoeielijkt door aanvallen op de dorpen waar zijne soldaten ingelegerd waren of zich van leeftocht moesten voorzien. Het werd noodig zijne troepen, waarvan hij reeds een 1000 man had zien verlopen en die tot hertoe verstrooid waren om op den boer te kunnen leven, samen te trekken en een stad te bemachtigen, om aldaar de Fransche hulpstroepen af te wachten. In den morgen van den 13den Maart had hij zijn legertje vereenigd in de nabijheid van Roermond, hopende die stad door verstandhouding daar binnen bij verrassing te bemachtigen, daar hij geen geschut had om haar door geweld meester te worden. Maar de bevelhebber van het Spaansche garnizoen, de kapitein De Val, was gewaarschuwd en had den raad gekregen al wat er op het platte land rondom de stad gading van den vijand zou kunnen zijn binnen te halen, en alle vaartuigen die aan den rechter-oever der rivier lagen naar den anderen oever over te brengen. 1) Deze maatregelen, waaruit bleek dat de Spanjaard op zijne hoede was, moesten den aanslag doen opgeven en hadden een belangrijk verlies ten gevolge. Den 18den Maart lieten de troepen zich overvallen door de Spanjaarden onder Mendoza, die 's nachts met behulp der vaartuigen over de Maas was gekomen, en 700 man lieten daarbij het leven. Weder teruggekeerd naar de kantonementen bij Valkenburg en Gulpen, werd Graaf Lodewijk den 3den April daar weder bestookt door een uitval van D'Avila uit Maastricht, niet zonder verlies. Aldus genoodzaakt Maastricht ter zijde te laten en meer benedenwaarts van den stroom den overgang over de Maas te beproeven, schreef hij den 4den aan den Prins uit zijn kamp bij Carlitz, een gehucht in de Limburgsche gemeente Wittem »dat de rivier wel te doorwaden en de marsch rechtstreeks naar Geertruidenberg wel te ondernemen was, vooral indien zijn

1) *Arch. T. IV. p. 352.*

broeder uit Geertruidenberg, al ware het slechts met een sterke afdeling zijner troepen, tot Eindhoven hem te gemoet trok, maar hij had twee edellieden naar de Fransche hulptroupen, die nog in het bisdom van Trier waren, afgezonden, om haar aanmarsch te verhaasten; van uur tot uur wachtte hij het bericht van haar aankomst; hij mocht haar nu niet in gevaar brengen van afgesneden te worden: zoo het evenwel ondoenlijk werd bevonden de Maas over te komen, dan moest hij den weg naar Nijmegen inslaan, en zou hij, tusschen Grave en Tiel door, trachten het andere punt ter vereeniging aangewezen, Bommel, te bereiken." Van de verwachte Fransche troepen kwam inderdaad een klein gedeelte aan, maar het gros bleef achter en het was duidelijk, dat het in 't geheel niet zou volgen.

Misschien ook vernam Graaf Lodewijk, hoe aanzienlijk de macht van d'Avila reeds geworden was, gereed om hem het hoofd te bieden. Althans den 7den schreven de broeders aan Prins Willem, dat zij besloten hadden naar den Bommelerwaard te trekken in de vroeger opgegeven richting: zij hoopten dat hun broeder hun tot Heerewaarden, of hooger op, met volk, schepen, schuiten en ponten zou te gemoet trekken. Toen de prins deze brieven ontving, antwoordde hij oogenblikkelijk, dat de tijdingen van zijne broeders ontvangen, over wier lot hij ongerust was, hem meer dan welkom waren, en dat hij terstond aan een goed aantal zijner kapiteinen geschreven had om onverwijld naar de omstreken van Tiel op te rukken: hij zou bevelen geven om schuiten en andere benooidigheden voor hen gereed te maken en dacht zelf spoedig zich daarheen te begeven. 1) Ook aan deze laatste toezegging voldeed de Prins. De brieven zijner broeders had hij eerst in den avond van den 12den en in den morgen van den 13den April te Dordrecht ontvangen; noodige zaken riepen hem eerst naar Delft, en reeds den 15den bevond hij zich te Gorcum. Zijne troepen waren spoedig tot een aantal van 6000 in den Bommelerwaard vereenigd, en schepen en schuiten lagen gereed. Maar het bleek dat ook de Spanjaarden in die streken niet stil zaten. Aan den Waaldijk, ten zuiden van Geldermalsen, lag het aloud adellijk slot Waardenburg, bewoond door de weduwe van Arkel, Vrouwe van Waardenburg, en haar gezin. Zij schijnt een kloeke vrouw geweest te

1) Bor verhaalt, dat de Prins aan eenige zijner familiere vrienden zou gezegd hebben, dat de komst van zijn broeder hem lief en aangenaam was, maar hij wel mocht lijden, dat hij met zijn leger 100 mijlen van daar was. Zoo die woorden gesproken zijn, kunnen zij geen andere beteekenis gehad hebben, dan dat de Prins in den tocht veel gevaar zag en sidderde als hij dacht aan het lot dat zijne broeders zou kunnen treffen. Geen enkel woord noch daad is er tot hiertoe bekend, waaruit eenige afkeuring van het besluit door de broeders genomen, zou kunnen blijken.

zijn; vast in hare beginselen en trouw gehecht aan den koning van Spanje, had zij 300 Spaansche soldaten in haar uitgestrekt kasteel binnengelaten. De overtocht over de Waal kon daardoor belemmerd worden en Prins Willem gaf last tot de bestorming. Tweemaal werd de aanval afgeslagen. Toen kwam er grof geschut uit Bommel, het kasteel werd ingenomen en in brand gestoken, en de Vrouwe van Waardenburg met haar gezin gevankelijk naar Bommel gevoerd, waar de Prins haar een vrijgeleide gaf om zich ongedeerd te verwijderen. 1)

Maar toen dit gebeurde, was het lot van den veldtocht reeds beslist. Te Bommel vernam de Prins een gerucht, dat in het leger van zijn broeders de desertie steeds toenam en schreef hij hun, dat, zoo dit zoo ware, zij in bedenking moesten nemen met drie- of vier duizend man en een duizend ruiters in de richting van Embden te trekken, opdat het volk in Holland niet de laatste hoop mocht verliezen en men het ten minste nog eenig uitzicht op hunne komst mocht kunnen geven — het was te laat. 2)

Op den 11den April — het was Paschen — stelde Graaf Lodewijk zich in beweging langs den rechter Maas-oever, in de richting van Nijmegen. Vermits het geld begon te ontbreken om de soldijen te betalen, kwamen de broeders overeen, dat Graaf Jan zich naar Keulen zou begeven om voorziening in dien nood te zoeken: wierd daarin niet voorzien, de ontbinding van hun leger door het verlopen van alle Deutsche huurlingen zou spoedig moeten volgen.

Zoo scheidde Graaf Jan zich van zijne broeders om voor het vaderland behouden te blijven: Lodewijk en Hendrik gingen het laatste bloed dat door hunne aderen gestroomd heeft, storten voor de zaak der vrijheid. Den 13den kwamen zij met hun leger in het dorp Mook aan. D'Avila, die langs den linker Maas-oever hun ter zijde gebleven was, onderricht van deze beweging, rukte met versnelden marsch vooruit om hun den pas af te snijden, sloeg een schipbrug over de rivier, trok er met zijn leger over zonder dat Lodewijk daarvan eenige kondschap had, en in den avond van den genoemden dag, stiet de ruitery, van weerszijden ter verkenning uitgezonden, plotseling op elkander. Hieruit volgde een schermutseling, waarbij Lodewijks ruiters, door hem zelve aangevoerd, de Spaansche ten eenenmale overhoop joegen, en zekeren overste Lasso, een bloedverwant van Requesens, gevangen namen. Den volgenden morgen (14 April 1574) toonde men zich beider-

1) *Archiv.* T. IV. p. 382.

2) *Archiv.* T. IV. p. 370.

zijds genegen, een kamp te wagen, en maakte men zich bij het krie- ken van den dag gereed tot den strijd. Lodewijk had voor het dorp Mook een verschansing met een diepe gracht laten opwerpen, welke hij bezette met 10 vendelen voetvolk. 1) Zijne overige infanterie, uit- makende 25 vendelen, plaatste hij ter rechterzijde van het dorp in een enkel vierkant, en de ruitery, ten getale van 1800 of 2000 man in vier hoopen. De bekrompenheid van het terrein, een smalle vlakte be- grensd door de Maas aan de eene zijde en aan de andere door de reeks van hoogten, die zich over de Mookerheide verheffen, noodzaakte hem, zijne ruitery zoo te plaatsen dat zij gedeeltelijk vóór het voetvolk ge- schaard stond, strijdig met den regel der toenmalige taktiek, volgens welke de ruitery altijd hare plaats had op de vleugels. De Spanjaard, voor wien dit nadeel evenzeer bestond, behielp zich met zijne rui- terij halvemaanswijze te scharen op den linkervleugel naast het voet- volk, welks rechtereugel aan de Maas stiet. Had deze plaatselijke on- gelegenheid voor de bewegingen der ruitery Graaf Lodewijk, die in zijne ruitery de voorname strijdkracht van zijn leger had, moeten doen gehoor- geven aan den raad, door sommigen hem den vorigen avond gegeven, om een andere kampplaats te kiezen? Of waren aan een aftocht niet- nog ongunstiger kansen verbonden? Misschien oordeelde zijn krijgskun- dig hoofd zoo; misschien ook opgewonden door het voordeel, dien dag behaald, zijne reeds vermoeide soldaten willende sparen, en niet gewoon op zijde te gaan, als hij eenmaal zijnen vijand onder de oogen was ge- treden, hoopte hij, de ongunstige gesteldheid van het terrein gemakke- lijk te zullen te boven komen.

De slag werd door de Spanjaarden aangevangen, met een aanval op de verschansing vóór het dorp Mook dat zich tusschen de beide le- gers bevond. De verschansing werd, onder aanvoering van Mondra- gon, stormenderhand ingenomen. Doch nauwelijks waren de Spanjaarden daar binnen, of een gedeelte der 25 vendelen, bezijden het dorp in het vierkant geschaard, schoot toe, en joeg den vijand de verschan- sing weder uit. d'Avila, die het opperbevel voerde, ziende dat de zijnen het niet hielden, liet terstond versche troepen aanrukken; de verschansing werd nu op nieuw besprongen met zooveel geweld, dat de verdedigers de vlucht namen; en, daar de een den ander mede- sleepte, dreigde de verwarring zich aan de geheele infanterie mede

1) Niet met geschut. Lodewijk had in het geheel slechts twee kleine veldstukjes bij zich, en het blijkt niet, dat daarmede iets uitgericht is. Het is dus een pralerij van Strada, wanneer hij zegt, dat de Spanjaarden bij Mook al het grof geschut van Graaf odewijk vermeesterden.

te deelen. Graaf Lodewijk en zijne Medebevelvoerders snelden toe, om de vluchtenden tot staan te brengen: vruchteloos; ook hier werd de gewone kreet der huurlingen gehoord: geld, geld! De Spanjaarden, in den oorlog volleerd, voorziende het gevaar van afgesneden te worden door Lodewijks ruitery, welke tot den aanval gereed stond, en vermoedende, dat de vlucht hunner vijanden een krijgslist was, om hen in dien strik te lokken, betoonden voorzigtelijk hunne drift ter vervolging, en hielden stand vóór de veroverde verschansing. Nu begon het tweede bedrijf van den slag, in een ruitergevecht, hetwelk de overwinning ten voordeele der Spanjaarden besliste, door een kunstgreep, waarvan de eer aan den Spaanschen Ritmeester del Monte wordt toegeschreven. Lodewijks ruitery, namelijk, was meest met schietgeweer gewapend — men heeft sedert dergelijke bereden schutters karabiniers genoemd, in de taal van Hooft heeten zij bus-ruiters en zinkroer-ruiters. De Spaansche ruitery bestond grootendeels uit speerruiters of geharnaste lanciers. De vechtwijze der eersten tegen de laatsten was gewoonlijk deze, dat de karabiniers, in een dichten drom geschaard, in den draf vooruit reden, hunne karabijnen losten, en dan rechts- en links-om zwenkten, ten einde zich achter den hoop te herzamelen, op nieuw te laden en zich dan weder aan te sluiten. Bij dit omzwenken werden zij, wel is waar, dikwijls door de lanciers in den rug gereden en afgesneden: doch de voornaamste kracht dezer speerruiters, in het geven van een samenhangenden schok bestaande, werd aldus meestal gebroken. daar zij, door het schieten gedund en in hun aanrennen opgehouden of in wanorde gebracht werden; en dan grepen de karabiniers naar het zijdgeweer om er verder op in te houwen. Om tegen dit gevaar gedekt te zijn hadden d'Avila's onder-bevelhebbers hunne karabiniers in drie hoopen voor de overige ruitery geplaatst, om den aanval der staatsche ruitery te ontvangen en te beantwoorden, en dan, even als deze, ter zijde om te zwaaien, en voor de speerruiters plaats te maken om toe te rennen. De eenige karabiniers die d'Avila onder zijne vanen had waren een eskadron van den beginselloozen Nederlander Maarten Schenck van Nideck, sterk 200 man: dezen kwamen nu te staan vóór het gros der ruitery, bestaande uit Spaansche lanciers en Duitsche zwarte huzaren. Graaf Lodewijk, van zijne ruitery de beslissing van den slag moetende verwachten, plaatste zelf zich aan de spits en, de sabel in de vuist, rende hij met zooveel geweld er op in, dat de karabiniers ijlings naar ééne zijde omzwaaiden en verdwenen. Maar nu stond hij ten doel aan de volle kracht der daarachter geschaarde Spaansche lanciers, die oogenblikkelijk goed aan-

eengesloten toerenden en zijne ruitery van één scheurden, terwijl de Duitsche huzaren zich in kleine troepen splitsen om in te dringen waar zich een opening mocht aanbieden: de verwarring werd algemeen. Toen zal het geweest zijn, dat ook de bestorming van Mook in een algemeenen aanval van al het Spaansche voetvolk hervat werd. De Spanjaarden stormden op nieuw de verschansing binnen en er ontstond een moorddadige worsteling waarin zij ten slotte verwinnaars bleven. Het was een ijselijke slachting: die niet op de kampplaats bleven, vonden den dood in de rivier of kwamen om in de vlammen der boerenwoningen waarin zij een schuilplaats zochten; slechts weinigen ontkwamen door de vlucht. 1) Bij de algemeene nederlaag was er één punt waar de overwinning was behaald, het was waar Lodewijk zelf gestreden had. Het bloed moet hem gekookt hebben op het gezicht van den Nederlandschen edelman die daar gereed stond de bevrijders van zijn vaderland te bevechten, en de voldoening groot geweest zijn, toen hij hem verbijsterd vluchten zag. De verschrikking der ruiters van Schenck was zoo groot, dat het geheele eskadron zich in de rivier wierp, en de ontkomenen te Grave het gerucht verspreidden dat 's Konings leger onder d'Avila verslagen was.

Toen Graaf Lodewijk de nederlaag van zijn geheele leger zag, verzamelde hij nog een kleine ruiterbende om zich heen. Zijn 24jarige broeder Hendrik en de veel belovende jonge Hertog Christoffel, zoon van den Keurvorst van de Paltz beyonden zich bij hem. Of het heldhaftig drietal bedoeld heeft te midden van het overwinnend leger over de lijken hunner vijanden zich een weg te banen, of zij gemeend hebben de verdere slachting hunner soldaten nog te kunnen voorkomen, of zij in een wanhopigen strijd gewild hebben den heldendood te vinden op hetgeen de krijgsman »het bed van eer" noemt — niemand heeft het ooit geweten. Zij lieten in dit laatste bedrijf van den slag het leven, maar hunne lijken zijn nooit gevonden. Volgens sommigen zijn zij in het heetste van het ruitergevecht van hunne paarden gestooten, en hunne lichamen of terstond onder de hoeven der paarden vertrapt en onkenbaar geworden, of later beroofd en uitgekleeft, onder de overige lijken vermengd geraakt. Anderen verhalen, dat zij in een boerenwoning, waar zij zich tot het uiterste verdedigden, door de vlammen zijn omgekomen. Eindelijk zijn er geweest, die verhaald hebben, dat Lodewijk, gekwetst naar de rivier zijnde gekropen om zijn dorst

1) De opgaven van Spaansche zijde geven 4000 dooden, van deze zijde 2000 en 500 ruiters. Zooveel is zeker, dat het leger vernietigd was. De spreekwijze is nog niet vergeten, waarbij men iemand, op wien men gebeten is, naar de Mookerhei verwenscht.

te lesschen, door eenige boeren is afgemaakt, om zijne wapenrusting zich ten buit te maken.

Zoo waren wederom twee helden uit het doorluchtig huis van Nassau voor de zaak van Nederland gevallen. Dat de Spanjaarden door den dood van Graaf Lodewijk van een geduchten vijand bevrijd werden, bewijst de haat, tegen hem aan den dag gelegd door de Spaanschgezinde schrijvers, die echter aan zijne dapperheid recht laten wedervaren en zijnen heldendood roemen. De getuigenissen van tijdgenooten gewagen van zijne innemende manieren, van zijne begaafdheid om zich kort, krachtig en volledig uit te drukken, en van andere hoedanigheden, welke hem doen kennen als een Edelman, wien slechts een weinig behoedzaamheid ontbrak, om hem een volmaakt Veldoverste te doen zijn. 1)

Voor Prins Willem was het verlies onherstelbaar van een drietal broeders, wier heldenarm door blakenden ijver voor de goede zaak werd bezield, terwijl hunne broederlijke genegenheid alle ijverzucht en miskenning zijner inzichten buitensloot. Maar wat hem ook mocht treffen, hij bleef, als schutsman van Nederland, onverzettelijk op zijnen post. Wat ook een Requesens, een Johan van Oostenrijk mochten in het werk stellen, hij verijdelde al hun ontwerpen. Onder zijne leiding kreeg de opstand een geregelde houding, en breidde zich zoo zeer uit, dat van al de Nederlandsche gewesten er nog slechts twee, Luxemburg en Namen, aan Spanje getrouw waren gebleven, toen de meest geduchte bestrijder der Nederlandsche vrijheid optrad in Alexander Farnese, Prins van Parma. 2) Zij die in een onderzoek willen treden van het krijgs-

1) Bilderdijk in zijne *Geschied. des Vaderlands* D. VI. bl. 47, na gemeld te hebben dat Lodewijk van Nassau de volmaaktste der Ridders van Europa genoemd werd, voegt er bij: „Schoon zijn houding in de portretten die *élégance* niet heeft die wij ons daarbij voorstellen.” Hij dacht daar niet aan, de groote dichter, toen hij in 1821 den Prins van Oranje, later Willem II, in een gedicht (D. VIII. bl. 241) aansprak als den Prins in wien de naam niet alleen en de moed, maar ook de gestalte herboren waren van „de eer der Ridderen” zijn naamgenoot Lodewijk van Nassau. En wat den naam betreft: de meening dat Koning Willem II onder zijne namen ook dien van Lodewijk droeg naar Lodewijk van Nassau heeft aanleiding gegeven tot een onjuiste opmerking te dezer plaatse in den Eersten druk van *N. H. T. L.* De schrijver verkeerde nog in die dwaling, toen hij zijn *Leven van Willem II* voor het eerst uitgaf. Hij heeft vóór de verschijning van de tweede uitgaaf van dat werk ontdekt, dat ónder andere namen ook die van Lodewijk aan Willem II gegeven is, niet naar den broeder van Willem den Zwijger, noch naar dien van den eersten Koning van Engeland uit het Huis van Brunswijk-Hannover, maar naar een der peters, Prins Ludwich van Pruisen, een bij de moeder bijzonder geliefden broeder. — Getuigenissen over Lodewijk van Nassau zie men in Beauforts *Leven van Willem I* D. II bl. 472, en van Kampens *Vaderlandsche Karakterkunde* § 140. Mr. G. Groen van Prinsterer heeft in de prolegomena van T. IV der *Archives* en p. 398 en in zijn *Heiligorlee en Ultramontaansche Kritiek* (1868) de nagedachtenis van den edelen held tegen miskenning en laster met de wapenen der historische kritiek voldingend verdedigd.

2) De hoogleeraar J. P. van Cappelle had ondernomen, den worstelstrijd onzer vaderen tegen Parma, in eene historische ontwikkeling te boek te stellen; doch zijn vroeg-

beleid waarmede Willem van Oranje, wien bij voortduring het opperbevel der krijgsmacht van den nieuwen Staat was toebetrouwd, alle oorlogsplannen hielp ontwerpen en bestuurde, zullen bevinden, dat elke uitkomst, welke, sedert Parma's verschijning, de Spaansche heerschappij weder eene schrede voorwaarts liet gaan, nu eens door de langzame beraadslagingen of de vreesachtigheid van 's Lands Staten, dan weder door de dubbelhartigheid van Oranje's benijders, en altijd door omstandigheden buiten hem werd te weeg gebracht. Zoo was in den jare 1578 zijn voornemen geweest Don Johan van Oostenrijk binnen Namen te overvallen, en was werkelijk het leger tot dit oogmerk derwaarts getrokken. Doch, terwijl de Staten aarzelden en den tijd met onderhandelingen verspilden, had de vijand een geduchte houding aangenomen, en Farnese's volkomene overwinning in den noodlottigen slag bij Gemblours (31 Januari), was een gevolg van het gebrek aan vastheid bij 's Lands Staten, en scheen de eerste stap te zijn tot terugkeer onder het oude juk. 1) Maar Oranje bespeurde weldra, dat de zuidelijke Provinciën, met haren flauwen vrijheidszin, die wel eens opblaakte, als een stroovlam, maar even spoedig weder uitdoofde, en met haren eerezuchtigen Adel, najverig tegen hem en tegen elkander, een zwakke borstwering zou zijn tegen de aanvallen van Spanje, geleid door een krijgsheld als Farnese. Hij handelde, om de uitdrukking van een uitmuntend schrijver 2) te gebruiken, als een voorzichtig veldheer, die, daar de vijand de overhand dreigt te krijgen, met zijne beste troepen terug trekt, ten einde op de ingekorte kampplaats krachtiger tegenweer te bieden. En wie waren deze beste troepen? De onbedwingbare Friezen, de krijgshaftige Gelderschen, de stoutmoedige Zeeuwen, de verdedigers van Haarlem, Alkmaar en Leiden, met één woord, de Noord-Nederlanders. Dezen, reeds verbonden door meerdere gelijkheid van aard en zeden, scheurden voor altijd, openlijk en plechtig, den band los, welke hen nog aan Filips hechte, en werden, in de Unie van

tijdige dood heeft ongelukkiglijk deze onderneming afgebroken. Wij zouden anders in keurigen stijl, een onpartijdige voorstelling bezitten van dien buitengewonen krijgsheld, die, door velen verfoeid, door anderen vergoed, door elken hoogschatter van militaire verdiensten met bewondering behoort beschouwd te worden, hoe hij anders over den begunstiger van den moord van Willem I denken moge. Van Cappelle was met zijn werk gevorderd tot aan de vermeerstering van Maastricht door Parma in 1579, toen de dood des beminden schrijvers zijne taak onvoltooid liet. Het afgewerkt gedeelte is in het licht gegeven in de *Nagelatene bijdragen tot Natuurkunde en Geschiedenis*, door J. P. van Cappelle, uitgegeven door Mr. D. J. van Lennep, Haarlem 1851.

1) De slag bij Gemblours is sierlijk beschreven door van Cappelle, t. a. pl., bl. 161 en volg.

2) W. Broes, Willem I, in *betrekking tot de scheuring der 17 Nederlandsche gewesten*.

Utrecht, gesloten den 23sten en afgekondigd den 29sten Januari 1579, tot een gemeenschappelijk krijgs- en vrijheids-verbond vereenigd. Om dit groote werk tot stand te brengen, werd Oranje bijgestaan door het schrander doorzicht van zijn broeder Jan van Nassau, die, bij zijne bemoeiingen voor het geluk van Nederland, boven alle verdenking van eierzucht of eigenbelang verheven, in de dankbaarheid der nakomelingschap een ruime plaats verdient naast zijne heldhaftige broeders. Heeft hij niet op slagvelden zijne dapperheid ten toon gespreid, het was omdat er niemand anders gevonden werd van zoo groote bekwaamheid om in het buitenland en het binnenland de tallooze onderhandelingen te leiden, wier welslagen voor de bevrijding van Nederland even onmisbaar was als het geluk der wapenen. Zoo trok hij te velde met zijn broeder Lodewijk in diens laatsten veldtocht, maar ontkwam hij aan de nederlaag op de Mookerheide, omdat zijn werkdadige geest redding moest gaan zoeken in den financieelen nood. Hij was ook — zoo men aan een staatsdienaar van de zestiende eeuw, door den Souverein belast met het opperbestuur van het krijgswezen, den hedendaagschen titel mag geven — de eerste Minister van Oorlog van de Republiek der Nederlanden. Het eerste vendel soldaten 1) van de Generaliteit der Geunieerde Provinciën is onder zijn bestuur in dienst genomen, en hij heeft persoonlijk het bevel gevoerd bij het eerste wapenfeit van den pasgeboren staat, het berennen en beschieten van Amersfoort, om die stad te dwingen toe te treden tot de Unie van Utrecht. 2)

Onmetelijk zijn de verplichtingen, welke het Vaderland, ja, geheel Europa heeft aan het edel vijftal, welks ijver voor de verlossing dezer Landen hier in eenige trekken geschetst is. 3) Aan het hoofd van hen staat ten eeuwigen dage, in de dankbare vereering van elken vrijheidsvriend, de grootste van Neêrlands Makkabeën, de vereeuwigde Willem I. Hem, den grondlegger van dien zoo wonderlijk ontstanen, zoo roemrijk verdedigden, zoo zichtbaar beschermden Staat, wordt met het volste recht, door de eenparige stem van alle oprechte Nederlanders, nog heden ten dage, de eernaam gegeven van Vader des Vaderlands. De laatste zijner woorden, toen het bloed reeds uit zijne doodwonde drupte,

1) Van 113 man onder hopman Berck. Deze sterkte van 113 man is toen normaal geworden voor het vendel of de kompanje in het staatsche leger.

2) Over de zoogenaamde belegering van Amersfoort, over de opdracht van het opperbestuur der krijgzsaken aan Graaf Jan van Nassau, en over den staat der regeering in die dagen, kan men raadplegen de *Geschiedenis der Regeering in de nader geunieerde provinciën* (1579—1585) door Dr. P. L. Muller. Leiden 1868.

3) Graaf Jan heeft in zijne vier Zonen, weder dappere helden aan het Vaderland geschonken. De drie jongsten lieten het leven in den strijd voor de vrijheid, en de oudste, Willem Lodewijk, Stadhouder van Friesland, bekwam reeds vroeg eene wonde, waardoor hij zijn geheele leven lang kreupel ging.

getuigen, hoe zijne geheele ziel blaakte voor het geluk van dat volk, voor welks verlossing hij met vaderlijke liefde gewaakt en gewerkt had, en welks aanvoerder en raadsman hij tot zijn laatsten ademtocht geweest was. Maar ook dat volk had zich niet onwaardig betoond, zulke voorvechters gevonden te hebben; en de heldenmoed van Neêrlands burgerijen verdient wel in een afzonderlijk tafereel geschetst te worden.

HELDENMOED DER BURGERIJEN

„Hoewel dit volk zich anders uitermate veel laat vergheven, staat te weten, dat aan zijn geduld, eindelijk te berste getreden met het roeren der vrijheid, geen houden meer oft heelen is: sulx het, noch overmacht, nocht eenigherley hachlijkheit aanziende, door vlam en door spietsen streeft.”

HOOFTS *Nederl. Hist.*

De heldenmoed van de Nederlandsche natie heeft nooit zichtbaarder en luisterrijker uitgeblonken, dan toen zij, in hare eigene Steden bestookt, den vaderlandschen grond, tegen de terugkeering der Spaansche dwingelandij, voet voor voet moest verdedigen. 1) In het open veld is de lof harer dapperheid, door de vermenging van vreemde troepen, zelden geheel zuiver geweest. Het is waar, ook de bezettingen der steden bestonden niet zelden gedeeltelijk uit gehuurde vreemdelingen, Duitschers, Franschen, Schotten, 2) Engelschen, Walen; maar deze omstandigheid verhoogt veeleer den roem der burgers, die aan de overmacht, waarmede zij werden aangevochten, hardnekkig het hoofd hebben gebo-

1) De moedige bedrijven, door welke de steden het eerst het juk der Spaansche overheersching hebben afgeschud, als zijnde zonder eenig krijgskundig belang, worden hier met stilzwijgen voorbijgegaan. Men kan die bijeenverzameld vinden in de *Geschiedenis der Burgerwapening*, door den hoogleeraar Siegenbeek.

2) De Duitschers hebben zich altijd onderscheiden door hunne gedurige mouterijen, de Schotten door eene groote hardnekkigheid in het vechten. Daarom zeiden onze ouden, wanneer twee partijen zich hevig tegen elkander hadden doen gelden: het is er Schotsch toegegaan. Een andere spreekwijze, uit de tijden ontleend, waarover wij handlen, is, wanneer wij van een akeligen staat van zaken zeggen: het ziet er Spaansch uit.

den. Immers, in die gehuurde bezettingen zelven hadden zij, als de nood op het hoogst klom, ook van binnen meestentijds vijanden en verraders, voor 't minst onwilligen, die de burgerij poogden te ontmoedigen en op te ruïen. Het viel niet gemakkelijk, den huurling te bewegen, onder hongersnood en de uiterste ellende, een strijd vol te houden, die wanhopig scheen. Zoo hij den verdedigden post in tijds gewonnen gaf, had hij bij de overgaaf weinig te verliezen, niets te vreezen; want hij trad in 's vijands dienst, of keerde naar zijn land terug. Zijn belang was het, om niet door een al te hardnekkigen wederstand de woede des overwinnaars te tergen; terwijl bij de burgers de volharding gesterkt werd door de zekerheid, dat hen een smadelijke dood wachtte. Reeds in zijn eersten veldtocht, had de Prins van Oranje eens een trompetter als parlementair aan Alva gezonden, en, tegen alle krijgsrecht liet deze dien, zoo gelaarsd en gespoord als hij was, ophangen. Dit was als het sein voor vele volgende wreedheden van dien aard, en, werden de Nederlanders als rebellen beschouwd, op wie geen krijgsrecht toepasselijk was, dezen, van hunnen kant, gebruikten het recht van weerwraak. Hoe uittartend ook zij daarbij te werk gingen, blijkt uit de rechtspleging van Pacheco, een bloedverwant van Alva, die op last van Bloijs van Treslong te Vlissingen werd opgehangen. De oorlog kreeg daardoor een gruwzaam en barbaarsch aanzien: Hooft heeft er voor zijn meesterlijke pen afgrijselijke moordverhalen en trekken van hardvochtigheid uit ontleend. Hier zal de lezer uit een grooten voorraad van feiten slechts eenige beschreven of eenvoudig vermeld vinden, gekozen omdat zij van burgermoed en burgertrouw getuigen, of voor den beoefenaar der krijgswetenschappen van eenig belang kunnen zijn.

De overgaaf van Mons, en de moorddadige plundering van Mechelen hadden een algemeene verslagenheid in het land gebracht; en alleen de tegenwoordigheid van Prins Willem van Oranje, die in October des jaars 1572 in Holland kwam, was in staat, de wankelmoedigen eenigzins op te beuren. Don Frederik rukte daarop met het Spaansche leger naar Gelderland; en het deerlijk lot van Zutphen (24 Nov. 1572) joeg Grave Willem van den Bergh, 's Prinsen schoonbroeder en bevelvoerder in Gelderland en Overijsel, zoo grooten schrik aan, dat hij zijn post lafhartig — of ter kwader trouw — verliet, en met gezin en goederen ijlings de vlucht nam, een duidelijk bewijs gevende wat er van Nederland zou geworden zijn, zoo Willem van Oranje een Willem van den Bergh geweest ware. Zijn vertrek veroorzaakte groote wanorde en ontmoediging; de regeering der steden in Overijsel boden om strijd de sleutels harer poorten aan Don

Frederik aan, en zochten anderen daartoe over te halen. 1) Ook Friesland keerde onder de gehoorzaamheid des Spaanschen Konings terug, toen de Graaf van Schouwenberg, die er namens den Prins bevel voerde, na een nederlaag van een gedeelte zijner krijgsmacht bij Makkum (18 Nov.), dat gewest moest verlaten. 2) Daarentegen deed het kort daarop gevolgde bloedbad te Naarden (1 December), een geheel andere uitwerking dan de vroegere wreedheden der Spanjaarden. De verbittering tegen dezen rees er door ten top; men zag er uit, dat geen verdrag beveiligen kon tegen hunne barbaarsche woede, en de gelijktijdige wonderdadige redding der Noord-Hollandsche schepen uit het ijs voor Amsterdam gaf bemoediging, daar men hierin een teeken meende te bespeuren van Gods zichtbare tuschenkomst en bescherming van de zaak der vrijheid.

Zoodanig was de staat van zaken en de gesteldheid der gemoederen, toen de Haarlemmers de tijding vernamen, dat don Frederik te Amsterdam de toebereidselen maakte, om hunne stad gewapenderhand tot onderwerping te dwingen. De Magistraat werd hierdoor in groote twijfelmoeidigheid gebracht, en de geneigdheid van sommigen, om zich aan de genade van Alva te onderwerpen, werd gesterkt, door een heimelijk schrijven van de Amsterdamsche Regeering, waarbij deze hare goede diensten aanbood, om, door Don Frederik, bij den Hertog vergiffenis en vergetelheid van al het gebeurde te verwerven. Nu zegevierde het gevoelen der flauwhartigen, en terstond (3 Dec.) werden er afgevaardigden naar Amsterdam gezonden, om te onderhandelen. Nauwelijks was dit besluit der Regeering ter kennis gekomen van Wijbout Ripperda, een Friesch Edelman, Bevelhebber van Haarlem, of deze moedige krijgsman riep, nog denzelfden dag, al de Schutters in den Doelen bijeen, en daár, omgeven van zijne kapiteinen en eenige wakkere mannen, sprak hij de menigte, samengestuwd in de ruime wapenzaal, terwijl het vuur der geestdrift in zijne oogen schitterde, met een krachtvolle stem en dien nadruk, welke den Frieschen tongval kenmerkt, nagenoeg in dezer voege aan: »Manhafte Burgers, gij zijt hier bijeen geroepen,

1) De Regeering van Kampen ging vóór, met ook de Noord-Hollandsche steden te belezen, om door tijdige onderwerping het lot van Zutphen te ontgaan. (Zie den brief aan die van Enkhuizen van 28 Nov. 1572, bij Bor, B VI, fol. 303 D.) Doch het antwoord was, dat men de boden, die weder met zulke brieven kwamen, op staanden voet zou ophangen. Het kan zijn dat deze stap der Regeering van Kampen naderhand, toen de verontwaardiging wat bekoeld was, aanleiding heeft gegeven tot de veelvuldige sprookjes van onhandigheid en verkeerd overleg, welke, uit plagerij, op rekening der Kampenaars verhaald worden.

2) De Friezen waren te meer gereed, zich spoedig te onderwerpen, daar zij in 's konings Stadhouders Robles de Billy een man hadden, die, in andere opzichten, Frieslands weldoener mocht genoemd worden. Zie over hem Van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, § 172.

om te vernemen, dat Don Frederik, zoon van den Hertog van Alva, gereed staat deze stad te komen belegeren. Uwe Magistraat had gezwoeren, in geene handeling met den Spanjaard te zullen treden, buiten weten van mij en de zeven Hoofdkapiteinen: en nu heeft zij, tegen haren plechtigen eed, heimelijk lieden naar Amsterdam gezonden, om van den Spanjaard genade en pardon af te smeeken. Welke genade wij te wachten hebben, kunnen Mechelen, Zutten en Naarden u leeren. Maar bedenkt bovendien, door welken eed gij aan den Prins van Oranje, uwen Stadhouder, verbonden zijt. Ik twijfel niet, of gij zult dien eed gestand doen, en uwe eer betrachten, gelijk ik. Want ik voor mij ben van meening, om den laatsten droppel van mijn bloed voor de burgers en de vrijheid van deze stad te wagen. Gij hebt nu vrijmoedig en zonder schroomen te verklaren, of gij dit ook van voornemens zijt of niet. Wilt gij, dan zullen wij de noodige orders stellen, en wij hopen, dat de vijand geen eer aan ons zal behalen. Ziedaar het opzet van een Fries. Maar Holland placht ook wakkere borsten te kweeken, en ik verlang te hooren, wat er de mannen van Haarlem van zeggen." 1)

Ziedaar eenvoudige Nederlandsche krijgsmanswelsprekendheid, welke ook niet zonder vrucht bleef. Een luid geroep verkondigde het algemeen besluit, om goed en bloed voor de vrijheid op te zetten.

Het bezit van Haarlem was voor de Spanjaarden van het grootste belang. De opstand, nu binnen Holland en Zeeland ingesloten, zou een groote kracht van samenwerking verliezen, indien de-gemeenschap werd afgesneden tusschen Noord-Holland, waar Sonoy als Gouverneur van wege den Prins gesteld was, en Zuid-Holland, waar Oranje zelf den gang der gebeurtenissen bestuurde. Grooten wederstand dacht men niet te wachten te hebben van een stad, geheel naar de oude wijze versterkt, met slechte muren, met geenszins, vooral in den winter, onoverkomelijke grachten, en, gelijk de meeste steden in ons Vaderland, zonder andere buitenwerken, dan één ravelijn. De soldaten, die er in bezetting lagen, dacht men, dat, zonder een beleg af te wachten, zouden aftrekken, gelijk te Zutten en Naarden geschied was; en de burgers telde men niet. Had Don Frederik de hardnekkige verdediging kunnen vooruit zien, welke hem, met 30,000 man voetvolk en 1500 paarden, zeven maanden lang voor Haarlems zwakke muren heeft opgehouden: het is niet te denken, dat hij, toen althans, het beleg zou ondernomen hebben. Immers de moeielijkheden, waarmede men dan te worstelen zou hebben, konden aan de schrandrheid van zoo vele bekwame Oorlogs-

1) Bor, B VI, fol. 308.

mannen niet ontgaan. De Spaansche soldaten waren niet in staat, de ongemakken eener belegering in den winter, onder een klimaat als het onze, te verduren. Het had veel zwaarigheid in, een zoo talrijk leger van leeftocht te voorzien, gelijk er dan ook, gedurende het beleg, 400 Spanjaarden van honger stierven, terwijl men de soldaten van andere natien, die een gelijk lot trof, niet der moeite waardig rekende te tellen. 1) De ligging van Haarlem was daarenboven zoodanig, toen nog het Haarlemmermeer niet in bruikbaar land herschepen was, dat men, zelfs met een zoo talrijk leger, den toevoer naar de stad, gedurende den winter, niet beletten kon, en er onophoudelijk sleden met allerlei voorraad, en zelfs geschut, over het ijs werden binnengebracht. Doch Don Frederik — en hij was de laatste niet, wien zijn overmoed een misrekening deed begaan — vergat de les, dat men een vijand niet te gering moet schatten.

Haarlem zou dan vernederd en getuchtigd worden, en op den 11den December (1572) werd de berenning aangevangen met de vermeestering eener schans op den dijk bij Sparendam, welke door Soldaten en Schutters uit Haarlem bezet was. Driehonderd verdedigers sneuvelden: de felle vorst had dorp en schans van alle zijden genaakbaar gemaakt. Om de verdere berenning voor te komen, deed de Prins van Oranje reeds den volgenden dag Wilhelm Graaf van der Mark, Vrijheer tot Lumei, uit Leiden oprukken, met 15 vendels, 4 kornetten en 6 veldstukken; doch de vijand had zich reeds rondom de stad uitgebreid, en Lumei, te midden van een dichte sneeuwjacht, uit eene hinderlaag besprongen, werd volkomen geslagen. Bij deze gelegenheid gaven eenige vaandrighs een gedenkwaardig voorbeeld, hoe een krijgsman de eer en zijn plicht stellen moet boven het leven. Vruchteloos hadden zij alles beproefd, om hun volk in het vluchten te stuiten; en toen niets meer baten kon, omwonden zij zich met hunne vaandels, en verkozen de zelfvoldoening van aldus doorstoken te worden, boven de schande van te vluchten. Slechts aan een hunner, Jakob Martens, is de eer der geheugenis te beurt gevallen, de namen der overigen zijn niet eens opgeteekend. 2) Dergelijke daden waren in dien heldentijd onzer vaderen geenszins zoo zeldzaam, als in onze dagen; en de zelfopoffering van Martens en zijne spitsbroeders werd weinige jaren later op dezelfde wijze herhaald door Otto Clant. 3)

1) Van Reidt, *Nederl. Oorlogen*, B. I, fol. 9.

2) Hooft, B. VII, fol. 297.

3) In 1586. Zie over hem Hooft, B. XXIV, fol. 150. Van Reidt, B. IV, fol. 125. Halma op Klant, en de *Vadert. Letteroefeningen* van 1832, No. V en XI.

Toen de berenning van Haarlem voltooid was, werd de stad den 13den December opgeëischt. Het antwoord was in den geest van Ripperda. Het Spaansche leger werd nu rondom de stad verdeeld in onderscheidene kwartieren, welke ieder met een verschansing omgeven werden, behalve dat van den Opperbevelhebber, die zijn hoofdkwartier vestigde op het huis te Kleef. Nu eerst begon men te overleggen, van welke zijde de stad zou worden aangetast, en de keus, welke gedaan werd, toont weder, dat de Spanjaard zich de bemachtiging van Haarlem als niet zeer moeielijk had voorgesteld. De stad was namelijk het zwakste aan de zijde van den Hout, waar de Duitsche benden haar kwartier hadden. Daarentegen was zij het sterkste aan de Kruispoort, welke door het eenige ravelijn verdedigd werd. Doch naar die zijde was het Spaansche kwartier, hetwelk juist daár gekozen was, opdat in de gebouwen van het Leprozenhuis en de woningen daár in de nabijheid, de Spanjaarden bij voorkeur door huis en dak tegen de koude beschermd zouden worden. Tastte men dus de stad aan op de zwakste zijde, dan moest de aanval voornamelijk door de Duitschers geschieden, en dit kon de Spaansche trots niet dulden. Daarenboven had men daár, door den grooteren afstand van het Sparen, drie of vier dagen noodig tot aanvoering van het geschut, 1) hetwelk te water van Amsterdam werd aangebracht. Tusschen de Kruis- en Janspoort werd derhalve het front van aanval gekozen.

Onder begunstiging van mistig weder, naderde de vijand met éene loopgraaf de stad, en bracht, vrij dicht, naar het schijnt, bij de muren, 14 vuurmonden in batterij, schietende kogels van 40 en 46 pond. Uit deze stukken begon men den 18den December vuur te geven, wordende er dien dag 680 schoten gedaan, met oogmerk, om bres te schieten in den ringmuur, en om de Kruispoort te vernielen, welke door het voorliggende ravelijn daartegen niet genoegzaam gedekt was. Dit laatste oogmerk werd ook in zoo verre bereikt, dat, voor dat de avond gevallen was, de toegang uit de stad naar het ravelijn geheel was afgesneden. Doch, terwijl men in later tijd, bij den aanval van belegerde plaatsen, begonnen is bij voorkeur zich van den nacht te bedienen, vond destijds de morgenstond gewoonlijk de aanvalswerken in denzelfden staat, waarin zij den vorigen avond gelaten waren. Dit had ook hier plaats; en de Haarlemmers maakten van den langen winternacht gebruik, om met grooten ijver, onder de poort door, een weg naar het ravelijn te maken, en de ontstane breuken in den muur met wolbalen, aarde en steenen

3) Men kan hieruit opmaken, dat de voer- en heftuigen der Artillerie, toen nog zeer onvolledig zijn geweest.

te dichten: een duizendtal schansdelvers onder de bezetting was hierbij van uitnemenden dienst. De belegeraars hernieuwden den volgenden dag (19 Dec.) hun vuur, doch nu meer bepaaldelijk, om in den muur bres te schieten, hetgeen nu ook door middel van 675 kanonschoten gelukte. Wanneer wij ook nog in later tijd, bij een meer volmaakte krijgskunst, somtijds den belegeraar teleurstelling en mislukking zien ondervinden door het verzuim, van terstond storm te loopen nadat de bres gereed is, zal men zich niet verwonderen, dat dit plaats had in een tijd, toen de gang van alle krijgsbewegingen zooveel trager was. De Spanjaarden stelden den storm tot den volgenden dag uit; en de belegerden maakten zich den spoedig invallenden nacht ten nutte, om, geholpen door vrouwen en kinderen en elk die de handen roeren kon, dáár, waar de stad, door de geschotene bressen, voor het vijandelijk vuur openlag, traversen aan te leggen, waardoor zich den volgenden morgen voor het oog des vijands, achter den ouden muur, een nieuwe verschansing vertoonde, welke het eerste voorbeeld van dien aard is, in de Geschiedenis der belegering van vestingen.

De vijand, ziende alzoo, dat de aanval tegen den hoofdwal op nieuw zou moeten begonnen worden, beproefde nu eerst het ravelijn voor de Kruispoort te vermeesteren. Ook hier liet hij zich door een al te hoog denkbeeld van zijne overmacht tot roekeloosheid vervoeren. Toen er tegen het ravelijn nog slechts 159 schoten waren gedaan (20 Dec.), begon men reeds gebrek aan kruut en kogels te voorzien; en daar er een tamelijke bres was geschoten, gaf de Spanjaard, die, als Hooft zegt, met de klank zijner achtbaarheid alle grachten over te springen, alle wallen tot trappen zijner glorie dacht te maken, bevel tot den storm. Al de omliggende schansen en wapenplaatsen werden gevuld met haakschutters, om de verdedigers van de wallen te weren, en een van tonnen vervaardigde brug, ter breedte van drie man in het front, werd over de ravelijnsgracht gebracht. De storm werd beproefd door 18 vendelen Spanjaarden en Wallen; doch de beklimmers werden door den kapitein Steenbach en zijne soldaten met zoo veel koelbloedigheid ontvangen, en van de naburige bolwerken en van den muur, uit geschut en klein geweer, zoo vinnig begroet, dat zij met bebloede koppen moesten afdeinzen. 1) Woedend van spijt, deed Don Frederik den aanval door versche troepen hervat-

1) Steenbach doorstak met eigen hand een vaandrig, die tegen de bres oplom, hem toeduwende; „Gij behoort hier niet!” en toen hem kort daarna een kogel door de hand werd geschoten, riep hij zijnen soldaten toe: „Houdt moed, zoolang het niet door het hart is, zal ik u niet begeven.”

ten. In de stad was middelerwijl alles tot een hardnekkige verdediging gereed gemaakt. De volmaaktste orde heerschte hier; aan ieder was zijne plaats, aan elk zijne bezigheid vooraf aangewezen. Daar rukken de stormers, onder het kogel- en schrootvuur der vesting, aan, de brug over, de bres op. Dan, hier regent het van brandend pik, vlammend werk, en allerlei brandstof op hunne hoofden; piek en rapier wachten allerwege elk, die door het brandend werptuig verschoond is gebleven; de nederstortenden belemmeren weldra den toegang aan de genen die volgen; reeds ligt de gracht rondom de bres volgestapeld met dooden en gekwetsten; alle hoop, om het ravelijn te bemachtigen, begeeft den Spanjaard, en Don Frederik ziet zich, zijns ondanks, verplicht, gehoor te geven aan de raadgevingen der andere bevelhebbers, en den aftocht te bevelen. Romero bewerkstelligde dien, zoo goed mogelijk, maar het kostte dien bekwamen Veldoverste een zijner oogen. Een twintigtal aanzienlijken, waaronder Dons en Hoofdbevelhebbers, hadden met hun leven de eer gekocht, van zich aan de spits eener stormkolonne te hebben bevonden.

Na aldus proef te hebben gehad van Hollandsche onverschrokkenheid, begonnen de Spanjaarden in te zien, dat onbesuisd geweld hen niet in het bezit van Haarlem kon stellen; en besloten zij, de stad meer kunstmatig aan te tasten. Te dien einde bedienden zij zich vooral van mijnen, tot welker vervaardiging zij 3000 Luikerwalen in dienst hadden. Dit middel tot het openen eener bres, namen de belegeraars destijds gaarne te baat, vermits men toen in het maken van tegenmijnen weinig bedreven was. Doch hier vond de Spanjaard zich bedrogen in zijne verwachting. De Haarlemmers wisten, met een in die tijden inderdaad buitengewone schrandrheid en waakzaamheid, 1) waarbij zij gedurige uitvallen voegden, de mijnen der belegeraars, door hunne tegenmijnen te ontdekken, en ze vervolgens in de lucht te doen vliegen, of op eenige andere wijze onbruikbaar te maken. Ja, de 3000 Luikerwaalsche delvers hebben in de belegering bijna allen het leven verloren; en, na den boven vermelden storm, zijn de Spanjaarden veertig dagen lang met ondermijnen bezig geweest, zonder iets te vorderen. Zij moesten dus wederom hunne toevlucht tot het geschut nemen. De nadering tot de stad werd nu naar het voorschrift en onder de leiding van den bekwamen Ingenieur, die de belegeringswerken bestuurde, met name Compo-cassi, 2)

1) Dit zal van Meteren bedoelen, wanneer hij zegt, dat de belegerden 12 of 13 wonderlijke tegenmijnen maakte.

2) Hij sneuvelde in dit beleg, door een musketkogel getroffen. Hij wordt gezegd verraad te zijn geweest voor de beste en ervarenste ingenieur, en meester in de mathematische kunsten in zijnen tijd.

bewerkstelligd door een rechte loopgraaf, welke het eerste voorbeeld gegeven heeft van hetgeen men in later tijd de bedekte Sappe heeft genoemd. Deze loopgraaf werd recht op het ravelijn aangetrokken, overdekt met zware planken en aardzakken, ondersteund door houten standers, en, dicht bij het ravelijn zijnde genaderd, splitste zij zich in twee takken, aan welke spitsen batterijen 1) werden opgeworpen, waaruit men op nieuw poogde bres te schieten. De belegerden, na den vijand iederen voet gronds te hebben betwist, ziende dat de verdere verdediging van het ravelijn, hetwelk reeds den naam van moordhol had gekregen, veel bloeds zoude kosten, besloten het te verlaten, maar legden vooraf een werk aan, 't welk tevens van hun beleid, en van hunne bewonderenswaardige krachtsinspanning getuigt. Achter de Kruispoort, namelijk; welke ondermijnd werd, 2) wierpen zij, stadwaarts in, een sterke aarden borstwering op, halvemaanswijze gebogen, en aan de beide uiteinden met den hoofdwal in verbinding gebracht door twee hooge en stevige bolwerken. Toen verlieten zij het ravelijn, hetwelk terstond bezet werd door den vijand, die er zijn geschut plantte, 3) en van daar af »dwaars door huizen en kerken blixemde.»

Bolwerken en cortinen 4) werden nu genoegzaam vernield; er was een wijde bres geschoten, en de storm werd tegen den 31 Januari (1573) bepaald. De Spanjaard had evenwel de belegerden reeds te wel leeren kennen om niet schroomvallig te zijn, in een openen aanval zich met hen te meten, en poogde hen dus te overrompelen. De keur der Spaansche troepen, zijnde de vendels van Mondragon, benevens 2000 Walen en 7 vendelen Duitschers verzamelden zich in den nacht tot den storm. 5) De toegevroren grachten gaven den aanvalleren een greeed pad — 7000 paren ijssporen behoorden tot het belegeringsmaterieel uit Amsterdam gezonden — en begunstigd door de duisternis, naderden eenigen tot aan den voet der bressen, in de cortine tusschen de Kruis-

1) Hooft noemt ze beukerijen.

2) De kruispoort was ook, gelijk men vindt aangeteekend, tot een blokhuis gemaakt, gedekt met aarde, mest, rijshout en doorvlochten met balken. Dit blokhuis schijnt echter, als zoodanig, geen nut te hebben gedaan, en het eigenlijke doel, hetwelk men er mede gehad kan hebben, is niet duidelijk. Men kan daaromtrent Bor, van Meteren en Hooft vergelijken.

3) Op een platte kat, gelijk men leest, welke zij van aardzakken vervaardigden.

4) Dus zal men dit woord, in onze taal overgenomen, behooren te schrijven, zoo men het woord gordijnen, bij onze ouden in gebruik, versmaadt. Het komt van het Latijnsche *cortina*, een ketel, en vandaar een ronde borstwering, als b. v. op een toren. Later is dit woord ook op de rechtlopende borstwering tusschen twee bastions toegepast.

5) De eerste aanvallers deden, om elkander in de duisternis te kunnen onderkennen, de hemden over de overige kleeding. De bestorming begon dus met een *camisade*.

en Janspoort, zonder door de wachten bespeurd te zijn. Doch, ter goeder ure begon de dag te schemeren. Terwijl sommigen reeds boven, anderen nog in het opklimmen waren, werden zij ontdekt; en 50 schutters en soldaten, die zich in de nabijheid bevonden, waren genoegzaam, om de overrompeling der veege vest te verhinderen. Zich wakker werende met schieten, brachten zij weldra de geheele bezetting in 't geweer, de stad op de been. Maar in 's vijands leger werd tevens het sein tot den algemeenen storm gegeven, hoofdzakelijk gericht tegen de Kruispoort en het daaraan grenzende bolwerk. Men zal niet licht een tweede voorbeeld vinden van zoo veel orde en tegenwoordigheid van geest, in een oogenblik van verrassing, als hier plaats had bij een bezetting, bij welke, uit hoofde van hare samenstelling, men zoo weinig gemeenschappelijk overleg en krijgstucht moest onderstellen. De hoofdwal, na een tijdlang tegen den aanstormenden vijand met kracht verdedigd te zijn, werd op een gegeven sein, hem eensklaps ten beste gegeven. De verdedigers, namelijk, wierpen zich achter de nieuwe, inwaarts gebogene, verschansing; en de aanvallers, hierdoor ruimte krijgende, drongen met drift en als om strijd op in het aangevallen bolwerk en de aansluitende cortine. Hoe groot was hunne ontzetting! Daar ontwaren zij eensklaps de nieuwe verschansing, en zien zich van achter de gebogen borstwering en uit de rondom staande en met schietgaten voorziene huizen beschoten, terwijl het van weerszijden uit de bolwerken, welke de halve maan sloten, op hen hagelde van kogels en schroot. De terugkeering werd door het opdringen der beklimmers belet; en de mijn onder de Kruispoort, toen het oogenblik gunstig was, aangestoken, deed al wat zich in de nabijheid bevond, in de lucht stuiven. Nu sloeg de schrik den soldaat zoodanig om het hart, dat er geen mogelijkheid was, hem weder tot den storm te bewegen; en de moedige verdedigers lieten den vijand geenszins een ongestoorden aftocht, maar zaten hem na tot in zijne loopgraven en schansen. Ook bij deze worsteling zullen ongetwijfeld de matrozen en burgervrouwen, door Kenau Simons Hasseelaar tot een gewapende bende geordend, de geestdrift van hare stadgenooten en den schrik der Spanjaarden verhoogd hebben. Men telde van binnen slechts tien dooden, terwijl de Spanjaard 300 dooden en een groote menigte gekwetsten had, waaronder, als gewoonlijk bij een afgeslagen storm, vele bevelhebbers. Zoo weinig besluiteloosheid of verwarring heerschte er in de stad, dat er, gedurende dezen hachelijken strijd, 170 sleden met allerlei leeftocht in de stad werden gesleept, onder bedekking van 300 haakschutters en 70 ruiters.

Zoo scheen dan Haarlem noch voor geweld, noch voor een kunstma-

tigen aanval te zullen zwichten. Don Frederik deed nu Alva, die zich te Nijmegen bevond, door Don Bernardino de Mendoza verlot vragen om het beleg op te breken. Het antwoord luidde, dat zoo hij nog verder daaraan dacht, de Hertog hem niet meer voor zijn zoon zou erkennen, met de bijvoeging: „Komt hij in het beleg te vallen, dan wil ik zelf het komen voortzetten, en zijn wij dan beiden gesneuveld, dan zal de Hertogin uit Spanje daartoe overkomen.” Toen besloot don Frederik de stad door honger tot de overgaaf te dwingen. Doch ook dit viel moeielijk. Het Haarlemmermeer bood verscheidene maanden, in den ongemeen harden winter, een gebaad pad om de stad te voorzien, hetgeen daarna door middel van schepen geschiedde. Wel is waar, hadden de Spanjaarden, om dit te beletten, naar de zijde van het Meer 13 of 14 schansen en reductien aangelegd; maar de Haarlemmers deden desgelijks, en betoonden grootelijks hun ondernemenden geest, om het aangevoerde, 't zij ter sluik, 't zij met geweld meester te worden. 1) De Prins van Oranje putte alle middelen uit, om Haarlem van al het noodige te voorzien, en werd in deze zijne onvermoeide werkzaamheid ijverig bijgestaan door de Zuid-Hollandsche steden. Dordrecht zond geschut, 2) Leiden levensmiddelen, Delft vrijwilligers om het ontzet te beproeven, en deze en andere steden boden met een goedhartigheid, onzen landaard eigen, zich aan, om de gekwetsten, ouden, kinderen en andere weerloozen uit Haarlem te herbergen en te verzorgen.

Na den afgeslagen storm op den 31sten Januari, bepaalden de Spanjaarden zich dan meer bijzonder, om, door het afsnijden van allen toevoer, de stad in handen te krijgen. Desniettemin lieten zij niet na, alles in het werk te stellen, om, ware het mogelijk, de stad door geweld te winnen. Maar zij werden telkens herinnerd aan hunne vroegere nederlagen door de nadrukkelijke uitvallen der belegerden. »Deze burgers,» schreef Don Frederik, »doen al wat menschelijker wijze de beste soldaten in de wereld zouden kunnen doen,» en deze stoutmoedige houding der Haarlemmers heeft hem verder gedurende het geheele beleg voor het wagen van een storm doen terugdeinzen, hoezeer meermalen een beklimbare bres daartoe gelegenheid bood. Reeds in de maand Mei waren de muren en bolwerken zoo vernield, dat de belegeraars in kleine getallen,

1) De belegerden hadden hierdoor langen tijd aan niets gebrek; en de bezetting werd steeds voltallig gehouden. Op den 8 Maart waren, behalve de burgers, de schansdelvers en eenige ruiters, 4000 soldaten in de stad, zoodat men een nieuwe versterking, dien dag binnen gekomen, als overbodig terug zond. Den 9 Juni bevonden er zich 3071 soldaten en 1836 weerbare burgers. Gedurende het beleg zijn er van de belegerden gesneuveld 2946 man, waarvan echter maar 68 burgers.

2) Onder anderen 2 schoone metalen stukken, schietende het eene 44, het andere 13 ponden ijzer.

soms bij verrassing opliepen, om de burgers weg te schieten, die aarde aandroegen. Ja, op den 3den Juli, na dat zij den vorigen dag, door het aanvoeren van al hun geschut op het aangevallen punt, reeds zoo verre gevorderd waren, dat er 's nachts twee vloten over de gracht waren gebracht, deden zij nog 1008 schoten, het grootst aantal, 't welk er, op éénen dag, in de geheele belegering gedaan is, 1) en konden echter nog niet tot den storm komen. Met hunne mijnen konden zij evenmin vorderen, 2) en één poging om de stad in brand te schieten, 3) was evenzeer vruchteloos, daar de brand spoedig gebluscht werd.

Er werd bij de belegerden een rustelooze werkzaamheid vereischt, om de bressen te dichten, de muren te herstellen, 's vijands mijnen te verstoren; en evenwel bepaalden zij zich niet tot het afweren der aanvallen tegen hen gericht. Wijselijk begrepen zij, dat de beste wijze van zich te verdedigen niet zelden gelegen is in den vijand aan te vallen. Niet minder dan 41 uitvallen zijn er gedurende het beleg door de belegerden gedaan, waarbij een zeventigtal ruiters, onder aanvoering van een' Delftschen bevelhebber, met name Van Enkhuizen, hun van veel dienst was. 4) Nu eens hadden deze uitvallen ten doel, om verwachten toevoer binnen te halen, dan weder, om van de belegeraars de werken te vernielen, de kwartieren in brand te steken, of de schansen te veroveren. Een dezer, met name Rustenburg, werd stormenderhand ingenomen, en sedert bezet gehouden, ofschoon de Spanjaarden driemaal gepoogd hebben, de verloren schans met geweld weder te bemachtigen. 5) Deze uitvallen werden bijna allen met den gunstigsten uitslag bekroond; maar de gedenkwaardigste was die, welke op den 25sten Maart, met 9 of 10 vendelen soldaten en burgers ondernomen werd, en gericht was tegen het kwartier der Duitschers in den Hout. Dat geheele kwartier werd uitgeplunderd, meer dan 300 tenten aan de vlammen ter prooi gegeven, 800 vijanden neergeveld en velen gekwetst. Beladen met een rijken buit van kleederen, zilver en dischgereedschap, gouden sieraden

1) Gedurende het ganache beleg zijn er gedaan, 10,402 schoten tusschen de Kruisen Janspoort, en nog 400 op andere zijden van de stad.

2) Op den 4 Juni werd er door de belegerden een mijn ontdekt en onbruikbaar gemaakt, welke reeds de lengte van 9 vademen, van de Kruis- naar de Janspoort, onder den wal doorliep.

3) Slechts eenmaal schijnen zij dit beproefd te hebben door het werpen van acht vuurballen.

4) Tot ondersteuning van deze ruitery, hadden zij kleine stukjes of bassen op sleden geplaatst, die gemakkelijk over de sneeuw vlogen; een soort van vliegende artillerie van eigen vinding.

5) Onder bescherming van deze en andere schansen, dreven de belegerden, nog tot in de laatste weken van het beleg, hunne koeien in de weide, welke de vijand, tot tienmaal toe, vruchteloos poogde meester te worden.

en allerlei wapentuig, trokken de overwinnaars, met een verlies van slechts acht man, weder stadwaarts, medevoerende 7 stukken geschut, waaronder twee van metaal, veel slachtvee, 30 paarden en 9 vaandels, welke den volgenden dag triomfantelijk van Haarlems wallen wapperden.

Ook van die wallen zelve liet de waakzaamheid harer verdedigers den vijand zelden rust in zijne schansen en loopgraven. Uit haakbus en doelroer schoten zij met zooveel juistheid, dat er zich niet licht ongestraft een hoofd boven de Spaansche borstweringen vertoonen kon. 1) Bijzonder onderscheidde zich hierin de achttienjarige schutter-vaandrig, Pieter Dirkszoon Hasselaar, die meestal zijn maaltijd deed op de wallen, waar zijne moeder hem, met zijne spijs, het noodige kruit, lont en lood gewoon was te brengen. 2)

Middelerwijl, en naar mate de insluiting nauwer, en 's vijands waakzaamheid grooter werd, moest er menig waagstuk volvoerd worden, om tusschen den Prins en de stad briefwisseling te onderhouden. Ten laatste liet de vijand daartoe geen anderen weg open dan de lucht; en toen werd ook deze te baat genomen, en, door middel van duiven, de gemeenschap onderhouden.

Er waren twee middelen, om Haarlem te ontzetten, en den vijand te noodzaken, het beleg op te breken; of, door hem allen toevoer af te snijden, of, door hem gewapenderhand te bespringen, en met geweld te verjagen. Wij zullen kortelijk zien, dat niets onbeproefd werd gelaten, om tot een zoo gewenschte uitkomst te geraken.

De magazijnen voor het Spaansche leger bevonden zich te Utrecht. Van daar geschiedde de toevoer in den beginne langs Woerden; maar sedert de schutters dier stad, en de soldaten die er in bezetting lagen, een transport vermeersterd hadden, was alleen de weg over Amsterdam veilig. Doch van daar langs den Sparendamschen dijk naar het leger voor Haarlem, werden de konvooien niet zelden bestookt en onophoudelijk in gevaar gebracht door de voorbeeldelooze stoutheid van de Noord-Hollandsche vrijbuiters. Gedurende den winter zag men dezen, hebbende een lang roer, soms twee, op den rug hangen, op hunne schaatsen over het ijs zwieren, ijlings op het vijandelijk geleide toesnellen, en den vijandelijken buit wegsleepen. Toen de vorst geweken was, gebruikten zij kleine jachten, welke zij met groote snelheid voortroeden. Moesten zij, aan wal getreden, over doorsneden landen heen,

1) De belegeraars, wel wetende, dat men in Haarlem niet rijkelijk van kruit en lood voorzien was, plaatsten van tijd tot tijd hoeden op staken boven de borstweringen, om de belegerden onnut hunne munitie te doen verspillen.

2) Zie over hem, onder anderen, H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, blz. 54.

dan wipten zij, het geweer op den rug, met een verrejager, of polderstok, tevens voor spies dienend, behendiglijk over slooten en waterplassen heen, en bedreven menig waagstuk, waarbij hunne stoutmoedigheid niet enkel door winzucht gescherpt werd: op welke wijze ook den vijand afbreuk kon gedaan worden, aarzelden zij niet het leven te wagen. Getuige het schier ongelooflijk bedrijf van 't Hoen, een Noord-Hollandschen boer, die aan het hoofd van niet meer dan 18 vrijbuiters, op den Hoogendijk, tusschen Amsterdam en Sparendam, een geheele vaan Speerruiters — destijds tot 125 man sterk — tot den laatsten man toe, vernield heeft, zoodat men hier zonder overdrijving zeggen kon, dat er niet één was overgebleven, om de tijding dezer nederlaag te boodschappen. 1)

Hoe ontrustend voor de Spanjaarden ook deze bijzondere ondernemingen waren — om echter hun leger voor Haarlem van allen toevoer te versteken, werd een meer afdoende maatregel vereischt. Sonoy, Gouverneur van Noord-Holland, kreeg derhalve last, om met een scheepsmacht naar den Diemerdijk te zeilen, dien door te steken en bezet te houden. Aanvankelijk begunstigde het geluk deze onderneming en met schier ongeloofelijke voortvarendheid, voldeed die stoutmoedige krijgsman aan den hem gegeven last. Maar de bezetting van den dijk en Sonoy's vloot, uit Amsterdam door overmacht en zwaardere schepen aangetast, moesten, niet zonder verlies, naar den Noord-Hollandschen wal terugwijken, waar de vluchtenden door den vijand vervolgd werden, en Jan Haring het heldenstuk bedreef, hetwelk hem den naam van Hollandschen Cocles heeft verworven. Doch de daad van den Hollandschen overtreft die van den Romeinschen Cocles. Haring ziet zijne makkers, uitgeteerd door honger, hunne lichamen met moeite voortslepen over den Ydijk, terwijl de vijand hun op de hielen zit. Bewogen met het lot, dat hen bedreigt, waagt hij zijn leven, om het hunne te redden. Op een plaats, waar de dijk zeer smal is, vat hij post, en houdt de overmacht der aandringende vijanden alleen zoolang tegen, tot dat de vluchtenden in veiligheid zijn. Toen springt hij in het meer, hetwelk aan de eene

1) Door dit en dergelijke feiten, maakte 't Hoen zich zoo vermaard, dat een der vijandelijke Hoofdbevelhebbers, de Baron de Liques, hem, onder vrijgeleide, bij zich liet komen, en verbaasd, dat deze held een eenvoudige boer was, hem geschenken aanbod. 't Hoen wees die grootmoedig van de hand; doch naderhand krijgsgevangen gemaakt, werd hij, op voorspraak van de Liques, zonder losgeld vrijgelaten. Men kan 't Hoens dapper bedrijf (Maar^e 1573) in bijzonderheden lezen bij Hooft, B. VIII, bl. 309, en bij Ampzing, *Beschr. van Haerlem*, bl. 213, die er bijvoegt, dat dit „staelken — een uit velen — so van kloeckmoedigheid als behendigheid van oorloge bekend ende seker is.”

zijde den dijk bespoelde, en redt het leven door zwemmen, onder een hagelbui van kogels (19 Maart). 1)

De Spanjaarden van hunnen kant, lieten inmiddels niets onbeproofd, om den toevoer naar de belegerde stad over het Haarlemmermeer te stremmen, waar 's Prinsen schepen niet dan door vele en bloedige gevechten met de Spaansche, de gemeenschap openhielden. Eindelijk liet Don Frederik, op den 29sten Maart, den Hoogendijk bij het Huis Ter Hart doorsteken, en door deze opening stevende de Admiraal Bossu met 33 Amsterdamsche schepen en 7 galeien het Meer in, om zich bij de overige Spaansche scheepsmacht te voegen. Een hardnekkige scheepsstrijd, op den 28sten Mei geleverd, viel ten voordeele uit van den sterkeren vijand, die daardoor genoegzaam meester werd van het Meer. Nog denzelfden dag werden de schansen, door de Haarlemmers aan de Meer-zijde aangelegd, te water en te land bestormd. Vier werden er verlaten, waarvan de bezettingen, sterk 180 man, zich wierpen in de vijfde, en na een driemaal vruchteloos beproefden storm van den vijand, nog bij een eervol verdrag, in de stad terugtrokken. De veege stad was nu geheel aan zich zelve overgelaten, en de nood begon nijpend te worden. Behalve het weinige, hetwelk enkele waaghalzen, waaronder P. Az. van der Werff, de beroemde burgemeester van Leiden, 2) bij zich droegen, en in de stad brachten, was nu alle uitzicht verdwenen, om aan de wanhoop van den hongersnood te ontkomen. Er werd derhalve bij den Prins een nog uitgestrekter plan beraamd, om het Spaansche leger, door gebrek, tot het opbreken van het beleg te dwingen. Sonoy maakte zich andermaal, en thans met beter gevolg, meester van den Diemerdijk: hij versterkte zijn post daar, door het opwerpen van zes schansen, welke hij tot na de overgaaf van Haarlem bezet gehouden heeft. De Baron van Batenburg wierp zich in Ouderkerk en verschanste zich daar; doch langs de Vecht over het toen nog bestaande Diemermeer bleef de vaart van Utrecht naar Amsterdam open. Om den vijand ook dezen weg af te sluiten, rukte de Bevelhebber van Gorinchem, Adriaan Vijgh, met krijgsvolk, geschut en al het noodige op, en poogde eerst te Breukelen, en daarna aan de Nieuwersluis post te vatten. Ongelukkig bediende men zich hierbij weder van Duitsche huurlingen: zij sloegen aan het muiten en noodzaakten hunnen moedigen aanvoerder, den toeleg op te geven. Een poging, om den Lekdijk door te steken, en dus het Sticht onder water

1) In den slag op de Zuiderzee tegen Bossu, was hij het ook, die de vlag van de steng des vijandelijken Admiraalschips haalde, doch daarbij het leven liet.

2) Zie Tewater. Bijzonderheden van P. Az. van der Werff in de *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. D. II. St. I.

te zetten, door de bezetting van Buren beproefd, werd verijld door het aanrukken van Hierges, Gouverneur des Konings van Spanje in Gelderland.

Terwijl dit alles vruchteloos werd ondernomen, klom te Haarlem de nood tot het uiterste. In de huizen, op de straten, aan de wallen zag men er stervende nedervallen, en de krijgstucht verloor haar klem onder de soldaten, wier baldadigheden de algemeene ellende vermeerderden. Aller oogen waren op Haarlem gevestigd. De nood dier stad wekte derwijze de algemeene belangstelling, dat van alle zijden aanbiedingen gedaan werden, om het uiterste te wagen, ten einde der benarde burgerij te hulp te komen. Hier en daar deed zich zelfs een morrend beklag hooren, dat men niet krachtdadig genoeg tot ontzet der stad werkzaam was. Het eenige middel daartoe was nu, den vijand in zijne belegeringswerken te bespringen, en met geweld van wapenen te verjagen. De Prins van Oranje bevond zich in een van die toestanden, waarin hij zoo dikwijls verkeerd heeft, en men hem zich gedurig voor den geest moet brengen, om al de grootheid te beseffen van hetgeen die nooit volprezen grondlegger van onzen Staat, voor de onafhankelijkheid des Vaderlands gedaan heeft. Niemand wenschte vuriger dan hij, Haarlem te redden; en evenwel moest hij aan de geestdrift der Hollandsche Burgerijen bedenkingen in den weg stellen, waarvan zijn welwikkend oordeel al het gewicht gevoelde, maar waarvoor de opgewonden gemoederen geene ooren hadden. Was het niet een onvergeeflijke vermetelheid, te durven beproeven, met een macht, welke nog geen 5000 man kon bedragen, meest ongeoeffende burgers, een bijna zesmaal zoo talrijk leger van beproefde soldaten, uit een stelling te drijven, welke het gedurende verscheidene maanden op alle punten versterkt had? En evenwel — kon men de trouwe en dappere verdedigers eener zoo gewichtige stad aan de bloedige wraak des Spanjaards prijs geven? Burgertrouw en moed tot zelfopoffering zegevierden over voorzichtige bedachtzaamheid. Er werd dan tot den aanslag besloten; maar nu begeerde ook de Prins zich aan het hoofd te plaatsen, om dien te besturen en ten uitvoer te brengen. Doch, Hemel! zou men den Schutsmann van den Nieuwen Staat wagen in een zoo zorgelijke onderneming? Neen, dit konden de Staten des Lands niet gedoogen. De Ridderschap en de Steden verzetteden zich met ernst tegen 's Prinsen voornemen, en weerhielden zijnen trouwen ijver: het bevel werd opgedragen aan den Baron van Batenburg. Op den 8sten Juni trok deze met 4000 man voetvolk, 600 ruiters, 7 veldstukken en 400 wagens met krijgsgereedschap en leeftocht, van Sassenheim op Haarlem aan. De vijand was,

door het schieten van twee duiven, welke naar de stad gezonden waren, onderricht van den aanslag, en had zijne maatregelen genomen. Laat in den nacht kwam Batenburg met zijne ruitery, zonder vijand te ontmoeten, tot in den Hout, waar een hinderlaag hem wachtte. Zijne ruiters, te kort schietende in den strijd tegen de driemaal sterkere ruitery des vijands, stortten zich al vluchtende op hun eigen voetvolk, 't welk bij het Manpad nu ook door het Spaansche voetvolk van alle zijden besprongen werd. 1) De verwarring was groot; de vlucht werd algemeen: 700 man sneuvelde, waaronder Batenburg zelf, 76 burgers van Delft, 50 van ter Goude, 30 van Rotterdam, 40 van Brielle, anderen uit andere steden. Al de wagens en het geschut vielen in de handen des overwinnaars. Doch onder de geredden bevond zich de naderhand zoo beroemd geworden Johan van Oldenbarneveld, die als vrijwilliger, met het geweer op den schouder, tot ontzet van Haarlem zich onder de vanen begeven had. Geheel Holland was ontsteld over deze nederlaag, door welke de zaak der belegerden volstrekt wanhopig was geworden. De Prins schreef hun dan ook, dat zij zich op de best mogelijke wijze redden moesten; en: na eenige vruchteloze onderhandelingen om een eervol verdrag te erlangen, namen zij voor dit te doen op eene wijze, beantwoordende aan de heldhaftigheid hunner verdediging. Het ontwerp werd beraamd, om op den 10den Juli met de geheele bezetting en bevolking der stad door den vijand heen te slaan. Zeven vendelen haakschutters zouden den weg banen: de schutterij, de regeering, de burgers, vrouwen en kinderen zouden den middeltocht uitmaken, en negen vendelen soldaten een achterwacht vormen. Don Frederik, door een overgelopen soldaat onderricht van dit wanhopig besluit, voor welks uitvoering hij terug beefde, liet arglistiglijk in de stad bekend maken, dat het Spaansche leger onder de wapenen stond, om de uittrekkenden af te wachten, te gelijk genade aanbiedende voor hen die zich overgaven. De Duitschers lieten zich het eerst verlokken, en zonderden zich af. De verwarring, welke nu ontstond, laat zich beter verbeelden dan beschrijven. Van de Burgers, Schotten, Walen, Duitschers, die de bezetting uitmaakten, wilde elk die partij gekozen hebben, waarvan hij voor zich de beste uitkomst verwachtte. Niemand gehoorzaamde meer; muren, poorten en bressen bleven zonder wachten. De uittocht werd nog door sommigen beproefd, maar kon, zonder overeenstemming van allen, niet gelukken. Er bleef dus niets anders over, dan nogmaals den weg van onderhandeling te beproeven. en op den 12den Juli werd een

1) Ook van deze gebeurtenis is de herinnering bewaard op de gedenknaald, waarvan in de noot op bl. 56 boven gesproken is.

verdrag gesloten, waarbij de stad op genade en ongenade zich overgaf, en de plundering, aan de soldaten beloofd, afkocht, voor 240,000 gulden. 1) Op den 14den namen de Spanjaarden bezit van de stad en vingen aan, hier minder onder de weerlooze ingezetenen dan onder de dappere verdedigers, een bloedbad aan te richten, 2) waarvan wij de afgrijselijke bijzonderheden even gaarne voorbijgaan, als wij de gruwelen verzwegen hebben, gedurende het beleg, zoo wel binnen als vóór de stad gepleegd. Ripperda, de brave Ripperda, die, als Opperbevelhebber, zoo veel had toegebracht tot Haarlems roemruchtige verdediging, werd, benevens zijn Luitenant, op den 16den Augustus onthoofd. Hetzelfde lot trof Jonkheer Jan van Duivenvoorde, kolonel der Schutterij; ja, zoo ver ging de woede des verbolgen Spanjaards, dat zelfs levenlooze voorwerpen het moesten ontgelden: het gele vaandel van Ripperda werd openlijk met den zwaarde geëxecuteerd.

Het beleg van Haarlem heeft hier een uitvoeriger vermelding gevonden, dan het geval had kunnen zijn, zoo hieruit de verplichting ware gevolgd, alle belegeringen van dit tijdvak even wijdloopig te behandelen. Maar Haarlem was de eerste stad, welke het waagde, met den Spanjaard den vrijheidskamp op leven en dood te beproeven. Het is waar, zij is in het einde bezweken; maar de indruk, door hare heldhaftige verdediging bij vijand en landgenoot te weeg gebracht, is voor de zaak des Vaderlands van onberekenbaar veel nut geweest. »Het is hier een oorlog,» schreef Alva aan Filips, »welks gelijke men tot dusverre in geen land ooit gezien of gehoord heeft.» »Geen veste werd ooit met zoo veel beleid en dapperheid verdedigd als Haarlem.» Een verdediging boven alle verhouding der strijdkrachten, met beleid en heldhaftigheid volgehouden, al zegeviert ook de overmacht des vijands, is soms van meer gewicht, dan een schitterende zegepraal, in een gelukkig uur bevochten. De verdediging van Haarlem gaf daarenboven een geschikte gelegenheid, om den staat der belegeringskunst bij het begin van den tachtigjarigen oorlog te doen kennen, daar van weinige belegeringen in dien tijd zoo nauwkeurige dagverhalen zijn gehouden. Van dezen is ook door onze geschiedschrijvers gebruik gemaakt, naar wie wij hen verwijzen moeten, die omtrent de bijzondere trekken van dapperheid, moedige uitvallen en andere bijzonderheden meer verlangen te weten. 3)

De vermeerstering van Haarlem was voor Alva een aanmerkelijke stap

1) Het verdient opmerking, dat dit verdrag niet als van kracht werd beschouwd, voordat het door de Schutterij was goedgekeurd.

2) De beulen hadden, naar hun beste onthouden, gehangen, onthoofd en verdrongen 1735 personen.

3) Behalve Bor, Hooft, van Meteren, Mendoza en Bentivoglio, zie men vooral

tot de onderwerping van geheel Holland. De krachten van den opstand waren verdeeld. De Spanjaard had post gevat op het vereenigingspunt tusschen het Zuider- en het Noorderdeel, welke nu zonder andere gemeenschap waren dan over de Noordzee; en Noord-Holland, waaruit het Spaansch gebleven Amsterdam zoo dikwijls bestookt werd, lag nu het eerst aan de beurt. Nauwkeurige kennis van de gesteldheid van het terrein, was in dat gewest vooral van de eerste aangelegenheid; en aan Joost Janszoon, ook als teekenaar, landmeter en vestingbouwkundige beroemd, werd dus door Alva de taak opgedragen, om een topographische kaart te vervaardigen van Noord-Holland. Met onbegrijpelijken spoed ontwierp en teekende deze Amsterdamsche kunstenaar een nauwkeurige en volledige kaart van het gewest met aanwijzing van alle wegen, beemden, meren, slooten, sluizen, uitwateringen, dijken, bruggen en wat dies meer zij: een werk, hetwelk als een meesterstuk van dien tijd geroemd wordt. 1) Het ontwerp tot onderwerping van Noord-Holland werd aldus beraamd, dat het gewest te gelijker tijd ter zee door een vloot uit Amsterdam, onder bevel van Bossu, en te land door het leger van Don Frederik zou worden aangevallen. Laatstgenoemde ving zijne taak aan, door het beleg te slaan voor Alkmaar. Deze stad, kort voor het beleg, op nieuw bevestigd door Adriaan Anthoniszoon, gezworen landmeter en schepen van Alkmaar, naar het ontwerp van Jonkheer Karel van Boisot, 2) leverde meer moeielijkheden ter verdediging op dan Haarlem, welke stad, door de lage en waterachtige grondgesteldheid, slechts van twee zijden had kunnen worden aangetast. De aanval op Alkmaar daarentegen, kon van alle zijden te gelijk geschieden, tenzij de omliggende landen onder water werden ge-

Ampzing, *Beschryvinghe ende lof der Stad Haerlem*, Haarlem 1628. Daarbij voegen de *Correspondance de Philippe II*, door Gachard uitgegeven. Voorts Pierre Sterlincks, *Eene corte waerachtige beschryvinghe van alle geschiedenissen, aanslaghen, stormen, schermutselingen ende schieten voor de vrome stad Haerlem in Holland*. Delft 1574 en het uittreksel uit een journaal, geplaatst in den *Algemeenen Kunst- en Letterbode* van 6 Nov. 1826. Hetgeen er dag bij dag is voorgevallen, is ook bijeenverzameld in *Korte Historische Aanteekeningen wegens het voorgevallene in de Spaansche Belegering der Stad Haarlem*, gedrukt te Haarlem 1739; waarachter gevoegd is: *Oorlogsgeschiedenissen ten platten lande om de Stad Haarlem, in Kennemerland ende Waterland*.

1) Over Joost Janszoon en de bedoelde kaart, zie men het belangrijk Historisch bericht van Jacobus Koning, in het 5de deel van de *Verhandelingen der tweede klasse van het Koninklijk Nederlundsche Instituut*. De kaart van Noord-Holland door Joost Janszoon in hout gegraveerd, is naderhand in koper gebracht, en in het jaar 1778 bij de Boekverkoopers Jntema en Tieboel uitgegeven, en algemeen verkrijgbaar gesteld.

2) Volgens getuigenis van Bor, B. VI, fol. 328. Anthoniszoon zal later in dienst van Maurits voorkomen. De declaratie van „vacatien ende besongien gedaen inder amptiatie ende fortificatie der stede van Alekmaer, wter naem ende van wegen Jonkheer Charles Busot” is uitgegeven door Dr. J. J. de Gelder in eene verzameling *Brieven en andere bescheiden rakende het beleg van Alkmaar in 1573*. (Alkmaar 1865) bl. 120.

zet, waartoe de landlieden moeielijk te bewegen waren. Binnen de stad bevonden zich, behalve de gevluichte landlieden, 1300 weerbare burgers en vijf vendelen — ongeveer 800 man — soldaten, die in Juli daar heen gezonden waren, onder de Hopmannen Jonkheer Jacob Cabeliau, die ook als Gouverneur der stad door den Prins was aangesteld, Coenraad van Steenwijk, Joachim van Sittert, Peter van der Hoeffve en Schetter. Vreemd krijgsvolk lag in Alkmaar niet in bezetting; en de roem harer verdediging, — een der hardnekkigste bresverdedigingen van den hoofdwal, waarvan de Geschiedenis gewaagt — is derhalve onvermengd Nederlandsch.

Het leger van Don Frederik was 16000 man sterk. Tot het maken der loopgraven werden 300 Haarlemmers bij loting uit de schutterij geprest, en op den 18den September (1573) opende de vijand zijn vuur tegen de stad. Uit 20 vuurmonden werd, reeds den eersten dag, door 2006 kogels van 40 en 24 pond, op twee verschillende plaatsen bres geschoten; en, terwijl ook op andere punten looze aanvallen gericht werden, ving des middags te drie ure de storm aan, op de twee bressen te gelijk. Die aan de Friesche poort werd aangevallen door twee Regimenten, welke met groote woede tegen de bres instormden. Maar noch het geweld van hunnen aanval, noch het ijselijk krijgsgeschreeuw vermochten de verdedigers te doen terug deinzen. Bij het aanrukken der stormkolonne, werd zij van de aangrenzende bolwerken met schroot en kogels dapper begroet, en, hoe meer zij naderde, hoe meer haar en het lood uit de doelroeren der schutters en de javelijnen der burgers om het hoofd snorden. Mocht het echter sommigen der aanvallers gelukken, tot aan de kruin van de bres op te klimmen, dan stonden dáár de landman met zijn verrejager, de burger met pick of rappier gereed, om den stoutsten het eerst te doen nedertuimelen. Doch het gelukte aan deze eerste kolonne niet, haren aanval tot zoo ver door te zetten. Nauwelijks onder het dadelijk bereik gekomen der verdedigers, werd zij als bedolven, hier onder een' stroom van kokend water, gesmolten lood en ongebluschte kalk, daar onder een vuurregen van brandend stroo en rijshout. Hoepels met pik, harst en zwavel besmeerd, omwonden met werk, en dan in brand gestoken, hier en ginds tusschen de opringende beklimmers geslingerd, brachten een verwarring te weeg, die voor velen doodelijk was, daar de soldaten, nu eens ieder afzonderlijk, dan twee of drie te zamen, door deze vlamme pikhoepen omslingerd, en pogende zich er uit te redden, en de brandende stof van zich af te weren, onderwijl aan het schieten der verweerders waren bloot gesteld. Eenmaal aan het wankelen gebracht, moesten de bestormers weldra den

aanval opgeven en terug wijken. Binnen de stad kende men echter zijnen vijand beter, dan dat men een hervatting van den storm niet zou verwacht hebben. Terwijl vrouwen en knapen en meisjes onvermoeid bezig waren met alles gereed te maken en aan te dragen, wat dood en verschrikking onder den vijand kon brengen, bleven de gewapenden op hunnen post. Weldra rukte een tweede vijandelijke bende aan, met nog grooter stoutheid, en geprikkeld door eerezucht, om hun, die voorgestaan waren, den zegepalm af te winnen. Deze hoop werd niet verwezenlijkt, en ook deze bestormers werden terug geslagen, gelijk hunne voorgangers. Een derde slaagde aanvankelijk beter. Reeds was de kruin der bres bereikt; reeds plantten daar eenige vaandrighs de Spaansche standaards, onder het gejuich van: »Victoria, victoria, de stad is ons," toen een burger van Alkmaar een hunner met een groot slagzwaard de beide beenen afmaaide, hem schamper toeduwende: »en dat is mijn." Deze nadrukkelijke beantwoording eener voorbarige zegekreet werd oogenblikkelijk gevolgd door een hernieuwde en verdubbelde inspanning van alle krachten der verdedigers, en dood, gewond of verschrikt stortten en stoven de beklimmers naar beneden. Een vierde storm kon niet beproefd worden: de bres was ongenaakbaar door de menigte van lijken en gekwetsten.

Terwijl er dus hevig gevochten werd aan de eene bres, ging het aan de andere met niet minder vinnigheid toe. Ook deze werd tot driemaal toe met woede aangevallen; 1) en ofschoon de verweerders het nadeel hadden, van door twee stukken geschut van ter zijde bestookt te worden, werd ook daar de storm tot driemaal toe afgeslagen. Als een stellige daadzaak vindt men aangeteekend, dat, in weerwil van het bloedige van dezen dubbelen strijd, gedurende de vier uren tijds, dat die duurde, niemand van zijne plaats week, dan zwaar gewond; en het wekte bovenal de bewondering der Spanjaarden, dat zij onder degenen, die de toegangen verdedigden, noch helm, noch harnas, noch eenig soldatengewaad bespeurden, maar lieden, op hun bootsmans of als boeren gekleed, die vochten als leeuwen. Het verlies der belegerden bedroeg slechts 13 burgers en 24 soldaten; 2) de aanvallers hadden ongeveer 1000 man verloren. En toen Don Frederik, eenige dagen later, nogmaals na 700 schoten op de stad te hebben gedaan, een storm wilde beproeven, was er geene mogelijkheid, om de soldaten daartoe te bewe-

1) Er waren twee stormbruggen aangebracht, waarvan echter de eene, toen men die over de gracht zou brengen, te kort werd bevonden. De eene was van schuiten, de andere van wijnvaten saamgesteld. Van deze laatste is een afbeelding te vinden bij Hooft.

2) Niet 44, gelijk Wagenaar opgeeft.

gen. De teleurstelling en ellende, door de Spanjaarden voor Haarlem en Alkmaar geleden, deden in hun leger de vroeger altijd zoo streng gehandhaafde krijgstucht verslappen, welke van toen af meer en meer is afgenomen; en ook daardoor heeft de heldenmoed onzer Burgerijen een onberekenbaar nut gedaan aan de zaak des Vaderlands.

De belegeraars van Alkmaar, een brief van den Prins in handen gekregen hebbende, waarin het voornemen werd kenbaar gemaakt, om, door het doorsteken der dijken, het geheele gewest onder water te zetten, braken den 8sten October op, altijd bestookt door de uitvallen der belegerden, die hun ook nu nog een aanmerkelijk verlies toebrachten. 1)

Don Frederik, het leger onder de bevelen latende van Don Francisco de Valdès, begaf zich naar Amsterdam bij zijnen vader, met wien hij kort daarna deze gewesten verliet. De nederlaag van Bossu op de Zuiderzee, vier dagen na het opbreken van het beleg van Alkmaar, vrijdelde voor ditmaal de laatste hoop der Spanjaarden, om Noord-Holland onder hunne heerschappij terug te brengen. Evenwel werden Kennemerland en Waterland nog meer dan drie jaren door hen geteisterd, waarbij zij, meestentijds onder bevel van Verdugo, voornamelijk den winter te baat namen, om over het ijs dorp voor dorp aan te tasten, en alzoo dieper in het gewest door te dringen. Gewoonlijk was hun hoofdkwartier te Assendelft gevestigd, en uit Haarlem en Amsterdam kregen zij onophoudelijk versterking. In het jaar 1575 rukte zelfs Hierges, van 's Konings wege Gouverneur van Utrecht, Holland en Zeeland, maar van de beide laatstgenoemde gewesten enkel in naam, met 6000 man voetvolk en 700 ruiters, van Utrecht, over Amsterdam en Haarlem, in Noord-Holland; maar hij moest onverrichter zake terug trekken. Sonoy — men mag hem deze eer niet onthouden — heeft, door zijnen onvermoeiden ijver en krachtvolle maatregelen, tot behoud van dit gewest, zich bij het Vaderland zeer verdienstelijk gemaakt. Het was eerst na de Pacificatie van Gend (1576), dat Noord-Holland eenige meerdere rust mocht genieten, toen ook Haarlem weder bij verdrag aan den Prins van Oranje overging (22 Januari 1577). 2)

De zoo even bedoelde vijandelijkheden, om het bezit van Noord-Holland, hebben tot menige stoute daad van onze kloeke Hollanders aanleiding gegeven, waaromtrent hier in geene verdere bijzonderheden kan worden getreden. Bij het lezen dier krijgsbedrijven, door zooveel woest-

1) De bijzonderheden van het beleg van Alkmaar zijn, behalve bij onze geschiedschrijvers, te lezen bij Eikelenberg en Boomkamp, *Beschrijving van Alkmaar*.

2) De feiten tot de Geschiedenis van dit gewest behoorende kan men bijeengebracht vinden door A. Beeloo, *Noord-Holland en de Noord-Hollanders*.

heid en hardvochtigheid gekenmerkt, worden wij aangenaam verrast door de trouwe moederliefde van dien boer van Westzanen, die, terwijl elk het kostbaarste trachtte te bergen voor de naderende Spanjaarden, onder de vervolging van den vijand en met gevaar van het leven, zijne moeder op een draagbaar over het ijs van West-Zanen naar Hoorn sleepte.

Het beleg van Leiden, door Requesens opgebroken, om Graaf Lode-wijk te keer te gaan, en na diens nederlaag op de Mookerheide door Valdès hervat, vertoont zich in een geheel andere gedaante, dan de belegeringen van Haarlem en Alkmaar. Hier beproefden de Spanjaarden niet éénmaal door bres en storm de stad te bemachtigen. Het was derhalve meer een blokkade, welke, nadat de Leidenaars uit hunne schansen te Alphen verdreven waren, van den 26sten Mei 1574 tot aan den 3den October duurde. Met uitzondering van het ontzet, waarvan de eer voornamelijk aan onze zeelieden toekomt, is dan ook dit beleg, als oorlogsfeit, minder belangrijk; hoezeer het aanleggen van 62 schansen of redouten, waarmede alle toegangen langs vaarten en wegen naar de belegerde stad werden afgesloten, een merkwaardig bewijs oplevert, welke moeitevolle werken men zich destijds getroostte, en in staat was tot stand te brengen. Doch als heldendaad van Hollandsche burgers, zouden wij een aanzienlijke plaats moeten inruimen aan het beleg van Leiden, indien het, door uitmuntende pennen beschreven, in alle bijzonderheden niet zoo algemeen bekend was, als weinige andere gedeelten onzer Historie. 1) Waar toch is de vaderlandsche knaap, die eenige school betreden heeft, en de namen niet kent van Van der Does, Van Hout en Boisot, en niet weet te spreken van Van der Werff, aan de uitgehongerde burgers zijn lichaam aanbiedende, om het aan stukken te snijden en rond te deelen, zoo ver het strekken mocht; of van de mannelijke taal, door de Leidsche burgers, bij het schrikkelijk woeden van pest en hongersnood, hunnen vijand van de wallen toegeroepen, zoo zij in den uitersten nood, den linkerarm tot stilling van den honger moesten binnen slaan, dat hun dan nog de rechter overschoot, om voor vrijheid en Vaderland te strijden? 2)

Bewonderen wij de voorbeeldelooze volharding van Leidens burgeren,

1) Behalve Bor, Hooft en anderen aangehaald in de *Geschiedenis des Vaderlands* van Arend, Dl. II, bl. 401. zijn de hoofdbronnen voor het beleg van Leiden Jan Fruytiers *Corte beschryvinghe van de strenghe belegeringhe enz. der stadt Leyden* (Delft 1577): Orlers *Beschrijving van Leyden* en Severinus, *Belegering van Leyden*, met de aantekeningen. Dr. J. van Vloten heeft een belangrijke verzameling uitgegeven getiteld, *Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574 naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden* (Leiden 1853).

2) Op de Leidsche noodmunten stond: „*Hoc libertatis ergo, en pugno pro patria.*”

het ontzet dier stad levert tevens een treffend bewijs op, tot welke offeringen men in die tijden voor het Vaderland in staat was. Hoe nijpend ook het gebrek was van geld, schroomde men echter niet, door het binnenlaten van het water over een zoo groote uitgestrektheid lands, voor het minst zeven tonnen goude te wagen. De overtuiging, dat tot bereiking van het groote doel 't welk men beoogde, de laatste penning, gelijk de laatste druppel bloeds, op het spel moest gezet worden, was zoo levendig, dat zelfs hartstochten er voor wijken moesten, welke zich anders niet gemakkelijk op zijde laten zetten. Een opmerkelijk blijk van dit laatste gaf de stad Middelburg, welke, eerst weinige maanden te voren (24 Februari), na een langdurige belegering den Prins in handen was gevallen. Om de uitstekende diensten te beloonen, door de burgers van Vlissingen en Veere, in het beleg van Middelburg, betoond, had de Prins aan die twee steden belangrijke voorrechten geschonken, strekkende om het aanzien te besnoeien, hetwelk Walcherens hoofdstad in Zeeland genoot. Hierdoor hadden de Middelburgers een misnoegen tegen den Prins opgevat, hetwelk tot aan zijnen dood heeft voortgeduurd; 1) maar desniettemin ondersteunden zij uit al hunne macht de pogingen der Zeeuwen om Leiden te ontzetten, en werd er zelfs besloten, de klokken der stad te verkoopen, om daarvoor ijzeren kanonnen in te koopen. 2) Zoo zegevierde over bijzondere veeten het algemeen belang des Vaderlands: en een onderneming, met zoo veel inspanning en opoffering beproefd, werd door de Voorzienigheid met haren zegen op een bijzondere wijze bekroond.

Het ontzet van Leiden besliste het lot van Holland, gelijk de overgaaf van Middelburg dat van Zeeland had beslist; doch in het volgende jaar (1575), liepen beide gewesten gevaar, weder onder de Spaansche heerschappij te geraken, door het verlies van Oudewater in het eene, en Zierikzee in het andere.

De verovering van Oudewater door de Spanjaarden leeft in de gedachtenis der Historie meer, als een ijzingwekkend tooneel van al de gruwelen, waaraan een met storm vermeersterde stad ten prooi kan zijn, dan als een voorbeeld van heldhaftige verdediging: en echter verdient de burgerij van Oudewater een loffelijke vermelding. Deze kleine stad, omringd door een muur, welke versterkt was door met aarde aangevulde torens, 3) werd door slechts 700 gewapenden verdedigd, waarvan de eene helft uit vreemde soldaten, de andere uit burgers be-

1) Deze zaak is uitvoerig voorgesteld in het *Leven van Willem I*, Dl. II, bl. 450.

2) Van Wijn, *Nalezingen op Wagenaar*, Dl. VI, bl. 487, r. 9 v. o.

3) Vergelijk boven bl. 70.

stond. Op den 19den Juli (1575) kwam Hierges voor de stad met 10,000 man voetvolk, 400 paarden en 15 kompagniën Luiksche schansgravers. Achttien dagen hielden bezetting en burgerij den vijand van een ernstigen aanval af, en arbeidden intusschen dag en nacht aan het stormvrij maken der vestingwerken, aan het opbreken der straten om zich van de keisteenen te kunnen bedienen, aan het omverhalen der huizen, die het plan van verdediging in den weg stonden en aan alle mogelijke toebereidselen tot den uitersten tegenstand. Maar zij hadden niet geluisterd naar den Prins, die zich te Gouda bevond, en geraden had den omtrek onder water te zetten, door het openzetten van een sluis aan den IJsel: noodlottige spaarzaamheid om den oogst niet te verliezen. Hierges meester geworden van de sluis, liet daarentegen, door het stoppen van de rivier, het water uit de grachten afloopen; den 6den Augustus opende hij zijn geschutvuur uit 28 stukken, en nog dienzelfden dag schoten 1600 kanonkogels een bruikbare bres. Deze in den nacht door de belegerden gedicht, maar den volgenden dag door 's vijands geschut op nieuw geopend zijnde, poogden de belegeraars eerst door een valschen aanval de verdedigers te vermoeien, en de middelen van tegenweer, bij de bres aangebracht, door het geschut te vernielen. Toen dit met goed gevolg geschied was, volgde een algemeene storm, en, na een allerwerwoedste worsteling van anderhalf uur, drong de opgestuwde drom van vijanden binnen. Brand en moord vervulden nu het ellendige stadje; alles werd over de kling gejaagd, en niet meer dan 20 gewapenden wisten het leven te redden. 1) Eenige dagen later bezweek ook Schoonhoven, welke stad, nadat er op één dag een bres, ter wijidte van 300 schreden, was geschoten, bij een eervol verdrag den Spanjaard werd overgegeven (24 Aug.). De dorpen Krimpen en Papendrecht door den vijand bemachtigd en versterkt, maakten hem nu meester van de vaart op de Lek, de Merwe en den Hollandschen IJsel. Doch zijne voortgangen werden gestuit op Woerden, hetwelk, bijna een jaar belegerd zonder te kunnen bemachtigd worden, toen ontzet werd. 2)

Terwijl de Spanjaarden dus in Holland poogden voort te dringen, beproefden zij hetzelfde in Zeeland, en daartoe moest hun tocht strekken, door het water heen, van Tholen over Filipslant naar Schouwen en Duiveland: een merkwaardig oorlogsfeit, beraamd door Mondragon, d'Avila en d'Ulloa, en door laatstgenoemde met groote stoutmoedigheid ten uitvoer gebracht (28 Sept. 1575). Nu sloeg Mondragon het beleg voor Zierikzee; doch alvorens daartoe te kunnen overgaan, moest het

1) Kinschot: *Beschrijving van Oudewater*.

2) De belegering van Woerden in 1575 en 1576 is het onderwerp van een stuk van Ds. J. G. H. Reudler in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Dec. 1838.

versterkte dorp Bommenede worden bemachtigd. Het werd veroverd door de geheele macht, welke de Spanjaarden hier bijeen hadden, na een beleg van 20 dagen en een storm van 6 uren; en zoo groot was de verwoedheid der aanvallers en de hardnekkigheid der verdedigers, dat men destijds verklaarde, nooit van zoo iets gehoord te hebben; doch daar de bezetting bijna geheel uit vreemde soldaten bestond, kunnen wij de eer dier verdediging aan onze Nederlanders niet toeëigenen. 1)

De verdediging van Zierikzee daarentegen, onder het opperbevel van Jonkheer Arend van Dorp, strekt wederom ten bewijze van de onbezweken trouw en den moed eener Nederlandsche burgerij. Van deze deugden gaf in het bijzonder een onverschrokken Zeeuw, met name Lieve Heere, een voorbeeldig bewijs. Voorzien van brieven aan den Prins, welke in leder, met was en pik bestreken, genaaid waren, poogde hij ten tweedemale door de Spaansche vloot te zwemmen. Dan, op het punt zijnde van betrapt te worden, terwijl zijn medgezel zich liet gevangen nemen, redde Heere de hem aanvertrouwde brieven uit 's vijands handen, door onder de golven te duiken, en daar zijn graf te zoeken. Zierikzee moest echter eindelijk voor de overmacht bukken; maar, ofschoon de uitmarsch bij de overgaaf met opgerolde vaandels, uitgedoofde lonten en stille trom moest geschieden, hadden echter de Spanjaarden, gedurende negen maanden, door de krachtvolle werkdadigheid der verdedigers, moeite genoeg gehad, om de belegering vol te houden, en werd het verdrag, waarbij Mondragon meester werd van de stad (30 Juni 1576), niet gesloten, dan op voorwaarden, welke de Prins van Oranje, nadat hij alle middelen, om de stad van leeftocht te voorzien, vruchteloos had uitgeput, zelf had goedgekeurd. 2)

De vermelde voordeelen, door de Spanjaarden in Holland en Zeeland behaald, gingen voor hen verloren bij de Pacificatie van Gend (8 Nov. 1576). Weinige dagen voor dat deze gesloten werd, ontruimde Mondragon Zierikzee; en ook de Hollandsche steden, die daarvan nog niet verlost waren, werden door de Spaansche bezettingen verlaten. Groningen en Friesland ontvingen George van Lalain, Graaf van Rennenberg, tot stadhouder van wege den Prins, en vervolgens ook Overijsel. Eerst echter moest Kampen en Deventer door Rennenberg met geweld worden veroverd op de Hoogduitsche bezettingen, welke, nadat men de burgers ontwapend had, aldaar de Spaansche heerschappij nog poogden staande te houden (Nov. 1578). 3) Achtevolgens waren Bergen-op-Zoom,

1) Hetgeen toenmaals bij het langzaam vuren bijna nooit gebeurde, had hier plaats, dat het geschut, door het veelvuldig gebruik verhit, onbruikbaar werd.

2) Zie Van de Velde, *Zierikzee's Tweehonderdjarig Jubelfeest*.

3) Over de inneming van Kampen en Deventer verdient vooral van Meteren te wor-

's Hertogenbosch en Breda (9 Aug. 24 Sept. en 4 Oct. 1577), en geheel Noord-Brabant aan de zijde van den Prins en de Staten overgebracht; terwijl Amsterdam (8 Febr. 1578), bij verdrag aan de Staatsche zijde overging.

Door deze gebeurtenissen kregen de Noord-Nederlandsche gewesten eenige verademing, en de oorlog week meer naar de Zuidelijke Provinciën. Dan aldaar moest een echt Nederlandsche burgerij nog een proefstuk geven van dappere volharding in het verdedigen harer vesten, waardig naast die van Haarlem en Alkmaar geroemd te worden.

De belegering van Maastricht door Parma, in den jare 1579, was een voorbeeld eener uiterste inspanning van alle krachten, waartoe aanvallers en verweerdere, bij de belegeringskunst dier dagen, in staat waren met volharding en beleid. Parma, eerst vertooning gemaakt hebbende, als wilde hij Antwerpen aantasten, wierp zich plotseling voor Maastricht en berende de stad den 12den Maart. Hij sloot de vesting geheel in, met een onafgebrokene linie van verschansing, door zestien forten ondersteund, en door middel van twee bruggen over de Maas verbonden: een zoo groot meesterstuk van kunst geacht, dat de vermaarde Ingenieur Generaal Gabriel Serbelloni, die op meer dan 70-jarigen leeftijd de werken bestuurd had, op verzoek des Veldheers, daarvan een model vervaardigde, om te worden gezonden aan den Koning van Spanje. De nabijheid van Luikerland, hetwelk Parma overvloed van bekwame arbeiders verschafte, stelde hem in staat, de mijn- en aardewerken in deze belegering tot de meest mogelijke volkomenheid te brengen, naar de begrippen van die tijden. 1) De bezetting van Maastricht, door de plotselijke berenning niet hebbende kunnen versterkt worden, bestond uit slechts 1000 soldaten; doch behalve deze bevonden er zich

den gelezen, in het achtste Boek. Men vindt aldaar bijzonderheden over den staat der vestingwerken dier steden, en over de belegering van Deventer, welke niet onbelangrijk zijn. Voor Deventer hadden onderscheidene mijngevechten plaats. De belegeraars deden, in plaats van gewone loopgraven te gebruiken, door een groote menigte boeren de aarde naar de stad toe opwerpen, en altijd opwerpen, om op die wijze de gracht te naderen en te dempen, hetgeen evenwel door een sterken uitval werd verhinderd. De bezetting capituleerde, toen er verscheidene bressen waren geschoten en de belegeraars gereed waren, om de contraschep door te slaan, ten einde dus het water uit de gracht te laten afloopen, en dan door middel van een galerij aan de bres te komen. Men vindt hier een voorbeeld van belemmerende tegenwoordigheid van Gedeputeerden te velde; dewijl de belegering van Kampen en Deventer voor gemeene kosten van Holland, Friesland en Overijsel geschiedde, had Rennenberg een Raad van Gedeputeerden uit de Ridderchap en Edelen dier gewesten bij zich, welke een zoo beslissende stem bij de raadplegingen over alle maatregelen had, dat een plan van aanval, door den Ingenieur Jan van den Cornput ontworpen, en door Rennenberg goedgekeurd, niet kon gevolgd worden, omdat de Raad er niet in wilde toestemmen.

1) Parma liet in dit beleg 22 mijnen springen; en een batterij van 115 voeten in het vierkant, voor drie kanonnen, werd tot de ongehoorde hoogte van 135 voeten opgeworpen.

omtrent 1200 weerbare burgers, in 12 vendelen verdeeld, en 2000 landlieden, die in de stad de wijk hadden genomen, en door het graven van wallen en tegenmijnen groote diensten hebben gedaan. Het opperbevel werd gevoerd door Melchior van Schwartzenberg van Heerlen, die een bekwaam Fransch vestingbouwkundige, Sebastiaan Tappin, onder zijne bevelen had. Door dezen werd de stad aanmerkelijk versterkt, en aan de zwakste zijde, werd achter den hoofdmuur, een sterke aarden wal, met een gracht er voor, aangelegd, welke, toen de muur was nedergeschoten, en de vijand op het puin zich gevestigd had, met zeldzame kloekmoedigheid werd verdedigd. Bij den eersten aanval werd de stad zoo hevig beschoten, dat al het buskruit in Parma's leger verbruikt was; maar de daarop gevolgde bestorming bleef zonder vrucht. Op den 8sten April werd de bestorming op twee plaatsen, met herhaalde toezending van versch volk, op nieuw beproefd, maar met een zoo noodlottige uitkomst voor de aanvallers, dat zij er omtrent 2000 dooden bij lieten, waaronder, behalve elf Spaansche kapiteins en vijf vaandrighs, zich vele Edelen bevonden. In onverschrokkenen uitvallen, soms door Tappin zelven aangevoerd, bestookten de belegerden den vijand gedurig met het gelukkigste gevolg in zijne loopgraven. Vijf weken lang moest Parma alle middelen, van mijnen, beschieten en bestormen, in het werk stellen, om een enkel ravelijn te bemachtigen. Toen de Spanjaard reeds op den hoofdwal zelven voet gekregen had, werd hem nog iedere schrede betwist. Doch, het lichaam moge voor een tijd, door de geestdrift van het gemoed, tot buitengewone werkzaamheid worden opgewonden, eindelijk bezwijken de krachten, door overspanning afgemat. De rustelooze aanvallen der telkens elkander vervangende vijanden, hadden de belegerden, door het onophoudelijk waken en werken en strijden, zoodanig uitgeput, dat van de 1000 soldaten, welke de bezetting uitmaakten, nauwelijks 100 meer in staat waren dienst te doen. De burgerij van Maastricht kan zich derhalve voornamelijk den roem toeëigenen van de bewonderenswaardige heldhaftigheid, door de verdedigers, toen het tot het uiterste kwam, ten toon gespreid. Deze laatste worsteling had op den 28sten Juni plaats. Op onderscheiden punten te gelijk werd de storm, met de grootste hevigheid, beproefd; en bij een der bressen zond Parma tot vijf malen toe versche troepen. De hoofdstorm echter mislukte, daar men de zijdelingsche vuren, welke de bres bestreken, niet tot zwijgen had kunnen brengen, en de verwoesting, door dezen te weeg gebracht, was te grooter, daar de stormers, verwaarloozende Parma's bevel, om in geopende rotten te naderen, te dicht in een gedrongen aanrukten. Onder een allerverwoedst vechten, werd de storm,

welke den ganschen dag, tot in den nacht, had voortgeduurd, op alle punten afgeslagen. Doch in den vroege morgen van den volgenden dag kreeg Parma bericht, dat de wachthebbende burgers, uitgeput van vermoeienis, op den wal meestendeels waren ingesluimerd. Onverwijd gaf hij bevel, den wal in stilte te beklimmen; te gelijk drong de vijand, met zeven man in het front, door een onderaardschen gang in, en de steeds aangroeiende toevloed van Parma's krijgsvolk stroomde met geweld de overrompelde stad binnen. Nog weerde men zich in de straten, zoo veel men zich wren kon, zelfs vrouwen en kinderen, uit huizen en van daken; maar deze wanhopige wederstand diende slechts, om de woede der overwinnaars te tergen, en het bloedbad, door hen aangezicht, nog ijselijker en algemeener te maken.

Zoo werd Maastricht door den Spanjaard veroverd, na den grootsten veldheer van zijnen tijd aan het hoofd van een overmachtig leger, en Serbelloni, den grootsten vestingbouwer en poliorceet van zijn tijd, gedurende honderd en elf dagen weerstand te hebben geboden. 1) Doch wij kunnen van de verdediging van Maastricht niet scheiden, zonder een bijzonderheid te vermelden, welke de gelegenheid aanbiedt, om hulde te bewijzen aan de vaderlandsliefde der Nederlandsche vrouwen in de roemruchtige dagen, waarvan wij spreken. Het is zoo, op stille huiselijke deugden, waarmede de Nederlandsche vrouwen altijd bij uitnemendheid versierd waren, rust de gedachte met oneindig meer welbehagen, dan op de woestheid van Amazonen, of op de hardvochtigheid van Spartaansche heldinnen: maar het gemoed wordt vervuld met verbazing, over de kracht van het godsdienstig en vaderlandsch gevoel, wanneer wij de zwakke, bescheidene vrouw, gewoon aan onderwerping, met de hand, die anders tot liefderijke hulpvaardigheid pleegt gereed te zijn, voor de vrijheid van geweten, dood en vernieling zien uitstorten tegen de tirannen van haar Vaderland. Uit dit oogpunt, zien wij met eerbiedige bewondering een Kenau Simons Hasselaar, terwijl hare minder aanzienlijke, maar niet minder dappere mede-burgesen andere middelen tot afwering van den vijand in het werk stellen, met het vaandel in de hand, hare gewapende heldinnenschaar vooruitstreven, en haar den weg wijzen naar de Spaansche loopgraven en verschansingen, of post vatten bij de bressen. Maar het waren de Haarlemsche vrouwen niet alleen, die dus krachtdadig medewerkten tot afwering van het Spaansche geweld; die van Alkmaar en Oudewater, ja van elke stad,

1) Over dit merkwaardig beleg is vooral Strada uitvoerig. Het was te minder noodig, in meer bijzonderheden te treden, omdat de Kapitein-Ingénieur J. G. W. Merkes eene afzonderlijke beschrijving van dit beleg heeft uitgegeven, gedrukt te Arnhem, 1827.

door den vijand aangevallen, ofschoon dan ook van geene van dezen de naam aan de nakomelingschap is overgebracht, 1) betoonden gelijke dapperheid. En om van vele andere voorbeelden niet te gewagen, bij den heldhaftigen wederstand, waarmede de Burgerij van Breda, ten jare 1581, hare stad, gedurende bijna tien uren, straat voor straat verdedigde tegen Parma's legerbenden, die het kasteel reeds bemachtigd hadden, deelden ook de vrouwen in den hardnekkigen strijd. Ja, in de belegering van Maastricht, zoo even geschetst, was de dienst der vrouwen in de stad op een geregelden voet gebracht. In drie vendelen verdeeld, waren de meesten met piek en zwaard, sommigen zelfs met schietgeweer gewapend; en aan een gedeelte van haar, was de wacht en de verdediging der mijnen opgedragen, 2) waarbij zij treffelijke bewijzen van koelbloedigheid en onversaagdheid gegeven hebben.

Zoo waren Neêrlands burgeren. van beiderlei kunne, en van alle standen, bezield met een heldengeest, zonder welchen onze Staat in zijne geboorte zou gesmoord zijn. Op allerlei wijzen beijverde men zich, elkander aan te vuren, door voorbeeld, gesprekken en vaderlandsche gezangen. In vergrootende voorstellingen van de gruwelen door de Spanjaarden, bij de verovering van Amerika, en later in de Nederlanden gepleegd, werd de haat tegen de Spaansche dwingelandij aangewakkerd, bij de jeugd in de scholen, bij allen van de predikstoelen. Aan den vroolijken dish dronk men elkander met een zinnebeeldigen drinkbeker *Duk D'Alvs* uitluiding toe; 3) en door toepasselijke legpenningen werd de noodzakelijkheid, om te volharden in den strijd voor de vrijheid, aanschouwelijk voorgesteld. Men moge deze middelen, om den volks-

1) Wel wordt zekere Trijn Rembrants, als de Kenau van Alkmaar, genoemd, doch de berichten omtrent haar schijnen op geen genoegzaam gezag te steunen. Die overigens trekken van vrouwelijke dapperheid, ook buiten den kring onzer Vaderlandsche Geschiedenis, verlangt te vernemen, zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, Dl. II, Aanteek. bl. 134 en volgg. en Dl. III, Aanteek. bl. 318 en volgg. Wij voegen er bij eene Friesche Amazone, die als soldaat verkleed, 7 jaren lang den Staten. in het veld, met grooten lof van dapperheid gediend, en een lied gedicht heeft, om jonge dochters tot de liefde des krijgs, ter bescherming van het Vaderland, aan te moedigen. Van Meteren gewaagt van haar in het 23ste boek zijner *Historie*, er bijvoegende, dat die vrouw, Margaretha genaamd, toen hij zijne *Historie* schreef (1611), te Groningen nog leefde, met haren man — voormaals trommelslager — alzins stil en eerbaar huishoudende.

2) Men vindt ze daarom mijn-meesteressen (*maitresses des mines*) genoemd, in navolging van de benaming van Meester-Ingénieurs, waarover vergelijk boven bl. 69.

3) Bij den dronk *Duk D'Alvs* uitluiding, gebruikte men een glazen drinkbeker, den vorm hebbende van een klokje, van binnen van een glazen klepel voorzien. Wanneer het uitgedronken was, keerde men het om, en luide *Duk D'Alf*, en daarmede de Spaansche tirannij uit. Zoodanige drinkbeker is het eerst gebruikt op een plechtigen maaltijd, welken de Staten-Generaal gaven, bij de afzwering van Filips, in het jaar 1581. Dit is naderhand in bijzondere gezelschappen en onder het volk nagevolgd. Zie Alkemade, *Nederlands Dis-Plegtigheden*, D. II, bl. 514.

geest aan te vuren, niet alle even zeer goedkeuren, men moet ze ook niet met te groote gestrengheid beoordeelen. Niet alle menschen zijn vatbaar voor overtuiging door kracht van redeneering; en de menigvuldige verleidingen en schoonschijnende beweeggronden, waarmede sommigen in verzoeking werden gebracht om de goede zaak te verlaten, moesten worden krachteloos gemaakt door voorstellingen, die de zinnen troffen, en door ieder begrepen, door ieder gevoeld konden worden.

En, terwijl dus onder alle standen des volks, de gemoederen eeniglijk schenen te worden bezig gehouden en in een hartstochtelijke stemming te zijn gebracht door het gewoel van den oorlog en de gevaren des Vaderlands, werd, onder zulke hachelijke omstandigheden — het is bijna ongeloofelijk — datgene aangemoedigd en bevorderd, wat tot beschaving van den geest en de verlichting des verstands kon strekken. Hoe karig, bij zoo vele behoeften, 's lands penningen mochten rondkomen — ook die werden niet verloren gerekend voor het vaderland, die besteed werden tot bevordering van Letteren en Wetenschappen. Een Hoogeschool werd de belooning van den moed van Leidens burgerij; Geleerden werden in staat gesteld, door tegemoetkoming van Landswege, om het rijk van kennis en waarheid uit te breiden en de Staten van Holland, van het gewest 't welk het meeste bijdroeg tot de schatten die er noodig waren om den bevrijdingsoorlog gaande te houden, de Staten van Holland lieten te gelijker tijd geen vak van wetenschappelijk onderzoek zonder aanmoediging en ondersteuning. Het is treffend in het verbaal hunner Handelingen het besluit te lezen, dat aan den bode een belooning zou gegeven worden, die hun een afdruk gebracht had van de door Lipsius bewerkte uitgaaf der Annalen van Tacitus, als wilden zij te kennen geven, dat, zoo de overbrenger van het bericht eener overwinning of veroverde vesting vereerd placht te worden, voor hen even zeer een blijde tijding was het bericht, dat het gebied van eenige wetenschap in hun gewest was uitgebreid. 1) »Gelukkige tijd,» roepen wij uit met een verdienstelijk geleerde. 2) »Gelukkige tijd, toen de bewoners dezer landen, eenvoudig en als landlieden of bootsgezellen in het voorkomen, het leger van den bekwaamsten Veldheer van Europa, de overwinnaars van Pavia en Mühlberg, van hunne wallen wisten

1) Deze hulde is aan de voormalige staten van Holland door den schrijver van dit werk gebracht in zijne Redevoering bevattende eene beantwoording der vraag: Welke verplichting rust op de Regeeringen ten aanzien van Kunsten en Wetenschappen. uitgegeven (Leiden 1840) door de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen.

2) De Hoogleraar G. Moll, *Onderzoek naar de eerste uitvinders der verrekijkers*, in de *Nieuwe Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D. III, bl. 114.

te keeren; en toen de vijand verdreven was, het mikroskoop, den verrekijker en den thermometer uitvonden, wiskundige voorstellen oplosten, plassen en meren droog maakten, en de zee beteugelden, zoodat zij met recht scheppers hunner velden genoemd wierden!" Merkwaaardige tijd, voegen wij er ten slotte bij, toen de stamverwante volken van Nederland, uit ingeschapen aandrift naar zelfbestuur, zich vereenigd hebben tot een strijd op vrijheid of dood, en uit een vreemd staatsverband, waarin Vorstelijke erfheerschappij hen gekneld had, zich hebben losgewrongen, om God te kunnen dienen naar de inspraak van ieders geweten, en hunne staats-burgerlijke samenleving te regelen naar vrijwillige overeenkomsten.

DE MANNEN VAN ORANJE.

„Als stieren, breed van hoofd, met kromme hoornenpracht
 En breedgewelfde borst, de roem van hun geslacht,
 In 't midden van een drift van rundren, in de weiden
 Zich door hun fiere schoft en houding onderscheiden,
 Den wolf verwachten op een voorhoofd van metaal
 En trots biên aan de knots als aan den vlijm van staal;
 Zoo pralen ze in de rij.”

BILDERDIJK, *Ondergang der Eerste Wereld.*

De tijden waren voorbij, waarin de verdienste van den Adel eeniglijk bestond in ridderlijke hoedanigheden. Beschaving van den geest, vatbaarheid voor de bedrijven des vredes, kundigheden, vereischt tot het inwendig landbestuur en het bewind van den Staat, waren reeds het sieraad geworden van vele adellijke geslachten. Dit echter was van het ridderlijk karakter van vroegere tijden overgebleven, dat ieder Edelman, welke loopbaan hij zich overigens kiezen mocht, door zijne geboorte tot de behandeling der wapenen zich geroepen achtte. Toen derhalve de bloem der Nederlandsche Grooten door een onderling Verbond en de ronde woorden van de daaruit voortgevloeide Smeekschriften, een poging deed, om de banden te verbreken van geloofsdwang en burgerlijke slavernij, mocht men onderstellen, zoo daaruit eenmaal een strijd met de wapenen ontstond, dat de Edelen als een ringmuur zich aan een zouden sluiten rondom

het volk, om op dien heldenmoed, welken zij als het erfdeel hunner voorgeslachten beschouwden, het geweld der dwingelandij te doen afstuiten. Aan deze verwachting is niet geheel voldaan geworden. Het geweten verontrust door opgedrongen gemoedsbezwaren bij sommigen, de naijver jegens elkander, verschil van inzichten over ondergeschikte punten en bijzondere beweegredenen, deden de eenstemmigheid en den samenhang verloren gaan; terwijl anderen, die moedig met den vijand een lans zouden gebroken hebben, door een roemloos en vroegtijdig sneven, of door den loop der omstandigheden, verhinderd werden, kunnen ijver met de wapenen te doen blijken. Zij echter, die zich als stoutmoedige voorvechters der vrijheid hebben doen kennen, verdienen een erkentelijke gedachtenis.

Doch Nederland had ook mannen, die, zonder adellijke wapenschilden te kunnen toonen, zich opgewekt gevoelden, onder den standaard van Oranje, de loopbaan der wapenen te volgen. Dezen echter waren in min verhevene rangen geplaatst; eerst in latere tijden, toen de bevordering niet aan de geboorte, maar aan verdienste of meerjarige ondervinding is begonnen verbonden te worden, heeft de voorrang opgehouden, welke vroeger aan den Adellijken, boven den Burgerlijken wapenbroeder werd toegekend.

Er stonden dan wakkere strijders, behalve de burgerijen, welke hare eigene vesten verdedigden, Oranje ten dienste bij het bevechten der Spaansche tirannij. Uit een lange rij van namen mogen hier slechts enkele vermeld worden van mannen, wier levensloop in den kring valt der daden die het onderwerp van dit werk uitmaken.

Onder de adellijke geslachten, welke zich bij het geheele Vaderland hebben verdienstelijk gemaakt, behoort voorzeker dat der Boetzelaers. Behalve de vijf Boetzelaers, die het bekende Verbond hebben geteekend, Wessel, de vader, en Daniel, Floris, Otto, Rutger, zijn zonen, 1) was de eerste Edelman, die zijn leven liet voor de Nederlandsche vrijheid, een andere zoon, Wessel van Boetzelaer. Hij sneuvelde bij Oosterweel (1567), in de onderneming, welke, onder aanvoering van Marnix van Tholouse, niet met genoegzame beradenheid aangevangen was, en ongelukkig uitliep, maar desniettemin van de stoutheid en den vrijheidlievenden ijver des aanvoerders getuigde. Het geslacht Boetzelaer is in de volgende eeuwen getrouw gebleven aan Nederland en Oranje; het heeft van die trouw ook in gewapenden dienst blijk gegeven. Niet alzoovele geslachten van den Belgischen Adel, wier voorouders onder de

1) Zie Te Water, *Verbond der Edelen*, St. II, bl. 240, naar wien wij eens vooral verwijzen ook over de meeste Edelen, die wij in het vervolg zullen noemen.

eersten geweest waren om zich onder de Geuzenvaan te scharen. De Merodes, 1) Tseeraerts en van der Aa hebben in nauwe betrekking tot Prins Willem gestaan. Bernart van Merode en zijn broeder Willem behoorden tot de eersten, die onder den Prins dienst namen; en Bernart won door dapperheid en wijs beleid, zoo zeer het vertrouwen van den Prins, dat hij diens Luitenant-Stadhouder in Friesland werd, welken post hij met getrouwheid en ijver, ofschoon oud en zwak, heeft waargenomen (1581—1583). Een zoon van Willem van Merode, Robbrecht, heeft het voetspoor zijns vaders gevolgd, en zich dapper gekwet in dienst der Algemeene Staten. Jerome Tseeraerts, mede een Brabantsch Edelman, was Stalmeester aan het Hof van den Prins van Oranje, en heeft de eerste ondernemingen tot bemachting van Zeeland bestuurd. Bij deze gelegenheid heeft hij de Spanjaarden verslagen, in een allereerwaardigst gevecht bij Zoutelande (Aug. 1572). 2) Uit al zijne ondernemingen blijkt echter, dat hij meer een dolleman was, dan een ervaren en voorzichtig veldheer. Ditzelfde kan men niet zeggen van den Brabantschen Edelman Filips van der Aa, wiens broeder Adolf bij Jemmingen (1568) het leven had gelaten. Hij was Burgemeester van Mechelen geweest en is de getrouwe vriend van Oranje geworden; zijn er van hem geen heldendaden te vermelden, zijne standvastigheid en zijn krijgsebeleid hebben zeer veel toegebracht, om in het hachelijk tijdsgewricht, toen Haarlem gevallen was (1573), Noord-Holland te behouden, waar hij Sonoy als Raad was toegevoegd. Te recht staat daarom ook op den gedenkpenning, te zijner eere geslagen, zijn borstbeeld geharnast. 3)

Doch Jonkheer Diederik Snoey, Snoy of Sonoy behoort weder tot de Noord-Nederlandsche Edelen. En wat zullen wij van dezen geduchten krijgsman zeggen? Zijne woestheid verbloemen, zijne wreedheden verontschuldigen? — Geenszins; maar aan zijnen ondernemenden aard, aan zijne rustelooze voortvarendheid, aan zijne krachtvolle maatregelen, aan zijne uitstekende heldhaftigheid recht laten wedervaren, door in hem te erkennen een der krachtigste werktuigen, waarvan zich de Goddelijke Voorzienigheid, tot vestiging van onzen Staat, bediend heeft.

1) De Merodes, hoezeer aanzienlijke goederen bezittende in Noord-Brabant, behoorden echter van overoude tijden tot den Belgischen Adel. Zij waren vroeger Heeren van Runen, Kapelle en Raamsdonk, en hebben, nog heden ten dage, aanzienlijke bezittingen in de provincie Noord-Brabant.

2) Zie Le Petit, *la Grande Chronique Ancienne et Moderne etc.*, Liv. X, p. 228, en van Wijn, *Bijv. en Aanz. op Wagenaar*, D. VI, bl. 392, r. 13. Tseeraerts, ten tijde van het beleg van Haarlem gewond zijnde geraakt, is bevelhebber geworden van Geertruidenberg, nadat die stad voor den Prins gewonnen was (31 Aug. 1573. Zie Van Nuijssenberg, *Korte Beschrijving van Geertruidenberg*), en aldaar is hij, in een ooploop van baldadig krijgsvolk, om het leven geraakt.

3) Zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, bl. 45, en Te Water, in het aangeh. werk.

Geen Gewest heeft meer Edelen opgeleverd die het zwaard voor de vrijheid met roem gevoerd hebben, dan Friesland. Tjalling Eijssinga en zijne broeders zijn reeds genoemd in het verhaal van den slag bij Heiligerlee. In den slag bij Jemmingen, kweert Seerp Galama zich met groote dapperheid: de afkeer van slavernij en gewetensdwang, welke hem kenschetste, had toen een nieuwen prikkel gekregen, dien der wraakzucht. Zijn broeder Hartman had, om den ijver door hem betoond in het verzamelen van krijgsvolk ter bestrijding der dwingelandij, onder degenen behoord, wier bloed weinige weken te voren op het Sablon te Brussel, het schavot had bezoedeld. (Zie bl. 112). Seerp had het geluk, aan de slachting te Jemmingen te ontkomen, met nog een ander Friesch Edelman, Jan Bonga, grietman van Dongeradeel, die meest al de Friezen in het leger van Graaf Lodewijk op zijne kosten onderhield. 1) Beiden hebben, in den jare 1572, door hunne kloekmoedigheid zeer veel toegebracht om Friesland voor Oranje te winnen. Bij deze gelegenheid mogen wij het vrijheidlievend broederpaar, Haring en Hartman van Haersma, niet vergeten, waarvan één, strijdende tegen het krijgsvolk van Billij, toen hem de rechterarm in stukken geschoten was, zonder eenig blijk van pijn te geven, het vaandel met den anderen arm opnam, en de zijnen onverschrokken ten strijd voerde. Een ander heldhaftig geslacht was dat der Hettinga's. De vrijheidsliefde van Homme Hettinga, Grietman van Baarderadeel, ging zoo ver, dat hij al zijne bezittingen daaraan opofferde, en zijne beide zonen, Doecke en Taecke, aan de dienst des Vaderlands wijdde; 2) en van Tiete Hettinga, broeder van Homme, zal het genoeg zijn, dit ééne te melden: in den jare 1573 versloeg hij, met tweehonderd man, bij Wormer, een bende van niet minder dan dertienhonderd Spanjaarden en Duitschers. Uit de geschiedenis van het eeuwig-gedenkwaardig jaar 1572, kent elk den naam van Hopman Daam, die zoo veel deel had aan de inneming van den Briel. Uit het beroemde Friesche geslacht der Van Harens, en eigenlijk Adam van Haren geheten, was hij niet alleen zelf een wakker voorvechter der vrijheid, maar ook vader van drie zonen, die op het bed van eer hun leven lieten voor het Vaderland. Bij deze gelegenheid dient te worden opgemerkt, dat de inneming van den Briel, hoezeer onder de wapenfeiten te water kunnende geteld worden, echter grootendeels uitge-

1) Een lijst van 246 dezer Friezen, waaronder aanzienlijken die zich zelve konden onderhouden, deelt Dr. W. Bisschop uit de Sententiën van Alva mede in zijne voorlezing: de slag bij Heiligerlee.

2) Taecke of Tako, werd in 1589 Overste-Luitenant over 30 vendelen voetvolk, en streed onder de vanen van Maurits, bij Nieuwpoort.

voerd is door mannen, wier roeping meer was, op het land den degen te zwaaien, dan om als vrijbuiters op de zee te gaan dobberen. Bloys en Entes troffen wij reeds aan, onder de vanen van Nassau, in den slag bij Jemmingen; en Adriaan van Swieten, uit een oud-adellijk Hollandsch geslacht, wiens naam onder de innemers van den Briel prijkt, heeft zich naderhand met de wapenen allerloffelijkst gekwetend, om Gouda, Oudewater en Woerden aan den Spanjaard te ontrukken.

Zoo vertoont dan de opstand tegen Spanje den Adel in een geheel andere betrekking tot het overige der natie, dan vóór en in de eerste tijden van de opkomst der steden. Waren vroeger de Edelen de geweldenaars geweest des volks, hetwelk door de Vorsten met moeite tegen hunne dwingelandij werd beschermd — hier zien wij hen aan de bestemming beantwoorden, waartoe hunne hogere geboorte hen schijnt te roepen, en in den eigenlijken zin Edelen zijn. Het was niet alleen in het open veld, om blijken te geven van Ridderlijke dapperheid, dat zij strenden, als aanvoerders des krijgsvolks; maar ook in de Steden, welker ter bescherming van de burgerlijke vrijheid tegen de geweldenaars hunner voorgelachten ontstaan onder begunstiging der Landsheeren, zagen thans de Burgerijen hen aan haar hoofd, om hare muren te verdedigen tegen de tirannij des Vorsten. Zoo traden Ripperda en Duivenvoorde en ook Lancelot van Brederode, een smadelijken dood, maar ook een onsterfelijken roem tegen, bij de verdediging van Haarlem. 1) Zoo voerde Jonkheer Jacob Cabeliau het opperbevel binnen Alkmaar, gedurende de geduchte belegering dier stad, terwijl Willem van Sonnenberch, mede-onderteekenaar van het Verbond der Edelen, een der krijgsbevelhebbers was; zoo betoonde Van der Does zijnen moed binnen Leiden; Van Dorp in de verdediging van Zierikzee.

Doch naast de Edelen, verhieven zich nu ook uit de Burgerijen niet alleen mannen die honger en dood trotseerden in de verdediging hunner eigene vesten; maar ook dezulken, die, als aanvoerders, met beleid en stoutmoedigheid hunne benden tegen den vijand wisten aan te voeren. Getuige een Lieven Keersenmaker, Bevelhebber der Schutterij van Zierikzee, aan wien Zeeland zoo veel verplicht is, en die den vijand tot in Bergen op Zoom ging bestoken; 2) getuigen vooral de beide Ruichavers, door Hooft genoemd echtgeschapene oorlogsborden. Nicolaas Ruichaver vooral, was de verdienstelijkste kapitein van

1) Brederode, die ook onder de innemers van den Briel was geweest, werd, even als Ripperda en Duivenvoorde, onthoofd.

2) Zie over hem H. Barou Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D II, bl. 47, en M. Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwoopning*, bl 38.

dien tijd, en een waarlijk roemwaardig krijgsman. Hij had den Briel helpen winnen, en bewoog daarna door zijne stoute taal, de Regeering van Alkmaar, toen deze een' oogenblik aarzelde, tot de verklaring van met den Prins te willen leven en sterven. Hij bevond zich met eenig krijgsvolk aan boord van het admiraalschip van Dirkszoon, toen dit, in den slag op de Zuiderzee, het schip van Bossu aan boord klampte; en hij heeft vervolgens krachtig medegewerkt, om Noord-Holland tegen de aanvallen van den Spanjaard te verdedigen. Toen Baldes Leiden kwam belegeren, en zich eerst meester wilde maken van 's Gravenhage, hield Ruichaver met zijn volk den vijand aan de Geestbrug zoolang tegen, dat men tijd had, om lijf en goed te bergen. 1) Nog in hetzelfde jaar (1574), had hij een gevaarvolle rol te vervullen, bij een aanslag tegen Antwerpen; doch in den jare 1578, zijne vaderstad Amsterdam, door een allerstoutst waagstuk, voor de Staten van Holland pogende te bemachtigen, en reeds in de stad hebbende post gevat, verloor hij (23 Nov.) op een verraderlijke wijze het leven. Ruichaver had echter het bevel over den aanslag tegen Amsterdam niet gevoerd, maar de Kolonel Van Helling, die in de straten der stad, door het vuur der Amsterdamsche schutterij, werd dood geschoten. Ongelukkige verblindings! weinige weken later verliet Amsterdam de Spaansche zijde.

Minder vermaardheid dan Ruichaver, heeft zich kapitein Biel verworven; te meer mag zijne heldhaftige verdediging van het kasteel Carpen hier een eervolle vermelding vinden.

Tegen het einde des jaars 1578, had Parma, na den dood van Don Johan van Oostenrijk, de Landvoogdij en het Opperbevel der Spaansche krijgsmacht aanvaard. De Staatsche partij was, behalve in Holland, vooral zeer machtig in Brabant en Vlaanderen; Parma vond het daarom raadzamer, zijne wapenen tegen Gelderland en Overijsel te keeren, en in de eerste plaats een poging te doen tot ontzet van Deventer, om welke stad Rennenberg het beleg had geslagen, (zie bov. bl. 168) Doch reeds met zijn leger op marsch zijnde en zich in het Limburgsche bevindende, werd hem de tijding gebracht, dat Deventer zich had overgegeven. Nu werd de belegering van Maastricht (zie bov. bl. 169) zijn doel; en om deze voor te bereiden, moest het huis te Carpen, gelegen tusschen Gulik en Keulen, worden bemachtigd, wilde hij de gemeenschap met laatstgenoemde stad, en alzoo den toevoer voor zijn leger verzekerd

1) Te recht prijkt daarom de Schuttersdoele in den Haag met zijne beeldrenis. Zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, bl. 55. Volgens sommigen was Ruichaver een Haarlemmer, en daarop doelt Van Haren, tegen het einde van den 4den zang, Anderen echter zeggen, dat hij tot den aanslag op Amsterdam te meer verkozen werd, omdat hij, zelf Amsterdamer zijnde, de stad bij uitstek goed kende.

houden. Mondragon met 8000 man voetvolk, en Gonzaga met eenige ruitery, kregen last het te veroveren. Kapitein Biel voerde er het bevel. Hij was een burgerzoon uit Utrecht, die vroeger onder Graaf Lodewijk gediend had, en derhalve in een uitmuntende oefenschool was geweest van heldenmoed en onversaagdheid. Het grootste gedeelte der bezetting was op leeftocht uitgetrokken, toen het kasteel berend en opgeëischt werd. Het antwoord op de opeisching was, dat men niets voor den vijand had, dan kruit en lood. Na twee dagen belegerens, werd op den derden het kasteel van drie zijden uit twaalf stukken geschut een ganschen dag beschoten, en toen stormenderhand ingenomen (8 Januari 1579). En wat vond men er binnen? — Niet meer dan vijf-enveertig mannen. Zesendertig werden er terstond aan boomen, en de overigen, met hun onverschrokken bevelhebber, naderhand in de poort van het kasteel opgehangen. Bestond er dan zoo weinig achting voor het plichtgevoel eens krijgsmans, die zelfs niet door een tweehonderdvoudige macht had kunnen bewogen worden, den hem aanvertrouwd post over te geven, dat een Mondragon zulk een gruwel heeft kunnen gelasten of aanzien? 1)

Op elken krijgsman, die niet van alle eergevoel ontbloot is, heeft een heldhaftig voorbeeld een onwederstaanbare kracht zijn gemoed te ontvonken. Daarom heeft het Vaderland, in dagen, waarin het door moed en volharding hulp of uitredding behoeft, van een hopeloos volgehouden strijd, soms meer nut, dan de strijders immer hadden kunnen stichten, zoo zij door een roemlooze toegeeflijkheid hunne levens gespaard hadden. Sommige stoute daden worden daardoor van de blaam van vermetelheid ontheven, en de verdienste van hen, die ze hebben uitgevoerd, wordt er door verhoogd in waarde. De indruk, welken zij hebben te weeg gebracht, kan echter beter door den tijdgenoot gevoeld, dan door de nakomelingschap geschat worden. Wie kan het aandeel berekenen, hetwelk het voorbeeld van Biel heeft gehad op de kort daarop gevolgde verdediging van Maastricht, en op het ontvlammen van het heldenvuur in menig gemoed? Hij zelf misschien was tot zijn manmoedig besluit aangevuurd geworden door den roemrijken dood zijner wakkere spitsbroeders te Daelhem, die eenige maanden vroeger (Juni 1578) zich tot een voorbeeld hadden gesteld, wat Vaderland, eer en plicht van regtschapene krijgslieden vorderen mogen. Het geval is waar-

1) De bijzonderheid, dat Biel met de overigen naderhand zijn opgehangen, maakt het mogelijk, dat de 36 eersten, in de hitte van den storm, door de wraakzucht der soldaten, dat lot hebben ondergaan, en dat Mondragon, door last van hoogerhand, de overigen niet heeft mogen sparen.

dig herdacht te worden; weshalve het, naar de voorstelling van een Spaanschgezind schrijver, hier een plaats vinde.

Don Johan leefde nog; maar het opperbeleid van den oorlog was opgedragen aan Parma, die zich bezig hield met het gewest Limburg te veroveren. De stad Limburg en eenige andere steden en sterkten waren, deels door lafhartigheid en ontrouw, deels door machteloosheid vermeesterd. Maar de kleine plek gronds van het stadje Daelhem werd met vertwijfelden moed verdedigd door tweehonderd en vijftig Geldersche en Hollandsche krijgsknechten. Misschien was het een dieper ingegeplant gevoel van vaderlandsliefde, het levendig besef van de goede zaak waarvoor zij stredden, wat hen bezielde en onwillekeurig als voortstuwde tot een hardnekkigen, om niet te zeggen roekeloozen, wederstand. Misschien was het een levendiger gevoel van krijgseer, dat hen zelfs den zweem deed schuwen van de schande, waarmede de bezetting van Limburg zich had bezoedeld. Genoeg, zij volhardden, en hunne onverzettelijkheid stuitte even gereedelijk terug de brieven, welke hen tot onderdanigheid noopten, als kort hierna de hardheid der muren de kogels, die hen trachtten te doordringen. Daar klonk nu de stem van den Veldheer, in de hitte der verbolgenheid, tot den Generaal van het geschut: »Gaat naar de stad Daelhem, en stuw met geschut mijne brieven daar binnen." Men gehoorzaamt: vreeselijk davert het tegen de wallen; maar te vergeefs. De storm neemt een' aanvang. Gelijk een dam staan de verdedigers, als geworteld in de aarde, en hun vlamme heldenblik doet menigeen terug deinzen. Zoo strijden zij, tot dat geen enkele van hen meer overig is. 1) Het werd een zoo verblijdende gebeurtenis geacht, voor den grooten Veldheer, met een leger van eenige duizenden, deze 250 Hollandsche en Geldersche dapperen te hebben overweldigd, dat naburige vorsten, deswege, door gezanten plechtig den overwinnaar geluk wenschten.

De bijzonderheid dat de bezetting van Daelhem uit Geldersche en Hollandsche soldaten bestond, doet zien, dat de staande krijgsmacht van onzen opkomenden Staat zich uit ingezetenen des Lands begon te vormen: men heeft alzoo het ontstaan op te merken van een Nederlandschen soldatenstand. De namen der kapiteinen, die men omstreeks dezen tijd aantreft, Bonteman, Gouwenberg, Rijkens, De Leeuw, Van Wageningen, Van Steenwijk, De Jonge, Swaen, Van Bommel en anderen, geven duidelijk genoeg hunne afkomst te kennen. Maar de omstan-

1) De schrijver van het eerste gedeelte van het leven van Parma, boven bl. 141 aangehaald, heeft in zijn eigen stijl de voorstelling van Strada overgebracht. Zijne woorden zijn hier teruggegeven.

digheden waarin de gewapende dienst onder ons volk in zijn nieuw Staatsleven een beroep is geworden, hebben, door overlevering van slechte voorbeelden, de krijgsmacht der Nederlandsche Republiek gemaakt tot een verzameling van ruw en zedeloos volk. Het kwaad van het voorbeeld, gedurende den vrijheidsoorlog gegeven, bestond zoo wel bij de aanzienlijken als bij de geringen. Bij de bevelhebbers ontbrak dikwijls, uit onderlingen najver, het ontzag voor hoogere rangen, en het was onder de Nederlandsche grooten in dien tijd een algemeene zwakheid, zich in disch- en drinkvermaken zoo zeer den teugel te vieren, dat de plichten van de dienst er door vergeten werden. Toen de noodlottige slag bij Gemblours werd geleverd (31 Jan. 1578), waren vele der aanzienlijkste Bevelhebbers ter bruiloft naar Brussel gereden; en het groote leger, hetwelk in dat jaar tegen Parma te velde was, richtte niets uit, omdat er zich te veel groote Heeren bij bevonden, die, najverig op elkander, zich aan geene ondergeschiktheid konden gewennen. Daarenboven waren er velen onder, die Strada met den naam van Zomerheeren bestempelt, omdat zij, zoodra het weder wat guur werd, niet meer in het veld te krijgen waren. Het kon niet missen, of dit voorbeeld werkte nadeelig op de onderhoorigen. Voor de soldaten was de eenige drijfveer tot plichtvervulling de bedreiging met stokslagen en galg. In hunne huishouding ontbrak alles wat hen aan krijgstucht en orde had kunnen houden. Voor hunne voeding moesten hunne hoofdmannen, of meestentijds ieder voor zich zorgen, en hunne soldijen waren karig en werden ongeregeld en soms na maanden wachters uitbetaald; zoodat zij verplicht waren, te bedelen of te stelen of te rooven en, gelijk men het noemde, op den boer te leven. Het platte land, vooral van Gelderland, Utrecht, Friesland en Overijsel had daardoor deerlijk te lijden. Klaagde het volk aan de Staten, dan wierpen dezen de schuld op de kolonels, ritmeesters en kapiteinen, die betaald werden om ook voor de verpleging hunner manschappen te zorgen, en dezen gaven dan weder de schuld aan de soldaten. Men had ten jare 1579 in dienst 241 vendelen voetvolk en 29 vanen ruitery, zijnde meer dan betaald kon worden, zelfs wanneer elke der provincien haar aandeel opbracht; en dezen bleven daarenboven niet zelden achterlijk. 1) In de groote steden en andere garnizoensplaatsen werden de soldaten niet op 's Lands kosten in kazernen gehuisvest: aan de ingezetenen was voor hunne huisvesting een logiesgeld en voor brandstoffen een servicegeld toegekend; maar er werd altijd getwist wie dat betalen moest, en voor

1) Zie van Reijd, B. II, fol. 25.

zijn voeding moest ieder zelf zorgen. De meesten namen hun intrek in tapperijen en slaapsteden. Die het meest geregeld leefden en een ambacht verstonden, verdienden nog iets bij hun soldij door in de uren tusschen hun diensttijd bij een baas te werken. Velen echter van die gehuwd waren, openden kroegen en huizen van spel en ontucht, waar zij in aanraking kwamen, en hunne kameraden in gezelschap brachten met allerlei soort van geboefte en verloren vrouwen. 1) Deze toestand heeft gedurende al den tijd van het bestaan der Republiek voortgeduurd, en zoo is de gewapende dienst een kanker geworden in het Nederlandsche volksleven, in plaats van een school te zijn van tucht en orde, van zindelijkheid en zedelijkheid, van stiptheid in ambt en beroep, van zelfbeheersching en eergevoel.

Terstond na het sluiten der Unie van Utrecht is er wel een Collegie benoemd, om het krijgswezen op een meer geregelden voet te brengen: bestaande uit edellieden, naar het schijnt van kennis en ondervinding. Gijsbrecht van Duivenvoorde, Heer van Obdam, die Willem I op zijn eersten veldtocht verzeld had, en Alexander van Tellicht, een Geldersch edelman, werden Commissarissen Generaal van de Monstering; Gerrit van Poelgeest, wiens beide broeders, Kaspar en Otto, zich mede in 's Lands krijgsdienst bevonden, Commissaris Generaal over de Vivres; Jan van Renesse, die het beleg van Leiden mede had doorgestaan, Commissaris Generaal over de Ammunitie, en meer anderen in andere ambten. 2) Doch de werkzaamheden dezer nieuwe ambtenaren, zouden zij orde en regelmatigheid in het krijgswezen brengen, vorderden, waaraan het voornamelijk ontbrak, geld. De landprovincien beweerden, dat Holland en Zeeland de lasten van den oorlog moesten dragen, dewijl dezen alleen aanvankelijk de vruchten der vrijheid plukten, door scheepvaart en handel; Holland en Zeeland daarentegen weigerden voor anderen, gelijk zij zeiden, te betalen.

In zulke omstandigheden, vertoonde zich de macht van Spanje, waardoor de pasverkregen zelfstandigheid van den nieuwen Staat bedreigd werd, onder het schrikbarende voorkomen. Het was niet meer Alva, niet meer Requesens, niet meer Johan van Oostenrijk, maar de geduchteste der vijanden, de groote Parma, die aan het hoofd van een geoefend

1) Deze bijzonderheden van het soldaten-leven te 's Gravenhage, deelt Mr. L. Ph. C. van den Bergh mede in het stuk "de Baljuwen" geplaatst in de 3de en 4de Afscheffing van het *Rijks-Archief*. Meer bijzonderheden van de betaling en de verpleging der troepen van de republiek zijn in 't licht gesteld door den verdienstelijken uitgever van het *Journal van Anthonis Duyck*, Lodewijk Mulder, in zijne doorwrochte Inleiding tot het Eerste Deel, bl. xc en volgg.

2) Bor, B. XIII, fol. 90, en over de hier genoemde Edelen, Te Water.

leger opdaagde, om de Nederlandsche vrijheid bij hare geboorte te verpletteren. Behalve de overige belemmeringen, waarmede het beleid van Oranje te worstelen had, ontbrak het aan een algemeen Legerhoofd, opgewassen tegen een zoo geduchten tegenstander in moed en ervaring. De Vader des Vaderlands zelf, omringd door duizend zorgen, was gewikkeld in tallooze beraadslagingen, over alle deelen van het Landsbestuur en de buitenlandsche betrekkingen. Hij was de vraagbaak van elk, bij den zonderling verwarden toestand des Lands; en zijne tegenwoordigheid werd nu hier, dan daar gevorderd. Hoe menigmaal zal hij een zucht geslaakt hebben bij de herinnering aan zijnen vereeuwigen broeder, den onvergelykelijken Lodewijk! Hij mocht nog wakere medehelpers aan zijne zijde zien — voor het algemeen krijgsoverwinde werd een man vereischt van buitengewone begaafdheden, ééinig, gelijk de groote Willem zelf was. Zou 's Prinsen zwager, Graaf Willem van den Bergh, die man geweest zijn; hij, de medestander van twijfelachtige gezindheid, 1) die in 1572 uit Overijsel vluchtte (zie bl. 144), en die, gelijk Hooft zich uitdrukt, zoo zeer in achteloosheid verzopen was, dat de wachtmeester het wachtwoord dikwijls bij de gravin moest halen? Al waren ook de bekwaamheden van dezen laaghartigigen bloodaard grooter geweest, zijne zwakke ziel deed hem naderhand openlijk met Parma heulen, en zijne drie zonen gingen over in de dienst des Konings van Spanje. Wat Graaf Filips van Hohenlo betreft, die in de hachelijkste oogenblikken zijne diensten aan Willem I had aangeboden — »hij had eenes leeuwen hart en een schoon heerlijk aanzien van persoon'' 2) maar veldheerstalenten ontbraken hem geheel; en de man, die, om eene schoone vrouw of een drinkpartij, de beste kans kon laten verloren gaan, was niet geschikt, om tegen een afgerichten en altijd waakzamen vijand het opperbevel te voeren. Wie een leger, gelijk toenmaals dat van den nieuwen Staat was, met eenig voordeel wilde aanvoeren tegen een' veldheer als Parma, mocht wel bestendig nuchteren, en een man zijn van buitengewoon genie, van rusteloozen ijver en van grondige ervaring. Hierbij kwam nog, dat, zoolang vele zuidelijke gewesten met de onzen gemeene zaak maakten, de najver van den Belgischen adel het gezag van een algemeen krijgshoofd altijd moest belemmeren. Het was om deze redenen dat de Staten in 1577 op aanbeveling van den Prins van Oranje Maximiliaan de Hennin, Graaf van Bossu, tot opperbevelhebber van het leger aanstelden. Hij was een man die velerlei ondervinding in den oorlog had opgedaan, vroom Katholiek, die zich algemeen bemind wist te

1) Zie Mr. Groen van Prinsterer, *Arch.* T. VII pag. XVII.

2) Woorden van van Reijdt I 26.

maken, en zeer gezien was bij al de Nederlandsche Heeren. Onder Alva was hij Admiraal van de Zuiderzee geweest; maar na zijne gevangenneming, in den zeeslag tegen Dirkszoon, had hij de Spaansche zijde verlaten, en den Lande getrouw zijne dienst gewijd, zoodat de Prins groot belang in hem stelde. 1) Bossu gevoelde echter en erkende het gewicht zijner moeielijke betrekking; en op zijn voorstel en dat van den Prins, werd hem een man toegevoegd van weergalooze dapperheid, groote kennis, rijpe ervaring en een edel karakter, François de la Noue, bijgenaamd ijzeren arm, 2) die tot Veldmaarschalk van der Staten leger onder Bossu werd verkozen (1578) 3). Maar wat baatte het? Twee vorsten, Casimir en Anjou, verschenen elk aan het hoofd van een hulpkorps, en beiden volgden hunne eigene inzichten, gelijk zij alleen hunne eigene belangen op het oog hadden. Ook in de zaken van oorlog heerschte hier verwarring en tweedracht, dáár wantrouwen en slapheid, nergens eenheid en overeenstemming; en Anjou, wien men ook om die eendracht te bewerken, de bescherming opdroeg van de Nederlandsche vrijheid, al ware hij minder trouweloos geweest, was onbekwaam tot groote krijgsverrichtingen.

Terwijl de Prins van Oranje met zoo vele belemmeringen te worstelen had, om de reeds waggelende grondvesten van het nieuwe Staatsgebouw te beschermen, dreigde een nieuw gevaar, door een gebeurtenis, waarvan het verhaal in eenige bijzonderheden hier een plaats verdient. George de Lalain, Graaf van Rennenberg, een man, die aan den nieuwen Staat de gewichtigste diensten had bewezen, in wien de Prins, die hem tot zijn Stadhouder in Friesland en Groningen vervolgens ook in Overijsel had gekozen, een onbepaald vertrouwen stelde, dije door het ondertekenen der Unie van Utrecht, zich tot de bevestiging der herborene vrijheid had verbonden, besloot — in een ontevreden oogenblik of met voorbedachten rade, door gemoedsbezwaren bewogen, of uit begeerlijkheid naar lok-azen hem van Spaansche zijde voorgehou-

1) Toen de Prins zijne ziekte vernam, waaraan hij 21 Dec. 1578 gestorven is, schreef hij: «Certes le pais perdroit beaucoup à ung tel personage. J'espère que Dieu ne nous vouldra tant affliger.» *Arch.* T. VII, p. 513. Hij teekende zich Maximilien de Bousso.

2) Hij kreeg dezen bijnaam van de soldaten, omdat hij, bij het beleg van Fontenay, een' zijner armen verloren hebbende, een' kunstarm droeg, waarmede hij door ijzeren veren de teugels van zijn paard hanteerde. Zie over hem Te Water, *Verbond der Edelen*, III St., die echter De la Noues *Discours Politiques et Militaires* niet schijnt gekend te hebben.

3) Hij was de 2de der Nederlandsche Veldmaarschalken. De eerste was Antonie de Goignies, in 1576 door de Algemeene Staten, te Brussel vergaderd, in die waardigheid aan den Opperbevelhebber Hertog van Aerschot toegevoegd. In de legers van de Republiek was de Veldmaarschalk de tweede in rang: en hij was alleen wanneer er een leger te velde was tot werkelijke dienst verplicht: boven hem stond de Kapitein-Generaal.

den — aan den Prins en de Staten zijn woord van trouw en vriendschap op te zeggen. In den nacht van 3 Maart 1580 en volgende dagen bracht hij Groningen weder onder de macht van den Koning van Spanje door in hechtenisneming zijner meest gevreesde tegenstanders, oploopen van het Gemeen, wapengeweld van het krijgsvolk, afkondiging eener nieuwe regeering — de gewone middelen waardoor in een volkrijke stad geweldadige staatsgrepen volbracht worden. Door de edele hoedanigheden, welke Rennenberg bezat, en de achting, welke hij bij allen genoot, moest zijn afval algemeen een diepen indruk maken. Zijne zeldzame bekwaamheden en zijne gave om de krijgstucht onder zijne troepen te bewaren, maakten hem tot een' man van onschatbare waarde; en de liefde voor hem van het krijgsvolk deed vreezen, dat zijn afval velen zoude medesleepen. Gelukkig echter had ons Vaderland nog mannen, die onwrikbaar getrouw bleven aan eed en plicht; en door de vastberadenheid van dezen, werden 's Prinsen afvalligen Stadhouder oogenblikkelijk derwijze de handen gebonden, dat zijne uitgestrekte ontwerpen grootendeels verijdeld werden. Veel bracht hiertoe bij de ijverige, dappere en schrandere Kapitein Jan van den Cornput. Deze bevond zich, toen Rennenberg Groningen bemachtigde, te Appingadam, en besloot oogenblikkelijk Groningen te doen berennen. Al het krijgsvolk, dat zich in den omtrek bevond, rukte door zijnen ijver onverwijd op; Bartholt Entes van Mentheda snelde, met al het volk dat in Friesland was, derwaarts, en Rennenberg werd binnen Groningen ingesloten. Daar men reeds vroeger eenigen argwaan had opgevat, dat de gewesten, waarover Rennenberg als Stadhouder was gesteld, het tooneel van den oorlog zouden worden, was Sonoy met troepen naar Drenthe gezonden, die te Zwartsluis een schans had opgeworpen, waar hij zich bevond toen Rennenberg's ontrouw openbaar werd. De Prins van Oranje, niet twijfelende, of Parma zou alles in het werk stellen, om Rennenberg te ontzetten en Groningen, een geheime stookplaats van Spaanschgezindheid, tot een vast steunpunt te maken voor de herstelling der Spaansche heerschappij in de noordelijke gewesten, gaf terstond (15 Maart) last aan Sonoy, om den pas op de Bourtange, Koeverden en andere plaatsen te versterken en te bezetten. Om hem in staat te stellen, dit op de doelmatigste wijze te doen, werd hij vergezeld door een' man, minder vermaard geworden dan vele anderen van geringer verdiensten, Adriaan Antonieszoon. Hij was President-Schepen van Alkmaar, toen die Stad door de Spanjaarden belegerd werd, en heeft bij die gelegenheid door zijne kunde als Ingenieur, gelijk vroeger gemeld is, aan zijne medeburgers groote diensten bewezen. Vervolgens door Prins Willem I aangesteld

als Ingenieur en Raad der Fortificatiën, heeft hij naderhand den titel gevoerd van Sterktebouwmeester der Vereenigde Nederlanden, en de ontwerpen gemaakt van de meeste sterkten, in zijnen tijd aangelegd. 1)

Overeenkomstig 's Prinsen verlangen, werd ook met het versterken der twee bedoelde hoofdpunten een aanvang gemaakt, de vesting Koeverden door Antonieszoon met zeven bastions afgestoken, en op de Bourtange eene sterkte met vijf bastions: doch gebrek aan geld liet het werk onvoltooid. Hoe Sonoy ook de Staten van Friesland, de Ommelanden en Drenthe, poogde te overtuigen van het gewicht dier twee punten, op welke alle pogingen des vijands om in die gewesten door te dringen moesten afstuiten, waardoor Rennenberg noodwendig verloren zou zijn, »het was,» zoo als de Geschiedschrijver zegt, »al voor een dooven mans deur, wat hij riep, schreef en waarschuwde, en zoo liep vast de schoone en beste tijd voorbij, totdat men verstond, dat de vijand den Rijn gepasseerd was, om Groningen te ontzetten, 't welk als toen henlieden niet te meer voortdreef, meenende, de Graaf van Hohenlo zou den vijand wel slaan zonder sterkte.» 2)

Te gelijker tijd, namelijk, dat Sonoy den bovenvermelden last had bekomen, had de Prins aan Filips van Hohenlo, Overste-Luitenant der krijgsmacht van Holland en Zeeland, het opperbevel opgedragen in de gewesten, door Rennenberg's afval bedreigd. Want, hoezeer deze zelf binnen Groningen besloten werd gehouden, had hij echter de kleine steden van Overijsel, als Oldenzaal, Steenwijk, Hasselt, in zijne partij weten te trekken, en het platte land in volkomen opstand gebracht, zoodat de boeren, eenige duizenden sterk, zich hadden gewapend, en, onder den naam van de Desperaten, 3) door soldaten aangevoerd, 's Prinsen krijgsvolk met een hardnekkigen tegenstand bedreigden. Doch spoedig doorgezette maatregelen, en het innemen van Oldenzaal door Hohenlo (10 April 1580), dwongen hen weldra tot onderwerping. De hiertoe

1) Met name de, sedert vervallen, vestingwerken van Enkhuizen, Lingen, Harlingen enz. Voorts de Bellingwolderschans, de Schenkenschans (1586) en de Bourtange (1593). Men vindt hem ook genoemd Meester Adriaan Thonisz. en Meester Adriaan Doedez., en hij was de vader van Jacob Adriaanszoon, den medeuitvinder der verrekijzers. Zie G. Moll, *Onderzoek over de eerste uitvinders der verrekijzers*, in de *Nieuwe Werken der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D III, St. I, bl. 116.

2) Bor, B. XIV, fol. 189, A.

3) Zij voerden in hun vaandel een zwaard met een halven eijerdop, waar de uitgelopen dojer naast lag, zeggende, dat zij tot nu toe om het ei niet hadden willen vechten, maar het nu om den dop moesten doen. Bor, B. XIV, fol. 193, D. Zij werden echter weldra gedwongen, om te erkennen, dat een half ei beter is dan een ledige dop; en wellicht is dit spreekwoord van het vaandel der Desperaten afkomstig.

gebezigde krijgsmacht voegde zich daarop bij Entes, die inmiddels Groningen belegerd hield, waar, bij een aanval op het Schuitendiep, deze woeste en losbandige kampvechter voor de vrijheid van zijn vaderland met een geweerkogel door het hoofd geschoten, het leven liet. 1) Doch nu kwam tot ontzet van Rennenberg een krijgsman opdagen, die, ofschoon Nederlandsch Edelman zijnde, reeds op de Mookerheide getoond had, hoe weinig de zaak van Nederland hem ter harte ging; een man, die een groote vermaardheid verkregen heeft, niet door trouwe gehechtheid aan hetgeen hij voor recht hield — want tweemaal verliet hij de Spaansche zijde, om zich te verkoopen aan de zaak der Staten: — ook niet door gevoelens van billijkheid en menschenliefde — want hij kon de grofste baldadigheden en knevelarijen toelaten, ter believing zijner soldaten; — maar enkel door de dollen waagstukken, welke zijn naam tot een schrik maakten, en hem eindelijk den dood deden vinden in de golven. Het was Maarten Schenck van Nideck of Nideghem, die aan het hoofd eener krijgsmacht Overijsel binnenrukte. 2) Hohenlo verliet terstond met een gedeelte van zijn leger het beleg van Groningen, om zijnen vijand op te zoeken, dien hij op den 17den Juni 1580 aantrof bij Hardenberg. Het Staatsche krijgsvolk, sterk 1800 man voetvolk en 1400 ruiters, was den ganschen nacht op marsch geweest. In de gloeiende hitte, welke de dag had aangebracht, hadden zij over een dorre heide moeten trekken, zonder eenige verfrissing te vinden: Edelen zelfs waren reeds van dorst bezweken. Dit lot trof onder anderen Jonkheer Willem van Zuylen van Nyevelt, vaandrager van zijn broeder Adam, die kapitein van een vendel voetvolk was. 3) Uitgeput van krachten, en verstikkende van dorst, zeeg hij op zijne knieën neder, en reikte, terwijl hij den geest gaf, het vaandel, 't welk hij nog in de hand voerde, over aan een adelborst, vergetende ook in zijne smartelijk sterven den plicht niet, dien hij verschuldigd was aan dit hem aanvertrouwde kleinood. In zulk een staat van onuitsprekelijke vermoeienis, en echter nog brandende van begeerte, om zich met een vijand te meten, waaraan grooter eer te behalen was, dan in den boerenkrijg, dien zij tot hertoe gevoerd hadden, troffen Hohenlo's dapperen den vijand aan, die rustig in de schaduw, zich rijkelijk had te goed gedaan. Schenck had onder zijne bevelen 3000 man voetvolk en 800 ruiters, onder welke

1) Over hem en zijn sneuvelen zie men Te Water, *Verbond der Edelen*, D. II, en de schilderachtige beschrijving van Motley.

2) Zie over hem van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, § 197.

3) Zij waren zonen van Willem v. Z. v. N. Heer van Bergambacht en Aartsberge, over welken uitmuntenden medeondertekenaar van het *Verbond der Edelen* Te Water bericht geeft, D. III, bl. 179.

laatsten zich een keurbende Albancezen bevond. Hohenlo had zijne slagorde dus ingericht, dat hij, vóór het voetvolk, op den eenen vleugel had geplaatst drie vanen schutters te paard, allen Friezen; op den anderen vleugel, waar hij zelf zich bevond, vijf stukken veldgeschut en zijne overige ruitery. De vijand had geen geschut, maar het voordeel van de zon, welke, terwijl het juist op den middag was, hare brandende stralen den onzen in het aangezicht schoot. Toen het gebed gedaan, het sein tot den aanval gegeven was, en de vijf stukken hadden losgebrand, renden de Friezen vooruit, en twee vanen Albancezen hen tegen. Van deze laatsten werd de eene vernield, terwijl de andere niet alleen zelve op de vlucht gejaagd werd, maar ook reeds Schencks voetvolk in hare vlucht begon mede te slepen. Doch, terwijl de Friezen omwenden om op nieuw te laden, ten einde een tweeden aanrid te doen, en Hohenlo met zijne overige ruitery, maar het schijnt, werkeloos staan blijft, valt een ander gedeelte Albancezen, versterkt door eenige bedrevene karabiniërs, op Hohenlo's voetvolk in. Dit, bijna geheel met schietgeweer gewapend, en niet genoeg met piekeniers doormengd om een doorgezette ruiteraanval te weerstaan, werd in verwarring gebracht, en ging op de vlucht. Hohenlo's ruitery volgde dit voorbeeld, en een geheele nederlaag was het beklagelijk einde van een gevecht, hetwelk den Lande op het verlies van vele edellieden en bevelhebbers te staan kwam, 1) en het beleid van den man die 's Prinsen krijgsvolk hier aanvoerde niet in een voordeelig licht plaatst. Hij zelf begaf zich naar Oldenzaal, terwijl de meesten zijner soldaten door Koeverden hunne vlucht vervolgden. Deze plaats lag nog open, en werd door van den Cornput met 50 soldaten bezet; maar deze moedige krijgsman, na zich wakker tegen de vluchtenden te weer te hebben gesteld, werd bijna door allen verlaten, en genoodzaakt zijn' post te ontruimen, welke den volgenden dag door Schenck bezet werd. 2)

1) Met lof wordt gewag gemaakt van Jonkheer Andries van Tienen, een edelman van 19 of 20 jaren, die elf wonden ontving, maar nog op een bijzondere wijze gered werd. Hij trok zeer de aandacht door tien fraai gemonteerde kastanjebruine hengsten, een rijtuig met twee roodgeschimmelde hengsten, en door het liverei zijner bedienden, waarmede hij te velde was. Hij had reeds twee of drie jaren gediend, maar had te dien einde van de Staten van Holland *venia aetatis* verzocht en bekomen, daar zijne voogden weigerden toe te laten, dat hij zich in dienst begaf. Bor, B. XV, fol. 215, C.

2) Eenige weken later (14 Augustus) viel Koeverden weder, doch slechts voor een korten tijd, in handen van Hohenlo, bij welke gelegenheid Graaf Willem Lodewijk van Nassau, later Stadhouder van Friesland, maar nu Kolonel van een Regiment voetvolk, door een zesponds kanonskogel aan het linkerbeen gekwetst werd, welke verwonding hem een geruimen tijd voor 's Lands dienst onbekwaam maakte, en hem zijn gansche leven door kreupel deed gaan.

De gevolgen van de nederlaag bij Hardenberg deden zich spoedig gevoelen. De soldaten waren ontmoedigd, en de ingezetenen zoo zeer met schrik geslagen, dat uit de Ommelanden 400 huisgezinnen huis en goed verlieten, om buitenslands het leven te bergen. Het beleg van Groningen werd opgebroken; Schenck vereenigde zich met Rennenberg, en de gedurige schermutselingen, verovering en herneming van kleine steden en sterkten, welke nu volgden, teisterden Friesland, Groningen, Drenthe en Overijsel op eene deerniswaardige wijze, en maakten den afval van Rennenberg tot eene zeer beklagelijke gebeurtenis. Niemand heeft misschien meer toegebracht, om te verhoeden, dat door dien afval de genoemde gewesten geheel onder den sceppter van Spanje terugkeerden, dan van den Cornput, wiens heldhaftige en schrandere verdediging van Steenwijk hem een onsterfelijken naam heeft verworven. In dit slecht versterkte en even slecht voorziene stadje, hield Cornput met 600 soldaten, genoegzaam zonder geschut, gedurende vier maanden (18 Oct. 1580—23 Febr. 1581) een felle belegering uit, tegen 6000 man voetvolk en 1200 ruiters, onder aanvoering van Rennenberg. De twijfelachtige gezindheid der burgers die de levensmiddelen waarvan zij voorzien waren achterhielden, en de tegenwerking van den Magistraat die de Bezetting gebrek liet lijden om zoo spoedig mogelijk van de overlast der belegering verlost te zijn, maakten de verdediging van den aanvang af moeielijk. De belegeraars bedienden zich van gloeiende kogels van gegoten ijzer — het tweede voorbeeld, hetwelk daarvan in de geschiedenis voorkomt — 1) en het kostte veel moeite te verhinderen dat de stad een prooi der vlammen wierd. Het gelukte Cornput daartegen voldoende voorzorgen te nemen, maar menigmaal moest hij door een hartig of luimig woord een onstuimige troep der oproerige bevolking tot rede brengen. Voegt men hierbij het gemis van een' Opperbevelhebber, waardoor Cornput niet meer gezags had dan zijne mede-kapiteinen, waaronder er waren die uit naijver of onervarenheid hem meer dwarsboomden dan ondersteunden, dan zal men, bij het lezen der bijzonderheden van dit merkwaardig beleg, den hoogsten lof van moed, beleid en doorzicht aan dezen Vaderlandschen held niet kunnen onthouden, 2) en zich te meer verblij-

1) Vijf jaren vroeger waren zij ook door den Koning van Polen gebruikt, bij een belegering van Dantzig.

2) De hoofdbron voor de geschiedenis van het beleg van Steenwijk, is Reinico of Rienk Fresinga, die zich binnen de belegerde stad bevond, en zijne *Memoriën* loopende van November 1576 tot Januari 1582, in den jare 1584 te Deventer heeft in het licht gegeven, waar aan eene nieuwe uitgaaf voorkomt in Dumbars *Analecta*. Van Meteren heeft zich daarvan bediend, die mede over het beleg van Steenwijk vrij uitvoerig is, en met wien Bor, Van Reijdt en Hooft kunnen vergeleken worden. Men kan daar ook van den soldaat Arend van Groningen lezen, die, onder een hagelbui van vijandelijke

den, dat zijne volharding en zijn vindingrijke geest, waardoor hij zich in staat stelde, om geregelde gemeenschap te houden 1) met den Overste Norrits, die tot zijn ontzet was afgezonden, het gelukkig gevolg hadden, dat Rennenberg genoodzaakt was het beleg op te breken, en onverrichter zake af te trekken. En echter had Parma hem uitdrukkelijk bevel gegeven, niet te wijken, voordat hij Steenwijk gewonnen had; maar de inspanning van al zijne krachten was niet in staat, den stalen moed te overwinnen van Van den Cornput. Wat moet niet in de ziel van Rennenberg zijn omgegaan, toen hij met zijn leger in stilte moest aftrekken van voor het zwakke stadje, door zoo weinigen verdedigd, zich gelukkig rekenende, door het mistige weder begunstigd, zijnen heil-

kogels, over de gracht zwom, met een lederen emmer in den mond, waarin hij gedurig water schepte, om het afbranden van een der hameien te beletten, en na dit volbracht te hebben, weder naar de zijnen zwom. De berichten omtrent het beleg van Steenwijk in 1580, zijn ook daarom lezenswaardig, omdat men door de voorstellen, welke Cornput de-d ter verdediging van de stad, zich een vrij nauwkeurig denkbeeld kan vormen van den staat der versterkingskunst in dien tijd. Het is uitvoerig beschreven in *Geschiedkundige beschrijvingen aangaande de voormalige vestingen Steenwijk, Kunnre en Blokzijl*, door J. F. Klijsma, Luitenant-Kolonel-Ingenieur (Meppel 1853).

1) Hij bediende zich, te dien einde, van tweeponds looden kogels, hebbende aan weerskanten een opene holte, waarin aan de eene zijde een brief werd gedaan, en aan de andere eenig vlam- en rookgevend vuurwek, om de openrkaamheid te wekken, en de tegenwoordigheid van den brief te kennen te geven. Daar echter zijne brieven in 's vijands handen konden vallen, had hij in een brief aan de Staten zijne cijfers en gezonden; het gebruik van geheim cijferschrift was in dien tijd menigvuldig. Maar behalve dit, had hij nog aan de Staten geschreven „de maniere om van verre malcanderen aan te spreken,” waartoe hij zich des nachts zou bedienen van lantaarnen en vuurpannen, aan welke verschillende richtingen konden gegeven worden, en bij dag van breede gekleurde doeken, in ramen gezet. Doch, zegt Fresinga, „het en wert niet gebruijkt, 't sij of het de bontgerooten niet verstonden, ofte daarinne versuijmcliek waeren” Mr. J. Scheltema, in zijn *Letterkundig M-nuelijk*. I St., heeft hieruit, en uit nog een ander voorbeeld van later tijd, de gevolgtrekking afgeleid, dat de Telegraaf niet onbekend is geweest in de Nederlanden; en op het voetspoor van dien geleerden Schrijver, heeft de Heer Haug, in eene Levensschets van Jan van den Cornput, geplaatst in den *Militairen Spectator*, D I, No. 26, de eer van de uitvinding der Telegrafen aan Cornput toegekend. Inderdaad gewaagt de geschiedschrijver van een „maniere van spreken.” Het blijkt echter niet of Cornput hiertoe een alphabet heeft uitgedacht, gelijk Nicolaas Calf, de vriend van Czar Peter, op het huis Polanen, in de Gemeente Houtrijk-en-Polanen, door een telegraaf met zijn boekhouder te Zaandam gecorrespondeerd heeft. Maar Cornput en Calf mogen evenzoo wel onder de uitvinders van telegrafische toestellen genoemd worden als de Engelsche doctor Cooke en de Fransche akademist Amontons. De uitvindingen van de beide laatste zoowel als van onze Nederlanders hebben oogenschijnlijk geen verder gevolg gehad, en eerst de Nationale Conventie in Frankrijk heeft in 1793 Claude Chappe en zijne broeders in de gelegenheid gesteld een telegraaf in de lucht naar een bepaalde methode in werking te brengen. Met deze luchttelegrafen heeft men zich een halve eeuw behelpen; en echter voor dat zij, als een nieuwe uitvinding van de gebroeders Chappe, in gebruik kwamen, waren reeds Le Sage te Genève, Franklin en andere op het denkbeeld gekomen, om den electrischen stroom te gebruiken tot het overbrengen van berichten. Dit denkbeeld door den Amerikaanschen schilder Morse toevalig vernomen, werd door hem opgevat en in verband gebracht met de wetenschappelijke onderzoekingen van Ocrstedt en Ampère. en eerst in 1844 kwam de electrische telegraaf de wereld verrassen met werkingen en gevolgen door niemand voorzien. Het is onredelijk de eer van welke uitvinding ook aan een enkel mensch te geven.

melijken aftocht, zonder verlies, te kunnen volbrengen! Zijn gemced was niet ontoegankelijk voor edele gewaarwordingen; en bij den spijt van gekrenkte eigenliefde, zal zich ongetwijfeld gevoegd hebben een pijnlijk gevoel van eerbied voor de onbezweken trouw in een verdediger der zaak, welke hij zelf trouweloos had verlaten. Gelukkig was het voor zijne nagedachtenis, dat de zwaarmoedige gedachten, waaronder hij sedert deze teleurstelling gebukt ging, hem in een kwijnende ziekte deden vervallen, welke hem kort daarna in het graf sleepte (23 Juli 1581), en dat de blijken van berouw, in zijne laatste oogenblikken door hem gegeven, de geschiedenis hebben doen getuigen, dat hij toen zelfs, in die dagen van felle verbittering, meer beklaagd werd dan beschuldigd. 1)

Het krijgsvolk van Rennenberg, 6000 man sterk, was weinige dagen voor zijn dood door Norrits geslagen bij Munnekezijl, op de grenzen van Friesland en Groningerland (18 Juli), en had daarbij 700 man aan dooden, vele gevangenen en 4 stukken geschut verloren. 2) Doch niet lang daarna verscheen Verdugo, met 10 vendelen Walen in Friesland, om Rennenberg in het opperbevel te vervangen; en de eerste proeve van zijne nieuwe betrekking, gaf aan Parma reden, om zich geluk te wenschen over zijne keuze. Het gevecht bij Noordhorn, waar Norrits den nieuwen Bevelhebber in diens verschansingen onder de oogen trok (30 Sept. 1581), beroofde het Vaderland van vele dappere kapiteinen; maar deed tevens de koene onverschrokkenheid van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, die de ruitery aanvoerde, zoo duidelijk uitblinken, dat in hem zijn roemruchtige oom Lodewijk scheen te herleven. Dóór de vijandelijke slagorde heengeslagen, moest hij, met Norrits en sommige anderen, andermaal door den vijand heen zich een' weg banen ter behoudenis, hetwelk gelukte nadat een twintigtal vijanden was nedergehouden, en Graaf Willem door vijf schoten op zijn harnas, en een vervlogen kogel op zijn been getroffen was geworden. 3)

Na dit voordeel, door Verdugo behaald, werd de oorlog, in onze

1) Hooft heeft hem met weinige, maar veel uitdrukken trekken geteekend. D. II, bl. 783. Men zie ook Van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, bl. 184.

2) John Norrits was een Engelschman, en Overste over een regiment, of 10 vendelen Engelschen, die in dienst der Staten waren. Behalve zijne Engelschen, had hij nu ook 8 vendelen van het regiment van Sonoy, en eenige Friesehe vendelen onder zijn bevel.

3) Over het gevecht bij Noordhorn, moet vooral het bericht van van Reijdt met het verhaal van Bor vergeleken worden. In het gevecht bij Hardenberg brandde het geschut slechts eenmaal los, hier daarentegen leest men, dat de Artillerij van der Staten zijde op Verdugo's volk, 't welk geen geschut had, donderde zonder ophouden. Overigens deden bij Noordhorn, gelijk bij Hardenberg, de Albaneezen, onder aanvoering van een oud Grieksch krijgsman, met name Thomas, de overwinning, welke lang twijfelachtig scheen, naar de Spaansche zijde neigen, waartoe het terrein veel bijdroeg.

oostelijke gewesten van beide zijden flauwelijk gevoerd; maar de belegeringen van deze en gene plaats, kleine vechtpartijen, waarvan zij nog vele jaren het tooneel bleven, en de aanhoudende overlast van allerlei krijgsvolk, hadden dit bedroevend gevolg, dat de landbouw en de nijverheid hier geheel verdrukt lagen, en het nieuwe leven moesten missen, hetwelk elders aan alle takken van bestaan door de opgewekte veerkracht der natie gegeven werd. Hierdoor bleven deze gewesten, in macht en aanzien, merklijk ten achteren bij Holland en Zeeland, waar handel en scheepvaart rijkdom en werkzaamheid van dag tot dag deden toenemen.

Van meer omvang, en in zich zelve belangrijker waren de gebeurtenissen, welke nu in het zuiden voorvielen, waar Parma met kracht voortging, deels door list, deels door het zwaard, de Belgische provinciën onder haren vorigen gebiedster terug te brengen. Oranje liet niet na, ook deze gewesten tot het uiterste te verdedigen. Doch het was voorbeschikt dat er scheuring zou zijn tusschen het Zuidelijke en Noordelijke Nederland, en daartoe moesten alle omstandigheden strekken, welke Parma's wapenen deden zegevieren. Die scheuring werd voltooid, door de verovering van Antwerpen in den jare 1585; eene gebeurtenis, merkwaardig op zich zelve, gewichtig in hare gevolgen, en welke verdienen zou, afzonderlijk te worden behandeld, indien zij in een nauwer verband stond met het doel van dit werk. Maar ook dan zou er nauwelijks iets te voegen zijn bij de tafereelen, daarvan elders geleverd. De nagedachtenis van een der verbonden Edelen, mede-onderteekenaar van het smeekschrift, mag echter hier niet onvereerd blijven. De bedoelde Nederlandsche Edelman was Filips de Zoete, die zich vroeger met veel gevaar verdienstelijk had gemaakt door Antwerpen aan de zijde der Staten te brengen en daarvoor van wege de stad met een gouden keten was begiftigd. Nu, bij het verdedigen der stad, in het woedend gevecht op den Kouwensteinschen dijk moetende bezwijken voor een overmacht door Parma in persoon en den ouden krijgsheld Mondragon aangevoerd, sprong hij in volle wapenrusting van den dijk, om in den modder te versmoren liever dan in de handen der Spanjaarden te vallen. 1) Over de bekwaamheid, door -den Spaanschen Veldheer bij de bemachtiging van het Nederlandsche Babel aan den dag gelegd, over de vermaarde brug tot sluiting van de Schelde, over de middelen ter verdediging aangewend, en over de schrandereheid van

1) De bijzonderheid is aan Bor ontleend. Een zijner broeders was bij Heyligerlee gesneuveld, een andere broeder Antonie streed daar ook en sneuvelde bij Moncontour; een derde, Joost de Zoete, is in 1585 Veldmaarschalk van het Statenleger geworden.

Antwerpens Archimedes, Frederik Jambel of Gianibelli, raadplege derhalve de lezer de uitvoerige beschrijvingen van anderen. Hij zal er Oranje's boezemvriend Filips van Marnix Heer van Sint Aldegonde, den geleerden theoloog, den scherpzinnigen rechtsgeleerde, den taalkenner zonder wederga, den schrijver, redenaar en dichter, tevens moedig, kundig en onvermoeid krijgsman, bezwaard vinden met de verantwoordelijkheid eener boven alle beschrijving moeilijke vestingverdediging, waarvan de uitslag beslissend zou zijn voor de toekomst van het Vaderland. Hetzij men dan de overgaaf der stad aan ontmoediging en zwakheid bij Marnix toeschrijve, hetzij men een overtuiging bij hem zie doorschemeren van de mogelijkheid om de Nederlanders nog met Spanje te verzoenen en Koning Filips met het denkbeeld van godsdienstvrijheid, men zal op de houding van Marnix tegenover Parma kunnen toepassen, wat de openhartige Mondragon uitriep toen hij een misslag in de maatregelen van verdediging waarnam: »Nu ziet men, dat de Prins van Oranje dood is.» 1) Maar dit alles geschiedde, opdat het raadsbesluit der Voorzienigheid zou volbracht worden. Diezelfde Voorzienigheid waakte echter ook voor den nieuwen Staat. De Vader des Vaderlands moge gevallen, en het bolwerk dezer Landen in de handen des Spanjaards zijn — de nieuwe schutsmans van Nederland staat reeds op zijnen post, en de glorierijke loopbaan vangt aan van hem,

„Voor wien ail' oorloghsman in zijnen tijd zal wijken.” 2)

1) Na de verschijning van Motley's *Opkomst van de Nederlandsche Republiek*, waarin een uitvoerig verhaal voorkomt van de belegering van Antwerpen, met eene aantekening over Marnix als aanhangsel, is Motley de schrijver die in de eerste plaats moet geraadpleegd worden. Na het ontdekken van nieuwe bronnen door hem geraadpleegd en aangehaald, zijn de oordeelvellingen van Te Water, *Verbond der Edelen*, St. III H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, *Aanteek.* bl. 86. van Mr. P. S. Schull, *de overgave van Antwerpen* (Dord. 1831), van minder waarde geworden.

2) Hooft, *Geeraardt van Velzen*.

MAURITS.

Tous ceux qui admiroient les coups de son espée, et les traits de son jugement, voyoient bien, qu'il estoit adressé par le bras du Tout-Puissant.

La Pisc, Tableau de l'histoire des Princes et Principauté d'Orange.

Toen Prins Willem I te Antwerpen door het pistoolschot van Jaureguy gewond was, en de moordenaar op staanden voet door de hellebardiers was afgemaakt, hield, in de verwarring der ontsteltenis, geene andere zorg de aanwezigen bezig, dan om den gewonden Prins, ieder om 't zeerst, zijne deelneming te betoonen. Een vijftienjarige knaap alleen scheen bedaard te zijn gebleven, te midden der algemeene ontroering. Hij hield zich bezig, met het lijk te doen doorzoeken van den booswicht, en in de gevonden papieren kreeg men den sleutel, ter ontdekking van de vloekwaardige drijvers des rampzaligen dweepers. Die vijftienjarige knaap was Maurits, en deze eenige karaktertrek, uit zijnen vroegeren leeftijd door de Geschiedenis bewaard, kenschetst juist de twee eigenaardigheden van zijn geest, waaruit zijne groote verdiensten zijn voortgekomen, een ingeschapen schrauderheid om spoedig den knoop te vatten van ieder ingewikkeld vraagstuk, en de zucht om alles te onderzoeken waarvan de kennis een oordeel of een besluit tot handelen bepalen moet. Door de samenwerking dezer eigenschappen was hij in staat zijne plannen voor slagveld en belegeringen juist te berekenen; en daar gewaarwordingen en aandoeningen, die de werkkraft van gewone menschen plegen te verlammen, niet licht indruk op hem maakten, bracht hij zijne ontwerpen met snelheid ten uitvoer, maar zijne schrandrheid deed hem ook altijd de grens opmerken, hoe ver zijn zelfvertrouwen gaan mocht, en dan trad hij terug waar een onderneming roekeloos zou worden.

En waardoor is hij de Veldheer geworden, die een nieuw leven aan de krijgskunst gegeven heeft, en daarin de leermeester van Europa geweest is? — Toen hij zijn loopbaan intrad, bestond het oorlogvoeren in een tentoonspreiding van ridderlijke onstuimigheid, en waren de legers verzamelingen van rooverbenden. Maar hij bewees door zijn voorbeeld, dat in den oorlog arbeid en leiding op wetenschap gegrond

boven geweld gaan, 1) en het leger der Staten organiseerde hij tot een geheel, waarvan de deelen in een verhouding waren gebracht als sedert de invoering der vuurwapenen niet gezien was, en waarin de levende strijdkrachten geoefend en gedisciplineerd waren naar dienstreglementen en artikelen van krijgstuicht die als modellen werden nagevolgd in het buitenland. Om deze hervorming tot stand te brengen nam hij al de deelen der krijgskunst tot onderwerpen van gezette studie, en terwijl de grootste veldheeren van zijn tijd geen het minste begrip hadden van wetenschappelijke gronden, uit de ervaring van vroegere tijden ontleend, of er den spot mede dreven, 2) verdiepte Maurits zich in de geschiedenis en de oudheden van het krijgshaftigste volk van vroegeren tijd, om de voortreffelijke krijgsinstellingen der Romeinen op de later uitgevonden middelen van aanval en verdediging toe te passen. 3) Het geheele veld der wiskundige bespiegeling doorzocht hij met een nauwkeurigheid, welke tot verbazing strekt bij een man, in zoo vele moeilijke betrekkingen geplaatst: en toepassing op zijne krijgskundige werkzaamheden was altijd het doel dezer onderzoekingen. 4) De werkdadige Meetkunst beoefende hij daarom ook met buitengewonen ijver. De Evenwichtkunde of *Statica* bracht hem op het denkbeeld, om, tot zekerder besturing van het paard, de toomen naar wiskundige regelen te doen inrichten. Van de teekenkunst maakte hij zich vooral in die gedeelten een groote bedrevenheid eigen, welke thans onder den naam van rechthoekig en situatie-teekenen bekend zijn. Om het geldelijk beheer des legers met de meest mogelijke beknoptheid en nauwkeurigheid in te richten, drong hij door in den aard der Boekhouding, en voerde een nieuwe manier daarvan in. 5) Zoodra werd het niet bekend, dat

1) Getuigenis van Willem Lodewijk van Nassau in den brief waarin hij zijn jongeren neef geluk wenscht met de inneming van Geertruidenberg *Arch. de la M. d'Or.* 2me Série T. I.

2) Graaf Lodewijk in den aangehaalden brief noemt daarom de inneming van Geertruidenberg „une grande restauration en partie de la vieille art et science militaire.”

3) Zie de afdeeling *Legermeting*, in de *Wisconstige Gedachtenissen* van Stevin, straks aan te halen. Maurits bediende zich bij deze studien vooral van het in 1595 uitgekomen werk van Lipsius, *de Militia Romana*. Raphelengius schrijft (24 Augustus 1595) aan Lipsius zelve: *Militia tua hic omnibus probatur; Principi praecipue, cui dum in castris contra Dragonium est, unice deliciae ejus lectio; et saepius militum ad eam formam exercitatio*, vid. *Sylloge Epist. a. Burmanno, Editt.* Vol. I, p. 206. In het begin van hetzelfde jaar, schreef Lipsius: *Audio Mauricium comitem, olim meum, totum in libris et historia nunc esse.*

4) *Over de Wiskundige verdiensten van Prins Maurits*, zie de keurige verhandeling van J. P. van Cappelle, in diens *Bijdragen tot de Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren in Nederland*, Amst. 1821.

5) Over het een en ander kan men uitvoerige berichten vinden in het werk van Simon Stevin, *Wisconstige Gedachtenissen, inhoudende 't ghene daer hem in gheoeffent heeft den Doorluchtigsten Hoochgeboren Vorst ende Heere Maurits, Prince van Oraen-giën* enz., vervat in zijne werken, na zijnen dood door zijnen zoon Hendrik uitgegeven, onder den titel: *H. Stevius Wisconstich Filosofisch Bedrijf; begr. in 14 boeken*, Leyden 1667.

onze landgenoot Jacob Metius een brandspiegel had vervaardigd, of Maurits dacht op de toepassing daarvan in den oorlog. De verrekijkers waren hier te lande uitgevonden: terstond is Maurits bezig, de verschillende samenstellingen te onderzoeken en te vergelijken, ten einde daarvan met voordeel gebruik te maken in den oorlog. 1) Zijn scherpzinnig oordeel en zijne zucht tot verbetering van al wat 's Lands krijgswezen betrof, deden hem naar waarde schatten de verdiensten van zulke mannen, wier kundigheden en nasporingen daarmede in eenig verband stonden. Ook bij Maurits stond Adriaan Anthonissen 2) in hooge gunst. Diens beide zonen, de beroemde wiskundige Adriaan Metius en de bovengenoemde Jacob Metius, de mede-uitvinder der verrekijkers, werden door hem met onderscheiding behandeld, en tot velerlei diensten gebruikt. Voor een' Jozef Scaliger, een man van alles-omvattende geleerdheid, betoonde hij een vriendschappelijke genegenheid. Bovenal bleef zijn voortreffelijke leermeester, Simon Stevin, in gewichtige betrekkingen door hem geplaatst, zijn vertrouwde vriend, zijn vraagbaak en raadsman. 3) Besefende en meer en meer geleerd hebbende hoe inzonderheid »Ingenieurshandel" en vestingbouw van wetenschappelijke beginselen moeten uitgaan, verzocht en verkreeg hij in het jaar 1600, dat aan de universiteit te Leiden een professoraat werd ingesteld tot het geven van lessen in de toegepaste Meetkunst, vooral in Geodesie, welke cursus, bepaald voor Ingenieurs, met enkele korte tusschenpoozen gedurende twee eeuwen is voortgezet.

Het was voor Maurits een gelukkige omstandigheid, dat tot het uitvoeren der ontwerpen, welke in zijn schrander brein gevormd werden, hij nog mannen om zich heen vond, op wier trouw en kloekmoedigheid hij zich kon verlaten. Uit zijn eigen geslacht dienden op één tijdstip niet minder dan tien krijgshelden onder zijne vanen, die zijne meerderheid in rang en bekwaamheid erkenden, maar hem niets toegaven in dapperheid. 4) Bovenal van onschatbare waarde was hem zijn oudere neef en schoonbroeder Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland en Groningen, wiens inzichten omtrent de noodzakelijkheid,

1) Zie Prof. G. Moll, *Onderzoek naar de eerste uitvinders der verrekijkers*, in de *Nieuwe Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D. III, St. I, bl. 127, 130 en volgg. De beide uitvinders der verrekijkers waren Jacob Adriaansz. Metius van *Alkmaar*, en Hans Lippershey te *Middelburg*.

2) Zie over hem boven bl. 161 en 187.

3) Stevin werd »Quartiermeester Generaal van der Staten legers, en Eerste Opzigter van 's Lands Waterbouwkundige werken". Zie over hem de verhandeling van J. P. van Cappelle, in de zoo even aangehaalde *Bijdragen* enz.

4) Van Meteren, D. VI, (uitgave in 8°) bl. 185, op het jaar 1595, die er bijvoegt: »en nog veele aankomelingen, die nog dagelijks hun bloel wagen voor de Nederlandsche vrijheden, behalven nog de zusters-kinderen, mannen, zwagers en haare kinderen".

om de vele gebreken der toemalige inrichting van het krijgswezen te verbeteren, volkomen met de zijne overeenstemden, 1) en die bij groote bekwaamheid in leger- en landsbestuur een helder en diep inzicht had in Staatsaangelegenheden. Maurits had, bij belangrijke ondernemingen, dezen zijnen bloedverwant en boezemvriend gaarne bij zich en hechtte groote waarde aan diens adviezen, 2) maar had zelfvertrouwen genoeg om ook zijn eigen oordeel in de schaal te leggen.

Daarentegen had Maurits ook met vele vooroordeelen te worstelen. Officieren, in het veld grijs geworden, mannen als Hohenlo, konden niet veel achting hebben voor de krijgskundige geleerdheid van den jongen Veld-Overste. Veranderingen door jonge lieden voorgedragen, vallen zelden in den smaak van bejaarden, die gevoelen, zich zonder die nieuwigheden verdienstelijk te hebben gemaakt. Men dreef den spot met de wiskunstige toomen; menig een zal er gemeesmuild hebben bij het gezicht der stijve, eenparige handgrepen met het geweer of der regelmatige bewegingen der soldaten, of als hij tegenwoordig was, wanneer zij op de Romeinsche manier spiegelgevechten hielden. 3) Maar het duurde niet lang, of men deed hem recht wedervaren. Toen de grondteekeningen van der Staten legers in verre landen begeerd werden; 4) toen het exercitie-reglement, door Maurits ontworpen, bij alle legers werd ingevoerd; 5) toen de ondervinding de juistheid zijner inzichten

1) „Hoe ook hij daarbij met de ondervinding der oude volken te rade ging, getuigt Van Haren, in de volgende aanteekening achter zijn *Willem I*: „Graaf Lodewijk van Nassau, Luitt. Stadhouders van Willem I in Friesland, was de eerste na de tijden der Romeinen, die de taktiek bestudeerd en in praktijk gebragt heeft. Reijld zette te dien einde uit de Grieksche en Romeinsche schrijvers voor hem over, al wat tot het militaire betrekking had, waarna de Graaf die verhalen met den Overste Cornput naging. Dit geschiedde op eene groote tafel, waarop alle evolutiën in looden beeldjes, zooveel mogelijk werden nagevolgd en onderzocht. Ik heb nog van die beeldjes gezien.” Hiermede stemt de getuigenis overeen van Ubbo Emmius, in *Comment. de vita et morte D. Wilhelmi Ludovici Comitis Nassavii* p. 237.” Everhard van Reidt in zijne *Historie der Nederlantsche oorlogen*, loopende van het jaar 1566, maar meer bijzonder van 1583 tot 1601, heeft zich vooral beijverd, om de militaire verdiensten van Graaf Willem Lodewijk te doen uitkomen, wiens vertrouwde raadsman hij, gedurende vele jaren, geweest is. Een meesterlijke karakterschets van Willem Lodewijk heeft Mr. G. Groen van Prinsterer gegeven in zijne *Prolegomena* van T. II. der *Archives* 2me Série.

2) *Arch. de la Maison d'Or.* 2me Série T. II. p. 61, 88, 130, 172.

3) Sandelin schrijft aan Lipsius in het jaar 1595: *Comes noster Mauricius interim dum Hagae in ocio est, milites suos pugnare Romano more docuit. 60 pedites hastati ab una parte: 40 item pedites ab altera, muniti Romano scuto, ritu antiquo etc.* vid. *Sylloge Epistl.* a Burmanno edit. Vol. I, p. 744 Lipsius maakt, in den brief van antwoord, dan zijne aanmerking op de schikking der troepen, door Maurits beproefd.

4) Zie van Cappelle, boven aangehaald, bl. 6.

5) Onder de gebreken, door Maurits in het krijgswezen opgemerkt, was er een, welks verbetering, bij den eersten opslag, voor hen, die onbedreven zijn in militaire zaken, van weinig beteekenis schijnt te wezen, en echter van het alleruiterste gewicht was. Men leerde namelijk bij de troepen de behandeling van het geweer niet; elk moest die kennen, of voor eigene rekening zich daarin laten onderrichten; en er bestonden geen vaste bepalingen voor de bewegingen en de handgrepen van geweer en

en berekeningen klaarblijkelijk in het oog deed vallen; toen al wat belang had of prijs stelde op de kennis van oorlogszaken, naar Nederland kwam, om in oogenschouw te nemen, wat de Faam door geheel Europa van nooit geziene werken en inrichtingen verkondigde: toen werd men gedrongen tot de erkenning, dat met Maurits de krijgskunst een geheel nieuw tijdvak was ingegaan. De aanwijzing der gronden waarop aan Prins Maurits van Oranje de eerste plaats toekomt onder de Strategen der oorlogvoering met vuurwapenen, valt, evenmin als de waardeering zijner taktische bekwaamheden, onder de bevoegdheid van den schrijver van dit werk. Diens pen heeft alleen de groote wapenfeiten op te teekenen en te beschrijven, tot bevrijding van het Vaderland verricht, onder de aanvoering en naar het beleid van »den Prins van grooten aerde" als Vondel hem noemt, »den held der helden."

KRIJGSVERRICHTINGEN ONDER PRINS MAURITS.

Waeraf dat tot waerteecken op de groote sael in 's Graven-Haegh hangen over de hondert ses en dertich vaandelen, thien oft twaelf soo cornetten als vanen.

Jacob Duijm, Odracht van het Tooneelstuk:
het innemen des casteels van Breda.

A. Strijd tegen Parma, Verdugo en Mondragon. 1586—1596.

De Vader des Vaderlands had, bij zijn verscheiden (1584), den nauwelijks gegrondvesten Staat in een toestand achtergelaten, die hopeloos scheen. Gelderland inwendig verdeeld; Overijsel uit Steenwijk en Zutfen door den vijand benauwd; de Spaansche kruisvaan nog wapperend op

piek. Hierdoor bestond er ook geen overeenstemming in de bewegingen eener troep; geen gelijkheid bij de uitvoering van den pas in het marcheeren, en hetgeen men thans manoeuvreeren noemt, was hoogst gebrekkig. Maurits zag het nadeel hiervan in, en zijn exercitie-reglement kreeg het aanwezen. Bij *Nieuwpoort* ondervond hij het voordeel zijner beter geëxerceerde troepen, en geheel *Europa* volgde zijn voorbeeld. Te *Neurenberg* werd het eerst buitenlands zijne nieuwe behandeling van het geweer uitgegeven, onder den titel: *Künstliche waffenhandlung der Musketen und Fiquen oder langen spiessen; allermassen die von dem Durchl. und hochgebohrnen Fürsten und hochlöblichen kriegshelden, Herrn Moritzen Prinzen zu Uraniën, Grafen zu Nassau etc. Gubernatoren und kriegsgeneralen der Vereinigten Niederlanden, männiglich zu gutem an den tag geben.* Zie Hoijer, *Geschiede der Kriegskunst*, § 174.

den toren van Groningen; Friesland, de Ommelanden en Drenthe door Verdugo gebrandschat en verwoest; overal mistroostige burgers, edellieden in staats- en regeeringszaken onervaren; de bezettingen der steden met volk van allerlei natiën doormengd en slecht bezoldigd; een leger te velde van 3000 man voetvolk en 2500 paarden; 1) weinige bekwame krijgsbevelhebbers, en het opperbeleid van den oorlog in handen van een Raad van State met een zeventienjarigen jongeling aan het hoofd: 2) ziedaar omstandigheden, waarin de Spaansche Tiberius veel reden had met een dreigenden grimlach de tijding aan te hooren, dat het groote offer eindelijk gevallen was; ziedaar omstandigheden waarvan de herinnering met de beschouwing der gezegende uitkomst troostrijk is in dagen van nood en gevaar.

De treurige toekomst, die het Vaderland scheen te gemoet te gaan, werd kort daarna nog duisterder door de komst in deze landen van Robert Dudley Graaf van Leicester, geroepen, om de plaats van Willem I te vervullen. Al ware die taak voor iemand uitvoerbaar geweest, zeker niet voor een Engelschen Edelman, die noch staatsman noch veldheer was. Er ontstond nu verdeeldheid tusschen de voorstanders der Staten, die de Souvereine macht, hun door buitengewone omstandigheden ten deel gevallen, wilden behouden tot het vormen eener aristocratische republiek, en de aanhangers van Leicester, die op buitenlandsche hulp de hoop vestigden eener heerschappij van de Hervormde kerk onder een eenhoofdig Vorstengezag. Het liet zich aanzien dat de hevigheid van deze tweespalt voor de Spanjaarden den weg zou banen tot de herovering van hun gezag hier te lande: maar het drijven van Leicesters aanhang strekte juist tot behoud van het Vaderland, door zijne tegenstanders te bewegen Maurits te verheffen tot den rang, waarin deze zijnen heldengeest krachtig tegen de vijanden van het Vaderland kon doen gel-

1) Ten einde het te velde zijnde legertje te vergrooten, maakten de Staten een gedeelte der garnizoenen van sommige steden mobiel, en deden hunne plaats vervangen door Schutter- of Burgervendelen uit andere steden, die om de 14 dagen werden afgelost, en waarvan ieder man 10 stuivers daags soldij en vrije huisvesting kreeg. Weldra echter kwam men in Holland, Zeeland en Utrecht overeen, om 2000 waardgelders, in 10 vendelen verdeeld, aan te nemen, die maandelijks slechts f 4760 kostten. Zie Van Wijn, *Bijv.* op Wagenaar, D. VIII, bl. 13, reg. 10 v. o. In 't vervolg is die maatregel van tijd tot tijd herhaald. Zie Bor, *Bijvoegsels* op het 4de stuk. Zoo men de opgegevene soldij der Schutters ongemeen hoog vindt, vooral in een' tijd, toen het geld zoo veel meer waarde had, moet men bedenken, dat destijds de soldaat zelf zijn kruit moest koopen, en ook dan, wanneer hij niet te vechten had, de teekens van algemeene blijdschap bij vreugdefeesten, en de begroetingen van aanzienlijke personaadjen, welke door losbrandingen uit het geweer, of de pistolen geschieden, hem altijd kosten veroorzaakten. Welke verderfelijke gevolgen deze instelling moet gehad hebben, valt licht te begrijpen.

2) Na den dood van Willem I werd Maurits terstond (15 Aug. 1584) aangesteld tot hoofd van den Raad van State.

den. 1) De Staten van Holland en Zeeland, de bedoeling der zending van den Engelschen Landvoogd wantrouwende, droegen den 1sten November 1585 aan Graaf Maurits de waardigheid op van Stadhouder en Kapitein-Generaal en Admiraal, met den titel van Prins van Oranje, die eigenlijk zijnen oudsten broeder Filips Willem toekwam; en bij een besluit van den 24sten Maart 1587 vermeerderden zij zijn gezag om hem nog hooger boven Leicester te verheffen. 2) De vreemde Gouverneur door de Algemeene Staten als een ondergeschikt Stadhouder behandeld en tot machteloosheid gebracht, verliet moedeloos het land. Toen werd ieder denkbeeld om vreemd regeeringsgezag in te roepen ter zijde gesteld; de Souvereine Macht en de Volksvertegenwoordiging smolten in één regeeringslichaam samen; de Republiek der Vereenigde Nederlanden onder een Staten-Regeering kreeg een wettig bestaan, en aan Prins Maurits, met den titel van Gouverneur-Generaal hem den 6den Februari 1588 gegeven, in de plaats van vreemde Landvoogden getreden, was nu de plaats aangewezen waarop hij zich geheel aan de vorming en de leiding der oorlogskrachten van de nieuwe Republiek kon toewijden.

Zijne eerste schrede op de veldheersloopbaan had reeds zijn voortvarenden aard en machtige hand doen kennen. Leicester wenschte Axel te bezitten om voor de Engelsche troepen te Ostende een landwaarts gelegen steunpunt te hebben, en hij droeg de vermeestering der plaats aan Maurits op. Deze trok den 16den Juli 1586 met 3000 soldaten, vergezeld door den Engelschen Ridder Filips Sidney, Gouverneur van Vlissingen, heimelijk 's nachts van Ter Neuze naar Axel, ging in persoon de ligging der plaats verkennen, overrompelde door beklimming de stad, waar 4 vendelen in bezetting lagen, overweldigde de omliggende schansen, en bracht zoo grooten schrik in Vlaanderen, dat er terstond renboden werden gezonden naar Parma, die Nuijs belegerde. Parma zond troepen om Axel te hernemen; maar Maurits had zijne eerste verovering terstond zoodanig beveiligd, dat de vijand er het hoofd voor stiet. 3) De groote verwachting, door deze eerste daad van den jongen Prins opgevat, werd verhoogd, toen de Staten in het volgende jaar zich een voornaam steunpunt in Vlaanderen zagen ontweidigd, door

1) Het legerbeheer hier te lande na den dood van Willem I, en het inwendig samenstel der krijgsmacht onder Maurits en de inrichting der onderscheiden wapenen (Infanterie, Kavallerie, Artillerie, Ingenieurs en Mineurs) als ook de Geneeskundige dienst, de krijgsambten, het financieel beheer, de betaling, monsteringen, verpleging der troepen, zijn met kennis en oordeel geschetst in de Inleiding tot het *Journal van Anthonis Duyck*, door Lodewijk Mulder, Kapitein der Infanterie.

2) Het Stadhouderschap van Utrecht is hem eerst later (8 Febr. 1590), gelijk mede van Overijsel en Gelderland in 't zelfde jaar opgedragen.

3) Zie breeder J. Scharp, *Geschiedenis en Costumen van Axel*.

het verlies van Sluis. Ten einde deze vesting te behouden, beijverden zich Maurits en Hohenlo, om aan de zijde van 's Hertogenbosch een krachtdadige afwending te maken; 1) maar desnietteenstaande, en in weerwil van de hardnekkige en allerlofwaardigste verdediging, waarbij ook de burgerij zich met de grootste kloekmoedigheid gedroeg, viel de stad in handen van Parma, omdat Leicester het ontzet niet met genoegzamen nadruk doorzette. 2) Naarmate het vertrouwen op den Engelschman hierdoor daalde, rees de verwachting van de koenheid en het beleid van den jongen Prins.

Het vertrek van Leicester (Dec. 1587) deed echter de tweespalt niet ophouden, welke zijn bestuur had veroorzaakt, en waardoor de krijgsverrichtingen tegen Parma waren belemmerd. Doch de bezettingen van onderscheidene steden, door Engelschen invloed opgeruid en aan het muiten geslagen, werden weldra, meestendeels door goede woorden,

1) Bij deze gelegenheid heeft het fort Crevecoeur, bij 's Hertogenbosch, den naam gekregen, welke het nog draagt Hohenlo nam bij de gelegenheid, in den tekst vermeld, stormenderhand het fort Engelen in. Claude van Barlaimont, Heer van Haute-penne, de schans willende hernemen, ontving in een hevige schermutseling een doodelijke woude, en om de smart uit te drukken, hun door het verlies van dien befaamden krijgsman veroorzaakt, noemden de Spaanschen de plaats *Creve-coeur*, *Crepi-cordium*, Hartbreker of Harte-leed, welke de onzen aan de aldaar opgetrokkene schans hebben bijgehouden, ter herinnering aan de victorieuse schermutseling aldaar voorgevallen. Dus althans geven onze Historie-schrijvers op. Het geven van namen van personen aan versterkingswerken was in dien tijd, hoezeer er voorbeelden genoeg van voorhanden zijn, echter niet zoo algemeen, als het naderhand geworden is. Dikwijls gaf een spotternij van de soldaten of arbeiders aanleiding tot den naam van een werk, als b. v. wanneer zij de afgezonderde vierhoekige werken, om de gelijkheid met eene priestermits, papenmits noemden; of wanneer bij het werken te weinig drank was uitgedeeld, en zij daarom aan een buitenwerk van Ostende, den naam van Grootendorst gaven: en dergelijke spotternijen zullen ook aan een ander fort te Ostende, den naam van luisbos, en aan de bekende lunet te Bergen-op-Zoom, dien van Kijk in den pot gegeven hebben. Bij deze gelegenheid zij ook een vraag beantwoord, meermalen gedaan, van waar onderscheidene versterkingswerken hier te lande, den naam Beck-af droegen, en gedeeltelijk nog dragen: als het bastion van dien naam te Breda, en de lunet te Bergen-op-Zoom. Beck of bek was oudtijds in sommige spreekwijzen, hetzelfde als hals of nek. In de Treurspelen van Duijm, *Beleggheringhe der stad Leyden* leest men: „Iek meynde haer den beck naer mynen sin te breken”. Sylvius, *Vervolg* op Aitzema, bl. 618: „Bijna het gansche Regiment van den Dauphyn schoot daar den bek in,” voor: brak er den hals. Het was een niet ongewone spreekwijze bek-af spelen, voor den hals afsnijden, zelfs als een spreekwoord in Tuinmans *Verzameling van Spreekwoorden* opgenomen. De schrijver van de *Afbeeldinghe en de Beschrijvinghe van alle de veldslagen* enz., Amst. 1615, zegt ook, fol. 295: „die voornemens waren de wachters aan de venepoorte beck-af te spelen”. Men zal dus een fort, eene lunet, of wat het ook zijn mocht, bek-af genoemd hebben, om te kunnen te geven, dat men daar menigen vijand be k-af dacht te spelen. Dat men in gemeenzamen stijl zegt bek-af zijn is, om aan te duiden dat men als doodelijk vermoed is.

2) Uit 38 vuurmonden was op één dag met 4000 schoten een bres geopend van 250 passen, welke tot zevenmaal toe vruchteloos werd bestormd. In de stad waren van 20 vuurmonden nog slechts vier bruikbaar, de bezetting was van 1600 man tot op 700 versmolten, er was gebrek aan buskruit, en de vijand was onder de wallen reeds diep door gegraven en had er zich op gelogeerd, en evenwel bedong nog de dappere Bezetting bij de overgave (4 Aug.) den uittocht met alle krijgsmans eer, wapenen en bagage. Over dit beleg van Sluis behoort Bor vooral gelezen te worden in het 25ste Boek.

enkelen als die van Medemblik, door geweld tot rede gebracht; en Maurits betoonde reeds bij die gelegenheid zijne kloeke voortvarendheid. Tot volkomene herstelling der eendracht werkte vervolgens het gevaar mede, waardoor het Vaderland werd bedreigd in de zoo beruchte onverwinnelijke vloot; en de verdediging van Bergen-op-Zoom, welke op hare vernieling volgde, toonde, hoe eendrachtig men bereid was, om den vijand op het krachtdadigste het hoofd te bieden. Welk lot die beruchte Armade getroffen heeft, is genoegzaam bekend. Volgens het beraamde ontwerp, moest zij, bij hare aankomst in de Noordzee, versterkt worden door een gedeelte van Parma's leger, 't welk, in Vlaanderen verzameld, zou medewerken ter verplettering van het ten verderve gedoemde Nederland. Toen nu de grootsche verwachtingen van dezen tocht in rook verdwenen, en de Spanjaarden ondervonden, en ook aan hunne vijanden geleerd hadden, hoe weinig zij ter zee vermochten bij gebrek aan ervaring, achtte Parma het van te meer belang, den indruk weg te nemen, welchen de nederlaag ter zee had te weeg gebracht, en te toonen, dat te lande de Spaansche wapenen nog even geducht, nog even voorspoedig waren. Hij besloot derhalve tot de belegering van Bergen-op-Zoom, zijnde, met Willemstad en Heusden, de eenige plaatsen in Noord-Brabant, nog in de macht der Staten. 1) En er was nog een andere reden, welke den Spaanschen Landvoogd bewoog, een poging te doen, om hun de genoemde vesting te ontweldigen. De geringe talrijkheid der toenmalige krijgsmachten, maakte het onmogelijk, een uitgestrekt land op alle punten derwijze te bezetten, dat het genoegzaam beveiligd was tegen de strooptochten van een stoutmoedig garnizoen eener naburige vijandelijke vesting. Het krijgsvolk der Staten maakte zich, door dergelijke waagstukken, waarbij dorpen op brandschatting gesteld, contributiën ingehaald, convooijen opgelicht werden, in Brabant zeer gevreesd. De ruiters namen dan dikwijls elk een man achter zich op het paard, en zoo snelde men 's vijands land in, of ontrende den vervolgenden vijand, zoo deze met te groote overmacht kwam opdagen. De Nederlandsche bezettingen van Heusden en Bergen-op-Zoom waren

1) 's Hertogenbosch had in 1579 de Spaansche zijde gekozen. Breda was in 1581 door den heer van Hautepenne voor Parma gewonnen, en Geertruidenberg (10 April 1588) door het muitende krijgsvolk aan den Spanjaard verraden. Grave, 't welk in 1568 door Alexander Turck, een Geldersch Edelman, bij verrassing was ingenomen, werd 18 jaren later (1586), door diens bloedverwant Lubbert Turck, Heer van Hemert, aan Parma overgegeven. Voor een krijgsraad gebracht, bekende Turck, „uit medelijden met het kermen der ingezetenen, de stad ontijdig te hebben overgegeven." Hij werd, dien ten gevolge, ter dood veroordeeld, en, daar Leicester een smeekschrift om vergiffenis van de hand wees, staande onthoofd. Zie over deze Heeren Turck: *Te Water, Verbond der Edelen*, III St., bl. 350.

op die wijze de schrik geworden van Brabant, en het komt in onze dagen schier ongelooflijk voor, wat wij lezen dat door een Sergeant van de bezetting van Bergen-op-Zoom verricht is. Terwijl Parma met een leger van 36000 man zich in Vlaanderen bevond, trok deze Sergeant, wiens naam niet wordt opgegeven, met ongeveer honderd man en zes ruiters uit Bergen-op-Zoom, een aanslag voorhebbende op Borghloon, in het land van Luik. Deze toeleg mislukte. Zij moesten door een vijandelijke bende heen zich een weg banen, en trokken op Thienen, alwaar 5 of 6 vendelen in bezetting lagen. Door list komen onze stoute gasten er binnen, jagen de Spanjaarden er uit, ontnemen hun drie vaandels, plunderen de stad, nemen mede zoo veel zij laden kunnen, slaan andermaal heen door een vijandelijke bende van 400 man, die, in een voordeelige stelling, post gevat had om hun den pas af te snijden, en komen met den geroofden buit weder binnen Bergen-op-Zoom. 1)

De ingezetenen van Brabant beklaagden zich ten hoogste bij Parma over de verliezen, welke hun door dergelijke rooftochten werden toegebracht; en de Landvoogd besloot daarom te eerder tot de belegering van deze of gene vesting, meenende daarenboven door het bezit van Bergen-op-Zoom lichtelijk Zeeland te zullen kunnen bemachtigen. Doch, gelijk dit bezit door den Spanjaard gewenscht werd, zoo werden dezerzijds alle krachten ingespannen ter verdediging; en dezen hadden het gewenschte gevolg, dat Parma met een leger van 30,000 man, na een beleg van 51 dagen (23 Sept.—12 Nov. 1588), gedwongen was, onverrichter zake en met groot verlies af te trekken. 2) Alles werkte mede om die gewenschte uitkomst te bevorderen, en in 't bijzonder ook de trouw en ijver der ingezetenen van Bergen-op-Zoom, die aan de menigvuldige verdedigingswerken dag en nacht arbeidden. 3) De Burge-

1) Het hier verhaalde is voorgevallen na de belegering van Bergen-op-Zoom, welke thans volgt.

2) Het nauwkeurigste verslag van dit beleg van Bergen-op-Zoom vindt men in de *Nassausche Laurencranze, ofte beschrijvinge* enz., Leyden 1610, fol., geschreven door Orlers en van Haestens, alwaar het verhaal getrokken is uit de afzonderlijke Latijnsche Beschrijving van het beleg, in den jare 1603 door den Predikant Jakob Baselius uitgegeven, waarvan naderhand nog een vermeerderde uitgaaf het licht heeft gezien. Daar dit boekje van Baselius uiterst zeldzaam is, (zie de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, I D. III St., bl. 373), en ook de *Nassausche Laurencranze* niet menigvuldig voorkomt, hoezeer in 1619 te Leiden herdrukt onder den titel van: *Waerachtige Beschrijvinghe van alle de Belegeringen ende victorien* enz., zij hier gemeld, dat de *Laurencranse* woordelijk is nagedrukt in het meer voorkomende werk: *Wilhelm en Maurits van Nassau Princen van Orangien, haer leven en bedrijf, off 't begin en voortgang der Neederlandsche beroerten en oorlogen, gedurende haer bejder leven aldaer voorgevallen*. Amst. 1651.

3) De al te groote afmatting der burgerij deed eindelijk het besluit nemen, om de werken aan te besteden, waartoe de kosten door de burgerij bij omslag naar elks vermogen gedragen werden. De Staten kwamen evenwel ook hierin, nog gedurende het beleg, te gemoet, door f 3000 ter beschikking der stad te stellen.

meester en Wethouders namen zelve de spade in de hand, om de burgers door hun voorbeeld op te wekken. Uit Holland werden levensmiddelen en krijgsvoorraad in ruimte aangevoerd. De werken tot afwering van den vijand werden zoo doelmatig aangelegd, en zoo rijklijk van geschut voorzien, dat men daarvan weinige voorbeelden vóór dien tijd vinden zal. De geest van Maurits was ook hier werkzaam, en, hoezeer hij zich niet bij voortdoring in de belegerde vesting bevond, kwam hij echter tot driemaal toe, gedurende de belegering, daar binnen, om op alles orde te stellen. Het behoort niet tot de minste verdiensten van dezen onvolprezen held, dat hij ondergeschiktheid en samenwerking heeft kunnen brengen in de vreemdsoortige bestanddeelen zijner krijgsmacht, waarin ijverzucht en weerstrevigheid dikwijls de best beraamde plannen dreigden te doen mislukken: en die uitstekende gave legde hij reeds hier aan den dag. De bezetting van Bergen-op-Zoom bestond half uit Nederlanders, half uit Engelschen en Schotten. 1) De Gouverneur was de Ridder William Drury, maar het bevel over het krijgsvolk voerde de Engelsche Generaal Willughby. Weinige dagen na de berenning kwam de Ridder Morgan in de stad, door Koningin Elisabeth en de Staten benoemd, om er het bevel te voeren. Hieruit rezen hevige geschillen. Willughby wilde Drury in een gedeelte van het bevel handhaven: het garnizoen verdeelde zich, daar de Nederlanders partij kozen voor Morgan, en de Engelschen voor Drury; en zoo hoog liep het geschil, dat Willughby zelfs dreigde Morgan in hechtenis te zullen nemen, en dat men tot de ongerijmde schikking kwam, dat een der bevelhebbers, met dat gedeelte van het garnizoen 't welk hem genegen was, onder zijn bijzonder bevel, de havenwerken zou bezetten, en de andere de stad zelve. De komst van Maurits, in den nacht van den 13den October, maakte een einde aan een tweespalt, welke het verlies der vesting had kunnen na zich slepen; en van dien oogenblik af, werden de ontwerpen tot afbreuk van den vijand, met overleg beraamd, met eensgezindheid uitgevoerd. 2) De talrijkheid der bezetting veroorloofde het doen van groote uitvallen, waarbij, gelijk meermalen vroeger en later, de Nederlandsche Ritmeesters, Paulus en Marcellis Bax, blijken hebben gegeven van een heldenmoed, waardoor zich dit manhaftig broederpaar tot de verdienstelijkste Ruiterskapiteinen heeft verheven, welke ons Vaderland heeft voortgebracht. 3) Parma, wiens aanvalswerken

1) Het aantal was, bij den aanvang der belegering, 1500 man, maar groeide aan tot 5000.

2) Maurits had bepaald, dat de Raad van Defensie, waarin ook Burgemeester en Schepenen zitting hadden, alle dagen op het stadhuis vergaderen moest.

3) Hunne daden zijn door denzelfden Predikant Baselius, die het beleg van Bergen-

reeds door het regenachtige weder belemmerd waren, door deze uitval-
len onophoudelijk bestookt, ziende bovendien de verdedigingsmiddelen
der vesting, dag bij dag in meer geduchten staat gebracht, vond zich
genoodzaakt, om, zonder aan het openen eener bres met ernst te kun-
nen denken, het beleg op te breken; nog onder het aftrekken, zag hij
zijne gelederen door het vuur der vesting gedund; en, in zijnen aftocht
nagejaagd, rekende hij zich gelukkig, de tergende uitdaging der ver-
volgers tot een treffen, onbeantwoord te kunnen laten. Zoo lofwaardig
werd de verdediging van Bergen-op-Zoom geacht, dat de Koningin
Elizabeth vijf der bevelhebbers op eene plechtstatige wijze tot Ridders
deed slaan, en daaronder den Ritmeester Paulus Bax. Aan zijnen broeder
Marcelis was dezelfde eer toegedacht; doch daar het beveldschrift luidde,
dat de plechtigheid, om te meer indruk te maken, plaats moest heb-
ben, terwijl de vijand nog in 't gezicht was, kon de wakkere held
daarbij niet tegenwoordig zijn, daar hij inmiddels den vijand met de
speer in den rug zat, om hem uit het gezicht te jagen. De Regeering
der stad beloonde de dapperheid van al de Ritmeesters en Kapiteins
met vierkante gouden eerepenningen. 1)

De teleurstelling, door Parma voor Bergen-op-Zoom ondervonden,
werd niet opgewogen door de inneming van Bonn en Wachtendonk
(9 Sept. en 20 Dec. 1588), noch ook door het behoud van Nijmegen,
't welk Schenck, die er het leven liet, vruchteloos had gepoogd te ver-
meesteren (10 Aug. 1589). 't Was, even alsof het kanon van Bergen-
op-Zoom den Spaanschen veldheer het tot »hiertoe en niet verder" had
toegedonderd; en Maurits sloeg zijne bewegingen gade met een waak-
zaamheid, welke bij de Staten bezorgdheid verwekte voor het kostbare
leven van den jongen held, dien zij schier dagelijks lieten vermanen,
zich buiten het gevaar te houden. 2) De Spaansche legerbenden, door
dit alles ontmoedigd, sloegen aan het muiten. Parma liet Heusden wel
belegeren door Graaf Karel van Mansfelt, maar 't beleg moest na vier
maanden worden opgebroken (Juni—Oct. 1589); en Neerlands geducht-

op-Zoom beschreven heeft, in het licht gesteld, in een werk getiteld: *Historisch verhaal, inhoudende sekere notabele exploiten van oorloge in de Nederlanden, sedert het oprechte van de compagnien der Gouvernurs en Ritmeesters Poulus en Marcelis Bax.* Breda 1615. De gepensioneerde Generaal-Majoor C. P. F. G. van Emde heeft in de jaren van zijn activen diensttijd zich veel moeite gegeven om alles bijeen te zamelen wat er omtrent de levensbijzonderheden der gebroeders Bax mocht zijn op te sporen. Het resultaat zijner onderzoekingen heeft hij medegedeeld in een vergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht, en wier mededeeling is gedrukt in de Werken van het Genootschap *Kronijk* 1859. De vlijtige navorscher toont zich over de uitkomst zijner onderzoekingen weinig te vreden, maar twijfelt of er meer echte berichten te vinden zijn.

1) Op de eene zijde stond het wapen der stad, op de andere de naam van dengenen, die den penning ontving, en de reden waarom.

2) Bor, B. XXVI.

ste vijand, naar men meent, door verdriet over zoo veel tegenspoed in een ziekte gestort, moest het veld verlaten, en werd, na zijne herstelling, naar Frankrijk geroepen, om ook daar de ontwerpen van zijnen heerschzuchtigen meester met zijnen krachtigen arm te bevorderen.

Het jaar 1590 was nu daar; en hoe men hier te Lande gezind was, toonde de legpenning met het *Parati vincere aut mori*, 1) op last van de Staten des Lands geslagen. Door het turfschip van Adriaan van Bergen werd (3 Maart) de belangrijke vesting Breda, negen jaren te voren met zoo veel hardnekkigheid, maar vruchteloos, tegen den Spanjaard verdedigd, teruggebracht onder het gebied van haren wettigen Landsheer, en met den nieuwen Staat vereenigd. Ieder kent de gebeurtenis en de bereidwilligheid en zelfopoffering van den Luitenant Matthijs Helt, die, met de overigen 2) in het schip zich bevindende, zijn' ponjaard trok om hem het hart te doorsteken, zoo door zijn hoesten de aanslag gevaar liep ontdekt te worden. Maar minder bekend is het wellicht, hoe diezelfde krijgsman, eenige weken daarna, een hem aanbetrovenden post verdedigd heeft. Toen, namelijk, Breda verrast was, kreeg Karel van Mansfelt van Parma last, om de vesting te hernemen. Te dien einde werden de naast omgelegene plaatsen bezet; doch te Zevenbergen hadden de Staten een schans, Noorddam geheeten, op welke Helt, om zijn wakker gedrag bij de verrassing van Breda tot Kapitein bevorderd, met zijn vendel in bezetting lag. 3) In het water, 't welk de schans bespoelde, liet Mansfelt een groot schip leggen, gevuld met goede schutters. Stormbruggen en ander gereedschap werden aangevoerd, en in den nacht (11—12 Mei) door zeven vuurmonden de borstweringen geheel weggeschoten. De vijand, naar het schijnt, weinig tegenstand hopen de te vinden, had de vermetelheid, reeds nu den storm te wagen, maar werd teruggedreven. In den volgenden nacht 4) werd het vuur hervat, met dat gevolg, dat er een bruikbare bres geopend werd, terwijl de inspanning der belegerden om de ontstane schade te herstellen, door het onophoudelijk schieten uit het boven bedoelde schip zonder

1) „Gereed te overwinnen of te sterven.”

2) Ten getale van 78, „al jonck, dapper, stout, onbevreesd volck, weijnigh daer onder die baerdts hadden,” waarschijnlijk meest, zoo niet allen, Nederlanders Eenvoudig en schilderachtig heeft Motley de verrassing van Breda verhaald, uit Van Reidt, Bor, Van Meteren en Bentivoglio.

3) Om het vaste krijgsvolk zoo veel mogelijk in het veld beschikbaar te laten, waren uit de burger-vendelen van Dordrecht 130 Schutters uitgetrokken, en lagen in bezetting te Willemstad. Andere voorbeelden, dat de burgerrijen uittrokken, om de grenssteden te bezetten, zijn te vinden in de *Geschiedenis der Burgerwopening*, van Prof. Siegenbeek, bl. 40 en volg.

4) Men merke op, dat hier de nacht bij voorkeur tot den aanval gebezigd werd en vergelijkte te dien opzichte boven bl. 148.

voortgang bleef. Nu scheen de kans schooner te staan tot het welgelukken van den storm. Met de grootste verwoedheid werd die herhaald; maar de vijand met bebloede koppen hebbende moeten afdeinzen, onderzond den volgenden dag, bij een derde poging, een derde teleurstelling. De heldhaftige verdediging deed hem 800 man aan dooden verliezen en het schip, 't welk, in brand geschoten, met al wat er op was, een prooi der vlammen werd. 1)

Aan zulke wakkere krijgslieden kon veilig de taak worden overgelaten, om voor het behoud van Breda te waken; en Maurits snelde derhalve met een kleine krijgsmacht naar Gelderland, om, ware het mogelijk, Nijmegen te winnen. Mansfelt hiervoor beducht, liet zijne onderneming tegen Breda varen en wierp zich in de nu bedreigde stad. Hier groeide van dag tot dag zijne krijgsmacht aan, dreigende weldra een aanvallende houding te zullen aannemen. Doch Maurits, om de Betuwe tegen een inval te dekken en tevens de vermeestering van Nijmegen voor te bereiden, legde onder het geschut dier stad, 't welk nacht en dag vuur gaf, 2) aan den tegen over liggenden oever van de Waal het fort Knodsenburg aan, en legerde zijne troepen in een reeks van kleine forten, welke hij, van Bommel tot Schenkenschans, langs de rivier liet aanleggen, bevestigende deze stelling door gewapende schepen. In weinige weken was al dit werk voltooid, en het beantwoordde zoo goed aan het oogmerk, dat Mansfelt niets vermoecht te ondernemen; en toen vervolgens een bevel uit Spanje Parma verplichtte een gedeelte zijner troepen naar Frankrijk te zenden, kreeg Maurits een ruim veld voor zijnen ondernemenden geest. Met een legertje, uit verschillende garnizoenen samengebracht — *mobile colonne* zou men het thans noemen — werpt hij zich in den herfst achter Nijmegen om, en strijkt van daar geheel Noord-Brabant door, tot aan den westelijksten hoek van dat gewest, binnen een maand tijds uit al de punten, waar de Spanjaarden nog gevestigd waren, 3) hen met geweld verjagende, en gevende, als ware het, een eerste les, hoe men oorlog kan voeren met de beenen, gelijk de beroemde Maarschalk van Saksen het kenmerk noemde van den oorlog der nieuwere tijden, waarvan onze Maurits het voorbeeld gegeven heeft zoo als nu verder blijken zal.

De gunstige uitslag der krijgsondernemingen van het jaar 1590 was van heilrijke gevolgen. Reeds in den beginne van dat jaar, had Graaf Willem van Nassau met ernst bij de Staten aangehouden, om zich niet

1) Bor, B. XXVII, fol. 25.

2) van Reidt, B. VIII, extr.

3) Als het huis te Hemert, de schans te Elshout, Crevecoeur, het huis te Heel (in den Bommelerwaard), Ter Heijde (door Mansfelt zeer versterkt), Steenberg en Rozendaal.

te bepalen tot het voeren van den oorlog enkel verwerender wijze. »Belangrijke riviersteden waren nog in 's vijands handen: Zutfen en Deventer aan den IJsel, Nijmegen aan de Waal, Grave, Venlo, Roermond aan de Maas. Het was van 't uiterste belang, zich van deze steden meester te maken, en de rivieren te bevrijden. De Ommelanden en Friesland konden geen adem scheppen, zoolang de vijand meester was van Groningen: ook deze stad moest men hem ontweldigen. Het was geene vermetelheid, den vijand in zijne sterkten aan te tasten, zoo men slechts moed wilde vatten, en op God vertrouwen. Hij zelf bood zich aan, om den raad, dien hij gaf, met der daad te helpen voltrekken." 1) De Staten echter, het raadzamer oordeelende, zich te vergenoegen met de uitbreiding van 's vijands macht te beletten, konden tot geene maatregelen van aanval besluiten. Maar nu de voortvarendheid van Maurits hen verrast had, nu werd door den voorspoed zijner wapenen hun moed verhoogd; raadgevingen tot vrede werden beantwoord met het slaan van gedenkpenningen, waarop de spreuken stonden: *par patet insidiis* en *tuta salus bello*. 2) Het besluit tot meer krachtige maatregelen werd genomen, de winter besteed tot het maken der noodige toerusting, en, in het begin van Mei (1591), was alles tot een nadrukkelijken veldtocht gereed. 't Was het eerst gemunt op Zutfen; en Maurits, den Engelschen Kolonel Francis Vere in 't geheim met eenig krijgsvolk naar Doesburg gezonden hebbende, volgde zelf uit Utrecht met het geschut, 't welk te sloop den Rijn werd opgevoerd, langs Rhenen en Arnhem, waardoor de vijand in 't onzekere werd gehouden, omtrent het oogmerk van den tocht. Tegen over Zutfen, aan de Veluwsche zijde, lag een schans, waarvan Vere, overeenkomstig 's Prinsen bevelen, zich zonder veel moeite bij verrassing meester maakte, door middel van negen soldaten, die, als boeren en boerinnen verkleed, boter, kaas en eieren kwamen te koop bieden (24 Mei). Den volgenden dag vertoonde de Veldheer zich met zijne geheele krijgsmacht voor de stad. De twee eerste dagen worden besteed tot het opwerpen eener circumvallatie-linie, om tegen alle gevaar, bij een poging tot ontzet van den vijand, gedekt te zijn: den derden dag worden de geschutsbeddingen en batterijen gemaakt, en een breede brug over den IJsel geslagen, den vierden, de loopgraven tot aan den grachtsboord gebracht; den vijfden, 32 stukken geschut, 's nachts ontladen, in batterij gesteld, en den zesden, nadat uit alle vuurmonden driemaal op de stad is los-

1) Van Reidt, B. VIII, bl. 161.

2) d. i. „De vrede staat bloot voor bedriegelijke aanslagen,” en „In den oorlog is veiligheid en behoud.”

gebrand, en aan de bezetting een uur tijds tot beraad is gegeven, geeft zij de stad over bij verdrag (30 Mei). 1) Het vaderland had het verlies te betreuren van den Frieschen kapitein Douwe van Grovestins, 2) die, benevens den jongen Graaf Johan Philip van Falckestein, met meer dapperheid dan voorzichtigheid, zich te dicht onder het bereik des vijands hadden gewaagd, waardoor beiden den dood vonden.

Men stond ten hoogste verbaasd over den spoed, waarmede Maurits zijne troepen op de doelmatigste wijze rondom de stad gebracht, de werken doorgezet, en het geschut geplaatst had, 3) waartoe de dienst van ervarene bootsgezellen veel had bijgedragen; en men kon niet begrijpen, waarom, gedurende zeven jaren, aanmerkelijke sommen besteed waren om een stad in te sluiten, welke Maurits in minder dan zeven dagen in handen gekregen had. En echter was dit slechts een voorspel, van hetgeen men verder zou zien gebeuren. 's Vijands ontsteltenis over deze verrassende uitkomst zich ten nutte makende, laat Maurits nog denzelfden avond zijne voorhoede naar Deventer rukken; de deelen der brug, die te Zutfen gediend heeft, en de schepen met geschut en munitie laat hij den IJsel afdrijven, en den volgenden dag bevindt hij zich met al zijn oorlogsmaterieel voor de Davo's-stad, die met twee schipbruggen geheel wordt ingesloten, en terstond beschoten uit 28 vuurmonden. Binnen de vesting had Graaf Herman van den Bergh het bevel; en deze verklaard hebbende, de hem aanvertrouwde plaats tot het uiterste te willen verdedigen, wachtte Maurits eenige dagen, om, ware het mogelijk, de stad zonder bloedvergieten in handen te krijgen, en daardoor de pijnlijke noodzakelijkheid te ontgaan, van de stem te verdooven, welke de betrekking des bloeds in zijn binnenste deed hooren. 4) Doch de Bevelhebber bleef halsstarrig, en op den 9den Juni openen 4600 kanonskogels een bres in een zwaren dubbelen muur, door een tusschen gelegen aarden wal bevestigd. De storm werd onverwijd

1) Meer omtrent het beleg van Zutten zie men in 't *Journal* van Anthonis Duijck en ald. D. I. bl. 6 en volgg.

2) Over het manhaftig geslacht der Grovestins, dus genoemd naar de dikke en grove Stins, bij het dorp Engellum (in Menaldumadeel), en vroeger Sirtema geheeten, zie Te Water, *Verbond aër Edelen*, II St., bl. 423.

3) Daarom zong men ook in het *Loff-liedeken*, „over die heerlijke victorie van Zutten ende Deventer:

Wie heeft oock van zijn leven
Ghehoort oft sien geschreven
In korter tijd, seer subijt
Soo menich mensch verblijt,
Omdat in weijnich daghen
Veel wonder is geschiet. enz.

4) De moeder van Graaf Herman, was een zuster van Willem I. Overigens vergelijkte men bl. 184.

beproefd; doch daar de stormbruggen te kort waren, en de vijand moedig stand hield, ging de stad eerst den volgenden dag bij verdrag over. 1)

Er is een getuigenis van de bekwaamheid door Maurits, bij de inneming van Zutphen en Deventer aan den dag gelegd, geschreven door een tijdgenoot, volkomen bevoegd daarover te oordeelen. Henri de la Tour-d'Auvergne burggraaf van Turenne, vervolgens Hertog van Bouillon geworden en Maarschalk van Frankrijk, later gehuwd met Elisabeth, zuster van Maurits, en de vader geworden van den grooten Turenne, schreef eenige dagen na het gebeurde, hoe hij zich verheugde over de eer door Maurits ingelegd bij het nemen der twee IJselsteden, en hij voegt daarbij: »Hij heeft in acht dagen geheel uitgewischt de reputatie die de Hertog van Parma in tien jaren verkregen had, en wel doen blijken dat de deugd en de edelaardigheid van zijn Huis onsterfelijk zijn.» 2)

In de tijden, waarover wij spreken, werd zeer dikwijls een geheele veldtocht doorgebracht met een of twee belegeringen; en het baarde dus groot opzien, dat nu twee belangrijke steden in den tijd van veertien dagen gewelddadig vermeesterd waren. Doch Maurits liet aan de verbazing even weinig tijds om te bekomen, als hij rust liet aan zijne soldaten. Reeds vijf dagen na de overgaaft van Deventer, wordt al het geschut en legergereedschap in 150 schepen en schuiten geladen, om over de Zuiderzee naar Groningen te worden gevoerd, waarheen ook het leger zelf met snellen tocht door Drenthe zich begeeft, latende twee vestingen in handen van den vijand achter zich, Koeverden en Steenwijk. 3) Maar Verdugo, vermoed hebbende wat er gaande was, had zich in al-

1) Want, zegt het *Loff-liedeken*:

Den vijant seer hoochmoedig
Versochte graeij goet,
Onsen jonghen Prins seer goedick
Begheerde goet noch bloet.

Overigens zij hier nog als een bijzonderheid gemeld, dat na den afgeslagen storm op den 9, er, met goedvinden van Maurits, een tweegevecht plaats had, tusschen Louis van Cathulle, Heer van Rijkhoven, en een Albanees, die uit Deventer elk van der Staten leger, die zich met hem meten durfde, had uitgedaagd. De Albanees, wien door zijne wederpartij de hand werd afgehouden, overwonnen zijnde, werd door den Prins weder naar binnen gezonden, nadat hij eerst uit eigen beweging een gouden keten, welke hij om den hals droeg, den overwinnaar, als een anderen Manlius, had toegeworpen.

2) Brief van 17 Juni 1591 in de tweede serie der *Archives de la M d'Or*. T. I. p. 169.

3) Men denke echter niet, dat dit gesnedde uit gebrek aan strategische inzichten. Integendeel, er was lang en breed over beraadslaagd; en Graaf Willem vooral had er sterk op aangedrongen, dat men zich eerst van Koeverden moest verzekeren. Maar de Staten, wier Gedeputeerden in 't leger waren, schroomden voor de zware kosten, van 't geschut over land naar Koeverden te slepen: nu kon dit over de Zuiderzee en de Lauwers vervoerd, en aan de Zoltkamp ontscheept worden. Men moet de toedracht der zaak bij Van Reidt lezen.

lerij naar Groningen gespoed, waar de meerderheid der burgerij Spaanschgezind was, gevolgd door Graaf Frederik van den Bergh. De troepen die zij medevoerden werden, toen het Staatse leger zich in 't gezicht der stad vertoonde, met toestemming van de Stadsregeering in de voorstad het Schuitendiep ingelegerd, en tegelijkertijd kwam er bericht, dat Parma te velde gekomen was, om den voortgang der zegevierende wapenen van de Staten te stuiten. Onder deze omstandigheden was een belegering een al te hachelijk waagstuk, en zou de vermeerstering der stad onvermijdelijk zeer veel tijd kosten. Het werd dus raadzaam geoordeeld, vooreerst daarvan af te zien. 1) Tevens werd besloten, om zich van al de sterkten, welke de vijand in de Ommelanden had, meester te maken, ten einde het platte land van de vijandelijke strooptochten te bevrijden, en Groningen hierdoor in zich zelven te besluiten, waardoor hare verovering in 't vervolg gemakkelijker zou kunnen worden. Met dat oogmerk werden Delfzijl (2 Juli 1591), en drie schansen in de Ommelanden vermeersterd; 2) en reeds bevond Maurits zich met zijn leger op weg naar Steenwijk, vast besloten ook deze vesting aan te tasten, toen een brief uit Arnhem, van Gecommitteerden uit den Raad van State, hem de tijding bracht, dat Parma bezig was de Waal over te trekken, om het beleg te slaan voor het fort Knodsenburg. Had men in het vorige jaar aan die sterkte eenige duizenden guldens meer willen besteden, Maurits ware nu in den loop zijner ondernemingen niet gestuit geworden. Doch het was licht te berekenen, dat Knodsenburg, hoezeer van alles voorzien, 's vijands geweld met moeite een maand zou kunnen uithouden; er was echter aan het bezit dier sterkte te veel gelegen, om haar prijs te geven. Hierdoor moest de belegering van Steenwijk voor het tegenwoordige worden opgegeven; en deze vesting, vervolgens beter versterkt, heeft naderhand niet dan met tiendubbele opofferingen kunnen genomen

1) Over het doel en de mislukking van den tocht naar Groningen zie men Dr. R. Fruin, *Tien jaren uit den 50jarigen oorlog* bl. 63.

2) Delfzijl, waarvan de verovering ook voor de scheepvaart van gewicht was (zie den brief van Ev. v. Reidt in de *Arch. de la M. d'Or.* 2de Serie T. I. p. 177) was toen versterkt door hooge wallen, vier bastions, die voor te klein werden gehouden, en een diepe gracht van 100 voeten breedte. De bezetting gaf zich op de gedane opeiseling over, vóór dat het geschut nog geplaat was. Maurits liet twee zijner soldaten ophangen, omdat zij tegen de capitulatie twee van 's vijands soldaten, den eenen een' hoed, den anderen een ponjaard hadden ontnomen. De broodronkenheid van het krijgsvolk, welke het leger kort te voren, bij het doortrekken van Drenthe, in gevaar van gebrek had gebracht (zie Van Reidt fol. 170), maakte zulk een gestrengheid noodzakelijk. De drie bedoelde schansen heetten Oplag, Ementil en Letterbert, welke zich overgaven, vóór dat de bressen bruikbaar waren. Uit den Oplag moest de Bezetting uittrekken met witte stokjes. Men treft dit meer in dezen tijd aan, als een blijk van vernedering. Rondom de schans Ementil was een zwaar paalwerk in de gracht, gelijk toenmaals niet ongewoon was. De schans Letterbert, „een ellendig nest,” werd na de overgaaf versterkt, door er een bedekte straat om te maken.

worden. »Daer aen men siet, zegt Van Reidt, dat gheldt sparen, ende den krijgh met karighe handt voeren, niet altoos vordel is.»

Onze wakkere Veldheer rukt dan nu in allerijl naar Gelderland, Graaf Willem in Friesland latende, om Verdugo in 't oog te houden. In een halven dag voert hij zijn leger, met ruitery, bagage en wagens over het Rouveense moeras, waarover vóór hem nooit krijgsvolk getrokken was, zoodat het voor ongelooflijk werd gehouden bij allen, die het hoorden. Te Arnhem gekomen, verneemt hij, dat de vijand niet meer dan 6000 of 7000 man sterk is, waaronder 1800 paarden, waarmede hij Knodsenburg bedreigt en de Betuwe laat afstroopen. Terstond werpt Maurits een brug over den Rijn, brengt er zijne krijgsmacht, toen nog 8000 man voetvolk en 2000 ruiters sterk, over, en rukt onverwijld verder om Parma's leger te verkennen en tot een uitval te lokken. Werkelijk kwamen in den morgen van den 24sten Juli 10 vendelen Spaansche ruiters zich op eenige zijner ruiters storten; maar op de ontdekking dat zij in een hinderlaag geraakten, willende omwenden, werden zij met geweld teruggeslagen, achterlatende ettelijke dooden en over de honderd gevangenen, waaronder zich bevond de ritmeester Petro Francisco Nicelli met zijn vaandrig, dragende den prachtig geborduurden standaard van Parma. De Spaansche Landvoogd, die bij zijnen eersten aanval op Knodsenburg (23 Juli), het verlies van eenige honderden soldaten en vele officieren had te betreuren gehad, en hierdoor in den Bevelhebber dier sterkte, Gerrit de Jonge, een onverschrokken verdediger van zijnen post had leeren kennen, aanschouwde van het Valkenhof te Nijmegen, de nabijheid van zijnen geduchten kampvechter, te gelijk met de nederlaag zijner ruitery; en vernemende tevens, dat uit Holland, volgens het bestel van Maurits, een aantal gewapende schepen gereed was de Waal op te komen om hem ook op die wijze te bespringen, gaf hij terstond bevel, om het beleg van Knodsenburg op te breken. Deze aftocht (26 Juli) waarbij hij zijn kamp in brand deed steken, maar de belegeringstroepen met al den toestel over de Waal in veiligheid wist te brengen vóór dat Maurits, die een zoo overhaast terugtrekken niet kon verwachten, in staat was dit te verhinderen, werd door oude Spaansche Bevelhebbers voor het grootste meesterstuk van beleid geprezen, 't welk Parma immer bedreven had. 1)

1) Zoodra het geschut over was, liet Parma het aan den hoogen linkerover der rivier planten, om de tegen over liggende streck te kunnen bestrijken. Om het inschepen der troepen te dekken, deed hij een tranchée maken, met een redout in den vorm van een schans, en een halve maan; 't welk alles door 2000 arbeiders in den tijd van vijf uren volbracht werd. Overigens zegt Van Meteren, dat Parma bruggen over de rivier had, en dat de tranchée diende om deze te dekken. Maar Bor, die beter

Knodsenburg aldus ontzet zijnde, werd het leger, om zich te ververſchen, in de naburige ſteden gelegd; en thans meende men algemeen, zou Nijmegen zelve worden aangetaſt: maar Parma's krijgsmacht had bij Maaſtricht ſtand gehouden, en zoolang die zich daar vaardig hield om de bedreigde veſting te hulp te ſnellen, kon met de omslachtige belegeringswerken geen begin worden gemaakt. Middelerwijl was men in Zeeland bezig, een anderen aanslag te ſmeden; en weldra bevindt zich de wakkere held, die kort te voren de meest noordelijk gelegene ſterkte van het vaderland voor zijne overwinnende wapenen deed bukken, op de Schelde, aan het hoofd van 4000 man in 300 ſchepen, waaronder 72 voor de ruitery met al wat tot een geregelde belegering noodig is, en komt op den 21ſten September voor Hulſt. De onmliggende forten werden terſtond ingenomen, de dijk bij Calloo doorgestoeken, om het ontzet uit Antwerpen te verhinderen, terwijl de ruitery het land van vijanden ſchoon hield en ſtroopte tot voor de poorten van Gend. Drie dagen daarna (24 Sept.) werd aan de bezetting van Hulſt, wier bevelhebber afwezig was, vergund, om met wapenen en bagage uit te trekken: en Parma, die op bevel van zijn Koning zijne troepen naar Frankrijk had gezonden, ontving de tijding dat die veſting voor hem verloren was, bijna op hetzelfde tijdstip, waarop hij vernam dat zij bedreigd werd. 1)

Nog moest het jaar 1591 door een belangrijke overwinning gekenmerkt worden. Uit Vlaanderen en Zeeland terug gekomen (2 Oct.), verſcheen Maurits, veertien dagen daarna, met al het noodige van geſchut en munitie weder voor Nijmegen, waar Graaf Willem met 12 vendelen 2) Friezen zich bij hem voegde. Spoedig was boven de ſtad een ſchipbrug van 56 ſchuiten, jachten en aken geſlagen, en de veſting van alle zijden ingeſloten even ſnel waren 40 vuurmonden in drie batte-

onderriecht kon zijn, en wiens opgave ook waarschijnlijker is, zegt, dat de tranchée diende, om het volk te dekken bij het ſcheep gaan. En deze ſchrijver had ook even te voren uitdrukkelijk gezegd, dat Parma bevond, „wat faut hij begaen hadde, dat hij ſich alſoo ſonder brugge over de Waal in ſulek perijekel hadde begheven; maar hij en dacht niet dat den Doorl. Prince Mauritius die met alle macht van de geeunieerde Provinciën ſoo verre van der handt was, ſoo haest soude connen bij hem comen”. Van Reidt ſpreekt ook van overſchepen. La Pise zegt, dat Parma er bij liet zitten, *deux canons et la plupart de ses pontons*. Aan de uitgave der *Archives de la Maison d'Orange* hebben wij een kort verhaal van het gebeurde van Maurits zelve te danken in een Hoogduiſchen brief aan den Landgraaf van Heſſen (2me Série T. I p. 172). Van den altoecht van Parma ſchrijft Maurits alleen dat de Hertog na het in brand ſteken van zijn legerplaats weder over de Waal getogen is, er bijvoegende gemeend te hebben hem in den rug te zullen komen „er hette ſich aber zu viel geeilet.”

1) De batterijen waren in den nacht op 200 paſſen van de ſtad opgeworpen; maar vóórdat het geſchut begon te ſpelen, verzocht de bezetting, welke zeer gering was, te capituleeren. Ook hier liet Maurits een' ſoldaat doodschieten, die een vrouw beſtoelen had.

2) Dus Van Reidt.

rijen tot vuurgeven vaardig; 1) en zij, die eerst spottende de opeisching hadden afgeslagen, rekenden zich weldra gelukkig, met de overgaaf der stad hun leven te kunnen behouden (21 Oct.).

Een schrijver wiens bekwame pen dit gedeelte der geschiedenis van ons vaderland in een helder licht heeft geplaatst, vat de voordeelen in dit ééne jaar 1591 behaald, aldus te zamen: „Door het bemachtigen van de IJsellinie en van Nijmegen aan de Waal, waren Utrecht en Holland volkomen beveiligd. Hulst was een doorn in het vleesch van Brabant: uit Hulst, Breda, Bergen-op-Zoom en Ostende konden de Staten 's vijands land onophoudelijk teisteren en zij verzuimden het niet. Delfzijl, behalve dat het Groningen den handel op Embden ontnam, bevrijdde onze vaart op Bremen en de Oostzee van de kaperij die daaruit vroeger gcdreven werd.” 2)

Hoe veel in den loop van dit jaar ook reeds gedaan en gewonnen was, zou echter Maurits niet licht den loop zijner overwinningen gestaakt hebben, zoo niet het leger verzwakt ware geweest door vele ziekten, gedeeltelijk gevolgen van de ongewone vermoeienissen, welke het had doorgestaan. Daarenboven had een zware ziekte den man buiten beraadslaging gesteld, zonder wiens overleg tot geene onderneming van belang besloten werd, Johan van Oldenbarnevelt. Nu betrok het leger de winterkwartieren, om in het aankomende voorjaar met vernieuwde veerkracht te velde te trekken.

Groot was de roem door Maurits in dit jaar binnen- en buitenslands behaald; en de oudste en ervarenste krijgsheden verklaarden, dat er geen voorbeeld was, dat eenig Veldoverste zoo snel van het eene gewest naar het andere gevlogen was met geschut en legertrain, 3) en zoo veel behendigheid had aan den dag gelegd in het vervoeren en stellen van het geschut, en het graven van belegeringswerken. Bij den gebrekkigen toestand der publieke wegen, moge de vrije vaart op de menigvuldige wateren van ons land aan Maurits een voordeel gegeven hebben boven zijn tegenstander, dat voordeel zelf was door de wapenen bemachtigd, en »Eenighe, zegt Van Reidt, moghen dese wercken

1) Er trokken over de brug, om de stad aan de zuidzijde in te sluiten, 8500 man voetvolk en 1600 paarden. Omtrent het hier opgegeven aantal vuurmonden, komen La Pise, Van Meteren en Orlers overeen. In het *Journal* van Duijck worden opgegeven 17 stukken op de batterijen in de Ooij, en 12 op die in de Betuwe. Het plan was om bres te schieten bij de Hoenderpoort. De redenen voor deze keus, kan men, even als de capitulatie in haar geheel, bij Bor lezen.

2) R. Fruin, *Tien jaren* enz.

3) Daarom zegt Hooft ook in zijn *Gheraerdt van Velzen* van hem:

Als een bliksem snel ten slinger uitgedreven
Des ijverigen Gods zal hij ten strijde streeven;
Afwerpend en vertreend' al wat zijn spits ontmoet.

de blinde Fortuijn toemeten, maer de welcke hebben uengesien Graef Maurits als oock Graef Willems groote arbeijdt, onverdroetsaemheijt, stadighe sorghe, opsicht, nuchterheijt, dagelijcxsche raetslagen, ende dat zij met allen geene wichtighe saecken, die sij selfs doen konden, op andere lieten berusten, ende daer en tusschen, als meenighe Velt-oversten doen, haer gemack sochten, sullen anders daerof oordeelen." Zoo veel vertrouwen hadden oock 's Prinsen kloeke bedrijven aan de Staten des Lands gegeven, dat zij geen zwarigheid vonden, om 20 vendelen soldaten, waarvan 10 Nederlandsche, onder bevel van Graaf Philips van Nassau 1) naar Frankrijk te zenden, ten einde oock daar de macht te helpen fnuiken van den koning van Spanje, die den aanhang der Guises met raad en daad ondersteunde. En van nu af gedurende verscheidene jaren, werd Hendrik IV door hen met geld en andere gewichtige diensten ondersteund, waarvoor deze Vorst gewoon was, een altoos durende verplichting aan ons vaderland te erkennen.

Onaangezien deze vermindering der krijgsmacht, kwam, in het voorjaar des jaars 1592, Maurits met een leger te veld van 8000 man voetvolk, 1500 paarden en 50 stukken geschut. Het verschillend belang der onderscheidene provinciën, had de keuze van een plan tot den veldtocht eenigzins belemmerd. Terwijl Holland en Zeeland aandrongen op het beleg van Geertruidenberg, welks verovering voor die gewesten de meeste voordeelen beloofde, werd desniettemin besloten tot de belegering van Steenwijk, waartoe de Friezen een buitengewone bijdrage in volk en geld beloofden. Deze vesting, sedert zij in het vorige jaar bedreigd was, aanzienlijk versterkt en van al het noodige voorzien, werd verdedigd door een bezetting van 1200 man, 2) uit de bloem van 's vijands volk gekozen, en aangevoerd door een beproefd krijgsman, Antonie Coquel, Luitenant-kolonel van een regiment Walen. Op den 28sten Mei kwamen de Prins met 33 vendelen, waaronder 10 Engelsche, en 16 vanen ruiters, en Graaf Willem met 21 vendelen Friezen voor de stad. Nadat men in drie dagen, onder geweldige stortregens, zich in den omtrek verschanst had, werden de negen volgende gebruikt om het geschut uit Holland naar Blokzijl overgescheept, in pramen naar het leger te brengen en in batterij te stellen. 3) Toen men dus tot den werkelijken aanval

1) Philips den onvervaarden noemt hem Hooft, op de zoo even aangehaalde plaats. Hij was een zoon van Jan van Nassau, en bij gevolg een broeder van den Stadhouder van Friesland. Hij liet in 1595 het leven als later zal verhaald worden.

2) Duijck schrijft: voor zoo ver men heeft kunnen vernemen tusschen 800 en 900 soldaten en 80 karabiniers. Wie den gang der belegering van dag tot dag wil nagaan, kan in Duijcks *Journal* voldoening vinden.

3) Bij deze gelegenheid zegt Bor, dat, daar de blinden voor het geschut niet wel gemaakt waren, er 2 constapels en 2 matrozen werden doodgeschoten.

gereed was, zag men hier nu voor het eerst dien najver plaats grijpen tusschen den Artillerist en den Ingenieur, welke tot op den huidigen dag in bijna elke belegering van eenig belang is opgemerkt. De vraag ontstond, namelijk, of men dadelijk het geschut zou laten werken tot het openen van een bres, dan wel, of men eerst de loopgraven en sappen tot aan de contrescharp zou voortzetten. Maurits, op het gezag van den Artillerij-meester Charles de Levin, Heer van Famars, was voor het eerste gevoelen, waartoe besloten werd. Doch, toen het geschut 7000 kanonskogels tegen de stad had uitgebraakt, (13 Juni) ontwaarde men eerst, dat de wal, door den bedekten weg, waarvan deze vesting voorzien was, beschermd werd, en alleen de borstwering, tot op vier voeten van de kruin, door kogels bereikt kon worden. Intusschen was een tonne gouds met schieten verspild; en na een zoo geweldig vuur niet te stormen, werd in die dagen voor schandelijker gerekend, dan bij een storm het onderspit te delven. Ook stond inderdaad het volk tot den storm gereed in de loopgraven; maar Maurits, ziende dat de aanval vruchteloos zou zijn, wilde zijne soldaten niet op de slachtbank brengen, om gehoor te geven aan een kwalijk geplaatst eergevoel. Nu was evenwel de toon der berisping allerwege gereed zich te doen hooren, bij hen vooral, die hunne wijsheid in het afraden van het beleg van Steenwijk miskend waanden. Overal hoorde men mompelen, dat een zoo kostbare onderneming, of mislukken, of den geheelen veldtocht van dit jaar wegnemen zou. Tegen een geweld van 50 kanonnen, achtervolgens tot 65 vermeerderd, meende men, moest geen kracht van muur of wal bestand wezen. Zelfs buitenslands werd er over gesproken, en de roem van den jeugdigen krijgsheld scheen even spoedig te zullen tanen, als die glansrijk was opgegaan. Maar Maurits, reeds gewoon niet te wijken, en wakker bijgestaan door Graaf Willem Lodewijk, zette het beleg door met verdubbelden nadruk. Het was tot hiertoe een verderfelijk vooroordeel geweest onder het krijgsvolk, dat alle arbeid, welke niet met de dadelijke behandeling der wapenen verbonden was, met name het graven en arbeiden aan schanswerken, voor den soldaat vernederend geacht werd. 1) Aan onze beide krijgshelden komt de eer toe, dit vooroordeel het eerst overwonnen te hebben. Elk soldaat moest, op zijne beurt, schop en kruiwagen in de hand nemen: leeftocht en geld verzoetten den arbeid, of een gedeelte van het werk werd daarvoor aanbesteed; en daar sedert dien tijd deze handelwijze bestendig in het Statenleger gevolgd werd, leerde de soldaat allengs het vroegere vooroordeel vergeten. Op

1) Men vergelijkte boven bl. 68.

deze wijze met onvermoeide werkzaamheid dag en nacht arbeidende, kwam men met de sappe tot aan den bedekter weg, welke, toenmaals veelal alleen beschouwd als een verzamelplaats bij uitvallen, 1) niet met die hardnekkigheid werd verdedigd, waarmede dit naderhand geschiedde, toen men, tot een ander uiterste overslaande, als stelregel aannam, bedekte weg verloren, alles verloren. Alzoo den bedekten weg vermeersterd hebbende, logeerde men zich aan de contrescharp, en plaatste aldaar eenige stukken geschut, onder welker bescherming de gracht gevuld, en de teen van het voornaamste bolwerk bereikt werd. In dit bastion werd ter diepte van 30 voeten ingegraven, en toen ter rechter- en linkerzijde een mijnkamer aangelegd, gelijk nog op een andere plaats bij een der poorten, welke, door het geschut uit den bedekten weg, in stukken geschoten was, een tweede kleinere mijn werd vervaardigd. Nu ontstond er op nieuw verschil van gevoelen, daar Maurits en de Artilleristen de mijnen wilden doen springen, en op de daardoor ontstane bressen instormen, terwijl Willem Lodewijk en de Ingenieurs beloofden, dat, zoo men hen met de spade liet geworden, zij daarmede binnen drie dagen het geschut op de aangevallen wallen zouden planten. Het eerste gevoelen kreeg weder de overhand; en in den vroegen morgen van den 3den Juli was alles tot den storm gereed, 2) toen het vuur in de mijnen werd gestoken en een van dezen een bres sloeg van 10 man in het front. 3) Intusschen had Maurits van een kunstig gemaakten houten toren, naar het plan van Cornput vervaardigd, en bestemd om van de bovenste zoldering, bij de bestorming, de vijanden met klein geweer van de wallen te houden, ontwaard, dat het bolwerk, waartegen de voorname aanval gericht was, van den hoofdwal afgesneden, met een retranchement voorzien, en door een aan de stadszijde aangelegde halve maan, in zoo geduchten staat van tegenweer gebracht was, dat het onmogelijk zou wezen, uit dit bolwerk in de stad binnen te dringen. 4)

1) Dat evenwel de Hollandsche Ingenieurs zeer wel het wederstandsvermogen van den bedekten weg begrepen, blijkt uit de redeneering van Van Reidt, B. IX, bl. 179, alwaar het voorbeeld wordt aangehaald van Oudenaarden, welks garnizoen Parma elf weken tegenhield, door middel van den bedekten weg. Men ziet hieruit tevens, dat het een dwaling is, de uitvinding van den bedekten weg aan Maurits toe te schrijven.

2) Die het eerst ten storm moesten, kregen dubbele soldij, en heetten daarom Dubbelsolders.

3) De andere mijn sloeg buitenwaarts, en bedolf vele Hollandsche soldaten onder de aarde. De mineurs voerden tot hunne verontschuldiging aan, dat er in den wal een verborgen stuk oud muurwerk had gezeten.

4) Van dien toren, welke aan de wandeltorens der ouden, vooral van Caesar doet denken, vindt men een zeer nauwkeurige beschrijving bij Van Reidt. Men gaf hem, even als de bekende lunet te Bergen-op-Zoom, den naam Kijk in den pot. Duyck noemt hem „de lijnstang,” en geeft er ook een afbeelding van. Over de geschiedenis van dien toren zie men de aant. van L. Mulder, bl. 80.

Te vergeefs wachtten dus de krijgslieden met ongeduld naar het teeken tot den storm. Het gelukte hun echter, na een langdurig en allerhevigst schieten van weerskanten, post te vatten in twee brossen, en der Staten vlag te doen waaien op de wallen. Hier had men nu gelegenheid op te merken, van welk een teederen aard de goede naam is eens Veld-oversten. Al de soldaten, de Friezen in 't bijzonder, en vele kapiteinen, brandende van ongeduld, om de eer te mogen hebben deze sterke vesting stormenderhand te hebben veroverd, wrokten en morden, dat men niet dadelijk de stad was ingestormd. Van een anderen kant waren sommigen, en daaronder de Gedeputeerden te velde, van meening, dat, zoo men de vesting van een andere zijde had aangetast, de verovering gereedelijk zou gevolgd zijn. Doch, toen men naderhand gelegenheid had, de vesting van binnen te beschouwen, erkenden allen, als uit éénen mond, dat Maurits wijzer geweest was dan zij. Indien nu, — dit is een aanmerking van Van Reidt — indien, gelijk het menigen Gezagvoerder gebeurd is, Prins Maurits met het leger onverrichter zake had moeten aftrekken, zouden zoowel de een als de ander daarbij gebleven zijn, en door het gansche land gestrooid hebben, als of men de victorie verzuimd had. De Prins evenwel en Graaf Willem Lodewijk gevoelden, meer dan iemand anders, hoe wenschelijk het voor het aanzien van het Nederlandsche krijgsvolk zou geweest zijn, 1) indien men tot het uiterste had moeten komen van de fel verdedigde stad stormenderhand in te nemen. Maar toen men dus verre gevorderd was, als boven gemeld is, en de bezetting verzocht, tot een verdrag te mogen toegelaten worden, vermaanden de Gedeputeerden te velde en de tegenwoordig zijnde leden van den Raad van State ook zelve, om dit verzoek in te willigen. Dien ten gevolge, trok de bezetting, met achterlating harer vaandelen, 2) uit (5 Juni), onder belofte van, gedurende een half jaar,

1) Met nadruk kan gezegd worden het Nederlandsche krijgsvolk. Het leger van Maurits voor Steenwijk bestond uit Hollanders, Friezen en Utrechters. Het Engelsche Regiment was er bij, doch heeft weinig uitgericht, ofschoon groote lof toekomt aan den bevelhebber Fr. Vere, die in de loopgraven gekwetst zich in een stoel bij de batterijen deed brengen en naar de bres om zijne bevelen bij den storm te geven. Onder de Friesche kapiteinen vindt men genoemd: Adriani, Pieter van Leeuwarden, Van Eysinga, Michiel, Haeck, Adelaar, Sageman, Quiry de Blau, Willem Willemsz., welke laatste, benevens Jilles Schakel, den dood der helden stierven. Onder de Hollandsche officieren vinden wij gemeld: de Oversten Groenevelt, Brederode, Van Dorp, Marcelis Bax, Vaandrig van Brienen, de kapiteins Pieter van Dorp, uit hetzelfde adellijke geslacht als de Overste Willem van Dorp, die, gelijk mede de kapitein Olthof, hier het leven liet voor 't Vaderland. Dergelijke namen bewijzen, dat, hoezeer onze voorvaderen veel vreemd krijgsvolk in dienst hebben gehad, 't welk echter veelal meer verwarring en belemmering te weeg bracht dan gewichtige diensten deed, hoezeer enkele vreemde krijgsoversten recht hebben op een dankbare gedachtenis bij het nageslacht, evenwel met grond beweerd wordt, dat het onze voorvaderen geweest zijn, die ons land hebben vrijgevochten.

2) Bij de tien Spaansche vaandelen werd teruggegeven een Friesch vaandel (van Hop-

aan die zijde van den Rijn, tegen de Staten de wapens niet te zullen voeren.

Dus eindigde dit merkwaardig beleg, 't welk vijf weken en drie dagen geduurd had. Er waren slechts 300 man aan elke zijde gesneuveld, en Coquel klaagde, dat hij niet met de wapenen overwonnen, maar met schoppen als een vos uit zijn hol was gedolven. De grootste lof werd gegeven aan de twee Ingenieurs, Joost Mattheusz. 1) en Jakob Kemp, zonder wier beleid, gelijk algemeen erkend werd, de vijand zijne lofelijke verdediging nog een geruimen tijd had kunnen volhouden. De beide Vorstelijke Bevelhebbers hadden een buitengewone werkzaamheid aan den dag gelegd, en alle gevaren getrotseerd; en, ofschoon de Gedeputeerden te velde in last hadden, om met de grootste bezorgdheid te waken, dat de Prins, wiens heldendegen zich reeds zoo nadrukkelijk had doen gevoelen, aan het gevaar niet te zeer werd blootgesteld, was Maurits echter tweemaal, en Willem Lodewijk eens, door 's vijands lood getroffen geworden. Men zou mogen twijfelen, of onder de overgrootte bezorgdheid voor 's Prinsen leven niet bij sommigen eenige andere bedoeling verscholen lag, toen men, na de overgaaf van Steenwijk, den Prins wilde bewegen, om eenige rust te gaan nemen, aangezien, gelijk men zeide, gedurende de hondsdagen, alle wonden zooveel gevaarlijker zijn. 2) Er rees namelijk geschil, of men nu de zege zou vervolgen, of wel zich daarmede vergenoegen, en het leger in de garnizoenen verdeelen. Op dit laatste werd door de Staten van Holland — om welke reden, laten wij in het midden, — ten sterkste aangedrongen; maar de grond, welke tot ondersteuning van dat gevoelen werd bijgebracht, was althans niet geschikt, om mannen als Maurits en Willem Lodewijk daarin te doen deelen. Parma, zeide men, maakte zich in Frankrijk gereed, om met een sterke krijgsmacht naar de Nederlanden te komen. Een vijand, die nog veertig mijlen verwijderd was, en eerst nog groote rivieren moest overtrekken, kon den voortvarenden Maurits niet versagen; en, gerugsteund door de andere gewesten, die, als hij, een snellen voortgang van den oorlog verlangden, verklaarde hij ronduit, dat, zoo Holland zijn troepen terug trok, hij, al ware het alleen met de Friezen en de Ruitery, het behaalde voordeel zou vervolgen. De kloek-

man Wederspan) dat op de loopgraaf was geplant geweest en door een stouten gast, die onverhoeds uit de contreschep was komen loopen, afgerukt en medegenomen was.

1) De uitgever van het *Journal* van Duijck teekent aan dat Meester Joos Mattheusz. zijne commissie als Ingenieur van Friesland ontvangen heeft 7 August. 1586. Bor noemt hem „Mr. Joost Mattheusz. van Aelst, anders genaamt Viego Kassemat, tanderen tijde geweest en gebruikt bij den Oversten Sonoy.”

2) Men zie den Brief van gelukwensching over de vermeestering van Steenwijk, van wege de Staten-Generaal aan Maurits geschreven, en te vinden bij Bor.

moedige taal des Legerhoofds deed het andere gevoelen buigen: doch nu deed zich een nieuwe zwarigheid op. De Koningin Elisabeth, wel vollijverig de Staten bij te staan in hunne pogingen, om zich aan de Spaansche tirannij te onttrekken, maar geenszins geneigd ons Vaderland te helpen opvoeren tot een hoogte, waar het eenmaal met Engeland zou kunnen wedijveren, zond bevel, dat het Engelsche Regiment, in dienst der Staten, zich tot geen nieuwe ondernemingen zou laten gebruiken. Niet onduidelijk deed zij te kennen geven, dat, zoo de nieuwe Republiek zich reeds sterk genoeg gevoelde om aan buitenslandsche Mogendheden hulp te zenden, zij niet noodig had, zelve hulp-troepen van anderen in dienst te houden. Terwijl nu de kleinmoedigen meenden, en anderen voorgaven, dat, door het gemis van het Engelsche krijgsvolk, de veldtocht van dit jaar moest gesloten worden, namen Maurits en de Raad van State het besluit, om, met het Nederlandsche krijgsvolk alleen, het gelukkig aangevangen werk der verdrijving der vijands uit deze streken voort te zetten. Het was gemunt op Koeverden, de sleutel voor den vijand tot onze noordelijke gewesten, welks bezitnemng ook spoedig het bezit van Groningen, alsdan rondom ingesloten, scheen te beloven. Terwijl de belegeringsmiddelen werden aangevoerd, reed Maurits, als ter loops, met drie stukken geschut naar Ootmarsum, welke plaats, door den vijand bezet, de veiligheid van den toevoer naar het leger bedreigde. Drie schoten uit elke kartouw waren voldoende, om den vijand de plaats te doen opgeven. Doch na de tweede losbranding werd Charles Levin Heer van Famars, Generaal van de artillerie der Vereëinigde Nederlanden en Gouverneur van Heusden, terwijl hij uit een doornheg zich bloot gaf om de uitwerking van het treffen der kogels te zien, door het hoofd geschoten, zoodat hij oogenblikkelijk dood nederviel. Hij had, door het onderteekenen van het Verbond der Edelen, de zaak der Nederlandsche vrijheid omhelsd, haar trouw en dapper gediend, en Maurits stelde groot vertrouwen in zijne bekwaamheid. 1)

De sterkte van Koeverden bestond destijds in een kasteel, zijnde een vijfhoek als dat van Antwerpen, met sterke wallen, een ravelijn voor de brug, en een gracht van 100 voet breedte, waarin een stevig paalwerk van eiken balken den doorgang verdedigde. De bezetting bestond uit 1000 kloeke soldaten, Spanjaarden, Italianen en Walen, onder bevel

1) Zie daarvan een voorbeeld boven bl. 217 en verder over hem Te Water: *Verbond der Edelen* 2de St. Hij liet 2 zonen na, Filips gehuwd met een dochter van den grooten Marix, en Willem die later zal voorkomen en voor 's Hertogenbosch gesneuveld is. Deze is het die in Vondels *Verovering van Grol* Fama genoemd wordt.

van Frederik van den Bergh. De omgelegene huizen, — het eigenlijke vlek Koeverden — waren, op de nadering van het Staten-leger afgebrand, en het kasteel werd zoo sterk geacht, door zijne ligging en kunstwerken, dat men dit gezegde van Verdugo vermeld vindt: »Indien Koeverden niet houdt, zoo weet ik niet, wat voortaan houden zal.» Ook hier had Maurits den heldhaftigen en krijgskundigen Stadhouder van Friesland Willem Lodewijk aan zijne zijde. De belegeraars, den 7den Augustus, met geweld binnen de wallen en gracht van het vlek zijnde gedrongen, sappeerden voort naar het kasteel, onder een hevige kanonvuur des vijands, en kwamen in den avond van den 11den met hunne werken door de contreschep aan de gracht. Uit deze werd het water afgetapt, met den toeleg tevens de eenige put waaruit de belegerden drinkwater ontvingen, te doen droog loopen. Die toeleg mislukte, en toen den 24sten 's morgens ten negen uur Maurits een trompetter zond om het kasteel op te eischen, vertoonde de Bevelhebber zich in persoon op de wallen, en antwoordde, dat het nog twee maanden te vroeg was, »hij zou het kasteel voor den Koning verdedigen en eer dan het over te geven zijn leven laten.»

Wat Frederik van den Bergh zoo stout deed spreken, was de zekerheid dat Verdugo tot ontzet in aantocht was. Bij de belegeraars wist men, dat de Spaansche veldheer, bij Rijnberk den Rijn zijnde overgestoken, op een uur afstands lag met ongeveer 5000 uitgelezen soldaten en 1300 of 1800 paarden, en groote toebereidselen maakte tot ontzet der aangevallen sterkte. Alle toegangen werden dus van veldwerken voorzien en door schansen en halve manen gedekt. Maar een verraderlijk edelman, op wiens kasteel, het huis Ter Schere, Maurits zijn hoofdkwartier had, maakte den Spanjaard bekend met al de werken die er aangelegd, en met al de maatregelen die er genomen werden. Op den 7den September werd het ontzet, dat met groote zorg was beraamd, met een geweldigen aanval beproefd. Het was, op grooter schaal dan waarvan eenig voorbeeld bestaat, een ware camisade. De Staatsche troepen lagen voor Koeverden in twee kwartieren op eenigen afstand van elkander. Een uur voor dat de dag aanbrak wierp Verdugo zich met zijne macht, een voorhoede van de dapperste, uit verschillende regimenten uitgelezene soldaten, een gros van voetvolk en ruitery in reserve en hinderlaag, allen met witte kielen aan, onder het geschreeuw »Victoria! Victoria!» op het kwartier waar Hohenlo en zijne ruiters met 15 vendelen soldaten gelegerd waren. Spoedig wordt het alarm vernomen in het hoofdkwartier, en snellen de twee Stadhouderste hulp met 1000 man. Reeds zijn op twee plaatsen de Spanjaarden in het kwartier

van Hohenlo binnen gedrongen. Terwijl het bevelwoord van Maurits de gevechtsleiding bestuurt, bezielt Willem Lodewijk de vechtenden door het voorbeeld zijner onverschrokkenheid. Hij had zich den tijd niet gegund zijn harnas aan te doen, en nu trof hem in de rechterzijde een kogel, die hem door den buik heenging: maar van verbinden niet willende hooren, bleef hij nog een uur lang, te paard en te voet, handgemeen met den vijand. 1) Zoo werden de indringers weder uitgeworpen, bestookt bovendien door twee goed bediende kartouwen uit het andere kwartier. Hunne gesneuvelden en gekwetsten voerden zij mede in 42 wagens en op paarden, drie en vier lijken op één paard; nog 163 lijken en 37 doode paarden achterlatende op de slagplaats. Had niet een uitgestrekt moeras de Staatsche ruitery, die slagvaardig stond, belet een gezamenlijken aanrid te doen, het overschot van Verdugo's krijgsmacht zou gering geweest zijn. Nu herzamelde hij de zijnen en hield hen in slagorde voor de legerplaats der overwinnaars tot in den namiddag van den 11den September toen zij aftrokken onverrichter zake. Van al de kapiteinen en soldaten wordt met lof gewaagd maar een bijzondere vermelding zijn waardig bevonden de kapiteins Schaef en Wijngaerden.

De belegering van het kasteel was intusschen met kracht voortgezet. Op den 27sten Augustus waren de aanvalswerken, hoezeer door vele regens en de lage gronden aanmerkelijk vertraagd, zoo verre gevorderd, dat de belegerden het ravelijn verlaten hadden, de belegeraars rondom in de contrescharp gelegerd waren, en een galerij, van boven met horden gedekt, in de gracht, waarin het kanon het paalwerk vernield had, reeds tot een lengte van 85 voet doorgevoerd was. De hoofdwal bereikt zijnde, werd het mineeren te baat genomen, 2) met dat gevolg, dat de punt van het aangevallen bolwerk instortte. Maar de vijand betwistte elke voet gronds met de grootste hardnekkigheid; en de aanvallers, toen zij op den hoofdwal hadden post gevat, vonden in het bolwerk een nieuwe verschansing, om hunnen voortgang te stuiten. Doch toen met den aftocht van Verdugo de hoop op ontzet verdwenen was, had de plichtbetrachting der belegerden, die gebrek hadden aan bus-

1) Uit het verhaal van Bor ook waar hij kort te voren de verwonding verhaalt van Jonkheer Jakob van Egmond van Kenenbergh blijkt, dat er destijds reeds militaire heelmeeesters in ons leger waren. Graaf Jan van Nassau Siegen in zijn na te melden brief, waarin hij de verwonding van zijn broeder verhaalt, noemt hen balbiers (barbiers). Ook uit de Instructie op de monstering van het jaar 1587 blijkt, dat er toen reeds hospitalen ter verpleging van zieke en gekwetste militairen hier te lande waren ingericht. Men zie voorts Lod. Mulder *Inl. tot het Journael* van Duijck LXXIX.

2) Omdat de mijnen destijds een voornaam deel der aanvalswerken uitmaakten, werden de aarden wallen veeltijds doorgvlochten met balken. Dit was ook hier geschied, maar niet diep genoeg, zoo dat er onder het houtwerk nog kon gemineerd worden.

kruit, haar eindpaal bereikt. Op denzelfden namiddag toen Verdugo den aftocht blies, verzocht de bevelhebber van Koeverden in onderhandeling te treden, en hij had het aan de voldaanheid der overwinnaars en aan zijne bloedverwantschap met Maurits te danken, dat het hem en de zijnen vergund werd, met krijgsmanseer de loffelijk verdedigde sterkte te verlaten (12 Sept.) 1)

Verdugo, die den aanval op Koeverden voor een dolzinnige onderneming had gehouden, trok, na het verlies dier vesting, in het Benthemsche terug, en het leger der Staten, na nog eenigen tijd aan de grenzen te hebben rondgetrokken, scheidde niet, voordat men zich genoegzaam beveiligd konde rekenen tegen 's vijands ondernemingen, welke zoo breed waren uitgemeten. 2)

Gezegend was alzoo de uitkomst van den veldtocht des jaars 1592. De Friezen waren opgetogen van in hun gewest de twee brandpunten van verwoesting voor hun landbouw- en handelsbedrijf te zien uitgegroeid; Groningen moest nu wel spoedig volgen. Geheel het land had reden zich te verheugen. De vermeestering van Steenwijk en Koeverden, twee voor onverwinnelijk geachte vestingen boezemden de Staten vertrouwen en den vijand ontzag in voor den Nederlandschen soldaat zoowel, als voor de Bevelhebbers; en geen vreemdeling kon van de eer dier overwinningen zich een noemenswaardig deel toeëigenen. De gebeurtenissen van dit jaar werden door een merkwaardige omstandigheid besloten. De groote krijgsheld trad van het tooneel dezer wereld, die de Nederlanders in het zuiden tot gehoorzaamheid aan Spanje had terug gebracht, en een band had verscheurd welks bestaan niet in het raadsbesluit lag der Voorzienigheid. Alexander Farnese, Prins van Parma, stierf op den 3den December; en men geloofde algemeen, dat bij het aanzien door zijnen wapenroem verkregen, en zijne latere

1) „Zijne Excellentie van Oraengien begerende te believen mijn Heere den Grave Frederick van den Berghe, sijnen goeden consijn, heeft hem gheconsenteert ende toegelaten, consenteert ende laet toe mits desen,” enz. Zie het door Maurits verleende accord bij Bor, B. XXIX, fol. 31. De eigenlijke redenen geeft Duijck *Journal* bl. 137. Maurits hield het voor een zeer groote eer zulk eene sterkte te vermeesteren onder de oogen van zulk een vijand die gekomen was om haar te ontzetten; en het minste ongeval kon hem daarin te leur stellen; het was laat in 't jaar en er kon daar in 't veld niet veel meer worden uitgericht; de wegen werden hoe langer hoe slechter, en het werd dagelijks moeilijker levensmiddelen aan te voeren, die zeer duur en dikwijls niet te bekomen waren.

2) Twee brieven vóór Koeverden geschreven den 29sten Augustus en 3den September door Jan van Nassau Siegen, broeder van Willem Lodewijk, aan hunnen vader Jan den Oude, zijn door de Uitgave der *Archives de la M. d'Or.* met het *Journal* van Duijck, de verhalen van den Franschen historieschrijver Joseph de la Pise, van den Spaanschen Don Carlos Coloma, van de Nederlandse Bor, Van Reidt, Van Meteren komen staven, aanvullen en verbeteren.

tegenspoeden door ingegeven vergif had moeten boeten. 1) De oude Graaf Pieter Ernst van Mansfelt werd tot Landvoogd van wege den Koning van Spanje benoemd, en het scheen dat hij Alva's wreedaardige wijze van oorlog voeren wilde terug brengen, door aan het krijgsvolk onder zijne bevelen het houden van kwartier te verbieden; doch een Plakkaat van de Algemeene Staten, waarbij dezen verklaarden, door de Spaansche barbaarsheid tot een gelijken maatregel verplicht te zijn, dwong Mansfelt zijn Bevelschrift weder in te trekken. 2)

De wintertijd voor de Groote Heeren, die de loopbaan der wapenen volgden, meestal een tijd van gemakkelikheden en uitspanning, na de vermoeienissen van den afgeloopen veldtocht, was voor Maurits gewoonlijk een tijd van geestinspanning en voorbereiding tot volgende ondernemingen. Dit was bijzonder het geval, nu, op de hernieuwde en dringende aanzoeken der Staten van Holland, besloten was, om, reeds vroeg in het voorjaar van 1593, Geertruidenberg aan te tasten, welke vesting, nu vier jaren geleden, door de Engelsche en door Engelschen invloed opgeruide bezetting, uithoofde van wanbetaling, aan Parma verraden was. 3) De voorgenomene belegering van Geertruidenberg vereischte buitengewone voorbereidselen en voorzorgen, daar zoowel de nabijheid van 's vijands land, waaruit spoedig een aanzienlijke legermacht tot ontzet kon opdagen, als de gesteldheid der vesting en der omliggende gronden, de noodzakelijkheid van vele en moeitevolle werken deden vooruitzien. Daarenboven moest der Staten krijgsmacht verdeeld

1) De groote gehechtheid van het leger aan Parma, en het gemompel, dat hem, of zijnen zoon, de kroon van Portugal toekwam, hadden het wantrouwen des tirans gewekt, terwijl zijne latere tegenspoeden werden toegeschreven aan verlaauwing in de dienst des Konings, ter bereiking van eigene heerschzuchtige oogmerken. Op dit laatste zullen de enigzins duistere woorden doelen van Winsemius: *vita, res gestae et mors Mauriti*, Franq., 1625 p. 24. *Creditum fuit, id praemii fortissimo duci concessum, ut expulurus infelicitatem sati sui veneno, aut repentina morte videretur*. Voorts verhaalt van Schepeler, *Beiträge zu der Geschichte Spaniens*, bl. 168, dat Juan More, Agent van Philips in Frankrijk, door deze ook als zoodanig tegen Parma werd gebruikt. Eenige brieven van dezen man aan den Koning waren Maurits in handen gevallen, die ze aan Philips zond. Deze brieven behelsden bijzonderheden omtrent Parma, welke dezen, nu de vijand die wist, lichtelijk ter oore konden komen, en 's Konings verfoeilijke staatkunde zouden kunnen aan 't licht brengen. De tiran liet door een zijner Agenten More tot een feest noodigen, die kort daarop, en bijna zeker door vergif stierf. Niet lang daarna overviel Parma de eerste aanval zijner driejarige doodelijke ziekte.

2) De ordonnantie van Mansfelt was van 5 Januari 1593. Het plakkaat der Staten van 27 Februari. Door kwartier-houden verstond men: 1° de krijgsgevangenen te bewaren en uit te wisselen, of tegen losprijs vrij te laten, in plaats van hen op te hangen; 2° ten platten lande, tegen zeker rantsoen of contributie, *sauvergarde* te verlenen, in plaats van alles uit te plunderen en af te branden.

3) De verraders van Geertruidenberg werden Bergverkoopers genoemd, en, ten gevolge van een scherp plakkaat van de algemeene Staten, overal, waar zij in handen vielen, zonder genade opgehangen. Er was zelfs een liedjen „van de Berchse soldaten, hoe zij de stad aan Parma vercochten”, te vinden onder de *Geuze Liedekens*.

worden, daar men in Friesland steeds tegen Verdugo op zijne hoede moest zijn.

Reeds in de maand Januari werd Filips van Nassau, Bevelhebber van Nijmegen, met drie- of vier-duizend man, zoo te voet als te paard, op een strooptocht gezonden naar Luxemburg, om de aandacht des vijands naar die streken af te leiden. Dit doel werd bereikt; en toen in korten tijd onderscheidene dorpen en streken lands in Limburg, Luik en Luxemburg op rantsoen waren gesteld, en het kasteel Javanchy bij St. Hubert ingenomen, en het hoofdkwartier van Graaf Filips was geworden, begon Mansfelt voor ernstiger ondernemingen en een inval in Zuid-Brabant beducht te worden. De bezettingen van Lier, Mechelen en omliggende plaatsen togen bijgevolg derwaarts om Grave Filips het hoofd te bieden, en dit was het, wat men bedoeld had. Nu werd plotseling, door afdeelingen van de garnizoenen van Heusden en Breda, Geertruidenberg berend (27 Maart 1593). Den volgenden dag verscheen de Prins zelf, en achtervolgens kwam al het volk opdagen voor de belegering bestemd: de regimenten van Brederode, van Loockeren, het Noord-Hollandsche van Jan de Wit, de regimenten van Graaf Filips, van Solms, van Graaf Hendrik (den negenjarigen Frederik Hendrik) onder het bevel van den Luitenant-Kolonel Jonker Arend van Duyvenvoorde, afzonderlijke Zeeuwsche, Hollandsche en Overijselsche, op het laatst ook Friesehe vendelen, 650 Engelschen en Schotten onder Belfour, nog in dienst gebleven Duitschers van Stolberg, ruitery onder Paulus Bax, 1200 bootsgezellen, geschut en andere benoodigdheden, velerlei gereedschap voor de moeilijkheden waarmede men berekenen kon te kampen te zullen hebben. Vóór Geertruidenberg lag het fort Steelhoven, zijnde een vierhoek, ongemeen sterk, en niet te genaken dan langs den Steelhoofschē dijk. Dit fort was van zoo veel gewicht, dat Maurits van oordeel was, niets tegen de vesting te zullen kunnen vorderen, zoo hij het niet bemachtigde, vóórdát de vijand eenige poging tot ontzet deed. Met zijne gewone voortvarendheid en beleid in het doorzetten van den arbeid, welke door den aanhoudenden regen grootelijks vermeerderd werd, naderde hij van twee zijden met loopgraven den dijk, tusschen de stad en het fort. 't welk, toen de dijk vermeersterd was, afgesneden zijnde van de vesting, zich den 5den April overgaf. Aan de bezetting, 133 man sterk, werd behouden aftocht vergund naar Antwerpen. De belegerden hadden getracht, door een uitval van 150 man, dit voor hen noodlottig verlies te verhoeden; hadden zij door een tienmaal sterkeren uitval, eenige reizen herhaald, de belegeraars terug geslagen, het behoud der schans zou met het verlies van eenig volk niet te duur

zijn gekocht geweest. Nu werd zij — opgeëischt door Paulus Bax en een trompetter — overgegeven vóórdát de verdediging tot het uiterste was volgehouden; er was geen veerkracht bij de bezetting, door dien de soldaten en onder-officieren, allen van beproefde dapperheid, uit verschillende compagniën bijéén gebracht zich niet wilden voegen naar hoogerén die hun vreemd waren. 1)

De merkwaardigheid van het beleg van Geertruidenberg is hierin gelegen, dat nooit voordezen zoo verbazende belegeringswerken naar de oorlogswetenschap der Ouden, met toepassing van het gebruik van buskruit voor geschut en handwapenen, waren aangelegd. Men gaf er daarom den naam aan van het Romeinsche beleg: Geertruidenberg werd een tweede Alesia genoemd en Maurits een andere Julius Cesar. 2)

De legerplaats van den Prins, waarin het geheele dorp Raamsdonk begrepen was, werd, langs een omtrek van voor 't minst twee uren gaans, buitenwaarts besloten in hooge wallen en diepe grachten, welke door bolwerken 3) bestreken, door schansen, ravelijnen en aarden bedekkingen verdedigd werden. Honderd stukken geschut — een ongehoorde menigte — lagen, op deze werken verspreid, uit te zien naar het veld. Buiten de grachten waren overal, waar de moerassige grond dit niet overbodig maakte, palen met een-voet-lange ijzeren pinnen geslagen, 4) zoo dicht bij elkander, dat men er de knie niet kon tusschen krijgen, en een gelijk paalwerk was in 't midden der grachten. De verschillende kwartieren waren door twee bruggen over de Donge verbonden; alle de toegangen door schansen, halve manen, wolfskuilen, voetangels en fladdermijnen beveiligd; en wanneer men nu hierbij overweegt, dat deze werken gemaakt werden onder gedurige regens; 5) dat eenmaal (14 en 15 April) een storm en hooge watervloed vernielde,

1) Bor B. XXX fol. 17. *Journal* van Duijck, bl. 172.

2) Men kwam van alle zijden om het te bezichtigen. „C'estait,” zegt La Pise, „le plus mémorable siège, qui eust esté fait depuis cent ans; et par excellence il fut appelé le Siège Romain.” Graaf Willem Lodewijk schrijft in zijn brief van Gelukwensching vroeger aangehaald: „ce siège peut estre nommé à droict la seconde Alesia.” Het beleg van Alesia is omstandig beschreven in de *Histoire de Jules César* van Keizer Napoleon III, ch. 10 § 12, opgehelderd door een uitvoerig plan in den bij dat werk gevoegden atlas.

3) Hoijer *Geschiede der Krijgskunst* § 218, een kort bericht van deze werken gevende uit Van Meteren, spreekt slechts van „vier feldschansen;” doch hij heeft dit verkeerd begrepen. Alleen in het kwartier van Maurits was de circumvallatie-linie van 4 bolwerken voorzien; en behalve dit, was het kwartier van Hohenlo, en dat van Graaf Filips op dezelfde wijze versterkt. Wederom een bewijs, dat men onze krijgsgeschiedenis niet van vreemden moet leeren!

4) Deze palen droegen den naam van Turksche Ambosaten. Dat zij ook in de grachten waren aangebracht, meldt Van Reidt.

5) Het verdient opmerking, dat Maurits al zijne voorname belegeringen bij regenachtig weder heeft moeten volvoeren.

wat reeds gewerkt was; dat op de eene plaats slooten en waterachtige streken door rijswerken gedempt, op andere het water in de legergrachten moest worden gebracht door watermolens; dat dezen nog slechts beveiligingsmiddelen naar buiten waren, boven en behalve welke, nog het eigenlijke doel, de vermeestering der belegerde vesting, moest bereikt worden; en eindelijk, dat al deze werken vervaardigd werden door de soldaten zelven, 6000 man voetvolk, 1) die daarenboven de dienst in een zoo uitgestrekt legerkamp, onder de wallen eener vijandelijke vesting moesten vervullen; wanneer men dit alles overweegt, dan zal men moeten erkennen, dat Maurits dien geest van wakkerheid en krachtvolle doorzetting, welke al zijne verrichtingen kenmerkte, op een bewonderenswaardige wijze, aan zijne onderhoorigen wist mede te deelen. Zonder een volmaakte krijgstuicht zou het niet mogelijk zijn geweest, zoo veel ten uitvoer te brengen: en ook in dat opzicht trok Maurits elks bewondering. Het was niet meer dan twee jaar geleden, dat de moedwil zijner soldaten door het landvolk in Drenthe op een gevoelige wijze was ondervonden: thans lieten de landlieden, tusschen de soldaten, hun vee veilig grazen, en bouwden hunne akkers voor de legerplaats, als in vollen vrede, en brachten, zonder eenige vrees of klachte, dagelijks hunne waren ter markt, waardoor er allerlei levensbehoeften overvloedig, en tot geringe prijzen voorhanden waren.

Het bleek weldra, dat de genomene voorzorgen niet overbodig geweest waren. De vijandelijke legermacht verzamelde zich den 21sten Mei te Turnhout, waar 's Prinsen ruitery uit Breda en Bergen-op-Zoom haar gedurig kwam bestoken, en Marcellis Bax, onder anderen, met 182 ruiters een vijandelijke ruiterafdeeling van 400 man derwijze overhoop wierp, dat de overwinnaars 80 paarden en vele gevangenen triomfantelijk te Breda binnen brachten. Deze schermutselingen hadden meer ten doel, om blijken van onverschrokkenheid te geven, en den vijand kleine voordeelen af te winnen, dan om hem te verhinderen, tot ontzet toe te snellen: hiertoe zou een grootere krijgsmacht vereischt zijn geweest. 2) De Graaf van Mansfelt rukte dan ook op den 26sten Mei met een leger van 14000

1) De 66 vendelen infanterie telden 9000 man op het papier, en voor dit aantal werd door de Staten betaald: maar, schrijft Duijck, „door de giericheit van de Capiteijnen” waren de compagnieën zoo zwak dat zij te zamen niet meer dan omtrent 6000 man onder de wapenen hadden. Dit was het getal op het einde der belegering, maar eerst in het laatste tijdvak is het leger versterkt, onder anderen door vier vendelen Friezen (niet Franschen, gelijk in Koks *Vaderlandsch Woordenboek in v. Maurits*, wellicht door een drukfout, staat).

2) Eigenlijk gezegde observatie-legers waren destijds niet noodig, wanneer men zoo sterke circumvallatie-linien had, als Maurits voor Geertruidenberg, waarop men zich veilig kon verlateu, gelijk gebleken is.

man, voorzien van 18 stukken geschut, binnen Oosterhout. Ook hij, ofschoon een krijgsmacht hebbende zoo aanzienlijk in vergelijking van die zijner wederpartij, begroef zich in schanswerken, eerst in het gehucht den Hout, een uur van Oosterhout, en wel zoo nabij, dat de beide legerkampen niet meer dan een geweerschot van elkander verwijderd waren. Toen hij echter ontwaarde, dat van deze zijde niets tot ontzet der benauwde vesting te ondernemen was, brak hij op en legerde zich te Waasbeek of Waspijk. Maar van welke zijde hij ook den aanval mocht beproeven, overal stiet hij het hoofd voor werken, die als van een welversterkte vesting waren en op alle punten »à l'épreuve du canon." 1) De belegeraars in te sluiten, was ondoenlijk, daar dezen niet alleen noordwaarts een pas open hadden, maar daarenboven te water, waar de vesting ingesloten was door een aaneenschakeling van gewapende schepen, de vrije gemeenschap hadden met Holland. 2) Terwijl dus een overmachtige vijand van buiten dreigde, werden de werken van aanval tegen de vesting met kracht voortgezet. Hierbij was de arbeid met veel moeite en gevaar verbonden, daar men nauwelijks een voet in de aarde kon graven, zonder water te vinden, en de arbeiders zich niet dan zeer bezwaarlijk met de schanskorven tegen het krachtdadig vuur der belegerden konden dekken. Desniettemin maakten de belegeraars zoo goede vorderingen, dat zij op den 14den Juni op drie plaatsen in den bedekten weg hadden post gevat. Nu werden er galerijen door de gracht gebracht, en kwam men aan den voet van den hoofdwal. Maar op een ander punt moest de vijand tot de overgaaf gedwongen worden. Twee kapiteins, de een wordt eenvoudig Haen genoemd, de andere Bevery, ook Buveri en Biévry, bevel voerende elk over een vendel Zeeuwen, op den 24sten Juni de wacht in de loopgraven hebbende, tegenover het noorder-ravelijn, en ziende de gelegenheid schoon, om een trekbrug van horden en biezen, den vorigen dag gereed gemaakt, over de gracht te brengen, besloten op eigen gezag het waagstuk te beproeven. Des namiddags tusschen vier en vijf uren, terwijl zij de aandacht der belegerden met geweld van kanonnen en klein geweer bezig houden, komen zij met de brug over; een soldaat, ijlings de punt van het ravelijn opgeklommen, bericht dat er kans is om daar binnen vasten voet te krijgen; de twee kapiteins besluiten nu onverwijld »à corps perdu" naar boven en naar binnen te stormen, klimmen zelve

1) Uitdrukking van Duijk.

2) Aan de waterzijde hadden de belegeraars een batterij gemaakt, belegd met houten kanonnen, welke alleen dienen moesten, om den vijand uit te lokken, op dat punt zijne munitie te verspillen.

met 8 man het eerst op, en doen het gros hunner vendelen volgen; de ravelijnswacht, 30 man sterk, wordt vechtenderhand overweldigd; hopman Calff, die in de nabijheid de loopgravenwacht heeft, voegt er zich bij; het ravelijn kan allen niet bevatten; de schrik verspreidt zich door de stad; de Gouverneur De Gesan, een man van beleid en dapper soldaat, ongewapend naar het punt van gevaar gesneld, wordt door een steen van den stukgeschoten vestingmuur doodelijk aan het hoofd getroffen; en de bezetting geeft door een driemaal herhaalden roffel van de trom het teeken dat zij de verdediging als geëindigd beschouwt. 1) De Prins verleent haar vrijen aftocht (25 Juni), met achterlating harer vaandels. De verovering van Geertruidenberg had den overwinnaar 300 man aan dooden en 400 gekwetsten gekost; er waren tegen de vesting 4000, tegen den vijand van buiten 300 kanonkogels geschoten. Mansfelt, niets meer te verrichten vindende, trekt af, en rukt, om niet zonder eenig voordeel van zijnen tocht terug te keeren, in drie dagmarchen voor het fort Creve-coeur. Hoe groot is de verbazing van den ouden doorslepen krijgsman! Ook daar vindt hij zijnen jeugdigen tegenstander reeds weder tegenover zich, die ook hier, door de kracht zijner wapenen, hem noodzaakt af te deinzen. Er bleef hem nu niets anders over, dan zijne krijgsmacht uitéén te doen gaan, en teleurgesteld naar Brussel terug te keeren.

Nadat de bezitneming van Geertruidenberg de Staten van Holland had tevreden gesteld, waren in 1594 aller wenschen naar Groningen gericht. De ontweldiging dezer stad aan de Spaansche heerschappij, was in 't vorige jaar ijverig voorbereid door Frieslands Stadhouder Graaf Willem Lodewijk. De eenige weg, waar langs voor Groningen de gemeenschap niet was afgesloten, was de weg naar Duitschland en deze liep over een zandige hoogte in het Bourtangere moeras. Op dezen zandheuvel wierp hij de schans op, die later door nieuwe werken versterkt, een voornaam verdedigingspunt geworden is van ons oostelijk frontier. Verdugo poogde dit te beletten en de Friezen waren daardoor in een gedurigen en dikwijls moeijlijken strijd met Verdugo's benden gewikkeld.

1) Orlers, *Nassausche laurencrans* en *Journael* van Duijck. Dat Haen en Beverij elk over een vendel Zeeuwen bevel voerden, leert het *nieuw lied van Geertruidenberch*, op de wijze des 68 psalm, te vinden in de verzameling van *Geuse Liedekens*, alwaar men leest:

Capitein Haen end Bueri
 Elek van een Zeeusche Compaigni
 Hebben dit punct ghewonnen.

Over drie gedenkpenningen, op de verovering van Geertruidenberg geslagen, en een Latijnsch versje, op die gebeurtenis vervaardigd, kan men J. van Nuijssenburg lezen, *Korte Beschrijving van Geertruidenberg* bl. 130 aart.

maar zij behielden de overhand; en toen ondernam Verdugo de insluiting van Koeverden om deze vesting gedurende den winter door gebrek tot de overgaaft te dwingen. In de vele schermutselingen en aanvallen op afgezonderde posten, welke daaruit ontstonden, gaf van den Cornput weder menig blijk van zijne kloekheid en beleid. In April van 1594 opende Maurits, met 10,000 soldaten en 2000 ruiters uit Zwolle den tocht tot bemachtiging van Groningen. Sommigen, om kosten te besparen, leenden gaarne het oor aan een gevoelen, 't welk men in 's Lands Staats-vergadering hoorde voordragen, dat de enkele verschijning van Maurits, ook zonder geschut, voor Groningen, de stad, door het muiten der burgers, in zijne handen zou stellen. Maar de Prins, die, als een voorzichtig Veldheer, zijnen vijand niet te gering achtte, verklaarde, dat hij dergelijke redeneeringen meer had gehoord, doch daarop niet dacht te bouwen; en dat hij niet van meening was, een stad, welke zoo groote middelen van tegenweer had, aan te tasten, zonder van zijnen kant de middelen te hebben, haar met geweld te dwingen. De voorbereidselen tot een geregeld beleg werden dan nu ook gemaakt, en het geschut te Zwolle ingescheept, om over de Zuiderzee voor Groningen gebracht te worden; terwijl Maurits met het leger te land derwaarts trok. Verdugo had den geheelen winter Koeverden belegerd met een ontzettend verlies van volk door allerlei ellende van koule, gebrek, ziekten en desertie, terwijl de belegerde bezetting overvloed had van alles en maar één man door ziekte en één door vijandelijk lood verloor. Hij moest echter eerst van daar verdreven worden; doch op de nadering van het Staatse leger trok hij van zelf af. Toen men nu (22 Mei) voor Groningen kwam, bespeurde men al ras de gegrondheid van 's Prinsens gevoelen omtrent den wederstand, welchen men voor die stad kon ondervinden. Maar het andere gevoelen had intusschen ingang genoeg gevonden, om in het aanvoeren der legerbehoeften een achteloosheid en spaarzaamheid te doen plaats hebben, 1) welke een teleurstelling hadden kunnen na zich slepen, zoo minder wakkere Bevelhebbers aan het hoofd hadden gestaan, dan Maurits en Willem Lodewijk. Laatstgenoemde nam de schans Aduarderzijk, welke de Friesche schepen in het

1) Op zekeren dag, b. v. nadat men 400 schoten had gedaan, moest men ophouden uit gebrek aan kruit en lood, ofschoon de Ammunitie-meester den vorigen dag verklaard had, daarvan voor 2000 schoten voorzien te zijn. Voorraadstukken van affuiten en raderen waren niet voorhanden; zoodat, wanneer er een affuit sprong, (gelijk reeds in 't begin van 't beleg gebeurde) of een stuk op een andere wijze gedemonteerd werd, het onbruikbaar moest blijven liggen. Daarna kwam er ook gebrek aan geld: „dus voeren wij hier den krijg,” schreef, daarop doelende, iemand uit het leger aan Oldenbarnevelt. Zie Bor, B XXXI, fol 25. Men weet de schuld meest aan de Friezen.

aanvoeren van leeftocht verhinderde, stormenderhand in (31sten Mei). Matthijs Helt, de vastberadenste der stoute gasten in het turfschip van Breda, was het eerst over de gracht aan den wal, voordat er een brug over geworpen was en de Vice-Admiraal van Holland, Pieter van der Does, die in dezen veldtocht dienst deed als Generaal der Artillerie bekwam, terwijl hij het leggen van een biezen werpbrug bestuurd, een schot door het linker been. Aanzienlijk waren voor Groningen de werken onder het beleid der beide Legerhoofden, aangelegd. Een dubbele circumvallatie-linie dekte de belegeraars tegen een verwachten aanval van Verdugo. De loopgraven konden, uit hoofde van de contra-batterijen, door den vijand opgeworpen, niet dan op een verren afstand worden geopend. 1) Het voortreffelijk geschut, en de rijke voorraad van munitie, waarvan de belegerden voorzien waren, 2) noodzaakten, om de aarden bedekkingen menigvuldiger en steviger te maken. Ongewone stortregens belemmerden de arbeiders; terwijl de moedige uitvallen der bezetting, welke uit 3000 gewapende burgers die 's Konings soldij trokken en 900 Spaansche soldaten bestond, tot groote behoedzaamheid verplichtten. Maar al deze zwaarigheden werden gelukkig overwonnen. Terwijl, door geweldig schieten en het werpen van brandkogels 3) des nachts, de stad in onrust werd gebracht, voerden de belegeraars met onbezweken moed, hunne loopgraven voorwaarts, en bereikten op vier plaatsen de gracht. In deze werd nu met vier galerijen afgedaald, maar niet zonder groote moeilijkheden en gevaren, daar het

1) Dit zal misschien ook de reden geweest zijn, waarom men zich wat veel gehaast had, om de loopgraven voorwaarts te doen vorderen, en verzuimd had, om, zoo als men placht, deze met ruime wapenplaatsen, (korte guarden noemt ze Van Reidt B. XI, fol. 234) te besluiten, waarin 200 man zich vergaderen en verweren konden. Men ondervond hiervan het nadeel, toen, bij een' uitval der belegerden, men elkander in de loopgraven verdrog, omdat elk de eer wilde hebben, dat zijn vaandel het dichtst bij de stad gezien werd.

2) „Zij hadden so statelijk geschut, als geene stadt op dees zij des Rhijns, daartoe 92,000 pont pulvers,” zegt Van Reidt. Men vond er bij de overgaaf 36 metalen stukken, behalve de ijzeren.

3) Van Meteren noemt ze vurige kogels, (Orlers vuurkogels) „om den brand in de stad te schieten,” Bor en Van Reidt „gloeijende kogels,” en de laatste voegt er bij, „die om de vreemdicheit willen in 't beginsel wat schriks, maer weijnich schadens deden.” Wagenaar, ofschoon alleen Bor aanhalen te, spreekt van handgranaten en vuurballen. Zoo men la Pise mag gelooven, dan moet men werkelijk aan bommen denken: want, nadat hij gezegd heeft, dat de vijand *parsema le camp de plus de quatre mille boulets avec perte*, vervolgt hij: *le Prince leur en fit renvoyer de bien plus chauds, funestes à ceux qui trop curieux en voulurent considerer de trop près la matière et la grosseur: ils embraserent quelques maisons de la ville et cela hasta la capitulation.* Duijk schrijft, dat er 20 Juni twee mortierstukken gepland zijn „om vierwerk ende granaeden ende oick steenen in de stadt te doen werpen,” waaruit in de daarop gevolgde nachten gloeiende kogels en vuurballen geschoten zijn. Overigens had Maurits 60 stukken geschut voor de stad, waaruit gedurende het beleg 10,000 schoten zijn gedaan, welke gerekend werden aan kruit en lood f 100,000 te hebben gekost.

afgewerkt gedeelte door het vijandelijk geschut gedurig werd beschadigd. De eene galerij liep naar een groot ravelijn voor de Ooster-poort, in 't welk vervolgens, onder het oog van Maurits, die bijna het leven daarbij verloor, tot op 80 voeten werd ingegraven, en twee mijnen aangelegd werden. 1) De uitwerking van dezen beantwoordde volkomen aan het oogmerk. Al het volk, 't welk zich op het ravelijn onder de wapenen bevond, vloog met een dompigen slag in de lucht. Graaf Filips van Nassau het eerst, gevolgd door drie vendelen Schotten, stooft terstond door de geopende bres binnen; er werden spoedig zandzakken in menigte aangevoerd, waarmede men zich in het ravelijn verschanste. Aan de bezetting, beducht voor een dergelijk schriktooneel op de andere punten, waar men met de galerijen genaderd was, ontzong de moed; en na eenige dagen onderhandelens, deden op den 24sten Juli Maurits en Willem hunnen zegevierenden intocht binnen Groningen. Voor de Provincie van dien naam was nu het beletsel opgeheven, om toe te treden tot de Unie van Utrecht, en het zevende gewest werd toegevoegd aan het gemeene lichaam van den nieuwen Staat.

De terugreis van Maurits naar 's Gravenhage was een luistervollen zegetocht gelijk. Maar terwijl de verwinnaar van zoo vele steden overal op zijnen weg, met eereblijken en geschenken werd begroet, werd aan Hem ook de eere gegeven, die, in die dagen van vromen godsdienstzin, nimmer vergeten werd. Een algemeene Dankdag bracht een gemeenschappelijke hulde van nationale dankbaarheid toe aan het Opperwezen; en er werd een gedenkpenning geslagen, waarvan het opschrift aan volgende geslachten wel eens tot beschaming heeft kunnen strekken: *in victoria grati*, d. i. zij waren dankbaar in de overwinning.

De Spaanschgezinden te Groningen maakten het noodzakelijk een sterke bezetting in de stad te houden, en al de vestingen moesten tegen de aanslagen des vijands van genoegzaam garnizoen voorzien worden; daarenboven werd er aan den koning van Frankrijk jaarlijks hulp gezonden: zoo veroorloofde de geringe krijgsmacht der Staten niet, in de overige maanden van 1594 en de twee volgende jaren eenige nieuwe verovering

1) Ook hier was het ravelijn met wilgenboomen doorvlochten, welke met touwen er uitgehaald werden. Maurits bezichtigde uit de loopgraven het werk, maar had zich gelukkig met een groot rondas of schild, van een vizier voorzien, gedekt, toen een kogel, uit een doelroer geschoten, afstuitte op het rondas, 't welk met geweld tegen zijn hoofd sloeg zoodat hij achterover viel. Of dit rondas, 't welk groot genoeg was, om twee personen te dekken, een gewoon schild was, zooals de rondassiers droegen, blijkt niet. Deze rondassen waren een eigene vinding van Maurits, die veel ophad met zijne rondassiers, gewapend met schild en hellebaard. Bij de organisatie van 1589, (te vinden bij Slingeland, *Oude Hollandsche Staatsregering* D. I.) was bepaald, dat bij elke kompagnie behalve de 13 Officieren, zouden zijn drie Rondassiers, zijnde Edelheden.

met grooten nadruk te ondernemen. De tocht van Graaf Filips van Nassau uit Nijmegen naar Luxemburg en de verrassing van Huy in Februari 1595 verdienen hier aangestipt, niet verhaald te worden. Een vruchteloze veldtocht van Maurits in Juli van hetzelfde jaar aangevangen ter belegering van Groll, kostte den zoo even genoemden Graaf Filips het leven. Het leger der Staten, door Mondragon in 't oog gehouden, die van de Lippe en den Rijn Groll dreigde te ontzetten, was te Bisslich nabij Wezel gelegerd, om den dreigenden vijand tot wijken te dwingen. Graaf Filips, den 2den September gezonden om een deel van Mondragons troepen, als zij van het fourageeren terugkwamen, op te vangen, werd zelf door een overmacht overvallen, en ontving in een scherp ruitergevecht aan de Lippe een zware verwonding. Naar Berck gebracht ten huize van Graaf Herman van den Bergh, waar Mondragon hem zeer »courtoiselijk» toesprak, stierf de onvervaarde, die de verachting des doods voor de schoonste vrijheid hield, denzelfden avond tegen middernacht. 1)

Doch ook de vijand zag in ditzelfde jaar zijne oudste en ervarenste bevelhebbers zich door den dood ontnomen. Mondragon en Verdugo stierven kort na elkander; ook La Motte en Karel van Mansfelt, beiden, om de uitdrukking van een onzer geschiedschrijvers te gebruiken, Gespanjoliseerde Nederlanders, die Parma zoo ijverig hadden bijgestaan om de zuidelijke gewesten te herwinnen. Nieuwe kampvechters traden echter te voorschijn. Maar middelerwijl was de tijd geboren, dat onze Nederlanders op den oceaan een nieuw veld zouden openen voor hunne kloekmoedigheid en ondernemenden geest. En die een aangename verpoozing verlangen van de krijgstooneelen, hier geschetst, kunnen hun verlangen voldaan vinden bij hen, wier taak het was, de tochten te

1) Hij was een der vier zonen van Graaf Jan de Oude, die met den degen de zaak van Nederland tegen Spanje gediend hebben, en in hetzelfde gevecht zijn zijn broeder Ernst Casimir krijgsgewonden geraakt en zijn broeder Lodewijk Gunther gekwetst. Van Graaf Filips (geb. in 1566, wordt het gezegde in den tekst getuigd door La Pise p. 642. Van Meteren noemt hem „een dapper, kloec en welbemint Heere, van grooter hope,” Anthonis Duyck „een eerlyck en liberael heer, ende een seer goed soldaat,” en wanneer Duyck, na vroeger verhaald te hebben, hoe die dappere soldaat voor Geertruidenberg en Groningen in den roes van een drinkpartij zich als een roekeloozen waaghals heeft aangesteld, bij zijne lofspraak voegt, dat Filips van Nassau „mettertyt geschaepen was „een seer goed commandeur te worden,” dan zal hij het oog gehad hebben op hetgeen hij bij 's Graven dood geschreven heeft: „Hij hadde te voren een gadebaucheert leven geleyst, dan begonst hem nu wat te temperen, daaromme hy te beter mettertyt tot groote auctoriteyt soude gecommen hebben.” Van zijn sterfbed schreef zijn broeder Willem Lodewijk aan hunnen grijzen vader, dat de zwaar gewonde „heftig Gott seinen seligmacher und heilandt Christum Jesum aangeruffen hat.” (Arch 2me série. T. p. 345. Brieven van en over hem in de eerste série vindt men opgegeven in de uitmuntende *Table des Matières* van Mr. J. T. Bodel Nijenhuis). Het verlies van dezen voor niets vervaarden voorvechter was groot voor Maurits, die hem van zijnen studenten-tijd, samen te Leiden doorgebracht, had leeren kennen en hem altijd gereed vond tot de gevaarlijkste ondernemingen: het krijgsvolk wilde door niemand liever gekommandeerd worden.

boek te stellen van een Linschoten en Heemskerk, van een Houtman en van Noord. Hoog zullen zij het Vaderlandsche hart in den boezem voelen kloppen, wanneer zij lezen, hoe de Koningen van het Oosten hunne hulde deden bewijzen aan den Held, dien wij weldra, in de duinen van Nieuwpoort, het toppunt van zijnen heldenroem zullen zien bereiken.

B. Gevecht bij Turnhout. — Slag bij Nieuwpoort.

1597—1600.

Het kenmerkt voorzeker een groot man, wanneer men de roemruchtige daden, door het volk, waaronder iemand geleefd heeft, in zijnen tijd bedreven, niet beschrijven kan, zonder hem steeds op den voorgrond te brengen, hem als het middelpunt voor te stellen, waarom alles zich beweegt, en waarvan alles beweegkracht schijnt te ontleenen. In die betrekking staat Maurits tot de krijgsgeschiedenis van ons Vaderland, gedurende den tijd, dat hij, aan het hoofd der Nederlandsche krijgsmacht, ons Vaderland heeft vrijgevochten; en de Lezer behoort dit te bedenken, wanneer hij den Schrijver mocht beschuldigen, meer de schets te leveren eener lofrede op den onvergetelijken Held, dan een tafereel te schetsen van Nederlands Heldendaden.

Wij hebben tot hertoe de krijgsmacht van de nieuw gegrondveste Republiek, door eene schrandere en krachtvolle leiding van den belegerings-oorlog, aan de Spaansche heerschappij slag bij slag zien toebrengen; zien wij thans meer bepaaldelijk, hoe diezelfde krijgsmacht, ook in het open veld den vijand durfde onder de oogen zien, en door het schrandere beleid van haren doorluchtigen aanvoerder en eigene dapperheid, de vermaardste legerbenden van Europa uit het veld wist te slaan.

De Kardinaal Albert, Aartshertog van Oostenrijk, Landvoogd des Konings van Spanje in de Nederlanden, had van de ingezetenen van Brabant de aanbieding van aanzienlijke sommen gelds gekregen, zoó hij hen van de lastige nabuurschap wilde verlossen der Staatsche bezettingen in Noord-Brabant. 1) Om aan hun verlangen te voldoen, liet hij gedurende den winter 5000 voetknechten en 500 paarden, allen in den krijg beproefd, bijeen trekken te Turnhout: het bevel over dit legertje gaf hij den Graaf Van Varas, Heer van Balançon. Men had in de eerste plaats een aanslag voor op Tholen, waarvan de vermeerstering door het

1) La Pisc, p. 648.

ijs, zoo men hoopte, zou bevorderd, en door de bemachtiging van Bergen-op-Zoom gevolgd worden.

Maurits, deels uit besef van het gevaar, waarmede de grensvestingen van den Staat bedreigd werden door de nabijheid dezer krijgsmacht. deels uit gevoel van eer, 't welk niet dulden kon, dat de vijand ongemoeid zich op de grenzen legerde en een dreigende houding vertoonde. besloot hem te gaan bevechten, voornamelijk daartoe opgewekt door de wakkere Ritmeesters Paulus en Marcelis Bax. Onder de grootste geheimhouding, en zonder dat, noch de Raad van State, noch de Staten-Generaal daarvan eenige kennis droegen, gaf hij de noodige bevelen, dat plotseling en met den grootsten spoed 50 vendelen en 16 vanen ruitery, tellende 5000 man voetvolk en 800 ruiters met twee halve kanonnen en twee veldstukken in den omtrek van Geertruidenberg zouden bijeen trekken. De gegevene bevelen werden nauwkeurig opgevolgd: 150 vaartuigen hielpen de troepen aanvoeren van de uit elkander gelegen garnizoensplaatsen. Van het voetvolk werd een bataljon van 6 vendelen aangevoerd door Karel van der Noot, 1) Kapitein van 's Prinsen lijfwacht. Heraugières, Bevelhebber van Breda, en Kapitein Cloetinghen hadden elk 6 vendelen Nederlanders onder hunne bevelen: 5 vendelen van een Zeeuwsch regiment en een Hollandsch vendel stonden onder kapitein la Corde, en de overigen waren Engelschen en Schotten. De ruitery, mede uit Nederlanders en Engelschen bestaande, en thans, niet als gewoonlijk met lansen gewapend, maar met karabijnen en stootsabels, 2) werd aangevoerd door den Graaf van Hohenlo, die den Graaf van Solms, de beide Baxen en andere Ritmeesters 3) onder zijne bevelen had.

In den namiddag van den 20sten Januari 1597 gaf de Prins aan den Raad van State kennis van zijn voornemen; den 21sten vertrok hij naar Dordrecht, gaf van daar zijne verdere bevelen. kwam den 22sten

1) Hij was dezelfde, die in 1601 Opperbevelhebber geweest is in het belegerde Ostende. Drie jaren later werd hij Bevelhebber van Sluis, waar hij in 1614 overleden is, zijnde zijne beelden boven zijne grafstede aldaar gesteld. Zijn vader was Karel van der Noot, Heer van Rijsoir, medeonderteekenaar van het Verbond der Edelen.

2) Op den 13 Januari had Maurits aan de Ritmeesters, in den Haag bijeen geroepen, een nieuwe order van wapening van de Ruitery gegeven, welke tegen den 10 April moest ingevoerd zijn. Men kan de bijzonderheden daarvan vinden bij Bor. B XXXIV, fol 6 A. Volgens deze was de Ruitery verdeeld in Karabiniers, die een karabijn, drie groote mans voeten lang, hadden, en in Pistoliers, die een pistool van twee voeten lang hadden, beiden met een stootsabel. Sommige Ritmeesters morden tegen deze nieuwheid, maar Maurits beduidde hun ras, dat zij gehoorzamen moesten. De lansen waren reeds vroeger afgeschaff, gelijk daaruit blijkt, dat der Staten Ruitery bij Turnhout geen Speerruiters had. In 1569 is een nadere bepaling op de wapening der Ruitery gemaakt, gelijk op vele andere stukken van de krijgstdienst.

3) Met name worden genoemd Donck, Cabelliau, Wagemans, Merwen, Laurens, Werner van den Houte, anders genaamd du Bois, Parker, Edmond, Conteler, Regemorter.

te Geertruidenberg, en rukte in den vroegen morgen van den 23sten aan het hoofd dezer krijgsmacht van Geertruidenberg op. Tegen middernacht te Ravels gekomen, deed hij aldaar zijn volk op het veld overnachten, om met het aanbreken van den dag den vijand aan te tasten. Een krijgsoverste behoort veel ervaring en groote tegenwoordigheid van geest te bezitten, wil hij niet, bij een onverhoedschen aanval of een onverwachte verschijning des vijands, vervaard gemaakt en in zijn oordeel verbijsterd worden. De Spaansche Bevelvoerder Varas en het meereendeel zijner raadsliden bezaten die uitnemende gaven niet: want, in plaats van de onzen, vermoeid van den afgelegden tocht, beslijkt door de doorweekte wegen, en verkleumd door den guren winterregen, onverwijld op het lijf te vallen, besloten zij, toen het reeds te laat was, terug te trekken op Herenthals. Met dit oogmerk zond de Spaansche Bevelhebber in den nacht de bagage, met een deel voetvolk ter bedekking, vooruit, en volgde, nog vóór het aanbreken van den dag (den 24sten), met zijne overige macht, latende hier en daar kleine afdeelingen in hinderlagen en enge doortochten achter, om de onzen zoo veel mogelijk in het vervolgen op te houden.

Prins Maurits, met het kriecken van den dag zijnde opgebroken, vernam te Turnhout 's vijands aftocht, en poogde hem nu met den meesten spoed te achterhalen, waarin hij echter veel vertraging ondervond, vermits de wegen, welke hij insloeg, vol water stonden. Daarenboven stuitte men tegen een stroompje, 't welk door het winterwater zoo hoog gezwollen was, dat de paarden tot aan den zadel in het water gingen, en een smalle brug den overgang alleen aan enkele voetgangers verleende. Hier waren nu de meeste Krijgsoversten, Hohenlo, Solms, Robert Sidney, van gevoelen, dat men den vijand moest laten trekken. Zij brachten in 't midden, hoe gevaarlijk het was, om, terwijl men niet dan bij kleine afdeelingen zich aan gene zijde van den stroom kon ontwikkelen, zich bloot te stellen aan 's vijands hinderlagen, die achter velerlei dekkende voorwerpen kon verborgen liggen.¹⁾ Maar Maurits, ondersteund door het gevoelen van Marcelis Bax en Francis Vere nam, tegen de meening der meerderheid, het kloekmoedig besluit, om met zijne ruitery, en 200 musketiers die deze achter zich op de paarden namen, den vijand na te jagen. Het gewicht der geopperde bedenkingen ontging echter aan zijn welwikkend oordeel niet; maar hij begreep, dat zij konden worden opgelost door behoedzaamheid aan kloekmoedigheid te paren. De 200 musketiers, onder bevel van den Luitenant Nikolaas van der Aa, 1)

1) Een andere Nikolaas van der Aa diende onder Willem I als Kolonel. Een kapi-

werden dus vooruit gezonden, om 's vijands achtergelatene posten uit de engten en boschzoomen, van achter de ruigten en hoogten, te verdrijven: van welke taak zij zich met eenige ruiters, onder aanvoering van Bax en Vere, met zoo veel beleid en zoo goed gevolg kweten, dat de vijand zijnen aftocht met overhaasting voortzette, en omtrent de bedoeling en de sterkte zijner vervolgers geheel in het onzekere werd gelaten. 1) De Prins met zijne ruitery, terwijl zijn voetvolk nog verre achter was, op het zoogenaamde Thielsche heyken gekomen, had nu den vijand bereikt en kon diens tochtorde waarnemen. Het voetvolk trok in vier regimenten of hoopen, van elkander verwijderd met een tusschenruimte van 100 schreden, hebbende iedere hoop, met een front van 9 of 11 man, de piekeniers in het midden, die door de muskettiers als omzoomd werden. Op de rechterflank, of, waar het terrein zulks niet toeliet, aan het hoofd der kolonne, reed de ruitery, afgedeeld in drie hoopen of eskadrons, met een tusschenruimte van 100 schreden. Zij werd aangevoerd door den vermaarden Nicolos Basta. 2) De linkerflank was g lekt door een bosch en een daar langs stroomend riviertje. Op de heide gekomen, deed Maurits zijne ruitery in een schaakswijze ordening oprijden, en aldus, terwijl Vere met de muskettiers van Van der Aa 's vijands achterhoede bestookte, trokken de beide partijen een korte wyl nevens elkander voort, daar een moerassige laagte tusschen beiden haar verhinderde aan elkander te komen. Waar dit moeras eindigde, had men, aan het eind der heide, op een geweerschot afstands, een smallen weg in 't gezicht, in welchen de vijandelijke bagage voorwaarts trok; en zoo de vijand dezen weg kon bereiken, was er wederom geene gelegenheid hem aan te tasten. 't Was dus hier, dat het teeken tot den aanval werd geblazen. De beide Baxen stortten het eerst op de achterhoede van 's vijands voetvolk in, Du Bois en Donek doen hetzelfde nevens hen. De vijandelijke muskettiers, verrast door den onverhoedschen aanval, schieten te vroeg en allen te gelijk af; en voordat de piekeniers zich aaneen sluiten en hunne lange spiesen behoorlijk vellen kunnen, zijn onze dapperen op onderscheidene plaatsen ingebroken. Hohenlo en Solms, inmiddels gereed zijnde op het hoofd der kolonne in te dringen, houden zich een oogenblik terug, om te zien, welke houding de Spaansche ruitery zal aannemen; en als deze, den aanval van Bax en zijne medestrijders ziende, zich in postuur stelt, om hun in de flank

tein Van der Aa sneuvelde in 1589 voor Geertruidenberg. De hier bedoelde Luitenant woonde naderhand, als Kapitein, den slag bij Nieuwpoort bij.

1) Men ziet dus de denkbeelden omtrent de tirailleurdienst, reeds hier, als door een zeker taktisch instinkt, in alle deelen in werking gebracht.

2) Vergel. bov. bl. 100.

te vallen, neemt Hohenlo met de zijnen den juisten oogenblik waar, onderschept haar den weg, slaat haar in verwarring terug, en jaagt vervolgens op het eerste regiment van 's vijands voetvolk in. Te gelijker tijd doet Maurits, door Vere en Sidney, den vijand met nadruk in den staart aanvallen, en de beide middelste regimenten, door de voorste en achterste opgedrongen en in verwarring gebracht, worden nu ook aangegrepen door vier eskadrons, onder aanvoering van den Ritmeester Laurens. Vreeslijk was nu de slachting: daar was toen te zien, gelijk Duyck in zijn *Journal* schrijft, »hoe de cavalerie onder gebrooken infanterie kan werken;» geen karabijnschot dat niet trof, geen sabelhouw die niet indrong, en den vijand, overal onder den voet gereden, bleef geen andere uitweg tot vluchten over, dan voorwaarts naar den engen weg. Aan den ingang van dezen had intusschen Basta een gedeelte verzameld van zijne ruitery, welke in den bedoelden weg, waar zich de vooruit gezondene bagage nog bevond, geen gereeden doortocht had gevonden. Met vernieuwden moed scheen Basta den strijd te willen hervatten, en de schande der vlucht van de zijnen te willen uitwischen. Reeds zag men zijne ruiters eenigen van 's Prinsen volk voor zich uitdrijven, die ontijdig zich aan het plunderen hadden begeven, en nu al vluchtende over het slagveld renden, en lichtelijk aan der Staten voetvolk, 't welk vast naderde, hun schrik en verwarring konden mededeelen. Maurits, wiens schrander brein reeds het denkbeeld gevat had, hetwelk door latere krijgskundigen als een stelregel is aangenomen, dat ruitery zich nimmer aan een aanval moet wagen zonder reserve, had vier vanen tot verversing en ondersteunsel buiten gevecht gelaten. Dezen zouden nu hare dienst gaan volbrengen; maar, er naar omziende, ontdekte Maurits, dat een door hem gegeven bevel misverstaan was, en ook zij in gevecht waren. 1) Het oogenblik was hachelijk: want hoe velen ook nedergeschoten, neergehouwen en onder den voet gereden waren, 's vijands overmacht was nog zeer aanzienlijk, en de zegepalm kon den overwinnaar nog lichtelijk ontworpen worden. Maurits, omringd door krijgsgevangenen, die hem smeekten, een einde aan het bloedbad te maken, te midden van het gedruisch en gewoel, het geschreeuw en gekerm, en het gelijktijdig geschal der trompetten,

1) Maurits had aan Parker last gegeven, om met een dezer vanen een charge te doen op 's vijands middentocht, en de drie overigen in reserve te laten; doch, terwijl de Prins tot hem sprak, was hem het geopend vizier van den helm toegevallen, waardoor hij de order verkeerd verstaan had. Wagenaar geeft, in zijn zeer onvolledig bericht van het gevecht bij Turnhout, geheel verkeerdelijk op, dat de vier reserve-vanen nog werkelijk ter beschikking stonden, en dan ook de laatste wanhopige poging van Basta hebben verijdeld. Kok, in zijn *Vadert. Woordenb. in V. Maurits*, heeft denzelfden misslag begaan.

hetgeen een verwarring veroorzaakte waarin alles wild dooréén liep, verloor, in dit bedenkelijk oogenblik, zijne bedaardheid niet; maar niet meer dan 10 of 20 ruiters met moeite verzameld hebbende, en nu ook te hulp gekomen door Bax en Edmund met 6 of 8 paarden, biedt hij moedig het hoofd aan de ruiters van Basta, die oogenblikkelijk de teugels wonden, en den overwinnaar de eer der zegepraal verder onbetwist laten.

Het laat zich begrijpen, dat het bij de Spanjaarden niet ontbrak aan beschuldigingen tegen hunne krijgsoversten: en inderdaad, wien moest het niet ongeloofelijk voorkomen, dat, in minder dan een half uur, meer dan 2000 gewapenden, waaronder de aanvoerder zelf en meest al de officieren, waren doodgeschoten en neergesabeld, behalve nog 400 of 500 krijgsgevangenen 1) gemaakt, door 800 ruiters, die, — het grenst aan het wonderbaarlijke — met een verlies van 8 of 10 dooden en gekwetsten, op een leger van 6000 man de volkomenste zege hadden behaald, waarvan de teekenen bestonden in 38 vaandelen en de kornet van Alonso Mondragon? De bagage werd meestendeels geplunderd, en een zoetelaars-banderolle, als teeken daarvan, medegevoerd. Het kasteel van Turnhout, nog denzelfden avond ingesloten en belegerd, gaf zich op voorwaarde over, en het doel van den tocht was volkomen bereikt. Na een afwezigheid van acht dagen, kwam Prins Maurits in 's Gravenhage terug, feestelijk begroet door de Staten-Generaal, den Raad van State en de Staten van Holland. Vreugdevuren en klokken-gelui, kanongebulder en openbare dankzegging verkondigden door geheel het Vaderland de dankbare blijdschap der ingezetenen. Al de Bevelhebbers werden, om de voorzichtigheid en dapperheid door hen aan den dag gelegd, hoogelijk geprezen; maar den grootsten lof, na den Opperbevelhebber, had Marcellis Bax zich verworven. Bewonderenswaardig is Maurits geweest in het beramen en volvoeren van dit roemruchtig wapenfeit: nochtans is er waarheid in hetgeen Duijck schrijft: »dat dese victorie syne Ex^{te} meer toegecommen is door seecker gehenckenisse Godes, ende de groote desordre van den vyant als alleen uijte vromicheit van sijne ruijteren.»

Na het gevecht bij Turnhout, verliepen er verscheidene maanden, waarin niets van aanbelang voorviel. Van beide zijden werden er velerlei ontwerpen beraamd, welke zonder gevolg bleven; en, gelijk een onderneming der Spanjaarden op Steenwijk, zoo mislukte een aanslag van

1) Onder hen bevonden zich een jonge graaf van Mansfelt en onderscheidene aanzienlijke personen. Meer dan 100 zonder geneeskundige hulp achtergelaten gekwetsten, bloedden dood aan hunne wonden.

Maurits tegen Venlo, waarbij Matthijs Helt, die in het turfschip van Breda zijn leven voor het Vaderland veil had geboden, en de verdienstelijke Kapitein Schalk het leven lieten. Maar de nazomer van dit jaar werd gekenmerkt door een reeks van veroveringen, welke elkander met ongemeene snelheid opvolgden. Er was besloten, Overijsel en de Rijn-gewesten van de nabijheid der Spanjaarden te verlossen, en in de eerste plaats Rijnberk te belegeren. Deze vesting was niet alleen de sleutel voor den vijand tot de Oostelijke gewesten van het Vaderland, maar haar val zou ook den moed breken der Spaansche bevelhebbers in andere sterkten. Aan het hoofd van 7000 man voetvolk en 1200 ruiters trok Maurits, in het begin van Augustus, derwaarts, voorzien van 40 stukken geschut en verder oorlogsgereedschap, benevens de noodige schepen en wagens tot vervoer. De dertienjarige Frederik Hendrik deed hierbij zijnen eersten veldtocht. Graaf Willem Lodewijk met zijne Friezen een halve maan voor de Rijnpoort der genoemde vesting stormenderhand hebbende ingenomen, gaf de stad, uit 35 stukken 1) beschoten, na zich acht dagen kloekmoedig verdedigd te hebben, zich over (21 Aug.), en ontving den Kapitein Schaef tot Bevelhebber, om de bijzondere dapperheid, door hem aan den dag gelegd. 2) Meurs, een vrij Graafschap, maar door de Spanjaarden bezet om de genegenheid des Graven voor de Staten, werd insgelijks na acht dagen belegerens ingenomen (3 Sept.). Men was tot aan den grachtsboord genaderd en de biezen-bruggen waren tot den overgang gereed, toen de bezetting vrijen aftocht verzocht. Nu was het op Grol gemunt, en op een schipbrug van 103 roeden trok der Staten leger bij Orsoy den Rijn over, en sloeg, tevens zich meester makende van Goor, het beleg voor de begeerde vesting. Veel had de stad te lijden door de uitwerking der brandkogels, welke tot drie malen toe brand veroorzaakten, waardoor een menigte huizen in de asch werd gelegd. 3) Desniettemin volhardde de bezetting 17 dagen in hare verdediging, en gaf zij zich niet over, dan toen de hoofdwal genaderd was, acht mijnen gereed waren om te spelen, en het leger vaardig stond tot den storm (28 Sept.) Grootere inspanning kostte de vermeestering van Breevoort. Dit versterkt stadje, in het Graafschap Zutphen, was omgeven door een onderwaterstaanden grond, zoodat alleen langs twee

1) Daaronder waren 6 veldstukken. Op den 19 Aug. werden daaruit, van des morgens 10 tot 's namiddags 5 uur, 2000 schoten gedaan, terwijl er nog in dien tusschen-tijd gearmementeed werd.

2) Maurits zelf geeft verslag van de vermeestering in een brief aan Graaf Jan in de *Arch. de la Maison d'Or* 2me Série T. I p. 384.

3) Deze brandkogels, of „vuurballen, waarmede men door het geschut vuur in de stad wierp,” werden bestuurd door „den kloeksinnigen Meester Jan Bouvier „een seer konstigh vijer-werck-maker van des Prinsen Maurits leegher.”

wegen en een voetpad tot de vestingwerken kon genaderd worden, en de schanskorven, daarbij gebruikt, bij gemis van aarde, moesten gevuld worden met fascienen. Het kostte veel moeite en veel volk tegenover een bezetting die, hoewel nauwelijks 300 man sterk, vast besloten was zich met kracht te verdedigen. Desniettemin kon op den negenden dag de vesting uit 20 kanonnen beschoten worden: toen werd zij opgeëischt; 1) de overgaaf werd geweigerd, en de vermetele toon waar op de opeischung beantwoord was wekte groote verbittering. Het geschutvuur werd hervat en opende, na vier uren schietens, een beklimbare bres. Over twee kurkbruggen stormden de belegeraars binnen, door de hoofdbres en op twee andere plaatsen waar het kanon reeds het beklimmen mogelijk had gemaakt. Maurits, om het bloedvergieten zijner verwoede soldaten te stuiten, wierp zich midden onder hen: een zeventigtal vijanden lag reeds verslagen; de overigen namen de wijk in het kasteel, dat zich weldra (9 Oct.) overgaf op genade. 2) Enschedé gaf zich over op de verschijning van het Staatsche leger (18 Oct.), Ootmarsum denzelfden dag na drie *volées* uit het geschut, en Oldenzaal (23 Oct.) toen de artillerie gereed was haar vuur te openen. 3) De beide eerstgenoemde vestingen werden ontmanteld. Nu was Lingen nog de eenige sterkte die in de macht der Spanjaarden was. De stad, van alles wel voorzien, was met ravelijnen en een stevig kasteel versterkt. Op den 12den November, zijnde de 14de dag der belegering, nadat drie ravelijnen vermeersterd waren, wist men het water uit de gracht te doen afloopen, drie galerijen daarin aan te leggen, 4) en toen een batterij van 26 stukken een bres begon te openen en de troepen tot den storm gereed stonden, gaf Graaf Frederik van den Bergh, die in de vesting het bevel voerde, haar over. Hij trok den volgenden dag uit met vaandels en wapenen, gelijk hem ook na zijne dappere verdediging van Koevorden was vergund geworden. 5)

Groot was de buit van geschut en krijgsvoorraad, behaald op dezen

1) Maurits had de gewoonte na drie *volées* uit het geschut een sterkte op te eischen. Gaven de belegerden zich dan niet over, dan werden bij een tweede sommatie hun minder gunstige voorwaarden aangeboden, en na een derde werd hun geen andere uitkomst gelaten, dan zich op genade over te geven.

2) Brief van Willem Lodewijk uit het kamp voor Breevoort van 29 Sept./8 Oct. 1597 in de *Arch. de la M. D'Or.* 2me Série. T. I. p. 387.

3) Brief van Willem Lodewijk uit Oldenzaal van 16/26 Oct. in de *Arch. de la M. d'Or.* 2me Série. T. I. p. 387.

4) Zij waren aan de soldaten aanbesteed, de eene voor *f* 1600, de andere voor *f* 1500, de derde voor *f* 1300.

5) Brieven van Willem Lodewijk uit Lingen van 4/14 Nov. en Van Reidt uit Arnhem, 6/16 Nov. in de *Arch. de la M. d'Or.* 2me Série. T. I p. 389 en volgg. Wie over deze belegeringen meer bijzonderheden begeert te weten kan ruime voldoening vinden in het *Journal* van Duyck.

roemruchtigen tocht. Roemruchtig werd die zoo zeer geacht, dat de gezanten van den Koning van Denemarken en van naburige Duitsche Staten, dat Hertogen, Graven en andere Edelen in persoon tot den Overwinnaar kwamen, om hem hunne hulde en gelukwensching te betuigen. In drie maanden tijds waren negen versterkte steden en vijf kasteelen veroverd; en daartoe waren zeven rivieren overgetrokken, niettegenstaande de Aartshertog Albert een leger van 60,000 man tot zijn dienst had. De oostelijke grenzen des Vaderlands waren nu van alle vrees voor de nabijheid des vijands verlost, en de grondslagen van het nieuw Gemeenebest schenen eerst nu voltooid te zijn. Te recht mogen dan de gedenkpenningen, ter gelegenheid van dit merkwaardig jaar geslagen, deze veelbetekenende spreuken voeren: *O miranda Dei opera en Venit, Vidit, Deus vicit.* 1) Vraagt nu wellicht wederom iemand, in hoeverre de krijgsmacht, waarmede deze overwinningen bevochten zijn uit Nederlanders bestond? Wij zullen niet ontveinzen, dat bijna de helft Engelschen en Schotten waren; maar die zich altijd op den voorgrond vertoonden, zijn Willem Lodewijk met zijne Friezen, Aert van Duivenvoorde en Floris van Brederode met hunne Hollandsche regimenten, en waar er lagere bevelhebbers genoemd worden, treffen wij meest Nederlandsche namen aan. 2) Daarenboven veroverde Maurits voornamelijk zoo vele steden door de bekwaamheid, waarmede de aarden werken ten aanval werden vervaardigd, en de behendigheid, waarmede het geschut vervoerd, geplaat en bediend werd: en zijne Ingenieurs waren Nederlanders, zijne Artilleristen waren Nederlandsch bootsvolk.

Zoo hoog was nu reeds de roem gestegen van Maurits, dat op den Rijksdag te Regensburg in overweging werd genomen, om hem het opperbevel over de keizerlijke legers op te dragen in den oorlog tegen de Turken. Doch deze oorlog had geen voortgang, en het vaderland had nog te zeer den arm noodig van zijn heldhaftigen bevrijder. De vijand, zich geheel uit deze gewesten verdreven ziende, poogde in het volgend jaar (1598) in Gelderland weder in te breken. Maurits had dit voorzien en den 3den November 1597 den Raad van State een besluit doen nemen, waarbij aan den Ingenieur Adriaan Anthonissen werd opgedragen, van den Rijnstroom tusschen Keizersweerd en 's Gravenweerd en van daar de Waal af tot Bommel en Gorcum, een kaart te vervaardigen met aanwijzing van de redouten en andere kunstwerken, waardoor Gelderland tegen »des vyants overcompste» zou kunnen beveiligd wor-

1) Dat is: „O verwonderlijke werken Gods,” en „hij kwam, zag, God overwon”

2) Als de Kapiteinen: Beningh, Dulken, Gijselaar, Potter, Teylingen, Van Leeuwarden, Ewout den Bout, Tako van Hettinga, enz.

den. Don Francisco de Mendoza, Admirant van Arragon, 1) stond aan het hoofd van het Spaansche leger, en Maurits moest met een driemaal geringere krijgsmacht hem het hoofd bieden. Hij deed dit op een wijze, welke hem deed kennen als een even groot veldheer in hetgeen men gewoon is de beweging- of manoeuver-oorlog te noemen, als in elk ander gedeelte der krijgvoering. Door schrander overlegde marschen, door het bezetten van plaatsen die voor de vijanden onmisbaar waren, door hen met voordeel in schermutselingen te lokken, en hunne konvoeien op te lichten, wist hij met een klein legertje den Admirant in bedwang te houden en tot den terugtocht te noodzaken. 2)

Het was echter bij deze slechts een terugwijken, om nieuwe krachten te verzamelen; en in het voorjaar van 1599 rukte Mendoza met een leger van 26,000 man voetvolk en 4000 paarden in den Bommelerwaard, om op die wijze in Holland door te dringen. Toen nu in April 1599 Mendoza werkelijk langs de beide oevers van den Rijn, eerst in de richting van Schenkenschans en vervolgens naar de Bommelerwaard aanrukte, was Maurits daár, gereed om zijn opzet te beletten, met 16000 voetknechten en 3000 ruiters. Merkwaardig is de worstelstrijd, welke hier plaats had, niet zoo zeer met den degen, als met schansarbeid en kanon. De uitgebreide werken, waarmede in korten tijd, in het gezicht van 's vijands overmachtig leger, Bommel versterkt werd, wekten elks verbazing, en daaronder vooral de vijf schipbruggen, elk 1000 of 1200 voeten lang, behalve nog twee andere van 600 voeten, welke op onderscheidene punten over de Maas en de Waal geslagen waren. 3) Buitengewoon was het kanonvuur, 't welk hier van weerskanten in werking werd gebracht; 4) en de doelmatige wijze, waarop dat van het Nederlandsche leger gericht werd, noodzaakte eindelijk den Admirant zijn voornemen op te geven. Het duurde echter tot in de maand September

1) De Spanjaarden hebben het woord *Amir*, ook uitgesproken *Emir*, d. i. bevelhebber, van de Mooren overgenomen en hebben daarvan gemaakt *Almirage*, voor een bevelhebber ter zee, en *Almirante* voor een te land. De letter D behoort niet in het woord. Men zie *de Oosterlingen* van Prof. R. Dozy in V. en vergelijkte *Bilderdijk Opheld.* en *Bijv. op de Gesch. des Vaderlands* D. III bl. 230.

2) Van de krijgsverrichtingen dezes jaars en van het daarmede in verband staande moordtooneel op het slot van Bruck van den Grave van den Falckestein, wordt een omstandig verhaal met vele andere bijzonderheden en daartoe betrekkelijke bescheiden gevonden in *den Spaenschen en de Arragoenschen Spieghel*, in 't jaar 1599 uitgegeven.

3) Gedurende dien geheelen zomer, waren in 's Lands dienst voor Bommel 280 schepen, 379 wagens, 356 trekpaarden voor het geschut. De brugmeesters en andere officieren voor diensten noodig, waren 203 in getal. De buitengewone kosten van dit alles beliepen 12 tonnen gouds.

4) De Spanjaarden hadden onder anderen uit het tuighuis te Mechelen 12 stukken geschut doen komen, welke de 12 Apostelen genoemd werden, schietende elk 60 pond ijzers.

eer het Spaansche leger aftrok en de veldtocht voor gesloten kon gehouden worden. Intusschen had, om dieper in het land eenigen vasten voet te houden, de Kardinaal Andreas van Oostenrijk, wien, bij het afwezen van den Aartshertog, de landvoogdij was opgedragen, onder een geweldig vuur uit der Staten leger, een sterkte doen aanleggen, welke naar hem het fort St. Andries is geheeten, en destijds de sleutel, ook wel de bril van Holland genoemd werd. Roemrijk en gezegend is de veldtocht van dat jaar geweest; en de volharding van 's Lands Staten heeft toen met de krachtsinspanning des legers en het beleid van den opperbevelhebber allergelukkigst samengewerkt. Een bijzondere opmerking verdient hier weder de vooruitziende blik van Maurits. Berekenende van welken aard de krijgsverrichtingen zijn zouden, waardoor het vaderland dit jaar zoude moeten beveiligd worden, had hij, nog voor het openen van den veldtocht, verordeningen gemaakt, juist op die gedeelten van het krijgswezen, welker geregelde werking den vijand voor Bommel het hoofd deden stooten, en het Vaderland voor een inval van den Spanjaard beveiligden. Het toezicht bij het aanleggen van schanswerken en het slaan van bruggen, de dienst der artillerie, het bestuur van den trein — allen voorwerpen, waarbij orde en regelmatigheid van de uiterste noodzakelijkheid zijn, en welke zoo veel te meer dienen verzekerd te worden, als zij te lichter verloren gaan — waren door vaste verordeningen geregeld, welke het jaar 1599 ook merkwaardig doen zijn voor de geschiedenis der krijgskunst in de Nederlanden. 1)

Zoo naderde dan het einde der zestiende eeuw, welker gebeurtenissen de lotgevallen van Europa voor vele volgende eeuwen beslist hebben. Het zou niet besloten worden, dit gedenkwaardig tijdperk, zonder de Nederlandsche Republiek, welker onafhankelijkheid in het oog van den Spanjaard alleen nog twijfelachtig kon schijnen, met een glans van overwinning te kronen, waarin de naam van Maurits zou schitteren tot bij het verste nageslacht. Bij de eerste uitgaaf van dit werk is de gebeurtenis in haar algemeen beloop geschetst. Nu er overal op het veld der Geschiedenis nieuwe lichten worden ontstoken, en zich de vraag voordoet of de voorvaderlijke bewondering van dezen held onzer His-

1) Bijzonder wordt hier bedoeld op de volgende ordonnantiën, welke allen de dagteekening voeren van 31 Maart 1599: *Instructie voor de Controleurs van de Werken, Meesters Ingenieurs, Commisen en Conducteurs van de Approchen; Instructie voor den Meester Generaal van de Artillerie of Geschut; Instructie voor den Controleur van het Geschut; Instructie voor de gemeene Officieren van den trein van de Artillerie; Instructie en orders voor de Meesters van de Vuurwerken; Instructie voor den Brugmeester en zijn Controleur; Ordonnantie voor den Commies en Opzienders van de trekpaarden en drijvers van dien in het leger.*

torie nog bestaan kan voor de waarheid die aan 't licht komt, nu is het noodig geworden het vroeger gegeven tafereel uit te werken tot een omstandiger verhaal. 1)

Het gulden jaar 1600 — dus werd het in het volksgezag genoemd — werd geopend met de verovering van de forten Crevecoeur 2) en St. Andries, 3) nabij 's Hertogenbosch, waardoor der Staten leger

1) De schrijvers die over den tocht in Vlaanderen en den slag bij Nieuwpoort gehandeld hebben, kan men opgenoemd vinden in Arends *Algemeene Geschiedenis van het Vaderland*. De openbaarmaking van de *Archives de la M. d'Or.* en van het *Journal* van Duyck maakt een uitvoerig geschiedverhaal mogelijk. De gedenkschriften van den Generaal Vere, geen licht gevend bij een overzicht van het geheel, verdienen nu een bijzondere aandacht. Sir Francis Vere, reeds op 50-jarigen leeftijd, in 1604, zijn militaire loopbaan hebbende gesloten gezien, heeft zijn tijd van rust besteed, om zijne herinneringen op te schrijven van de oorlogsgebeurtenissen die hij had bijgewoond, 13 in getal. Deze 13 verhalen of memorien zijn ingericht om de verdiensten van den schrijver aan het licht te brengen. Het laatste, het beleg van Ostende, is niet voltooid. Fr. Vere overleed te Londen 28 Aug. 1608. Hij liet geen zonen na, maar 6 dochters. Zijne schoonzonen, althans de Graaf van Westmoreland en Lord Fairfax bewaarden afschriften van het handschrift: het origineel berustte bij Graaf Clare, die mede met een dochter gehuwd was. 50 jaren na Vere's dood werd William Dillingham door de lezing van een afschrift, dat hij bij een vriend gevonden had en dat weder een afschrift was van een afschrift, waarvan de Generaal Majoor Shippon bezitter was, opgewekt om het in druk te geven en hij kreeg van Clare het autograaf van Sir Francis om het tot grondslag te nemen zijner uitgave. Zij verscheen te Cambridge in 1657, onder den titel van *The Commentaries of Sr. Francis Vere being diverse pieces of service, wherein he had command, written by himself in way of Commentary*. Het boek is opgeluisterd met de portretten van Sir Francis, van zijn broeder Horace en van Sir John Ogle, met 3 afbeeldingen en 3 kaarten en opgedragen aan een kleinzoon van Horace, Horace Townshead, baronet, die deze eerzool voor zijn oud-oom en de versiering van dit familie-monument bekostigd had. De titel *Commentaries* schijnt van den uitgever afkomstig te zijn. Voor dat zij werden uitgegeven vindt men ze genoemd, in 't Engelsch *discourses*, in het Fransch *discours*, bij Hooft *beraadsredenen*. Lang namelijk voor die uitgaaf was hier te lande bekend een van Constantijn Huygens afkomstige fransche vertaling van Vere's *discourse* over den slag bij Nieuwpoort. Huygens deed dit Frederik Hendrik lezen, die het niet onpartijdig vond. Hij zond het ter lezing aan Justinus van Nassau, en deze, die ook den slag had bijgewoond, schreef bij de terugzending 16 April 1629: „Je vous renvoie le discours de feu monsieur le chevalier Vere de la bataille de Nieuwpoort, ou, pour mieux dire, du combat qu'il a fait avec sa troupe, laquelle estoit ce jour là de l'avent-garde; je l'ay leu et releu” etc. en dan volgt (Zie *Arch.* 2me Ser. T. III p. 32), de uitspraak, dat de Engelsche troepen zich zeer goed gedragen hebben, maar dat Vere te weinig (trop sobrement) spreekt van anderen, met name van de ruitery van Lodewijk Gunther en vooral van Maurits. Het oorspronkelijk Engelsch schijnt hier te lande weinig of niet bekend te zijn geworden. Althans in de 2de uitgave van Bor, in 1679 verschenen, vindt men in een bijvoegsel van authentieke stukken, een Fransche vertaling (waarschijnlijk die van Huygens) met een Nederduitsche daarnevens, zonder enige vermelding van het Engelsche boek. Evenwel waren 7 jaren te voren in 1672, de onverkochte exemplaren der Cambridgesche editie van 1657 te Londen op nieuw in den handel gebracht met een nieuwen titel, wel geschikt om de aandacht te trekken: *The Commentaries of Sr. Francis Vere, giving an account of divers remarkable Sieges Fights and other Eminent Services, both at Sea and Land, performed by him for the Dutch in the Low Countries, in which may easily be discerned to what greatness they have been raised by the English Arms, under conduct of our valiant Heroes. London. Printed and are to be sold by Robert Parker. 1672.* Deze pralerij heeft in Engeland doel getroffen; stoutweg schrijft men daar: „to Sir Francis Vere and to him alone was the great victory of Nieuwpoort owing.”

2) De Spaansche Bezetting, uit gebrek aan betaling aan 't muiten zijnde geslagen, gaf zich over op den derden dag (14 Maart), nadat Maurits er voor was gekomen.

3) Toen men met de belegeringswerken tot aan de contreschep genaderd was, gaf

met 1200 man oude soldaten vermeerderd werd. De Staten van Holland en Zeeland beweerden nu, dat er voor de landprovincien genoeg was gedaan; en, daar er jaarlijks een millioen aan konvoogelden moest besteed worden, tot beveiliging van den handel tegen de kaperschepen, welke uit Duinkerken en de havens van Vlaanderen ter kaapvaart voeren, zoo drongen deze beide gewesten, Zeeland vooral en in Holland Oldenbarnevelt, op een tocht aan naar Vlaanderen, ter vermeestering van Duinkerken. Er pleitte voor dien tocht ook een staatkundige reden. Wanneer de kracht der Republiek, door het behalen van dit voor den koophandel gewichtig voordeel, zich zoo schitterend kon doen gelden, dan zou wellicht koningin Elisabeth hare neiging tot vrede met Spanje laten varen, en het bondgenootschap met Hendrik IV weder hulp aanbrengeu. Scheen het bedenkelijk een krijgsmacht zoo aanzienlijk als er noodig zou zijn, ver uit het land op vijandelijken bodem aan de kansen van den oorlog bloot te stellen, men kon het leger over zee naar Ostende brengen, 't welk in handen der Staten was, en van daar, voorbij Nieuwpoort, tot voor Duinkerken komen, een stad te zwak, om lang een ernstigen aanval te wederstaan. In de Spaansche Nederlanden waren vele misnoegden; onder de Spaansche troepen was een groote munterij uitgebroken; en zoo het den Aartshertog al gelukken mocht, een leger bijeen te brengen, wel nu: men was gereed, een hoofdtreffen te wagen: de overwinning scheen onafscheidelijk van de standaarden van Maurits. Deze ontveinsde de bezwaren, welke zich tegen een veldtocht in Vlaanderen voordeden, noch aan zich zelveu, noch aan de Staten, maar hij hield die niet voor onoverkomelijk, mits men hem de handen vrijliet. Graaf Willem Lodewijk, de Stadhouder van Friesland, daarentegen ijverde met kracht van redenen tegen een tocht, waarbij, naar zijne meening, het lot van den Staat werd in de waagschaal gesteld. 1) De Staten besloten desniettemin tot de onderneming, en Maurits liet zich overhalen de uitvoering op zich te nemen. Graaf Willem zou intusschen Friesland en Hohenlo Gelderland beschermen, waartoe elk hunner over een genoegzame krijgsmacht te beschikken had.

Maar de vrijheid van handelen, door den Prins in het voeren van den Veldheersstaf verlangd, werd hem niet verleend: toen hij eenmaal zijn woord gegeven had, werd het toezicht op iederen stap dien hij zou

de bezetting zich over, onder voorwaarde, dat haar voor hare achterstallige soldij f 125,000 zou worden uitbetaald, en zij in dienst der Staten zouden treden. Van de Walen werd een afzonderlijk regiment gemaakt, onder den naam van de Nieuwe Geuzen, en Graaf Frederik Hendrik als kolonel er over gesteld.

1) Zie zijne gronden, welke, men moet het erkennen, van gewicht waren, bij Van Reidt.

te doen hebben nog verscherpt. Het was reeds lang het streven van de Staten-Generaal, het bestuur der zaken van oorlog af te trekken van den Raad van State, waarvan de Prins het hoofd was, en bij hunne vergadering over te brengen. 1) Maurits, ziende het Souverein gezag in den Staat en de koorden van 's Lands beurs meer en meer overgaan in de handen der Staten, begreep, als legeraanvoerder, naar deze verplaatsing van de leiding der zaken van oorlog zich te moeten voegen. Wat nu gebeurde, moge hem onaangenaam hebben verrast, hij zal gedacht hebben, door het ontzag dat zijne bekwaamheden inboezemden genoeg vrijheid van handelen te zullen verkrijgen, terwijl zijne verantwoordelijkheid verminderd werd. Alles was reeds voor den tocht gereed en van alle zijden op weg naar het algemeen rendez-vous Rammekens; de Raad van State had 2 zijner leden benoemd, Jakob Boelensz en Ferdinand Alleman, om als Gedeputeerden te velde den Opperbevelhebber te vergezellen, toen de Staten-Generaal eensklaps besloten de Souvereine Macht bij den tocht te doen vertegenwoordigen door Gecommitteerden uit hun midden. Dit besluit was vervat in een beleefden vorm van bezorgdheid voor het welgelukken der onderneming: de Gecommitteerden zouden alles kunnen verordenen of bekrachtigen, wat door de afwezigheid van het Staatsgezag den spoed kon belemmeren, waardoor al de handelingen van den Prins gekenmerkt werden. Hunne Hoog-Mogenden hielden dus de teugels in de hand die de expeditie moesten richten naar het eenige doel — de koopvaardij te verlossen van het zeroovershol Duinkerken; en zij waren nu bij machte voor 's Lands kas vergoeding voor de gemaakte kosten te vinden, door oorlogscontributiën af te persen van de steden, dorpen en abtdijen in Vlaanderen, als afkoop van gedreigde verwoesting door brand of plundering. De Commissie van Gevolmachtigden uit de Algemeene Staten bestond uit: Jhr. Jakob van Egmond Heer van Kenenburg, Jhr. Johan van Oldenbarnevelt den advocaat van Holland, Jakob Huigensz. van der Dussen burgemeester van Delft, Willem van Beveren burgemeester van Dordrecht, Mr. Nicasius de Sille pensi-

1) Over de verhouding dier beide Staatslichamen in die dagen is lezenswaardig Mulders Inleiding tot het *Journal* van Duyck, bl. XXVIII en volgg. Duyck was misnoegd, dat de Raad van State, waarvan hij Advokaat-Fiscaal was, meer en meer uit het beleid der oorlogszaken werd gedrongen. Hij vond dat de Staten-Generaal op een „al te souvereine maniere” alles dreven, even als of de Raad van State bestond uit „dienaars van den monarche van denwelcke alles dependeert,” en het behaagde hem in geen deele dat de Prins zich daartegen niet verzette. Toen Duyck, die den tocht naar Vlaanderen niet zelf heeft bijgewoond, van de berichten en geschrevene stukken die hij ontving, een dagverhaal voor zijn *Journal* opstelde, was hij blijkbaar in een misnoegde stemming daarover. Wanneer hij dus een eigen oordeel geeft over de verrichtingen van het leger en den Opperbevelhebber, dan behoort dit wel in 't oog te worden gehouden.

onaris van Amsterdam, Gerard Coren burgemeester van Alkmaar, Mr. Jan van Santen pensionaris van Middelburg, Nicolaas Jansz. de Huijbert burgemeester van Zierikzee, Jhr. Gerard van Renesse, Mr. Abel Franckena en Egbert Alberda burgemeester van Groningen. Amsterdam was ook nog vertegenwoordigd door den burgemeester Boelensz die lid van den Raad van State was, en als zoodanig met zijn mede-afgevaardigde Alleman den Prins volgde. De Griffier der Staten-Generaal Cornelis van Aerssen werd aan deze aanzienlijke Commissie toegevoegd.

De Prins verliet den 17den Juni den Haag en scheepte zich te Delfshaven in naar Dordrecht. Wie nu met de gedachten eenige weinige jaren terugtreedt tot in de dagen waarin verhaald wordt, om een hopenloozen toestand uit te drukken, dat de Vader des Vaderlands, de man van geloof en standvastigheid, het voorstel zou gedaan hebben, het verwoeste en overheerde Vaderland aan de golven ter prooi te geven, en dan zijn verbeelding voert bij het schouwspel 't welk zich op den 21sten Juni des jaars 1600 voor Rammekens vertoonde, die zoekt te vergeefs woorden voor zijn verbazing. Daar werden, in dienst van den pas geboren staat, omtrent 20000 kloeke en weluitgeruste krijgsscheepslieden, en 37 stukken geschut, met trek- en ruiterspaarden, met munitie en mondbehoefden, met wagens en legergereedschap, ingescheept in 2800 vaartuigen, om den vijand op zijn eigen grond te gaan bestoken. 1) Zulk een Armade weet men niet dat de wereld gezien had, dan in de dagen toen Marathon en Salamis zijn beroemd geworden. 2) Maar, wie wist hoe door de kostbare uitrusting 's Lands geldmiddelen waren uitgeput, wie besepte wat er op het spel stond in het leven van den held des Vaderlands en den zestienjarigen Frederik Hendrik aan zijne zijde, wie de menschen en de toestanden in dien tijd kende, de bedachtzame Vaderlander moest met een beklemd hart de uitkomst verbeiden.

Reeds dadelijk ondervond men tegenspoed: de ongunstige wind en de stormachtige gesteldheid der zee maakten het niet raadzaam den kostbaren schat aan de onstuimigheid der golven te wagen, en wat zeker

1) De Staten hebben naderhand aan Mr. H. Vroom (wiens levensgeschiedenis bij Van Mander te lezen is) een geschenk van *f* 100 gegeven, voor een afbeelding of kaartje, door hem gemaakt van de vloot voor Philippine. „Mij is onbewust,” zegt Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX Dl. bl. 77 r. 13, „of dit stuk nog in wezen is.”

2) Wanneer men dit van onze kleine Republiek leest, kan men de opgaven van Herodotus en Aeschylus niet voor zoo ongelooflijk houden, wanneer zij berichten, dat de beheerscher van Azie, die over zoo vele machtige volken gebied voerde, tot zijnen tocht naar Griekenland, 1200 groote galeijen en 3000 transport-vaartuigen had. Te recht heeft Van Kampen ergens aangemerkt, dat velerlei twijfeling, over sommige daadzaken uit de oudheid, wordt weggenomen, door de vergelijking van de vroegere geschiedenis van ons Vaderland.

te berekenen viel, waren de ongemakken, die de cavalerie op de zee-reis met zulk weder zou te lijden hebben: haar toestand bij de ont-scheping kon licht de geheele expeditie doen mislukken. Reeds in den namiddag van den 20sten ontbood daarom de Opperbevelhebber de Sta-ten, die zich naar Vlissingen hadden begeven, bij zich, en gaf hun in bedenking of het niet raadzaam ware den tocht over land naar Ostende te doen en te dien einde over te steken naar Sluis. Daar lagen Spaan-sche galeien in de haven te loeren op buit, en deze zouden ontwijfel-baar, wanneer de vloot verzeild was naar Ostende, de gemeenschap van het leger met Zeeland voor verdere transportschepen onveilig maken. Met het fort Isabella, aan de haven gelegen en gemakkelijk te bemach-tigen, te bezetten, zou het uitloopen dier galeien verhinderd worden. Maar Hunne Hoogmogenden vreesden dat bij de minste verandering van het eensberaamde plan, door tusschenkomende omstandigheden, zou worden afgeweken van het doel dat hun bovenal ter harte ging, de vermeerstering van Duinkerken: zij vonden echter goed de gesteldheid van het weer tot den volgenden dag af te wachten. Toen echter dien volgenden dag, den 21sten, de wind nog sterker uit het West-Noord-westen woei, deed de Prins nogmaals de Heeren — zoo noemde men in 't leger de Gedeputeerden te velde — bij zich komen en bracht hij op nieuw zijne bezwaren tegen de zeereis in 't midden. De Staten gaven toe, maar bleven op hunne beurt bezwaar maken tegen de ontscheping te Sluis, en toen werd met gemeen overleg — »der Staten met zijne Excellentie" — besloten, het leger te land, tusschen Gend en Brugge door, naar Ostende te voeren. Maurits had derhalve verkregen, waar het hem alleen om te doen was, dat de zeereis vermeden en de tocht naar Ostende te land ondernomen werd. 1)

Dienzelfden namiddag te twee uur ging de voorhoede, onder Graaf Ernst Casimir, van voor Rammekens onder zeil naar Biervliet; te vijf uur geschiedde de landing bij de Schans Philippine, en na het wisselen van eenige schoten, waarbij de sergeant die het bevel voerde en 3 sol-daten sneuvelden, werd het fortje door de overige bezetting van 27 man overgegeven. Inmiddels was een ander gedeelte der vloot, de Op-perbevelhebber met het overige voetvolk, te vier uur onderzeil gegaan en bleef dien nacht voor Biervliet liggen. Den volgenden morgen voeg-den zich daarbij de schepen die ruiters en paarden, en wagentrein, en

1) Dus blijkt, uit het *Journal* van Duijck, de loop der beraadslagingen geweest te zijn. Dr. R. Fruin echter, in zijne bijdrage *de slag bij Nieuwpoort* in Nijhoff's *Nieuwe Bijdragen*, D. V. 2de st. stelt het voor als een gedwongen gehoorzamen van Maurits, waardoor zou veroorzaakt zijn, dat de Prins met tegenzin den tocht bestuurd heeft door de onverzettelijkheid van Oldenbarnevelt.

geschut, en legergereedschap, en leeftocht inhielden. Toen — het was Donderdag den 22sten Juni — op een uur naar het watergetij berekend, voer het gros der expeditie over naar het land van Philippine. Met den hoogen vloed zeilden al de schepen op de slikken; bij de ebbe kwamen zij met hunne platte bodems te liggen in de orde waarin zij moesten gelost worden: in minder dan vijf uren waren menschen, paarden en materieel ontscheept, en in den laten avond was alles ordelijk gelegerd om onder den blooten hemel te overnachten, marschvaardig voor den volgenden dag. Het was nu noodig, spoedig voort te rukken in de richting van Ostende: het Hof te Brussel kon niet lang onkundig blijven van het gewicht der verschijning van een vijandelijk leger in Vlaanderen. Toen dus eenige der Heeren Staten de voortvarendheid van den Prins poogden te beteugelen, door te beweren dat een schans, Patientie geheeten, nabij IJzendijke, eerst bemachtigd moest worden, weigerde hij, door zulke onbeduidende »exploten” zich te laten ophouden. Elk soldaat ontving nu, om bij zich te dragen, voor zes dagen levensmiddelen, en zeer vroeg in den morgen van den 22sten ving de marsch aan naar Assenede.

Het Nederlandsche leger was sterk ongeveer 12000 man voetvolk, 3000 ruiters en voerde mede 6 veldstukken of halve kanonen. Het voetvolk bestond uit 128 vendelen, de ruiterij uit 25 vanen. Het voetvolk was door den Opperbevelhebber tot drie divisien gebracht. 1) De eerste had tot bevelvoerend Generaal Ernst Casimir Graaf van Nassau-Dietz, 27 jaren oud, en van de 4 zonen van Graaf Jan den Oude, die het land met den degen gediend hebben, dengene van wie de Nederlandsche Koningen uit het huis van Oranje-Nassau afstammen. Zijne divisie bestond uit 40 vendelen in 4 regimenten, onder de Kolonels Ernst Casimir zelven, den Ridder William Edmund, een ouden Schot, vroeger ritmeester maar door velerlei krijgsavonturen aan het hoofd van een regiment Schotten gekomen, Jan Piron en Karel van der Noot: bovendien waren bij deze divisie ingedeeld 50 muskettiers van de garde van den Prins onder Kapitein Nikolaas van Randerode van der Aa, de garde van den Graaf van Hohenlo onder Hopman Strijthorst, en bij het regiment van Van der Noot het bootsvolk, Zeeuwsche matrozen, geoefend in de bediening van het geschut en tot een compagnie Veldartilleristen vereenigd. De tweede divisie, van 45 vendelen, in 5 regimenten, had tot aanvoerder George Everard Graaf van Solms, die bijna

1) De naam Divisie destijds voor een groote leger-afdeeling nog niet in gebruik, dien hier tot vermindering van omschrijvingen.

al de tochten en belegeringen van de jongste 20 jaren in de Nederlanden had bijgewoond. De regimenten zijner divisie werden gekommandeerd, dat van Odet de la Noue Heer van Teligny en oudsten zoon van François IJzeren-arm, die zelf afwezig was, door zijn Luitenant-kolonel Dommerville, voorts door de Kolonels Daniel de Hartaing Heer van Marquette, Filips van Ghistelles, en Jonker Johan van Huchtenbroek vroeger cornet en hopman, toen burgemeester van Utrecht en nu weder Kolonel van een regiment Stichtenaars: 5 compagnieën Zwitsers hadden geen algemeenen bevelhebber. De derde divisie was gesteld onder de bevelen van Sir Francis Vere, een ervaren tacticus, die sedert hij met Leicester en de Engelsche hulptroepen in de Nederlanden was gekomen met eere gediend had, maar niet bemind was bij de troepen en lastig door zijne eigenwijsheid. Zijne divisie telde 41 vendelen in 3 regimenten, gekommandeerd door Vere zelve, diens broeder Horace Vere en den Overste-Luitenant Taco Hettinga.

De geheele ruitery, 25 vendelen, was gesteld onder de leiding van Graaf Lodewijk Gunther, Luitenant-Generaal van 25 jaren, maar die zijne ontembare dapperheid reeds met meer dan een wond had moeten bekoopen en onder de muren van Kadix door het verslaan van een corps Spaansche Edelen de riddersporen verdiend had. De ruitery onder zijne bevelen was geformeerd tot 7 regimenten, waarvan, nevens Lodewijk Gunther zelve, bevelhebbers waren Graaf Frederik van Solms, Lamooraal van der Noot Heer van Risoir, Werner van den Houte genoemd DuBois, Marcelis Bax, Thomas van Stakenbroek en Godard van Balen. Sergeant-Majoor-Generaal of Wachtmeester-Generaal van het veldleger was Peter Vrijheer van Sedlnitzki, baron van Goltis, »een man van groote ervarenheid en naarstigheit in den krijg, zeer bekwaam om een leger te regeeren,» 1) Kwartiermeester-Generaal Seyno van Dorth Heer van Dorth, en Overste van de Militaire Justitie een oud krijgsman Olivier van den Tempel Heer van Corbeque. Justinus van Nassau, die Admiraal van Zeeland was maar een voorliefde had voor de dienst te land, deed op zijn verzoek den veldtocht mede: Maurits kon van dezen zijn natuurlijke broeder goede diensten hebben, en de transportvaartuigen, waaronder 16 oorlogschepen, werden intusschen met het belegeringsgeschut door Jonkheer Jan van Duyvenvoorde, Heer van Warmond, Admiraal van Holland, en den Zeeuwschen Vice-Admiraal Joos de Moor van Rammekens naar Ostende geleid. 2)

1) Over zijne functiën en die van den Kwartiermeester-Generaal geeft L. Mulder bericht in zijne Inleiding tot het *Journal* van Duijek, bl. LXXXV.

2) *Verzamelde berigten omtrent de Krijgsbevelhebbers bij Nieuwpoort 2 Julij 1600,*

In 5 dagmarschen trok het leger over Eeelo, Maele, langs Brugge over Jabbeke naar Oudenburg. Bij het naderen van Brugge werden tegen het aanbreken van den dag Graaf Lodewijk Gunther, Marcellis Bax en Van Balen met hunne ruitervanen vooruitgezonden, ten einde landlieden op te sporen die berichten en inlichtingen zouden kunnen geven, en mede te voeren wat voor het leger bruikbaar mocht gevonden worden: de buit bestond in 1200 stuks rundvee, 150 paarden en eenig volk. Maar de meeste landlieden hadden de vlucht genomen, de noodige gidsen ontbraken, en die er te vinden waren begrepen niet, dat waar een paar wildstrovers of een bende smokkelaars weet door te komen, niet altijd een bruikbare weg is voor een leger. Aldus verdwaalde de infanterie van de voorhoede met den wagentrein in 't voorbijtrekken van Brugge, zuidwaarts af tusschen bosch-, hei- en moerasgronden. Het Spaansche garnizoen van Brugge deed een vertooning van verzet door vuur te geven en een vaan ruiters buiten de stad te doen postvatten, maar toen de verdooden weder op den rechten weg waren gebracht, zette het leger ongestoord den marsch voort na een ophoud van 4 of 5 uren.

De Gecommitteerden uit de Staten-Generaal hielden zich gedurende den marsch bezig met hunnen fiskalen strooptocht te openen, dien zij hoopen tot in Henegouwen en Atrecht te zullen kunnen uitstrekken. Zij beloofden zich daarvan gouden bergen: in hun gevolg hadden zij een extraordinaris ontvanger en een controleur om voor het innen en de verantwoording der uit te schrijven contributiën te zorgen. Zelfs naar Gend zonden zij een aanschrijving om binnen vier dagen een aanzienlijke som te storten, met bedreiging van verwoesting en plundering. Gelijke brandbrieven, voor de dorpen van het Franconaat of het Land van den Vrije gereedgemaakt, deden zij door een boer binnen Brugge brengen ter bezorging; voor de stad zelve bracht een trompetter een dagvaarding tot afkoop van brandschatting. Al deze eischen hadden

verschenen te Utrecht in 1836, is de titel van een gelegenheidsgeschrift wel waardig dat daarvan de anonyme Schrijver wierd nagevorscht en dat als zoodanig genoemd is Mr. C. L. Schüller tot Peursum. Wie de lijst der Bevelhebbers zoowel in het leger van Maurits als in dat van den Aartshertog, en van de Spanjaarden en Italianen van rang die gesneuveld of door het Nederlandsche leger krijgsgevangen gemaakt zijn, volledig wil hebben, trachte de Latijnsche Redevoering ter inzage te verkrijgen, twee maanden na den slag bij Nieuwpoort door Nicolaas Kinschot te Leiden uitgesproken, en uitgegeven onder den titel *Oratio panegyrica qua generatim fortissimi Principis Mauriti, Principis Auriaci, Comitis Nassavi &c. Marchionis Verae et Vlissingae &c. laudes, specialim vero conflictus prope Neoportum pertractatur. Recitata publice in Athenaeo Lugdunensi Batavo a Nicolao Kinschoto Delphio 9 Septembris anno 1600. Hagae Comitum ex Officina Alberti Henrici, 1600.* Daarin vindt men een *Catalogus Principum, Heroarum, Tribunorum, Centurionum, qui praelio prope Neoportum commisso, utrinque interfuerunt*, met een aanwijzing van degenen die op het slagveld gebleven en die krijgsgevangen geworden zijn.

geen ander gevolg, dan dat er de spot mede gedreven werd, en de Veldheer ging voort recht op het doel aan te trekken, dat nu het eerst voor hem lag, Nieuwpoort te winnen, om Duinkerken te kunnen aantasten.

Den 27sten bereikte het leger Oudenburg. De Spanjaarden hadden dit stadje verlaten, nadat zij er kerk en woonhuizen hadden opgeofferd aan het bouwen van een vierkante schans, waardoor de plaats een militaire positie geworden was. 1) Hier deelde de Opperbevelhebber aan de Generaals zijn verdere voornemens mede: nadat de troepen, die op den marsch geleden hadden door gebrek aan goed drinkwater, zich zouden ververscht hebben en op nieuw van levensmiddelen zouden voorzien zijn, had hij plan met het gros van het leger langs den kortsten weg naar Nieuwpoort te trekken. Er zou dan een divisie worden afgezonden, om de gemeenschap langs de zee met Nieuwpoort vrij te maken door het vermeesteren van het fort Albertus. Na eenige beraadslaging gaven allen hunne instemming te kennen met dit voornemen van den veldheer. Nog denzelfden avond trok Graaf van Solms met zijne divisie en 7 vanen ruitery door naar Ostende, ten einde van daar met eenig geschut onmiddellijk het fort Albertus aan te tasten. De Staten begaven zich insgelijks naar Ostende en vestigden daar hun hoofdkwartier, om op het geheele legerbeheer orde te kunnen stellen. Twee dagen te voren waren 's lands transportschepen daar behouden binnengeloopen. Daarentegen waren van de 40 schepen met levensmiddelen, aan bijzondere ondernemers toebehoorende, meer dan 20 door de Spaansche galeien uit Sluis prijs gemaakt of in den grond geschoten: een blijk, dat het geen ingebeeld gevaar was waartegen Maurits gewaarschuwd had, toen hij het aanwezen dier gewapende schepen als een beweegreden had voorgesteld om te Sluis te landen.

1) Voor de kennis van het terrein der landstreek tusschen Oudenburg, Nieuwpoort en Ostende, zooals het was in 1600, kunnen alleen gezag hebben kaarten vervaardigd voordat het kanaal tusschen Nieuwpoort en Brugge gegraven was. De volgende, uit de verzameling van Mr. J. T. Bodet Nyenhuis, zijn geraadpleegd tot het ontwerpen van het kaartje voor dit werk vervaardigd tot toelichting van het geschiedverhaal: 1. *Præfii hujus foederati Belgii ordinum auspiciis ductuque Mauricii Nassorii feliciter pugnatæ hypotyposis.* — *Florentius Balthasar ad vium expressit.* — *Henricus Hondius excudit* 1616. 2. *Afbeeldinghe van den grooten tocht in Vlaenderen anno 1600 — met waerachtighe gelegentheyten van de steden en de dorpen in dese Lantstrecke gelegen.* Door *Florentius Balthasar* (uitgegeven met privilegie van 1603). 3. Twee kaarten van Hondius (Hendrik de Hondt), de eene *Flandriae Pars Occidentalis*, de andere *Pars Flandriae Orientalis*, *Franconatus* etc te vinden in een Atlas van 1630. Tot verbetering van hetgeen de kaarten van dien tijd gebrekkigs hebben, toen alle geodesische nauwkeurigheid gemist werd en vooral de teekening der wateren veel te wenschen liet, zijn de jongste kaarten van Vlaenderen gebruikt.

Het meestgewone oorlogsbeleid eischte, dat in den rug van het wegtrekkende leger eenige maatregelen van veiligheid werden genomen tegen mogelijke verschijningen van den vijand. De Spaansche bezetting van Brugge mocht niets ernstigs tegen het voorbijtrekkende leger ondernomen hebben, er bleef daar een vijandelijke macht, aangroeiend door de troepen die Oudenburg en de redouten rondom Ostende ontruimd hadden. Een Spaansch bevelhebber Rivas bevond zich, met een korps dat op een paar duizend man begroot werd, in den omtrek van Sluis. Men had wel op den tocht van Assenede tot hiertoe niets van hem vernomen, maar dat hij niets zou ondernemen, was niet te verwachten. Derhalve kreeg de Generaal Graaf van Solms bij zijn vertrek uit Oudenburg last, van elk regiment zijner divisie een compagnie af te geven aan den Luitenant-kolonel Bruges, wien opgedragen werd met deze vijf compagnieën en een vaan ruiters het fort Breedene te bezetten en de streek, waardoor de weg van Oudenburg naar Ostende loopt veilig te houden. Vooral was het van belang Oudenburg behoorlijk te bezetten, vermits elke vijand die mocht opdagen, zoo hij dit punt niet overweldigd had, alleen langs een grooten omweg het zuidwaarts trekkende leger zou kunnen volgen. Zoo werd de kolonel Piron gelast met zijn regiment en 2 vanen ruiters te Oudenburg te blijven post houden, en alle dagen verkenningen te doen naar de zijde van Brugge. De schans te Oudenburg werd met twee gegoten stukken scheepsgeschut gewapend, die de Spanjaarden in een der naburige redouten hadden achtergelaten, en voorts van kruit en lood voorzien en van levensmiddelen voor 8 dagen. Onder het kommandement van Piron werd ook het fort te Snaaskerke begrepen en een paar vendelen aangewezen om het te bezetten en dien pas te bewaren. Na deze voorzorgen genomen te hebben kon de veldheer den marsch naar Nieuwpoort voortzetten en, naar de gewone werking der oorlogskrachten van dien tijd, den rug van zijn leger genoegzaam beveiligd achten. 1)

Twee dagen werden er doorgebracht met het leger voor vier dagen van het noodige te voorzien. De opperbevelhebber begaf zich den 28sten naar Ostende om de uitdeeling te bespoedigen. Hij had gewenscht den 29sten den marsch voort te zetten: eerst in den avond van dien dag

1) Deze bewering wordt gewettigd door de getuigenis van Vere *Comment.* p. 83 „The Count Maurice leaving the fort of Oldenburgh and the others well guarded (as was behoovefull because without forcing them the enemy could not come to us but by fetching a great compass).” Vere, die de marschrichting naar Nieuwpoort zooals die bepaald was, had goedgekeurd, ofschoon hij, naar hij zegt, berekend had dat men zeer spoedig een vijandelijke hoofdmacht in den rug zou hebben, noemt evenwel de positie, zooals die bezet is geworden, *Well guarded.*

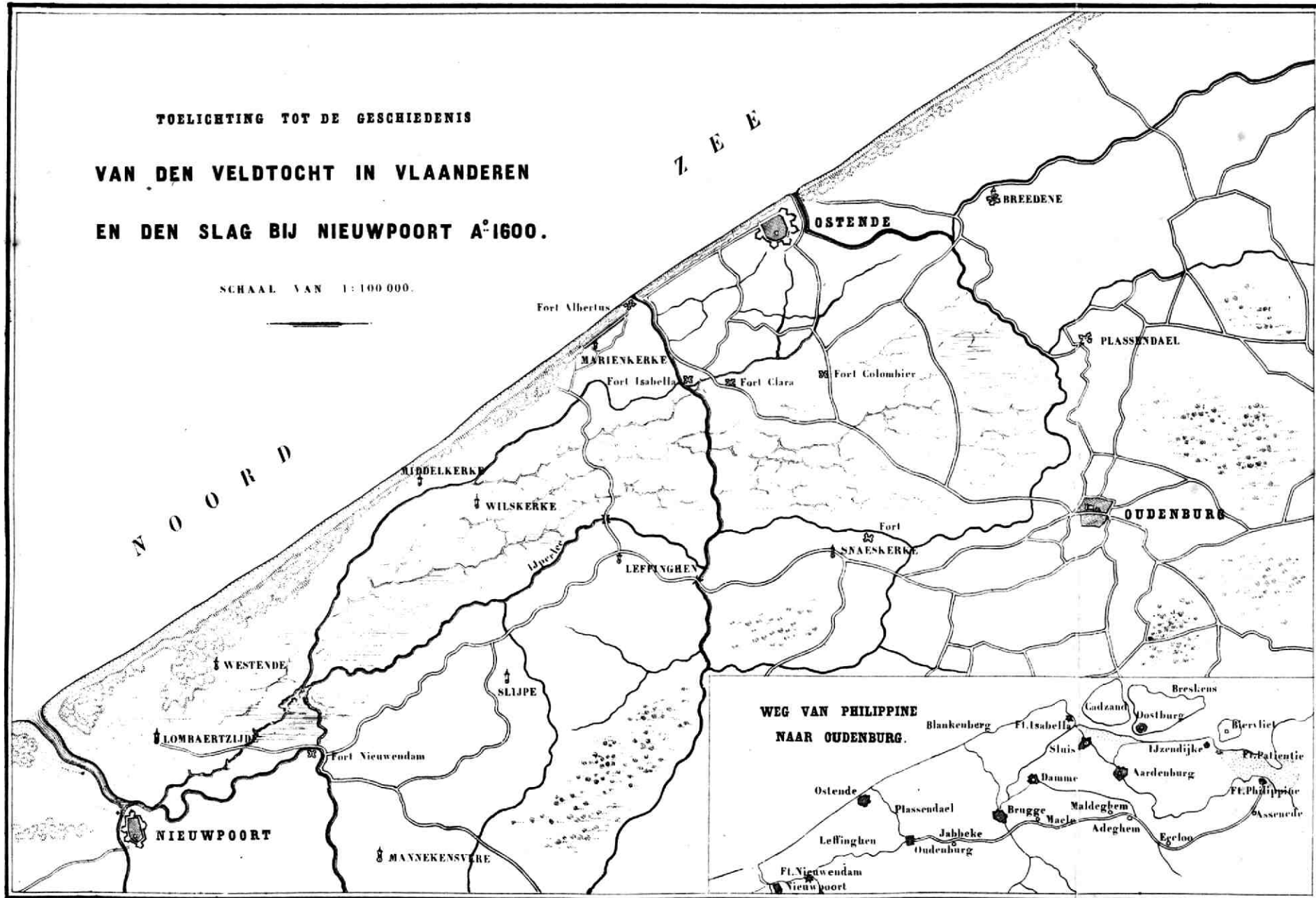
kon hij het marschbevel voor den volgenden morgen geven. Intusschen werd de weg van Oudenburg naar Leffinghen voor het doortrekken van het leger gemakkelijker gemaakt, en vele bruggen over slooten en een paar riviertjes hersteld, versterkt of nieuw gelegd, waartoe een aantal timmerlieden werd vooruitgezonden. In den avond van dien dag kwam de tijding, dat Graaf Solms in den namiddag het fort Albertus bezet had: de Spaansche bezetting, 140 man sterk, had het overgegeven, onder beding van vrijen aftocht met de belofte van in de eerstvolgende zes maanden in Vlaanderen niet te dienen. Graaf Solms kreeg nu in last met zijne divisie door te trekken tot Nieuwpoort.

Het was Vrijdag, den 30sten Juni, toen het leger den tocht van Oudenburg naar Nieuwpoort aanvaardde. Het voornemen was eerst, op het fort Nieuwendam aan te trekken. Het werd echter niet gerdend geoordeeld zich lang op te houden met het bemachtigen van dit fort, 't welk door voorwerken gedekt en waarvan de sterkte niet bekend was: men kon, met ter zijde om te trekken in de richting van Mannekenvere, uit het oosten voor Nieuwpoort komen: daartoe had men alleen een brug te slaan over de Yperlee. Zoo kon men in verbinding met de divisie Solms, die zich dien dag kwam legeren bij het dorp Westende, de stad insluiten. De gidsen hadden verzekerd, dat, hoe doorsneden met slooten het terrein ook was, alleen over de Yperlee een brug zou behoeven gelegd te worden. Het leger voerde wel is waar geen brugschepen of pontons mede, en voor een eenigzins breed water waren de overgangsmiddelen niet toereikend: maar men kon daar schuiten of ander brugmaterieel vinden, en ook verwachten, dat op het naderen van een zoo groote macht, de vijand het fort zou ontruimen. Maar toen de voorhoede, door Leffinghen getrokken, ter zijde van het dorp Slijpe gekomen was, werd de bodem van die geheele streek zoo week en drassig bevonden, dat kanonnen en voertuigen in den grond zakten. 1) Toen werd het besluit genomen terug te keeren naar Leffinghen en van daar den weg te volgen die van de brug over de Yperlee naar de duinen voerde. Deze weg liep door een veld met groen bewassen en doorsneden met wateren die voor het geschut en de voertuigen gedempt werden. Hierdoor werd de marsch vertraagd, en het was eerst tegen middernacht eer het leger Marienkerke bereikte, waar het zich voor weinige uren nedersloeg. Het fort Albertus, op een kanonschot vandaar gelegen, was nu bezet door een compagnie uit het garnizoen van Ostende.

1) "The Count Maurice finding the country week and moorish, and not able to bear the weight of our carriages and artillery, returned." *Comment. of Vere* pag. 83. Een andere reden tot den terugmarsch geeft Vere niet, en deze was ook voldoende.

TOELICHTING TOT DE GESCHIEDENIS
 VAN DEN VELDTOCHT IN VLAANDEREN
 EN DEN SLAG BIJ NIEUWPOORT A°1600.

SCHAAL VAN 1:100 000.

Wie toen had voorgesteld, de brug over de Yperlee bij Leffinghen te vernielen, de waterloopen die men had moeten dempen weder open te maken, de dijken die men begaanbaar gevonden had te slechten, kortom, den weg weder onbruikbaar te maken, waarover de troepen te Oudenburg achtergelaten zich weder bij het leger zouden kunnen aansluiten — hij zou voor een bloodaard zijn uitgemaakt: de afgelegde marsch was geen vluchten geweest voor een vervolgenden vijand; niemand wist dat er een vijand in de nabijheid was. 1)

Den volgenden dag, het was Zaterdag den 1sten Juli, scheen het tot een belegering van Nieuwpoort te zullen komen. Het leger, van Marienkerke opgebroken, kwam langs het strand vroegtijdig aan de haven; de divisie Solms die bij Westende overnacht had, en de divisie Vere met 4 regimenten ruitery trokken bij laag water de haven door, en sloegen zich neder op de lage duinen of klingen ten westen van de stad. De divisie Ernst, later aangekomen, legerde zich in het noord-oosten, als om de stad van die zijde in te sluiten, en op de verschijning dezer troepen verlieten de Spanjaarden het fort Nieuwendam dat terstond door 250 man van het Zeeuwsche regiment van Graaf Ernst bezet werd. Van de Spaansche bezetting van Nieuwpoort vertoonde zich alleen een piket, om onder bedekking van eenige ruitery de naast bij de stad gelegen huizen af te branden: de vijand borg zich toen weder binnen de stad. Een menigte schepen met benoodigdheden voor een belegering, uit Ostende afgevaaren, liep den mond van de haven binnen. De soldaten liet men in 't wilde loopen om in den omtrek op buit te gaan, totdat de loopgraven zouden kunnen geopend worden. 2) Niemand wist, dat er een geheel andere strijd ophanden was.

De Aartshertog Albertus had niet zoodra van den inval in Vlaanderen tijding gekregen of in allerijl had hij een leger bijeengetrokken. Diegene zijner troepen, die alle banden van gehoorzaamheid hadden afgeworpen,

1) Duyck noemt het „een faute die groot ende onverantwoordelijk was,” dat men den weg „ongebroocken” had laten liggen en hij noemt (bl. 661) Zijne Excellentie” als die den misslag begaan heeft. Op dit oordeel van Duyck is toepasselijk het aangemerkte in de aant. bl. 248. Maar indien het waar is dat Maurits, gelijk Hooft in een zijner brieven getuigt, „den slag door Duyck zoo bescheidenlijk beschreeven” heeft geoordeeld, dan moet de Prins een andere beschrijving dan het *Journal* te lezen gehad hebben. Dat er door Duyck een ander verhaal van den slag eigenhandig geschreven is, nog aanwezig, kan men zien in de aant. van L. Mulder bl. 668.

2) Toen Francis Vere, na het eindigen van zijn militaire loopbaan, zijne memorien schreef, waren de dagen waarop alles was voorgevallen hem reeds uit het geheugen gegaan. Men vindt in zijne verhalen het jaar opgegeven: „In the year of our Lord one thousand six hundred,” maar verder maand noch dag. Vandaar zijne dwaling wanneer hij schrijft, toen het leger voor Nieuwpoort was aangekomen „we spent two or three days in quartering and in trenching our selves in places of best advantage for our own safety and the besieging of the town.” Het leger kwam 1 Juli voor Nieuwpoort, en daags daarna viel de slag voor.

en in vollen opstand onder hun eigen opperhoofd, dien zij Electo noemden, te Diest zich hadden neergeslagen, werden door de mannelijke welsprekendheid van de Aartshertogin Isabella, tot hunnen plicht gebracht: te Antwerpen de Schelde overgetrokken en gevolgd door Don Luijs de Velasco, die met het krijgsvolk in het Overkwartier van Gelder onder zijne bevelen in één dagmarsch van Maastricht naar Antwerpen was aangerukt, waren allen den 29sten Juni, toen het Staatsche leger nog te Oudenburg was, op de monsterplaats bij Gend aangekomen. Daar zagen de Aartshertogen Albertus en Isabella, die met een grooten stoet van gevolg en krijgsbevelhebbers te Gend gekomen hun voornemen openlijk verkondigden, 10,000 man voetvolk en 1500 ruiters voor zich voorbijtrekken op marsch naar Brugge, en op dienzelfden Zaterdag, toen Maurits met het Staatsche leger langs het strand van Marienkerke naar Nieuwpoort trok, kwam de Aartshertog met het Spaansche van Brugge over Jabbeke voor Oudenburg.

De weg was dien dag voor den Kolonel Piron onverkend gebleven: 't zij uit verzuim van plicht bij den Kolonel, of uit gebrek aan tucht bij zijne troepen, was de helft der bezetting van Oudenburg uit maraudeeren gegaan in de richting van Dyxmuide, en toen het Spaansche leger zich eensklaps vertoonde en een zestal veldstukken in batterij bracht, en de plaats opeischte, sloot Piron, geen moed hebbende met minder dan de helft van zijn garnizoen de schans met een ondiepe gracht althans eenige uren te verdedigen, een capitulatie, waarin ook de overgaaf van het fort te Snaeskerke begrepen was. De troepen zouden aftrekken met wapenen en bagagie en gedooft lonten. Tegen het gesloten verdrag werden eenige soldaten en ruiters, ook de twee kapiteins van de bezetting van Snaeskerke, vermoord, en de schrik deelde zich mede aan de troepen te Plassendaal en te Breedene.

Dat Maurits, die zich dezen dag nog voorbereidde tot de belegering van Nieuwpoort, van dit alles niets geweten heeft, en dat al de verspieders door hem uitgezonden, ontdekt en gevat waren, getuigt zeker van de waakzaamheid zijner tegenstanders, maar is geen bewijs van eenig verzuim der middelen van kondschap, waarover hij te beschikken had. Twee eeuwen meer ondervinding en vooruitgegane wetenschap hebben de organisatie der legerkrachten verrijkt met een nieuw bestanddeel, den Generalen Staf met een geregelden estafettendienst weder later door de leger-telegraafdienst versneld. Het legerhoofd van den nieuwen tijd vindt zich omringd door een stoet bekwame officieren van zijn persoonlijken staf en door groepen van legerstaven, uit officieren bestaande, wetenschappelijk en praktisch opgeleid tot het opnemen van

terreinen en het doen van verkenningen, die weten wat op marschen met voertuigen hinderlijk kan zijn, wat er tot verbeteren van wegen en het leggen van bruggen noodig is, en die middelen weten te vinden om den veldheer kennis te doen dragen van de strijdkrachten, de voornemens en de bewegingen van den vijand. Voor Maurits was de geheele Stafdienst samengevat in de taak van den Wachtmeester-Generaal wien de veiligheidsdienst van het leger op marsch en in de kampen was opgedragen, en van den Kwartiermeester-Generaal, die naar zijne bevelen bij elke dislocatie van het leger aan elke afdeeling de marsch-orde en de kwartieren had aan te wijzen. Wat er buiten het bereik zijner verkenningmiddelen omging, moest hij vernemen door Hunne HoogMogenden, onder wier oog hij het leger aanvoerde. Het was bij de Staten-Generaal of den Raad van State in den Haag dat van Hohenlo, die te Nijmegen het oog hield op den vijand in het land van Gelder, de berichten inkwamen van hetgeen hij van troepenbewegingen in 's vijands land vernam, en zoo die naar het leger te velde werden opgezonden dan moet het geweest zijn aan de Gevolmachtigden der Staten: maar dezen »heur vastelick geimagineerd hebbende — gelijk Duijck schrijft — dat den viant geen volck en soude connen bijeenrijgen om heur te resisteren” konden niet geneigd zijn tijdingen mede te deelen, waaraan zij zelve geen geloof hechtten. Zoo onverzettelijk was hunne overtuiging, dat toen de Aartshertog reeds in aantocht was van Brugge, de Staten te Ostende nog brieven schreven aan de Magistraten van Gend en Brugge, waarin hunne vroegere sommatie, zonder uitwerking gebleven, herhaald werd tot „furnissement van penningen ende anders.” Ja, toen zij denzelfden dag het bericht kregen van de verschijning des vijands voor Oudenburg, van de capitulatie van Piron, van het verlopen der Staatsche troepen uit de schansen, vonden zij die tijding nog niet van genoegzaam gewicht om er Maurits kennis van te geven. Eerst toen in den voornacht van Zaterdag op Zondag de Ritmeester Wagemans, die uit Oudenburg ontkomen was, te Ostende bericht bracht van de vijandelijke macht die hij met eigen oogen gezien had, ontwaakten zij uit den droom en zonden dien Ritmeester naar hun legerhoofd voor Nieuwpoort.

Daár had reeds in den avond een soldaat uit Oudenburg ontvlucht een eerste tijding gebracht der verschijning van den vijand. Het verhaal bepaalde zich tot het bericht, dat de vijand zich voor Oudenburg vertoond had en de vluchteling, sedert hij de plaats verlaten had, een sterk kanonvuur had gehoord. Van de Hoofd-Officieren, door den Prins geraadpleegd, waren de meesten van oordeel dat het een »bravade” was

van Rivas. 1) Maar Francis Vere beweerde dat, gelijk hij reeds vroeger berekend had dat gebeuren zou, het de hoofdmacht van het Spaansche leger moest zijn, en dat men onverwijld noordwaarts moest terugkeeren, voordat Oudenburg en de overige forten weder in 's vijands handen vielen. 2) Maurits geloofde ook wel dat hij aan een geheel leger het hoofd zou hebben te bieden; maar hij zag wat verder, en begreep terstond dat tusschen Nieuwpoort en Ostende de kampplaats zou moeten zijn. Zonder nadere tijdingen in te wachten zond hij dus een brief af met *cito, cito, cito*, in het opschrift 't welk aldus luidde: »den Edelen Gestrengen ende Mogenden Heeren Staten Grl der Vereenigde Nederlanden, onzen besonderen goeden vrienden, tegenwoordich tot Ostende.»

Deze brief, geteekend »Maurice de Nassau, Int leger voor Nyeuwpoort den 1 Julij 1600 tsnachts'' behelst zonder aanvoering van redenen, een bloote aanschrijving aldus:

»Wy zouden goet vinden dat den Colonnell Piron ende den Lieutenant Colonnell Bruges met de compagnien die zij by zich hebben, alhier naer dit leger gesonden wierden omme tselve leger zoo veel mogel. te verstercken. Versoecken UE daeromme vrindeleyck deselve in diligentie herwaerts te doen marcheren, ende ordre te stellen dat de brugge tot Leffingen affgebrandt ende de dammen die wy van Leffingen deur tvelt naer den duijn hebben doen maecken, om met tgeschut te passeren, uytgeworpen ende gebroken worden, opdat den vyant belet worde, daerover naer den duyn te passeren. Ende verwachtende hierop UE antwoorde, willen wy deselve hiermede, Edele, gestrengende en mogende Heeren, besondere goede vrienden, Gode bevelen!'' 3)

1) Brief van Lodewijk Gunther in de *Arch.* 2me Serie T. II p. 25.

2) Op dit advies van Vere is toepasselijk wat Graaf Willem Lodewijk ruim een jaar later aan Maurits schreef (*Arch.* 2me Serie T. II p. 110), dat hij zich niet verwonderde, van Francis Vere (toen Gouverneur van Ostende) voorstellen te vernemen, waarvan deze de onuitvoerlijkheid zou inzien, indien zijn oog genoeg geopend was om helder te oordeelen; er bijvoegende, dat Francis Vere een goed kolonel van veel oudenverinding was, maar nog wat ter school moest gaan, zoo hij den Generaal wilde uithangen (*quand il veult faire le Général*). Vere nam het kwalijk, dat zijn raad niet gevolgd werd. Hij schreef in zijn relaas: „Notwithstanding that my reasons seemed well grounded, the count Maurice was, as he is naturally slow in resolving, so as for that time no other thing was done." Maar wat de Prins verder gedaan of besloten had, wist Vere niet: hij was naar bed gegaan (*Comment* p. 85). Dricmaal werd hij uit den slaap gewekt, om alarmtijdingen aan te hooren; maar het blijkt niet dat hij verder in den nacht bij den Opperbevelhebber geroepen is.

3) Het aanwezig van den hier in den tekst opgenomen brief (zich bevindende onder de ingekomen brieven der Algemeene Staten, in het Rijks Archief in de zoogenaamde *Lias loopende Julij* 1600) is het eerst bekend gemaakt door den verdienstelijken uitgever van het *Journal* van Duijck, L. Mulder D. II bl. 662, die daarbij opgemerkt heeft dat het briefje eerst den 10den Juli is terecht gekomen, blijkens de aantekening *Recept. den X Julij 1600''* naast de woorden „cito, cito, cito'' geplaatst.

Toen dit schrijven werd afgezonden, wist de Prins alleen wat de gevluchte soldaat uit Oudenburg hem verhaald had. Maar weldra deden behalve de Ritmoester Wagemans, twee andere Jobsboden de waarheid van den toestand kennen.

Te middernacht kwam een ordonnans-soldaat van Piron, de door dien kolonel met den Aartshertog gesloten capitulatie van Oudenburg en Snaeskerke, door beiden onderteevend, den veldheer ter hand stellen, daarbij verhalende dat hij het geschut en de voorhoede van den vijand reeds in marsch gezien had op den weg naar Leffinghen. 1) Ongeveer tenzelfden tijd deed Graaf Ernst Casimir, wiens divisie aan de noordoostzijde van de haven, gescheiden van het overige leger, overnachtte, zich in een jacht naar den Opperbevelhebber overzetten en gaf verslag van hetgeen manschappen uit Snaeskerke gevlucht verhaald hadden: de vijand had het fort Snaeskerke en Oudenburg bemachtigd, twee vendelen, tegen de capitulatie aan, »gemassacreerd" en was in aantocht langs denzelfden weg dien het Staatse leger van Oudenburg naar Nieuwpoort genomen had. 2) Ook bij deze schrikmare behield Maurits de helderheid van zijn oordeel onbeneveld. De kampplaats waar hij den vijand ontmoeten wilde, stond voor zijne verbeelding. Graaf Ernst stak de haven weder over met den last om onverwijd met het Schotsche regiment, het Zeeuwsche regiment van Van der Noot, nog 7 andere vendelen, 4 vanen en 2 halve kanons den vijand te gemoet te snellen en hem den pas naar het strand te betwisten; de Luitenant-Generaal van het leger, Graaf Lodewijk Gunther kreeg bevel terstond te paard te stijgen om de ronde door het kamp te doen en te zorgen dat de troepen en de afgedwaalde maraudeurs, als het dag werd, in vollen getale marschvaardig waren; en aan de schepen die de haven vervulden werd last gegeven bij het aanbreken van den dag, ruimte te maken voordat de eb inviel, opdat dan het leger naar de noordzij zou kunnen overtrekken; zoo vond den Veldheer van het Staatse leger het vroegaanbrekende morgenrood van den 2den Juli -- het was een zondag -- in de volle voorbereiding van een allesbehalve rustigen sabbath.

Maar de Aartshertog ging ook vroeg op marsch, denkende den weg te volgen dien het Staatse leger vruchteloos beproefd had in de richting van het fort Nieuwendam. Hij behoefde geen zwaarigheid te maken recht op het fort aan te trekken, waar hij met open armen zou ontvangen worden. Maar ook hem gelukte het niet, de moerassige gronden en wateren door te komen, waarvoor Maurits teruggekeerd was. Het

1) Brief van Lodewijk Gunther *Arch.* 2me série T. II p. 26.

2) Brief van Ernst Casimir *Arch.* *ibid* p. 36—37.

Spaansche leger zou anders aan de oostzijde van Nieuwpoort zijn uitgekomen, en de strijd die er zou gevolgd zijn, had dan het eigenaardige verkregen van een betwiste poging om een ter belegering omsingelde stad te ontzetten. Ook de Aartshertog veranderde de richting van zijn marsch. Na reeds zijne voorhoede op dien weg te hebben vooruitgezonden, vernam hij, aan het hoofd zijner bataille 1) te Leffinghen gekomen, dat de weg die het Staatsche leger aan het strand had gebracht nog gobaand lag, en toen besloot hij het op den voet te volgen. Zoo is de streek ten noorden van de haven van Nieuwpoort, die van de stad tot aan de zee een lengte heeft van bijna een half uur gaans — een terrein van strand en met helm begroeide duinen gelijkvormig aan dat van Scheveningen in den toestand als beiden destijds waren — de kampplaats geworden van twee legers slagvaardig tegen over elkander geschaard.

De weg waarover nu het Spaansche leger naar het zeestrand trok, liep uit bij Marienkerke, alwaar over een beek een brug lag, welke Graaf Ernst wist dat voor den marsch van het Staatsche leger gediend had. 2) Hier den vijand het uitkomen zoo lang mogelijk te beletten was het doel zijner zending. Daartoe had hij ongeveer 3000 man onder zijne bevelen. De afmarsch werd vertraagd door het verzamelen van het noodige voor 2 stukken geschut die hij zou medevoeren, proviand en middelen om, mocht het noodig zijn, zich te kunnen retrancheeren. De marsch langs het strand werd vervolgens belemmerd door het vloedwater, en toen Graaf Ernst tot op een half uur afstand van Marienkerke was voortgerukt, ontdekte hij, op een duin geklommen, dat de Spanjaarden reeds naar de brug trokken. Op dit gezicht zond hij, het zal nu 8 uur geweest zijn, de vier vanen ruiters van het Regiment van den Heer van Risoir in vollen ren daarheen, om, zoo het mogelijk ware, de bedoelde brug te vernielen: hij zelf rukte met zijne regimenten in den loopas voorwaarts en zond een renbode naar Ostende tot den Kolonel Piron om hem te hulp te komen. Het was te laat. De ruiters van Risoir ziende dat de voorste troepen van het Spaansche leger zich reeds

1) Een leger, zoowel op marsch als in slagorde geschaard, werd verdeeld in de *avant-garde*, de *bataille* en de *arrière-garde*.

2) Van die brug wordt in andere berichten geen melding gemaakt. Maurits in zijn brief, boven bl. medegedeeld, spreekt er ook niet van, omdat die begrepen was onder de dammen, voor het passeeren van 't geschut gelegd, die hij wenschte „uytgeworpen ende gebroken” te hebben. Over dat riviertje zal een brug zijn geslagen geweest, omdat de stroom het leggen van een dam niet toeliet. In de geschiedverhalen is deze brug verward met de vaste brug over de Yperlee bij Leffinghen aan de andere zijde van het met water doorsneden veld. Daardoor leest men van de nederlaag van Graaf Ernst als hebbende plaats gehad bij de brug van Leffinghen.

uit het veld naar de duinen ontwikkelden, hielden halt bij de kerk van het dorp, en een omtrekkende beweging van vijandelijke ruitery bespeurende, togen zij op de vlucht naar de zijde van Ostende.

Hier hadden de Staten, op het vernemen van den aantocht van Graaf Ernst, met moeite verkregen, dat hem eenige der troepen van Piron, ontmoedigd door het gebeurde te Oudenburg, tegemoet trokken: deze werden door de vlucht der ruiters medegesleept. Het gezicht dier vluchtenden deelde hun schrik mede aan de bezetting van het fort Albertus, waaruit nu geenerlei poging werd gedaan om den vijand een oogenblik ontzag in te boezemen. Ook het voetvolk dat intusschen naderde, bleef niet vrij van den schrik door het wegvluchten der ruiters verspreid. Graaf Ernst ziende, dat de vijand met zijne hoofdmacht, om aan de duinen te komen, nog een smallen weg moest doortrekken, hoopte hem daar tot staan te brengen. Tusschen de duinen en het dorp Marienkerke liep een dijk tot aan het fort Albertus. Achter dezen dijk schaart hij zijne vendelen in slagorde en doet hij zijne twee halve kanons tot viermalen vuur geven in de aankomende bataljons van den vijand, die daardoor de eenige manschappen verloor waarop hem deze geheele ontmoeting te staan kwam. 't Was vruchteloos: toen de dijk door de Spanjaarden werd overgeklommen, koos het Zeeuwsche regiment van Van der Noot het pad der gevluchte ruiters van Risoir, en verloor onder de handen zijner vervolgers 150 man en 3 kapiteins. Erger lot trof het regiment Schotten, 't welk een goed heenkomen zocht door de duinen naar het strand, maar door de Spaansche cavalerie achterhaald, genoegzaam geheel vernield werd — 600 soldaten en al zijne Officieren uitgezonderd den Kolonel Edmond, deels verslagen, deels verdronken in de zee. 1) Graaf Ernst redde met moeite het leven in het fort Albertus.

In het verhaal door Graaf Ernst zelven geschreven van zijne ontmoeting met den vijand beroemt hij zich, het Spaansche leger vijf uren te hebben opgehouden: 2) hij zou aldus, in weerwil van zijne nederlaag, het lot der beide legers op dien dag beslist hebben. Deze overdrijving moet beoordeeld worden als een verweermiddel tegen degenen die de meening verspreidden, dat hij door gebrek aan beleid de hem toevertrouwde krijgsmacht nutteloos voor Maurits had doen verloren gaan: hij had — dus werd gezegd — toen hij de onmogelijkheid inzag van

1) Over de vraag of de troeper van Graaf Ernst gevochten hebben of zonder strijd gevlucht zijn, zie men de aantekening van L. Mulder op Duijck's *Journal* bl. 668.

2) Er zijn twee verhalen van hem, in twee brieven aan zijn broeder Willem Lodewijk, bekend geworden door de uitgave van de *Archives de la M. d'Or* 2me série T. II, een 2 dagen na den slag (ald. p. 17) en een van 20 Juli (p. 35).

het geheele Spaansche leger den doortocht te beletten, post moeten vatten bij het fort Albertus, met den rug naar Ostende gekeerd, en dáár naar den Opperbevelhebber om nadere bevelen moeten zenden. Er is in de bewering van Graaf Ernst een grond van waarheid. Zijn postvatten te Marienkerke heeft het uitkomen van het Spaansche leger uit de lage landen naar de duinen en het strand werkelijk vertraagd, en er is op zijne nederlaag bij het Spaansche leger een stilstand van ten minste vier uren gevolgd. Eerst schorste de Aartshertog zijn marsch, om zijne Onderbevelhebbers bij zich te vereenigen en met hen de vraag te overwegen of het nu niet raadzamer was, door het fort Albertus te bemachtigen en zich daar te plaatsen, den terugtochtsweg voor het Staatsche leger te gaan versperren. Maar de jongeren en de driftigsten, inzonderheid de vermetele kolonel van een regiment Walen Claude la Barlotte »waren van opinie, dat men de victorie moest vervolgen om een einde van de oorlogen te maken.» 1) Men hield het gedetacheerde korps van Graaf Ernst voor de voorhoede van het leger, en nu die voorhoede zich zoo lafhartig gedragen had, zou ook het leger zelve gemakkelijk te verslaan zijn. Maar Çapena en de meer bedachtzamen verklaarden zich voor het andere gevoelen. Men kan zich voorstellen dat zij de snoevers zullen hebben doen opmerken, hoe de wijze waarop het Regiment Schotten was neergesabeld, geen grond gaf om bij den vijand een leger van lafaards te onderstellen. Van het Zeeuwsche Regiment was de kolonel Van der Noot nog afgetrokken naar de zijde van Ostende; dáárheen hadden ook de troepen uit Oudenburg en de naburige schansen de wijk genomen; het fort Albertus, ofschoon het zich lijdelijk had gehouden, was nog bezet: deze vijandelijke krachten in den rug te hebben terwijl men het hoofdleger ging bevechten, kon bedenkelijke gevolgen hebben. Van dit gevoelen zullen ongetwijfeld geweest zijn de Officieren der Cavalerie. Na de bemachtiging, namelijk, van de gewichtige stelling van Oudenburg was reeds de vraag besproken, of men, het toen behaalde voordeel vervolgende, het Staatsche leger zou opzoeken en aanvallen, of wel het zoodanig gaan insluiten, dat wat niet op de schepen zou kunnen ontkomen, reddeloos verloren moest gaan. De Hoofd-Officieren van de Cavalerie hadden zich voor dit laatste gevoelen verklaard. Zij konden nu althans niet aanraden, op een terrein van gebroken land en duinen en een strand bij elken vloed door het zeewater overstroomd, de gelegenheid tot een hoofdtreffen te zoeken. Het gevolg hiervan is geweest, dat wel het gevoelen van de stoutmoedigsten de overhand heeft

1) Woorden van Duijck.

gekregen, maar Don Luijs de Velasco met 2000, volgens anderen 4000 ruiters, gescheiden van het voortrukkende leger is achtergelaten om den vijand, die van Ostende zou kunnen opdagen, in 't oog te houden: het ontbreken van deze troepen bij het hoofdtreffen is van zooveel gewicht geweest, dat daaraan van Spaansche zijde de beslissing voor een groot deel is toegeschreven. 1) Met deze beraadslaging nu waren twee uren verlopen, en toen de troepen weder in beweging waren gebracht, hielden zij zich nog twee uren bezig met uit het doorsneden terrein aan te komen, en heen en weder te trekken in de duinen om zich aan den voet van dezen naar de landzijde te verzamelen, waar zij weder eenigen tijd halt hielden. Van deze schoorvoetende tegemoettroding naar een vijand, dien de Admirant Mendoza en de meerderheid der Spaansche Kolonels en Kapiteins als een gemakkelijke prooi beschouwden, is niet wel een andere oorzaak aan te nemen, dan het oordeel van den Aartshertog dat die vijand niet zoo licht te tellen was, zijn verlangen naar een wijl tijds om te trachten met de sterkte en de beschikkingen van zijn tegenstander bekend te worden, en de vrees van niet volkomen slagvaardig te zullen zijn bij de ontmoeting. Al neemt men dus aan dat Graaf Ernst het lichaam der vijandelijke macht geen oogenblik heeft tegengehouden, zijne vertooning van tegenstand en zijne nederlaag hebben blijkbaar invloed gehad op de besluiten, die veroorzaakt hebben dat het Spaansche leger vier of vijf uren later op de kampplaats van dien dag verschenen is en men mag geloof hechten aan de verzekering, dat Maurits en de Staten erkend hebben aan die nederlaag de overwinning verschuldigd te zijn geweest. 2) Graaf Ernst heeft zich daarbij gedragen als een bevelhebber die, zich stipt houdende aan den last, hem door zijn hooger gevegen, als hij het uiterste beproefd heeft om dien te volbrengen, begrijpende een andere roeping te hebben dan de vaandrig die zich in zijn vaandel gewikkeld laat doodsteken, zich niet veroorlooft zijn leven prijs te geven om de eer te verwerven van een bewonderden dood. Hij verdient noch het verwijt van plichtverzuim, noch den roem van een Leonidas. — Dit was het bloedig voorspel van het oorlogsdrama waardoor de 2de Juli van het jaar 1600 gedenkwaardig is geworden.

Het hoofdtreffen van den slag bij Nieuwpoort heeft in den namiddag

1) Zie de belangrijke aanteekening van L. Mulder op het *Journal* van Duijck bl. 676.

2) „Messieurs les Etats — schrijft Graaf Ernst — S. Exc. et tout le monde m'en scavent bon gré, et confessent que par ma defaicté ont est esté sauvez et gagné la bataille.” Dit wordt bevestigd door een schrijven van de Gecommitteerden uit de Staten-Generaal zelve, die daags na den slag aan de Staten van Gelderland schreven: „nadat sy (de troepen van Ernst) haar vromelick gedragen ende clouckelick als soldaaten met eere hadden gevouchten, syn deselve by den vyant ontdaen.” De brief is meegedeeld door G. van Hasselt in zijn *Geldersch Maandwerk* voor 1807.

plaats gehad tusschen half vier en zeven uur. Van hetgeen er in de uren die voorafgegaan zijn is voorgevallen, kan men een duidelijker voorstelling verkrijgen, sedert berichten van tijdgenooten en ooggetuigen, in verzamelingen van handschriften en zeldzame drukwerken lang verholten gebleven, de verhalen van onze oude geschiedschrijvers zijn komen aanvullen en verbeteren. Men kan zich nu ook beter een denkbeeld vormen van hetgeen er in den geest en het gemoed van Maurits zal hebben omgegaan, bij het besef der onvermijdelijkheid eener worsteling, waarin de hoofdlegermacht van den pas geboren Staat zou moeten overwinnen of vergaan, en bij de verontrustende bewustheid, met ieder uur toenemende, van het hachelijke der oorlogskans, die hij wagen moest. Elke maatregel dien hij nam kon beslissend zijn. Zijn eerste zorg was het gros van het leger naar de noordzij der haven over te brengen, spoedig genoeg om het, vóór een ontmoeting met den vijand — iedere wapensoort naar den aard van het terrein — in orde van slagvaardigheid te kunnen scharen. Het water in de haven stond bij vloedgetij 12 voet diep, en eerst 's morgens tusschen acht en negen uur zou de eb het genoegzaam doen afloopen, om het ook voor voetgangers waadbare plaatsen te doen vinden. De transportschepen in de haven, die een ordelijken doortocht van troepen zouden belemmerd hebben en, met legerbenooidigheden beladen, aan het bereik van den vijand moesten onttrokken worden, begoanen, overeenkomstig de hun in den nacht gegeven bevelen, met het kriecken van den dag naar zee te zeilen. Daarvan bleven echter 25, hetzij opzettelijk of omdat zij niet vroeg genoeg konden uitkomen, op het drooge liggen. Terwijl de troepen marschvaardig op den afloop van het water stonden te wachten, werd er met spoed gewerkt aan een brug van jachten en andere vaartuigen over het smalste van de haven, waar aan de zuidzijde twee vuurtorens of vuurboeten stonden, bestemd om bij nacht aan de uit zee komende schepen het vaarwater naar de stad te wijzen. 1) Bij de kleinste dezer vuurtorens, het dichtst aan de stad, werd de brug geslagen. De andere, meer naar de zeezijde, hooger uitstekende boven een schans gebouwd op den hoek

1) In Vere's *Comment.* wordt deze brug genoemd „a stone bridge.” Het is moeilijker te gelooven dat Vere dus geschreven, dan dat zijn uitgever verkeerd gelezen heeft. Achter het werk van Vere heeft Dillingham gevoegd een Latijnsch verhaal *Proslivum Nuportanum*, omdat het geschreven was „by an elegant and learned pen, having translated Francis Vere without acknowledgement of him for the Authour.” Deze vertaler Is. Dorislaus IC. heeft beter gelezen, of begrepen dat hier van een steenen brug geen rede kon zijn; hij schrijft: *pontem contextu navium classiarum inceperant sternendo fluvio qua is coit arctior.* Misschien was met deze brug reeds den vorigen dag een begin gemaakt, en was die bestemd, gelijk Vere schrijft, „for carriages and troops to passe to and fro at all times, if occasion required.”

van aansluiting van twee dijken, en door de Spaansche bezetting bij het aankomen van het Staatsche leger verlaten, was een uitmuntend observatorium om den omtrek te verkennen. 1) Men stelle zich Maurits voor, van hier de bewegingen zijner troepen aan beide zijden van de haven overziende, en het terrein aan de noordzijde, en de gebeurlijkheden van den dag voor zijne verbeelding latende gaan.

Nieuwe reden tot bezorgdheid gaf hem de tijding, dat een vijandelijke macht op het fort Nieuwendam aantrok. Daar zou een omtrekking van zijn rechterflank, terwijl hij ook reeds den vijand in Nieuwpoort aan zijne zijde had, bedenkelijke gevolgen kunnen hebben. Hij zond dus den aanvoerder zijner achterhoede, Olivier van den Tempel, daarheen, om de bezetting moed in te spreken: de tijding werd toen bevonden valsch te zijn geweest. Maar de schuitenbrug aan de kleine vuurboet kon niet spoedig genoeg gereed zijn voor den overgang van het gros van het leger: zij werd voltooid om voor de achterhoede te dienen, die, als de beurt van op te rukken aan haar zou gekomen zijn, het water reeds weder wassende zou vinden. De voorzorg is gebleken goed berekend te zijn geweest: de achterhoede is werkelijk over de brug op de kampplaats gekomen.

Het was omstreeks acht uur toen Graaf Lodewijk Gunther, aan het hoofd van 8 vanen karabiniers, de haven doortrok, half zwemmend, half wadend, gevolgd door de wagentrein. 2) Francis Vere, met de voorhoede die hij dien dag aanvoerde, uithoofde der onderstelde nabijheid van den vijand, verbood den soldaten hunne kleederen uit te trekken, gelijk zij, om die droog te houden, den vorigen dag gedaan hadden. Toen de voorwacht van karabiniers een kanonschot ver het strand was opgereden, vertoonde zich in 't verschiet een gewemel van troepen: nog niets vernomen zijnde van Graaf Ernst en zijn troep, meende men dezen vóór zich te zien. Doch nauwelijks was door den bevelhebber de order tot verkenning gegeven, toen twee ruiters uit Ostende in galop aangesneld de tijding brachten, dat hetgeen men zag in de verte het Spaansche leger in aantocht was. Graaf Lodewijk Gunther op dit bericht schaarde zijne ruitery in twee hoopen of eskadrons, elk op 5 gelede-

1) De 2 vuurbakens zijn aangewezen op het kaartje bij dit werk gevoegd. Waar de schans met de vuurtoren gelegen was, staat op de Topografische kaart van België *ancien phare* en op de kaart van Ferraris (van 1777) Ft Viervoet, bij verbastering van het oude vierboet; vierboet is vuurboet. Op uitvoerige kaarten onzer zeegaten, ook nog van de 19de eeuw vindt men vuurboet voor kustlicht, en het woord leeft nog voort in de spraak van de Noord-Hollandsche strandbewoners. Het onderzoek naar afleiding en beteekenis van boet in deze samenstelling wordt aan taalvorschers overgelaten. Kilian schrijft vierboet, Balthasar op zijn prentkaart vierbuete.

2) Karabiniers heetten destijds harkebusiers te paard, de wagentrein de carroye.

ren 1) en zond intusschen om nadere bevelen naar den Prins met het bericht, dat zijn voortroep reeds met die van den vijand aan 't schermutselen was. Het antwoord luidde, dat de cavalerie voor 't oogenblik geen grooter dienst kon doen, dan den vijand op te houden, tot dat het leger door de haven zou zijn. Fier draafde nu de Staatsche ruitery in slagorde het strand op, en toen zij 300 passen had vooruitgereden en de vijandelijke voorhoede reeds tot een kanonschot genaderd was, deed de Aartshertog zijn leger halt maken, uit de houding der aanrijdende ruitery begrijpende, dat hij zich vruchteloos haastte om de noordzijde der haven van Nieuwpoort te bereiken, voor dat zijn vijand daar post gevat zou hebben. Een verkenningstroep, nu door hem vooruitgezonden, liet, in handen van de voorwacht van Lodewijk Gunther, waarmede zij spoedig in schermutseling geraakte, een Italiaanschen kapitein en een soldaat, naar 't schijnt opzettelijk om bij het Nederlandsche leger de nederlaag van Graaf Ernst bekend te maken: de kapitein verhaalde, dat na het voordeel in den morgen behaald — de vernietiging van het geheele korps der voorhoede, de verovering van 18 vaandels en 2 kanonnen — de Aartshertog vast besloten had, dien dag slag te leveren. Op dit oogenblik kwam Francis Vere aanrijden om de aanmerking te maken, dat de ruitery te ver vooruit was, en dichter bij zijne divisie, die bezig was de haven te doorwaden, terug behoorde te trekken. Lodewijk Gunther daarentegen beweerde, nu hij in 't gezicht van den vijand stond, terug te wijken zijne ruiters ontmoedigen en verwarring veroorzaken zou: het voetvolk moest liever spoedig maken om zich bij hem aan te sluiten; en zoo bleef hij, na reeds meer dan een uur den vijand in 't gezicht gehad te hebben, nog een uur stand houden, toen Maurits in persoon aankwam. Deze, ziende hoe de twee krijgsgevangenen zich moeite gaven om al wie zij bereiken konden door woorden en gebaren te verstaan te geven, wat er met Graaf Ernst gebeurd was, deed hun de monden stoppen en hen naar de schepen voeren, om het leger te bewaren voor den indruk dien deze tijding kon te weeg brengen.

Intusschen hield Francis Vere zich bezig met 43 vendelen voetvolk onder zijne bevelen, waarvan 2 regimenten Engelschen waren, deels met pikken, deels met vuurgeweer gewapend, een regiment Friezen, onder den Luitenant-Kolonel Taco Hettinga, en de garde van den Prins

1) Men heeft later de formatie der cavalerie op twee gelederen algemeen aangenomen, en houdt het er voor, dat de druk der achterste gelederen op het voorste geheel ingebeeld is. In vroeger tijd dacht men er anders over; en dat in den slag bij Nieuwpoort, de Baxen en Van Balen door den vijand heen sloegen, werd voornamelijk daaraan toegeschreven, dat hunne ruitery op vijf, en de Spaansche slechts op drie gelederen gerangschikt stond. Zie Le Hon in het zoo aanstonds aan te halen werk.

onder Van der Aa in slagorde te scharen, voor zoo veel dit mogelijk was op de duinen van verschillende hoogte en in de dellingen van verschillende diepte. Hier was Vere met zijne taktische bekwaamheid op zijne plaats: er was veel geoeffendheid noodig om de ongelegenheden van het terrein te voorkomen, zoodat de hoogten en dellingen niet te zeer den samenhang der troepen bij het manoeuvreeren konden verstoren en de diepten haar aan onverhoedsche aanvallen blootstelden, en het vlakke veld achter de duinen den vijand niet de gelegenheid liet door een omtrekking de brug en de schepen in de haven te bereiken. Lodewijk Gunther sloot nu, op bevel van Maurits, zijne ruitery bij de linker-vleugel van Vere tegen de duinen aan, en zoo stond de eerste linie slagvaardig: de tweede of slaglinie (bataille) onder bevel van Everard Graaf van Solms was 25 vendelen sterk, Franschen, Walen en Zwitsers, en werd mede in en op de duinen geschaard in langwerpige vierkanten met genoegzame tusschenruimten dat, zoo de eerste linie wierd teruggedrongen, deze ordelijk tusschen de tusschenruimten der tweede kon terugtrekken, en de vijand alzoo op een tweede front moest stuiten, en de teruggedrevene zich aan de derde kon aansluiten: eene slagordening, waarvan Maurits zich tot het laatst van zijn leven gaarne bediend heeft, gelijk ook Frederik Hendrik daarin de inzichten zijns broeders gevolgd heeft. 1)

De vraag was nu of men in deze stelling zou afwachten dat de vijand, wiens leger nog altijd halt hield, tot den aanval oprukte, of zelf hem ten aanval tegemoet trekken. Maurits gaarne zich de meening zijner generaals ten nutte makende, maar niet gewoon zich uit te laten over de zijne, begaf zich, zoodra de eerste legerdivisie hare stelling had ingenomen, naar het front dezer troepen bij Francis Vere, en daar, te paard gezeten, omringd van zijne hoofd-officieren, bracht hij die vraag ter sprake. Allen, behalve Vere, waren van oordeel, dat men dadelijk moest aanvallen: kleinmoedigheid te toonen zou bij den Spanjaard den moed verhoogen, en men moest vooral niet wachten, dat de vijand zich ten zuiden van Ostende nestelde en toevoer en terugkeering afsneed. Vere meende, dat daarvoor geen gevaar was; het ontbrak den Aartshertog, te midden van duinen, moerassen en zeestrand aan alle behoeften voor zijn leger; de overwinning zou veel zekerder zijn zoo men den aanvaller ontving met het vertrouwen op de sterkte eener voordeelige positie. Maurits oordeelde, dat Vere hier goed gezien had,

1) Zie L. J. de Hon, *Ordres van Batalijen gepractiseert in de legers der Vereenigde Nederlanden, onder het beleid van Prins Maurits en van Prins Fr. Hendrick*. Amst. 1672 in fol. zijnde dit een tweede uitgaaf.

en bleef bij zijn voornemen in de eens door hem gekozen stelling den strijd te aanvaarden: een beslissende slag kon niet uitblijven; de Aartshertog was te ver gegaan om, indien hij niet werd aangevallen, den aanval te kunnen uitstellen. 1)

Nu het besluit genomen was den aanval af te wachten, ter plaatse waar men stond, rees bij Vere de vrees, dat het terrein, waarover een vijandelijke macht uit het open veld in het noordoosten van Nieuwpoort de slagorde zou kunnen overvleugelen, in zijn geheele breedte door zijn rechtervleugel niet sterk genoeg bezet was. Hij deed dus aan Maurits voorstellen, aldaar op de toegangen nog eenige veldwerken op te werpen. Het antwoord hield in, dat er nu geen ander retranchement te maken viel, dan van pieken en musketten; er moest slag geleverd worden en Vere had nu niets anders te doen, dan al zijn volk tot den slag te bereiden en in goede orde te houden. Zoo de Veldheer in deze beslissende oogenblikken van eenigen wrevel heeft doen blijken over de bezorgdheid van zijn Onderbevelhebber, die gewoon was met zijne raadgevingen zich op den voorgrond te dringen, wie zal het hem euvel duiden! 2)

Een eerste ontwerp van Maurits, om den Spanjaard in een strik te doen vallen, mislukte. Hij wilde namelijk de vijandelijke ruitery, die aan de spits van het leger langs het strand kwam opdraven, onder het bereik lokken van de zes stukken geschut, in batterij gebracht op het strand voor den rechtervleugel der divisie van Francis Vere; gelukte dit, dan moesten zijne lijfwacht en een afdeeling Friezen, te dien einde in de duinen geschaard, haar in de flank vallen, opdat zij aldus uit kanon en klein geweer begroet en door zijne ruitery bevochten, zich al vluchtende op haar voetvolk zou werpen en daarin een eerste ver-

1) Vere (*Comment.* p. 90 en volgg.) na de raadpleging aan het hoofd zijner divisie vermeld te hebben en zijn advies om den aanval niet te beginnen, maar zich gereed te houden en af te wachten, gelijk hij schrijft „in our strength of advantage,” laat er op volgen: „the Count Maurice pleased to like of it.” De geleerde historiograaf van de City van Londen, Clement Edmonds in zijne *Observations on the sixth and seventh books of Caesars commentaries* in hetzelfde jaar 1600 te Londen uitgegeven, kent ook aan Francis Vere de eer toe van Maurits te hebben overgemaakt om te doen wat de plicht is van een legerhoofd, die voor een veldslag tot zijne soldaten moet kunnen zeggen met Labienus: „hostem iniquo atque impedito loco tenetis” en na eene nederlaag zich moet kunnen verantwoorden met de verklaring „locum securum ad dimicandum se dedisse.” Duyck vermeldt de samenspreking der Generaals met den opperbevelhebber niet, en wat hij schrijft van verschil van gevoelen tusschen Maurits en Vere heeft betrekking tot het voorstel van Vere om „te retrancheren.”

2) Duyck heeft hier den misnoegden luim niet kunnen verbergen, waarin hij, dit gedeelte van zijn *Journal* schrijvende, tegen Maurits en de Staten gestemd was. Na vermeld te hebben, dat het voorstel van Vere was afgewezen, laat hij volgen bl. 666: „achtende (Maurits) dat hy desen dach victorie most vechten enz.”

warring veroorzaken, waarvan men partij kon trekken. Graaf Lodewijk Gunther kreeg dus last, met de Spaansche ruitery een schermutseling aan te gaan, en al vechtende voet voor voet te wijken, om haar tot een charge uit te lokken. Lodewijk Gunther volbracht zijn last; doch hetzij de konstabels die het geschut bedienden uit drift te vroeg vuur gaven, hetzij Vere daartoe den raad gegeven heeft, 1) de losbranding van het geschut deed de vijandelijke ruitery ter zijde u'twijken in de duinen, waardoor de toeleg mislukte.

Dit geschiedde omstreeks het middaguur, en de beide legers bleven weder een geruimen tijd zonder handgemeen te worden op een afstand van elkander. In dien tusschentijd reed Maurits bij de troepen rond om te vernemen of zij gereed waren met hem het uiterste te wagen. Overal met gejuich begroet, verscheen hij ook bij het regiment Walen. Trouw aan vaandel en veldheer wist hij wel dat bij Walen niet te wachten was: en hij stond hier voor het regiment de Nieuwe Genzen, allen overloopers uit de Spaansche dienst: ook zelfs de gedachte aan het korps Walen in het Spaansche leger, dat door een man des volks van hun eigen landaard werd aangevoerd, zou genoeg kunnen zijn om afspraken tot desertie te doen rijpen. Hun bevelhebber de Kolonel Heer van Marquette deed hen daarom, met het opsteken van de hand, zweren dien dag aan de voeten van den Prins te zullen leven en sterven. Nogtans de kogelvrees is besmettelijk en in staat, door het voorbeeld van een enkelen bloodaard, ook welgezinde troepen aan te steken. In de haven van Nieuwpoort lagen nog de 25 schepen, die bij het uitzeilen der overigen in den vroegen morgen op het drooge waren blijven liggen, en bij het wederopkomen van den vloed vlot werden. Van deze gelegenheid bediende zich een hooggeplaatst krijgsman om het leger te verlaten, terwijl men zich van beide zijden tot een hoofdtreffen voorbereidde. Het was Robert Sidney, broeder van dien, ook als Staatsman en Schrijver, beroemden Filips Sidney, die, weinige weken nadat hij Maurits bij de bemachtiging van Axel vergezeld had, 2) in een gevecht tusschen de Engelsche troepen van Leicester en de Spanjaarden onder Parma bij Warnsveld doodelijk gewond, te Arnhem gestorven was. Sir Robert was zijn broeder als Militair Gouverneur van Vlissingen opgevolgd, had bij Turnhout medegestreden en had Maurits op den tocht naar Nieuwpoort tot hiertoe vergezeld, zonder echter eene bepaalde

1) Vere, om er zich een verdienste van te maken de vlucht der Spaansche ruiters te hebben te weeg gebracht, schrijft: (*Comment.* p. 94) „I made the motion to have them (our canons) discharged.” Men vergelijk ook de aant. van L. Mulder op Duyck p. 668.

2) Zie boven bl. 201.

bediening bij het leger te bekleeden. 1) Of het werkelijk geweest is omdat hij geen moed had den slag die ophanden was bij te wonen, of om eenige verschoonbare reden, althans door aanbieding van geld verkreeg hij, dat een der vaartuigen hem aan boord nam en met hem wegvoer. Die daarbij tegenwoordig waren of er kennis van kregen, schreven zijn vertrek toe aan angst voor den naderenden slag, en het was niet dan met moeite dat de vluchteling aan boord kwam, overladen met schampere woorden en verwijten van die er getuigen van waren. Aan de bloodaards was nu de gelegenheid gewezen tot ontkomen, en ook de schuitenbrug over de haven zou een verleidelijk hazenpad kunnen worden. Zoodra dus Olivier van den Tempel met zijne divisie de haven was overgetrokken, en zijne 26 vendelen, waaronder een regiment Hollanders en een regiment Utrechters, in derde linie of achterhoede met 4 vanen op den linkervleugel, zich scharen kon, liet Maurits de brug vernielen, de pinken en jachten waaruit die was samengesteld buiten het bereik van de noorder havenzij brengen, en de 25 vaartuigen, met munitie en bagagie beladen, naar zee zeilen 2). Kan men in dezen maatregel niet, als Simon Stijl, 3) een trek van grootschen heldenmoed zien »alware het ook dat dezelve, zoo hij door het geluk niet ware bekroond geworden, den blaam van roekeloosheid niet zou ontgaan hebben:» wie zich het beeld van een groot veldheer kan voorstellen, zal er den blik en de wilskracht van zijn ideaal in herkennen. Maar zoodanig is het lot der Veldheeren, dat hetzelfde gedaan en niet gedaan te hebben, hun tot roem of verwijt wordt gerekend, naar dat de uitkomst geweest is. Zoo de tegenwoordigheid der schepen ook maar weinige bloohartigen verlokten had om daarin hun behoud te zoeken, en dezen, in een hachelijk maar nog geenszins hopeloos oogenblik, als het gaat, weder anderen hadden medegesleept, en de geslagen troepen, onder de vervolging des vijands, zich, vluchtende naar de schepen, reddeloos op elkander hadden geworpen, de veldheer zou de blaam niet heb-

1) Op de lijst der bevelhebbers bij Nieuwpoort, te vinden in de *Oratio panegyrica* van Van Kinschot, komt zijn naam niet voor, ofschoon daarin de jonge Edellieden zijn opgenomen die medegezegen waren en ook geenerlei kommando hadden. Duijck vermeldt alleen (bl. 646) waar hij verhaalt hoe 20 der Zeeuwsche transportschepen door de Spaansche galeien uit Sluis genomen zijn, dat zich in een dier schepen bevond „alle de bagagie van den heer Sidnei, Gouverneur van Vlissingen, die met syn Ex^{te} mede te lande gecommen was.” Waar Duijck van zijn vertrek uit het leger voor Nieuwpoort schrijft (bl. 667) staat in zijn *Journal* verkeerdelijk „Philips Sidnei.”

2) Op de kaart van Balthazar ziet men de schepen zeilende met het bijschrift: *Tous ces navires partirent encores après mydi du havre de Nieuwpoort.*”

3) *Opkomst en bloei der Nederlanden* bl. 621 der eerste in 1774) bl. 295 der latere Brusselsche uitgaaf.

ben ontgaan, van te weinig op de overwinning gerekend te hebben. 1)

Nog een andere bezorgdheid bekommerde Maurits. Aan zijne zijde zag hij zijnen geliefden broeder Frits, nog pas 16 jaren oud, en om zich heen Johan Ernst vorst van Anhalt, een Hertog van Holstein, de jonge Graven Albert Otto en Hendrik Willem van Solms, Lord Grey de Wilton en Henry de Coligny Graaf de Chatillon, allen in prille jeugd, hem toevertrouwd om zich naar zijn roemrijk voorbeeld te kunnen vormen. Bereid zijn eigen leven voor het Vaderland op te zetten en dat van hen wier plicht hen daarvoor bestemde, was hij bewogen met het lot dezer jeugdige Vorsten-telgen, die zich bij hem bevonden om den oorlog te leeren, niet om hun bloed te storten. Hij doet dus aan Frederik Hendrik opening van het hachelijke der kans van overwinnen en van de licht te berekenen gevolgen eener nederlaag. Maar noch deze voorstelling, noch de dringende bede om zijn jeugdig leven voor de dienst des lands te sparen, konden den krijgshaftigen jongeling bewegen zich van het tooneel te verwijderen, dat stond geopend te worden. »Hij mocht toch — dus smeekte hij met gevouwen handen en met tranen in de oogen — met zijn broeder leven en sterven, en met hem het lot verbeiden, dat de Hemel over hem beschoren had.” De toekomstige stedendwinger bleef aan de zijde zijns broeders dien geheelen gevaarvollen dag, en met hem Chatillon, beiden schoonontluikende riddergestalten, beiden van gelijke jeugd, beiden kleinzonen van den beroemden Coligny. 2)

De twee legerhoofden maakten nu de noodige beschikkingen voor den slag. Maurits bevljigtigde zich in persoon de bijzonderheden van het terrein in oogenschouw te nemen.

De Aartshertog Albert had zijn leger dus geplaatst, dat de piekeniers

1) Van het vertrek der schepen bij het vloedgetij van den vroegen morgen verhaalt Duyck zeer eenvoudig, dat Maurits ze uit de haven in zee deed gaan: hij zegt niet dat daarin iets bijzonders was. Maar het bevel tot het vertrek der achtergebleven schepen op den middag vermeldt hij terstond na verhaald te hebben dat Sidney weggevaaren is, „niet dervende in den slach blyven,” en hij voegt er bij dat Maurits die 25 schepen deed vertrekken, „om gansch geen hoipe van ontcomen aan yemant te laten,” en van het afbreken van de brug schrijft hij, dat de jachten en pinken daar niet gelaten zijn „daerop yemant hem soude mogen salveren, omdat Sijne Excie. geen hoipe als tot slaen wilde laten.” Men voege hierbij de plaats aangehaald boven, bl. 270 (2). Alsof deze woorden in het *Journal* van Duyck niet te lezen stonden, beweert Prof. R. Fruin in zijne *Kritische beschouwing van den slag bij Nieuwpoort* (boven bl. 250 vermeld), dat er bij Duyck van sterven of overwinnen geen woord te vinden is en, niet onderscheidende de twee bevelen tot vertrek der schepen, het eene 's nachts het andere op den middag gegeven, beweert Fruin dat Duyck in den laatsten maatregel niets bijzonders gezien heeft, en komt daarom tot de conclusie, dat het feit „in het ware licht beschouwd,” niet verdient onze aandacht te trekken.

2) Het bekende verhaal onzer vroegere geschiedschrijvers is bevestigd door het naschrift van Graaf Ernst Casimir achter zijn brief in de *Arch. 2me Série. T. II. p. 39.*

van alle regimenten tot bataljons van enkele pieken geformeerd, in vierkanten geschaard stonden van 30 of 40 gelederen; één van soldaten die te Diest gemutineerd hadden, van verschillende natiën, was als de kern van de voorhoede; twee van Spanjaarden en Italianen vormden het lichaam van de bataille, en één, van Walen en Ieren, weder de kern van de achterhoede. Het voetvolk met vuurwapenen, deels musketten, deels vuurroeren of harquebussen, een lichter geweer, stond bij afzonderlijke compagniën, voorwaarts van de beide flanken der piekenhoopen, de muskettiers aan de spits, en de harquebusiers achter hen. Hierin dus verschilde de taktische verhouding der beide legers, dat bij den Aartshertog elk der twee wapensoorten afzonderlijk, de steekwapenen en de vuurwapenen, werd in werking gebracht: Maurits had de formatie zijner vendelen, waarvan elk uit een bepaald getal piekeniers, muskettiers en harquebusiers of schutters bestond, bij de slagordening behouden. De ruitery van den Aartshertog, van velerlei natiën, en deels lansiers en kurassiers, deels karabiniers, stond op de vleugels, rechts aan de zee, links tegen de duinen; maar zij had een groote kracht verloren in het sterk waarnemings-detachement, dat onder Velasco, een der beste Spaansche ruiters-oversten, te Marienkerke was achtergelaten om de reden die hiervoor gemeld is (bl. 265). Vóór het legerfront, tegen de duinen aan, stonden 6 stukken geschut, doch dezen spoedig in het zand gezonken, hebben verder niets meer uitgewerkt. Het geheel der troepen bedroeg 11000 man voetvolk en 1500 ruiters, 1) allen lang gediend hebbende soldaten onder veld-oversten van naam. 2) Met het opperbevel over de voorhoede was vereerd de Admirant Don Francisco de Mendoza, uit het glorierijkste stamhuis van den Spaanschen adel. 3) De achterhoede werd aangevoerd door den Luxemburger Claude La Barlotte, bij de Spanjaarden in minachting om zijn burgerlijke afkomst, maar een onversaagde, die zich met zijne Walen in een leger van duivelen zou gestort hebben. In het midden der legerstelling prijkte de banier van den Opperbevelhebber: de Aartshertog had daar zijne standplaats gekozen, omstuwed door een

1) Volgens de opgaaf van Maurits zelve in zijn brief aan Willem Lodewijk (waarvan de dagteekening 2me Juillet onjuist moet zijn) *Arch.* 2me Série. T. II. p. 17, waarmede Bor overeenstemt. Velasco met zijn detachement zijn daaronder niet begrepen.

2) Zoo het waar is wat Çepena, gevangen genomen maar spoedig aan zijne wonden overleden, gezegd wordt aan Maurits verhaald te hebben, dat hij in zijn regiment alleen 700 soldaten had die als officieren gediend hadden, en nu op „vordelgelt” gezet waren, en dat bij de andere regimenten hetzelfde plaats had, dan dient men in 't oog te houden, dat onder officieren ook de onderofficieren, zelfs de korporaals begrepen werden.

3) Over Mendoza zie men de aantekening van Mr. I. da Costa op zijn dichtstuk *De Slag bij Nieuwpoort*, een schoon geheel van treffende gedachten en meesterlijke verzen, doch waarvan de dichter zelf erkent, dat hij een ruim gebruik gemaakt heeft van het recht der poëzy tot „ordonnantie en imaginatie.”

schitterend gevolg, maar hij zelf in een eenvoudig zwart harnas en met ongehelmd hoofd, opdat zijn leger hem gemakkelijk herkennen zou. Eenige vanen ruiters van de drie wapenen, omgaven hem als lijf- en vaandelwacht. Het bijzondere bevel van deze bewaking van dat kleinood en van den veldheer was opgedragen aan Graaf Bucquoy Charles Bonaventure de Longueval. 1)

In deze stelling bleef de Aartshertog op het strand eenigen tijd paradeeren. De Vice-Admiraal van Zeeland, Joost de Moor, die met eenige schepen de zee tusschen Duinkerken en Sluis bewaakte, verscheen wel, naar het bevel van Maurits, met zijn admiraalschip en nog een ander vaartuig voor de kust: maar zijn geschut deed weinig werking, en het werd door twee van de Spaansche vuurmonden, van de duinzijde naar den zeekant gebracht, beantwoord, en die schepen deinsden spoedig weder af. Maar de vloed begon intusschen weder op te komen en deed het zeewater al verder en verder over het strand stroomen. Dit was te berekenen geweest; doch de Aartshertog had verwacht reeds vroeger in den morgen te zullen zijn aangevallen, wanneer hij gehoopt had op het vlakke strand het pleit van den dag spoedig te zullen beslechten. Eindelijk dwong hem het vloedwater, tot zijn leger het bevel te doen uitgaan om de duinen in te trekken, en over de klingen en het daarachter gelegen veld te trachten in den rechter vleugel van het Staatsche leger te vallen. Mendoza bleef met de ruitery zijner voorhoede op het strand, om door deze vertooning den flankmarsch van het leger zoo lang mogelijk voor den vijand bedekt te houden. Maar men heeft toen reeds kunnen leeren, wat de geschiedenis van latere tijden bevestigd heeft, dat een dergelijke flankmanoeuvre een gevaarlijke onderneming is tegenover een waakzamen en werkzamen vijand. Het nederlandsche leger ondervond nu hier, wat de adelaarsblik en de vastberadenheid van zijnen Veldheer en het voordeel van de geoefendheid zijner troepen vermochten. Niet zoodra was de aantocht van het Spaansche leger achter de duinen in de richting van het kerktorentje van Westende ontdekt — het was nu omstreeks twee uren — of men zag de oranjepluimen des veldheers vliegen van de eene linie naar de andere, en het gansche leger, in een oogenblik des tijds, met een beweging naar den rechtervleugel zich in dier voege plaatsen, dat de rechtervleugel van de eerste linie vóór den linker van de tweede, en die van de tweede vóór den linkervleugel van de derde te staan kwam. Twee stukken geschut van

1) Van de voornaamsten der overige bevelhebbers kan men bericht vinden in de *Verzamelde berigten omtrent de krijgsbevelhebbers bij Nieuwpoort* (1836) door Mr. Schuller tot Peursum.

het strand gehaald, op een duin gesleept en aldaar op een noodbedding gesteld, van waar zij den weg tusschen de duinen en het vlakke veld bestreken, konden al dadelijk de langs dien weg aankomende Spaansche voorhoede met kanonkogels begroeten. Lodewijk Gunther verliet nu ook met de ruitery het strand en vond een weg om zich te spoeden naar het gevechtsterrein aan de andere zijde der duinen. Hier was al de bekwaamheid van den kavallerie-generaal noodig, om in het gebroken land, ongeschikt voor de aansluiting van vele eskadrons in een breed front, aan elk een behoorlijke plaats te geven, in het gezicht van den vijand, die reeds de duinen aan de landzijde overdekte en in het vlakke veld begon uit te komen. Deze beweging van het Nederlandsche leger, met vaardigheid en juistheid volbracht, verijdelde 's vijands voornemen en was beslissend. De verandering in de richting der beide legerfronten had voor de Spanjaarden ook dit nadeel, dat de zón, naar het Westen neigende, hun lijnrecht in de oogen scheen, terwijl de wind bij voortduring hun het stuifzand van de meer en meer omgewoelde duinen in de aangezichten joeg. De door Maurits zoo plotseling veranderde legerstelling deed den Aartshertog nog weder zijn leger halt houden: van beide zijden werden de laatste beschikkingen genomen voor den beslissenden slag.

Het was te half vier uur in den namiddag toen het vijandelijke leger zich ten aanval in beweging zette. Terwijl het, in en over de duinen, op de divisie van Francis Vere aandrong, rukte een voorhoede van harquebusiers te voet langs den weg van Westendè onderlangs de duinen vooruit, en plaatsten zich, tot beveiliging dezer infanterie op haar linker flank, waar de hoogere duinen in klingen en de klingen in het groene veld affiepen, 7 eskadrons, 4 van lansiers en 3 van karabiniers, te zamen 614 paarden, in slagorde. Lodewijk Gunther, op dit gezicht, begrijpende terstond aan vriend en vijand een voorbeeld van onvervaardheid te moeten geven en geen tijd hebbende het goedvinden van den Opperbevelhebber te vragen, besloot oogenblikkelijk te pogen deze ruitery over hoop te werpen. Hij kon nog slechts 6 vanen in gevecht brengen, te zamen 400 paarden; tegen de dreigende lansen, die bij het Staatsche leger waren afgeschafft, had hij alleen de stootsabels zijner kurassiers en de geweertrompen zijner karabiniers te stellen; vóór zich had hij een aaneengesloten ruitersfront, waartoe het terrein daar een ruim veld had aangeboden, en hij zelf kon zijne eskadrons, uit het gebroken land, niet dan het eene na het andere over sloten en greppels tot de charge doen oprijden en dit moest geschieden onder het schot van het vijandelijk voetvolk 't welk zij voorbijreden. Desniet-

temin gelukte de aanval volkomen. De Nederlandsche ruitery, waarbij Marcelis Bax, als gewoonlijk, vooraan was, sloeg de Spaansche uit een, en dreef haar op de vlucht. Toen, — in plaats van te luisteren naar de stem van haren aanvoerder, die den gewonnen grond niet wilde verlaten — zwenkten allen, officieren en ruiters, door den lust tot vervolgen vervoerd, rechtsaf, en joegen de vluchtenden nà tot voor de poort van Nieuwpoort, vanwaar zij eerst na een half uur op hunne plaats terugkwamen. Maurits had den driftigen aanrid van Lodewijk Gunther gezien, en, tegelijk de mogelijke gevolgen berekenend, ontbiedt hij terstond al zijne overige ruitery. Toen zij aankwam was Lodewijk Gunther nog op de plaats van het gevecht, niet meer dan 10 ruiters bij zich hebbend, en ziende nu de bevriende ruitermacht oprijden in de vlakke, poogde hij op deze terug te trekken. Maar afgesneden door een troep der vijandelijke lansiers, die zich pogen te herzamelen, wordt hij geheel door hen omsingeld. Dat ziet Joost Wyerick Cloet, een ritmeester in staat zijne manschap tot de uitvoering van een prompt besluit te bezielen, die zijn Generaal van verre herkent aan den oranje-vederbos dien hij op den helm droeg: hij rent met zijn vaan op de vijandelijke lansiers in, en ontzet den onversaagde, na Maurits den held van den dag. 1)

Dit eerste voordeel, hoe onbeduidend ook het aantal vijandelijke ruiters moge geweest zijn die buiten gevecht waren gebracht, was echter van gewicht, vermits het behaald werd in 't gezicht van het voetvolk, 't welk inmiddels op de duinen en klingen was handgemeen geworden. De Nederlanders, ziende de overwinning hunner ruitery, drongen met te grooter vertrouwen op den vijand in, terwijl de Spaanschen, op de linkerzijde door hunne ruitery verlaten, vreesden aldaar door de onzen in de flank gegrepen te worden. Zij hielden echter stand, en hierdoor wakkerde het duingevecht aan tot een zeldzaam geziene hevigheid. Elke natie in de beide legers, scheen te wedijveren om den prijs van dapperheid. De Spanjaarden vooral, zich verhoovaardigend op de vermaardheid dier aloude infanterie-regimenten, die de Nederlanders nog nooit in het veld onder de oogen hadden gezien, hadden zich er op gespitst hen aan te treffen en ook hen hunne onverwinnlijkheid te doen onder vinden. De Nederlanders gevoelden, dat een nederlaag hunne geheele vernieling na zich zou slepen, en hun moed werd verhoogd door het vertrouwen in de bekwaamheid van hunnen veldheer, en door het zien

1) Door de openbaarmaking van het verhaal van Lodewijk Gunther zelve, in zijn brief aan Graaf Jan van Nassau, blijkt nu dat deze episode van den slag, heeft plaats gehad bij de eerste charge.

van de orde waarmede alles bestuurd werd. Het duingevocht nam verlerlei gedaanten aan, naarmate hier op de hoogten, elders in de laagten, hier door pieken tegen pieken, daar door vuurgeweer tegen vuurgeweer, elders door gewapenden met verschillend moordtuig gevochten werd.

De slagordening door Maurits gekozen gaf hem gelegenheid zijn voetvolk achtervolgens, waar de strijd hachelijk scheen, in het vuur te brengen. Zijne troepenhoopen, niet sterker dan 300 man, niet te breed noch te diep, met behoorlijke tusschenruimten in de liniën geplaatst, waren daardoor te beweeglijker bij het manoeuvreeren, en vormden elk een geheel van vuur- en steekwapenen vereenigd, gelijk bataljons met bajonetten van den nieuweren tijd; terwijl de schutters geoefend waren om, losgemaakt van de piekeniers, zich afzonderlijk te formeeren. De groote piekeniershoopen van het Spaansche leger daarentegen, trokken op zonder gesloten verband met de schutter-compagniën, waren log in hunne bewegingen, en gaven nooit den vollen schok van het geheel, daar zoo vele gelederen niet gelijktijdig konden treffen. 1) Ofschoon ook dit voordeel van het beleid des Veldheers medegewerkt heeft tot de beslissing, werd er echter een tijdstip geboren, waarin de overwinning als aan een zijden draad scheen te hangen. Tegen de voorhoede, door Francis Vere aangevoerd, ook reeds bestookt door de infanterie van de Spaansche voorhoede, kwam de geheele batalije van den Aartshertog zoo dreigend opdringen, dat de Engelschen het eene duin voor, het andere na, den vijand prijs gaven en tot op het strand terugweken, waar 500 Friesche muskettiers bij het geschut nog strijdvaardig stonden. Vere zich dapper kwijtend om de verwarring te voorkomen, kreeg een kogel in het been en een tweeden in de dije; toen stortte zijn paard dood neder; een Engelsch edelman deed hem achter zich op het zijne tillen, en zoo kwam hij met een troep zijner vluchtende soldaten op het strand — hij om hulp te zoeken bij een heelmeeester, zijne Engelschen bij hunne kameraden de Friezen. 2) De Friezen trokken als tot dekking der vluch-

1) Capena heeft aan Maurits verhaald, dat hij met andere oude officieren het voordeel der kleinere afdeelingen waarin het Nederlandsche leger geschaard stond had ingezien; maar dat men vruchteloos gepoogd had dit voorbeeld nog te volgen, daar dit in zoo korten tijd niet kon geschieden; hij zelf had getracht, daarin eenigzins tegemoet te komen, door eerst de voorste gelederen van den door hem gekommandeerden piekenhoop te laten treffen, en vervolgens de overige.

2) „Sir Francis Vere with his troop took his way towards the Cannons along the sands, where he by his Chirurgeon, they by their fellows might hope for succour.” Dus schrijft een ooggetuige John Ogle, Luitenant-Kolonel van Vere in eene *Account of the last charge at New-port battel*, gedrukt achter Veres *Commentaries* p. 106. Van het bestaan van dit boek (zie hiervoor bl. 246) is Motley onkundig gebleven, en dus ook van de mededeeling van Ogle.

telingen, die tot in de zee de wijk namen, terug: 1) Vere liet zich naar een schip dragen, dat aan den mond der haven gebleven was, waar zich de genees- en heelmeeesters bevonden met hunne verband- en geneesmiddelen. 2)

De verslagenheid der voorhoede tastte ook de batailje aan, die in de duinen ten westen van Westende een wreedaardige worsteling had door te staan met de piekeniers van Çapena: al het voetvolk geraakte aan 't wijken. De geestkracht van den Opperbevelhebber werd op de uiterste proef gesteld. Vere had hem den eenen bode na den andere gezonden om hulp: nu begon „elk een met bedroefde oogten te zien of ook God de Heer den florisanten staat van de Nederlanden alzoo zou laten ondergaan en accableren.” 3) Maurits alleen scheen onvervaard. Roepend en smeekend om de hoop niet op te geven en te vechten, zond hij de afdeelingen zijner achterhoede achtereenvolgens naar de meest bedreigde punten, eischende de uiterste krachtsinspanning om den vijand tot staan te brengen. Hij bevond zich aan de landzijde van de duinen waar hij, gelijk gemeld is zijne geheele ruitery vereenigd had, en naar het oogenblik uitzag om haar met voordeel te doen werken. Dat oogenblik scheen gekomen, toen de vijandelijke infanterie-massa tegen de divisie van Vere in de duinen opdrong en vorderingen maakte, terwijl de Aartshertog de lansiers en karabiniers zijner batailje, vereenigd met de herzamelde eskadrons zijner voorhoede, die, gelijk verhaald is, uiteengeslagen waren, in de vlakke slagvaardig hield, om zijn voetvolk in de duinen tegen elke verontrustende omtrekking op zijn linkerflank te beveiligen. Tegen die ruitermacht ontving nu Lodewijk Gunther bevel een nieuwen aanrid te doen. Dan, 3 vanen karabiniers die hij voorop deed rijden, waarachter hij zelf volgde met 5 of 6 vanen kurassiers, werden door de Spaansche ruitery en door musketvuur uit de duinen zoo vinnig ontvangen, dat zij in wanorde geraakten, zich wierpen op de achter hen oprijdende kurassiers en dezen in een volslagene vlucht medesleepten tot aan de plek waar Maurits

1) Van de Friezen schrijft Ogle: „they (like good fellows) to keep us company turned all fairly back again with us.”

2) Een verhaal van Bor luidt dat hij door zijn volk op pieken gedragen is. Duyck verhaalt het aldus bl. 674: „Daer lach aan teynde van den haven een schip op droogh, daer de heere Vere, mogelyck despererende van de uytcomste van dezen slach, diep deur 't water rijdende, inneweek. Den ritmeester Gent, (Walrave van Gent heer van Dieden en Oyen) die mede alvrouch gequetst was, ende anderen liepen mede daerinne, so dat tship so vol volx liep, datt er niet meer inne en conden.” Vere zelf zwijgt geheel van deze omstandigheid. Hij beroemt zich, niet eer voor zichzelf gezorgd te hebben dan toen hij, ziende dat de zaken weder goed gingen en zijne directie in het voortzetten der overwinning zou worden uitgevoerd, begreep dat het werk van den dag einde was. (*Comment.* p. 104, vergel. met 102).

3) Woorden van Duijk.

zijne bevelen stond te geven. De Prins, in de nederlaag zijner ruitery zich de overwinning ziende ontglippen, plaatst zich, met het pistool in de hand aan de spits van de twee eenige vanen die in orde geschaard bij hem stonden, draaft met dezen den vijand te gemoet, de vluchtenden toeroepend en smeevend om zich aan te sluiten en te toonen mannen van eer te zijn — en de vervolgers, door deze fiere houding verrast, laten af en blijven onthutst staan. Lodewijk Gunther wint inmiddels tijd om zijne ruiters te herzamelen, en nu geeft de Veldheer hem last, een derde charge te doen. De vijand waagde het niet die te ontvangen, maar ontvlood ijlings het gevecht.

Terwijl dit voordeel verkregen werd, wachtte den Veldheer een ander bemoedigend voortteeken. De vlucht der Engelschen naar het strand, waar zich ook de wagentrein bevond, had daar een onbeschrijfelijke verwarring teweeggebracht. De Friezen hielden echter nog de wacht bij de 4 stukken geschut; 1) de Kolonel Sir Horace Vere was, ook na de verwijdering van zijn broeder Francis, niet tot vertwijfeling gebracht en had nog 200 man onder zijne bevelen, die allen toonden niet geneigd te zijn uit wanhoop zich in de zee te storten. De Luitenant-Kolonels Sir John Ogle en Lowell, de Kapiteins Fairfax, Henry Sutton en Morgan vereenigden om zich heen al wie blijk gaf het hoofd nog niet te hebben verloren; Dommerville van de divisie Solms was ook niet ver af, en sloot zich met de strijdvaardigen van zijn regiment bij de Engelschen aan en zoo gelukte het dezen dapperen een troep te herzamelen sterk genoeg om zich in staat te gevoelen, ook nu nog den Spanjaard tot staan te brengen. Niet ver van de plaats, waar zij zich bevonden was een duinvallei, en daarin en op de hoogte van het tegenoverliggend duin een vijandelijke macht ziende naderen, naar gissing een 2000 man, trok de vast beraden troep Engelschen en Franschen met vijf wapperende vaandels die deels behouden deels terug gekomen waren, de hoogten over om zich op dien vijand te storten. Maurits 2) zag het, verheugd riep hij uit: »Voyez, voyez les Anglois,

1) De geheele artillerie in dezen slag bestond uit 6 stukken, waarvan er 2 aan den rechtervleugel op een der duinen gebracht zijn. Justinus van Nassau schijnt daarbij van raad gediend te hebben. Edellieden van het geschut (Artillerie-officieren zie bov. blz. 69) worden alleen door 2 Fransche schrijvers, La Pise en du Thou genoemd. Thuanus betitelt hen „qui rei tormentariae praecrant” Mortarius et Frenelius. Het Fransch luidt: Gentilhommes de l'Artillerie du Mortier et Fresnel. Nog 2 veldstukken had Graaf Ernst bij zich gehad: doch dezen waren door den vijand genomen, en zijn later hernomen.

2) „The vigilant and judicious eie of Prince Maurice his Excellency was (it should seem) upon our actions and motions all this while, for he seeing us make head, said to those that stood about him: Voyez” etc. Sir John Ogle pag. 109. Deze getuigenis is opmerkelijk. Vere besluit zijn relaas met een beklag over de dérouté zijner divisie, die had kunnen voorgekomen zijn, zoo hem in tijds de hulp gezonden was waarom hij

qui tourment à la charge" en nu oordeelde hij het tijdstip gekomen om zijne reserve-ruiterij het laatste gewicht in de schaal te doen leggen. Deze bestond uit niet meer dan 3 vanen, die van den Ritmeester Godard van Balen, van Sir Edward Cecil, en een derde naar Francis Vere genoemd, omdat deze Generaal er het geldelijk voordeel van genoot, maar die door een Luitenant werd aangevoerd. 1) Balen kreeg bevel met 2 vanen het strand te gaan ontzetten; Cecil moest in de duinen gelegenheid zoeken tot voordeelige chargen. 2)

Als een reddende engel kwam Balen op het strand aan, waar de Spanjaarden, als met zwermen uit de duinen komende, meer en meer opdrongen, en op het punt stonden het geschut te bemachtigen. Nu doen de konstabels een gelukkige losbranding met een goede lading musketkogels; Balen maakt van de vervaardheid daardoor te weeg gebracht gebruik en stort met zijn ruiters er op in; het gejuich der bootsgezellen bij het geschut gaat over in een kreet: »Victorie! Victorie!" bij menigeen keert hierdoor het hart weder onder den riem; 150 Friesche piekeniers drijven de Spanjaarden van een duin, 3) en de stelling op het strand is vooreerst weder verzekerd.

gevraagd had: hij wil echter niemand beschuldigen en het aan de langzaamheid zijner estafetten toeschrijven. Maar Maurits kende Francis Vere, en wilde uit zijn eigen oog blijven zien — „zijn waakzaam en oordeelkundig oog was al dien tijd op onze verrichtingen en bewegingen gevestigd" schrijft de eerlijke krijgsman. De geheele bijdrage van Ogle tot de geschiedenis van den slag bij Nieuwpoort is belangrijk. Ofschoon gedrukt achter het relaas van Vere, dat geheel aangelegd is om aan deze ten koste van Maurits de eer van den dag toe kennen, doet het de onwaarheid uitkomen der voorstelling van Vere, alsof al wat er gebeurd is na zijne verwijdering om zich te doen verbinden — de charge van Balen, de werking van het geschut op het strand, de herzameling der Engelsche officieren in de duinen — zijn werk geweest was. Ofschoon Ogle schrijft met grooten eerbied voor zijn Generaal, dien hij „that great and worthy Captain" noemt, wordt door zijn verhaal de lezer gewaarschuwd, dat de Generaal wel eens aan anderen, zelfs aan zijn eigen officieren, de eer onthield die hun toekwam. Van Sir Edward Cecil had hij in 't geheel geen melding gemaakt en in het verhaal zijner verwonding had hij den dienstknecht van sir Robert Drury genoemd, als die hem geholpen had, maar hij had verzwegen den naam van zijn Luitenant-Kolonel Ogle, op wiens kleeren, zoo lang hij ze gedragen had de vlekken van het bloed van zijn Generaal nog zichtbaar waren.

1) Op de lijst der bevelhebbers staat Cecil genoemd niet alleen als Kommandant van zijn eigen vaan, maar ook als Luitenant-Kommandant van de vaan van Vere. Bij deze laatste charge worden echter de vanen van Balen en Vere te zamen genoemd, in het verhaal van Lodewijk Gurther en van John Ogle. Van Balen heeft dus die beide vanen aangevoerd. Cecil was daardoor minder opgemerkt geworden en John Ogle heeft daarom ook in zijn *Account* doen uitkomen, welk aandeel deze officier met zijn vaan gehad heeft aan de laatste charge, waarbij de 3 vanen den vijand onder den voet gereden hebben „in a hollow or bottom within the downs."

2) Uit een uitdrukking van Ogle is op te maken, dat Maurits zich van Werner van den Houte (Du Bois) bediende, om zijne bevelen tot de ruiterij over te brengen: de vaan van dien Ritmeester was daags te voren buiten het terrein van den slag gedetacheerd.

3) In de duinen waren de Spaansche piekeniers niet bestand tegen de Nederlandsche, omdat deze door menigvuldige exercitien beter geleerd hadden, zich altijd gesloten te houden.

Na het strand te hebben schoon-geveegd, dringt Balen de duinen in en vindt Horace Vere en Dommerville in de duinvallei slaags met het gros der vijandelijke macht, die zij daar hadden aangetroffen, 1200 van de muiters te Diest. Dezen, verwinnaars van zoo even, bezweken jammerlijk. Maar wie als een stalen muur stonden tegen de woedende aanvallen der Engelschen en Franschen, waren Ieren, een regiment dat, om houding, uitrusting en innerlijke gehalte, een sieraad genoemd is van het Spaansche leger. Doch toen ook de vaan van Cecil in den rug dezer hardnekkige strijders kwam aanrennen, werden allen, officieren en soldaten, door de 3 vanen Nederlandsche reserve-cavallerie nedergesabeld, en het laatste bedrijf van den slag loste zich op in een tooneel van wanorde, slachting en radelooze vlucht. Want ook aan zijne linkerzijde zag de Aartshertog den schrik in zijne troepen gevaren, toen zijn voetvolk nog strijdend in de duinen, na het volkomen gelukken der derde charge van Lodewijk Gunther, door het gros der Nederlandsche ruitery in de linkerflank werd gevallen. Een vaan van deze ruitery, de vaan van Pierre Panier, over de klingen en door de duinkloven zich een weg banend, nam ook den Admirant gevangen. Mendoza had gedurende den slag met 700 Spaansche en Italiaansche ruiters werkeloos op het strand gestaan. Maar zijn volk, voor zich uit op het strand de uitwerkselen ziende der verschijning van Balen, begreep dat de krijgskans aan 't kenteren was en sloeg zonder slag of stoot op de vlucht. Mendoza, niet mede willende vluchten, reed, alleen van een knecht vergezeld, de duinen in om zich bij den Aartshertog te vervoe-gen, toen hij door de ruiters van Panier aangereden en van zijn paard geworpen, herkend werd door twee Spanjaarden, die zich daarbij bevonden en vroeger onder hem gediend hadden. Een hunner, die zijn kamerdienaar geweest was, droeg in zijn aangezicht een blijk, dat zijn voormalige meester, een woestaard in een kleine gestalte, niet altijd zijn drift in vloek kon ontladen, maar ook bloed moest zien, en wees hem op dit lidteeken. De twee Spanjaarden lieten zich echter door het aanbod van een hoogen losprijs bewegen, nadat de Admirant zich gevangen verklaard had door aan den een zijn sjerp en aan den ander zijn bandelier af te geven, om hem het leven te sparen, en zoo werd de krijgsgevangene naar Maurits gebracht, die hem beleefd toesprak, hem de reiskoets van zijn Secretaris den Heer van Pouderoijen, Johannes Milander, tot verblijf aanwees en zijne bewaking opdroeg aan den Opperbevelhebber der Nederlandsche cavallerie, Graaf Lodewijk Gunther, wien dit als een onderscheiding werd aangerekend. Den Aartshertog Albert wordt de eer gegeven, van bij de volkomene ontbinding van het Spaansche le-

ger, na bijna vier uren strijdens, met de laatste zijner ruiters het slagveld te hebben verlaten: hij zou het niet ontkomen zijn, zoo niet een zijner Ritmeesters, Michel Tello, een bende vluchtende ruiters verzameld had, en daarmede de vervolgers had afgeweerd; zoo redde zich het Spaansche legerhoofd naar Brugge. Geheele scharen der zijnen zag hij met slepende pieken 1) over duin en veld het leven bergen. Sommigen werden door de ruiters van den overwinnaar, die tot in den nacht de vluchtenden najoegen, neergesabeld: anderen die hunnen weg naar de zijde van Ostende namen, liepen den dood te gemoet. Want daar verzamelde de kolonel Edmund een opgewonden troep, aangroeiend uit de vesting, totdat de Staten de poorten deden sluiten; en de meesten werden gedreven door den lust om ook eenig deel aan de nederlaag van het Spaansche leger te hebben, maar de oude Schot gloeide van gramschap alleen over de vernieling van zijn regiment op het strand van Mariënkerke, en zwoer al wie onder zijn bereik viel, aan de schimmen zijner vermoorde Schotten ten offer te zullen slachten; met eigen hand stak hij een spaansch edelman dood, die hem 10,000 kronen bood tot rantsoen voor zijn leven.

Maurits, toen hij het leger der Spanjaarden voor zich vluchten zag, wierp zich van zijn paard op de knieën in het zand, uitroepende: »O God, wie zijn wij menschen, die Gij zulke eere gedaan en overwinning gegeven hebt.» 2) De Veldheer overnachtte met zijn leger, voor zoo ver het zich in de duisternis rondom hem vereenigen kon, op het slagveld nabij de kerk van Westende. Daar ontbood hij den gevangen Admirant, en deed dien, uit betooning van eer en onderscheiding bij zich aanzitten aan den velddisch. Na dezen nachtelijken maaltijd begaf de overwinnaar zich ter rust, »dankende en lovende God van deze victorie.» 3) Ook de tweede held van den dag, ook graaf Lodewijk Gunther, zag in de uitkomst van den slag de hulp van Gods hand. 4) Den volgenden dag ging de Prins naar Ostende, en binnen de vesting gekomen, regelrecht naar de kerk, waar hij de stille dankzegging zijner eenzaamheid deed volgen door een plechtigen dankstond, dien hij in het bijzijn van de Algemeene Staten voor zich deed houden in de fransche taal door den vermaarden predikant Johannes Wtenbogaert. 5) Dringende zorgen waren het die hem riepen naar

1) Wanneer piekeniers op de vlucht gingen, lieten zij, om spoediger voort te komen, de piek achter zich aan slepen; men noemde dit spottenderwijs: *zijn piek schuren*.

2) Brief van Wtenbogaert in Flemings *Belegeringhe van Oostende*.

3) Woorden van Duyck.

4) »On ne peut dire autrement, sinon qu'on a veu à l'oeil que Dieu a combattu pour nous.» *Arch. 2me Sér. T. II. p. 34.*

5) Hij had tot tekst Ps. 116. Reeds den vorigen avond te 8 uur had hij in 't Hollandsch voor de Heeren Staten een dankstond gehouden over het begin van Ps. 9. Om-

Ostende, terwijl het leger ging kampeeren te Mariënkerke: op de verpleging der talrijke gekwetsten van vriend en vijand, en hunne vervoering naar Holland en Zeeland moest orde worden gesteld; het leger had verversching noodig uit de magazijnen en transportschepen te Ostende; de stem der menschheid riep de klem van zijn hoog gezag in om de krijgsgevangenen te beschermen tegen de verbittering die daar heerschte over de schending der capitulatie van Oudenburg, en met Hunne Hoogmogenden moest beraadslaagd worden over de verdere ontwerpen van den tocht.

Bloedig was de overwinning geweest. Van de hardnekkigheid waarmede er gevochten is, getuigt het voorbeeld van hopman Frederik Pithaen, die op het slagveld gevonden is met 54 wonden. 1) Uit een hoop lijken van zijn verslagen regiment op het strand van Mariënkerke heeft Edmund die van 7 kapiteins, 10 luitenants en 11 vaandrighs doen brengen naar Ostende en aldaar begraven. Behalve degenen die van het korps van Graaf Ernst in den vroegen morgen gevallen zijn, bedroeg het getal dooden ongeveer 1000, waaronder 3 ritmeesters waren, 11 kapiteins en vele officieren van minderen rang. Van de gekwetsten zijn er twee dagen na den slag uit Ostende 700 naar Holland en Zeeland vervoerd en bleven er nog velen, te zwaar gekwetst, achter. Het getal dooden van het Spaansche leger bedroeg ongeveer 3000 op het slagveld en 2000 of meer die op de vlucht het leven verloren. 2) Groot was voor den overwinnaar de luister zijner zegeteekenen: van meer dan 700 krijgsgevangenen waren niet meer dan 309 soldaten; de overigen kolonels, kapiteins, edelen en personages van hoogen rang, wier namen

trent de handelingen der Algemeene Staten te Ostende gedurende den slag kan men het een en ander vinden bij Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, Dl. IX, bl. 85 v. 4. v. o.

1) Van Reidt verhaalt het, die ook over dergelijke bijzonderheden veel geloof verdient. Pithaen is niet alleen nog levend op het slagveld gevonden, maar later Plaatsmajoor te Ostende geweest.

2) De Groot en Bor geven het getal 3000 op, als dat der in den slag gesneuvelde Spanjaarden. Ook Duyck schrijft, dat uit de telling der dooden op de duinen en op 't veld, het aantal geschat werd op 3000. La Pise spreekt in 't algemeen van 6000 à 7000 gesneuvelden van de Spaansche zijde. In nog algemeener bewoordingen laat zich Winsemius uit: „Sex hominum millia illo proelio caesa.” Van Meteren zegt, dat er over de 2500 dooden van des Aartshertogs zijde geteld werden. In een ander uiterste vervalt Orlers, wanneer hij spreekt van 7000, behalve die naderhand in de vlucht zijn dood geslagen. Maurits zelf heeft, volgens de getuigenis van Wtenbogaert in zijn brief uitgegeven door Bor, D. IV. bl. 656 en door H. C. Rogge in de Werken van het Historisch Genootschap, Nieuwe Serie no. 14, daags na den slag te Ostende, toen hij de krijgsgevangen officieren had kunnen ondervragen, het geheele verlies van den Aartshertog op 5000 man geschat, en zoo is ook de opgaaf van Van Reidt. Nergens, dan bij Van Meteren vindt men eenigzins bevestigd, hetgeen de spaanschgezinde Duc de Croy in zijne *Mémoires Guerriers* zegt: „à la vérité et par leur propre confession ils perdirent pour le moins autant d'hommes que nous.”

bij onze geschiedschrijvers staan opgeteekend. De ridderzaal op het Binnenhof in den Haag kreeg een versiering van 90 veroverde vaandels, 3 kornetten en een standaard dien het gemutineerde krijgsvolk gevoerd had. Daarenboven werden al de vaandels, die in den loop van den dag reeds in de handen van den vijand waren gevallen, heroverd. Lodewijk Gunther bemachtigde den spierwitten strijdhengst van den Aartshertog, een volmaakt toonbeeld van het Spaansche paardenras, en het fraaiste dier, dat men zich kon voorstellen. 1) Onder den verderen buit bevond zich ook de gala-wapenrusting van den Aartshertog en een schat van bagage.

Zelden is een overwinning zoo volkomen, dat de overwonnenen niet eenige redeneering vinden om die te verkleinen. Van den slag bij Nieuwpoort verklaren ook Spanjaarden en spaanschgezinden, dat de dapperheid van wederzijden gelijk geweest, maar de overwinning door het beleid van Maurits behaald is. 2) Groot was dan ook de vervoering der vreugde door het geheele land: al wie den toestand kende van het Vaderland en er hart voor had, voelde zich eensklaps van een beklemmenden angst verlost. Niet alleen was het zwaard en de rechterhand van den Staat uit een dreigend gevaar behouden gebleven, maar een heerlijke overwinning had den geest van volharding in den ongelijken strijd bij de toongevers onder het volk versterkt, en de ontzagwekkende Monarchieën van Oostenrijk en Spanje waren voor het oog van Europa vernederd door de wapenen der pas geboren republiek. De Koningin van Engeland gaf lucht aan hare blijdschap over de victorie van het Nederlandsche leger in de sterkste bewoordingen, en Hendrik IV van Frankrijk kon zijne vreugde niet verhelen: 3) de kleinere Staten behoefden niet meer te schromen, zich te verklaren voor de zaak van Nederland. In het doel zelfs van den tocht door Vlaanderen naar Duinkerken lag een les voor de Vorstelijke Potentaten, die niet zonder nut

1) Na deze getuigenis van het dier, schrijft Lodewijk Gunther aan zijn broeder Willem Lodewijk: „il a esté ascheté pour mille escus en Espagne et l'Archiduc l'a acheté pour 1100 escus. Je l'avois destiné pour le vous envoyer, mais il a tant plu à son Exc. que la raison a voulu de le luy présenter. Il s'en veut servir pour estallon.” *Arch. 2me Ser. T. II. p. 23.*

2) De gesprekken van Maurits met den Admirant, door onze historieschrijvers medegedeeld, getuigen er van. De Hertog de Croy heeft bij zijne *Mémoires Guerriers* een afbeelding van den slag gevoegd overeenkomende met de prenten, die men bij onze oude schrijvers vindt; doch hij onthoudt zich van bijzonderheden te vermelden. „Estant plus aisé de voir par après les fautes passées, qu'il ne fust aux aultres de les prevoir.” Ook hij schrijft aan de zwakke houding der Spaansche cavalerie een groot deel toe van de nederlaag, welke hij niet verbloemt: „noz ennemis commandez par leur General le comte Maurice de Nassau, demeurèrent victorieux et maîtres du champ de bataille.”

3) De brieven van de gezanten Caron en Aerssen, waarin dit getuigd wordt, zijn te vinden in de *Gedenkschriften van Johan van Oldenbarnevelt*, uitgegeven door M. L. van Deventer D. II. bl. 291 en 242.

zal geweest zijn: men mocht smalen op den bekrompen koopmansgeest van deze nieuwbakken regenten, zij hadden het beginsel verkondigd, dat de volken met hunne huishoudelijke belangen voortaan mede stem moesten hebben in de kabinetten der staatkunde, en getoond dat er een Staat verrezen was, gereed om legers en vloten veil te hebben voor de vrijheid van het handelsverkeer. — Deze voordeelen waren alleen gewichtig genoeg om de overwinning bij Nieuwpoort heerlijk te noemen, niet alleen uit hoofde van de glorie, maar ook van de schoonheid harer vruchten.

Nogtans heeft het niet ontbroken aan tijdgenooten en nakomelingen, die wel de Algemeene Staten, als den toenmaligen Souverein van het land, verantwoordelijk hebben gesteld voor de roekeloosheid van het lot van den jeugdigen Staat gewaagd te hebben aan een kans als die van een daarheen geworpen teerling, maar den Prins-Veldheer verweten hebben dat dobbelspel voor hen gespeeld te hebben uit laakbare gemakelijkheid om zich te plooiën naar de meeningen van Hunne Hoogmogenden en uit vrees van te schijnen voor gevaren terug te deinzen. 1) Waarom echter moet in den grootsten onzer Veldheeren aan zwakheden worden toegeschreven wat in den grootsten onzer Admiralen bewonderd wordt, toen hij den gewaagden zeetocht naar Messina aanvaardde met de betuiging: »Waar de Heeren Staten hunne vlag betrouwen, zal ik mijn leven wagen.» In de staatkundige handelingen van den Prins wordt van hem getuigd dat hij de les placht op te volgen: »Doe uw plicht, er kome van wat er van komen kan.» 2) Zou hij daaraan getrouw zijn toen hij de Staten onwrikbaar vond in hun besluit om den tocht naar Vlaanderen te ondernemen, dan mocht hij hen niet in de

1) Van de tijdgenooten kunnen de getuigenissen van Buzanval en Van Reidt volstaan: Bij het openen van den veldtocht schreef de Fransche Gezant aan zijn hof: „le fait en gros est bien approuvé par M. le Prince, mais il me semble qu'il ne trouve pas bon la nécessité qu'on veut lui imposer d'attaquer telle ou telle place.” Den 4den Juli: „Ces Messieurs avaient bien joué leur Etat à un coup de dé, et Monsieur le Prince Maurice à bien montré sa résolution quand il a fallu boire la lyce de ces indigestes conseils.” Maar den 2 Aug. schrijft Buzanval: „Craignant qu'on n'attribuât à faute de courage et trop grande appréhension de danger les difficultés qu'il formoit, s'il les eust trop constamment opiniâtrés.” Van Reidt in een zeer vertrouwelijken brief (*Arch.* 2me Sér. T. II. p. 14) na geschreven te hebben „Barneveld und die lankroeke haben uns precipitiert,” laat een weinig verder volgen: „Wir müssen gewiszlich sagen „plus heureux que sage” und gleich wie seiner Exc. manheit und gutte ordnung zu loben ist, so khönnen sie nit allerdings entschuldigt werden das sie sich lieber uf importunitet kriegsonerfarnen leut in solche extremitet gestellet, als mit Fabio dieselve verachten wollen, und das er nit geantwort: „malo prudens hostis me metuat quam stulti laudent.” Van de nakomelingen is bijzonder bezwarend de getuigenis van Mr. G. Groen van Prinsterer in zijne prolegomena voor T. II der 2de Serie p. XLII. „Jamais peut-être les conséquences de cette dangereuse facilité à céder aux opinions d'autrui, n'eussent pu être aussi funestes que dans la glorieuse campagne de 1600.”

2) Groen van Pr. *Arch.* 2me Sér. T. II. p. CXLVII.

noodzakelijkheid brengen, voor de leiding der onderneming een ander legerhoofd te zoeken. Daarenboven kon voor het oordeel van Maurits geen hazardspel zijn waar hij in een onderneming de twee factoren aanwezig zag, door wier samenwerking de uitkomst van alles in het leven der volken bepaald wordt — menschenkracht en bekwaamheid, waarvan hij de bewustheid in zich omdroeg — en de hulp van God, waaraan hij geloofde, gelijk zijn vader er aan geloofd had. Hij heeft gearzeld zijn dienst toe te zeggen, en de bezwaren en gevaren aan den tocht verbonden blootgelegd, zoolang het besluit niet genomen was, omdat zijn plicht hem gebood de Staten tot een ernstig onderzoek te bewegen van de onderneming, waarvan zij hem de uitvoering wenschten toe te vertrouwen. Nadat hij eenmaal het opperbevel in den tocht, door hen gewild, op zich genomen had, zoekt men vruchteloos naar een oogenblik van weifeling, naar een blijk van verzuim, naar eenigen misslag, die den Veldheer kan toegerekend worden. Meent men, dat er na den slag niet genoeg is gedaan om van de overwinning een beter gebruik te maken dan nu men na een vergeefsche belegering van Nieuwpoort Vlaanderen heeft moeten ruimen: men wijte het aan hen wier goedvinden de Veldheer moest vragen bij elke nieuwe onderneming, en die nog altijd riepen: »Duinkerken! niets dan Duinkerken, en Nieuwpoort als een pas om daar te komen! 1) » Meent men dat de glorie door Maurits bevochten heilloos is geweest voor het vaderland, als zoude daardoor de eerste aanleiding gegeven zijn tot verdeeldheid tusschen den Prins en eenige voorname staatslieden: men bedenke, dat reeds vóór deze gebeurtenis 2) de begrippen omtrent de wijze van oorlogvoeren bij de Staten en den Prins menigmaal uit elkander liepen. De eersten, wier oordeel eigenlijk niet was dat van een Souverein, ook zelfs niet van de Souvereine Staten der Gewesten, maar van Stedelijke Magistraten, wijzigden niet zelden hunne beraadslagingen naar plaatselijke belangen: Maurits beoogde de vrijmaking van het algemeene lichaam des Vaderlands. De eersten konden ontwerpen vormen naar de denkbeelden van krijgvoeren die zij hadden opgedaan, Maurits stond op een hooger standpunt en aan weinigen was het gegeven in zijne berekeningen door te dringen. Het was den bezadigden man van den tabberd wel te vergeven,

1) Over dit punt van beschuldiging, door la Pise p. 688 *in margine* en door S. Stijl in zijn *Opkomst en bloei der Nederlanden* aangedrongen, moet men van Reidt lezen B. XVII bl. 433 en de geheele toedracht bij Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX. D. bl. 88, vs. 2. Door het *Journal* van Duyck is nu volkomen bevestigd, dat het onwaar is, 't geen La Pise schrijft: „le Prince en vouloit à Nieuport et à Duynkerken.”

2) Een voorbeeld vindt men hier boven bl. 220. Lezenswaardig is hierover Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX D. bl. 88 v. 2.

dat hij de deugdelijkheid zijner eigene ontwerpen naar zijn koeler verstand en meer ondervinding van alle zaken beoordeeld wilde hebben, en schroomde de leiding van zoo gewichtige aangelegenheden aan een vurigen jongeling toe te vertrouwen; doch het was ook den jeugdigen held te vergeven, dat hij, in de glans zijner roemruchtigheid, vereerd door het volk als de verlosser van het Vaderland, met weerzin elke belemmering van zich stiet, die het zwaaien van zijn degen scheen in den weg te zullen zijn. Onvermijdelijk moesten hieruit wrijvingen en botsingen ontstaan, en de onmin, welke naderhand zoo hooggeklommen is, zou zich ontwijfelbaar ontwikkeld hebben, al stond de naam van Nieuwpoort niet in de rij der heldendaden van Maurits. Neen, die zege was een voortreffelijk wapenfeit, heilzaam voor het Vaderland, en alleen genoegzaam om den naam des Overwinnaars met roem over te brengen tot het verste nageslacht.

C. Strijd tegen Spinola. 1601—1625.

Ostende, 1) in vroeger tijd een opene plaats, meest door visschers bewoond, is hare verheffing tot een der belangrijkste vestingen in de Nederlandsche gewesten, verschuldigd aan den oorlog onzer vaderen tegen Spanje. In den jare 1572 werd deze plaats voor het eerst in poorten en palissaden besloten, en in 1578 werd zij door de toenmalige Staten der Nederlanden nog vollediger versterkt; zoodat Parma in 1583 voor deze stad het hoofd stiet, en zij onder het gebied bleef der Vereenigde Nederlanden, ook toen geheel het overige Vlaanderen gedwongen was geworden, zich op nieuw aan de Spaansche heerschappij te onderwerpen. Het gewicht van deze vesting, waardoor men de kust beheerschte en steeds een deur open had in Vlaanderen, werd zoo groot geacht, dat in het jaar 1600, door een verhooging der wallen en bolwerken, door wijde en diepe grachten, door nieuwe contrescarpen en buitenwerken, de stad tot een der sterkste van dien tijd werd gemaakt. 2)

1) Onze ouden schrijven Oostende. De plaats had haren naam in tegenstelling van het dorp Westende, nabij Nieuwpoort. Men sprak het echter uit Ostende, en van daar het vrij laffe rijmpje, gedurende de belegering vervaardigd:

Ego Ostenda ostendo, dat ik enz.

Tu Ostenda ostendis, dat gij zijt goed Nassau

Zij Ostenda ostendit enz.

2) Van Meteren en Orlers spreken met zekeren ophef van de „zeer hoog verheven binnen-wallen.” Evenwel kon de vijand met geschut boven op de duinen, ten zuiden van de stad, geplant, door de huizen heenschieten (Zie den brief van Van Reidt, *Arch.-T.* II, p. 98), zoodat men, gedurende de belegering, de gebouwen en woningen door menigvuldige blinden tegen het kanonvuur der belegeraars moest beveiligen.

Aan de andere zijde gevoelde men in Vlaanderen zoo zeer het bezwarende en gevaarlijke van de tegenwoordigheid eener Hollandsche bezetting in Ostende, dat de Staten van dat gewest in het voorjaar van 1601 aan den Aartshertog Albert van Oostenrijk zeer aanzienlijke sommen gelds aanboden, indien hij dezen doorn uit den klauw van den vlaamschen leeuw wist te trekken. 1) Toen de toeleg tegen Ostende bij de Staten bekend werd, droegen zij Maurits op, Rijnberk te gaan belegeren. Door deze belegering, die den 12den Juni een aanvang nam, hoopten zij teweeg te brengen, dat de Spaansche troepen uit Vlaanderen naar den Rijn zouden gezonden worden om de belegerden te ontzetten. De Aartshertog echter besloot het ontzet van Rijnberk over te laten aan de versche troepen, die tot versterking der Spaansche krijgsmacht in de Nederlanden uit Italie in aantocht waren, en Ostende te bemachtigen, al moest het evenveel jaren kosten als Parma maanden aan het vermeersteren van Antwerpen besteed had — achttien. Van hunne zijde besloten ook de Staten den Prins Stadhouder met hun leger van 12000 man het beleg van Rijnberk te doen voortzetten, en den sleutel van Vlaanderen, dien zij in de hand hadden, tot geen prijs zich te laten ontrukken. Zij werden daarbij gesteund door de hoop op hulp van koningin Elisabeth, die Ostende niet gaarne zag overgaan aan den koning van Spanje, en hun besluit werd gevolgd door toerusting van transportwezen, artillerie en allerlei legergereedschap, zoo volledig, dat de vreemde Gezanten er over aan hunne Hoven schreven, om te doen uitkomen hoe deze kleine Republiek zich ontwikkelde tot een Macht, die de groote mogendheden naar de kroon ging steken.

Zoo ving dan het vermaarde beleg van Ostende aan, zeker een der merkwaardigste welke ooit hebben plaats gehad. Want vooreerst bood nimmer, sedert het buskruit geene vesting, hoe sterk ook, onwinbaar heeft gelaten, eenige sterkte haren vijand zoolang wederstand als Ostende: het beleg duurde 3 jaar en tachtig dagen (5 Juli 1601—20 Sept. 1604); terwijl diezelfde vesting later, in den jare 1706, in vier dagen, en in 1745, in acht dagen is ingenomen. Vervolgens heeft nooit de bemachtiging eener stad aan de belegeraars zoo veel menschenbloed gekost, als waarvoor de Spanjaarden het bezit van Ostende hebben moeten koopen: zij verloren er voor 't minst tachtig-dui-

1) De Staten van Vlaanderen beloofden op te brengen alle maanden, zoolang het beleg duren zou, f 300,000, en nog gedurende drie jaar na de overgaaf, maandelijks f 90,000. Voorts een geschenk aan den Aartshertog van f 300,000, het eerste $\frac{1}{3}$, als men voor de stad zou gekomen zijn, het tweede, als het geschut zou zijn geplaat, het derde als er bres zou geschoten zijn.

zend menschen bij. 1) Eindelijk verschijnt in de geschiedenis der krijgskunst, dit beleg als een gewichtige gebeurtenis, omdat de Spanjaarden daarbij de bekwaamste Ingenieurs uit alle gewesten van Europa hebben in 't werk gesteld, en hier, van beide zijden, niet alleen alles aangevend is, wat de kunst om vestingen aan te vallen en te verdedigen in dien tijd vermocht, maar daarbij ook nieuwe vonden zijn uitgedacht. 2) Bovenal echter mag de verdediging van Ostende in onze jaarboeken prijken, als een schitterend voorbeeld van onwrikbare volharding onzer voorvaderen: verbazend veel schats werd daaraan te koste gelegd, en tot overgaaf niet besloten, dan toen Maurits, door een nieuwe verovering, het bezit van het als in een molhoop herschapen Ostende onnut had gemaakt. Doch, zoo de standvastigheid van de Staten des Lands, en de bereidwilligheid der natie, om zich zoo groote opofferingen te getroosten, daarbij hebben uitgeblonken, kan dit ook gezegd worden van het kriegsbeleid en de heldhaftigheid van Nederlandsche krijgslieden? of moeten wij de eer hier weergalooze verdediging voor het grootste gedeelte aan den vreemdeling afstaan? Om deze vraag te beantwoorden, zullen hier, zonder in vele bijzonderheden te treden, de oorzaken worden nagegaan, waardoor de Spanjaard het bezit van Ostende zoo duur

1) Men heeft in 't laatst van Juli 1604, bij een der gesneuvelden van Spinola's volk, een Memorie gevonden, waaruit bleek, dat er tot dien tijd toe, van het begin des belegs af, gebleven waren: 15 Kolonels, 7 Veld-Maarschalken, 19 Sergeant-Majoor, 565 Kapiteins, 322 Vaandrigs, 4911 Sergeanten, 1166 Luitenanten, 9166 Korporaals, 610 Lanspasaten, 54366 Soldaten, 6011 Matrozen, 1196 Vrouwen en Kinderen, te zamen bedragende 76961 menschen. En hoe ongehoord dit getal ook wezen moge, zoo kan het niet overdreven schijnen, daar van de Spaansche zijde in een boekje, te Brussel in 1609 met Privilegie der Aartshertogen gedrukt, en getiteld *liber de bello Belgico auctore Johanne Batino Burgundione*, verklaard wordt, dat in den tijd van 9 maanden, van 't begin af dat Spinola het bevel kreeg, tot aan het einde der belegering, de Spanjaarden niet minder dan 60,000 man verloren hadden. Le Duc de Croy, in zijne *Memoires Guerriers*, een hoveling van den Aartshertog Albert, heeft het daarom ook voorzichtiger gevonden, het getal niet op te geven. „Il suffit,” zegt hij, que comme une seconde Troye, les vaincus l'ont vendu, et les vainqueurs acheté chèrement.”

2) Men bediende zich hier het eerst van de zoogenaamde vluchtige sappe (*sappe volante*). De bedekkingsmiddelen in de loopgraven, als Blinden, Chandeliers, (*Candeliers*) enz. werden hier tot meerdere volkomenheid gebracht. Zie Hoyer, *Gesch. der Kriegskunst* p. 378. De benaming van worsten, thans nog bij onze Artilleristen en Ingenieurs in gebruik, is ook toen van de Spanjaarden ontleend, die ze *salzicioni* noemden, hetgeen eerst door sa u cijzen vertaald is, maar naderhand in het meer Nederduitsche worst is overgebracht. De Spanjaarden maakten die zoo groot, dat een ruiter te paard er zich achter verschuilen kon, en 60 man noodig waren, om ze voort te rollen. Afbeeldingen van deze voorwerpen kan men vinden bij H. L. van Haestens, *Beschrijvinghe van de bloedige ende strenge belegeringe der stad Oostende* enz. Leiden 1614, zijnde de 2de Editie. Het boek is, gedrukt bij H. van Haestens, waar-schijnlijk dezelfde, die met Orlers *de Nassausche Laurencrans* geschreven heeft, een jaar later in het Fransch te Leiden uitgegeven: *La nouvelle Troie, ou Mémorable histoire du Siège d'Ostende par Henry Haestens*. Bij de andere beschrijvingen van dit beleg, van Philippe Fleming ('s Gravenhage 1621), van Christophe de Bonours *Le mémorable Siège d'Ostende* (Bruss. 1628) opgedragen aan de Aartshertogin Isabelle, is het Derde Deel van het *Journal* van Duyck weder vele bijzonderheden komen voegen.

heeft moeten betalen, om daarbij te zien, welk deel onze Nederlanders daaraan gehad hebben. Deze oorzaken kunnen tot de vijf volgende gebracht worden: 1. de nadrukkelijke uitvallen door de bezetting gedaan; 2. de ligging der stad aan de zee en de inundatiën, waardoor de stad als in een eiland herschapen werd; 3. het krachtdadig en wel gericht vuur uit de stad, waardoor de vijand elke poging verijdeld zag om de gemeenschap der belegerden met de zee te beletten; 4. de gelukkig afgeslagen stormen; 5. de met beleid bestuurde, en met onvermoeide vlijt tot stand gebrachte verdedigingswerken in de vesting.

Zoodra men de zekerheid had bekomen, dat de Spanjaarden Ostende zouden aantasten, werd er over de beste wijze van verdediging beraadslaagd; en daar men, na den slag bij Nieuwpoort, de moeijelijkheid had ondervonden, om zich met een leger in Vlaanderen staande te houden, waar nu daarenboven alle punten door den vijand bezet waren, werd het voor ondoenlijk geacht, de vesting van buiten te ontzetten. De Staten besloten daarom van uit de stad en buiten de reeds uitgestrekte buitenwerken een geretrancheerd kamp te doen aanleggen, en zij noemden dit »de vesting legerswijze defendeeren.” Daartoe werd een talrijke bezetting gevorderd. Er bevonden zich, bij den aanvang der belegering, binnen Ostende, 32 vendelen van onderscheidene regimenten, waarvan 10 vendelen Nederlanders waren onder bevel van den Utrechtschen Edelman Kolonel Johan van Huchtenbroek. Generaal Francis Vere, wien bij besluit der Staten van 7 Juli het Generaal Commandement was opgedragen en die deze commissie alleen had aangenomen onder voorwaarde, dat zijn regiment en dat van zijn broeder hem volgden, kwam in den nacht van den 15den Juli met 8 vendelen Engelschen in de stad, die den 21sten met nog 1000 man vermeerderd werden. 1) In Augustus werd de bezetting versterkt door 2000 Engelschen, door koningin Elisabeth, op verzoek van Vere, gezonden, en Maurits deed uit zijn leger voor Rijnberk, welke vesting den 30 Juli vermeersterd was, nog 2000 man, 6 Fransche, 4 Friesche, 5 Duitsche, 4 Schotsche en 4 Waalsche vendelen, naar Ostende vertrekken, onder bevel van den jongen Chatillon, die dringend had aangehouden om daarheen te gaan en er het leven verloor. Van deze 23 vendelen zijn alleen de 6 Fransche in de vesting toegelaten. Bij het naderen van den herfst echter braken er onder de bezetting ziekten uit, verergerd door de gebrekkige huisvesting en de onvoldoende aanvoeren van levensmiddelen, brandstof en kledingstukken, tengevolge van tegenwinden en stormen. De Engelschen, die het meeste leden, gingen aan 't morren en plunderen; hunne officieren deden

1) 1500 man van dezen, waren in het rood gekleed. De Engelschen, die in het vorige jaar bij Nieuwpoort streeden, droegen gele rokken.

weinig moeite om hen tot hun plicht te brengen; met geheele hoopen moesten zij naar Engeland teruggezonden worden, en bij het begin van het jaar 1602, toen het beleg 6 maanden geduurd had, waren er van de 82 vendelen nog 3365 weerbare mannen over: de 31 Engelsche vendelen telden nog geen 800 man. Gedurende den verderen loop der belegering, kan de verhouding van het Nederlandsche voetvolk binnen Ostende tot de overige natiën, op een derde worden geschat, hoezeer zulks niet nauwkeurig te berekenen is, vermits de bezetting gedurig afgelost en ververscht werd, en er niet altijd bepaald wordt opgegeven, tot welke natie het nieuw aangekomen krijgsvolk behoorde. Onder de Nederlanders worden de Zeeuwen, Friezen en Utrechters met name genoemd. De eerste uitval geschiedde den 13den Juli met 1000 man onder Kolonel Huchtenbroek, op last van Kolonel Karel van der Noot, die toen nog Gouverneur der stad was, en werd met het beste gevolg bekroond. Men drong in 's vijands pas aangelegde verschansingen door, en giste dezerzijds, dat er vijf- of zeshonderd der belegeraars waren dood gebleven, terwijl men zelve het verlies van 100 man te betreuren had en 50 gekwetsten telde. Toen Vere het opperbevel aanvaard had, deed hij, zich gedragende naar het verdedigingsstelsel hem door de Staten voorgeschreven, in een polder nabij de stad een geretrancheerd kamp aanleggen, waarin hij zich met zijne Engelschen in den nacht van den 21sten ging logeeren. Maar de Spanjaarden lieten hem niet ongemoeid. In den nacht van den 25sten werd er om het bezit eener hoogte hevig gevochten 1) en den 27sten dreef Vere bij een uitval met 600 man de belegeraars uit hunne loopgraven en bracht hun groote verliezen toe: het retranchement werd behouden, vervolgens aanmerkelijk versterkt, en eerst 18 maanden daarna, den 13den April 1603, heeft het den Aartshertog mogen gelukken, deze werken te veroveren, zonder welker bezit het scherpziend oog van een ervaren krijgsman alle pogingen ter vermeerstering van Ostende, als vruchteloos moest beschouwen. Verhalen te geven van de menigvuldige uitvallen, door de belegerden gedaan, zou langwijlig en zonder nut zijn. Na die van den 13den en 27sten Juli, hadden er nog in den loop van 1601 plaats den 20sten en 24sten Augustus, den 18den September, den 4den en 6den October. Het is genoeg te melden, dat door deze uitvallen de belegeraars langen tijd verhinderd werden de vesting te naderen, en verplicht werden hunne loopgraven met een zorg en omzichtigheid te maken, waarvan men tot hiertoe geen voorbeeld gezien had. Door deze buiten-

1) „Fist ce jour une sortie du costé des Poldres, et là commença y faire trois redoubtes et Forts biens defensables, et occupa plus de 100 pas oultre d'iceux un poste ou eminence, laquelle il commença incontinent à fortifier, et ce sans perte de beaucoup de ses gens”. Dus leest men in de *Memoires du duc de Croy*.

gewone inspanning hunner krachten, gelukte het hun eindelijk, uitvallen nutteloos te maken, en ten laatste geheel te beletten. Welk aandeel het Nederlandsch gedeelte der bezetting aan deze uitvallen gehad heeft, is niet te bepalen; wat niet te ontkennen valt is, dat Francis Vere in dit eerste tijdperk der verdediging gewichtige diensten heeft bewezen.

Maar een vermogend middel, om het naderen der belegeringswerken tegen te houden, was het zee-water, waardoor men den omtrek der vesting deed overstroomen; 1) en men was het weder aan het doorzicht van Maurits verschuldigd, dat dit middel werd te werk gesteld. De Prins had namelijk, kort voor den aanvang van het beleg, de vesting bezocht, en had bij die gelegenheid aan den Gouverneur Van der Noot een lastbrief gegeven, om, zoodra de stad belegerd werd, den zeedijk ten westen van de stad door te steken, ten einde het naderen van den vijand aan die zijde te beletten. Van der Noot, en vervolgens ook Vere, die hem in het opperbevel verving, hadden zich door de stedelijke Regeering laten belezen, om dit bevel niet ten uitvoer te brengen, verschrikt door een ijdele vrees, dat de geheele stad zoude wegspoelen. Vere wendde zich zelfs tot de Staten Generaal om te verkrijgen dat hij tot het niet uitvoeren van het bevel van Maurits gerechtigd werd, en de Staten vreezende, dat de zeewerken dan zeer groote kosten zouden veroorzaken, hielden het besluit op om hem tot het doorsteken te machtigen. Doch Maurits drong herhaaldelijk bij hen aan om zonder verwijl bevel tot den maatregel te geven: eindelijk werd er in een krijgsraad, te Ostende gehouden den 21sten Augustus, toe besloten, en in den nacht van den 23sten liet men het zeewater binnen stroomen. De vijand heeft, gedurende de geheele belegering, al het mogelijke gedaan, om de in den dijk gemaakte opening weder te dichtten; maar de kracht van den vloed en de wakkerheid der belegerden verijdelden al zijne pogingen. 2) De ongemakken, welke de belegeraars hierbij hebben moeten verduren, en de vertraging, welke zij hierdoor ondervonden, getuigen weder van de voortreffelijke eigenschappen van Maurits, welke de hoofdbron zijner krijgskundige grootheid geweest zijn. 3)

Het zou echter, ook bij de hardnekkigste verdediging, onmogelijk zijn geweest, Ostende zoo lang te behouden, zoo het den vijand had mogen gelukken, de gemeenschap der vesting met de zee te beletten. Nu bewijst deze langdurige belegering, ja, ook wel de sterkte van zee-steden, wanneer die belegerd worden door een vijand, die machteloos is ter

1) „Admissum mare,” zegt de Groot, „Ostendam insulae in speciem circumdabat.”

2) *Journal* van Duyck III bl. 120, 135 en volg. Van Reidt B, XVIII. extr.

3) Zie bov. bl. 395.

zee; maar tevens geeft zij recht, den moed en de bekwaamheid te roemen, daarbij door de toenmalige regeerders van het land aan den dag gelegd.

De haven van Ostende, gelegen aan de westzijde der stad, was reeds in de eerste dagen van het beleg door het geschut van den vijand ongenaakbaar gemaakt voor de uit zee komende schepen. Maar aan de tegenovergestelde zijde der stad, naar den kant van Blankenberg, had de zee, door een inbraak, een kanaal gevormd, 't welk de Geul genoemd werd. Dit kanaal werd, naar het overleg van den eersten Ingenieur David van Orleans met eenige ervaren stuurlieden, door een opening in de contrescarp, welke door eene halve maan gedekt werd, derwijze bevaarbaar gemaakt, dat de schepen uit zee langs dien weg in de stadsgrachten konden komen. De belegeraars lieten niets onbeproofd om dit vaarwater onbruikbaar te maken; maar de hiertoe aangewende pogingen brachten hen onder het bereik van het wel gerichte vuur der vesting, en kostten hun een menigte menschenlevens, zonder vrucht. 1) Zij naderden wel met hunne loopgraven, en wierpen batterijen op, waaruit de Geul bestreken werd; maar onze wakkere zeelieden, 2) onder bescherming van het kanonvuur der vesting, schroomden niet, om, dikwijls met aan flarden gereten zeilen of afgeschoten masten, onder het oog, en ten spijt des vijands, hunne schepen in behouden haven te brengen. Zoo liepen er den 10den September 1601 met springvloed 110 schepen binnen tot in de stadsgracht. Naderhand hebben de belegerden, nog dicht bij de zee, een nieuwe haven geopend, 't welk alles een ongeloofelijken arbeid kostte, daar men ook tegen de zeevloedden zich door sterke hoofden van rijswerk moest beveiligen. In weerwil van al de inspanning der belegeraars, bleef de gemeenschap van Ostende met de zee open, tot aan het einde der belegering toe; ongeveer drieduizend schepen zijn er de belegerde stad in en uit gevaren, waarvan er ongeveer honderd in den grond geschoten of den vijand in handen gevallen zijn. De scheepsmacht, belast om Ostende van het noodige te voorzien, stond onder bevel van den Admiraal Johan van Duivenvoorde Heer van Warmond, en heeft zich van dezen last loffelijk gekweten. Dat er tijden zijn geweest van gebrek aan levensmiddelen, kleedingstukken, buskruit, geschut en vooral van rijshout, was niet te vermijden bij de wisselvalligheden, waarvan de toevoer ter zee afhing; daarentegen is het meermalen gebeurd, dat de menigte van voorraad, in de stad voorhanden, de levensbehoefden voor minderen prijs verkrijgbaar stelde, dan in gewone tijden. Geschut, munitie en ander krijgs-

1) Men zie de bijzonderheden bij Van Meteren, B. XXIII. D. VIII. bl. 104. (uitg in 8°.)

2) Zie *Arch.* T. II. (2me Série, ook in 't vervolg) p. 202.

gereedschap is er toereikend geweest om een zoo langdurige verdediging vol te houden. Er was eerst bepaald, dat de bezetting elke zes maanden zou worden afgelost; doch deze bepaling werd niet gevolgd. Het was voor de Regenten van dien tijd uiterst moeilijk, de eischen van hen aan wie zij de verdediging opdroegen en van de troepenhoofden juist te beoordeelen: de voorlichting van de beide Stadhouders zijn hun daarbij van onwaardeerbaar nut geweest. Nieuwsgierigen kwamen in menigte binnen de stad, welker verdediging weldra het onderwerp der algemeene belangstelling werd in geheel Europa. 1) Deze vrije gemeenschap met de zee, zonder welke de meer dan driejarige verdediging van Ostende onmogelijk zou zijn geweest, moet behalve aan de kloekmoedigheid onzer zeelieden, in 't bijzonder ook worden toegeschreven aan de uitmuntende bediening van het geschut in de belegerde stad; en, — het is reeds vroeger opgemerkt — de kanonnières waren destijds Nederlandsche bootsgezellen, en de namen hunner bevelhebbers wijzen ons steeds op Nederlandsche geslachten. In Ostende was het opperbevel der Artillerie in den beginne opgedragen aan den Kolonel Van Huchtenbroek; doch toen deze, den 22sten Sept. (1601), zich te ver blootgevend in de loopgraven door een doodelijk schot getroffen was, werd het toevertrouwd aan den Kapitein Nikolaas van de Leur, die daarna ook den eeredood des krijgsmans op de wallen van Ostende gevonden heeft. 2) Over 't algemeen is de strijd om Ostende voornamelijk met het geschut gevoerd. De belegeraars onderhielden daarmede gestadig een zoo levendig vuur tegen de stad, dat de Aartshertogin Isabella, die zich te Nieuwpoort ophield, zich ontevreden betoonde, als er een oogenblik was, waarin het kanon niet gehoord werd. 3) De belegerden beantwoordden dit vuur met gelijken nadruk en levendigheid, en waren

1) Onder anderen kwamen een broeder van den Koning van Denemarken, een Graaf van Northumberland, de Markgraaf van Brandenburg, met Graaf Ernst van Nassau, de jonge Graaf Jan van Nassau, de Hertog van Holstein met den Graaf van Hohenlo binnen Ostende, om dit merkwaardig beleg in oogenschouw te nemen.

2) Zijn sneuvelen wordt vermeld in den brief *Arch. T. II. p. 115* waar zijn naam moet gelezen worden, niet *des leurs*. Hier zij opgemerkt dat elk die een opperbevel voerde, den titel droeg van Generaal. Zoo heette de Meester Ingenieur van Orleans, Generaal der fortificatiën; zoo voerde Van de Leur den titel van Generaal der Artillerie, ofschoon hij slechts den rang had van Kapitein. Generaal beteekent dan ook eigenlijk Algemeen Bevelhebber. Die onmiddellijk op hem volgde, heette Luitenant, al had hij overigens een hooger rang. Zoo wordt, in het verdrag van de overgaaf van Ostende, de uitvoering daarvan, wat het geschut betreft, opgedragen aan den Kapitein Wijngaert, Luitenant der Artillerie.

3) Door het vele schieten verliepen hunne stukken gedurig, zoodat zij naar Nieuwpoort moesten opgezonden worden, om vergoten te worden. Behalve met vuurballen en kegelsteenen, schoten zij met ijzeren kogels van 36, 40, 46 en 50 pond. Duyck noemt ook herhaaldelijk gloeiende kogels. In de 20 eerste maanden zijn er op de stad meer dan 250,000 schoten gedaan.

zeer gelukkig in het geschut des vijands onbruikbaar te maken. 1) Zij maakten ook met veel vrucht gebruik van brandkogels, en van de reeds eenigszins in onbruik geraakte vuurpijlen, 2) waarmede zij de belegeringswerken in brand schoten, of de arbeiders verdreven; en door granaten daarin te doen, om hen, die het blusschen wilden beproeven, den dood te doen vinden, verrijkten zij de geschutkunst met een nieuwe uitvinding, welke door de Spanjaarden, na hun voor Ostende veel volk te hebben gekost, en naderhand algemeen, is nagevolgd. 3) Ook bij den werkelijken aanval op de stad, deed zich het geschut der belegerden krachtadig gevoelen, en zoo moet hier geschetst worden, hoe de vierde der oorzaken, hierboven opgegeven, gewerkt heeft om den Spanjaard het bezit van Ostende duur te doen betalen.

De Spanjaarden waren reeds bijna een half jaar voor Ostende geweest, zonder nog een enkel buitenwerk te hebben kunnen bemachtigen; en de Aartshertog, verdrietig over den tragen gang dezer rampspoedige belegering, 4) besloot eindelijk tot een algemeenen storm tegen al de buitenwerken, welke bepaald werd tegen den 7den Januari 1602. Reeds in de vorige maand verwachtte Vere een dergelijken aanval en gedurende de geheele maand December werden de aanvoeren uit zee door stormen belet. Ten einde tijd te winnen, de beschadigde werken in stormvrijen toestand te brengen en versterking uit Zeeland te bekomen, knoopte hij een onderhandeling aan met den vijand, waartoe de eerste stap werd gedaan door een mondgesprek tusschen zijn broeder Horace en Rivas Maestro del Campo van het Spaansche leger, die zich den 22sten December aanmeldde om te parlementeeren. 5) Op dit gesprek volgde een stilstand van wapenen gedurende vier dagen, waarin door over en weer gezonden gemachtigden onderhandeld werd, en de Aartshertog reeds naar de Aartshertogin te Brussel de tijding zond, dat zij het

1) „Die van binnen, zegt Orlers, maecten contra-baterije, ende beschoten 't geschut, dat haer beschoot, soo dat sij dickmaal dat braecken ende uijt de wielen smecten: tot welken eynde daer noch 2 heel dobbel-canonns, ende 4 halve gesonden wierden.” Men ziet uit deze laatste bijzonderheid, hoe er dezertijds niets verzuimd werd, om de belegerden in staat te stellen, een hardnekkige verdediging vol te houden.

2) Volgens Uffano, in het zoo aanstonds aan te halen werk III, cap. 23. Ook De Croy maakt er melding van en zegt, dat de belegerden er zich ook bij een uitval van bediend hebben. Hij noemt ze: „sagettes artificielles remplies de feu Gregeois.”

3) Hoyer teekent dit aan uit Uffano *trattato della Artilleria* (Brussel 1613 fol.). Haestens zegt alleen, dat men uit de stad schoot „met garnaden ende vuurballen.”

4) De uitdrukkingen „ce facheux siege, ce penible siege” en dergelijke, welke le Due De Croy gebruikt, geven genoeg te kennen, hoe rampspoedig de belegering voor de Spanjaarden was.

5) In een brief aan Maurits van 21 December 1601 (*Arch. T. II. p. 111.*) noemt hij het een „stratageme affin d'amuser l'ennemy et gaigner temps”, en hij herhaalt die verzekering in een brief van 4 Januari 1602 (*Arch. p. 113.*) De overige bijzonderheden geeft het *Journal* van Duyck en vooral Ogle, zie volg. bl. 3.)

verdrag tot overgaaf van Ostende als gesloten kon beschouwen. Doch de samenspreking met Rivas had buiten weten van den krijgsraad plaats gehad en nadat Vere even te voren het voorstel had gedaan, door den krijgsraad verworpen, om al de buitenwerken, als niet meer houdbaar, te verlaten: 1) hierdoor ontstond er bij het garnizoen vermoeden van verraad en groote gisting. Officieren en Magistraatsleden begaven zich naar den Gouverneur en vroegen opheldering. Intusschen was de herstelling der vestingwerken goed gevorderd; eenige oorlogschepen, op de ree gekomen, hadden 5 Zeeuwsche vendelen en 120 matrozen met musketten gewapend ontscheept; 50 transportschepen met munitie en turf beladen waren in de haven binnengeloopen, en toen verzamelde Vere, den 26sten, al de Kapiteins om zich heen, en verklaarde hun, dat, nu de goede geest van de bezetting zich geopenbaard had en de toestand, in den tijd dien hij met onderhandelen gewonnen had, zoo veel gunstiger was geworden, de strijd zou hervat worden. Van den krijgsraad verzocht en verkreeg hij een verklaring, dat zijne handelwijze overeenkomstig de dienst van het land geweest was; en de Aartshertog ontving den 25sten December de schriftelijke kennisgeving, dat de onderhandeling gestaakt werd, omdat de reden waarom zij was aangeknoopt, was opgeheven.

De moed en de goede trouw van den Engelschen Generaal zijn bij deze gelegenheid in verdenking gekomen. 2) Ook in Ostende maakte Vere zich niet bemind. Aan de adviezen van den krijgsraad, Kolonels en Kapiteins, stoorde hij zich niet. Hij liet wanordelijkheden in de dienst toe en verwaarloozing van het oorlogsmaterieel, als of het hem niet aanging. Werden hem misbruiken onder 't oog gebracht, hij bejegende den aanbrenger met spot en minachting. Hij vertoonde zich weinig, en onderhield zich met niemand of hij stofte op zijne »commissie". Dat er echter een verraderlijk opzet zou bestaan hebben om de stad den Spanjaard in de handen te spelen, is niet te gelooven. Noch in Sir Francis Vere mag dit ondersteld worden, noch in zijn broeder Horace en Sir John Ogle, 3) die hem als parlementairen ten dienste stonden. Aannemelijker zou het vermoeden zijn, dat de »commissie"

1) Vere schreef wel aan Maurits „nous avons trouvé bon de quieter lesdits ouvrages", er bijvoegende, dat dan de stad ontwijfelbaar verloren zou zijn geweest: maar dat hij het had voorgesteld, en de krijgsraad het juist daarom verworpen had, omdat dan de stad verloren was, meldt hij niet.

2) Maurits voorzag dit, toen hij Veres brief van 26 December ontving. Hij zond dien aan Willem Lodewijk met de bijvoeging: „A mon jugement cest affaire sera occasion de divers discours, tant du costé de l'ennemy comme parmi ceulx de cest Ehtat" (*Arch.* p. 111).

3) Ogle, omdat hij de voorname persoon was geweest van wie Vere zich bediend had „the only instrument — schrijft hij — he used in the manning thereof" — had de bijzonderheden van de onderhandeling in schrift gebracht, en zijn verslag op bevel der Algemeene Staten hun in Raadkamer ter hand gesteld, vervolgens ook aan Maurits.

hem door de Algemeene Staten gegeven in het voorschrift, Ostende »legerswijze" te verdedigen, zijne ijverzucht tegen Maurits heeft aangeblazen en hem vervoerd heeft tot de gedachte aan een oorlogstooneel in Vlaanderen, meer schitterend dan het behoud van aangevallen vestingwerken en in staat den tocht naar Nieuwpoort in de schaduw te stellen. Zoo zou ook het onuitvoerlijke voorstel te verklaren zijn, 't welk hij aan Maurits deed, om 9000 of 10000 man met nog een ruitermacht van 1000 of 1200 paarden in de vesting te werpen. Maar indien hij werkelijk geloofd heeft aan de onmogelijkheid van zonder die hulp, den gedreigden storm af te slaan, dan heeft hij zelf die meening gelogenstraff.

Op den lang vooraf bepaalden dag, den 7den Januari, werd de storm door den vijand voorbereid door een hevig geschutvuur van den vroegen morgen tot des avonds te zes uur, en toen werd bij laag water, de storm op zes verschillende punten met groote hevigheid ondernomen door 4000 man, even zoo veel als op dat tijdstip de sterkte was van de strijdbare manschap die hun het hoofd moest bieden. Om zich in de veroverde werken eenigen tijd, zonder hulp van buiten, te kunnen staande houden, droeg ieder soldaat voor twee of drie dagen levensmiddelen bij zich, en de Aartshertog liet zijne ruitery achter de stormers oprijden, om hun het terugwijken te beletten. Met voordacht lieten de belegerden den vijand in eenige werken binnendringen, om hem met te grooter verlies weder uit te werpen: hetgeen volkomen gelukte. De beide Vere's waren in het hevigste van den strijd op de wallen, waar aanvallers en verdedigers meermalen met de pieken handgemeen waren. Alleen één der werken, het zoogenoemde »zuidcarré", door niet meer dan 36 man bezet, ging verloren: op alle andere punten leden de belegeraars een deerlijke nederlaag; en het geschut uit de vesting deed, door een wel aangebracht schrootvuur, onder hen een zoo moorddadige werking, dat dit voorbeeld, het zoogenoemde kartets- of blikkendoozenvuur een algemeene en regelmatige aanwending in de Geschutkunst heeft doen vinden. 1) De verwarring der teruggeslagen aanvallers werd

en Willem Lodewijk. Toen Van Meteren zijne geschiedenis had uitgegeven heeft Ogle nog het een en ander daarbij gevoegd tot weerlegging van aantijgingen die hij vernomen had „as well in every mans mouth as in Emmanuel of Meteren his book". Zoo is het gedrukt in Vere's *Commentaries* pag. 143, onder den titel van „*Sir Francis Vere his partie at Ostend written by Sir Jone Ogle there present*". Het verhaal eindigt bij de terugkomst van Ogle en Fairfax, ontslagen van hunne Commissie.

1) Musketkogels, kettingen en ander ijzerwerk in het geschut te laden, was reeds vroeger in gebruik, maar de Nederlanders te Ostende waren, zoo ver bekend is, de eersten, die inzagen, dat, om doelmatig te treffen, dit werptuig in cilindervormige bussen, gelijk de blikken-doozen zijn, moest vereenigd worden. Immers lezen wij bij Haestens, dat zij niet alleen saeskens, maar ook cleijne tonneken met spijkers, kettingwerk, kogels enz. in hunne kanons deden. Dit, en het hernieuwd gebruik van brandpijlen, en het doen van granaten in de brandkogels, zijn vermoedelijk uitvindingen

vermeerderd door het te rechter tijd openen eener sluis, welke het water aanmerkelijk wassen, en velen verdrinken deed. Het verlies des vijands bedroeg 1300 of 1400 dooden; maar het getal gekwetsten vooral was zeer aanzienlijk. Aan de zijde der belegerden waren vele gewonden maar het verlies aan dooden was slechts 30 of 40.

Na dezen afgeslagen storm, verliep er weder een jaar, waarin de belegeraars niets vorderden, en zich vergenoegen moesten, met hun geschut op de reeds zeer geteisterde vesting te doen spelen. Maar op den 13den April des jaars 1603, namen zij een oogenblik te baat, dat een hevige stormwind veel schade aan de stad te weeg bracht, den toren deed instorten en eenige verwarring veroorzaakte, om op drie punten een aanval te doen. De verdedigers, onoplettend geworden, bezweken en de vijand werd meester van de werken in den polder, ten zuiden van de stad. Gelijk de belegerden, door deze werken aan te leggen een blijk hadden gegeven van hun krijgskundig doorzicht, zoo hadden zij nu ook te recht het gewicht ingezien van die te behouden. Maar vruchteloos was een poging tot herwinning; en deze mislukking kostte hun meer dan vier honderd dapperen. Van nu af trad de belegering een nieuw tijdperk in, en kreeg de toestand voor de belegerden een bedenkelijker aanzien. 1) Het geleden verlies werd weldra door dat der overige buitenwerken gevolgd; en bovendien trad nu bij den vijand de man te voorschijn, die sedert de geduchtste tegenstander was van Maurits, en de eenige krijgsman in Europa, die geacht werd, zich met dezen te kunnen meten, Ambrosius Spinola. De Staten van Vlaanderen, namelijk, voor wier rekening het beleg van Ostende gedeeltelijk gevoerd werd, begonnen de uitputting hunner geldmiddelen te gevoelen; en de slechte betaling, gevoegd bij de groote ongemakken en gevaren, welke het krijgsvolk had door te staan, veroorzaakte een gemor, hetwelk tot openbare muiterij dreigde uit te barsten, terwijl de middelen niet voorhanden waren, om de ontevreden te voldoen. Welkom was derhalve het aanbod van Spinola, om uit zijn eigen middelen, bij wijze van voorschot, in de kosten te

geweest van den Hollandschen vuurwerkmaker Meester Jurriën Bolts, die zich bij deze belegering grooten lof verwierf, maar ongelukkig door het in brand vliegen van eenig buskruit het leven verloor. Zeer verdienstelijk maakte zich ook zijn knecht Willem Fransen, een messenmakers-zoon uit s'Gravenhage, die gedurende het beleg dertien malen „seer dapperlick ghewont gheweest is”.

1) Er schijnt in het Spaansche leger slechts één man geweest te zijn, die het gewicht der nu veroverde werken had ingezien, zijnde de *Maitre de camp* Catrice, die van den beginne af verzekerd had, dat, zonder deze, alle pogingen, om Ostende te winnen, ijdel zouden zijn, en eindelijk de vergunning kreeg, om onder zijne aanvoering dit punt met kracht aan te tasten. Zie *Memoires du duc De Croy* pag. 94.

voorzien van het beleg, waarover hem dien ten gevolge het bevel werd gegeven, hetwelk hij in September des jaars 1603 aanvaardde. Van nu af werd al de kracht van den aanval, met mijn en sappe, tegen het westelijk en zuidelijk gedeelte der vesting gericht. Maar, ofschoon reeds al de buitenwerken in de handen des vijands waren, kon deze in den daarop gevolgden winter nog geene vorderingen maken, en gelukte het hem eerst in de maand Maart 1604, de contrescarp op het aangevallen gedeelte der vestingwerken machtig te worden. Nu werd de zomer nog doorgebracht met het maken van mijnen en tegenmijnen, en met aanvallen op elkanders werken en gevechten, waarbij de belegerden zoo veel kloekmoedigheid en volharding aan den dag legden, dat het aan de belegeraars eerst in Augustus gelukte, het voorname bolwerk, de Zand-Hil, te ondermijnen. Dit werd vervolgens in September besprongen; en, nadat de eerste bestormers, door de tegenmijnen der verdedigers, waren in de lucht geworpen, werden er versche krijgsbenden gezonden, die het bolwerk innamen. Hiermede zou de stad onvermijdelijk verloren zijn geweest, indien niet het beleid en de onvermoeibare vlijt der verdedigers, werken hadden daargesteld, waarvoor ook nu nog de aanvallers bleven staan, en welke alzoo als een andere oorzaak mogen beschouwd worden van den langen duur dezer belegering.

Uit het boven verhaalde is reeds kunnen opgemaakt worden, dat het binnen Ostende evenmin aan bekwame Vestingbouwkundigen heeft ontbroken, om de verdedigingswerken te besturen, als aan werkzame handen, om die ten uitvoer te brengen. Eerst zond Maurits er Wouter van den Brand heen, om als hoofdingenieur te dienen, spoedig terug geroepen omdat de Prins hem te velde noodig had: toen vatte David van Orleans, die reeds vóór het beleg in de vesting was, de hoofdleiding weder op, en in Sept. 1601 kwam er Andries de Roy, die gehouden werd in het maken van loopgraven en vluchtig op te werpen werken voor den onversaagdsten en bekwaamsten der Ingenieurs in dienst der Staten: ook hij, wispelturig van aard en die nooit lang bij hetzelfde werk kon blijven, werd afgeroepen naar de belegering van Grave, waar hij gesneuveld is. Voorts wordt er een Engelsche Ingenieur Dexter genoemd, en een Oosterling, met name Holut Sady, van wie verhaald wordt dat hij tegelijk geleerd taalkenner, groot wiskunstenaar, bedreven vuurwerkmaker en bekwaam geneesheer geweest is. Welk een inspanning er is noodig geweest, om al de werken der belegerde vesting, hier tegen de zeevloed, dáár tegen het geweldige kanonvuur des vijands, in verdedigbaren staat te houden, kunnen zij alleen beseffen, die den aard en omvang dezer werkzaamheden door

ervaring hebben leeren kennen. Maar een bijzondere vermaardheid hebben de afsnijdingen van Ostende gekregen, waardoor de belegeraars, toen zij op den hoofdwal hadden post gevat, een dubbele rij van nieuwe bolwerken voor zich zagen. Dwars door de huizen heen, was, achter den nu veroverden hoofdwal, een nieuwe vestingwal verrezen, welks grachten bestonden in de uitgegraven straten; en, mocht ook deze wal bezwijken, dan bood een derde, op dezelfde wijze, met flankerende bolwerken samengesteld, het binnenste der stad, 't welk aldus weder geheel in wallen besloten lag, aan de verdedigers een wijkplaats aan, welke zij Nieuw-Troje noemden, als wilden zij hun vast besluit te kennen geven, om den Spanjaard eenige jaren lang het hoofd te bieden. 1) Dat zij echter het voornemen niet hadden, om zich hierbij tot een lijdelijke verdediging te bepalen, toonden zij, door ook nu nog den vijand, nadat deze van het voornaamste gedeelte des hoofdwals meester was, in hunne onverschrokken uitvallen uit sommige zijner stellingen weder uit te werpen, en zijn geschut meer dan eens onbruikbaar te maken.

Maar de verdediging van Ostende was nu zoo verre gedreven, als het belang des Vaderlands vorderde; en hetgeen er in dien tusschentijd elders gebeurd was, deed het bezit der in puinen geschoten stad thans van weinig gewicht meer zijn. Daarenboven waren de nieuwe wallen te versch, om zich lang te kunnen staande houden; en, ofschoon men de lijken had opgegraven, om dezen, tot vastigheid van het werk, er in te voegen, 2) — de aarde was te los, om weerstand te bieden aan de kogels van het vijandelijk geschut, 't welk nu op de oude wallen, en bij gevolg op geringen afstand geplant was. Een verdrag, zoo eervol mogelijk voor de belegerden, 3) maakte derhalve een einde aan dit merkwaardig beleg, van hetwelk onze Geschiedschrijvers de volgende getuigenis geven: »Het was zoo verre met deze stad en belegeringe gekomen, van wege de groote perijckelen en den gestadigen arbeid en tegenweer tegen des vijands geweld, dat men dezelve de Akademie en Universiteit der krijgshelden noemde, en dat in deze school zoo wel de Gouverneurs, Officieren, Kapiteinen, Busschieters, Piloten, Scheeps-

1) Op een der afbeeldingen bij Haestens (fig. 12.) kan men de richting der afsnijdingen geschetst zien.

2) Aan de werklieden werd een buitengewone toelage gegeven voor elk lijk, 't welk zij verplaatst hadden.

3) De capitulatie werd den 20 September 1604 geteekend. De bezetting, waarvan nagenoeg $\frac{1}{3}$ Nederlanders, $\frac{1}{3}$ Franschen, en $\frac{1}{3}$ Engelschen en Schotten waren, in alles ten getale 2500 gezonde manschappen, (behalve die te sloop vertrokken) met 2 zware stukken geschut van de 15 die bij de overgaaf in de vesting waren nadat de overige ter zee waren weggevoerd, trok uit met hare wapenen, vliegende vaandels, slaande trommen, brandende lonten, kogels in den mond, met al hare bagaadje.

volk, Ingenieurs, Medicijnen, Chirurgijnen en dergelijke, als de eenvoudige Soldaten, wanneer elk in hunne staten en diensten, maar ettelijke maanden in deze schole gelegen hadde, zoo wel in het opponeeren als defendeeren, een meester van zijne kunst mocht genoemd worden, en volkomenlijk wist te spreken en te werk te leggen, al 't geen om een stad te belegeren, en te bewaren noodig mocht wezen; en dat op zoodanige wijzen, waarvan men in vorige tijden niet wist te spreken. Een kunstrijk Ingenieur, die lang met zijn verstand in zijne boeken gestudeerd had, moest bekennen, dat hij maar een leerkind in experientie was. Medicijnen en Chirurgijnen hebben hier meer geleerd in eene week, dan elders in een jaar. Inzonderheid zijn er binnen Ostende zeer fameus geworden een zekere Moorbeecken uit den Hage, en Alexander Courtmans van Antwerpen. De Piloten en Scheepslieden hebben daar geleerd, hoe zij hunne schepen sturende, het geschut konden vlieden. De kanoniers of Busschieters leerden daar, hoe hun geschut te planten tegen varende schepen, en hoe contra-batterijen te maken, of hunner vijanden geschut in stukken te schieten of te dismonteeren, of uit de raders te werpen, door welke leeringen en praktijken over wederzijden veel volks vernield werd."

Hoezeer elk onpartijdige gedrongen zal worden te erkennen, dat het overleg en de standvastigheid, waarmede zij, die destijds het hoog bevind der krijgsaangelegenheden in het Vaderland in handen hadden, de telkens vernieuwde bezetting in volkomen staat van strijdvaardigheid hielden, reeds op zich zelve, de verdediging van Ostende een waarlijk Nederlandsche heldendaad doen zijn: zullen er echter wellicht gevonden worden, die nog twijfelen, of de eer der dadelijke verdediging wel grootendeels aan Nederlanders toekomt. Ter geruststelling vooral van dezen, zullen hier nog eenige namen volgen, alvorens de omstandigheden worden vermeld, waardoor het verder behoud van Ostende, voor de zaak des Vaderlands, van gering nut zou geweest zijn.

Het was voor een geregelde en planmatige verdediging der belegerde vesting geenszins voordeelig, dat het Opperbevel gedurig in andere handen overging: doch de groote inspanning van geest en lichaam, tot die gewichtige taak vereischt, bij een zoo langdurige belegering, en het sneuvelen en gewond worden van sommigen, maakte een vernieuwing van Bevelhebbers dikwijls noodzakelijk. In de eerste maanden van 1601, vóór den aanvang van het beleg, was er de Zeeuwsche Edelman Maximiliaan van Cruyningen Gouverneur. Hij was vroeger Spaanschgezind geweest en een lotgenoot van Bossu in diens nederlaag op de Zuiderzee en ongeschikt voor de taak die hem wachtte. De Staten-Generaal

hadden reeds in Januari het lid hunner vergadering Coren, burgemeester van Alkmaar, die ook een hunner gecommiteerden in den tocht naar Nieuwpoort geweest was, afgevaardigd naar Ostende, ten einde daar de fortificatie- en zeewerken en de verdere toerusting te besturen in overleg met Prins Maurits en den Ingenieur David van Orleans. Op de berichten van dien gedeputeerde riepen zij den bejaarden Heer van Cruyningen, slecht ter been en slecht ter spraak, terug. 1) Maurits gaf den raad, aan Francis Vere het opperbevel op te dragen, en vermits deze vooraf de vergunning van Koningin Elisabeth zou moeten vragen, intusschen een acte van aanstelling te geven aan den Kolonel Van der Noot. Dit geschiedde in de maand Maart van dat jaar, en deze was dus Gouverneur bij den aanvang van het beleg. Den 7den Juli besloten de Staten aan Vere Commissie te zenden tot het voeren van het Generaal commandement te Ostende, en deze kwam met zijne Engelsche troepen in den nacht van den 15den dier maand aldaar aan. Doch door een kwetsuur aan 't hoofd, krank en koortsig geworden, werd hij den 20sten Augustus naar Middelburg vervoerd, na het opperbevel weder aan Van der Noot te hebben overgedragen. In September hersteld teruggekeerd, is hij, na zijn boven verhaald gedrag bij de bestorming van den 7den Januari 1602 voortgegaan Maurits en de Staten lastig te vallen met aanvragen, waaraan niet voldaan kon worden, en toen hij er op aandrang, met het verzoek om anders ontslagen te worden, heeft hij, naar den Haag ontboden om mondeling zijne voorstellen toe te lichten, den 3den Maart Ostende voor goed verlaten. Van der Noot was niet meer daar: Vere had hem, met een zending die een officier van lageren rang en minder verdienste had kunnen volbrengen, uit de vesting verwijderd 2), en liet nu het opperbevel in handen van Frederik van Dorp, uit een oud-adellijk Hollandsch geslacht die reeds de overwinning bij Heyligherlee had helpen bevechten. 3) Deze regelde de dienst in dezer voege, dat hij zelf het oppergezag en het algemeen toezicht over stad en garnizoen zou hebben, en de Kolonels Edmund, Dorth en Marquette meer bijzonder het oog zouden houden ieder over een hoofddeel der vesting, de nieuwe stad, de oude stad en de buitenwerken. Deze 3 Kolonels echter werden kort daarna uit Ostende afgelost en weder door andere vervangen. Na anderhalf jaar de verdediging bestuurd te hebben,

1) Zie de aantekening van L. Mulder op Duyck D. III. bl. 41.

2) Zie de aantekening van L. Mulder op Duyck D. III. bl. 201.

3) Hij heeft zelf de gevechten en belegeringen waarbij hij is tegenwoordig geweest opgeteekend, en deze opgaaf in den Bijbel zijner vrouw gevonden, is als Bijlage achter dit Deel te vinden. Hij is gestorven in 1612. Over het geslacht van Dorp zie men *Te Water Verb. der Edelen* St. 3. bl. 517.

heeft van Dorp, door de gestadige zorgen en kommer verzwakt, het opperbevel moeten nederleggen. Voor de derde maal is toen Van der Noot er mede belast geworden, die weder afgelost is door Filips van Ghistelles, een Vlaamsch Edelman, maar wiens vader het verbond der Edelen ondertekend had, terwijl de zoon evenzeer de zaak der vrijheid getrouw bleef, en zijne trouw met zijn bloed bezegelde: hij sneuvelde door een kogel getroffen. Ghistelles werd vervangen door den Kolonel Jakob van Loon, wien hetzelfde lot als zijnen voorganger ten deele viel: hij was een dapper en kloek Edelman, die Huchtenbroek in het bevel over het Stichtsche regiment had vervangen. 1) Nu bleven achtervolgens eenige Kapiteins met het opperbevel belast, tot dat het werd opgedragen aan den Kolonel Jakob van Berendrecht, een Hollandsch Edelman. Van dezen ging het bevel over aan den Kolonel Van Utenhove, die gekwetst van zijn post moest afgaan, en opgevolgd werd door Marquette, 2) den laatste der Gouverneurs van Ostende. 3)

In deze namen merkt men weder Edelen op, als de voorvechters onzer vrijheid; ook onder de Kapiteins treffen wij afstammelingen aan uit de adellijke geslachten van Bronkhorst, Batenburg en Treslong; een Van Haeften sneuvelt er in de dienst van het Land als zoo velen uit dit verdienstelijke Geldersche geslacht. Maar ook andere Nederlanders, die geen adelbrieven konden vertoonen, mochten zich een gedeelte toeëigenen der eer van Ostendes heldhaftige verdediging. De namen van de kapiteins Rolle, Graansfelt, Blommert, Calf (van Utrecht) en Johan de Bellemaker, die er hun graf vonden, van Achthove en Gelder, die de onderhandelaars waren tot het verdrag van overgaaf, van Wyngaert, die voor de uitvoering der bepalingen omtrent het geschut moest zorg dragen, en een aantal andere, wijzen wel op een Nederlandsche, maar niet op eene adellijke afkomst. 4)

Maar werd er gedurende de driejarige belegering van Ostende niets

1) Hij was een zoon van Antony van Loon, Raad in het Hof van Utrecht. Zijn oudere broeder Gysbert was eerste Raad van Prins Maurits.

2) Zie hiervoor bl. 252 en 271. Hij was een Henegouwsch Edelman, maar die naderhand hier te Lande genaturaliseerd, en in de Ridderschap van Holland beschreven is. Door koop eigenaar geworden van de heerlijkheid Heemskerk, vernoemde hij die, met toestemming der Staten, naar zijne heerlijkheid Marquette in Henegouwen; en onder dien naam, is zij naderhand in de Amsterdamsche familie Rendorp gekomen.

3) Onder de Gouverneurs van Ostende, wordt ook Johan Van Huchtenbroek genoemd. Hij heeft een tijdlang het bevel over de Artillerie te Ostende gevoerd; doch is met den rang van Gouverneur niet bekleed geweest.

4) Bonours heeft ook vele Friesche namen. De lijst der vroeger bekende kapiteins is weder vermeerderd door het *Journal* van Duyck, inzonderheid bl. 286. Den kapitein Jonkheer Otto van Poelgeest, die met zijne oudere broeders Gerrit en Kaspar het *Verbond der Edelen* geteekend had, brandmerkt Duyck, zijn dood vermeldende, als zijn adeldom onwaardig.

gedaan, om deze stad te ontzetten? En wat deed de wakkere Opperbevelhebber van der Staten krijgsmacht in dien tusschentijd?

Maurits ontving de tijding der berenning van Ostende, terwijl hij zelf het beleg had geslagen voor Rijnberk, welke vesting in 1597 door hem genomen, later door den Admirant heroverd was. 1) De Spanjaarden hadden de weerbaarheid der stad door een bedekten weg versterkt; de bezetting was talrijk, de Bevelhebber een man die onder de wapenen met eere was grijs geworden, en tot ontzet waren 8000 man voetvolk en 2500 ruiters in aantocht, toen het Nederlandsche leger, door het vertrek der Engelsche hulpbenden naar Ostende, niet meer dan 5000 man te voet en 2000 paarden telde. In de sterke liniën, door de belegeraars aangelegd, had men de groote uitvallen der belegerden met het beste gevolg kunnen afslaan, 2) maar zij waren te uitgestrekt, om, met een zoo geringe macht, ook nog aan een vijand van buiten het hoofd te bieden. De aanval werd dus met kracht doorgezet, om het ontzet voor te komen; en toen de bedekte weg op twee plaatsen vermeersterd en een der bolwerken ondermijnd was, toen 3 galerijen door de gracht een pad naar den hoofdwal aanboden, en de vijand nu zich bereid toonde den kamp op te geven, werd hem een eervol verdrag gegund (1 Augustus 1601). Op den 20sten dag nadat de loopgraven geopend waren, trok het garnizoen uit, na ongeveer 1000 man aan dooden in 't beleg verloren te hebben, sterk 45 ruiters, 1247 man voetvolk, 78 matrozen en 370 gekwetsten en zieken. Ook in deze belegering werd de Nederlandsche legerplaats, als een voortreffelijke oefenschool, met de tegenwoordigheid vereerd van verscheiden vreemde Heeren.

Het bezit van Rijnberk was van gewicht voor de veiligheid van Gelderland en Overijsel. 3) Maar nu rees de vraag, op welke wijze Ostende zou kunnen ontzet worden. Zou men zich tot de verdediging der vesting bepalen en alle bruikbare strijdkrachten van de zeezijde daarheen voeren?

1) Over de belegering van Rijnberk als een diversie voor Ostende, leze men de briefwisseling tusschen Maurits en Willem Lodewijk *Arch. T. II. p. 80—86.*

2) De Spanjaarden deden uitvallen soms met 800 man 20, 24 en 28 Juni en 5 Juli (1601). De ruime wapenplaatsen in de loopgraven waren tegen deze uitvallen voor de belegeraars van groot nut.

3) Le Duc de Croy (p. 27) meldende, hoe een courier de tijding voor Ostende kwam brengen, van de overgaaf van Rijnberk, zegt „ces nouvelles nous furent autant désagréables, comme l'importance de la place la requeroit”. Hij schrijft de reden der overgaaf voornamelijk daaraan toe, dat de bevelhebber niet wist, dat het ontzet zoo nabij was. Maurits liet Rijnberk terstond op nieuw bevestigen, door (als van Reidt zegt) „eene betere bedekte straat dieper veldwaarts in te leggen, den wal 20 voeten dik, de gracht even breed, met zulke proportie en strijkweeren, dat men de stad volkomelijk vestigen willende, de bolwerken, die er nog noodig waren, bekwaamelijk daarin konden gevoegd worden”. Het werk ging echter langzaam voort. Zie Duyck bl. 125 en 128,

Zou men het veldleger versterken en van de landzijde een gewelddadig ontzet beproeven? of zou men nog een andere vesting gaan belegeren, om den Aartshertog te beletten al zijne macht rondom Ostende samen te trekken? De gevoelens der krijgsbevelhebbers en der Staatslieden waren verdeeld. 1) Eindelijk werd besloten tot het beleg van 's Hertogenbosch, 't welk ondernomen werd den 1sten November (1601). Doch de macht, welke Maurits hiertoe te zijner beschikking had, bedragende ongeveer 8000 man voetvolk en 33 vanen ruiters, was te gering, en het jaargetijde te ver gevorderd, om veel hoop te kunnen hebben op een goeden uitslag. Een sterke vorst, buitengewoon vroeg invallende (12 November), maakte het opwerpen der aardewerken en den toevoer naar het leger moeielijk; de ongemakken van de koude werkten ongunstig op de gezindheid der troepen, en het was te vreezen dat de vijand, die in den omtrek van Diest een krijgsmacht verzamelde, over de bevrozen wateren tusschen de kwartieren van Maurits en Willem Lodewijk zou indringen. Willem Lodewijk inzonderheid ried het beleg op te breken, hetgeen geschiedde 26 dagen nadat het was aangevangen. 2) Nu werd wederom het voorstel tot een tocht door Brabant tegen het volgende voorjaar ter baan gebracht, en ditmaal doorgedreven, op aandrang van Koningin Elisabeth, hoezeer ook en de Prins en Graaf Willem daartegen ijverden. Men stelde zich met dezen tocht nog meer voor, dan het ontzet van Ostende, en koesterde de hoop, dat de Zuidelijke Gewesten de Spaansche zijde verlaten, en alzoo met de Noordelijke gemeene zaak zouden maken tegen de Spanjaarden. 3) Had men eenige maanden vroeger Maurits

1) Wie daaromtrent meer verlangt te weten leze de mededeeling van L. Mulder, aant. op Duyck bl. 134.

2) De circumvallatie-linie had reeds 8 uren omtrek. Te Vucht was een batterij van 10 stukken, waaruit met gloeiende kogels geschoten werd. Voor de Hinthamer-poort was men reeds tot aan de gracht genaderd, en Maurits berekende binnen 14 dagen zich op de wallen te zullen logeeren. Ook was men reeds genoegzaam meester van een halve maan of ravelijn voor de Vuchterpoort; en zelfs, toen het bevel tot opbreken reeds gegeven was, had Maurits besloten, om, indien het 's nachts te voren begon te dooien, de belegering nog door te zetten. Van deze zijde werd op dit beleg het volgende Latijnsche distichon vervaardigd:

*Non Ducis obsessae servavit moenia Silvae
Alberti gladius, frigida sed glacies.*

Maar van de Spaanschgezinde zijde beweerde men, dat ook de vrees voor de troepen, welke de Aartshertog deed verzamelen, het beleg had doen opbreken, en beantwoordde men het bovenstaande versje aldus:

*Tam Ducis obsessae servavit moenia Silvae
Alberti gladius, frigida quam glacies.*

3) Men zie het Plakkaat, door de Staten uitgegeven en in druk verspreid, „Aen de Hoogh- en Welgeboren, Eerweerdige, Edele, Erentfeste, Hooggeleerde, Wijse, Voorzienige, seer discrete Heeren, goede Vrienden enz. enz.” representerende de Staten der Nederlanden, onder de Spaansche ofte Ertz-Hertoghgen regeeringhe, bij Van Meteren B. XXIV.

met een ongenoegzame krijgsmacht voor 's Hertogenbosch gezonden, thans wist men een leger bijeen te brengen, 't welk bijna dat evenaarde waarmede in 1600 de tocht naar Vlaanderen was ondernomen. Toen het op den 17den Juni 1602, op het eiland 't Graven-weert, in den omtrek van Elten, gemonsterd werd, bevond men, dat de 142 vendelen ruim 18000 man telden en de 51 vanen meer dan 5000 ruiters. Artillerie en trein 1) waren naar evenredigheid. Door dit aanzienlijk leger te velde werden in het binnenland de steden van bezetting ontbloot, en om hierin te voorzien, werden 6000 waardgelders in dienst genomen. 2) Evenwel had deze tocht, met zoo veel kosten toegerust, met zooveel stoutheid ondernomen, en met zooveel beleid volvoerd, geen ander gevolg, dan dat het er kennelijk door werd, welk een schrik de naam van den overwinnaar van Nieuwpoort voor zich uit deed gaan. Het leger, in 3 divisien verdeeld onder Prins Maurits en de divisie-Generaals Graaf Willem Lodewijk en Sir Francis Vere, trok te Mook over de Maas, (21 en 22 Juni), 3) en zette den tocht voort tot in den omtrek van St. Truyen (7 Juli). Hier scheen de dag van een beslissenden veldslag te zullen aanbreken, daar het Spaansche leger, sterk 20,000 man voetvolk, een talrijke en schoone ruitery 4) en 18 stukken geschut, onder het opperbevel van Mendoza, onlangs uit zijne krijgsgevangenschap ontslagen, niet ver van Thienen achter de Geete gelegerd was. 5) Ook

1) Het geschut bestond uit 12 halve kanonnen en 3 veldstukjes; daarvoor waren 100 bussechters, 300 bootsgezellen en 680 trekpaarden; voorts veel pioniers met hun gereedschap, 50 mineurs en 300 brug-leggers. De trein bestond uit 3000 wagens, voorts bakkers, brouwers, smeden, metselaars, timmerlieden, zadelmakers, enz. enz. meer dan gewoonlijk bij andere groote legers, zegt Van Meteren. Onder de ruitery bevonden zich 2500 man nieuw geworven Duitsche ruiters, onder het voetvolk veel Engelschen en Fransen. De bijzonderheden en de namen der kapiteins kan men vinden bij Duyck.

2) L. Mulder aant. op Duyck bl. 338.

3) Elk soldaat droeg voor 10 dagen leeftocht bij zich. De orde, waarin het leger voorttrok, kan men in de Nassausche Laurencrans van Orlers, bij La Pise en anderen en in het *Journal* van Duyck vinden. De tocht ging over klein-Linden en Sambeek (23 Juni), Bliitterswijk (24), Baecken bij Venlo (25), Buggenum (26), Aldeneijck bij Maas-eijck (27), Leut (2 Juli), Gellik (3), Tongerbergh bij Tongeren (4), Gelmen (6), naar Halmale bij St. Truijen (7).

4) Le Duc De Croy in zijne *Mémoires* noemt het „une armée belle et florissante au possible”, en geeft hoog op van de ruitery, omtrent welker formatie hij in eenige bijzonderheden treedt. Zij bestond uit harkebusiers, kurassiers en Hommes d'armes, waarvan ieder, naar de oude Fransche manier, een of twee Archers en nog een pakpaard bij zich had. Er waren 2500 Hommes d'armes, verdeeld in 15 compagnien. Hij geeft nog als eene bijzonderheid op, dat deze zware ruitery haren bevelhebber gewoon was te groeten met het nederbuigen van de lans, terwijl de overige ruitery dit deed, met het nederbuigen van de standaards, eene eer, welke door de Hommes d'armes alleen aan den Souverein werd bewezen: „pour conserver”, voegt hij er bij, „leurs prééminences et prérogatives anciennes”.

5) Wagenaar zegt, dat het leger van den Admirant bij Thienen 13000 knechten en 4000 paarden sterk, en dus zwakker dan dat van Prins Maurits was. Maar hij heeft zeker over 't hoofd gezien, dat weinige dagen, voordat de twee legers tegen over elkander kwamen, Spinola met een krijgsmacht van Italianen en Spanjaarden („un secours de grande importance” zegt De Croy²⁾) zich met Mendoza vereenigd had.

was werkelijk bij den Spanjaard, in een grooten krijgsraad, op den 6den Juli, het besluit reeds genomen, dat men den aanrukkenden vijand zou te gemoet trekken, en hem een hoofdtreffen aanbieden; maar inmiddels was men voortgegaan met het leger te verschansen, en het zoo kloekmoedig genomen besluit bleef onvolvoerd. 1) Te vergeefs vertoonde Maurits zich in het gezicht van het Spaansche leger met zijn gansche krijgsmacht in slagorde, en ging hij met zijn geheele ruitery en een goed deel voetvolk den vijand in zijn verschanst kamp verkennen om hem ten strijde te dagen (8 Juli): 2) de Spanjaard hield zich schuil achter zijne aarden verschansingen. Het is even verdienstelijk, waar het noodig is, een hoofdtreffen te ontwijken als een overwinning te behalen, en de bedenking, dat het Staatsche leger, in een vijandelijk land, waar de in- en opgezetenen geen de minste hulpvaardigheid betoonden om het van levensmiddelen te voorzien, spoedig zou moeten aftrekken, kan den Admirant een rede hebben doen vinden om liever deze bravade te lijden, dan een veldslag te wagen: 3) evenwel mag men aannemen, dat aan de weigering om deze uitdaging aan te nemen de herinnering aan Nieuwpoort ruim zooveel aandeel had, als de overtuiging van hier de rol te moeten spelen van Fabius Cunctator. Hij begreep in zijne verschanste stelling veilig te liggen, terwijl zijn uitdager door gebrek aan levensmiddelen belet werd dieper het land in te dringen. Maurits zag dit ook in en besloot tot den terugtocht. 4) Toen hield Mendoza weder krijgsraad, en bij het verschil van meeningen of men het aftrekkend leger al of niet zou natrekken, en al of niet aanvallender wijze vervolgen zou, had de vrees, dat de Spaansche troepen zouden bevonden worden tegen de Nederlandsche niet opgewassen te zijn, de overhand: er werd dus besloten den terugtrekkenden vijand alleen in 't oog te houden en voet voor voet te volgen. 5) Het Staatsche leger, eerst op den derden dag door het Spaansche gevolgd, nam den terugmarsch over Hasselt, Eindhoven en Helmond, om het beleg te slaan voor Grave. Wat was de bedoeling van deze belegering?

Er was bij een samenkomst van gedeputeerden uit de Staten-Generaal, die zich naar het leger te velde bij Tongeren begeven hadden, met Maurits, Willem Lodewijk en Vere, besloten, in geval men den

1) De Croy, die in persoon bij den krijgsraad tegenwoordig was.

2) Om „te besoucken — schrijft Duyck — wat moet den viant tot een slach soude hebben, heeft hij daerom eerst alle sijn leger in bataille doen stellen”. Zie *Journal* bl. 411 en de aant. van L. Mulder.

3) Duyck bl. 413.

4) Duyck bl. 417.

5) L. Mulder aant. op Duyck bl. 419.

Admirant uit zijne verschansing bij Thienen niet tot een veldslag kon lokken, naar de Maas terug te keeren, Grave in te sluiten om Mendoza in zijne bewegingen te binden, en met een gedeelte van 't leger in het land van Hulst te vallen. Dit voorstel was uitgegaan van Maurits, die den tocht langs de Maas naar Brabant had afgekeurd. 1) De Staten-Generaal hadden tot dien tocht besloten op aandrang van Koningin Elisabeth, om langs dien weg bevrijd te worden van de kostbare verdediging van Ostende; 2) de Prins daarentegen had altijd het oog op Antwerpen en de Vlaamsche oeverlanden van de Wester-Schelde. De Staten hadden al hun beleid noodig om, gedurende het beleg van Ostende, met de belangen hunner Republiek tusschen de inblazingen der Hoven van Londen en Parijs door te zeilen. Deze twee Mogendheden wilden wel de handen in éénslaan tot het verleenen van hulp in een oorlog waardoor de macht van het Huis van Oostenrijk kon geknakt worden, maar zij zagen scherp toe op elkanders handelingen, opdat niet van die hulp de eene voordeel trok boven de andere. Nu vooral mistrouwde Hendrik IV de bedoelingen van Elisabeth, en begon hij ernstig te vreezen, dat de krachtdadige bijstand door haar verleend tot behoud van Ostende zou uitloopen op een vestiging der Engelschen in Vlaanderen te Ostende, Grevelingen en Duinkerken: hij zoude gaarne Vlaanderen voor Frankrijk winnen en gaf aan de Staten de toezegging, dat zoo zij hun leger daarheen zonden om dit gewest los te maken van Brabant, hij bereid zou worden bevonden hen krachtdadig te ondersteunen. 3)

Doch toen het leger, op den terugmarsch van St. Truyen, in de Peel en vervolgens voor Grave gekomen was, ontving de Opperbevelhebber aanschrijvingen van de Staten-Generaal, om het beleg door te zetten: waaruit het bleek, dat de inneming van laatstgenoemde vesting,

1) „Dit voornemen was meest uyt sijn Excie selve gecommen” schrijft Duyck. Volgens Buzanval zouden de Staten „en corps” naar het leger gegaan zijn, om er Maurits toe over te halen. Zie *Arch. T. II. p. 144*. Duyck schijnt meer geloof te verdienen. Maurits wilde wel Vlaanderen als het hoofddoel van dezen veldtocht beschouwd hebben, maar niet door een leger te land daarheen te zenden, waarvan hij den Franschen Gezant de schier onoverkomenlijke moeilijkheden betoogd had. Willem Lodewijk had een gelijk betoog aan Oldenbarnevelt gezonden. *Arch. T. II. p. 121*.

2) Om vele politieke gedachten en redenen, schreef Willem Lodewijk aan zijn vader. *Arch. T. II. p. 143*. Buzanval geeft twee beweegredenen tot dien tocht op „les conseils d'Angleterre” en „flagrant désir que ces Messieurs avoient de se délivrer une fois du siège d'Ostende et de ses immenses dépenses”.

3) De Nederlandsche Gezant Aerssens schreef 16 Augustus 1602 uit Parijs: „Sy pouviez séparer le Brabant d'avec la Flandre ce seroit un notable progrès et bien du goust d'icy, car vous osteriez totalement le commerce à ceux d'Anvers”; en 26 September: „le jugement universel icy est, que pour attirer le Roy à la guerre vous devez porter votre armée en Flandre, partie la plus sensible à vos ennemis et la plus proche à cet Etat On l'usurperoit volontiers icy, au cabinet on a peur pareillement que les Anglois l'usurent”. *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* door M. L. Van Deventer D. II. bl. 336.

het einddoel van den veldtocht geworden was, en er aan Hulst of Sluis en Vlaanderen niet meer te denken viel. De Staten verkeerden in de grootste geldverlegenheid en terwijl de Prins nu Grave belegerde (18 Juli—19 September 1602) hielden zij niet op bij hem aan te dringen op spoed en bezuiniging. Het ongeduld deed hen voorbij zien welk een taak hun legerhoofd hier te vervullen had. Een der sterkste vestingen van het land, voorlang in geduchten staat van verdediging gebracht en van buitenwerken voorzien, moest veroverd worden in het gezicht van een even sterk vijandelijk leger; 14 dagen lang lag het in de nabijheid te loeren om de belegering te verstoren; en tegen dien toeleg moest eerst een circumvallatielinie worden aangelegd, zoo uitgestrekt, dat men vijf uren noodig had om die rond te gaan, waarin zich 60 redouten bevonden, allen met grachten en bruggen, en met genoegzame wachten bezet. 1) Het was een voordeel dat Mendoza door de miltzucht zijner soldaten in zijne bewegingen belemmerd werd. Nogtans deed hij in den nacht van den 20sten Augustus een poging om over een moerassig terrein langs den weg van Beerse naar Ekharen met een aanzienlijke versterking in de vesting door te dringen: maar deze poging mislukte en in den daarop volgende nacht trok het Spaansche leger af, door mistig weer in den vroegen morgen begunstigd. De aanvalswerken tegen de stad werden intusschen voortgezet. Toen de belegeraars daarmede gekomen waren in het bolwerk aan de Maas, en op andere punten de galerijen door de gracht den hoofdwal naderden, kwamen afgevaardigden van de burgerij en het garnizoen over de overgaaf onderhandelen. Twee afzonderlijke verdragen met de Spaansche bezetting en met den Magistraat der stad, stelden de Republiek in het bezit eener belangrijke vesting en verrijkten den Prins-Stadhouder met een erfheerlijkheid van zijn vader.

Francis Vere werd in de loopgraven den 20sten Augustus door een vervlogen kogel zwaar gewond in het aangezicht, waardoor hij genoodzaakt werd het leger te verlaten. Hij heeft niet meer te velde kunnen komen, maar is hier te lande gebleven als Gouverneur van den Briel, waar hij als zoodanig in April 1603 de troonbeklimming van Koning Jacobus I heeft doen afkondigen. Eenige maanden later naar Engeland teruggekeerd, heeft hij in 1604 zijn ontslag uit de militaire dienst bekomen. 2)

1) Over de belegeringswerken voor Grave is Van Meteren lezenswaard: hij was geen krijgskundige maar had ze in persoon bezichtigd.

2) Over zijn werk, na zijn ontslag uit de dienst geschreven, zie hiervoor bl. 246 I). Voor Grave sneuvelde Andries de Roy, een der bekwaamsche Ingenieurs in der Staten dienst. Duyck teekent den man, die voor 't overige niet veel achting verdiende, bl. 443. Ook de Ingenieur Jakob van den Bosch vond er den dood: ook van hem, schrijft Duyck, bl. 463 dat hij dronken was en zich niet wilde wachten.

Hoe meer de bijzonderheden der belegering van Grave uit de geschiedbronnen van dien tijd bekend worden, hoe meer de bekwaamheid, de werkzaamheid en de nooit insluimerende waakzaamheid van Maurits de bewondering wekken van den krijgskundigen lezer. 1) De Prins had het genoeg, in zijn kamp voor Grave te ontvangen een gezantschap van den Sultan van Achem op Sumatra en aan deze Oosterlingen te toonen, hoe men in het gezicht van een sterkeren vijand, een vesting kan innemen naar de regelen eener hun onbekende krijgskunst. 2)

Twee wapenfeiten daarna, nog in den loop van het jaar 1602 verricht, een ruitertocht van de Ritmeesters Paulus Bax en Dubois uit Breda en Bergen-op-Zoom, die te Bilsen eenige benden van Ordonnantie overvielen en de verzameling van zegeteekenen te 's Gravenhage met 5 kornetten vermeerderden, en een strooptocht van Lodewijk Gunther tot voor de poorten van Luxemburg, stonden in geen rechtstreeksch verband met het ontzet van Ostende. Ook in het volgend jaar 1603 werd er niets tot dat einde ondernomen. De nederlaag door de verdedigers van Ostende geleden den 13den April van dat jaar, had een diepen indruk gemaakt. Drie buitenwerken, voorzien van goed geflankeerde forten, omringd door groote waterplassen, waren door den vijand ingenomen (zie bladz. 299), die nu met zijne loopgraven van de landzijde naderen kon tot aan de contrescarp van de stadsgracht. 3) Maurits, die geen dag voorbij liet gaan zonder met zijne gedachten den Spanjaard in Vlaanderen te bestoken 4), had op het behoud van deze buitenwerken zijne overtuiging gegrond, dat Ostende vooreerst niet zou kunnen genomen worden, zoo men waakzaam bleef. Men was dat niet gebleven, en nu berekende hij, dat de vesting binnen 2 maanden zou verloren zijn. Hij schreef dus, reeds den 26sten April, aan Hendrik IV, en haalde den Franschen Gezant te 's Hage over, zelf naar Parijs te gaan om zijn schrijven te ondersteunen strekkend om den toestand bloot te leggen, waarin men geraakt was door den rampspoed te Ostende geleden en den dood van Koningin Elisabeth. 5) Spoedig keerde wel de gerustheid weder, 6) de Aartshertog

1) Dit oordeel is bij den kundigen uitgever van Duycks *Journal* het resultaat geweest der lezing van het daarin vervatte verhaal en van de reeks van brieven, die de Prins aan Willem Lodewijk geschreven heeft. Zie de aant. op Duyck bl. 45.

2) La Pise p. 702. Meerman, Aanmerkingen op de Groot I. 166. *Journal* van Duyck bl. 462 en 463. Het gezantschap had ten doel, handelsbelangen van den Sultan met Nederlandsche kooplieden te regelen.

3) *Arch.* II. p. 180.

4) De Buzauval schreef aan zijn Koning: „Cela (den Aartshertog aan te vallen) le tient fort en cervelle, et votre Majesté peut croire qu'il ny a jour au quel il n'examine cet affaire". *Arch.* T. II. p. 175.

5) De brief is opgenomen in de *Arch.* T. II. p. 183.

6) Zie *Arch.* T. II. p. 189, brief van Willem Lodewijk, die vroeger het verlies der buitenwerken „ce malheur" genoemd had ald. p. 178.

maakte niet al het mogelijke gebruik van het verkregen voordeel; hij had nog een anderen vijand in zijn land te bestrijden, zijne eigene soldaten, die een muiters-hoofdkwartier met hunnen Electo hadden te Hoogstraten. 1) Aan een ernstige onderneming echter om hem het beleg te doen opbreken viel in het jaar 1603 niet te denken. Op den nieuwen Koning van Engeland hadden de Staten der Republiek niet te rekenen; hun oorlogsgeschut was nauwelijks toereikend om Ostende gewapend te houden, zoodat Maurits, geen geschut meer hebbende om behoorlijk te velde te komen, bij de Staten van Friesland bedelen moest om 5 of 6 kanonnen van hen ter leen te hebben: 2) 's Lands geldmiddelen lieten niet toe nieuw materieel aan te schaffen. Wel had men geweld, toen in den zomer de pest binnen Ostende woedde, dat het leger zich bij Bergen-op-Zoom zou nederslaan om te zien vandaar aan de veege stad eenige hulp te brengen; 3) maar, vermits de ruitery in die streken geen paardevoeder zou vinden, werd aan Maurits overgelaten, of de belegering van 's Hertogenbosch te ondernemen of het veldleger uiteen te doen gaan. Tot het eerste werd besloten, maar zonder hoop van de stad te zullen bemachtigen. Het Spaansch leger lag te Hintham verschanst, terwijl het Staatsche te Vught gelegerd was. 4) De belegering werd alleen gerekend om den vijand in deze oorden op te houden en hem van andere ondernemingen te doen afzien.

Eindelijk besloten de Algemeene Staten in het jaar 1604, nu de onmogelijkheid gebleken was van door een afwending het beleg van Ostende te doen opbreken en het daar met de verdediging tot het uiterste was gekomen, te beproeven, wat tot hiertoe voor een vermetel waagstuk gehouden was, de vesting met geweld te ontzetten. Maurits beloofde Vlaanderen voor Hendrik IV te veroveren, mits deze krachtdadige hulp zond, 5) en Hendrik IV beloofde tot dat einde 5000 man hulptroepen. Het leger, aangevoerd door de bloem onzer helden, in 3 divisien met den Prins aan 't hoofd, Willem Lodewijk en Ernst Casimir als Divisie-Generaals, Lodewijk Gunther en Frederik Hendrik als bevelhebbers der ruitery, werd te Willemstad verzameld, en in 800 schepen, geladen met het krijgsvolk en allerlei leeftocht en oorlogsgereedschap, overgevoerd

1) Spotters zeiden, dat die van Ostende weder voor 2 jaar van den Aarts Hertog hadden ingehuurd, en de gemutineerde Spanjaarden te Hoogstraten tot borgen hadden gesteld. *Arch. T. II. p. 190.*

2) *Arch. T. II. p. 193.*

3) *Arch. T. II. p. 219.*

4) Eenige nadere omstandigheden omtrent dit beleg, en het gevecht, waarin de Markgraaf Della Bella door de troepen van Maurits volkomen geslagen werd, kan men vinden bij Van Heurn, *Beschrijving van 's Hertogenbosch D. III.*

5) M. L. van Devèter, *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt D. II. Inl. XI.*

naar het land van Kadzand. Den 25sten April had de landing plaats in een inham of baai, ten oosten van den mond van het Zwin. 1) Twee forten, die het Zwin verdedigden, St. Pieter en St. Jan werden nog denzelfden dag ingenomen en het dorp Ter Hofstede bezet: maar het inkomen in dat vaarwater of de haven over te steken werd belet door vijandelijke batterijen en 11 Spaansche galeien, terwijl Don Luys de Velasco, die het bevel voerde te Sas van Gent, met 4000 man en een aanzienlijke ruitermacht gekampeerd lag bij de haven van Sluis. Het leger trok nu langs een omweg vol hindernissen van verdrongen land, vaarten en waterloopen, vijandelijke forten en veldverschansingen, eerst naar Oostburg en IJzendijke en vervolgens, na Aardenburg bezet te hebben, den weg op naar Damme, onder verschillende gevechten met de troepen van Velasco en van het leger van Spinola, dat zich in de nabijheid van Brugge bevond. De Aartshertog, beurtelings tegenwoordig bij de twee hoofdpunten van den strijd die nu over het lot van Vlaanderen zou beslissen, werd door den marsch van het Staatsche leger in den waan gebracht, dat het in rechtstreekschen optocht naar Ostende was. Doch men had in 's Prinssen hoofdkwartier uit Ostende de tijding gekregen, dat de belegeraars hun sappenarbeid gestaakt hadden, en de belegerden gaven den raad, dat men zich te hunnen gevalle niet te veel moest haasten; zij vleiden zich de stad nog wel eenigen tijd te zullen houden. 2) Nu wierp Maurits zich met zijn leger den 19den Mei op Sluis en, na op den afgelegden tocht zijne strategische bekwaamheid getoond hebben, 3) stelde hij zijn belegeringstalent te werk door circumvallatielinie, schansen, redouten en loopgraven in een bewonderenswaardig verband rondom de stad aan te leggen. Aan het bezit van deze vesting werd groote waarde gehecht. Van de zijde der Staten zag men er in, tot vergoeding voor het verlies

1) Als een bijzondere wijze om bij het inschepen, op den overtocht, en bij het landen de orde te bewaren, verhaalt Ernst Casimir: „chaque général qui menoit une troupe, avoit un grand et long wimpel de couleur, afin que toute sa troupe le pouvoit suivre et cognoistre hors lafote, et chaque Colonel une flacque de une certaine couleur, chaque compagnie portoit la couleur de la flacque de son Colonel.” *Arch. T. II. p. 293.*

2) Voor de kennis van dezen veldtocht zijn nieuwe bronnen geopend in de relazen van ooggetuigen door de uitgaaf van het *Journal* van Junius, Secretaris van Graaf Willem Lodewijk, een verhaal van Ernst Casimir, en 2 brieven van Willem Lodewijk, in de *Arch. T. II.*

3) Willem Lodewijk, schreef uit het leger voor Sluis aan zijn vader, dat God de Almachtige den Prins met het leger wonderbaarlijkerwijze, niet alleen tegen alle vermoeden, maar in waarheid *miraculose* voor de stad Sluis gebracht had. *Arch. T. II. p. 280.* Ernst Casimir schreef uit het kamp voor Sluis (7 Juni 1604): „Je ne pense point à la vérité qu'il y aye place au monde ou un soldat qui faict profession des armes puisse tant voir et apprendre qu'en nostre Pais-bas. Son Exce qui est nostre général, devient tous les jours plus curieux en toutes choses qui touchent l'art et la science militaire”. *Arch. T. II. p. 307.*

van Ostende, een vasten voet in Vlaanderen, om van daar op vijandelijken grond legers te brengen of brandschattingen te heffen, en een goede ruime haven waaruit nu geen Spaansche galeien meer de nadering van de Zeeuwsche kust onveilig zouden maken. Van den Aartshertog had Spinola last, de stad, het mocht kosten wat het wilde, te behouden. 1) Maar Spinola was niet in staat Sluis voor den Spanjaard te redden. Te vergeefs deed hij een aanval op de belegeraars; hij werd met verlies afgeslagen. Te vergeefs poogde hij in Kadzand door te breken: het beleid van Maurits, de waakzaamheid van Willem Lodewijk, de heldhaftigheid van den Kolonel van Dorth, de dapperheid der Friezen onder Julius van Eijsinga en der overige krijgsbenden, noodzaakten hem, opverrichter zake af te trekken; 2) en Sluis, door hongersnood tot het uiterste gebracht, gaf zich bij verdrag over (19 Aug.) 3)

Middelerwijl ontwikkelde zich een verschil van gevoelen, omtrent het eigenlijke doel van dezen veldtocht, tusschen de Staten aan de eene zijde, en Maurits, met wiens denkbeelden die van den Stadhouder van Friesland overeenkwamen, aan de andere. De Staten waren van oordeel, dat de gemaakte veroveringen slechts als middelen moesten beschouwd worden, om tot het eigenlijke doel, het ontzet van Ostende, te geraken, en dat men alzoo nu, al wat menschelijk mogelijk was, in het werk moest stellen, om den Spanjaard door geweld te dwingen, een belegering op te breken, waarop geheel Europa de oogen gevestigd had. De beide Stadhouders daarentegen hadden gaarne gezien, dat, na de verovering van Sluis, aan den Gouverneur van Ostende de last ware gegeven, om garnizoen, geschut en munitie in te schepen en de stad te verlaten, en Maurits verklaarde, dat hij in goeder conscientie een onderneming, gelijk de Staten verlangden, hield voor ondoenlijk, ende te seer periculeus van geslagen te worden. 4) Men

1) Lipsius schreef om dezen tijd, aan een zijner vrienden, die kamerheer was aan het Hof der Aartshertogen: „Si Selusam amittimus (Deus avertat) magnos animos, magnas vires hostis capit”. Hij beklagt zich in dezen brief, dat men verzuimd had, eerder maatregelen te nemen, om de voortgangen van Maurits in Vlaanderen te stuiten.

2) De Spanjaarden zelven rekenden hun verlies op omtrent 400 man, waaronder vele aanzienlijken waren, gelijk Van Wijn (*Bijv. en Aanm. op Wagen. D. IX. bl. 168*) aantekent uit Giustiniano „della guerra di Flandria” L. III. De onzen stellen het slechts op 200; hetgeen tot een voorbeeld kan strekken, dat onze Historieschrijvers de verliezen des vijands niet overdrijven.

3) Het voornemen was eerst geweest, Sluis te bestormen, ten welken einde „een wonderlike musquetscheut-vrije brugge” gemaakt was, „in 't midden overdeekt zijnde”; doch toen men vernam, dat de stad gebrek aan levensmiddelen had, besloot men haar door honger tot de overgaaf te dwingen. Men vond er 100 stukken metalen en ijzeren geschut, (volgens Giustiniano, die er tegenwoordig was) en 11 galeien.

4) Maar de Heeren Staten hadden andere „considerationes” schrijft Willem Lodewijk, ofschoon Zijne Excellentie en alle krijgsvrstandigen het ontzet voor onmogelijk hielden. *Arch. T. II. p. 317.*

moest veeleer, naar zijne meening, het veroverde gedeelte van Vlaanderen met behoorlijke fortificatiën verzekeren, gelijk men reeds daarmede een begin had gemaakt; opdat men, wanneer Ostende, gelijk onvermijdelijk was, zou bezweken zijn, een vasten voet in Vlaanderen mocht houden. Dit gevoelen steunde op de vaste overtuiging, zoowel van den Prins als van Grave Willem; en toen de Staten hun bepaaldelijk afvroegen, of hun dan geen middelen bekend waren, om Ostende »directelijk off indirectelijk” te ontzetten, beantwoordden beiden deze vraag ronduit met neen. Desniettegenstaande ontving de Prins, op den 11den September, een aanzegging, dat, dewijl de Heeren Staten er anders over dachten, binnen den tijd van acht dagen, alles tot het ontzet moest worden gereed gemaakt; en de beide Legerhoofden, die verklaard hadden, dat, zoo »d’Heeren belieffden anders, dan hun gevoelen was, te ordonneeren, zij echter willich zouden zijn, als d’Heeren Staten Dienaers, hen daer nae met aller vliet, naerstigheyt ende debvoer te reguleeren”, toonden zich bereid, de oprechtheid dezer betuiging met de daad te bewijzen. Doch Spinola zette, na zijne mislukte onderneming voor Sluis, het beleg met kracht door. Toen van de nieuwe wallen het gedeelte Schottenburg aan Zand-hill verbonden veroverd was, kon hij in een paar dagen aan de haven komen; 1) en nu verzochten de Staten zelve den Prins, om den Gouverneur van Ostende te gelasten, de stad, na de nog overige vesting-, zee- en andere werken onbruikbaar gemaakt te hebben, te verlaten, met wegzending en behoud van volk, schepen en geschut; of, zoo dit ondoenlijk mocht wezen, met den vijand, zoo goed mogelijk, te verdragen. 2) Dit laatste geschiedde, gelijk boven gemeld is. Den 20sten Sept. werd het verdrag met Spinola geteekend, en de bezetting, welke te land zich naar het leger van Maurits begaf, ontving voor haar vertrek, van Spinola zelf, op een prachtig gastmaal aan hare Bevelhebbers gegeven, hulde aan haar heldhaftig gedrag. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de ontvangst in het leger van Maurits, niet zonder eerbetooning plaats had. De Prins, omstuwd door al de Graven en Edelen, ontving de dappere verdedigers van Ostende met ontdekten hoofde, reikte aan de

1) Lezenswaardig over dezen geheelen veldtocht is Van Wijn, *Bijvoegsels en Aanmerk op Wagen*. D. IX. bl. 164. r. 5 v. o. die, vooral wat er tusschen den Prins en de Staten is voorgevallen, uit echte stukken, breedvoerig heeft opgehelderd. Men ziet daaruit, dat reeds terstond na de landing, de Staten den aanval eener redoute hadden doorgedreven, tegen den raad van Maurits, die „het exploit niet goet en vondt, om het seker perijckel, dat daer inne gelegen was, gelijk d’experientie dat beter soude leeren”. En de experientie leerde het ook, want de onderneming mislukte, gelijk wordt bevestigd door Junius, die in zijn *Journal* schreef, dat de zaak afiep „comme son Exc. et plusieurs autres, se cognoissans au fait de la guerre, avoient jugé auparavant”. *Arch.* T. II. p. 233.

2) *Arch.* T. II. p. 318.

Bevelhebbers de hand, sprak de soldaten woorden van lof en dankzegging toe, en belooning en bevordering bekrondde de diensten, door hen aan het Vaderland bewezen. Inderdaad, de volharding in het verdedigen van Ostende was vruchtbaar in gewichtige gevolgen. De Republiek had hare levensvatbaarheid, voor het oog der wereld, op een zware proef gesteld gezien; zij had die doorgestaan met schitterenden uitslag: een deel van Vlaanderen toegevoegd aan haar grondgebied, van toen af Staats-Vlaanderen genoemd en sedert 1814 het Vijfde District van Zeeland, maakte den Nederlandschen Staat meester van de monden van de Schelde. Spinola had een aanzienlijk gedeelte zijner bezittingen ten offer moeten brengen aan de bemachting van Ostende, en de uitputting zijner geldmiddelen deed later een neiging tot vrede bij hem ontstaan, welke niet zonder invloed was bij de onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand.

Het was, alsof, sedert de belegering van Ostende, de krachten der strijdende partijen in evenwicht hingen, maar voor de Staten liepen van nu af de oorlogskansen tegen. In den jare 1605 mislukte een aanslag van Maurits tegen Antwerpen, 1) maar mislukten ook twee pogingen der Spanjaarden, om Bergen-op-Zoom bij verrassing in te nemen (21 Augustus en 20 September). Niet alleen de tegenwoordigheid van geest des Bevelhebbers Paulus Bax, maar ook de gedenkwaardige heldhaftigheid der burgerij van Bergen-op-Zoom, aangevoerd door haren Burgemeester Jacob Jacobsen, redde deze gewichtige vesting weder uit de handen des vijands, die beide reizen reeds op de wallen had post gevat. 2) In ditzelfde jaar bemachtigde Spinola Oldenzaal en Lingen; maar deze plaatsen moesten hem als tot een brug dienen, om in Overijsel en Groningen te vallen, en dit voornemen mislukte. De veldtocht liep ten einde met een hevige en langdurige schermutseling bij

1) Hierover een brief van Willem Lodewijk *Arch.* T. II. p. 329.

2) Bij den eersten aanval waren de Spanjaarden 's nachts bij laag water door de haven gekomen, en hadden een der buitenwerken, Bekaf, overrompeld. Zij poogden toen de St. Jacobs poort te petardeeren, maar hunne petarden sloegen mis. Noch hier noch aan de Hampoort konden zij binnen dringen; en daar ondertusschen het water weder begon te wassen, trokken de aanvallers met overhaasting terug. Bij de tweede poging, werd de aanval insgelijks des nachts op vijf punten te gelijk ondernomen, maar vooral aan de Steenbergsche poort. Om hier de valbrug neder te krijgen, gebruikte men een werktuig, bestaande uit eene breede plank van voren met pinnen voorzien, en liggende op een as tusschen twee raderen. Met kracht van volk werd dit werktuig, het vooreinde der plank omhoog geheven, tegen de brug aangevoerd, en met de pinnen in de klep ingedrukt. Toen klom men ijlings er tegen op, en schroefde petarden aan, welke een zoo goede werking deden, dat de brug nederviel. Zoowel hier, als aan de Boschpoort geraakte de vijand op de wallen; maar door de heldhaftigheid van burgers en soldaten moest hij weder aftrekken. Het gebruik van petarden (springers noemt ze Van Meeren) was destijds zeer algemeen, om zich door poorten of pallissaden een weg te banen

Roerood, waarin de Spanjaarden de vechtplaats behielden, maar het verlies aan hunne zijde voor 't minst even groot was, als dat der onzen (6 October). Maar dergelijk oorlogvoeren, waarvoor bestendig een leger van meer dan 40,000 man in het veld was, putte 's Lands geldmiddelen al verder uit, en de Staten besloten nu, om, terwijl de oorlog ter zee met meer nadruk werd voortgezet, te land zich te bepalen bij het beschermen der grenzen. Maurits wist dan ook den Spaanschen Bevelhebber den overtocht der stroomen zoo gelukkig te betwisten, dat deze vruchteloos in Overijsel en Gelderland poogde door te dringen. Maar Grol en Rijnberk gingen verloren (14 Augustus en 1 October 1606); 1) en toen Maurits beproefde, om eerstgenoemde stad te herwinnen, noodzaakte Spinola hem, het beleg op te breken; terwijl hij zelf te vergeefs beproefd had Rijnberk te ontzetten toen deze stad door Spinola belegerd werd. 2) Hendrik IV, zegt men, heeft betuigd, dat het gedrag van den Prins, in deze beide gelegenheden, niet had beantwoord aan het denkbeeld, 't welk zijne vroegere bedrijven van zijne oorlogsbekwaamheden hadden doen opvatten. Maar, mag men vragen, was de vrijmachtige Koning van het uitgestrekte Frankrijk wel in staat, om zich geheel te verplaatsen in den toestand van den Veldheer, die zich den Dienaar moest noemen van de Staten eener kleine Republiek, welke, bij een nederlaag van haar leger, open lag voor den vijand, en voor een vijand als Spinola? Maurits was gewoon, bij al zijne ondernemingen, de kansen nauwkeurig te wikken en te wegen, en schijnt altijd minder te hebben geschroomd zich aan de opspraak bloot te stellen van te weinig gedaan te hebben, dan het behoud des Vaderlands in de weegschaal te stellen tegen de hoop van lauweren te plukken, anders zoo verleidelijk voor den Veldheer. Hij was te velde, om een gedreigden inval van Spinola te keer te gaan, toen deze het beleg sloeg voor Rijnberk (22 Augustus 1606). Mocht hij nu den Spanjaard een veldslag aanbieden, om een der buitenste ledematen van den Staat te behouden, terwijl, bij den minsten tegenspoed, het hart des Vaderlands voor den degen des vijands bloot lag? 3)

En wat het gebeurde voor Grol betreft: de Prins was, door de on-

1) Het is vermoedelijk, dat de overgaaf dezer beide vestingen gelegenheid heeft gegeven tot de Resolutie bij de Algemeene Staten, den 21 December van dit jaar genomen, waarbij bepaald werd, dat elk Bevelhebber, terstond na de overgaaf eener hem aanvertrouwde plaats, zich bij Hun Hoog Mogende of bij den Raad van State zou moeten verantwoorden, en inmiddels in zijne dienst zou geschorst worden, tot dat hij onschuldig was verklaard.

2) Bij de geschiedschrijvers voege men het bericht van Oldenbarnevelt in diens *Ge-denkstukken* van M. L. van Deventer I. bl. 97.

3) La Pise geeft de gronden op, waarop het gedrag van den Prins moet verdedigd worden

ophoudelijke regens, met zijne werken nog zeer weinig gevorderd, toen Spinola kwam opdagen. Den vijand onder het geschut der stad, in de nog onvoltooide liniën, af te wachten, zou de grootste roekeloosheid geweest zijn; en een veldslag te wagen, even vermetel, daar meer dan twee derde gedeelten van het krijgsvolk door ziekten buiten staat waren te vechten. Hij redde dus zijn leger en den geheelen belegerings-toestel, door een tijdigen aftocht (9 November 1606). Waren deze beide voorvallen vlekken in den roem van Maurits? of duidde men het hem misschien ten kwade, dat hij van oordeel geweest was, nu geen gevolg te mogen maken aan de vrijheid om slag te leveren, hem bij deze beide gelegenheden door de Staten gegeven? 1) Het ongenoegen over deze terughouding laat zich wel verklaren. Er waren toongevers in het land, — en zij behoorden tot de warmste voorstanders der nieuwe orde van zaken — die elke verflauwing van den oorlog en elk gerucht van wapenschorsing of vredehandeling onder de verdenking brachten van een lokaas te zijn door Spaansche staatslist uitgeworpen om het land weder tot zich te trekken: de meeste regeeringsleden waren in die stemming. Zij deden dapper de oorlogstrompet hooren, toen de onderhandelingen over het Bestand in 1606 en 1607 een ernstig aanzien kregen, en de schrandere, krijgs- en staatkundige, gemoedelijke Stadhouder van Friesland, wetende hoe verleidelijk voor Maurits de inblazingen der oorlogzuchtige partij moesten zijn, drukte zijnen boezemvriend met ernst op het hart, zich niet te storen aan de verwijten van lieden, die geen verstand van den oorlog hadden, noch kennis van den politieken toestand van Europa, en de onafhankelijkheid van het Land niet te wagen aan een veldslag, waarvan het verlies hem tot in zijn graf zou verweten worden, ook door hen die hem nu hard vielen. 2)

Het valt evenwel niet te ontkennen, dat Maurits in Spinola een tegenstander vond, die toonde beter tegen hem opgewassen te zijn, dan een van diens voorgangers, Parma zelfs niet uitgezonderd. Het is een uitnemende lofspraak voor beiden, dat beiden bij hunne Landgenooten geacht werden het toppunt van hunnen oorlogsroem bereikt te hebben, voordat zij tegen elkander in het strijdperk traden. Welke wederkeerige gevoelens moeten deze twee Legerhoofden niet in hun binnenste ontwaard hebben, toen zij elkander voor het eerst beschouwden in de ontmoeting bij 's Gravenhage, waarbij Spinola als afgevaardigde ter onder-

1) Op het geven van deze vergunning, waren niet zonder invloed geweest de geruchten, onder het volk verspreid, dat men den Prins verboden had, een slag te wagen. Zie Van Wijn *Bijv. en Aanmerk. op Wagen*. D. IX. bl. 216 r. b. v. o.

2) De uitnemende brief van Willem Lodewijk is te lezen in de *Arch. T.* II. p. 378.

handeling over het Bestand verscheen, en Maurits hem te gemoet was gereden (Februari 1608)! 1) Onwillekeurig herinnert men zich hierbij de samenkomst van Scipio en Hannibal vóór den slag bij Zama, toen dezen, ook de twee grootste veldheeren hunner eeuw, elkander een tijdlang met sprakelooze bewondering aanstaarden. Hannibal echter kon zijn Vaderland voor den ondergang niet behoeden; Maurits, daarentegen, had het zijne vrijgestreden, en als in een metalen muur besloten, waarop de aanvallen moesten afstuiten zelfs van een Spaanschen Scipio. Maar hierin weder kwam de Nederlandsche Hannibal met den Karthaagschen overeen, dat beiden den haat tegen de vijanden huns Vaderlands, door hunne vaders hun ingescherpt, tot aan hunnen laatsten ademtocht bewaard hebben. Het twaalfjarig Bestand mocht dan de wapenen der Republiek tegen Spanje terughouden, desniettemin greep Maurits gretig de gelegenheid aan, in den kort daarop ontstanen oorlog over de erfopvolging in het Hertogdom Gulik, om aan het hoofd van de krijgsmacht der Bondgenooten tegen Oostenrijk en Spanje, den ouden vijand te bevechten; en de verovering van verscheidene plaatsen, in 't bijzonder van het kleine maar destijds zeer sterke Gulik (1610), 2) verwierf hem een nieuwe vermaardheid, welke zooveel te grooter was, als er meerdere Mogendheden in dezen oorlog betrokken waren.

Na den afloop van het Bestand, stonden de twee kampvechters weder in volle wapenrusting tegen over elkander, en de strijd dreigde met nieuwe woede hervat te zullen worden. De grenzen werden derhalve door nieuwe vestingwerken beveiligd, en de Schutterijen trokken uit, om de grenssteden te beschermen. 3) Nog eenmaal had Maurits het genoeg, zijn beleid door een gunstigen uitslag bekroond te zien. Spinola had het beleg geslagen voor Bergen-op-Zoom; doch hij werd,

1) Het Bestand werd eerst den 29 April des volgenden jaars gesloten. In dien tusschentijd had het Vaderland het verlies te betreuren van den twee-en-twintigjarigen Adolf van Nassau, (kleinzoon van Jan den Oude) die in een schermutseling (17 Nov. 1608) bij Zanten, in het land van Kleef, dapper vechtende, op een ijselijke wijze met wonden overdekt werd, waaraan hij kort daarna overleed. Het verhaal van dit sneuvelen is te vinden in de *Arch.* T. II. p. 385, overeenkomende met dat van Orlers in de *Genealogia Comitum Nassoviae*.

2) De stad zelve was omringd door een sterken wal, voorzien van zware bolwerken, met een bekleding van keisteenen, die als aan elkander gegoten waren, zoodat het geslacht er geen werking op doen kon, dan op zeer korten afstand. Toen de belegeraars met verscheidene galerijen reeds door de gracht heen, en de bresbatterijen, van 30 stukken voorzien, gereed waren, gaf de vesting zich over (2 September 1610).

3) In 1620 deed Maurits de Papenmuts aanleggen, op een eiland in den Rijn, tusschen Bon en Keulen, om den Spanjaarden de scheepvaart op den Rijn af te snijden. De Doesburgsche waard werd beschanst, de linkerzijde van den IJsel versterkt, en de Ommerchans gesticht (1622). Over het uittrekken der Schutterijen zie De Riemer, *Besch. van 's Gravenhage*, D. II. bl. 694. Ook werden de vendels van 75 man op 120, en die van 150 op 200 gebracht.

door de krachtdadige uitvallen der belegerden, en de voorbeeldelooze hardnekkigheid waarmede zij hunne buitenwerken verdedigden, zoolang opgehouden, dat Maurits intusschen kon toesnellen, en hem dwingen, een belegering op te geven, welke reeds 86 dagen zonder vrucht geduurd had, en voor de geschiedenis der krijgskunst opmerkelijke bijzonderheden bevat (10 Juli—3 October 1622). 1)

Dit was het laatste voordeel door Maurits op den vijand behaald. Drie aanslagen tegen Antwerpen, daarentegen, mislukten. Bij één van deze (1623), zeide de Prins, terwijl hij te Dordrecht afscheid nam van eenige leden der Staten-Generaal, en zich te sloop begaf, om den aanslag zelf te besturen: »Mijne Heeren, bidt God voor onze onderneming: want God alleen kan mij dezelve doen mislukken; anders heb ik den uitslag zoo zeker in mijne macht, als de hand, die ik u toereik." — En wat deed nu den aanslag mislukken? Vijf uren nadat de vloot was uitgezeild, verhief zich een storm, vergezeld van al de onguurheden van den winter, waardoor de vaartuigen, in gangboorden en aan touwwerk, met een korst van ijzel overdekt, en volstrekt onhandelbaar geworden, door de golven tegen elkander geslagen, het grootste gevaar liepen van te vergaan; gelijk dit lot vier der schepen werkelijk trof, en daaronder dat, waarop de Prins en zijn Broeder Frederik Hendrik zich bevonden, wier levens niet dan met moeite gered werden. 2) Het is opmerkelijk, dat de Held, door wiens beleid en moed vele moeilijke, ja voor ondoenlijk geachte krijgsondernemingen gelukkig volvoerd zijn, zoo vele aanslagen, van het begin zijner loop-

1) Men zie over dit beleg, „Bergen op Zoom beleghert den 10 Juli 1622, ende ontlegghert den 3 October deszelven jaers, volgens de beschrijvinge gedaen bij de drie predikanten van de gemeynte Christi aldaer enz. Middelburgh 1623; voorts Van Aitema, Saeken van Staet en Oorlogh, en de Naussausche Laurencrans". De Kapitein (later Generaal) J. P. Delprat heeft, in zijn leerrijk werk: *Antwoord op de Prijsvraag: welke vorderingen heeft de aanval en de verdediging der sterke plaatsen gemaakt, sedert het beleg van 's Hertogenbosch in 1629, (te Delft 1825) de bijzonderheden dezer verdediging, voor zoo verre zij tot zijn onderwerp behoorden, kortelijk bijeengetrokken*, bl. 103 en volg. Allerloffelijkst was deze verdediging. Den 23 Juli deden de belegerden een uitval met 3000 man. Zij lieten den vijand geen oogenblik tijds, om met zijne werken te vorderen". „Daer was," zegt Orlers, „nacht noch dag rust in 't leger door het continueerlijk canoniseeren van de belegherde, alsoo zij thien schooten tegen een deeden." In 3 maal 24 uren verschooten zij 24000 ponden buskruit. Met het klein geweer gingen zij zoo dapper te werk, dat de vrouwen ijverig in de weer moesten zijn, om genoegzame borstkussens te maken tegen het stooten der musketten. Zij hadden een mortier, waaruit 1200 musketkogels konden geworpen worden. De Bevelhebber der Artillerie was Kapitein Meijnekerk, en met bijzonderen lof wordt melding gemaakt van eene compagnie Haarlemmers onder Kapitein Backer.

2) Al deze bijzonderheden zijn getrokken uit La Pise. De vloot bestond uit 1500 vaartuigen, wel voorzien van geschut en alle andere benoedigheden. Men had al de vaartuigen met eene lichte waterkleurige verw overtoegen, opdat zij des te minder spoedig van verre zouden kunnen gezien worden.

baan af, tegen Antwerpen beproefd heeft, zonder dat er immer een heeft mogen slagen. Het was, alsof het onherroepelijk in het Raadsbesluit lag der Voorzienigheid, dat deze stad niet mocht worden toegevoegd tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden. De laatste mislukking griede den Prins het meest; omdat hij in de verassing van het Kasteel van Antwerpen het zekerste middel meende gevonden te hebben, om zijn geliefd Breda te ontzetten, toen deze stad door Spinola met dat merkwaardig beleg werd ingesloten, 't welk hier een breedvoeriger beschrijving zou verdienen, indien het behoorde tot de krijgsbedrijven van Nederlanders. 1) Maurits lag te Made en Spinola te Oosterhout, elk-ander uittartend en in 't oog houdend, terwijl 's Prinsen volk bezig was de muren van het Antwerpsche kasteel te beklimmen; maar een oud soldaat, die op schildwacht stond, redde als een andere Manlius dit Kapitoel voor de Spanjaarden, en de beklimmers, door een plotse-lijken schrik gedreven, moesten onverrichter zake terugtrekken. De vijand zelf kon niet nalaten den terugtocht te prijzen, welken Maurits verplicht was te maken, ten gevolge van deze mislukking. »Hij had hier,» zegt La Pise, »de rekening gemaakt buiten Hem, die de menschelijke ondernemingen binnen zekere grenzen houdt; die door dit verlies 's Prinsen moeielijke werkzaamheden wilde eindigen, en een grensmaal zetten aan zoovele veroveringen en overwinningen, waarmede Hij hem gekroond had; opdat hij den tijd, welke hem nog overbleef te leven, mocht besteden om de zegeningen te overzien, welke God hem zoo mildelijk had toegedeeld, en tot de belijdenis te komen, dat hij die van Zijne hand alleen ontvangen had.» Men zegt, dat inderdaad deze te-leurstelling mede onder de voornaamste oorzaken behoorde, waardoor Maurits, kort daarop, in een kwijnende ziekte verviel, waaraan hij na weinige maanden overleed (23 April 1625).

1) De belegering van Breda door Spinola toont, welke vorderingen ook de Spanjaarden gemaakt hadden in de kunst van het aanvallen van vestingen. Spinola legde zijn leger rondom de vesting in een dubbele rij verschansingen, uitmakende een linie van circumvallatie en contravallatie, welke, 200 passen van elkander verwijderd, door de dorpen Ginneke, Prinsenhage, Beek, Terheide en Teteringen, een omtrek van 6 uur insloten, en een uitgebreidheid hadden, de circumvallatie linie van 52,600 passen, de onvoltooide contravallatie van 16,000 passen. De wal was 10 voet hoog en 15 voet dik, de grachten 7 voet diep en 15 breed. Deze liniën werden door 96 vierkante redouten, van 50 voet binnenzijde, op 500 passen van elkander, geflankeerd, en deze nog versterkt door een aantal gebastioneerde fortjes. Ook deze werken trokken de bewondering van vreemde Vorsten en Edelen tot zich, die herwaarts kwamen, om ze te bezichtigen. Men heeft een uitvoerige beschrijving van dit beleg in het Latijn: *Obsidio Bredana armis Philippi IIII, auspiciis Isabellae, ductu Ambr. Spinolae perfecta. Scribebat Hermannus Hugo, societatis Jesu. Antwerp. 1629* (zijnde de 2de editie) Van dit werk bestaat een Fransche vertaling: *le Siege de la ville de Breda*, etc. ook een Spaansche *Sitio de Breda*, en een Engelsche *The Siege of Breda*, de beide laatsten gedrukt in 1627.

Hier eindigt onze beschouwing van de krijgsbedrijven, onder het beleid van Prins Maurits voorgevallen; niet allen zijn vermeld: — men heeft opgeteld, dat, behalve hetgeen hij in het open veld tegen den vijand ondernomen heeft, 38 steden en 45 forten of kasteelen door hem met beleg vermeersterd, 5 steden en 10 forten bij verrassing ingenomen, en 12 vestingen ontzet zijn: — boekdeelen zouden daarmede kunnen gevuld worden. Genoeg, zoo op deze bladzijden de verplichtingen eenigermate zijn in 't licht gesteld, welke ons Vaderland heeft aan het krijgsbeleid en den heldendegen des mans, wiens onwaardelijke verdiensten, door dezen Prins van Oranje als Hoofd der Nederlandsche Landmacht bewezen, bij sommigen minder nauwkeurig bekend zijn dan de omstandigheden der terechtstelling van Oldenbarnevelt; en zoo tevens gebleken is, dat niet alleen tot verdediging van eigen haardsteden, als te Haarlem, Alkmaar en Leiden, maar ook in het eigenlijke oorlogvoeren tot bestrijding van den Spanjaard, onze Voorvaderen, onze Nederlandsche krijgshelden, door hunne dapperheid en volharding aanspraak hebben op dankbare erkenenis.

FREDERIK HENDRIK

Tertius exsurget generosi sanguinis heres.

SIMON VAN BEAUMONT.

Wat Maurits geworden was door de oorspronkelijkheid van zijnen krachtvollen geest, dat werd Frederik Hendrik in de school van Maurits. Terwijl de eerste, in een leeftijd, waarin hij nog nauwelijks de voorbereidende kundigheden tot eenig kriegsbevel had kunnen verkrijgen, zich geplaatst zag aan het hoofd der krijgsmacht eener kleine Republiek, welke zich nog los moest worstelen uit de reuzenmacht eener aloude Monarchie; had Frederik Hendrik een schat van leering en ondervinding opgedaan, toen hij geroepen werd, om de vrijvechting dier Republiek, zoo roemrijk begonnen, voort te zetten en te voltooiën. 1) Dat Maurits die leerschool der ondervinding niet behoefde, heeft hij door zijne onsterfelijke heldendaden bewezen; doch, hoezeer het niet kan worden uitgemaakt, of Frederik Hendrik, zonder den omgang

1) Vondel, in dichterlijke opgewondenheid en zijn wrok tegen Maurits, rekent het den jongeren broeder tot grooter eer aan „van kindsbeen aen” geleefd te hebben „in vlam en vuur” en zich minder met krijgskundige studiën te hebben beziggehouden. Zie de *Werken van Vondel* D. II bl. 302 en aant. van Van Lennep.

met zijn broeder dien glorieijken naam zou verworven hebben, is dit echter ontegenzeggelijk, dat zijn aanleg anders gewijzigd was, en dat hij van nature meer buigzaamheid dan veerkracht van karakter bezat. Het was gelukkig dat, daar hij opgevoed werd onder de leiding eener moeder, waardoor hij indrukken scheen te moeten ontvangen, meer geschikt om de eigenaardigheid van zijn karakter te ontwikkelen, dan om hem die hoedanigheden te doen verkrijgen, welke hem eenmaal den eernaam van Stedendwinger zouden verwerven, er onder die indrukken echter ook waren, welke de kiem konden leggen, ter ontwikkeling van zijne luisterrijke bestemming. De lotgevallen der edele Louise de Coligny, die een vader en twee echtgenooten had zien vallen door het moordgeweer der gewetens-dwingers, moesten reeds vroeg in de ziel van den knaap haat tegen dwingelandij ontsteken, welke ongetwijfeld gedurende zijn verblijf te Leiden aangekweekt en toegenomen is. Dáár toch was het toezicht over de studiën van den jongen Prins toevertrouwd aan den wakkeren Jan van der Does, den aanvoerder van Leidens burgerscharen in het vermaarde beleg; dáár zag de tienjarige knaap, den dolk eens sluikmoordenaars tegen zijn leven gericht, bestuurd door dezelfde handen, waardoor zijn vader was gevallen. De ridderlijke geaardheid, erfelijk in het geslacht van Nassau, gaf voedsel aan de vonk, aldus in zijnen boezem ontgloeid; en de glans, waarmede de rijzende zon der vrijheid het heldenhoofd zijns broeders bestraalde, deed het overige, om, in een vredelievende en toegeeflijke inborst, een vuur te doen gloeien van heldenmoed en van haat tegen geloofsdwang en tegen Spanje.

Toen Frederik Hendrik negen jaar oud was, — hij werd toen, en tot aan den dood van Hendrik IV, Graaf Hendrik genoemd — werd hij vereerd met den rang van Gouverneur van Geertruidenberg: schijnbaar een ijdele titel voor een kind; maar waardoor hij, in zijn oog en in dat der natie, gelijk Hannibal op dienzelfden leeftijd door den eed van eeuwigen haat tegen Rome, als gewijd werd aan de dienst van een ander, en tot hiertoe, Gode zij dank! in spijt van zoo vele Cato's en Scipio's nog niet vernietigd Karthago. Op dertienjarigen leeftijd verzelde hij zijne moeder naar Parijs, waar hij in de beroemde koninklijke rijsschool van Antoine de Pluvinel tot een uitmuntend ruiter gevormd werd, en Hendrik IV heeft, zegt men, toen reeds in hem de kiemen bespeurd, welke in rijper leeftijd in alle voortreffelijke eigenschappen bloeien zouden. Maar het duurde niet lang, of hij deed, op beteren grond dan deze getuigenis, door eigene dapperheid hopen, dat hij worden zou, die men wenschte dat hij eenmaal

zou wezen. Hij was vijftien jaar oud, toen de merkwaardige verdediging van de Bommelewaard voorviel. 1) Bij die gelegenheid, met eenige Fransche Edelen in een hinderlage zijnde gevallen, baande hij zich met zijne tochtgenooten een weg tot behoudenis, midden door de vijanden. Dat hem bij Nieuwpoort de tranen uit de oogen sprongen, toen Maurits hem, vóór het aangaan van den slag, wilde doen vertrekken, is boven gemeld. Eenige weken te voren had hij het Regiment Walen, de Nieuwe Geuzen geheeten, 2) in eigendom gekregen, maar het werd gekommandeerd door Marquette, en de opperbevelhebber hield uit bezorgdheid zijn broeder zooveel mogelijk aan zijne zijde. Doch waar de zestienjarige kolonel aan dit waakzaam oog ontsnappen kon, ging hij, op zijn Arabisch paard gezeten, de oranjepluim op den helm, zijne soldaten aanvuren en zoo deelde hij in den roem, waarmede dat Regiment zich overlaadde, op dien gedenkwaardigen dag.

Den tocht naar Brabant in 1602 woonde hij mede bij. Doch Maurits schijnt gevonden te hebben, dat hij zijnen zoo veel jongeren broeder, zou deze zelfstandig kunnen optreden, te veel ontzag inboezemde. Hij voegde hem daarom toe aan Willem Lodewijk, als tweeden bevelhebber van een der drie divisien van het leger te velde, ten einde deze bezadigde leidsman »hem tot het commandement wat fatsonneren soude.” 3) Evenwel weinige weken later droeg hij hem reeds een eigen commandement op, bij de belegering van Grave. Toen Francis Vere aldaar in de loopgraven gekwetst was, kreeg Frederik Hendrik, nog geen 19 jaar oud, het bevel over de attaque welke Vere geleid had; en een halve maan, door den nieuwen aanvoerder aangetast en veroverd, bevorderde de overgaaft der vesting.

In het veld was hij onvermoeid, en als hij in den zadel zat, kende zijne dapperheid geen palen. Aan het hoofd der ruitery baande hij zich, in den jare 1604, met groot levensgevaar, een weg naar de haven van Sluis, waardoor die stad door Maurits bemachtigd, en daardoor het niet meer verdedigbare Ostende, zonder schade, opgegeven kon worden. De waardigheid van Gouverneur van Sluis en omliggende for-

1) Zie bl. 244.

2) Over het ontstaan van dit regiment zie boven bl. 246 aant. 3) Zie ook bl. 271. Het vocht bij Nieuwpoort met de grootste verbittering, en de officieren om hunne voormalige spitsbroeders, thans hunne vijanden, te meer te tergen, en zich aan dezen te doen kennen, droegen hunne sjerpen verkeerdt. Dit bleef een onderscheidingsteeken van dit regiment, hetwelk naderhand den naam van Oude Walen kreeg, en bestendig in dienst is geweest van de Republiek. Velen, die de omwentelingen in het laatst der vorige eeuw hebben bijgewoond, herinnerden zich nog toen dit geschreven werd, het regiment Vieux Wallons daarmede gezien te hebben.

3) *Journal* van Duyck bl. 393, in verband met 383.

ten was het loon dezer kloekmoedigheid, en kort daarop werd hij ver-eerd met den rang van Generaal van der Staten ruitery. In het daarop volgende jaar werd hij met Ernst Casimir, terwijl Maurits een aanslag in den zin had tegen Antwerpen, naar den Rijn gezonden, om de grenzen aan die zijde te dekken. Altijd te paard, altijd daár waar een gevaar dreigde, altijd er op uit, om den vijand een kans af te winnen, betoonden de beide helden een waakzaamheid, welke, bij een tegenstander als Spinola, zoo noodig was; maar zij vonden hunne jeug-dige drift betengeld door de Gedeputeerden te velde, en — Oldenzaal en Lingen gingen verloren. Dikwijls bracht hem zijne onversaagdheid in het grootste levensgevaar, maar nimmer scheen het oogenblik naderbij, dat hij in den bloei des levens aan het Vaderland zou ontrukkt worden, dan in het ruitergevecht bij Bruck, niet verre van Muhlheim, bij Rhoeroot, in het jaar 1605. Van alle zijden omringd door vijanden, verlaten van zijn meeste ruiters, maar nog bijgestaan door eenige wei-nigen, vocht hij tegen een overmacht van vijanden onder Graaf Tri-vulcio en Don Luys de Velasco. Daar rijdt een Spaansche ritmeester op hem los, en Frederik hem dapper in 't gemoet. Reeds zien zij het wit van elkanders oogen, en zetten de pistolen op elkander aan; de kogels wachten nog slechts op de noodlottige vonk, om in de borst te boren waartegen zij gericht zijn: maar beider pistool weigert. Nu vat de Spanjaard den jongeling bij de oranjesherp, doch deze worstelt tegen de pogingen zijns kampvechters, die hem van het paard wil ruk-ken, tot dat Marcelis Bax en 's Prinsen stalmeester Hodenpijl, toeren-nen, en met zijn sabel Bax den Spanjaard den arm afhouwt en Ho-denpijl hem nog een kogel in de wapenrusting jaagt. Weldra echter is de Prins op nieuw omsingeld, op nieuw in het dreigendst levens-gevaar. Eenige weinige manschappen, toegesneld, brengen ook hier ontzet, en, nu hier dan ginds in den vijandelijken drom vallende, of kunstig terugwijkende en onverschrokken vechtende, hield Frederik Hendrik, bijgestaan door den ruitervandrig Willem Maurits Bax, neef van Marcelis, den ongelijken kamp uit, tot dat Horace Vere met eenige compagnieën voetvolk aanrukte en het gros des legers kwam opdagen. Zeven uur lang had dit voorhoede-gevecht geduurd; en toen de gezamen-lijke aanval op den vijand geschiedde, zag Maurits zijnen broeder, als met nieuwen moed, den vijand voor zich uitdrijven. Als ruiter-overste kon Frederik Hendrik geen beter voorbeeld hebben dan Marcelis Bax, zijnen ouderen wapenbroeder en deelgenoot in vele zijner eerste krijgs-bedrijven. Wakkere voortvarendheid kenmerkt dan ook de uitvoering van alle ondernemingen, hem door Maurits opgedragen. Zoo redde hij

Breevoort, reeds door de Spanjaarden ingenomen, en dwong Don Guilielmo, onechten zoon van den ouden Verdugo, die stad weder te ruimen; zoo wierp hij bezetting in Rijnberk, toen het reeds berend was door den vijand (1607); zoo overrompelde hij Erkelens en zijnen neef, Graaf Hendrik van den Bergh, daar binnen; zoo deed hij wakker mede in den Gulikschen oorlog, gedurende het Bestand. 1)

Bij het eindigen van het Bestand, was de dertigjarige oorlog uitgebroken; en Frederik, Keurvorst van de Palts, een zusterszoon van Maurits, stond in Duitschland aan het hoofd van die partij, welke insgelijks den Spanjaard, als bondgenoot van den Duitschen Keizer, te bestrijden had. De gebeurtenissen in Nederland werden hierdoor nauw verbonden aan die in Duitschland; en ook Frederik Hendrik kreeg hierdoor gelegenheid, op een uitgestrekter tooneel zijne krijgskwaamheden te ontwikkelen. In den jare 1620, met een hulpbende naar de Palts gezonden, trok hij over Hanau en Heidelberg naar Worms, en bewerkstelligde daar zijne vereeniging met de bondgenooten, in spijt van Spinola, die het vruchteloos poogde voor te komen. En, toen eenigheid onder de Legerhoofden, zoo dikwijls de geesel van Bondslegers, de verzamelde benden werkeloos liet, deed Frederik Hendrik een lofwaardigen terugtocht naar het Vaderland. 2) Ook hier ontbrak het hem niet aan gelegenheid, om zijne ondervinding in het oorlogsveld uit te breiden. In het jaar 1622 belemmerde de Graaf van den Bergh, door zijne tegenwoordigheid in de Rijngrawesten, de wervingen van den Hertog van Brunswijk, een broeder van den regeerenden Hertog, in de dienst zijnde van dezen Staat. Om van den Bergh naar Brabant te lokken, kreeg Frederik Hendrik last, een grooten strooptocht te doen. Hij voldeed aan dien last, een stelling nemende aan den Demer, met dat gevolg, dat zijne trompetten zich deden hooren tot onder de muren van Leuven en Brussel, zijne ruitery

1) Er bestaat een kaartje van het land tusschen Wesel en Brunswijk, gelijk destijds in oorlogstijden tot onderrichting van het Publiek — bij gemis van Dag- of Weekbladen — in 't licht verschenen. Het heeft ten titel *Brunswijcksche tocht gedaen bij Graaf Hend. Frederick van Nassau A^o*. 1615, met een tekst in twee kolommen. In een allegorisch kleed wordt daarin bericht, dat de tocht aanving uit Rees den 7den November en men den volgenden dag te Boeckholt telde over de 6000 mannen „met ijseren handen, alle gewapent tot de tanden.” Men trok voorbij Munster en sloeg het beleg voor Brunswijk, en deed veel schade aan de stad door vuurballen en gloeiende kogels; er werden ijzers in de stad geschoten van 40, 50, 60, 70, 80 ja 90 pond, op de wallen kwam men zoo dicht aan elkander, dat belegerden en belegeraars elkaar met haken overtrokken en om 't leven brachten. De belegeraars hadden mijnen in de wallen gemaakt, maar konden uit hoofde van het zandig terrein niet vorderen.

2) La Pise en Aitsema.

D' oorloghs fackel stack in Izabels priedelen
Tot spijt van Spilola,

en het oogmerk van den tocht volkomen bereikt werd. 1)

In hetzelfde jaar had, gelijk boven gemeld is, de belegering van Bergen-op-Zoom plaats door Spinola. Men wachtte het ontzet dier stad van den Grave van Mansfelt, die met zijn leger tusschen Manheim en Heidelberg lag en in dienst der Staten was overgegaan. Inderdaad baande zich deze een weg naar de Nederlanden, door bij Fleurus door den vijand heen te slaan (29 Aug.), aan welke overwinning Herman Otto, Graaf van Stirum, Luitenant Generaal der Nederlandsche ruitery, en Bernard Hertog van Saksen-Weimar een voornaam aandeel hadden. Maar de eer van het ontzet van Bergen-op-Zoom bleef voor Maurits bewaard, die daarbij in zijnen wakkeren broeder een ijverigen medehelper had.

Door zulke daden werd Frederik Hendrik voorbereid tot de taak, welke hem, na den dood zijns onvergelykelijken broeders, door 's Lands Staten met het volste vertrouwen kon worden opgedragen. Van zijne wetenschappelijke oefeningen in de krijgskunst zijn geene bijzonderheden tot ons gekomen, omdat hij in zijne leerjaren te veel afleiding gehad heeft om zich met studiën gezet bezig te houden. Doch men weet, dat hij de Gedenkschriften van Cesar als zjn handboek gebruikte; en waarschijnlijk heeft Dousa hem te Leiden het eerst bekend gemaakt met dit gedenkstuk van Romeinschen stijl, gelijk van Romeinsche krijgskunst. Het lijdt overigens geen twijfel, of ook in de beoefening der Wiskunde zal het voorbeeld van Maurits hem tot richtsnoer hebben gestrekt, die, wel eensdeels door zijne aldoordringende schrandereheid, maar anderdeels door zijne grondige bearbeiding der krijgswetenschappen, het gemis van vroege ondervinding zoo gefukkig heeft verholpen, dat allen, die naar eenige voortreffelijkheid streven op de loopbaan der wapenen, zich in dat opzicht aan hem behooren te spiegelen. Voor Frederik Hendrik kon het voorbeeld zijns broeders te minder verloren gaan, daar hij dezen altijd eene hooge mate van achting en onderdanigheid heeft betoond. Zoo hij in lateren tijd najverig is geworden op den roem van zjn broeder, hij heeft altijd, zoo iemand, getoond, dat die

1) La Pise schrijft, dat Frederik Hendrik op dezen tocht een nieuwe soort van geschat medevoerde, hetwelk door één paard getrokken en door twee man bediend werd. De aangehaalde dichtregel is van Vondel, in zijne *Geboorteklock van Willem van Nassau*. Dezelfde dichter gedenkt dezen zelfden tocht, in de *Begroetenis aen Frederick Henrick*, aldus:

„'t Heught Brussel noch hoe 't hof door vreeze was ontzet,
Toen 't voor zijn poorten hoorde uw speelende trompet,
En toen d'Infante zelf, ten trans uit van den tooren,
Het brieschen van uw hengst vingh met bestorven ooren,
En haer speelhuizen aen zagh steecken van uw toorts.”

het best weet te gehoorzamen, ook het best geschikt is om gebied te voeren; en de beschuldiging, dat hij in sommige Staats-aangelegenheden met te weinig veerkracht gehandeld heeft, 1) moet te meer de beschikking doen eerbiedigen der Voorzienigheid, die, tot grondvesting en vrijvechting van den Nederlandschen Staat, achterevolgens drie mannen heeft doen optreden, wier verschillend karakter voor de lotsbestemming van Nederland zoo beslissend was, dat deze, menschelijk gesproken, geheel anders zou gewijzigd zijn geworden, zoo Willem I, Maurits en Frederik Hendrik elkander in eene andere orde waren opgevolgd, hoezeer dan ook alle drie, met denzelfden onbezweken moed, hun leven voor hunne grootsche bestemming toonden veil te hebben. Want in dat opzicht, heeft Frederik Hendrik aan zijne groote voorgangers niets toegegeven. Waar hij als krijgsman moest handelen, was zijn wil even onwrikbaar, zijne volharding even berekend, en zijn moed even groot, als die van Willem of Maurits. 2) In zijne school, even als in die van Maurits, werden groote Veldoversten gevormd — Bernard van Saksen-Weimar, de Groote Keurvorst, Torstenson, Karel Gustaaf, Turenne. En, zoo in dit werk zijne roemrijke bedrijven in een korter bestek zijn samengedrongen, dan is dit alleen geschied, omdat uitgewerkte tafereelen van belegeringen, dikwijls herhaald, alleen bij eigenlijke krijgskundigen op voortdurende belangstelling kunnen hopen, en dezen hunnen weetlust gemakkelijk kunnen voldaan vinden in de Gedenkschriften, welke door Frederik Hendrik wel niet zelven te boek gesteld, maar, naar het voorbeeld van zijnen hooggeloeschatter Cesar, onder zijne oogen geschreven, door hem nagezien en ontdaan zijn van de lofspraken welke zijn schrijver daarin had gelascht. 3)

1) Mr. G. Groen van Prinsterer *Arch. T. III. Inl. pag. XII.* schrijft dat hem misschien niet ten onrechte wordt toegeschreven „l'esprit irrésolu” een „circonspection excessive”, en „manque de décision dans le caractère.”

2) De Fransche Gezant d'Estrades schreef van hem: „Jamais Capitaine n'a eu plus de fermeté et d'intrépidité que lui, ni une plus grande vigilance pour pourvoir a toutes choses”. *Lett. et Négoc. T. I. p. 55.*

3) De *Mémoires de Frédéric Henry* zijn eerst in den jare 1733 uitgegeven. Het handschrift was gevonden in het Kabinet van de Prinses Henriette Catherine van Nassau, derde dochter van Frederik Hendrik, die het uit Holland naar Dessau had medegenomen. De Vorst van Anhalt-Dessau, zoon van de Prinses Henriette, heeft de uitgave van deze *Mémoires* bevolen, en de zorg daarvoor opgedragen aan de Beausobre, die deze taak dan ook volbracht en voldoende betoogd heeft, dat zij onder het oog van den Prins geschreven zijn. Bij hetgeen over de *Mémoires de Frédéric Henry* geschreven is door Mr. S. de Wind, *Bibliothèque der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, is nog te voegen het bericht van Mr. G. Groen van Prinsterer, *Arch. T. III, p. VII*, dat het Handschrift in het Archief van het Huis van Oranje gelijkluidend is met dat in de Bibliothek der Prinses van Anhalt gevonden. De *Mémoires* van Frederik Hendrik, loopende van het jaar 1621 tot aan 1645, zijn geheel ingelascht in het leven van dien Prins, te 's Gravenhage in 2 deelen uitgegeven, in den jare 1737.

BELEGERINGEN ONDER FREDERIK HENDRIK

„Prins Vreedrijck rocht, tot dat men werdt om vree gbeeden.
Prins Heirijck heeft den Staat beheint met negen steden.
Zoo quam des dubb'len naam heildiediges geluidt,
Met dubb'len rijkdom hoop, op enkle waarheid uit:
En vracht des hemels Raadt, door hem, 's landts zaligheden.”

P. C. HOOF, *Mengeldichten en Bijschriften.*

Toen Maurits het gelauwerd hoofd ter ruste legde, was het groote pleit tusschen Spanje en Nederland beslecht. In sommige plakaten, van de Spaansche Regeering uitgegaan, mochten de inwoners dezer landen nog met den naam van Rebellen worden bestempeld, bij de beraadslagingen over het Twaalfjarig Bestand, was met hen gehandeld, als met een vrij volk. De pogingen des vijands, om grond te winnen op het gebied der Staten, strekten slechts, om de dapperheid der Nederlandsche krijgsmacht te doen uitblinken; en het gebouw der Republiek stond reeds hecht en sterk daár, gelegd, gelijk onze Dichters zongen, in 't rood cement van 't bloed der helden. Maar de tijd zoude eenmaal komen, dat een Mogendheid, even machtig als Spanje, en geduchter door hare meerdere nabijheid, de vernietiging van dat gebouw zoude zweren, en aan de voltrekking van dien eed, door openbaar geweld of verborgene ondergraving, gedurende vele menschengeslachten zoude werken. Om hiertegen bestand te wezen, moesten én de grondslagen hecht én de buitenmuren stevig en behoorlijk gesteund zijn. Dit laatste tot stand te brengen, was de taak, welke voor Frederik Hendrik weggelegd was, en door hem roemrijk volvoerd is. In geen veldslag heeft hij ooit het opperbevel gevoerd: daartoe gelegenheden te zoeken lag noch in zijn aard, afkeerig van ondernemingen waarbij een kans moest gewaagd worden, noch in het belang der Republiek, die door één veldslag verliezen kon, wat zij door vele jaren strijdens gewonnen had. 1) De twintigjarige loopbaan van den Stadhouder Frederik Hendrik aan het hoofd der Nederlandsche krijgsmacht, is alleen opgeluisterd door negen belegeringen, maar belegeringen bovenal

1) Voor het geheele tijdperk van Frederik Hendrik geldt, was Aerssens uit Den Haag schreef 10 April 1638: „La condition de cet Estat ne comporte point de recourir à un combat général, et partant devons nous user de grande circonspection à faire les choses aver seureté pour ne perdre, en un seul coup, ce qui a esté ménagé soixante et dix ans de long. Vous scavez que nostre milice pour la pluspart est composée d'estrangers, lesquels, une fois rompus, dont Dieu nous garde, ne se scauroyent refaire si promptement; et, qui pis est, les peuples estonnez en perdroyent le courage, l'espérance, et l'ordre ou la vollonté de plus contribuer”. *Arch.* T. III. p. 116.

roemwaardig omdat zij volbracht zijn met kleine legers, terwijl de vijand veel aanzienlijker strijdkrachten in het veld had. Wij treden dan nu het veld der geschiedenis in, om te zien, hoe naar de vrij zoutelooze, maar in den smaak van die tijden vallende woordspeling van Hooft:

Prins Heinriek heeft den Saaat beheint met negen steden.

Breda was den vijand in handen gevallen (5 Juni 1624), na hem negen maanden tegenstand te hebben geboden. Spinola rekende het roems genoeg, de pogingen van Maurits en Frederik Hendrik, tot ontzet dier vesting, te hebben kunnen verijdelen, dat hij daardoor de teleurstelling, drie jaar vroeger voor Bergen-op-Zoom door hem ondervonden, uitgewischt kon achten, en door de bemachting van Breda de kroon op zijn roemrijke loopbaan te hebben gezet. Hij onttrok zich sedert aan het opperbevel der Spaansche legers in de Nederlanden. De verbazende krachtontwikkeling, welke deze verovering vereischt had, waaraan millioenen schats te koste waren gelegd, had de Spaansche schatkist weder uitgeput, en in de eerste jaren konden de Spanjaarden aan geene onderneming van aanbelang denken. Doch ook de geldmiddelen der Staten waren niet in een toestand om spoedig iets groots te ondernemen. Intusschen werden Overijsel, Drenthe en Friesland geteisterd door de strooptochten, welke de Spanjaarden uit de door hen nog bezette grensplaatsen deden. Oldenzaal, Grol, Lingen en zeker huis te Laegh, op de grenzen van het gewest de Zeven-Wolden, waren zoo vele roofnesten, welke de naburige gewesten steeds met een inval bedreigden. In 1622 was daardoor Friesland zelfs in groot gevaar gekomen; maar de dapperheid onzer Nederlandsche krijgslieden had het gelukkig afgewend. De Friezen, onder hunne Kapiteins Bootsma, Eijsinga en Donia, in der haast een vervallen redoute, tusschen Schoot en 't Heerenveen versterkt hebbende, verdedigden die zoo manmoedig, dat de ingedrongen Spanjaard hier het hoofd stiet. Middelerwyl kregen de Kolonels Schmelsinck en Randwyck den tijd, om eenig krijgsvolk uit Zwolle, Deventer en Zutfen te verzamelen, hetwelk zij op wagens naar het bedreigde punt overbrachten. De vijanden, hiervan onderricht, trokken terug; Schmelsinck en Randwyck tastten hen aan, dezerzijds Ommen, en drongen hen terug tot op het kerkhof van dit dorp, alwaar zij zich, ten getale van eenige honderden overgaven. 1) Maar het was niet altijd mogelijk, op alle punten een genoegzame krijgsmacht bijeen te hebben, en de vijandelijke stroopers in toom te hou-

1) In de *Mémoires de Frédéric Henry* wordt hun getal op 1200 begroot. Maar Aitsema, D. I, bl. 123, bepaalt het tot 800 en 70 paarden.

den, die uit de genoemde roofnesten dagelijks uittrokken, den landman, met het mes op de keel of het pistool voor de borst, van alles be-roovende, en woningen en schuren aan kolen leggende. Zeer billijk was derhalve het verlangen dier gewesten, om van deze plaag ontheven te worden; maar in Holland was men niet zeer genegen, aanvullender wijze te handelen; en, toen de Prins door zijne ernstige redenen de afgevaardigden van dat gewest tot een tegengesteld gevoelen had overgehaald, begeerden die van Zeeland wederom, gelijk in het jaar 1600, dat men iets in Vlaanderen zou ondernemen. Om aan beiden genoeg te geven, werd aan de Zeeuwen een' aanslag tegen Hulst beloofd; maar eerst zou men Oldenzaal bemachtigen. 1) Er werden twee legers te velde gebracht, waarvan het een zestien-duizend man sterk, onder het onmiddellijk bevel van den Prins, bij 's Gravenweerd bijééntrok, terwijl het andere, van tusschen acht- en negenduizend voetknechten en drieëntwintig vauen, bepaaldelijk voor de vermeerstering van Oldenzaal was bestemd, waarvan de uitvoering door Frederik Hendrik aan zijnen neef Ernst Casimir werd opgedragen. 2) Deze kwam met de belegeringstroepen, den 24sten Juni 1626, voor de stad, welke de Prins reeds door den Luitenant-Generaal der ruitery Stakenbroek 3) had doen berennen. De vestingwerken van Oldenzaal vormden een vijfhoek, waarvan elk der vijf bolwerken door een halve maan bedekt lag, terwijl de wallen met metselwerk bekleed waren. Vermits de Prins met zijn leger genoegzaam het oog kon houden op den vijand, zoo deze tot ontzet mocht opdagen, werd het niet noodig geoordeeld, een circumvallatie-linie te maken. De hem eigene voortvarendheid van Graaf Ernst, en de bekwaamheid van den Ingenieur Oom Kees, deden de loopgraven en batterijen spoedig tot stand brengen; het water in de grachten, 't welk door steenen beren werd opgehouden, liep af door het wegschieten van dezen, en de Spaansche Bezetting vond zich noodzaak, den 1sten Augustus de stad bij verdrag over te geven.

1) Aitsema, I, bl. 540.

2) Zie hem bij Nieuwpoort bl. 251, 261 en volg. Hij was zeer werkzaam bij de belegering van Grave in 1603, en werd gewond in Vlaanderen in 1604. Zie *Arch.* T. II. p. 196, 288, 305. Hij maakte veel werk van het vormen van jonge officieren, maar wilde niet voor vaandrighs, luitenanten of kapiteins „des lourdeaux ou gens débouchés” van wie men denkt, als zij voor niets geschikt zijn, dat zij goed genoeg zijn voor den oorlog: „qui est tout le contraire. Il faut que le Colonel en repone et qu'il aye le deshonneur.” *Arch.* II. p. 208 en 307.

3) Thomas van Stakenbroek, van gemeen ruiter opgeklommen, werd in ditzelfde jaar, in plaats van den overledenen Marquette, Luitenant-Generaal der Cavalerie, daar hij tot hertoe Commissaris-Generaal der Cavalerie was geweest, in welke waardigheid hij nu werd opgevolgd door Herman Otto, Grave van Stirum. Zie Aitsema, D. I, bl. 532. Stakenbroek was bemind bij ruiters en officieren, en een zoo onvermoed ruiter, dat hij tot in hoogen ouderdom 24 uur achtereen te paard zat. Hij is in 1644 overleden.

Middelerwijl was een gedeelte der belegeringstroepen, onder aanvoering van den Heer van Nyenoot, afgezonden om het huis te Laegh te vermeesteren, 't welk men innam en in de lucht deed springen. Oldenzaal werd ontmanteld, omdat men het genoegzaam achtte de linie van den IJssel bezet te hebben, en het voor noodeloze kosten hield, daarenboven een meer vooruit gelegen punt versterkt te houden. 1) Nu zou men de belegering van Hulst gaan beproeven. 2) De noodige voorbereidselen waren in tijds gemaakt, en alle bestellingen gedaan, om het leger op het onverwachtst uit den westelijksten hoek des lands, te scheep naar Staats-Vlaanderen over te brengen. De moeielijkheid, om met een zoo groot aantal zwaar geladen schepen, bij de wisselvalligheid van wind en getij, over de rivieren te komen, vertraagde echter den tocht. Den 24sten Augustus brak het leger op, kwam den 26sten met al den legertrain voor Dordrecht, zeilde den volgenden dag de Kil door, en den 29sten geraakte de voorhoede, uit 600 schepen bestaande, op de Schelde voor Saftingen. Door dit oponthoud had de vijand kennis gekregen van den toeleg, en de dijken bij Saftingen zoo sterk bezet, dat kolonel Famars, die het bevel voerde over de voorhoede, het niet raadzaam oordeelde, een landing te beproeven, en terugweek naar Bergen-op-Zoom. Hierdoor won de vijand op nieuw tijd om zich te versterken, de bezettingen van Antwerpen en Breda snelden te hulp, alles vloog te wapen. De Prins vond zich verplicht den toeleg op te geven, en het leger kwam den 5den September onverrichter zake in den omtrek van Schenkenschans terug. In de Gedenkschriften van Frederik Hendrik, wordt de schuld dezer mislukking aan Famars 3) geweten, die, bij meerdere voortvarendheid, te Saftingen had kunnen landen, voordat de vijand zich aldaar in staat van tegenweer had gesteld, en ook nu de landing had behooren te beproeven, welke, met beleid en kloekmoedigheid ondernomen, hem niet had kunnen mislukken. De schrijver trekt zelfs uit dit geval de leering, dat in den oorlog, de kleinste verwijling welke men zich verbeelden kan, grooter kan zijn, dan men denkt, en de gewichtigste ondernemingen kan verijdelen. Tot verontschuldiging van Famars wordt in het midden gebracht, dat hij last had de landing niet te ondernemen, zoo hij de dijken door den

1) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 122 en volg. Aitsema, D. I, bl. 540.

2) Ant. Duyck, toen Raadpensionaris, schreef 5 Augustus, een brief van gelukwensching aan Ernst Casimir. (*Arch. T. III. p. 7*). Toen was het besluit om Hulst te gaan aantasten nog niet genomen, en dacht men nog in dezen zomer Grol te gaan belegeren.

3) Hij was Willem de Levin, Heer van Famars, zoon van Charles. Zie boven bl. 221 *aant.*

vijand bezet vond; en dat men eerst naderhand onderricht werd, dat de sterkte des vijands op de landingplaats niet zoo groot was geweest, als zich die vertoond had. 1)

Na de mislukte onderneming tegen Hulst, werd er eenige tijd doorgebracht met beraadslagingen tusschen den Prins in het leger en de Algemeene Staten te 's Gravenhage, en het doen van bezendingen over en weder. En, toen vervolgens de nazomer te ver verlopen was om een nieuwe belegering aan te vangen, bleef men, gelijk destijds gewoonlijk plaats had, wanneer het gevorderde jaargetijde niet meer scheen toe te laten iets van belang te ondernemen, van wederzijden in een voordeelige stelling gelegerd, elkander zuur aanzierende, gelijk Aitsema zegt, en met eten en drinken den winter afwachtende, om dan de garnizoenen te gaan betrekken. 2) Voorspoedig was derhalve deze veldtocht niet geweest. De Staten hadden daarenboven, in dit jaar, het verlies te betreuren van een Nederlandsch Regiment, hetwelk, onder bevel van den Kolonel Merwede, door hen aan den Koning van Denemarken was te hulp gezonden, en zoo zeer deelde in de nederlaag, welke Mansfelt, aan de Dessauer-brug, van Wallenstein onderging, dat het bijna geheel vernield werd, en ook de Luitenant-Kolonel Nyhof, die het aanvoerde, het leven liet op het slagveld. 3) Ook had een gedeelte der Nederlandsche ruitery, — welke in dezen tijd niet bestand was tegen de Spaansche, gelijk het Spaansche voetvolk moest onderdoen voor het Nederlandsche, — zich in den herfst van dit jaar bij den Rijn, niet verre van Kalkar, laten overvallen, bij welke gelegenheid de Graaf van Stirum en eenige anderen waren gevangen genomen. 4) Weerkeerig echter trof een nog grooter verlies de Spanjaarden, die met 5000 man een schans, welke de haven van Sluis dekte, wilende innemen, en die reeds gewonnen wanende, door de dapperheid der Bezetting van Sluis, onder aanvoering van Filips de Zoete van Hautain, met groot verlies van Officieren en Soldaten, werden teruggeslagen. 5)

De landgewesten verheugden zich intusschen ten hoogste over de

1) Men vergelijkte het verhaal in de *Mémoires de Frédéric Henry* met dat van Aitsema, D. I, bl. 542.

2) Aitsema, D. I, bl. 543.

3) De Kolonel Merwede was onder weg gestorven. Zie Aitsema, D. I, bl. 550.

4) Men had te zwakke wacht gehouden. De Prins van Oranje had mondeling last gegeven, „dat men altoos eene wacht van eene compagnie ruiters op die plaats zou stellen”, en van Stirum had dit bevel verkeerd begrepen, en slechts een wacht van weinige ruiters gesteld.

5) Door petarden had de vijand in de palissadeering reeds een opening gemaakt, en de valbrug doen nedervallen. Vruuchteloos deed hij drie hevige aanvallen. Onder de eersten die vielen, was een Graaf van Hoorn. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 137.

bemachting van Oldenzaal; en deze vreugde werd in het volgende jaar (1627) nog verhoogd, door de verovering van Grol. Ook toen bepaalde zich de geheele veldtocht bij de enkele belegering dier stad; maar aan hare verovering werd zoo veel gewicht gehecht, dat de Groot zijne pen leende om die te beschrijven, 1) en Vondel er een uitvoerigen zegezing aan toewijdde. De reden van de bijzondere vermaardheid, welke deze verovering gekregen heeft, was vooreerst hierin gelegen, dat dit het eerste beleg was, waarbij Frederik Hendrik het opperbevel voerde; en ten anderen, omdat Grol bij de krijgkundigen van dien tijd geacht werd, voor een belegeraar buitengewone moeilijkheden op te leveren. De sterke vestingwerken, namelijk, waren voorzien van een onderwal of faussebraye, hoedanig nog nimmer aan eenige vesting geweest was die voor het geweld van een belegeraar had moeten bukken. Daarenboven was het gemis van alle watergemeenschap, tot het aanvoeren van levensmiddelen en legerbehoefden, hier te belangrijker, daar de nabijheid der grenzen bij den belegeraar een buitengewone behoedzaamheid vorderde, om zijne gemeenschapslijn niet afgesneden en zich genoodzaakt te zien, door gebrek, het beleg op te breken. 2) De eer der vermeestering werd nog vergroot, door dat Maurits voor deze zelfde vesting tweemaal het hoofd had gestooten: in 1595 had Mondragon hem belet, zich er meester van te maken; en toen het beleg van 1597 met een beteren uitslag bekroond was, maar Spinola in 1606 de stad hernomen had, beproefde Maurits andermaal vruchteloos, haar te herwinnen. 3) Zij bleef sedert onder de macht der Spanjaarden, die de vestingwerken in dien voldoende staat brachten, waarin Frederik Hendrik ze vond, toen hij in 1627 de stad voor altijd aan de Spaansche heerschappij ontweldigde. 4)

Het bleek bij de belegering van Grol, dat de hooge gedachten, welke men zich van de sterkte dier vesting gevormd had, op goede gronden

1) *Grollae obsidio cum annexis anni 1627*. Dit werk, in 't latijn zonder naam van den Schrijver (Amst. 1629) gedrukt, is door den vertaler van de beroemde *Annales*, in 't Nederduitsch overgezet en achter de Jaarboeken gevoegd. Het is voorzien van een zeer nauwkeurig plan en afbeelding der belegeringswerken, op de plaats zelve geteekend door Franciscus van Schooten, Hoogleraar in de Wiskunde aan de Universiteit te Leiden. Blauu heeft in zijn Groot Stedebok een aanzienlijk gedeelte van het werk overgenomen.

2) De Groot, *Grollae, obs.*, p. 19. „Notabant militarium gnari nunquam antehac fodiendo captum oppidum cui succinctus esset, incredibile quanta aggeri tutela: neque exemplum esse apud nos superatae urbis nisi cui aut juxta amnis qui tuto alimenta ferret obsidentibus aut longe hostis qui impediret.” Dat de Groot door succinctus de faussebraye verstaat, is uit andere plaatsen duidelijk.

3) Zie boven bl. 234, 241 en 317.

4) De vestingwerken bestonden in zes goede, hooge en breede bolwerken, met faussebrayen, welke proef konden houden tegen het geslut; voorts ravelijns, zoo voor de cortinen als voor de poorten, wijde grachten, welke door het riviertje de Slinck van water werden voorzien, en een goeden bedekten weg.

steunden, en de moeielijkheid der verovering werd nog aanmerkelijk vermeerderd, door de nabijheid van Graaf Hendrik van den Bergh, die met een leger van 19000 man, terwijl de geheele krijgsmacht der belegeraars het getal van 20000 slechts weinig te boven ging, 1) van Wesel recht op Grol aantrok, om de aanranders van dit laatste bolwerk der Spaansche heerschappij in de oostelijke gewesten der Republiek, vandaar te verdrijven. Doch beleid en dapperheid, met volharding gepaard, deden de berekeningen der krijgskunst falen. De maatregelen van voorzorg, door den Prins genomen, en uitgevoerd door des leghers Lynceus, Wits, gelijk Vondel hem noemt, des Vorsten oogh en hant, 2) verijdelden alle hoop des vijands, om, door afsnijding der gemeenschap, het beleg te doen opbreken. 3) Vergeefs bedreigde het Spaansche leger de belegeraars in hunne liniën, en deed op deze een nachtelijken aanval (15—16 Aug.); de aanvallers werden met verlies terug geslagen. In de belegeringen van Frederik Hendrik, die zoo spaarzaam met het bloed, als kwistig met het zweet zijner soldaten was, vond het vechtende gedeelte zijner krijgsmacht niet altijd gelegenheid om zich bijzonder te onderscheiden; maar, bij de belegering van Grol, konden, om de zoo even aangevoerde omstandigheid, voetvolk en ruitrij proeven van dapperheid geven, gelijk zij inderdaad gedaan hebben. De voornaamsten hunner aanvoerders leert Vondel ons kennen, wanneer hij dus zingt:

„Ick zie 'er Schmelsingh woën, des krijghsraets tongh en pit,
 En Staectenbroeck den toom, en Styrum het gebit,
 En Bax der ruitrenspoor, Fama met Brederode, 4)
 Kandale en Kourtomé, met Harwood, nimmer bloode,
 En Houterive 5) met zijn' macker Chastillon,

1) 168 vendelen voetvolk en 55 kornetten, de Groot, *obs. Grollae*, p. 5, en *Leven van Frederik Hendrik*, bl. 174. De bezetting in de stad was sterk 2400 à 2500 man.

2) Vondel, *Veroveringh van Grol en Zeghezangh ter eere van Frederik Hendrik*. Vondel heeft een afzonderlijk lofdichtje toegewijd aan Jakob Witz, en doet zijn naam rijmen op spits, pits, en smits. Hij heette Jakob Wijts, en was wachmeester van 't leger en voorzitter van den krijgsraad der Vereenigde Nederlanden; Hooft, in zijne *Hollandse Groot aan den Prinse van Oranjen over de zeege van den jaare 1629*, noemt hem 't oorloghsoogh, den heussen Wijtz.

3) Men was daarenboven op het mogelijk geval voorbereid, dat de toevoer wierd afgesneden. Een groote voorraad van levensmiddelen was in het leger gebracht, en 20 ovens in gereedheid, die in 24 uren 28080 ponden brood konden bakken. Aitsma, D. I, bl. 682. Volgens de Groot, p. 13, 28800 ponden.

4) Bedoeld zijn: Nikolaes Schmelsing een Oostenrijksch Edelman, Thomas van Stakenbroek, (zie boven bl. 331) Herman Otto Graaf van Stirum, (zie boven bl. 331) Willem Maurits Bax, (zie boven bl. 325), Paulus was in 1606, Marcellis in 1617 overleden, Willem de Levin Heer van Famars, (zie boven bl. 221 *aant.*), Johan Wolfert van Brederode, die later weder zal voorkomen.

5) Claude de Chastellard les—Hauterive. „Zijn macker Chastillon”, was een broeder van Henry den makker van Frederik Hendrik bij Nieuwpoort (zie bl. 273). Beiden waren zonen van Francois de Coligni, die een zoon was van den beroemden Admiraal. De

En Veer, 1) der Britten helm, beschittert van de zon,
 Brock, Cissel, Hendersum, die lof voor leven kiezen,
 En Eusum, Eisinga, 2) beide oorlogsvierghe Vriezen.
 Hier onder munt hij uit met Errenst Kazimir,
 Wen d' een ziju' standert voeght bij 's anderen banier."

Door de wakkerheid dezer dapperen, werd het Spaansche leger op een eerbiedigen afstand gehouden, en kon men ongestoord het beleg voortzetten. Van den Bosch en Perceval, de één een Nederlander, de ander een Franschman, waren de Ingenieurs, die op de voornaamste aanvalspunten het werk bestuurden. Tot het overtrekken van natte grachten werd destijds bijna uitsluitend gebruik gemaakt van de zogenoemde galerijen, welker vervaardiging de grootste moeielijkheden en gevaren opleverde. Voor Grol werd de grachtsovergang, op die wijze ondernomen, nog aanmerkelijk verzwaaard, vermits de onverschrokken vijand, van uit den onderwal, met het geschut de galerijen herhaaldelijk vernielde; 3) doch de volharding der belegeraars, en de kracht van hun geschut onder het bevel van den Artillerie-Generaal Philip Adolf Baron van Lokeren, 4) zegevierden over de hardnekkig-

hier bedoelde heette Gaspard naar zijn grootvader en wordt gewoonlijk genoemd „le Maréchal de Châtillon". Hij moet maar weinig jonger geweest zijn dan Henry. Toen dezen te Ostende 10 September 1601 door een kanonskogel het hoofd was afgeschoten, gelijk Duyck (D. III. bl. 153) met een aandoenlijk woord tot zijn lof verhaalt, kreeg Gaspard den titel van De Châtillon en kwam in 't volgende jaar in de Nederlanden om als Kolonel het Fransche Regiment te kommandeeren (Duyck bl. 276). Doch ten onrechte stelt Vondel hem voor, als in 't leger voor Grol te zijn geweest. In 1622 Maarschalk geworden mocht hij Frankrijk niet verlaten in dienst van een anderen Staat: Hauterive kommandeerde de Franschen voor Grol. Van de latere briefwisseling tusschen den Maarschalk Châtillon en onze Staatslieden vindt men een paar voorbeelden in het T. III. der *Arch.*

1) Horace of Horatio Vere, later Baron van Tilbury, wiens portret staat voor de *Commentaries* van zijn broeder Francis, en over wiens roemwaardig gedrag bij Nieuwpoort (zie bl. 280). Van de overige Engelschen door Vondel genoemd, zal Brock de Ridder Calistenes Broek zijn, bij Nieuwpoort Kapitein in het Regiment van Francis Vere. Cissel kan of Edward Cecil zijn (zie bl. 281) of een Cecil die bij Nieuwpoort Kapitein was in het Infanterie-Regiment van Francis Vere.

2) Julius van Eijsinga voorkomende bl. 314.

3) De belegerden hadden zich den bedekten weg zonder veel moeite laten ontnemen. Toen trokken de belegeraars langs de glacis een linie van gemeenschap tusschen de verschillende attaquen, waarop zij een borstwering van zandkorven maakten, en toen begonnen zij met galerijen in de gracht af te dalen. Tot driemaal toe werden dezen deels door het geschut, hetwelk in de faussebraye recht tegenover dezelve geplant was, deels door pekkransen en brandende reepen vernield. Om het geschut in de faussebraye tot zwijgen te brengen, liet Frederik Hendrik aan de contrescarp 5 batterijen, elk van 3 stukken, opwerpen, en aan de troepen, die het eerst hunne galerij aan den wal zouden gebracht hebben, een belooning van f 4000 uitloven.

4) „Van Lokren," zingt Vondel, „die bezorgt het tuigh des blixemspels." Hij was een zoon van Maximiliaan de Hornes, Baron van Lokeren een der deelgenooten aan het *Verbond der Edelen*. Volgens den Schrijver van het *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 174, bestond het geschut der belegeraars uit 80 stukken, waaronder 15 mortieren; volgens le Clerc, *Gesch. der Nederlanden*, II, bl. 470, uit 90 stukken van

heid der verdedigers; en na een beleg van 22 dagen (19 Juli-9 Aug.) toen de mijnen onder de bolwerken in gereedheid, en aan eene zijde reeds gesprongen waren, 1) achtte de dappere bezetting aan haren plicht voldaan te hebben, en gaf de stad op eerlijke voorwaarden over. Door een der laatste schoten uit de stad, viel Graaf Willem van Nassau, Heer van der Leek, Luitenant-Admiraal van de Unie, die terwijl hij aan het uiterste der loopgraven, de uitwerking der mijnen bezichtigde, op dezelfde plek, waar een oogenblik te voren Frederik Hendrik tot hetzelfde einde gestaan had, door een kogel in het hoofd werd doodgeschoten; een jongeling, zegt de Groot, van wien men de grootste verwachtingen kon koesteren, zoo een volgende leeftijd de oorlogsdrift van zijn gemoed door oordeel vermurwd had. 2)

Terwijl de Prins met het leger voor Grol was, ondernamen de Spanjaarden een' aanslag tegen Zeeland, en poogden zich bij verassing van Goes meester te maken. Doch deze onderneming mislukte, en strekte alleen, om de aandacht meer bepaald op het versterken der meest belangrijke verdedigingspunten aan die zijde des Lands te vestigen. Frederik Hendrik trok tot dat einde in persoon derwaarts; en, daar de vijand Zandvliet en eenige andere omliggende punten versterkte, ten einde Lillo te benauwen, zoo werden daartegen de Fredrik-Hendrikschans en een redoute, Blauwgaren genaamd, aangelegd; terwijl, ter verzekering van Zeeland, het land van ter Tolen met onderscheidene werken tegen een inval beveiligd werd. In het daaropvolgend jaar, werden tusschen Steenberg en Bergen-op-Zoom drie schansen met

allerlei soort, terwijl de Groot, *obs. Grollae*, p. 5, slechts 75 stukken opgeeft. De laatstgenoemde Schrijver, p. 13, meldende, dat de belegerden bijzonder veel te lijden hadden van de bommen of granaten (*globi igniti*), voegt er deze woord-afleiding bij: „Punica mala militibus appellatur, eo quod simul cecidere rupti in multos quasi acinos sparguntur, facili ut quidque attigerint incendio”, dat is: „zij worden bij de soldaten granaten genoemd, omdat, zoodra zij nedergevalen zijn”, zij (even als een rijpe granaat-appel die nedervalt) „in vele korrels vaneen spatten, zoo dat alles, wat onder hun bereik komt, ligt in brand geraakt”. De grootsten, voegt hij er bij, wogen 160, de kleineren 26 pond. Van de eerstgemelden kwamen er 160, van de anderen niet veel meer dan 30 in de stad.

1) Na het springen van een der mijnen, had bij de bres, daardoor ontstaan, een hevig gevecht plaats. Vijftig soldaten en dertig arbeiders hadden bevel gekregen, om de bres te gaan bezetten; maar door hunne dapperheid vervoerd, gingen zij verder, en hadden reeds boven aan de bres post gevat, toen een overmacht van vijanden langs den onderwal kwam aandringen, en, na een hardnekkig gevecht, evenwel niet meer kon uitwerken, dan dat de 50 dapperen zich met hunne arbeiders onder aan de bres logeerden.

2) *Grollae obsidio*, p. 18. In het Latijn is de uitdrukking zeer fraai: „Si Martios animi impetus actus veniens iudicio percoxisset”. Vondel, in zijne *Veroveringh van Grol*, legt den Prins een lijkklacht in den mond, waarnit blijkt, dat deze Heer van der Leek, een natuurlijke zoon van Maurits, met Laurens Reael, in de Oost-Indiën was geweest, en zich daar dapper gedragen had, alsmede, dat hij verloofd was aan Anna, dochter van dien Karel van der Noot, dien wij bij Turnhout en Nieuwpoort en in Ostende hebben leeren kennen.

daarmede in verband staande kleinere werken gebouwd, waardoor een belegering van laatstgenoemde vesting voor den vijand geacht werd onmogelijk te zijn gemaakt. 1) Ook aan de noord-oostzijde des Vaderlands werden de greizen versterkt: want, nu Wallenstein den Koning van Denemarken uit Duitschland teruggedrongen en machteloos had gemaakt; nu Tilly het verwoestende zwaard zwaaide, van den Donau tot den Wezer, nu lag het Vaderland aan die zijde open voor de keizerlijke wapenen, voor de wapenen van den man, die betuigde eerder een' Monnik dan een' Engel te zullen groeten, en die zich herinneren kon, een jongeling zijnde, bewaakt als krijgsgevangene in een tent van het Nederlandsche leger voor Nieuwpoort, stampvoetend van spijt het gejoel van den slag en het gejubel der overwinnaars te hebben moeten aanhooren. De Staten waren, wel is waar, met den Keizer niet in openbaren oorlog; maar er bestond aan beide zijden zoo veel verbittering, dat men ieder' oogenblik een vredebreuk te gemoet zag. Ter beveiliging des Lands, werden derhalve langs de Eems verschansingen aangelegd; de Langakker-schans werd gebouwd, de Ysel verdiept, en een krijgsmacht van 17000 man in de grensplaatsen van Friesland en Drenthe gelegd, onder het bevel van den Frieschen Stadhouder Ernst Casimir. Hiermede vergenoegde men zich; en het jaar 1628 verliep, zonder aanmerkelijke krijgsbedrijven. Alleen werd de strijd lust van dezen en genen soms opgewekt, om den staat van werkeloosheid door het een of ander wapenfeit af te wisselen, waartoe het doen van strooptochten op 's vijands grondgebied, en het oplichten van konvooien altijd de gelegenheid aanbood. Door een kloekmoedig bedrijf van dien aard, maakte zich de Luitenant Antonis van Someren vermaard. Terwijl hij in bezetting lag te Grave, was er bericht ingekomen, dat de Prins van Modena, met een' schat van goederen, uit Brussel stond te reizen naar Maastricht, onder geleide van 120 ruiters. Van Someren trekt met een gelijk getal soldaten, maar daaronder slechts 50 ruiters, op vijandelijk bodem, en treft den Italiaanschen Vorst met zijnen schat en zijn geleide aan tusschen Tongeren en St. Truijen. Was de aanranding dapper, niet minder dapper was de wederstand, en er volgde een allerhardnekkigst gevecht. Van Someren, door acht wonden getroffen, scheen het slachtoffer zijner vermetelheid te zullen worden; maar, onvervaard ook in het aanschijn des doods, vaart hij voort zijne soldaten te bemoedigen en aan te

1) Van deze drie forten, het Rooversfort, de forten Moermont en Pils en gelijk mede van de destijds bestaande werken langs de Schelde, vindt men nauwkeurige afbeeldingen in de Groot's *Grollae obsidio*.

hitsen. Zijn voorbeeld houdt de dapperheid der aanvallers gaande; de Prins van Modena ontsnapt gedurende het gevecht, de Spaansche ruitery wordt op de vlucht gejaagd, en de overwinnaars voeren hunnen deerlijk gewonden aanvoerder triomfelijk met den rijken buit, een schat van twee tonnen goude, naar den Vaderlandschen bodem. 1)

De vermelding van dergelijke bijzondere wapenfeiten doet ons zien, dat, hoezeer onze voorvaderen, in de tijden waarvan wij spreken, meer en meer de voorkeur begonnen te geven aan groote toerustingten ter zee boven krijgsontwerpen te land, dezelfde stoute en ondernemende geest, welken onze zeelieden bij zoo veel meerdere gelegenheden konden doen schitteren, ook onze krijgslieden bezielden. Zoo iemand het beneden de waardigheid eens krijsmans rekent, op roof en plundering uit te gaan, en daarom aan dergelijke feiten den naam van heldendaden ontzegt, hij hale dan ook den grooten naam van Piet Hein door, uit de rij onzer Vaderlandsche waterhelden. Strooptochten, brandschattingen en plunderingen op 's vijands grond maakten een voornaam deel uit der oorlogvoering in die tijden. Men vocht niet om te vechten, maar om het groote doel van den oorlog te bereiken; en het mag niet voor onedeler gehouden worden te dien einde de krachten van den vijand te verlammen, door hem de zenuw des oorlogs af te snijden, dan in een veldslag eenige duizenden menschenlevens op te offeren, om somtijds alleen beslist te zien, aan welke zijde meer Veldheersbekwaamheid en meer dapperheid geweest is.

De naam van Piet Hein verplaatst de gedachte naar het jaar 1629, een jaar, hetwelk een tijdpoint uitmaakt in de geschiedenis der belegeringskunst, door de verovering van 's Hertogenbosch. Wij moeten bij deze gebeurtenis een oogenblik langer vertoeven, omdat dit beleg, naar de betuiging van een verdienstelijk Ingenieur van onzen tijd, niet alleen beroemd is wegens de dappere verdediging der bezetting, de sterkte der vesting en hare uitgestrekte inundatiën, maar voornamelijk door den moed, de standvastigheid en het onovertreffelijk beleid door de belegers ten toon gespreid, zoowel bij het ondernemen van dit beleg en het afweren der machtige pogingen tot ontzet, als in het aanleggen der zoo talrijke en wel geplaatste werken van circumvallatie en contravallatie, in het maken van dammen en loopgraven door diepe moerassen, en in de verovering van de menigvuldige werken der belegerden; terwijl eindelijk de weldadige invloed, dien de verovering van den

1) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 211, uit *Commelijns Levensbeschrijving van Frederik Hendrik*, en *Van de Sande's Vervolg op Van Reidt*.

Bosch voor het van alle zijden bedreigde Vaderland had, deze verovering onder de merkwaardigste gebeurtenissen gedurende den geheelen oorlog moet doen gelden." 1)

's Hertogenbosch was de eerste stad geweest, aan welke de voorvechters der Nederlandsche vrijheid, bij het begin van den opstand tegen Spanje, getoond hadden, dat zij de rechten des volks, desnoods met de wapenen, wilden doen gelden, Reeds in den jare 1567 was die stad, op last van Brederode, door den Overste van Bombergen, gewapenderhand bezet; en, hoezeer zij kort daarna weder had moeten verlaten worden, was echter deze gebeurtenis niet zonder gewicht, dewijl daarmede het getrokken zwaard gebruikt, en de noodzakelijkheid daar was om de schede weg te werpen. 2) Tien jaar later werd 's Hertogenbosch door Hohenlo bij verdrag in bezit genomen, en den 1sten Juli 1579 ook daár de Unie van Utrecht afgekondigd. Van korten duur was echter deze toestand, en, nog in hetzelfde jaar, ging de stad voor de Republiek der Vereenigde Gewesten, welke toen nog geene middelen had haar met geweld te behouden, weder verloren. De Spaanschgezinden kregen de overhand; en, na eenige weifeling, koos de stad openlijk de partij van Parma. Verscheidene ontwerpen en aanslagen tot herwinning werden sedert dien tijd vruchteloos beproefd; 3) en, zoo van den eenen kant de burgerij zich altijd verzette tegen het innemen van Spaansche Bezetting, zoo werd van de andere zijde niets verzuimd, om verbittering en haat te kweken tegen de voorstanders der vrijheid. De namen van Ongerepte Maagd 4) en het Nederlandsche

1) De Kapitein-Ingenieur later Generaal J. P. Delprat, in het verdienstelijk, reeds boven aangehaalde werk: *Antwoord op de prijsvraag: welke vorderingen heeft de aanval en de verdediging der sterke plaatsen gemaakt, sedert het beleg van 's Hertogenbosch, in den jare 1629?*

2) Zie boven bl. 94.

3) Door Willem I in 1581, door Anjou in 1583, door den Kapitein Van Kleerhaage in 1585, door Hohenlo in 1587, en eindelijk door Maurits in 1594, 1599, 1602 en 1603. Behalve Van Heurn's *Beschrijving van 's Hertogenbosch*, is de geschiedenis der stad beschreven door den historieschrijver Pieter Bor, *Belegeringe en beschrijvinge van 's Hertogenbosch 's Hage 1630*, waarin de geschiedenis der stad eerst tot 1579, dan tot 1629, en ten slotte de belegering van dat jaar behandeld worden. In den jongsten tijd is de geschiedenis van het beleg verrijkt geworden door de *Verzameling van zeldzame oorkonden betrekkelijk het beleg van 's Hertogenbosch in den jare 1629* door Dr. C. R. Hermanns. ('s Bosch 1850).

4) Op dezen naam en op de twee vruchteloze belegeringen door Maurits, doelde het snedig gezegde van een Hollandschen Trompetter, die door den Prins aan Grobbendonck, Gouverneur der Stad, was gezonden. Grobbendonck liet zich tegen dezen op een trotschen toon uit, over de vermetelheid van Frederik Hendrik, om hem te komen belegeren; waarop de Trompetter dit antwoord gaf: „Heeft onze Prins Maurits met de Maagd van 's Hertogenbosch twee geboden gehaald, en haar niet kunnen krijgen; nu komt onze Prins Frederik het derde gebod bieden, om met de Bruid te gaan strijken.” Souterius verhaalt dit in een Predikatie, welke een zonderlinge mengeling oplevert van bijzonderheden omtrent de belegering van den Bosch, en stichtelijke onderwijzingen,

Rome, aan de stad gegeven, moesten dienen, om de eigenliefde van sommigen te streelen, en den blinden godsdienstijver van anderen in beweging te houden. Dan het jaar 1629 was daár, en dezelfde stad, waar de heldenschedel van Herman de Ruyter aan het galgenhout was gespijkerd geworden, en het Te Deum ten Hemel was gestegen, om de vermoording van Willem I, 1) moest, van een bolwerk der dwingelandij, een bolwerk worden der Nederlandsche vrijheid. De zilverschat, door de dapperheid van Piet Hein veroverd, en in de eerste dagen van dit zelfde jaar in de Vaderlandsche havens binnengebracht, was van minder waardij, dan de verlossing uit het Spaansche geweld eener stad, welke zich thans mag beroemen, een schitterende parel te zijn aan de Stedekroon van Nederland.

Was het gewicht groot, hetwelk de Spanjaarden stelden in het bezit eener stad, welke zij voor den slagboom hielden waarop de opstand gestuit was, niet minder groot was hun vertrouwen, dat die door kracht van wapenen nimmer zou kunnen overweldigd worden. Het werd zelfs voor de zekerste wijze gehouden, om eenige rente vast te maken, zoo die gezet werd op het overgaan van den Bosch: en dit vertrouwen was op redenen gegrond. Wat Maurits vruchteloos had beproefd, zou Frederik Hendrik dat vermogen! De vesting te naderen zelfs scheen onmogelijk. Te midden van overstromde landen, deed zij zich aan den verwonderden aanschouwer op, als een vesting, gebouwd op een ongenaakbare rots, in een wijd uitgestrekte zee. 2) Van naderbij beschouwd, vertoonde zij, in een' omtrek van ruim een mijl, 3) een samenstel van wallen, gedekt door buitenwerken, waardoor ook de krachtigste aanval scheen te kunnen afgewezen worden. Van de vier poorten waren slechts twee te naderen, de Vuchter en de Hintamer.

geheel in den prediktrant van dien tijd, en rijkelijk doorstrooid met allerlei voorbeelden en aanhalingen uit de Heilige Schrift. De titel van het boek luidt dus: *Sené-boher, Brandende-Bosch uijt weickers voncken, d'over-groote victorie van de sterke stadt's Hertoghen-bosch, door Gods sonderlinghe ghenade, op den 17 Septembris 1629 (tot onser aller vreughde) ontstaen is. Met een vriendelijcke onderwijsinge enz., door Daniel Souterius, D. des Godt. woorts, in de Ghemeijnte Christi, tot Haerlem.* (Haarlem 1630)

1) De Geschiedenis voegt, bij de vermelding van dezen gruwel, tot lof der Boschenaren, er bij, dat zij zich daartegen verzet hebben, en de Geestelijkheid alleen haar Te Deum hebben laten zingen. Zie *Leven van Willem I*, D. III. Den volgenden dag vergruizelde de bliksem den toren, door welken het heiligschendende gezang ten hemel was gestegen. De Dichter Tollens heeft dit voorval, op zijnen eigenaardigen trant, treffend bezongen.

2) Zie Dögen, *Streitbau*. D. Heinsii, *Rerum ad Sijlvaam Ducis atque alibi in Belgio aut a Belgis, anno 1629 gestarum Historia*. *Lugd. Bat.* 1631, en van dat werk pag. 39 der Fransche vertaling: *Histoire du Siège de Bol-Duc, du Latin de Dan*. Heinsius, *Lugd. Bat. ex. off. Elsev.* 1631, welke vertaling in 't vervolg hier zal aangehaald worden.

3) Souterius zegt, bl. 45, de stad „met haere bollewercken in haere ommeloop is 7 660 treden, dat wat meer is dan een mijle, aengesien 7200 treden een mijle maecken, ende 6400 een ure gaens is.”

De weg van het dorp Vucht liep, ter breedte, waar hij het breedste was, van 30 schreden, 1) tusschen twee forten door, waarvan het eerste, de St. Isabella-schans genaamd, een sterkte was van vijf bastions, voorzien van onderwal of faussebraye met haar gracht, en van een contrescarp, waarvoor een tweede gracht was; terwijl, ter plaatse waar zij het gemakkelijkst kon aangetast worden, de toegang gedekt was door een groot hoornwerk. Ongeveer 800 schreden verder ter rechterhand, lag de St. Antonie-schans, zijnde insgelijks een vijfhoek, waarvan alleen de hoek, die recht op de stad uitspringt, geen bastion had, 2) overigens verdedigd door een contrescarp en gracht, in welke het water van den Dommel liep. De Vuchter poort zelve, staande tusschen twee bastions, was gedekt door een ravelijn met een goede gracht en een voorbedekten weg. Wanneer men van het dorp Hintham de stad naderde, liep de weg, welke zeer smal was en door al het geschut van de oostelijke wallen bestreken werd, door lage landerijen, en stuitte men eerst op een groot hoornwerk, met een gracht er voor, door hetwelk het ravelijn, tusschen twee bastions gelegen, beschermd werd, waarachter de poort verborgen lag. Tusschen deze beide poorten, in het oosten der stad, lag nog de Pettelaar- of Petteler-schans, 3) insgelijks een vijfhoek met gracht en contrescarp.

Dezen waren de voornaamste vestingwerken van 's Hertogenbosch ten jare 1629, en allen waren met stormpalen, 4) Friesche ruiters, mijnen en dergelijke verdedigingsmiddelen versterkt. Er was overvloed van levensmiddelen, buskruit en scherp, 5) genoegzame vuurmonden

1) Het exemplaar der Fransche vertaling van het werk van Heinsius, hetwelk zich in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt, is in handen geweest van iemand die het beleg heeft bijgewoond, en met al de bijzonderheden zeer nauwkeurig blijkt bekend te zijn geweest. Dáár, waar hij onnauwkeurigheden bij Heinsius opmerkte, heeft hij dit met potlood op den kant aangeeteekend; welke aantekeningen vooral daarom belangrijk zijn, omdat zij een waarborg opleveren voor de juistheid der berichten van Heinsius, dáár waar zij ontbreken. Dit wordt hier ter plaatse aangeeteekend, omdat Heinsius zegt, dat de weg naar de Vuchter-poort 30 passen breed was, en daarbij door de bedoelde hand staat aangeeteekend: „au plus larges endroits non partout.” Dit is wel een kleinigheid, maar daarom te meer een blijk van oplettendheid en nauwkeurigheid bij den Aanteekenaar.

2) Dns luidt naar waarheid een geschreven aantekening op Heinsius, die met de overige Schrijvers zegt, dat St. Antonie 5 bolwerken had. De schans is nog in denzelfden staat, hetgeen ook met eenige andere werken van 's Hertogenbosch het geval is.

3) De kanteekening op Heinsius zegt, dat zij ook genoemd werd St. Albertus-Schans.

4) De palissaden waren, volgens Freitag (*Architectura Militaris*), in een horizontale richting, in de escarp geplaatst, omtrent ter halver hoogte van de borstwering. Zij waren 7 voet lang, en hadden een middellijn van 3 of 4 duim.

5) Van Heurn, *Beschrijving van 's Hertogenbosch*, D. II, 413. Souterius verhaalt, dat de bezetting, toen zij bij de overgaaf uittrok, nog medenam 2000 pond brood, even zoo vele ponden kaas en 15 tonnen bier. Omtrent den voorraad van buskruit bestaat er verschil. In den laatsten nacht der belegering, naderden de belegeraars ongedekt de stadswerken, en, volgens Dögen (die meerdere bijzonderheden heeft over

om den aanvaller mede te begroeten, een bezetting van 3000 man voetvolk en 4000 gewapende burgers, benevens 4 kornetten paarden, waarbij zich, voor dat de stad geheel werd ingesloten, nog 1000 man voegden van de bezetting van Breda, 1) en een Bevelhebber, die wegens zijnen moed, zijn oordeel en krijgskundig beleid, algemeen geacht was, Anton Baron van Grobbendonck. Maar deze geduchte staat van tegenweer kon Frederik Hendrik niet afschrikken; en hoe voortreffelijk zijne maatregelen, met juistheid berekend en met bewonderenswaardige volharding ten uitvoer gebracht, geweest zijn, heeft de uitkomst daarom te luisterrijker bewezen, omdat al de gronden, waarop het besluit tot het belegeren van den Bosch gebouwd was, tegen alle verwachting wegvielen, toen het terugtreden met de eer niet meer bestaanbaar was. Deze gronden waren hoofdzakelijk deze geweest, dat in Spanje, zoo ten gevolge van vroegere uitputting, als van het verloren gaan der zilvervloot, de zenuw des oorlogs ontbrak; dat Spinola afwezig was; dat de Keizer van Duitschland door de Denen werd bezig gehouden, en de Koning van Frankrijk Casal belegerde. Alle middelen tot ontzet schenen dus te ontbreken, en den Bosch aan haar lot overgelaten te zullen moeten worden. Hadden de Spaanschgezinden zich reeds verheugd over het genomen besluit, in de zekere hoop, dat een mislukte belegering al den roem door den Prins verkregen, verduisteren zou — hoe steeg hun moed, toen zij de berekeningen, waarop dat besluit genomen was, zagen falen, en ten voordeele van den Spanjaard uitkomen! De Infante Isabella wist in de Spaansche Nederlanden een aanzienlijk leger bijeen te brengen; de Graaf van den Bergh verving Spinola; Christiaan IV werd door de voortgangen van Wallenstein gedwongen vrede te sluiten met den Keizer (12 Mei 1629), en Lodewijk XIII brak het beleg van Casal op, zonder dat het tusschen hem en Filips IV tot een openlijke vredebreuk kwam. Doch de Stedendwinger had zijne kansen zoo wel berekend, dat hij alle gebeurtenissen trot-

den geringen voorraad van buskruit in den Bosch, bijzonderheden, welke men ook kan vinden in het werk van den Kapitein Delprat, over de vorderingen in den aanval en de verdediging der vestingen, bl. 31,) moesten de belegerden dit toelaten; uit gebrek aan kruit. Montanus, *Leven van Frederik Hendrik*, verzekert, dat bij de overgaaf al het buskruit uit het tuighuis verschoten was, op drie duizend pond na. Doch bij den aanvang van het beleg, meende men althans, dat de vesting van alles rijkelijk voorzien was. In de *Mémoires de Frédéric Henry* wordt zij gezegd: „tres-bien fournie de canon, à savoir de 34 pièces de fonte, comme de toutes sortes de munitions nécessaires”; en ter plaatse, waar Heinsius spreekt van een gerucht, dat er gebrek aan buskruit in den Bosch was (pag. 48), zegt de geschrevene kanteekening: „on n'estoit jamais assuré de ceci”. Over het verzuim, hetwelk men Grobbendonck desaangaande te laste legde, zie men ook Heinsius, p. 38.

1) Op den 4 Mei, toen nog slechts de kwartieren getrancheerd waren, wierpen zich dezen, langs Vlymen, door het moeras, in de stad.

seeren kon, welke zijne volharding zouden hebben kunnen aan het wankelen brengen.

In die tijden, waarin een belegerde stad niet zelden al de krachten der strijdende partijen tot zich trok, en tot hare verovering of haar ontzet zich dikwijls de uitkomst van een geheelen veldtocht bepaalde, was de eerste regel der belegeringskunst welke in aanwending kwam, dat de vijand onzeker moest gelaten worden, omtrent de keuze der vesting, waartegen het gemunt was. Dezen regel nam ook Frederik Hendrik in acht; en, nadat hij te gelijker tijd Wezel, Lingen, Breda en 's Hertogenbosch had doen verkennen, monsterde hij den 28sten April zijn leger op de Mookerheide, zonder dat, of de vijand, of 's Prinsen Onderbevelhebbers, of de meeste leden der Regeering wisten, welke plaats hij in het oog had. Daarop trok hij bij Grave over de Maas, en wierp zich op den 1sten Mei plotseling om den Bosch, met een krijgsmacht van 24000 man te voet en ruim 4000 ruiters. 1)

Een der gronden, waarop deze regel der belegeringskunst gebouwd was, bestond hierin, dat men den vijand ver genoeg van de bedreigde vesting moest verwijderen, om tijd te hebben, zich voor het minst in zoo verre te verschansen, dat men een eersten aanval kon afwachten, zoo al niet terstond de liniën te voltooien en rustig de belegering voort te zetten. Dit oogmerk werd volkomen bereikt. Hendrik, Graaf van den Bergh, dezelfde, dien wij bij Grol hebben aangetroffen, en de laatste der drie zonen van den onwaardigen schoonbroeder van Willem I, aan het hoofd eener Spaansche krijgsmacht, tusschen Rijn en Maas eenigen tijd de bewegingen des Prinsen hebbende gadeslagen, toog, toen deze bij Grave de Maas overtrok, over Venlo en Roermond op Hasselt en Diest, om de linie van den Demer te bezetten, en een inval in Zuid-Brabant te verhinderen. En, toen men eindelijk het ware oogmerk van den Prins ontdekte, verliep er met beraadslagen over de wijze hoe de bedreigde stad te ontzetten, en over de keus eens Opperbevelhebbers, ter vervanging van Spinola, waarover eerst naar Spanje moest geschreven worden, zoo veel tijds, dat van den Bergh niet voor den 19den Juni zich te Turnhout aan het hoofd des legers plaatste, hetwelk bestemd was 's Hertogenbosch te ontzetten.

1) Het voetvolk was verdeeld in 18 regimenten van ongelijke sterkte, hebbende sommigen 28 vendels, anderen 16, 14, 12 enz. Men had er 4 Fransche, 4 Engelsche, 3 Schotsche en 2 Duitsche, 1 regiment Walen, 3 Hollanders, 1 Friezen, benevens 12 afzonderlijke vendels, waarvan er 7, uit Nederlanders bestaande, altijd met de Garde van den Prins optrokken. Het geheele getal vendels bedroeg 244, waarvan er bij den opmarsch 88 den voortocht vormden, 67 de bataille en 89 de achterhoede. Bij elk dezer 3 divisien waren 5 regimenten ruitertij, bestaande elk uit 4 of 5 kornetten of vanen.

Zeven weken had alzoo de Prins den aanval der belegerde vesting, zonder stoornis van buiten, kunnen voortzetten; en binnen dit tijdsverloop waren er werken tot stand gebracht, welke, al waren er even zoo vele maanden toe besteed geworden, de geestkracht des ontwerpers en het geduld en de volharding der arbeiders zouden hebben doen bewonderen. 1) Het leger was in zes wijken of kwartieren 2) verdeeld. Dat van den Prins zelve was te Vucht; dat van den Stadhouders van Friesland Ernst Casimir te Hintham, en tusschen deze beide in, op den weg van het dorp Dunghen, legerde zich de Kolonel Hans Wolfert Heer tot Brederode Vrijheer van Vianen. Graaf Willem van Nassau-Siegen 3) had zijn kwartier te Orthen; de Luitenant-Kolonel van Solms was te Engelen gelegerd, en Willem Pinsen van der Aa, Kolonel van een regiment Nederlandsche soldaten, te Deuteren. Deze kwartieren, eerst behoorlijk omschanst zijnde, werden aan elkander verbonden, buitenwaarts door een linie van circumvallatie, welke eene uitgestrektheid had, de hoeken daaronder gerekend, van 72000 schreden of 11 uur gaans, 4) en naar de stad toe, door een linie van contravallatie, welker uitgestrektheid nagenoeg de helft bedroeg der eerste. De buitenlinie bestond uit een borstwering van 9 voet hoog, met een driedubbel banket, 5) en was versterkt door 9 groote schansen, 6) 49 redou-

1) Een zichtbare voorstelling van den omvang der belegeringswerken geeft het bijkaartje op de Vierde kaart van de *Historische Atlas van Noord-Nederland* van Mr. G. Mees Azn.

2) Naar deze kwartieren dragen nog heden de Kwartiermeesters hunnen naam. In vroegeren tijd hadden zij het toezicht over de behoorlijke inrichting der kwartieren en logementen, en over het materieel tot den schansarbeid noodig; en bij het opstellen der troepen deden zij de dienst der hedendaagsche Adjudanten.

3) Deze Willem van Nassau was een kleinzoon van Jan den Oude, den voortreffelijken broeder van Willem I. Ook deze Willem heeft aan het Vaderland diensten bewezen, en is tot Veldmaarschalk verheven. Hij is in het jaar 1642 kinderloos overleden, waarschijnlijk aan de gevolgen eener wond, welke hij het jaar te voren in het beleg van Gennip had bekomen. Zijn halve broeder was Joan Maurits, de beroemde Landvoogd van Brazilië.

4) Daarom kon Vondel zingen in zijn *Zeghezangh*:

„Ick zie 's Hertoghenbosch vergrooten,
En 't leit in 's Princen wal besloten,
Wiens krunckelighen ommekreis
Verstreckt een zomerzonnereis”

5) Dit woord, in de kunsttaal der Ingenieurs aangenomen, is goed Nederduitsch, en moet vooral niet geschreven worden banquet. Gelijk van helm, helmet, van tromp, trompet, zoo komt van bank, banket. In Friesland worden banketten genoemd de aan slooten en watergangen bankswijze afgestokene aarden wallen, om jonge loten in den grond te steken. Zie A. Ypeij, *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde en minverstaanbare woorden in de Staaten Overzetting des Bijbels*, bl. 13.

6) Niet 7, zoo als Heinsius opgeeft, die bij de verdere opgave gevolgd is, omdat de onbekende hand, waarvan boven gesproken is, en die den misslag omtrent de groote schansen heeft aangeeteekend, het overige onveranderd heeft gelaten.

ten, 1) 17 hoornwerken en onderscheidene tenaillen en halve fortten. Rondom dezelve, behalve aan de zijde van Orthen en Engelen, waar dit onnoodig was, liep een gracht ter diepte van 8 voet en 12 breed, welke voor de uitspringende werken tot 24 voet verbreed was. 2) Vóór deze gracht was, langs een aanzienlijke uitgestrektheid, een andere, nog 10 voet breeder, gegraven, beginnende op de hoogte van Herlaer, aan de rechterzijde van den Dommel, en loopende bij Deuteren in de Bosschesloot. Om water in deze grachten te brengen, deed de Prins den Dommel en de Aa afdammen, een werk, hetwelk door de meeste zijner Ingenieurs, om de groote moeielijkheid, werd afgeraden. Maar door schrander overleg werden alle moeielijkheden en gevreesde gevaren overwonnen, en het water, door die beide riviertjes aangevoerd, in zijnen loop gestuit, in plaats van, gelijk men gevreesd had, binnen de werken der belegeraars te dringen, stroomde regelmatig af in de voorgrachten der verschansingen, waardoor tevens het voordeel werd verkregen, dat de overstroming voor de stad verminderd en hare nadering gemakkelijker werd. Zeshonderd schreden dichter aan de stad dan deze linie, was de linie van contravallatie door 49 redouten versterkt, en voorzien van 35 welgewapende batterijen. Daarenboven liep er, tusschen het dorp Engelen en het fort Crevecoeur, opdat de vijand daar niet mocht post vatten, en den toevoer naar het leger door de Diese belemmeren, aan de linkerzijde van dit riviertje, een verschansing, welke wederom met grootere en kleinere werken versterkt en gedekt was door een gracht van 45 voet breedte. 3) Al deze verschansingen waren, waar het noodig was, gepalissadeerd, en op de geschiktste plaatsen van geschut voorzien. Dan, hoeveel arbeid en moeite deze uitgestrekte werken, in het algemeen,

1) Men onderscheidt thans eene redoute van een reduiet. Maar Dögen, in zijn *Krieges-Baukunst* (Amst. 1648), bl. 429, sprekende van *streittürlein*, als hij ze noemt, zegt: „die Franzosen nennen sie redeutes, und die Niederländer redujten”.

2) De breedte der gracht is hier opgegeven volgens de *Mémoires de Frédéric Henry*, pag. 68. Anderen geven voor de geheele gracht een breedte op van 26 voet, en zoo staat die ook aangeteekend op het plan bij Prempart, in diens werk: *Verhael oft corte beschrijvinghe van 't gene gepasseerd is in de seer treffelijcke ende vermaerde belegeringhe van 's Hertoghenbosch enz.*, door Jacques Prempart, *Fransch Edelman, Ingenieur van den Koninck van Sweden*. Amst. 1630. Dit werk, waarvan in hetzelfde jaar te Leeuwarden een Fransche vertaling is uitgekomen, is alleen van gewicht, door de uitvoerige plannen, zoo van de geheele belegering, als van de verschillende approches, welke de Schrijver zegt, uit de eigen handen van de Ingenieurs te hebben bekomen.

3) De Kapitein Delprat, in zijn werk *Over de vorderingen in den aanval en de verdediging der vestingen sedert 1629*, bl. 38, maakt de opmerking, dat de voorname tegenwerping door Bousnard gemaakt, tegen de circum- en contravallatie-liniën, de gemakkelijckheid namelijk voor den vijand, om den toevoer af te snijden, door de Veldheeren van dien tijd zeer wel ingezien is; en dat vooral Frederik Hendrik dit gevaar door gepaste maatregelen wist af te wenden. De hier vermelde verschansing geeft er een voorbeeld van, gelijk die bij Grol een ander.

ook mogen vereischt hebben; een gedeelte was voor schier onuitvoerbaar gehouden, en de beschrijving daarvan wordt nog heden ten dage door deskundigen met bewondering gelezen. Het bestond in een dijk, welke van het einde van de Vuchterheide, door het verdronken land, eerst ter lengte van 2500 schreden, gemaakt was tot aan het kwartier van Pinsen te Deuteren, en vervolgens, in een uitgestrektheid van 3500 schreden, langs de Bosschesloot voortliep tot aan het dorp Engelen. 1) Van dezen dijk, den Hollandschen genaamd, omdat hij vervaardigd was door den arbeid van 5000 boeren, die daartoe uit Holland waren gekomen, 2) was het gedeelte tusschen de Vuchterheide en Deuteren geheel van rijshout, en had moeten gelegd worden in het water, hetwelk er tot 4, en op sommige plaatsen tot 6 voet hoog stond. Op een breedte van 65 voet, had de dijk, in weerwil van den moerassigen bodem waarop hij rustte, een zoo groote stevigheid, dat er met kanon kon worden overgereden. Aan de stadzijde was hij voorzien van een 2 voet dikke borstwering, bij gemis van aarde, vervaardigd van faschinen tusschen horden gevat; en op behoorlijke afstanden waren redouten aangebracht, welker borstweringen bestonden uit twee rijen planken, twee voet van elkander gezet, en met aangestampte aarde gevuld. Deze redouten werden met licht geschut bewapend. Dat gedeelte van den dijk, hetwelk zich langs de Bosschesloot uitstreckte, waar de aarde gemakkelijker was aan te voeren, had aan beide zijden een borstwering, 8 voet hoog. 3) Aldus lag de geheele stad, met hare inundatiën, omsloten door een aaneengeschakelde verschansing, waarin niemand kon binnendringen, dan door de uitgangen die daarin gelaten; maar wederom door ravelijnen gedekt waren. En om den vijand het voordeel te benemen, hetwelk hem, bij de bestoking dezer werken, de hoogten konden aanbieden aan het einde der Vuchterheide aan de zijde van Breda gelegen, werden deze geslecht of afgegraven. Zou men het kunnen gelooven, dat deze verbaazende werken, in drie weken zoo verre voltooid werden, dat zij in weerbaren staat werden bevonden? 4)

1) Ten opzichte van de lengte van den dijk, is hier gevolgd de opgave in de *Mémoires de Frédéric Henry*.

2) Volgens Souterius, bl. 125.

3) *Mémoires de Frédéric Henry*, p. 65.

4) *Mémoires de Frédéric Henry*, p. 68. Dat sommige Schrijvers van tien dagen spreken, zal van een gedeelte van het werk moeten verstaan worden. Heinsius zegt, p. 42, „(la circonvallation) ayant esté entreprise le second jour de May par les soldats (combien qu' entretemps ilz deussent aussi travailler à se hutter) au huitieme jour elle fut achevée; et devant la fin du mois y furent adjoustéz pour sa defense les redoutes et forts necessaires, selon que je l' ay veu remarqué es journaux des ingenieurs”. Waarbij de onbekende Aanteekenaar dit heeft geschreven: „les forts et la plusparts des redoutes se faisoient des aussitost qu' on commençoit à la circonvallation.”

En echter het geschiedde. Zij werden in dien korten tijd zoo verre gebracht door het beleid en de voortvarendheid van Frederik Hendrik, waardiglijk bijgestaan door zijne Ingenieurs, van welke men, naast éénen Franschman Perceval, alleen Hollandsche namen vermeld vindt, van Thye, 1) Block, Matthijs van Voort, en in het bijzonder den Kapitein Jan van den Bosch. Het werd gewrocht, dit reuzenwerk, door Hollandsche handen: want de nabijheid van Holland, waarmede het leger in gemeenschap bleef, schonk overvloed van arbeiders voor werken, waartoe anders soldaten gebezigd werden. Dezelfde spierkracht derhalve en het taai geduld, waardoor, onder de bescherming des Allerhoogsten, onze gezegende woonstede aan de golven werd ontweldigd, wisten hier hoogten te slechten, en de wateren tot een vasten bodem te maken, om de vijanden hunner vrijheid uit hunne laatste schuilplaatsen te verdrijven. Honderd en tien stukken geschut, behalve de mortieren, waren te dien einde, deels op de verschansingen tegen den vijand van buiten geplant, deels gereed, om den soldaat een weg te banen in de belegerde stad. 2)

Nog was het Spaansche leger, tot ontzet van 's Hertogenbosch, niet komen opdagen, en aan de voltooiing van den »rijcken leghergordel'', als Vondel zegt, waarmede den Bosch de »lenden werden genepen'', kon onbelemmerd de laatste hand worden gelegd, toen reeds op den 25sten Mei de werkelijke aanval op de vesting een' aanvang kon nemen. Uit vier verschillende punten van de contravallatie-linie werden loopgraven op de stad aangetrokken. Terwijl Ernst Casimir een aanval richtte van de zijde van Hintham, en Brederode een valschen aanval begon tegen de Pettelaar-schans om de aandacht der belegerden ook aan die zijde bezig te houden, werden tegen de forten Isabella en St. Antonie twee verschillende attaquen gevoerd, welke verbonden werden door een gang van gemeenschap, in welks midden op een hoogte een batterij van zes vier- en twintig ponders werd opgeworpen. Uit deze batterij werd, op den 3den Juni, zijnde een Pinksterdag, het vuur geopend door een jongeling, die in het Nederlandsche leger, toenmaals de groote krijgs-school van Europa, den grond kwam leggen tot een onsterfelijke vermaardheid — een vermaardheid echter, verkregen in de bestrijding van die vrijheid, welke zijn vereeuwigde grootvader van moeders zijde, de groote Willem I, had gegrondvest, en in welker verdediging en

1) Over dezen Ingenieur is een aanteekening als Bijlage achter dit Deel geplaatst.

2) Aitsema, D. I, bl. 856, b.

uitbreiding hij thans zelf zijnen jeugdigen heldenaard leerde ontwikkelen — den achttienjarigen Turenne. 1)

Het zou ons te ver van het doel van dit werk brengen, de belegeraars op hunne stappen voet voor voet te volgen. Maar dit mag niet verzwegen worden, dat al deze verrichtingen en de gedurige uitvallen welke de belegerden met sloepen en schuiten deden, terwijl men van buiten de nadering van een aanzienlijk leger te vreezen had, een inspanning en waakzaamheid vorderden, welke hoogst afmattend waren voor soldaten en bevelhebbers. 2) Maar bij allen werd de ijver opgewekt en gaande gehouden door het voorbeeld van den Opperbevelhebber. Noch nacht noch dag zich rust gunnende, zag hem dikwijls hetzelfde uur, 't welk hem afgemat en uitgewaakt op het veldleger had zien nedervallen, weder op de verschansingen, of bij de werken, of in 't midden der gewapenden. Nu eens met stof overtoegen, dan plassende door het water en met slijk overspat, bevorderde hij overal het werk door aanwijzing en bemoediging. Zijne toespraak, waarin die beslissende toon, welke voegt aan den Gezagvoerder, getemperd was door wellwillende gemeenzaamheid, gaf allerwege leven en werkzaamheid, en, terwijl hij zijne ontwerpen nimmer openbaarde dan op den oogenblik der uitvoering, meende echter ieder in zijnen rang het volkomenste vertrouwen van den Prins te bezitten. 3) Geene vermoeienissen werden er geleden, geene gevaren doorgestaan, waarin Frederik Hendrik niet deelde; 4) en de liefde van allen voor hem was zoo groot, dat de gevaren waaraan hij zich blootstelde aan 's Lands Staten met de sterkste kleuren geteekend werden, en dezen hem hunne groote bekommering deswege deden te kennen geven. 5)

1) Aitema, D. I, bl. 856.

2) Elken avond werden van het kwartier van den Prins tot aan dat van Pinsen 60 vendelen voetvolk, elk met 50 passen tusschenruimte, in slagorde geschaard, en op 300 passen daarachter, bijna de geheele ruitery. In de overige kwartiern werden de gewone wachten tegen het vallen van den nacht, naar evenredigheid van het gevaar, op gelijke wijze versterkt. De wacht in de loopgraven, onder de bevelen van Kolonels, bestond bij de attacken op Isabella en St. Anthonie uit 6, bij die op de Hinthamerpoort uit 5 vendelen.

3) Heinsius, p. 49 en 75.

4) Een getuigenis van d'Estrades, zie boven bl. 328.

5) De brief door de Staten-Generaal aan den Prins geschreven, begon aldus: „Doorluchtige Hoogh. gebooren Vorst ende Heere, Wij hebben niet sonder groote bekommernisse verstaen, dat uwe Excellentie naar sijnen gewoonelijken ijver, couragie ende sorghvuldigheyt, sich aen ende aen verthoont in d' aproches, ter plaatsen daer het meeste perijckel ende gevaer is, tot visitatie ende bevorderinghe van de wercken. Derhalven hebben wij voor den meesten dienst van het landt hoognoedig geacht u Excellentie bij desen te versoecken, ende recommanderen, dat deselve sijn persoon wil menageeren, ende op de conservatie van dien letten, wel wetende hoeveel voor desen staat daaraan is gelegen enz. enz". De Staten stellen vervolgens den Prins voor, om de visitatie der meest „periculouse wercken" te laten doen door een vertrouwd en er-

Middelerwijl had de Graaf van den Bergh zich aan 't hoofd van het Spaansche leger gesteld, en met dat leger, sterk 30,000 man en 70 vanen ruitery en een talrijken geschuttrein, opgebroken zijnde van Turnhout, en nog versterkt met een gedeelte der bezetting van Breda, zich den 28sten Juni gelegerd te Haren, een uur gaans van de verschansingen der belegeraars. 1) Nu stond, dus dacht de Spanjaard, den stouten aanrander der Bossche Maagd het loon zijner vermetelheid te wachten. Van de eene zijde te strijden hebbende tegen een bezetting, welke, uit hare sterke muren zich reeds nadrukkelijk doende gelden, gereed was, het uiterste te wagen; van de andere zijde bestookt door een overmachten vijand, was het Nederlandsche leger, meende men, nu het de roekeloosheid had gehad stand te houden en een zoo groote overmacht te trotseeren, onherstelbaar verloren; en aan de mogelijkheid, dat het ontzet kon mislukken, werd nauwelijks gedacht. 2) IJdele hoop! Vruchteloos pogen! Frederik Hendrik kende zijne krachten, had de kansen berekend, zijne maatregelen beraamd. Op dezen, op de sterkte zijner verschansingen en op de dapperheid zijner soldaten zijn de pogingen tot niet minder dan tien aanvallen van het Spaansche leger afgestuit, als op een metalen muur. 3) De Graaf van den Bergh, teleurgesteld, trok af naar de zijde van Boxtel, van waar hij, na weinige dagen, zich verder verwijderde (16 Juli). Gedurende de dagen, dat de belegeraars door den vijand van zoo nabij bestookt werden, heerschte bij hen, onder alle gevaren, en schier ondoorstaanbare ver-

varen. Officier. De Prins antwoordde op deze en dergelijke aanbevelingen aan de Gecommitteerden der Staten Generaal, onder hartelijke dankzegging „voor de goede affectie, die sij hem toedroegen, dat hij het alles op rapport van anderen niet en konde laten staan, ende sich selven oock so seer niet hazardeerde, als er wel geseyd wierd.” Aitsema, I, bl. 859. Heinsius merkt bij deze gelegenheid (p. 77) op, dat het leven van Vorsten, hij dergelijke gevaren, veel meer gespaard wordt, dan van andere menschen. „Soit, voegt hij er bij, „que cette infinie et éternelle intelligence, qui comprend tout, conserve plus soigneusement; ceux qui plus approchent d'elle en la terre: ou qu'il importe qu'un soit principalement conservé, pour amener les autres à ce, à quoy ilz sont destinez.”

1) De opgave der sterkte van het Spaansche leger steunt op de getuigenis van de *Mémoires de Frédéric Henry*, van Heinsius, en van een alles afdoende getuige, van den Grave van den Berg zelve, in zijne Apologie, te vinden bij Aitsema, D. I, bl. 873. Intusschen geeft Aitsema, D. I, bl. 858, doch slechts als eene „men zeide” op, dat het Spaansche leger, toen het te Loon op Zand en Sprang den 26 Juni gemonsterd werd, tusschen 20,000 en 25,000 man voetvolk en 7000 ruiters bedroeg, voerende met zich 16 stukken geschut; terwijl de eerstgenoemde schrijver de Spaansche artillerie op niet minder dan 40 stukken begroot. Dit laatste verschil kan daaruit ontstaan zijn, dat bij dergelijke opgaven nu eens het zwaar geschut alleen werd geteld, dan weder het veldgeschut er bij werd gerekend. In de Apologie van Vanden Bergh wordt hoog opgegeven van het geschut en de ammunitie, „tot alsulcken leger, soo heerlijk gefourneerd, van noode zijnde” ook-zelfs om een langdurige belegering te ondernemen.

2) Heinsius, p. 59.

3) 28 Juni—4 Juli. Zie Aitsema, D. I, bl. 858.

moeienissen, en onder gedurige schrikgeruchten, zoo veel orde, gerustheid en volhardende plichtsbetrachting, dat hunne werken van aanval tegen de vesting daardoor geen oogenblik vertraagd werden, en, weinige dagen na den aftocht van Van den Bergh, de Isabella- en Antonieschansen werden ingenomen. Bij de eerste dezer schansen, maakte men zich de ondervinding ten nutte bij Grol opgedaan, omtrent het voordeel 't welk de vijand kon trekken van den onderwal, tot vernieling der galerijen. Men maakte namelijk op de plaats, waar de galerij, welke eerst over de voorgracht moest gelegd worden, begon, daarevens twee groote wapenplaatsen, met geschut voorzien; zette vervolgens de galerij voort door den bedekten weg heen; maakte toen op het boord van de hoofdgracht weder twee kleinere wapenplaatsen, en plantte aldaar, nevens de galerij, twee stukken geschut, om den onderwal te beuken. De vijand, geen hoop ziende van met geschut de galerij te vernielen, deed nu een' uitval langs den bedekten weg, met 50 man, en overweldigde zelfs een der kleine wapenplaatsen; doch na een scherp gevecht werd hij er weder uitgedreven, en liet 20 dooden op de plaats (7 Juli). 1) In weerwil van de meest mogelijke inspanning der belegerden, om het te beletten, werd de galerij nu over de hoofdgracht vervolgd, en eindelijk, nadat de onderwal overweldigd was, daarin uitgezet, en een mijn in het nabijzijnde bolwerk gereed gemaakt. 2) Dit geschiedde den 17den Juli. Den volgenden morgen liet de vijand, die het buitenwerk reeds verlaten had, een zijner eigene mijnen in het aangevallen bolwerk springen; maar niet alleen leden de belegeraars daardoor geen het minste nadeel, maar zelfs werd de hierdoor ontstane opening door Otto van Gent en Oijen, Heer van Dieden, die toen de wacht bij het werk had, terstond met 16 muskietiers bestormd, waarop de vijand, na een enkele schadelooze losbranding, de vlucht nam en de schans aan de onzen liet. 3) Op de veroverde schans werd den volgenden dag geschut gebracht tegen de stad en het fort St. Antonie, 't welk dien dag door de Engelschen, onder de leiding van den Ingenieur Van den Bosch, vermeesterd werd, bijna op gelijke wijze als het fort Isabella. 4)

1) Aitsema, D. I, bl. 859, stelt het getal dergenen, die den uitval deden op 100, en dat der dooden op 11. Hier zijn de *Mémoires de Frédéric Henry* en Heinsius gevolgd. De eer der vermeestering der Isabellenschans komt hoofdzakelijk aan de Franschen toe, behalve het aandeel, hetwelk zoo aanstonds blijken zal, dat de Hollanders onder Dieden daaraan hadden.

2) De fransche Ingenieur Perceval bestuurde het werk, maar het was tegen zijn inzicht, dat de Hertog de Candale zich den 17 Juli in den onderwal logeerde.

3) Aitsema, D. I, bl. 860.

4) De loopgraven voor beide de forten waren den 23 Mei geopend: voor beiden waren zij den 7 Juni tot op het glacis gevorderd. De aanval op deze forten duurde 53 en 54 dagen.

De uiterste pogingen, welke van de Spaansche zijde in het werk gesteld of beraamd werden om 's Hertogenbosch te ontzetten, deden ook Frederik Hendrik alle krachten inspannen om de belegering met spoed te doen vorderen. Daartoe diende het stellen en in werking brengen van een aantal watermolens, om het overstromingswater in de Dese te malen; te welken einde niet alleen de aldaar bestaande molens hernieuwd werden, maar ook 21 geheel nieuwe schepradmolens, door paarden bewogen, werden aangebracht. Wanneer men bedenkt, hoe in de twee eeuwen, verlopen sedert Jan Adriaansz. Leeghwater de zoo even gemelde molens voor 's Hertogenbosch stelde, alle deelen van den werktuigkundigen arbeid talloze verbeteringen hebben ondergaan, waardoor men ongelooflijk veel tijds en moeite heeft leeren sparen, dan moet men verbaasd staan over de voortvarendheid der mannen van dien tijd, bij het lezen, dat, binnen ééne maand nadat de gezegde watermolens waren aanbesteed, zij niet alleen vervaardigd en gesteld waren, maar het overstromingswater, op een zoo groote oppervlakte, reeds 14 duim lager hadden gebracht. 1)

Wij willen thans de belegeraars eenigen tijd onopgemerkt laten voortwerken, en den Opperveldheer in zijne legertent volgen, om aldaar de beraadslagingen en ontwerpen te vernemen, welke er in zijn brein omgaan, en de gebeurtenissen die er aanleiding toe gaven. Zijn oog, voor hetwelk gene onvolkomenheid aan loopgraaf of batterij onopgemerkt bleef, bezat ook de begaafdheid, om met juiste scherpzinnigheid een uitgebreid veld te overzien van strategische werkzaamheid. Het is een onwaardeerbare gave in een' man, die het beleid heeft over gewichtige zaken, tot de kleinste bijzonderheden te kunnen afdalen, en bij groote overzichten er niet aan te blijven hangen. Frederik Hen-

1) Een afteekening dezer watermolens vindt men in het boven aangehaalde werk van den Zweedschen Ingenieur Prempart, bl. 4. Aitsema, D. I, bl. 859, zegt, dat den 15 Juli werden aanbesteed „de oude watermolens aen de Dese te repareren ende daer beneffens noch een-en-twintigh andere, om met paerden te maelen, om daer mede het laeghe landt droogh te maecken,” Heinsius, p. 149, maakt er met deze woorden gewag van: „on bastit pres de la Dese, d'un ouvrage nouveau et admirable, quelques moulins, desquels les roues tournées par le travail continuel des chevaux qui s'entresuccedoient, jettoient une quantité incroyable d'eau; entr'autres artifices s'y voyoient aussi les vis de Vitruve.” Voor Vitruve leest de ongenoemde Aanteekenaar Archimede; die er bijvoegt: „au reste le camp estoit spacieux, ainsy que les moulins ne prouffiterent pas tant.” Dat evenwel het inundatiewater door de molens op den 14 Augustus reeds 14 duimen gevallen was, getuigt Aitsema, D. I, bl. 881. Hetgeen Souterius van deze molens zegt, luidt dus: „Tot dien eynde liet zijn Excellentie vier-en-dertigh Mathematijcke watermeulens stellen op den 14 Julij, aen de kant van de riviere, die met peerden omghetrocken wierden, ende veel waeters opsooghen, dat lossende op hoogher landt, beneffens twee Wintmeulens, die oock in abundantie het waeter uijt het verdroneken landt maelden, door verscheijden slooten, daartoe leijdende.”

drik was niet de eenige Vorst uit het huis van Oranje-Nassau, in wien deze zeldzame eigenschap gevonden werd.

Toen de Graaf van den Bergh met zijn leger van de Buxtelsche heide was opgebroken, was men nog in het onzekere omtrent zijne verdere bedoelingen. De eerste gedachte was, dat hij het beleg voor Grave zoude slaan, om daardoor te trachten, dat van den Bosch te doen opbreken. Frederik Hendrik gaf derhalve de noodige bevelen, om eerstgenoemde vesting van genoegzame bezetting te voorzien, maar nam te gelijkertijd maatregelen, om den vijand den overtocht der rivieren te betwisten, zoo hij die ondernemen mocht. Het bleek weldra, dat dit werkelijk zijne bedoeling was, en de taak, om hem de uitvoering daarvan te beletten, werd opgedragen aan den Graaf van Stirum.

Herman Otto, Graaf van Stirum, schijnt een man geweest te zijn, wien het niet aan dapperheid, maar wel aan doorzicht ontbrak; een goed soldaat, maar niet geschikt, om eenig opperbevel te voeren. In den slag bij Fleurus 1) had hij door een stouten aanval het vijandelijke geschut vermeersterd, en daardoor het voornaamste aandeel gekregen aan de overwinning aldaar door Mansfelt behaald. Maar in den jare 1626 liet hij zich overvallen en gevangen nemen, omdat hij een bevel van den Prins misverstaan en geen doorzicht genoeg had, om dit te begrijpen. 2) Zijn gebrek aan beleid had in de omstandigheden, waarvan wij spreken, erger gevolgen, en levert een bewijs op, hoe gevaarlijk de al te groote kloekmoedigheid eens bevelhebbers is, wanneer zij niet gepaard gaat met overleg en krijgskunde.

Stirum dan ontving van den Prins den last, om met een voldoende krijgsmacht den oever van de Waal te dekken en een wakend oog te houden op den Ysel, met de uitgebreidste volmacht om te doen, wat de omstandigheden voor 's Lands dienst zouden vorderen. Hij vertrok en vatte post bij Nijmegen. Intusschen werd door den vijand het plan, reeds te Brussel beraamd, om een' inval te doen in Gelderland, zoo wanneer Frederik Hendrik niet door geweld uit zijne verschansingen voor 's Hertogenbosch kon uitgeworpen worden, met voorzichtigheid ten uitvoer te brengen. De Spaansche Stadvoogd van Lingen, Lukas Cairo, had bevel bekomen, om met 2000 soldaten, eenige ruitery en geschut, benevens een wel toegerusten ponton-trein, zich omtrent Goch neder te slaan; en hier ontving hij vervolgens den last, om op een aangewezen plaats, een weinig beneden de schans Yseloord,

1) Zie boven bl. 327.

2) Zie boven bl. 333.

tegen over het dorp Velp den Ysel over te trekken. Cairo volbracht dit den 22sten Juli, geen anderen tegenstand ontmoetende dan een gewapend schip, hetwelk aldaar op de rivier lag en in den grond werd geschoten, en een enkele compagnie Engelschen, welke aankwam eenigen tijd nadat het meerendeel zijner troepen reeds over was, en haren stoutmoedigen aanval tegen een tiendubbele overmacht met hare geheele vernietiging moest bekoopen. De Staten van Gelderland, twee dagen te voren onderricht zijnde geworden van 's vijands voorgenomen overtocht, hadden, zonder eenige andere voorzorgen te nemen, daarvan kennis gegeven aan Stirum, die genoeg meende te doen, met den Gouverneur van Nijmegen aan te schrijven, om twee compagniën derwaarts te zenden; en een van dezen was de zoo even gemelde Engelsche, welke het slachtoffer werd van dezen onvoldoenden maatregel. Eerst toen hij vernam, dat de vijand den overtocht over den Ysel volbracht had, besloot Stirum hem met nadruk te keer te gaan, en te dien einde toog hij den volgenden dag (23 Juli), met omtrent 4000 man voetvolk en 8 of 10 vanen ruiters op, om Cairo over de rivier terug te jagen. Deze echter had niet stil gezeten, maar terstond, op de plaats waar hij overgetrokken was, een verschansing, ter hoogte van slechts 5 voet, opgeworpen, halvemaans-wijze, van achteren open, met een gracht er voor, ter breedte en diepte van 5 voet. Stirum, in het gezicht des vijands gekomen, zond den Ritmeester Bassum, met 4 vanen, om de verschansing om te trekken, met last van niet aan te vallen voordat hij het voetvolk handgemeen zou gezien hebben. Bassum liet zich door zijne drift vervoeren om tegen dit bevel te handelen, tastte de vijandelijke ruitery op een ongunstig terrein en onordelijk aan, werd overhoop geworpen, en zelf, met eenigen zijner Officieren en de meesten zijner ruiters, verslagen. Terwijl dit voorviel, had Stirum de onbegrijpelijke onhandigheid, van zijne krijgsmacht, gedurende twee uren, geheel ongedekt, aan 's vijands kanon- en musketvuur blootgesteld, in slagorde te laten staan, waardoor zoo vele officieren en soldaten getroffen werden, dat aan de overigen, toen de aanval geschieden moest, de moed ontzonken was, en zij, dapperlijk ontvangen, met bebloede koppen moesten afdeinzen en de wijk nemen naar Arnhem. De Graaf van den Bergh op het vernemen van Cairo's gelukkigen overtocht, uit de omstreken van Kranenburg zijnde opgebroken, toog over Xanten en Wezel, langs Boeckholt en Zevenaar, insgelijks naar den Ysel. Hij trok deze rivier den 30sten en 31sten Juli met zijne geheele krijgsmacht over, en rukte voort naar Dieren, alwaar hij zich legerde en een brug legde over den Ysel, om zich den terugtocht te verzekeren.

De tijding van 's vijands inval vervulde het Land met schrik. Maar, hoe steeg de onsteltenis, toen men vernam, dat de twijfelachtige betrekking van zoogenoemde onzijdigheid, tusschen de Staten en den Duitschen Keizer, in een daad van openbare vijandelijkheid van laatstgenoemde was overgegaan; en dat de Keizerlijke Veldheer, Ernst Grave van Montecuculi, met een legermacht van 14000 voetknechten en 3000 ruiters, zich aan het leger onder van den Bergh bij den Ysel had aangesloten, om met deze vereenigde macht in het hart der Republiek door te dringen, en haar, zoo mogelijk, den doodsteek te geven! 1) Natuurlijkerwijs vestigde zich aller hoop, tot afwending van dit gevaar, terstond op Frederik Hendrik en het leger voor den Bosch; en het inzicht van gewone menschen moest wel instemmen met den raad om ten spoedigste op te breken, en met alle beschikbare troepen den vijand het hoofd te gaan bieden. Met dezen raad kwamen afgevaardigden uit de Staten in het leger voor den Bosch, en de Heeren werden verzocht den Opperbevelhebber te verzellen naar den krijgsraad, waar zij het oordeel zouden vernemen van den krijgsbevelhebber. De Prins had reeds in een ontvangen bericht grond gevonden voor de overtuiging, dat hij het middel in zijn brein had om het land te redden. Van de ondersteuning der voornaamste zijner hoofdofficieren, d' Hauterive, Horace Vere, Stakenbroek en Stirum was hij verzekerd. Toen nu in den krijgsraad al de Generaals en Kolonels voor de voortzetting van het beleg gestemd hadden, besloot de Veldheer-voorzitter met de verklaring, dat hij eerder sterven zou dan het beleg van den Bosch verlaten, en de afgevaardigden ontvingen dit gemeenzaam woord tot afscheid: »gaat in den Haag berichten, dat uw Stadhouder binnen weinige dagen de vijanden zoo goed zal tracteeren, dat zij geen lust meer zullen hebben ons nog wat van hun baksel voor te zetten"! 2) Het moge waar zijn dat in deze vastberadenheid, met de vesting voor oogen waarop de wijdberoemde broeder het hoofd gestoten had, een gevoel van naijver heeft verholen gelegen: 3) nogtans, de uitwerking der bevelen tot verdediging van Gelderland en Utrecht, uit de veld-

1) Na de uitgaaf van den Eersten Druk van dit werk zijn krijgskundige, en door krijgskundigen hooggeschatte beschouwingen, over de wijze waarop de Spaansche en Keizerlijke legers in 1629 in ons land zijn gevallen, en over de middelen ter verdediging aangewend gegeven door den Luitenant-Ingenieur J. P. de Bordes in zijn werk *De verdediging van Nederland in 1629*, en door den Generaal W. J. Knoop in het Vierde Deel zijner *Krijgs- en Geschiedkundige geschriften*, waarmede te vergelijken zijn *de Hollandsche linie in 1629* in den *Militairen Spectator* Jaarg. 185 $\frac{1}{2}$ bl. 27 en 's Hertogenbosch belegerd ald. bl. 356.

2) *Lettres, Mémoires etc. du Comte d'Estrades* T. I. p. 50.

3) Men vergelijke de *Gedenkschriften van Van der Capelle* D. I. bl. 533.

heerstent voor den Bosch uitgegaan naar alle gewichtige punten van rivieren en wegen, geeft recht om te beweren, dat hier de overtuiging van een beter inzicht heeft pal gestaan tegen de alarmkreten van door schrik ontstelde gemoederen, en inderdaad het land gered heeft. Het gedrag van Frederik Hendrik in deze bedenkelijke oogenblikken, de samenwerking van 's Lands Regeering en de voorkomende bereidwilligheid der natie vormen een schoon geheel van beleid, standvastigheid en vaderlandsliefde, te schoon, om door een enkelen trek van lafhartigheid, dien men zal aantreffen, ontsierd te kunnen worden.

De Prins verwierf dan de goedkeuring der Staten-Generaal op zijn besluit, om, terwijl hij in persoon het beleg van 's Hertogenbosch zou voortzetten, den inval van het Spaansch-Keizerlijk leger binnen de Veluwe te bepalen, en, zonder het behoud des Vaderlands aan de kans van een veldslag te wagen, den vijand te dwingen het Land te ruïnen. Om het eerste te verkrijgen, werd aan Ernst Casimir de verdediging opgedragen van de Betuwe, met ongelimiteerden last, om te doen alles wat hem mogelijk en doenlijk zoude zijn, ten dienste der landen en afbreuk des vijands. Een krijgsmacht van 120 vendelen en 34 vanen werd daartoe te zijner beschikking gesteld, deels uit het leger voor den Bosch, deels uit de naburige garnizoenen, waarvan een gedeelte naar Zutphen, Deventer en Zwolle werd gezonden, terwijl hij het overige langs den Rijn verdeelde, van Schenkenschans tot aan Cuilenburg, waar ook de Admiraal van Dorp met gewapende sloepen op de rivier heen en weder voer. Al wat er van weerbare mannen in het Land te bekomen was, werd voor aanzienlijke sommen gelds in dienst genomen; en behalve de versterking, welke de bezettingen der steden langs den Ysel hierdoor bekwamen, was er ter verdediging van Holland in zeer korten tijd, te Utrecht, een leger van 13000 of 14000 man bijeen, waarover de Prins het bevel gaf aan den Heer van Brederode. 1) Aan Haultain, Gouverneur van Sluis, 2) werd bevel gezonden, met eenig volk uit de garnizoenen van Staats-Vlaanderen getrokken, Vreeswijk, Wijk bij Duurstede en Wageningen te bezetten, en bij de twee eerstgemelde plaatsen bruggen over de Lek te slaan, de laatste verschanst. Tusschen Vreeswijk en Utrecht werd het land

1) Aitsema, D. I. bl. 861.

2) Filips De Zoete van Haultain, van wien reeds boven bl. 333 gewag is gemaakt, was een zoon of een broederszoon van dien Filips De Zoete, wiens heldendood in de aant. op bl. 193 vermeld is. In het jaar 1615 werd hij door de Staten van Zeeland benoemd tot Lid van den Raad van State, maar hij bedankte voor dien post, omdat hij door de Algemene Staten tot Gouverneur van Sluis was benoemd. Zie *Te Water, Verbond der Edelen*, 2de St. bl. 417.

onder water gezet, door het openen der sluizen van de Vaart; terwijl het openzetten der sluizen te Muiden het zeewater tot onder de muren van Utrecht bracht, en alzoo de toegang naar Holland voor den vijand gesloten was; tot meerdere zekerheid waarvan op de Eems een oorlogschip en eenige gewapende sloepen gelegd, en langs de Vecht en de Vaart fortificatiewerken opgeworpen werden. Al deze buitengewone maatregelen vorderden aanzienlijke uitgaven en opofferingen van de zijde des volks, hetwelk, naar de getuigenis der Historie, zich daartoe zoo bereidwillig betoonde, dat er bijna meer werd gegeven dan er begeerd werd; en Amsterdam onderscheidde zich daarin op een lofwaardige wijze. De Staten-Generaal, eindelijk, brachten hunne vergaderingen naar Utrecht over, om, den vijand als ware het te ontmoet tredende, bij het erkennen van het gewicht der omstandigheden, elk denkbeeld van radeloosheid te verwijderen. In 't kort, Nederland ontwikkelde in deze hoogst-gedenkwaardige oogenblikken al de krachten, welke door een ter verdediging gunstige ligging, en door de vaderlandlievende eendracht van burgers en regenten kunnen voortgebracht worden. En evenwel waren het niet de duizenden, die onder de wapenen stonden, door wier vereenigd geweld de ingedrongen vijand uit onze landpalen weder uitgeworpen werd; maar het was een gebeurtenis, waarbij de dapperheid van weinigen begunstigd werd door omstandigheden, welke wie wil aan een zoogenaamd toeval moge toeschrijven, maar welke onze Godvreezende voorvaderen, in die dagen van nationalen heldenmoed en Christelijke verootmoediging tevens, wilden gesteld hebben tot een teeken en getuigenis van Gods leidingen met Nederland.

Het vereenigd leger der vijanden had zich voorgesteld, om der Republiek derwijze de keel toe te nijpen, dat zij gedrongen zou worden den Prins te noodzaken zijne prooi los te laten; en in het brein van sommigen had zich daaraan zelfs het hersenschimmig ontwerp gepaard, om, door de vermeestering van een gedeelte der kusten van de Zuiderzee, de gemeenschap met Duinkerken te openen, en langs dien weg de middelen te bekomen, om zich in het land vast te nestelen en uit te breiden. 1) Terwijl dan een gedeelte van het leger, met den Graaf van den Bergh, in het kamp te Dieren bleef, om de Ysel-brug te bewaren, trokken twee leger-afdeelingen met geschut en pontons in verschillende richtingen het land in; een, sterk 12,000 man voetvolk en 30 vanen, met 10 of 11 stukken geschut, onder Montecuculi, op Amersfoort; de tweede, bestaande uit 10,000 man, zoo voetvolk als ruitery, met 9

1) Zie de Apologie van den Grave Van den Bergh, door een zijner officieren geschreven, bij Aitsema, D. I, bl. 873.

stukken, onder den Grave van Salasar, op Hattem. Amersfoort werd, na een flauwe verdediging — zoo het doelloos verschieten van vele duizenden ponden buskruit den naam van verdediging dragen mag — door de bezetting, onder Tertullianus van Dorp, met goedkeuring der Regeering, lafhartig overgegeven (14 Aug.), hoezeer de gewapende Burgerij, welke 3 vendelen uitmaakte, zich bereid betoonde, om dapperen wederstand te bieden. 1) Van de zes vendelen krijgsvolk, welke in Amersfoort lagen, bestonden er vijf uit vreemde soldaten, die voor den Koning van Zweden waren aangeworven; maar aan het hoofd der geheele bezetting stond een Nederlander, de kapitein Tertullianus van Dorp, die hier een daad bedreef, den geslachtsnaam welken hij voerde ten eenenmale onwaardig. 2) Want hoezeer de vestingwerken van Amersfoort niet in dien staat schijnen geweest te zijn, om een geregeld beleg langen tijd uit te houden, bleek het echter, dat de spoedige overgaaf niet van lafhartigheid is vrij te pleiten geweest, daar zij een algemeene verontwaardiging en een gerechtelijke straoefening ten gevolge had: zijnde niet alleen de Kapiteins, maar ook de Regeeringsleden, die in de overgaaf hadden toegestemd, ten Lande uitgebannen.

Geheel anders was de ontvangst, welke te Hattem den vijand bereid werd. Zoodra men dáár door Ernst Casimir onderricht werd van het dreigend gevaar, nam de Magistraat, bestaande uit zeven leden, eenparig het besluit, om de stad, hoe zwak ook en slecht voorzien van oorlogsbehoeften, tot het uiterste te verdedigen: verbindende allen zich plechtig, elkander hiertoe behulpzaam en getrouw te zijn tot in den dood, en lijf, goed en bloed daarbij te willen opzetten. Dit besluit vond weerklink bij de Burgerij. Het beleid en de veerkracht, door de Regenten hier aan den dag gelegd, deels door het ontbieden van alle middelen van tegenweer, deels door een gedeelte der stad, hinderlijk voor de verdediging van het geheel, te vernielen; de ijver en de vaderlandsliefde, door de burgers, de vrouwen en kinderen niet uitgezonderd, betoond; de hulpvaardigheid der Amsterdamsche Regeering, en de vlijt der in allerijl derwaarts gezonden Ingenieurs — al deze samenwerkende krachten brachten dit zwakke stadje in weinige dagen in een voldoende staat van tegenweer; en ontwijfelbaar zou Hattem de eer

1) De tekst van de capitulatie van Amersfoort, gesloten tusschen Ernest Grave van Monte Cuculi, en Mr. Willem van Dam, Burgemeester, is, met nog eenige berichten van die dagen, uit het archief van Hilten afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht* Jaarg. XXIII (1867) 5de Ser. D. II. bl. 198.

2) Het is echter niet zeker, of deze Tertullianus tot het geslacht der Van Dorpen behoorde, hetwelk zoovele dapperen aan het Vaderland geschonken heeft. De lezer wordt nogmaals verwezen naar de *Bijlazen*, achter dit deel geplaatst.

verworven hebben, naast Leiden, Haarlem en Alkmaar genoemd te worden, zoo de vijand hier met even veel nadruk, als dáár was te werk gegaan. Den 13den Augustus kwam Salasar met 10,000 man voor Hattem; maar hij werd al aanstonds met handgeweer en geschut zoo wel begroet, en in de twee volgende dagen door de uitvallen der belegerden zoo verontrust, dat hij reeds op den vierden dag daarna, den moed opgevende een stad te zullen bemachtigen, welke hij vernam dat men besloten had tot den laatsten man toe te verdedigen, met achterlating van vele dooden, gekwetsten en gevangenen, weder aftrok. Deze mislukking scheen den vijand minder gewichtig, omdat hij, door op Elburg of Harderwijk te trekken, een ander punt aan de Zuyderzee meende te zullen winnen. Maar ook daar had de Regeering hare maatregelen van voorzorg genomen; en die van Harderwijk had, op een brief van opeisching, het mannelijk antwoord gegeven, »dat sy gesint waren, haer stad voor de Heeren Staten Generaal en sijn Excellentie ten uysterste te houden ende te bewaren.» 1)

In weerwil van deze en andere blijken van moedbetooning, was de toestand des Vaderlands hachelijk; en al wat Spaansch was of Spaanschgezind, juichte reeds in de zegepraal. De Keizerlijke adelaarsvlag wapperende op den Amersfoortschen toren; een afdeeling Keizerschen op weg naar Harderwijk om de Regeering dier stad hare stoutheid betaald te zetten en post te vatten aan de Zuider-zee; de Kroaten plunderende tot voor de poorten van Naarden; Friesland en Groningen weldra door Keizerlijke krijgsbenden overstroemd; 2) Van den Bergh gereed, om met geweld in de Betuwe te dringen; aan een anderen

1) Aitsema, D. I. bl. 869.

2) Op den 13 Juli werd te Antwerpen, bij Abraham Verhoeven, op de Lombaert-veste in de gulde handt, gedrukt een Caertken *van den victorieusen tocht van des Conings legher in de Veluwe, onder 't beleydt van sijn Excell. Gr. Henric van den Berge*, waarin onder anderen gezegd werd: „Aldus is den Hollantschen Tuyn, daer den vijandt soo langhen tijd op ghetrotseert heeft, hen beroemende datter niemandt soo koen ofte machtig en was, om daerover te schreijden, door de voorsichticheijt van sijn Excell. Gr. Hendrick van den Berge, ghekrookt, ende men kan nu den vijandt rondtsoem in Zuydt-Hollandt in de kaerte sien, hem in sijn eijgen nest bevechten, dat hem voort niet lusten en sal meer buitenshuys oorloghe of te soecken, of te beroeken.” Voorts wordt daarin gezegd, dat er 20000 Keizerlijken met 4000 paarden naar Groningen en Friesland op marsch zijn, waarvan men spoedig iets goeds hoopte te vernemen, en „Nu,” vervolgt de Schrijver, „leeren de vijanden, wat het is, de macht van Burgondien te terghen.” Dit caertken wordt aangehaalt in de triomf-predikatie van Ds. Southerius, over de verrassing van Wezel, een stuk, in denzelfden smaak, als het boven aangehaalde over den Bosch, en getiteld: „Eben-Ezer, tot hier toe heeft ons de Heere geholpen. Waervoor wij schuldigh sijn Dancksegginge van weghen de groote victorie over de vermaerde stadt Wezel, welke God Almachtich (uijt sijne grondeloose barmherticheijdt) deze landen toeghesonden heeft op den 19 Augusti Anno 1629.” (Haarl. 1630.) Men vindt in deze predikatie eenige bijzonderheden omtrent de verrassing van Wezel, welke bij onze Geschiedschrijvers niet gevonden worden; weshalve daaruit eenige uittreksels als bijlagen zullen worden medegedeeld.

hoek des Lands Willemstad en Klundert door geheime aanslagen bedreigd; terwijl de krijgsmacht der Staten een hersenschim najoeg, in het belegeren eener onwinbare vesting — dit alles vervulde den Spanjaard en den Spaanschgezinde met een zekere hoop op herstelde heerschappij en bloedige wraakneming; ja, reeds meenden zij triumpf te vieren in Amsterdam, toen hun als een donderslag de mare in de ooren klonk: „Dieden heeft Wezel verrast.” 1)

Frederik Hendrik, namelijk, had in zijne legertent voor den Bosch, terstond bij 's vijands inval, niet alleen maatregelen genomen, om de vijandelijke wapenen binnen de Veluwe te beperken, maar ook een plan gevormd, waardoor, zonder de strijdkrachten van den Staat op het spel te zetten, met gewisser grond van wel te slagen, en met minder opoffering, de vijanden zouden kunnen genoodzaakt worden den Vaderlandschen grond te ruimen. Hij had derhalve de landlieden op de Veluwe doen gelasten, met hunne tilbare have een schuilplaats in de steden te gaan zoeken, en te vernielen wat zij niet konden medenemen, voor zooverre het den vijand van nut zou kunnen zijn. Hoezeer hieraan, als het gewoonlijk gaat, niet zoo voldaan was, of de wreedaardige plunderzucht der Kroaten, die een deel uitmaakten van het Keizerlijk leger, had nog genoeg te rooven gevonden, moest echter de Graaf van den Bergh, voor omtrent 40,000 menschen en eenige duizenden paarden, bijna al de levensbehoefden van buiten doen aanvoeren; en de plaats, van waar deze konvooen naar het leger gingen, het magazijn en het wapenhuis van het vijandelijk leger, was Wezel.

Reeds voor het openen van dezen veldtocht, had Otto van Gent en Oijen, Heer van Dieden, Gouverneur van Emmerik, aan Frederik Hendrik het ontwerp medegedeeld tot een aanslag op Wezel; maar de Prins had geoordeeld, dat men daartoe een bekwaamere gelegenheid moest afwachten, welke zich thans voordeed. Juist toen het aanrukken der vijandelijke legers het land met schrik vervulde, liet Dieden, die zich in de Betuwe onder de bevelen van Ernst Casimir bevond, door twee Geldersche Heeren den Prins weten, dat er op de wallen van Wezel een toren was afgebroken en men bezig was op die plaats een nieuw bolwerk aan te leggen, dat nog niet voltooid en gemakkelijk te beklimmen was. Het was dit bericht, waaruit de overtuiging en het voor gevoel ontsproten, waarmede aan de Staten in den Haag den raad was

1) Vondel. *Zeghezangh*:

Die blixem Brussel trof van boven,
Toen 't zich vermeten dorst beloven,
Eerlanghe binnen Amsterdam
Te vieren met de zeghevlam.

gegeven, gerust op hunnen Stadhouder te vertrouwen. Dieden ontving nu terstond bevel, dien aanslag, zoodra mogelijk, te bewerkstelligen. Tot de uitvoering werden bestemd 2000 soldaten, aangevoerd door de Kapiteins Wolf, Bevelhebber van Breevoort, 1) Jan Huijgens, Lauwik, Lauwik Drost van Breevoort, Diest en Marquette; 700 ruiters, onder het opperbevel van den Kolonel Quadt van Wichrait, hebbende onder zich de Ritmeesters IJsselstein, Morlot, Coingners, Starckenburg, Ketskij, Lindenaar en J. van Nassau; benevens 40 of 50 matrozen. Het opperbeleid der geheele onderneming was toevertrouwd aan Dieden, die daartoe verstandhouding had met drie inwoners van Wezel, van wie hij vernam, dat het nieuwe bolwerk nog onvoltooid, en de opening enkel door een staketsel gesloten was. Het gemelde krijgsvolk dan zou zich in den nacht voor den 19den Augustus in twee hoopen naar Wezel begeven, om voor die plaats te zijn twee uren voor dat de dag aanbrak; doch, daar de nacht donker en regenachtig was, geraakte de grootste afdeeling, waarbij Dieden zelf zich bevond, tweemaal verdoold; en, toen zij bij het aanbreken van den dag ter bestemde plaats kwam, was de andere afdeeling onder Wolf, de overigen niet gevonden hebbende, reeds weder teruggetrokken. In weerwil van deze teleurstelling, besloot Dieden den aanslag door te zetten; maar hij had al de kracht zijner krijgsmans-welsprekendheid — een onwaardeerlijke gave in zulke oogenblikken — noodig, om zijne soldaten met de vereischte stoutheid te wapenen. Toen hem dat eenmaal gelukt was, bleek het, dat de tegenspoed welke de onderneming scheen te zullen doen falen, juist medewerkte om haar wel te doen slagen. Want, de buitenposten van de stad waren met het aanlichten van den dageraad ingerukt; de versterking, welke des nachts aan de wachten, op de wallen en aan de poorten, werd toegevoegd, was afgetrokken, en de gewone wacht, geen overrompeling duchtende dan bij nacht, was minder waakzaam. Hierdoor naderde de bende onopgemerkt de stad, en trokken de matrozen aangevoerd door den Luitenant Tendel, zonder waargenomen of althans voor vijanden herkend te worden, over de contrescarp tot in de drooge gracht vóór het bovengemelde bolwerk. Het staketsel werd door een touw, hetwelk er behendig om gebracht was, omvergetrokken, en nu stoven onze wakkere zeelieden het bolwerk binnen. Dan, hier ontmoet hen 's vijands wacht, tast hen aan, en drijft hen weder door het staketsel heen. Maar Kapitein Huijgens, die met 120

1) Waarschijnlijk dezelfde, die vroeger, ter belooning van dapperheid, met „een gouden medaille, met een zijde snoer daarin” begiftigd was. Zie Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, D. XI. bl. 99.

man volgde, schiet toe. De vijand, met nieuwen moed aangevallen, wordt verslagen, en het bolwerk vermeesterd. Dieden klimt onderwijl met zijne overige manschappen het bolwerk op; en twee benden trekken rechts en links, om de naastbijzijnde poorten te vermeesteren, en de ruitery binnen te laten. De poort, voor welke Quadt met zijne ruitery stond te wachten, werd, nadat de wacht overweldigd was, opengeslagen door eenige smidsknechten, geleid door Pieter Mulder, het hoofd van het drietal burgers van Wezel, hetwelk den toeleg begunstigd had. Doch nu bood de valbrug een nieuw beletsel, en vruchteloos werd het geweld van armen en werktuigen beproefd, om die te doen nedervallen, toen op het onverwachtst een kanonskogel, geschoten van het bolwerk hetwelk op deze poort flankeerde, de ketting van één scheurde. „O admirabele voorsienigheyt Gods!” roept, in zijnen zonderlingen stijl, de Schrijver uit, aan wien deze bijzonderheid ontleend is, „de brugge nedervallende, so entreerde der Heeren Staten Ruijterije (die daer gereet stonden voor de poorte); de Trompetters bliesen Tantara, de ruijters veeghden de straten en trocken in Bataille na de maret, met de Tap en Pied, met hare pistolen in hare handen gespannen.” 1) De dappere Huijgens had zich reeds een weg gebaand naar de markt, welke hij niet bereikte, dan na driemaal met den vijand, die intuschen op de been was gekomen, slaags te zijn geweest. Moorddadig was vooral zijne ontmoeting aan een binnenpoort, boven welke zich de gevangenis bevond. Hier moest hij met veertig man, gedurende een half uur, tegen twee compagnieën Spanjaarden vechten, en behaalde hij een zoo volkomen overwinning, dat de twee vijandelijke Kapiteins met hun meeste volk op de plaats dood bleven. 2) Dieden bereikte met een andere bende insgelijks de markt; en nu verspreidde men zich allerwege door de stad, afmakende of gevangen nemende, al wie zich gewapend vertoonde. Doch de vijand scheen zich tot een hardnekkigen tegenstand gereed te maken aan de Steen-poort, in welker voorstad eenige compagnieën Duitschers lagen. Dieden trok derwaarts, doende nevens zijn paard gaan den Bevelhebber der stad, Francisco Losano, die reeds in zijne handen was gevallen. In het gezicht der poort gekomen, gebood hij den gevangen Stadvoogd, zijn krijgsvolk te bevelen de wapenen neder te leggen; en de fiere Spanjaard, zich niet sterk genoeg gevoelende, om het voorbeeld te volgen van Spanjes heldhaftigen be-

1) Souterius, de marginale aanteekening op bl. 60.

2) Deze bijzonderheid steunt op de getuigenis van Huijgens zelven, in den brief, welke als bijlage hierachter is gevoegd, vergeleken met het verhaal in het *Leven van Frederik Hendrik*.

strijder in Italië, den onverschrokken la Palice, 1) of dat van Pieter van den Broek voor Jacatra, volbracht het verlangde bevel. 2) De wapens werden nedergelegd; de laatste wederstand had opgehouden; Wezel was gewonnen, en Wolf, die, gelijk gezegd is, met zijne bende was afgetrokken, teruggekeerd, toen hij in de stad hoorde schieten, voltooide de verovering door het vermeesteren der beide schansen, welke de Spanjaarden aan de Lippe en den Rijn nog bezet hielden. Tegen een verlies van 30 dooden dezerzijds, had de vijand 200 gesneuvelden, waaronder eenige Kapiteins; en 49 officieren met 1042 soldaten werden in krijgsgevangenschap weggevoerd en naderhand losgekocht.

Aldus werd Wezel, in minder dan twee uren, ingenomen door een handvol dapperen, niet talrijker dan de bezetting zelve was; en zoo verrassend was voor Frederik Hendrik de tijding dezer zege, dat, toen Pieter Mulder met een der veroverde vaandels hem die blijmare kwam aankondigen, de Prins in de vervoering zijner vreugde in deze aan-doenlijke woorden uitbarstte: „O mijn zone, mijn kind! mijn zone! is het zoo geschied? is het zoo? zoo is het een louter werk van Gode, en niet van menschen.” 3)

Het is te verwonderen, dat de verrassing van Wezel niet eene algemeene volks-vermaardheid heeft verkregen; omdat er weinige heldendaden door onze Nederlanders bedreven zijn, welke van meer gewicht

1) In den jare 1503 werd La Palice, in de verdediging van Rouvre, gevangen genomen, terwijl hij, overstelpt door vuurwerk, bewusteloos op den grond lag. De stad werd ingenomen, maar het kasteel werd nog door de Franschen verdedigd. De Spaansche bevelhebber, de vermaarde Gonsalvo, gebood La Palice, onder bedreiging des doods, dat hij de bezetting van het kasteel zou gelasten, het over te geven. In plaats van aan dit bevel te voldoen, riep hij den bevelvoerende officier toe: „kunt gij het nog houden, houd vol en geef u niet over.” De bedreiging des doods werd niet ten uitvoer gebracht, maar het kasteel werd stormenderhand ingenomen. De overeenkomst met de daad van onzen Van den Broek behoeft niet herinnerd te worden. Over deze kan men lezen Van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, D. I. bl. 246. Losano heeft, uit de krijgsgevangenschap ontslagen, zijn plichtverzuim met de straffe des doods moeten boeten.

2) Omtrent de laatstgemelde bijzonderheid verschillen Aitsema en andere schrijvers, die zeggen, dat Losano zelf aan de Steen-poort zich te weer stelde; dat Dieden hem daar aantastte, overwon en gevangen nam. Doch hier is het verhaal van Souterius gevolgd, volgens wien Losano op zijn bed overvallen en zoo gevangen genomen werd. Do. Souterius heeft zijne triumf-predikatie gedaan op den algemeenen Dankdag, ter gelegenheid van het verrassen van Wezel, weinige dagen nadat die was voorgevallen, namelijk op den 23 Augustus. Hij heeft dezelve vervolgens bijgewerkt, en twee jaar later opgedragen aan den jongen Prins Willem II, (op den titel staat 1630, maar de opdracht is gedagteekend 3 October 1631.) Het blijkt daarenboven, dat hij brieven en berichten van ooggetuigen geraadpleegd heeft; er zijn dus redenen om de juistheid zijner opgaven niet te betwijfelen.

3) Souterius, bl. 151 in de kanteekening en bl. 156. Dieden zond terstond zijnen neef Merode naar den Prins met een brief, geschreven des morgens tusschen 4 en 5 uur; doch het schijnt, dat Mulder hem is voor geweest. Zie dien brief onder de *Bijlagen*.

zijn geweest. De waardij van den schat, aan kostbaarheden, geld, oorlogs- en levensbehoefden, welke hier den overwinnaren in handen viel, is door sommigen geoordeeld die der veroverde zilvervloot te evenaren: 1) en dit was nog het minste gewin. Van oneindig meer gewicht was het, dat, door de verrassing van Wezel, het geheele ontwerp des vijands, om door macht van volk het Land te overweldigen, terwijl het Hoofd onzer krijgsmacht elders naar eene waterbel scheen te grijpen, zelf als een waterbel uit één sprong, terwijl den Prins een parel in handen viel, welke hij aan Neerlands stedekroon kon hechten. 2) Want zoodra Van den Bergh vernam, dat hem het hoofdpunt zijner gemeenschap met het buitenland, waaruit hem de meeste noodwendigheden voor het leger werden toegevoerd, ontnomen was, gaf hij aan zijne geheele krijgsmacht, zoo Keizerschen als Spaanschen, bevel tot den aftocht. Amersfoort, na door de Kroaten geplunderd te zijn, werd ontruimd (24 Aug.); wanorde, versaagdheid en gebrek joegen de vijandelijke benden her- en derwaarts; de Veluwe werd verlaten; van den Bergh trok over Boeckholt terug naar de zijde van Rijnberk, en alleen Graaf Jan van Nassau, een naam, die wij slechts een enkele maal onder de vijanden van Nederland aantreffen, kort te voren met 8000 of 10000 man het Keizerlijke leger zijnde komen versterken, bleef tusschen Zutfen en Doesburg post houden; maar zijn standhouden aldaar baarde geen groote ongerustheid, en is van geene gevolgen geweest.

Terwijl dus het ingedrongen en steeds aangroeiend heir des vijands, zonder veldslag, uit het veld werd geslagen, hadden de belegeraars van den Bosch middelerwijl met rustige voortvarendheid hunnen arbeid vervolgd. Wij zagen reeds, hoe zij voor het Vuchter-front de twee hoofdwerken veroverden; en ook van de zijde van Hintham naderden zij meer en meer de stad. Op dit punt van aanval werd nog een werk gewrocht, hetwelk, om de stoutheid van het te ondernemen, en den moed van het te voltooien, hier niet onvermeld mag blijven, daar een Hollandsch Ingenieur, Matthijs van Voort, daarvan de ontwerper en bestuurder was. Recht toe op de cortine tusschen het zoogenoemde Hinthamer-einde en het Orthensche bolwerk, werd een loopgraaf gemaakt, midden door het water, hetwelk er op sommige plaatsen tot op halsdiepte stond. Men ving aan met twee batterijen, elk van acht

1) Zie de uittreksels uit Souterius onder de *Bijlagen*.

2) Aitsema, D. I. bl. 914, verhaalt, dat een persoon van staat en lange ervarenheid, op het bericht, dat de vijand in de Veluwe was gevallen, tegen hem met groote beweginge zeide: „Is de vijand op de Veluwe, zoo is het land verloren.” Maar — voegt Aitsema er bij — „het innemen van Wezel salveerde alles.”

stukken, op te werpen, ten einde het vuur der vesting aan die zijde te temmen. Toen werd er een rijsdam gelegd, waartoe vele duizenden rijsbossen werden gebruikt, die van een aanmerkelijken afstand moesten aangebracht worden, gelijk mede het zand voor de aarden baan waarmede de dam gedekt werd. Op dezen bodem werd ter wederzijde, 24 voet van elkander, een borstwering van groote dubbele schanskorven gesteld, en op 4 of 5 roeden van elkander werden, insgelijks van dubbele schanskorven, traversen in dier voege gemaakt, dat de doorgangen tusschen dezen en de borstwering, bij afwisseling, nu eens langs de rechter- dan weder langs de linker-borstwering, waren gelaten; zoodat men in deze loopgraaf, ofschoon lijnrecht op de vesting aanlopende, tegen 's vijands geschut gedekt was. Op 100 voet van elkander werden wapenplaatsen gemaakt, welke 100 man konden bevatten, en met geschut voorzien werden. En al dit werk werd in het water tot stand gebracht, onder het bereik van den vijand, die zich van zijn geschut bijzonder wel wist te bedienen. 1) Hoogelijk werd dit werk, waaraan de naam van groote galerij werd gegeven, geroemd, als nieuw van ontwerp, als een gewrocht van taai geduld en onbezweken moed, en als een meesterstuk van kunst in den aanval van vestingen.

Behalve de drie attaquen waarvan boven gesproken is, werden er nu nog op twee andere punten nadernissen, gelijk men ze noemde, begonnen, een naar de Jans- en een naar de Orthensche-poort, welke echter meer moesten dienen, om den vijand op alle punten bezig te houden, dan om tot een bepaalde uitkomst te leiden. Maar aan de Vuchter- en Hinthamer-poort moest, om tot deze uitkomst te geraken, nog hevig gestreden worden. Tusschen de St. Antonie-schans en het ravelijn voor de Vuchter-poort, was de weg op drie plaatsen doorsneden, en stuitte men telkens weder op een stevige borstwering met een gracht er voor. Een dezer traversen was door den vijand, te gelijk met St. Antonie, verlaten; maar de beide anderen te vermeesteren kostte veel inspanning, voornamelijk, omdat de smalheid van den weg

1) Aitsema, I. bl. 857. Freitag *Architectura Milit.* p. 175. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. 309. Heinsius maakt van dit werk tweemaal gewag, p. 135 en 143, zonder, naar het schijnt, begrepen te hebben, dat hij van dezelfde zaak spreekt. Op de laatstgemelde plaats heeft de onbekende hand, waarvan reeds meermalen gesproken is, een misslag verbeterd, door welken aan Van Voort de eer der vervaardiging van dit reuzenwerk zou twijfelachtig gemaakt worden. Heinsius zegt namelijk, dat deze loopgraaf genoemd werd „la grande gallerie et du nom de son auteur, Porciane,” waarbij de bedoelde Aanteekenaar het volgende geschreven heeft: „Porcius n' en estoit point auteur, car elle estoit commencé plus qu'un mois devant que Porcius arriva.” Heinsius geeft, p. 143, een afbeelding van de groote galerij, waarop ook de 2 batterijen staan geteekend, voerende daar echter slechts 7 stukken elk.

niet gedoogde, aan de loopgraven een schuinsche of kronkelende richting te geven, en men aan vele zijden voor 's vijands vuur bloot lag. Men kwam echter ook deze moeielijkheden te boven. De insnijdingen werden met biezen-bruggen overgetrokken; 1) dan werd de borstwering ondermijnd; en had de mijn een voldoende bres geslagen, dan werd deze bestormd door weinige manschappen, overeenkomstig de gewoonte, door Frederik Hendrik in zijne belegeringen gevolgd, van de bestorming der bressen slechts door een gering getal troepen te doen plaats hebben. 2) Dus werd de vijand gedwongen, ook deze twee traversen te verlaten, welke, even als de eerste, terstond gebruikt werden, om hem zelven te bestoken. Op gelijke wijze werd ook het ravelijn voor de Vuchter-poort, met het daarvoor liggende tenaillon, bemachtigd, in den nacht van den 9den September; en, daar vier dagen te voren, ook het ravelijn voor de Hinthamer-poort was vermeersterd, zoo waren nu al de buitenwerken in de macht der belegeraars. 3) Nu was ook het uur der beslissing nabij, en reeds naderde men met twee galerijen over de gracht het bolwerk ten zuiden van de Vuchter-poort. Doch bij iederen stap dien men vorderde werd ook de tegenstand heviger; het vuur der vesting, van nabij treffende, deed menig moedigen krijgsman sneven, en vernielde dikwijls in weinige oogenblikken, wat in twee of drie dagen, ten koste van veel gelds en zweets en bloeds, gewrocht was. Toen een der galerijen tot op de helft voltooid was, vulde men het overige der gracht met rijsbossen, en deed daarover de mineurs het bolwerk naderen, om hun werk te beginnen; dan de eersten werden doodgeschoten, en men moest wachten, totdat de galerij geheel tot aan het bolwerk was voortgezet. 4) Verscheidene dagen werd er alzoo met den overgang der gracht doorgebracht. 5) Eindelijk werd er een kleine mijn in het bolwerk aangelegd, welke alleen bestemd om de bekleedingsmuur te openen, een grootere uitwerking deed dan men verwachtte, en een aanmerkelijke bres in het bolwerk veroorzaakte (11

1) Het overtrekken van grachten met biezen-bruggen, vooral wanneer er spoed vereischt werd, bleef lang in gebruik; en wellicht hebben wij van daar de spreekwijze ontleend, wanneer wij van iemand, die uit vervaardheid eene onderneming opgeeft en de vlucht neemt, zeggen: dat hij zijn biezen pakt.

2) Zie het meermalen aangehaalde werk van den Kapitein (Generaal) Delprat, bl. 82.

3) Aitsema, D. I. bl. 862.

4) Aitsema, D. I, bl. 881, zegt, dat de mineurs „met een blinde van zeijldoek” werden overgebracht. Zie voorts *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 332.

5) De galerij moest bestaan uit 88 gebinten. Daarvan waren er den 28 Augustus 58, den 31 's morgens 61, den 2 September 76, en den 6 86 afgewerkt. Zie Aitsema, D. I. bl. 881 en volg. De breedte dezer galerij was 10, de hoogte 7 voet. Aan beide zijden was zij met planken bekleed, en zij moest aan de linkerzijde tegen het zwaar geschut bestand zijn, hetwelk van het bastion, rechts van de Vuchter-poort, er op speelde. Boven op werd zij gedekt met twee voet aarde.

Sept.) 1) De bevelhebber der vesting, de moedige Grobbendonck, zoude hier zeker nog geen perk gesteld hebben aan zijne verdediging, indien de gezindheid der burgerij zijnen wil niet gebonden had. Hij had den belegeraar elken voet gronds betwist; onophoudelijk en krachtdadig had hij het vuur van de vesting den belegeraar doen gevoelen, stoutmoedige uitvallen had hij doen ondernemen, zoo om de aanvalswerken te vernielen, als om dammen door te steken. Ook op het uiterste had hij zich voorbereid; de wallen waren van traversen voorzien; wel eensdeels, om een bescherming te verleenen tegen kogels en rondvliegende stukken van granaten, 2) maar ook, om, als de vijand reeds voet gezet had op den wal, hem dáár nog stap voor stap tegen te houden. Daartoe waren ook de aangevallen bolwerken verschanst in de kelen. Ter plaatse waar de groote galerij, waarvan boven gewaagd is, tegen den wal gericht werd, had hij een groote verschaning doen beginnen, om tot een laatste wijkplaats te dienen. 3) Ja, toen al de buitenwerken hem ontnomen waren, deed hij den moedigen voorslag, om het voorbeeld te volgen onzer heldhaftige verdedigers van Ostende, en, door het afgraven van een gedeelte der stad, den vijand, ook als hij de stad meende gewonnen te hebben, op een nieuwen vestingwal te doen stuiten. 4) Doch de burgerij, aan welke dit voorstel door den bevelhebber en de regeering gedaan werd, verklaarde zich niet alleen ten stelligste daartegen, maar gaf ook haar verlangen te kennen, om hare stad aan den Prins van Oranje over te geven. Het springen der mijn in het Vuchter-bolwerk gaf het sein tot onderhandeling, na een belegering van 109 dagen. Het verdrag werd den 14den September gesloten, en, dienovereenkomstig, trok de bezetting den 17den uit met vliegende vaandels, slaande trommen, in volle wapenrusting,

1) De mijn was slechts geladen met anderhalve ton buskruit. *Mémoires de Frédéric Henry*, p. 115. De mineur, die den eersten steen uit den stadsmuur aan den Prins bracht, werd vereerd met een geschenk van f 100. Souterius, bl. 125.

2) Heinsius, p. 80, na gezegd te hebben, dat de vijand „ne reculoit un seul pas, sinon contrainet par une plus grande force,” voegt er bij: „Rien ne luy donnoit tant de frayeur que les grenades, jettées les unes avec des mortiers, les autres avec la main.” Hij spreekt verder van een, welke een bijzondere uitwerking deed, en, volgens de manuscripte kanteekening, op het magazijn in het fort Isabella gemunt was, en juist ter bestemde plaatse kwam. Van Heurn, D. II. bl. 435, spreekt er ook van, en nog van een andere, welke 150 pond woog en door het gewelf van de kruiskerk viel. Zie voorts Delprat, in het aangehaalde werk, bl. 75.

3) Deze verschaning werd, naar de getuigenis van den Stede-beschrijver van den Bosch, Van Heurn, door de Jezuïeten en Kloosterlingen vervaardigd; en volgens denzelfden Schrijver had Grobbendonck aan de Hinthamer-poort, een gedeelte van den wal willen doen slechten, en een anderen daarachter leggen, om aldus eenen onderwal te hebben, waarvan men het voordeel ook nog in deze belegering had leeren kennen.

4) Souterius heeft deze bijzonderheid bewaard, bl. 146. Men zou de Vuchter-straat of Vuchter-dijk afgraven en de huizen afbreken.

met zes stukken metalen geschut en twee mortieren. De Prins trok over de galerij bij de Vuchter-poort, welke zoo veel bloeds gekost had, door de bres, de stad in; en den volgenden morgen begroette de samengevloeiende menigte, welke naar de omstreken van den Bosch was toegestroomd en de legerplaatsen vervulde, met vrolijk triomfgejuich de groote Oranje-vlag, welke van de St. Jans-toren ontrold werd. De Koning en de Koningin van Bohemen, de Prinses van Oranje met haren hofstoet, een Prins van Denemarken, benevens 40 Hertogen, Graven en Baronnen, en een talloze menigte nieuwsgierigen, welke zich naar het leger hadden begeven, om de bezetting te zien uittrekken, en de werken der belegeraars te beschouwen, was bij den uittocht tegenwoordig. De eerste Staatsche troepen, die door de Jans-poort binnentrokken, waren de garde van den Prins en het vendel van Kapitein van Beverweert. Het bevel over de bezetting werd opgedragen aan Filips van Thienen, Luitenant-Kolonel van het regiment van Brederode. 1)

Menige bladzijde onzer Geschiedenis heeft men aangewezen, waarop de bedrijven onzer Voorvaderen de waarheid staven van de spreuk door hen gekozen: Eendracht maakt macht. Veel heeft men gesproken van moed en volharding, als eigenschappen door onze natie bij verschillende gelegenheden ten toon gespreid; maar als een der luisterrijkste bewijzen daarvan, mocht wel het merkwaardig jaar 1629 worden aangeteekend; en men mag twijfelen, of eenig volk een dergelijk voorbeeld van krachtsontwikkeling, van moed en van volharding kan aantoonen in de jaarboeken zijner krijgsgeschiedenis. Aanschouw die pas ontstane Republiek, welke zich nauwelijks als een stip vertoont op de wereldkaart, en hare weinig talrijke krijgsmacht, al wat zij in het veld heeft, zich verstitoutende, om een vesting te belegeren, welke onveroverbaar geacht wordt. Vermetele aanvoerder! Wat spilt gij de uiterste krachten van uw onaanzienlijk Vaderland tegen muren van Cyklopen! Dubbel vermetel, dat gij 's vijands grootere krachten durft trotseeren, nu hij opdaagt, om u te verjagen of te vernielen. Maar gij houdt stand, en slaat zijne aanvallen af, en blijft stand houden, ofschoon zich aan den reeds overmachtigen vijand een even geduchte bondgenoot heeft aangesloten. Gelijk men een leeuwin, na haar vruchteloos bevochten te

1) Souterius, bl. 142, 288. Aitsema, D. I. bl. 886. Gedurende de belegering, waren er van de bezetting, zoo gesneuveld als door ziekten gestorven, 1633 soldaten, 15 kanoniers en 9 ruiters en waren er 35 burgers doodgeschoten, volgens Souterius, bl. 45. Doch Heinsius, p. 192, zegt, dat het verlies des vijands geheel onzeker is, en het doet ook weinig ter zake. De belegeraars hebben, volgens Souterius, bl. 10 en 128, op de stad, de forten daaronder gerekend, gedaan 28,512 schoten, behalve de granaten, die in de stad zijn geworpen.

hebben, zou noodzaken, hare prooi los te laten, door de welpen in haar nest aan te vallen, zoo dringt men nu — en het zijn de verenigde heirlegers van de twee machtigste Mogendheden — de landpaleu binnen. »Hannibal is aan de poorten; het Land is verloren,» dus luidt de eerste schrikmare. Maar het Legerhoofd wankelt niet; de Regeerders wanhopen niet, en in de opzettelijk daartoe geopende bedehuizen vinden de ontstelde gemoederen vertrouwen en bemoediging. Beleid en Vaderlandsliefde vermenigvuldigen de strijdkrachten driemaal en viermaal; meer dan honderd en twintig duizend gewapenden staan daar ten dienste van een Staat, welke nog niet eens als lid van het Europeische Staten-gezin is aangenomen; de legermachten van Filips en Ferdinand deinzen terug door het heldenfeit van weinigen; het Nederlandsch Rome hijscht de vaan van Oranje, en het Vaderland heeft een roemvolle bladzijde meer in zijne Geschiedenis. 1)

De veldtocht van 1629 had van den eenen kant getoond, hoe groot de innerlijke sterkte was, welke de Republiek tegen hare vijanden bezat, maar ook tevens doen zien, hoe onverhoeds zij in de noodzakelijkheid kon gebracht worden, om hare uiterste krachten tot zelfbehoud in te spannen. Deze laatste ondervinding gold bij Frederik Hendrik meer, dan de vrees, dat het Vaderland in den afgrond zijner Staatsschulden zou verzinken. 2) Doch het gelukte hem niet altijd, de algemeene Staten, en minder nog de Staten van Holland, tot zijne inzichten over te halen; van welke laatsten het gevoelen van te meer gewicht was, omdat, bij de meermalen ondervonden traagheid der overige Gewesten in het opbrengen hunner aandeelen, de Prins nooit te velde wilde trekken, zonder een schriftelijken waarborg van Holland, voor de betaling van den veldtocht. Niet dan met moeite verkreeg hij dan nu ook, dat men zich niet geheel ontblootte; maar aan een veldtocht mocht in het jaar 1630 niet gedacht worden. 3) Men wilde echter gaarne, ook van Staatswege, de dankerkentenis voor de

1) Als Bijlage geven wij hier achter de lijst van het krijgsvolk, hetwelk in den jare 1629 in dienst der Staten was; waaruit men zien zal, dat zij werkelijk, hoezeer dan ook voor een korten tijd, meer dan 120,000 gewapenden te gelijk in dienst hebben gehad.

2) De jaarlijksche Petitie van den Raad van State bedroeg, door elkander, meer dan 20 millioen, zijnde 7 millioen meer, dan onder Maurits. De Provincie Holland had, op het einde van 1629, 64 millioen schuld, en in 1646, was deze Provincie, behalve nog een schuld van 13 millioen, niet minder dan 140 millioen ten achteren, waarvan renten moesten betaald worden.

3) In dit jaar werd evenwel Graaf Jan van Nassau, aan het hoofd van eenige Keizerlijke en Spaansche troepen, in een scherp ruitergevecht, bij Rosenroy, tusschen Venlo en Rijnberk, door den Ritmeester IJsselstein geslagen en gevangen genomen. Hij kocht kort daarop zijne vrijheid voor 30,000 rijksdaalders, en ontkwam in het volgende jaar met moeite een tweede gevangenschap, toen hij de Spaansche scheepsmacht aanvoerde, welke op het Slaak geslagen werd. Deze Jan van Nassau, ook boven reeds

diensten, door welke de Prins in het verleden jaar het Vaderland aan zich verplicht had, voegen bij de ondubbelzinnige blijken der algemeene volksliefde; en de aanstelling van den vijfjarigen Prins Willem, naderhand Willem II geworden, tot Generaal der Ruitery, was zoo wel een hulde aan den vader, als een band, waardoor men ook dezen telg van Oranje reeds vroeg aan de dienst van het Vaderland wilde verbinden. Hoezeer de Staten des Lands, in oogenblikken van gevaar, als in 1629, de lofwaardigste medewerking en de grootste standvastigheid aan den dag legden; hoezeer hunne nauwgezetheid, om te zorgen, dat de offeringen der natie niet door onnoodige geldverspilling vermeerderd werden, prijsselijk moet geacht worden, betoonden zij echter, te veel gewend aan de voorzichtige kansrekeningen der Staatkunde, somtijds een te groote schroomvalligheid, en, in sommige omstandigheden, waren er al de zachtaardigheid en inschikkelijkheid van een Frederik Hendrik noodig, om een krijgsman niet wrevelig te doen worden.

In den jare 1631 had men met gemeen overleg tot een tocht besloten door Vlaanderen naar Duinkerken; en men hoopte dezen tocht met beteren uitslag te kunnen volbrengen, dan in 1600, vermits men nu hulp uit Frankrijk had te wachten. Een leger van 15000 man voetvolk en 3000 paarden werd plotseling te scheep uit de omstreken van Emmerik naar IJzendijke overgevoerd (30 Mei), en toen het tot aan de vaart tusschen Gend en Brugge was voortgerukt, kwam de tijding in, dat een vijandelijke krijgsmacht twee uren van daar had post gevat. Volgens het algemeen aangenomen verhaal, zouden zich nu de Gevolmachtigden te velde bij den Veldheer verwoegd, en, met de verklaring, dat zij het voortzetten van den tocht voor onraadzaam en ondoenlijk hielden, al de verantwoordelijkheid van den uitslag op hem geworpen hebben. Ja, toen de Prins zijne verwondering te kennen gaf, dat men een onderneming van dat gewicht, waartoe na rijpe overweging was besloten, opgaf zonder eens den vijand onder de oogen te durven zien, zou één hunner hem op een onheusche wijze hebben toegeduwd, dat hij het behoud van den Staat in de waagschaal stelde, om zijne eigene eersucht te voldoen. Deze voorstelling van het gebeurde intusschen, is door een kundig Geschiedvorschcr niet zonder gronden in twijfel getrokken. 1) Doch hoe het zij dit is zeker, dat den Prins, naar de bewoordingen, waarin het besluit tot den tocht vervat was, en na het

vermeld, was de eenigste volle broeder van Johan Maurits, en een halve broeder van Willem van Nassau. Hij was gehuwd met eene Prinses de Ligne; en had steeds de zijde van Spanje gehouden.

1) Van Wijn, *Aann. en Bijv. op Wagenaar*, D. XI. bl. 133, r. 6 v. o.

thans genite gevoelens der Gevolmachtigden, nauwelijks eenige keus overbleef. Hij trok dus met het leger terug; en de Algemeene Staten roemden zijn gedrag hoogelijk, en betuigden zich daarvoor aan hem zeer verplicht. Men mocht zich daarover dan bij den vijand met schimpdichten verheugen, zij konden den Held niet treffen, wien het hier, evenmin als elders, aan kloekmoedigheid had ontbroken, en die de voldoening had, van, nog in de loop van dit zelfde jaar, aan de spotters een gevoeligen slag te zien toebrengen, door de overwinning op het Slaak (13 Sept.), bevochten door onze zeelieden, maar door zijne waakzaamheid en zijn overleg voorbereid.

De twee schitterendste tijdvakken in de krijgsloopbaan van Frederik Hendrik zijn de jaren 1629 en 1632 geweest. Doch de uitvoerigheid, waarmede wij het eerste hebben behandeld, verplicht ons, ten aanzien van het laatste, tot een beknoptheid, welke anders niet zou strooken met de belangrijkheid eener gebeurtenis, als die der verovering van Maastricht. Thans zullen een paar trekken moeten volstaan.

De reden die de Staten in dit jaar tot een kostbaren veldtocht bevoog, was gelegen in de hoop van een groot gedeelte der Spaansche Nederlanden van den Koning van Spanje afvallig te maken, waarop hun het uitzicht werd gegeven door den Graaf van den Bergh en den Graaf van Warfusé, Opperbewindhebber der geldmiddelen van den Koning van Spanje in de Nederlanden, die beiden in 't geheim onderhandelingen hadden aangeknoopt, om in dienst der Staten over te gaan. De belofte van Franschen onderstand, door den Kardinaal de Richelieu gegeven, deed tot den veldtocht besluiten. Het leger der Staten zou derhalve langs de Maas trekken, om, na de vermeestering van Maastricht, in het hart van Brabant door te dringen. Het verzamelde op de Mookerheide, en telde 17000 voetknechten 1) en 4000 paarden, met 83 stukken geschut en een grooten legertrein. 2) Toen het was op-

1) Gedurende de belegering van Maastricht, kwam er nog eene versterking van 3000 man bij.

2) Het leger bestond in 28 regimenten te voet, waarvan Aitsema de volgende lijst geeft: de Gardens 7 kompagnieën, Wijnbergen 10, Generaal Veer 23, Morgan 11, Harwood 12, Pakenham 11, Grave Solms 7, de Heere van Brederode 12, Varick 8, Brogue 7, Backlug 7, Balfourd 7, de Heer Van Beverwaert 9, Loo 8, Grave Ernst 11 (Duitschers), Friezen 13, Grave Willem (zoon en kleinzoon van Jan van Nassau) 12, Ferens 5, Erentruyter 8, Roosenkrans 5, Gendt 12, Chastillion 11, Haulterive 11, Duc de Candale 11, Maisoncucve 11, Graaf Joan Maurits de Amerikaan, 14 (Walen.) Pinsen (Van der Aa) 10, de Graaf Van Hanau (waarover Frederik Hendrik oom was) 8. Het leger was, als naar gewoonte, in drie brigades verdeeld, waarvan de eerste uit Nederlanders, en de tweede uit Franschen, de derde uit Engelschen bestond, in welke laatste ook de regimenten van Solms, Brederode en Varick waren ingedeeld. De ruitery was 58 vanden sterk, insgelijks verdeeld in drie brigades, onder Stakenbroek, den Graaf Van Stirum en den Hertog Van Bouillon. Er werden 1500

gerukt, werden Venlo, Roermond en Straaten te gelijker tijd aangetast; maar, omdat voor deze plaatsen geen lange wederstand gewacht werd, werden er geen liniën gemaakt. Eerstgenoemde vesting gaf zich dan ook, toen 's nachts, nadat men er voor gekomen was, de loopgraven geopend waren, op den derden dag over. Roermond weerstond den aanval nog niet zoo lang; maar het was hier, dat, bij het bezichtigen der loopgraven, Frieslands uitmuntende Stadhouder, de dappere en minzame Ernst Casimir, het leven liet, door een musketkogel getroffen. Straalen gaf zich zonder slag of stoot over; en nu toog het heir op Maastricht aan.

De verovering van Maastricht door Frederik Hendrik is in de geschiedenis van den belegerings-oorlog opmerkelijk, om de bijzondere wijze waarop de belegeraars, in plaats van de 50 voet diepe, maar drooge gracht door te trekken, waar de belegerden hun voet voor voet konden betwisten, zich, door het graven van een onderaardschen gang, 8 voet beneden den bodem, een veiligen weg baanden naar den wal waarin vervolgens door een mijn bres werd geslagen. 1) Nog opmerkelijker echter is deze belegering, omdat een vesting van die sterkte veroverd werd in het gezicht van twee vijandelijke legers, tegen welke de belegeraar ter verdediging zijner liniën, zoo veel geschut noodig had, dat hem slechts zes stukken overbleven, om tegen de vestingwerken te gebruiken. Ook kwam de toegezegde hulp uit Frankrijk niet opdagen; en op de aanvraag daartoe gedaan had Richelieu, die anders voor Frederik Hendrik groote achting betoonde, gelijk deze het gewicht der Staatkunde van den Minister van Lodewijk XIII altijd hoog gewaardeerd heeft, 2) het bijtend antwoord gegeven, dat de Koning van Frankrijk zijn leger elders wel noodig had, en dat de Prins, die een zoo groot Veldheer was, dat hij in éenen veldtocht 's Hertogenbosch en Wezel had ingenomen, nu ook Maastricht wel zou kunnen vermeesteren, waartoe de Kardinaal hem veel geluks wenschte. Daarentegen, terwijl een Spaansch leger van 14000 man te Haren lag, kwam uit Duitschland de Graaf van Pappenheim, een der bekwaamste Oostenrijksche Veldheeren, wien Gustaaf Adolf nog meer duchtte dan Tilly en

wagens medegevoerd, waarop, onder anderen, 100,000 pond beschuit, benevens „twaelf aeckjens om eene brugge te maken, leggende op affuyten, die elck getrocken wierden met omtrent ses paerden.” Aitsema, D. I. bl. 1190.

1) Bijzonderheden omtrent dezen gang, het aanleggen en de werking der mijnen en de gevechten in dezelve, zijn te vinden in de *Mémoires de Frédéric Henry*, daaruit in het *Leven van Frederik Hendrik*, bij Aitsema, en bij Dögen, *Krijges Baukunst*, p. 464, 84, 436. Laatsgenoemde Schrijver haalt eene beschrijving aan van de belegering van Maastricht, door Henrich Hexham.

2) Zie Mr. G. Groen van Prinsterer *Arch.* T. III. proleg. CXXVII.

Wallenstein, met een leger van 14000 man voetvolk en 3000 of 4000 ruiters, op de belegeraars aantrekken. 1) Deze laatsten, in een wijden kring rondom de belegerde stad verspreid, en door de Maas in twee deelen gescheiden, hadden zich nu, en tegen de uitvallen der Bezetting, welke 3000 man sterk was, en tegen de dubbele krijgsmacht der Keizerlijken en Spaanschen te verdedigen, zoodat gedurende zes weken, nacht bij nacht, het geheele leger onder de wapenen moest gehouden worden; en daarenboven moest aan de bereiking van het hoofdoogmerk van den tocht, de vermeestering der stad, gearbeid worden. 2) In dezen moeilijken toestand werd de standvastigheid der belegeraars op een zware proef gesteld door de komst van den Hertog van Nieuburg in het leger, die een mondgesprek verzocht met den Prins. Deze Deutsche Vorst stelde voor, dat, daar het Nederlandsche leger dus tusschen twee vijandelijke krijgsmachten lag ingesloten, zonder hoop om Maastricht in te nemen, hij, als onzijdig Vorst, om alle ongevallen voor te komen, aannam te bewerken, dat het Spaansche leger aan het Nederlandsche den terugtocht vrijliet, en Maastricht door de Keizerlijken bezet en als een onzijdige stad beschouwd zou worden. Het aannemen van dit voorstel, met welks verwerping een groote verantwoordelijkheid verbonden was, zou van onberekenbare gevolgen zijn geweest, daar het de Republiek voor altijd zou beroofd hebben van een vesting, welke, tot op den huidigen dag, voor de belangen van Nederland van zoo veel gewicht is geweest. Doch de Prins had de sterkte van geest, om het nadrukkelijk antwoord te geven, dat hij niet gekomen was, om de onzijdigheid van Maastricht te verkrijgen, maar om de stad te veroveren, waarvan hij welhaast meester zou zijn, in spijt van die het hem zou willen beletten; en daar hij vastelijk besloten had, het beleg niet op te breken, verzocht hij den Hertog, de moeite te sparen, van hem verder met zijnen raad te dienen. Om te toonen, wat Pappenheim te wachten had, met wiens nabijheid de Duitscher in den loop van het gesprek telkens scheen te dreigen, gaf de Prins in zijne tegenwoordigheid last, de liniën een half voet te verhoogen. 3) Het bleek weldra, dat deze kloeke taal geen ijdel gezwets was. Op den 17den Augustus deden 400 der belegerden, begunstigd door een mistigen morgenstond,

1) Aitsema, D. I. bl. 1202.

2) Een trek van den godsdienstigen zin onzer vaderen in dien tijd, vermeldt Aitsema in de volgende woorden (bl. 1194): „Dien avont” (13 Juni) „kreegen de soldaten oock last dat de compagnien, die de wachte hadden in de approches, alle avonts te ses uyren in parade souden trecken, in het quartier van den Colonel die commandeerde, om een psalm te singen, (en) een gebed te hooren.

3) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 472.

een uitval, waarbij zij tot in loopgraven doordrongen, en veel schade veroorzaakten, maar na een hevig gevecht er weder uitgeworpen werden. 1) Te gelijker tijd rukte Pappenheim op met 6000 of 7000 man en twee veldstukken langs een bedekten weg, welke van Meersen liep, en tastte een kerkje (Ammy) aan, hetwelk met een omliggend klein kerkhof door de belegeraars een weinig versterkt, en met twee liniën aan het kwartier van Graaf Joan Maurits gebonden was. Onverhoeds, terwijl het gansche leger aan het middagmaal was, geschiedde de aanval, welke gelijktijdig met den uitval der belegerden des morgens, naar het schijnt, moest plaats gehad hebben. 2) Aan Graaf Joan Maurits later bijgenaamd de Amerikaan, komt de lof toe, zich hier met de grootste wakkerheid gekwetten te hebben; zoodat, toen de Prins, die met het voeteuvel te bed lag, maar aanstonds te paard vloog, met de noodige hulp kwam aanrukken, hij ieder op zijnen post, alles in de volkomenste orde, en den vijand nog nergens ingedrongen vond. Driemaal hadden de aanvallers de verschansing bestormd en reeds de kruin der borstwering beklommen, maar ook driemaal waren zij teruggeslagen. Van een voordeelige plaats, door den Prins van Oranje uitgezien, begon nu het geschut der Republiek te donderen op de Keizerlijke benden; 3) en, nadat het gevecht van des middags één tot des avonds acht uur geduurd had, moest Pappenheim, met verlies van 1500 dooden en gekwetsten, afdeinzen, om weinige weken daarna den dood te vinden in den slag bij Lutzen, waar hij aan Gustaaf Adolf bijna den roem had ontroofd, van gesneuveld te zijn in het behalen eener overwinning. In de Gedenkschriften van Frederik Hendrik wordt niet ontveinsd, dat de kans voor Maastricht hachelijk zou gestaan hebben, zoo het Spaansche leger, gedurende den fellen aanval der Keizerlijken, door najver van zijn bevelhebber, niet werkeloos was blijven staan. Weenige dagen daarna, toen de wal geopend was, en de belegeraars zich

1) Dögen merkt op, dat bij het afwijzen van dezen uitval, de nabijheid der loopgraven bij de legerplaats den belegeraar zeer voordeelig was. Overigens bedienden zich de belegerden bij hunne uitvallen niet zonder vrucht van dorschvelgens, hooivorken en knodsen vol spijkers. Bij de verdediging hunner werken hadden de belegeraars goede dienst van de picken.

2) Den vorigen avond had Pappenheim uit zijn leger vijf kanonschoten laten doen. Men beschouwde dit naderhand, als een soort van oorlogsverklaring, daar er eigenlijk tusschen den Duitschen Keizer en de Staten geen openbare oorlog was; waarom de Prins van Oranje kort te voren eenige stroopers uit het Keizerlijke leger, die gevangen genomen waren, had teruggezonden.

3) Aitsema spreekt slechts van twee halve kartouwen; maar in de *Mémoires de Frédéric Henry* wordt gezegd, dat de Prins uit zijn kwartier naar het bedreigde kwartier medenam 12 twaalfponders, die altoos met paarden er voor stonden, en dat hij al die stukken deed opstellen en daarmede schieten. Als een bijzonderheid vermeldt Aitsema, dat één kogel dikwijls 5 en 6 man wegraapte.

onder in de bres genesteld hadden, 1) gaf de bezetting, vreezende stormenderhand overvallen te worden, daar er achterwaarts van de bres geene verschansing meer ter beveiliging was, na een belegering van 69 dagen te hebben doorgestaan, de stad over bij verdrag. Den 23sten Augustus vielen der Trichtsche Maagd, naar de dichterlijke voorstelling van Vondel, de ketenen af,

„ Nadat zij hadt, geketent van Farnees,
Een halleve eeu gekermt slavin en wees.”

Zoo veel sterkte van geest, als Frederik Hendrik bij het doorzetten en gelukkig voleindigen der belegering van Maastricht had aan den dag gelegd, zoo zeer vertoonde zich zijne staatkundige ingetogenheid in het antwoord, hetwelk hij gaf op een gelukwensching van Richelieu over de vermeestering van Maastricht. Door een weerklank te geven op den honenden spot, boven gemeld, had de kans om nog eenmaal den Minister van Lodewijk XIII tot een oorlogsverklaring tegen Spanje te bewegen, kunnen verspeeld worden. De Prins antwoordde op heuschen toon. »Hij bedankte den Kardinaal voor zijne beleefdheid, en zou met nog meer vreugde en veerkracht den vijand bestrijden, zoo eenmaal door zijne goede zorg en tusschenkomst de Fransche legers zich met de Nederlandsche vereenigden, hij zou zich voor onverwinnelijk houden, wanneer hij door zijne Eminentie wierd ondersteund.” 2) Maar wat Fransche hulpbenden beteekenden leerde de Prins in den veldtocht van 1635 kennen. Lodewijk XIII had aan Spanje den oorlog verklaard, en men zou nu gemeenschappelijk den krijg voortzetten. Een Fransch leger vereenigde zich bij Maastricht met dat der Staten, en over deze vereenigde krijgsmacht van 32000 voetknechten en 9000 ruiters werd het Opperbevel aan Frederik Hendrik opgedragen, met al de eerbewijzen, aan zijnen verkregen roem verschuldigd. Het Nederlandsche leger was van alles voorzien, het Fransche had aan alles gebrek; en toen de Infant Kardinaal Ferdinand, Landvoogd der Spaansche Nederlanden, met zijn leger terug trekkende, zijne stelling had genomen tusschen Brussel en Vilvoorden, en Frederik Hendrik, reeds tot bij Brussel voortgerukt, voornemens was die stad om te trekken en den vijand

1) Toen de bresmijn springen zou, stonden 50 man onder een Kapitein gereed, om terstond er in te vallen. Zij werden ondersteund door 100 man met 2 Kapiteins, terwijl nog 200 anderen in reserve stonden. Zoodra de bres geslagen was, stoven de soldaten tot boven op den wal, en hielden zich daar, onder een woedend gevecht, staande, totdat de Prins hun last zond, zich, overeenkomstig zijn gegeven bevel, onder in de bres te logeeren, hetgeen zij toen deden. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 482, uit de *Mémoires de Frédéric Henry*.

2) *Lettres, Mémoires etc. du Comte d'Estrades* T. I. p. 53.

aan te tasten, verklaarden de Fransche Bevelhebbers, dat zij geen leef-tocht voor hunne soldaten hadden, en eischten, dat men Leuven zou belegeren. De Prins bood hun van zijnen leeftocht aan, maar vond zich, in weerwil van zijne tegenvertoogen, verplicht, zich naar hun in-zicht te schicken. Toen men nu eenige dagen voor Leuven had gele-gen, verklaarden zij wederom, door ziekte en gebrek het veld niet te kunnen houden; en Frederik Hendrik, die hier wellicht te veel inschik-kelijkheid betoonde, trok met het vereenigde leger over Diest en Aar-schot terug naar Roermond. De veldtocht liep geheel vruchteloos ten einde. De Fransche troepen werden, in een berooiden staat, te scheep naar Rotterdam, en van daar naar Calais teruggevoerd; en al wat er verder, door de Nederlanders en Franschen gemeenschappelijk, tegen de Spaansche Nederlanden ondernomen werd, was zonder belangrijke gevolgen. 1) Vele omstandigheden liepen hiertoe te zamen, welker ver-melding, gelijk in 't algemeen de juiste beschouwing der krijgsverrich-tingen in de laatste jaren van het Stadhouderschap van Frederik Hen-drik, te veel in verband staat met omstandigheden, welke tot het gebied der Staatsgeschiedenis behooren, om hier een plaats te kunnen vinden. Het zij derhalve genoeg, in 't kort aan te teekenen, dat, na de vermeerstering van Maastricht, welke nog in hetzelfde jaar gevolgd werd door het innemen van Orsoy, en in het volgende jaar door dat van Rijnberk, 2) er elf jaren verliepen (1633—1644), waarin, behalve de verovering van Breda (1637), 3) en de inneming van het kasteel

1) Over dezen veldtocht vooral moeten de *Mémoires de Frédéric Henry* worden ge-aadpleegd. Eene verdediging van het gedrag des Prinsen in dezen tocht, geeft Wage-naar, D. XI. bl. 209.

2) Orsoy, den 10 November door Graaf Willem van Nassau berend, gaf zich reeds den 15 over, nadat den 12 de loopgraven geopend waren, en de stad den 13 was be-gonnen beschoten te worden. De plaats was slecht versterkt en van zwakke bezetting voorzien. Rijnberk, een stad, welke, sedert 1589 zesmaal van meester was veranderd, zoodat de Spanjaarden haar „puttana de la guerra” noemden, gaf zich na een belegering van 75 dagen over. Met twee attaquen aangetast, gelijk bij de meeste plaatsen, sedert dien tijd door Frederik Hendrik belegerd, plaats had, ging de stad over, toen de be-legeraars tot aan de contrescarp genaderd waren, terwijl de gracht doorwaadbaar en de wal beklimbaar was.

3) De stad werd van drie kanten aangetast, op de hoornwerken voor de Ginneken-sche- en Haagsche-poorten en het kasteel. De loopgraven werden het dichtst bij de stad geopend voor de Ginnekensche-poort, aan gene zijde van de beek de Leye. Deze attaque steunde links tegen de Mark, en werd aan de beide einden door forten ver-dedigd. Op den tienden dag na het openen der loopgraven, logeerden de belegeraars zich in den bedekten weg, vermeersterden vervolgens het hoornwerk voor de Ginneken-sche-poort, verschansten zich in de keel, en wierpen er twee batterijen op. Daarop volbrachten zij den grachtsovergang door een galerij, en ondernijnden het bastion. Bijna op gelijke wijze ging men op de twee andere aanvalspunten te werk; en toen door mijnen de bressen beklimbaar waren, capituleerde de bezetting, bevreesd voor een algemeenen storm. Men heeft eene afzonderlijke beschrijving van dit beleg door Boxhorn: „*Historia Obsidionis Bredanae* etc., L. B. 1640, fol.

van Gennip (1641), 1) geene krijgsbedrijven van eenig gewicht zijn voorgevallen. Doch de vermeerstering van Breda was ook een overwinning van het allergrootste belang, en stelde de voortreffelijkheid der krijgskunst van Frederik Hendrik in het helderste licht, daar hij in 49 dagen door een stelligen aanval dezelfde vesting innam, welke Spinola twaalf jaar vroeger, niet had kunnen vermeesteren dan door een insluiting van tien en een halve maand, welke de bezetting eindelijk, niet met kunst of kracht van wapenen, maar door gebrek en ziekte, dwong, om zich over te geven.

Gedurende het zoo even vermelde tijdsverloop van elf jaren, mislukte een aanslag tegen Antwerpen (1638), omdat Graaf Willem van Nassau, die in Vlaanderen was gezonden om eenige schansen in te nemen, na eerst de Spanjaarden geslagen te hebben, te onberaden geloof had gehecht aan een valsch gerucht, door den vijand uitgestrooid, en in verwarring de vlucht nam, waarbij hij een aanmerkelijk verlies van volk leed, en zijn eenige zoon Maurits het leven verloor 2). Hoezeer Frederik Hendrik, over dezen lichtvaardigen terugtocht van Grave Willem, zijn misnoegen openlijk te kennen heeft gegeven, zoo mag echter deze ééne vlek in de loopbaan van dien Nassauschen Held hem de aanspraak niet doen verliezen, welke ook hij heeft op onze erkentelijke gedachtenis. In vroegere veldtochten, bepaaldelijk in die van 1629, 1632 en 1633, had hij zich loffelijk gekweten; en tijdens het begin van het beleg van Maastricht, hetwelk hij vervolgens ook zelf bijwoonde, had hij in Staats-Vlaanderen verscheidene sterkten veroverd, en daardoor ook iets toegebracht, om het hoogstgewichtig bezit van dit gewest aan Nederland te verzekeren. 3) In dat zelfde gewest, liet, twee jaren later (1640), wederom een Nassausche Held het leven in den strijd voor het Vader-

1) De bezetting van het kasteel bestond uit 2500 man, die van hunne sterkte, tot het doen van krachtige uitvallen, een goed gebruik maakten. De belegeraars hadden een dam van rijbossen en aarde gemaakt door de voorgracht, welke gevormd werd door een arm van het riviertje de Niers. Maar, met het openen van een dam, deden de belegerden, door de kracht van het aanstroomend water, den dam wegspoelen. De belegeraars poogden toen vruchteloos op dezelfde plaats eerst een houten brug, en vervolgens een van pontons over de gracht te brengen; niet dan op een ander punt gelukte hun dit met een pontonbrug, onder begunstiging van een sterk vuur van 12 kanonnen en veel klein geweer. Toen de brug gelegd was, deed de Prins terstond een Luitenant met 150 man, gevolgd door 100 arbeiders, er overtrekken, om zich te logeeren, hetgeen volkomen gelukte. Toen de mijnen onder den hoofdwal gereed waren, gaf de bezetting zich over, na eene verdediging van 34 dagen. Vruchteloos waren de pogingen tot ontzet van een leger, waarbij 2000 geweren gevonden werden met radsloten.

2) Hij had ook zijn vader verzeld bij de belegering van Maastricht (1632) en was toen 15 jaren oud.

3) In de belegering van Gennip in 1641, ontving hij een aanmerkelijke kneuzing aan den onderbuik, waardoor misschien zijn dood bespoedigd werd, welke in het volgende jaar voorviel.

land, Hendrik Casimir, zoon van Ernst Casimir, en diens opvolger in het Stadhouderschap van Friesland. 1)

Wij hebben vroeger gezien, hoe Maurits, toen Ostende nog van de Spanjaarden werd belegerd, door de inneming van Sluis en de verovering van het land van Kadzand, den grond had gelegd tot de uitbreiding van het gebied der Republiek in Vlaanderen. Frederik Hendrik bekroonde zijne loopbaan met twee veroveringen, door welke hij ook dit gedeelte van het werk zijns grooten broeders voltooidde, met de vermeerstering van Sas van Gend, en met die van Hulst (1644 en 1645). De laatste dezer twee veroveringen deed klaarblijkelijk zien, hoe de Belegeringskunst, onder het onovertreffbaar beleid van Frederik Hendrik inderdaad de kunst was geworden, om den stelregel in werking te brengen welken hij bij al zijne krijgsverrichtingen, tot onberekenbaren zegen voor ons Vaderland, heeft in het oog gehouden: de groote uitkomsten van den oorlog te verkrijgen, ten koste van zoo weinig menschenlevens mogelijk. In het beleg van Sas van Gend werd een der gevaarlijkste verrichtingen van den oorlog, het leggen en overtrekken eener brug over een gracht van een dapper verdedigde vesting, met verlies van slechts 30 man volbracht. 2) Maar, nog treffender bewijs geeft Hulst. Die stad, welke de Spanjaarden in 1595, na zeyenmaal vruchteloos storm te hebben geloopen, toen niet dan met verlies van 4000 menschenlevens hadden kunnen winnen, werd thans, hoezeer mannelijk verdedigd, door Frederik Hendrik, met een nauwelijks noemenswaardig verlies veroverd. 3)

1) Aitsema, D. II. bl. 704.

2) De bedoelde brug werd over de voorgracht gelegd, onder bescherming van een sterk vuur van 17 kanonnen en veel klein geweer. Voor den bedekten weg, hadden de belegerden eene contre-approche gemaakt, maar zoo, dat deze het vuur der vesting hinderde. De belegeraars maakten zich dezen misslag ten nutte, naderden veilig achter 's vijands werk, namen het in, en bedienden er zich van als een loopgraaf. De galerijen over de hoofdgracht werden aanbesteed voor de aanzienlijke som van f 14500, mits zij in 12 dagen in gereedheid waren. De ééne galerij was op 2 roeden na over, en aan de andere ontraken nog 5 of 6 roeden, toen de bezetting verzocht te capituleeren, klagende over het demonteeren van haar geschut en gebrek aan kanonniërs, en vreezende, dat de belegeraars het voltooiën der galerijen niet zouden afwachten, maar met eene rolbrug het overige van de gracht overkomen, en dan terstond stormen zouden, zonder den wal te ondermijnen. Zie *Mémoires de Frédéric Henry*; Aitsema, II. bl. 1006 en volg.; Dögen, bl. 462. Het beleg had 36 dagen geduurd. De spoedige overgaaf „a véritablement surpris tout le monde” schreef Huyghens aan de Prinses Amalia *Arch. T. IV. 115.*

3) Hulst capituleerde, na een beleg van 21 dagen, toen de belegeraars reeds op den hoofdwal zich gelegeerd hadden, terwijl er geene verschansingen binnenwaarts meer waren. De grachtovergang was ook hier door een galerij bewerkstelligd; doch toen een gedeelte daarvan door een bom was weggeslagen, werd de gracht verder met rijssbossen gevuld. Als een bijzonderheid wordt opgegeven, dat van ééne batterij der belegeraars, in 24 uren, 242 schoten gedaan werden. De batterijen waren van 5 of 6 stukken. Er is een beschrijving van dit beleg, gedrukt te Middelburg, 1646, in 4to,

Te recht mag men dan zeggen, dat Frederik Hendrik, door deze twee veroveringen, de kroon heeft gezet op zijne zeeghaftige loopbaan. Evenwel is hij daarna in 1646, nog eenmaal te velde getrokken, zonder roem of voordeel te behalen. Het was toen weder om Antwerpen te doen, en de Nederlandsche krijgsmacht zou daarbij door een Fransch leger ondersteund worden. Zoo het waar is hetgeen gezegd wordt, dat de vermeerstering van Antwerpen tot de meest geliefkoosde ontwerpen van den Prins behoorde, en wij zien hem thans, in het gezicht der stad gekomen, met de mogelijkheid voor oogen van haar te zullen veroveren, plotseling onverrichter zake terugtrekken, dan kunnen wij niet nalaten, de opmerking te herhalen, bij het verhaal der krijgsverrichtingen van Maurits gemaakt, dat het onherroepelijk in het raadsbesluit der Voorzienigheid scheen te liggen, dat deze stad niet mocht toegevoegd worden tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden. 1) Er worden twee redenen opgegeven van dezen terugtocht, welke niet op het aandringen, en, naar het schijnt, zelfs niet met welgevallen van de meerderheid der Gevolmachtigden te Velde geschiedde. Vooreerst, namelijk, toonde de Prins zich sedert eenigen tijd veel minder ingenomen voor een alliantie met Frankrijk, en het was alsof, gelijk de Hollandsche Regenten, ook hij begon te vreezen, dat de voortgangen der Fransche wapenen in de Spaansche Nederlanden aan de Republiek een nabuur mochten bezorgen, die te eeniger tijd een geduchter vijand kon worden dan Spanje. 2) Ten anderen waren de vredesonderhandelingen te Munster reeds geopend, en de Prins had, zegt men, de verzekering bekomen, dat er ten voordeele van zijn Huis reeds voorwaarden bedongen waren, welke hij ongaarne door nieuwe wapenfeiten in gevaar zag gesteld van herroepen te worden. 3) Welke dezer twee beweegredenen op zijn gemoed de meeste werking heeft gedaan, konden zijne tijdgenooten niet beslissen, buiten staat in de harten hunner medemenschen te lezen, en ook de latere geslachten mogen niet lichtvaardig aan een' Vorst, naar wien de gouden eeuw der Nederlandsche Republiek den naam draagt van de eeuw van Frederik Hendrik, oogmerken toekennen van loutere baatzucht.

van den Predikant Cornelis Beukelaar, die er ooggetuige van was. Voorts zie men over dezen tocht in Vlaanderen en de snelle verovering van Hulst Jhr. A. van der Cappellen *Gedenkschriften* D. II. bl. 109.

1) Bl. 399. Een onderneming tegen Antwerpen, in het vorige jaar 1645, was mislukt door tegenwind, welke veroorzaakte, dat men zou hebben moeten landen in het gezicht van een vijandelijk leger.

2) Zie Van der Cappellen, *Gedenkschriften*, D. II. bl. 186.

3) Zie Kok. *Vaderl. Woordenboek*. Hetgeen deze Schrijver over Frederik Hendrik heeft te boek gesteld, is, zonder eenige in-'t licht-plaatsing van 's Prinsen verdiensten, met de grootste partijdigheid, ja met hatelijkheid tegen dien Vorst, geschreven.

Wat niet te ontkennen valt, de Frederik Hendrik van 1646, toen 62 jaren oud en nog uren lang in den zadel zittend, had niet meer de helderheid van geest, waarmede hij voorheen het verband der dingen overzag, en niet meer de veerkracht waarmede hij vroeger de inspraken wist door te zetten van zijn overtuiging en van zijn geweten.

Hetgeen vroeger ten aanzien van Maurits is gezegd, ter verontschuldiging tegen de aanmerking die zou kunnen gemaakt worden, als ware de lof van dien Held in deze tafereelen van Neerlands heldendaden te veel op den voorgrond gesteld, datzelfde is ook op Frederik Hendrik toepasselijk. En evenwel, hoe weinig straalt dit door in de Gedenkschriften, onder zijn oog opgesteld, waarin hij alles heeft doorgehaald, wat naar de vermelding van zijnen lof kon zweemen. 1) Trouwens, zoodanig was in 't algemeen het karakter onzer vaderen in hunnen roemrijksten tijd. Wezenlijke verdiensten wist men zeer wel te beloonen, maar men schaamde zich voor vleierij en eigen lof. De bewondering eener liefhebbende vrouw mocht naderhand het meesterlijk penseel van Jordaens, door de afbeelding van den allegorischen triomf, op de Oranjezaal bij 's Gravenhage, dienstbaar doen zijn aan de verheerlijking van haren heldhaftigen echtgenoot: het voorstel van sommige leden der Statenvergadering, om de uitvaart des Prinsen door een prachtigen zegewagen te doen vergezellen, werd verworpen, omdat men vreesde, dat deze hulde zou zweemen naar vleierij. Wij zouden dan ook van menigen Nederlandschen Krijgsmann, wiens naam nu slechts ter loops in de Geschiedenis vermeld wordt, de verdiensten met meer uitvoerigheid in het licht hebben moeten stellen, indien men destijds gewoon was geweest, van voorbeelden eener loffelijke plichtsbetrachting grooten ophef te maken. Wat zouden een Stakenbroek, 2) een Johan Wolfaard van Brederode, 3)

1) Zie de Voorrede voor dezelve, p. VIII en volg.

2) Stakenbroek was van gemeen ruiters opgeklommen tot de waardigheid van Luiteneer-Generaal der Kavallerie, welke hij bekleedde, toen hij in 1644 overleed. Hij was beëindigd bij ruiters en officieren, en een zoo onvermoeid ruiters, dat hij tot in zijn hoogen ouderdom er weinig om gaf, om 24 uren achtereen te paard te zitten.

3) Hij was in den jare 1651 Grootmeester van de Artillerie der Vereenigde Nederlanden, Kolonel van een regiment voetknechten, Ritmeester van een compagnie kurasiers, Gouverneur van de stad en meijerij van 's Hertogenbosch, toen hij met de eervolste betuigingen door de Staten-Generaal werd aangesteld tot „Veldmaarschalk over het volk van oorlog te peerde ende te voet, of Marechal van 't Leger, zijnde de derde kriegswaardigheid.” De eerste was die van Kapitein-Generaal, en op deze volgde in rang de Generaal der Kavallerie. Kok, in zijn *Vaderl. Woordenboek*, noemt hem „den grooten” Brederode. Hij was zeker een uitstekend krijgsmann; maar zijn karakter deed hem bij de vrienden van het Huis van Oranje weinig achtung vinden. Zie Mr. G. Groen van Prinssterer *Arch. T. V.* proleg. p. XXVIII en het oordeel van den Franschen gezant Chanut over hem p. 143. Deze Brederode was in 1638 gehuwd met Gravin Louise Christine van Solms-Braunsfeld, zuster van Prinses Amalia: hij was daardoor de zwager van Frederik Hendrik geworden. Een andere Brederode, met den voornaam Nicolaas, een

een Johan van Wijnbergen, 1) en zoo vele anderen niet hebben kunnen doen te boek stellen, indien de geest van zelfverheffing, welke in latere tijden zoo vele gedenkschriften heeft doen in 't licht komen, de mannen van dien tijd had beziel, die de vermelding der gewichtigste diensten, door hen bewezen, ten hoogste tot een bescheidene aantekening in hunnen familie-Bijbel uitstrekten. 2) Wanneer in dagen van gevaar de Schutterijen volvaardig uittogen, om de grensvestingen te gaan beschermen, wordt dit niet eens door de pen der Historie-schrijvers vermeld. 3) Het wordt nauwelijks aangeteekend, dat een Dirk Dibbetz, Burgemeester van Arnhem, op het bericht, dat het Keizerlijke leger op de rivieren aantrekt, terstond, zonder 's vijands duizenden te berekeneu, uitrukt met niet meer dan 30 burgers, en de schans te IJseloord zoo lang met mannenmoed verdedigt, totdat hij voor de overmacht zwichten moet (1629). 4) Als bij toeval leert de nakomelingschap, na anderhalve eeuw, den naam kennen van een Pieter Jansen van Vlissingen, die zich met een bende vrijwilligers voor 's Hertogenbosch bevond, en aldaar tot Vaandrig bevorderd, met zijn vaandel om het lijf, door de pas geopende bres naar de naastbijzijnde torenspits klom, om de eer te hebben, dat zijn vaandel het eerst van de veroverde stad had gewapperd. 5) Aan hoe weinigen is het bekend, dat, om Sas van Gend te kunnen insluiten, onze voorvaderlijke krijgslieden gewapend de vaart tusschen die plaats en Gend overzwommen, en de Kapitein Oene van Grovestins, die niet zwemmen kon, met een touw zich door het water slepen.

Men behoeft aan dergelijke bedrijven geen groote waarde te hechten, om evenwel te erkennen, dat zij ten voorbeelde strekken van den vurigen krijgsmansgeest, welke onze, zoo het heet, koelbloedige Neder-

bastaard uit dit aloude Hollandsche geslacht, was Gouverneur van Venlo, toen deze vesting in 1637 den Spanjaarden weder in handen viel. Hij werd te dier zake, met een der overige Kapiteins der bezetting, die zich allen te zoek hadden gemaakt, bij verstek ter dood veroordeeld.

1) Johan van Wijnbergen, Vrijheer van Horssen tot Oldenaller, had zijne eerste dienstjaren in Italië, in Zweden en Denemarken doorgebracht, en diende vervolgens den Lande onder drie Stadhouders. Hij was Kommandeur van Rijnberk, Gouverneur van Sluis, en stierf te 's Hertogenbosch, als Gouverneur dier stad, ten jare 1658, in den ouderdom van 68 jaren. Zie over zijn geslacht Kok, *Vaderl. Woordenboek*.

2) Een voorbeeld daarvan is in de aantekening van Frederik van Dorp, hierachter in de bijlagen opgenomen.

3) Het zijn de Schrijvers van de Beschrijvingen der Steden, waaruit wij dit vernemen. Het had, onder anderen, plaats in 1622, 1624, 1629, 1632. Zie Prof. M. Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwapening*, bl. 97 en volg. Vergelijk ook Kok, *Vaderl. Woordenboek*, in v. Jan Willemsz. Bogaard.

4) Montanus, *Leven van Frederik Hendrik*.

5) Te Water, *Inhuldiging van Willem V*, bl. 52, en Voorrede van het XI Deel der *Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*.

landers in hunnen grooten kampstrijd bezield: en die geest is van aanmerkelijke gevolgen voor Europa geweest. Want hoezeer, zonder de persoonlijke talenten van Maurits en Frederik Hendrik, de Nederlandsche legerplaatsen zeker nooit de leerscholen zouden hebben kunnen worden der grootste Legerhoofden van de zeventiende eeuw, mag men echter het daarvoor houden, dat zij dit zonder dien geest nimmer zouden geworden zijn. Hoe ook de legers van den Staat, naar mate van de omstandigheden, door vreemde toevoegselen vergroot wierden, er bleef daarin altijd een Nederlandsche kern, door welke de opgewonden vaderlandsliefde, welke allerwege in de harten blaakte, in het leger gebracht werd. De uitboezemingen en andere uitwerkselen dier geestdrift, moesten noodwendig op den vreemdeling werken door voorbeeld en naijver; en zóó was het Nederlandsche leger, een samenraapsel, ja, van verschillende natiën, maar bezield door Nederlandsche vrijheidsmin, te zamen gehouden door Nederlandsche geestkracht, en tot de overwinning geleid door Nederlandsche Bevelhebbers. Hoe belangrijk was het schouwspel, hetwelk ons Vaderland vertoonde in die roemvolle dagen! Terwijl in de rijzende wereldstad, in het kooprijk Amsterdam, de Formosaan verwonderd was den Irokees te ontmoeten, vond in het leger de Fransche Ridder den Edelman uit het verste Noorden. Dáár trof Descartes, stichter eener wijsbegeerte, door velen als onchristelijk verworpen, den zoon aan des Keizers van Marokko, te Leiden in de Christelijke kerk gedoopt, en in Europeesche wapenrusting met den vervolgden Wijsgeer dienende onder Maurits. Dáár, in de Nederlandsche legertenten, kon men den jongen Torstenson zien, den lieveling en later den waardigen opvolger in het krijgsbevel van den grooten Gustaaf, tegelijk met Turenne, die op zijne beurt de stichter was eener krijgsschool, waarin een Marlborough werd opgekweekt. In dat leger, eindelijk, ontleenden Karel Gustaaf en de Groote Keurvorst van Brandenburg de beginselen dier geduchte kunst, waarmede zij elkander hij Fehrbellin bestreden. 1) Waar is de natie, die zulk een schouwspel in hare geschiedrollen kan aanwijzen?

Het was dan nu beslist

1) De zoon des Keizers van Marokko, zoo even bedoeld, kreeg bij den doop den naam van Henri Cherif. Hij diende op zijn verzoek in de compagnie van Frederik Hendrik, die gemachtigd was, hem *f* 50 per maand te geven, en hem te doen wapenen en montereren met twee paarden en een *bidét*. Zie Van Wijn, *Nalez. en Bijv. op Wagenaar*, D. XI. bl. 160. Omtrent de overige personen, in den tekst vermeld, als zijnde in Nederlansche dienst geweest, kan men zien Valkenier, *Verwerd Europa*, D. I. bl. 20; Bilderdijk, *Aanteek. op de Geusen van Van Haren*; H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem* D. I, aant. bl. 9.

„Of Nassau gedempt zou zijn van Spanje,
Of 't moedigh Aragon zich buigen voor Oranje.” 1)

De Republiek der Vereenigde Nederlanden, gegrondvest door Willem I, vrijgevochten door Maurits, bevestigd en uitgebreid door Frederik Hendrik, werd met eer door Europa begroet op het Vredes-congres te Munster, en daár moest de reuzen-monarchij van het trotsche Spanje, afgestreden en verwonnen, in het onderschrijven der bepaling tot het sluiten van de Schelde, zich een vernedering laten welgevallen, waarvan geen tweede voorbeeld is in de Geschiedenis. De uitkomst was de vrucht van een worstelstrijd, waarin de wapenroem van Nederlanders schitterend heeft uitgeblonken. Mocht onze beschouwing van dezen strijd iets bijdragen, om dien, uit dat oogpunt, in een helderder licht te doen verschijnen!

1) Vondel, *Begroetenis aan Frederick Henrick*.

B I J L A G E N.

Zie bladz. 86.

B I J L A G E. (1)

Opgave der Schepen, Manschappen en Benoodigdheden voor eene Expeditie der Spanjaarden tegen Engeland; ontworpen door den Hertog van Alva, en waaraan men in den jare 1585 in Lissabon is begonnen te arbeiden; getrokken uit Von Schepeler, *Beijtrage zur Geschichte Spaniens.* 1)

S c h e p e n.

Groote oorlogschepen	150
Galeien (20 uit Spanje, 14 uit Napels, 6 uit Sicilië)	46 2)
Fregatten (uit Italie)	20
Transport-hoekers 3)	40
Kleine oorlogsvaartuigen en transportschepen	340
Platbodemde landingsvaartuigen	200
<hr/>	
Totaal der Vaartuigen	796

1) De rangschikking is hier en daar veranderd, om alles meer beknopt en voor het overzicht gemakkelijker bijéén te hebben.

2) Van waar de 6 overblijvende galeien zouden te vinden zijn, wordt niet opgegeven.

3) Vertaling van het Spaansche *urca*. De afleiding van het woord is deze: Gr. *ύρχη* Lat. *orca*, Fr. *orque*, Holl. hurk is de noordkaper, of een dergelijke groote zeevisch. Het Lat. *orca* beteekent ook nog, wegens de gelijkheid van gedaante, een pot met een wijden buik, om zeevisch in te zouten. Dezelfde gelijkheid van vorm heeft ook den Spaanschen naam *urca*, welke bij de Franschen is overgegaan in *hourge* of *houvre*, bij ons in hoeker, aan een schip doen geven. Misschien is het woord *orca*, in de beteekenis van een pot met zoutevisch, het eerst in Spanje gekomen door den handel met Rome, alwaar de Spaansche zoutevisch, als een lekkernij, in ménigte werd aangevoerd.

Personeel.

Staf van den opperbevelhebber.

De Kapitein Generaal, Opperbevelhebber der vloot en van het leger.

Edellieden van den Opperbevelhebber.

Lijfwacht.

Kapitein van de Lijfwacht.

Luitenant.

Secretaris.

2 artsen.

2 fouriers.

Een kapellaan.

Een kapelbediende.

4 tolken.

Een trompetter.

Administratie.

De Intendant en Commissaris Generaal, met 2 Officieren Adjudanten.

Een Inspecteur Generaal met een Officier.

2 Controleurs, elk met een Officier.

Een Betaalmeester Generaal met 2 Officieren.

Een Intendant der transportschepen.

8 Monster-Commissarissen.

Justitie-Beambten.

Een Auditeur-Generaal.

Zijn Luitenant.

3 schrijvers.

4 gerechtsdienaars.

Een Provoost-Generaal met zijn Luitenant en 40 paarden.

10 hellebaardiërs.

5 gerechtsdienaars.

Een vaandrig.

Een cipier.

Een trompetter.

Een scherprechter.

Geneeskundige dienst.

Een Hoofd-Administrateur.

2 Administrateurs.

4 geestelijken.

Een Chirurgijn majoor (*cirujano mayor*).

4 chirurgijns.

Een eerste geneesheer en 4 andere.

6 praktisijns (*paraticantes*). 1)

4 barbiers.

2 apothekers.

2 handlangers.

Een opzichter (*vedor*).

Een betaalmeester.

6 andere beambten (*officiales*).

4 zieken-oppassers.

12 bedienden (*mozos*). 2)

Cavalerie.

Generaal der cavalerie, en zijn staf, bestaande uit:

12 Edellieden.

Een secretaris.

4 trompetters.

Een fourier.

Een kapellaan.

Een hoefsmid.

1200 paarden (en dus ook ruiters).

Artillerie.

De Grootmeester der Artillerie.

4 Luitenants.

Een controleur (*contador*) en 2 Adjudanten.

Een administrateur (*major domo*) en 2 adjudanten.

Een fourier generaal.

4 Ingenieurs.

Een fourier voor den leeftocht.

Een geneesheer.

Een chirurgijn.

Een schrijver.

24 hellebaardiers en een korporaal.

Een kapellaan.

1) Die nog den doctoralen graad niet hadden verkregen, maar echter mochten praktiseren.

2) Al deze beambten werden betaald uit de aalmoezen der soldaten. Voorheen werd aan de soldaten gewoonlijk van den buit, welken zij verkregen, een bijdrage gevraagd voor de gekwetsten.

60 Edellieden van het geschut (*gentiles hombres*.)

Om te veld te trekken, berekent men noodig te zullen hebben 100 Artilleristen, 1) te kiezen uit Burgos, Navarre en Portugal. 80 timmerlieden (uit Castilië), namelijk 30 bazen en 50 knechts, ieder timmerman met zijn gereedschap.

60 wagenmakers (uit Mancha), 30 bazen en 30 knechts.

60 smeden en slotenmakers (uit Biscajja), 20 bazen en 40 knechts.

10 wapensmeden (uit Milaan).

22 hoefsmeden (uit Castilië) voor de muilezels, 10 bazen en 12 knechts.

12 kuipers en zakkemakers (uit Castilië) van elk 6.

2 biezen-vlechters.

1400 muilezels, om geschut te trekken en munitie aan te voeren.

700 oppassers voor de muilezels.

3000 pioniers (500 uit Castilië, 1000 uit Galicië en 1500 uit Italië) verdeeld in 20 compagniën, elk van 150 man.

Infanterie.

Spanjaarden 28000

Hiervan moeten er in Portugal 5000, en in Castilië 12000 nieuw gelicht worden.

Italianen 11000

Uit de Terzios in Italië rekent men 5000 soldaten te nemen, uit Napels 2000, uit Sicilië 1500, en uit Lombardijë 1500, in wier plaats even zoo veel rekruten noodig zijn.

Duitschers 16000

5 5000

Bij het afzeilen der vloot, rekent men, dat 10,000 soldaten zullen ontbreken, door desertie, overlijden, ziekten enz. Om de vloot te beveiligen, blijven bij eene landing 10,000 achter, zoodat voor de landings-troepen overblijven 35,000.

Bemannig der vloot.

Roeiers 9800

Matrozen 23000

Behalve de Hoofd-Officieren met hun gevolg, zou derhalve het leger bestaan uit 60,234 manschappen, en de geheele uitrusting uit 94,000 menschen, 1200 paarden en 1400 muilezels.

1 De pioniers en infanteristen werden als handlangers gebruikt.

M a t e r i e e l.

Algemeene benooidigheden.

Plaatsen, waar te krijgen.

4000 met ijzer beslagen emmers, om water te scheppen	Napels.
10,000 watervaten voor de schepen en voor de landings-troepen	Genua en Niza.
200 snelwagens, groote en middelsoortige voor de proviandering. 1)	
500 stuks gewichten enz., van 1 tot 10 rations.	Sevilla.
400 halve mudden en schepels	Sevilla.
1500 maten van geheele en halve kannen.	Sevilla.

Voor de dienst van het Hospitaal.

2000 wollen dekens	Valladolid.
2000 stroozakken van grof linnen	Sevilla en Lissabon.
8000 beddelakens van grof linnen	} Sevilla en Lissabon.
4000 hoofdeluwen van gebleekt linnen	
2000 matrassen van gebleekt linnen	Milaan.
8 veldtenten, 4 kleine en 4 groote, voor het hospitaal bestemd.	

30 centenaars fijn pluksel.

Doeken, hemden, lakens en ander linnen voor de gekwetsten. Medicijnen, schapen, hoenders, eieren, conserven en andere spijzen voor de zieken.

Touwwerk en ijzer in voorraad voor de schepen. 2)

Uitgaven voor de Artillerie.

Voorondersteld zijnde, dat het leger landen zal, en eenige batterijen moeten samengesteld worden, zoo zal daarvoor, en tot beveiliging der schepen, het volgende geschut noodig zijn:

Geschut.

Van waar te bekomen.

Voor 4 batterijen, elk van 12 stukken, 54 kannonen; gerekend door elkander van 55 Castilische centenaars	} Van Messina en Palermo en van de ontwapende schepen, die in de haven van Messina onder bevel van Don Juan liggen . . . 12 van Napels 17 van Carthagena 25

54

1) Bij sommige voorwerpen staat de plaats niet aangewezen, vanwaar zij moesten geleverd worden.

2) De bijzondere opgave van dezen post, als behoorende tot het zeewezen, gaan wij hier voorbij.

Voor 4 batterijen, elk van 4 stuk-	} uit Sicilië 9 } uit Carthagena, Malaga en } Lissabon 7	
ken, om wallen te beschieten, 16		
koluvrijnen, tegen 60 centenaars ieder		16

16 halve kanonnen, om de borstweringen te beschieten, à 19 centenaars ieder	Napels.
24 sacres voor het veld, en om loopgraven te beschie-	
ten, à 16 centenaars ieder	Napels.
20 lange Esmeriles van 6 centenaars.	

Deze 130 stukken geschut, welke te zamen 4638 centenaars wegen, zijn voor de genoemde batterijen en in het veld noodig, met hunne monteering van raderen, affuiten en alle andere benoodigheden.

Scheepsgeschut, bestaande uit 1150 vuurmonden. 1)

De geheele Artillerie, zoo voor de vloot als voor het leger, bedraagt 1280 vuurmonden, wegende te zamen 17118 centenaars. Hiervoor zijn noodig de navolgende munitien:

Kogels voor de kanonnen, van 40 pond ieder	12000
„ voor de koluvrijnen, van 25 pond ieder	4000
„ voor de halve kanonnen, van 15 pond ieder	4000
„ voor sacres en falconetten, van 8 pond door elkan-	
der gerekend	8000

Uitmakende (voor het legergeschut) 28000 kogels, wegende te zamen 7040 centenaars.

Munitie, kruit, lood, lonten.

Men berekent voor het grof geschut, de haakbussen en musketten, (daaronder niet begrepen het kruit, hetwelk de groote schepen als hun eigen voorraad medenemen) te zullen noodig hebben 22080 centenaars buskruit, 2) waarvan moeten geleverd worden 7000 uit Napels, 7000 uit Genua, Milaan en Duitschland, en 8080 uit Carthagena, Malaga, Sevilla, Arcos en Lissabon.

Lont voor de haakbussen enz., 10,000 centenaars.

Lood voor de kogels der haakbussen en musketten (uit Sevilla) 12,000 centenaars.

1) Ook van het scheepsgeschut, en de daarvoor benoodigde munitie wordt eene ge-
bijkonderde opgave gedaan, welke wij hier hebben overgeslagen.

2) De hoeveelheid buskruit is hier in het oorspronkelijke voor de verschillende vuur-
monden bijzonder opgegeven. De onzekerheid echter omtrent de juiste verhouding van
het oude spaansche tot ons gewicht, scheen dit minder belangrijk te maken. De
berekening is zoo gemaakt, dat de kanonnen gesteld worden door elkander 26 pond
te schieten, de koluvrijnen 24, en de halve kanonnen 16 pond.

Andere benoedigheden voor de Artillerie.

Plaatsen waar te bekomen.

200	centenaars grof touwwerk	Napels.
50	carrosmatos (soort van voertuig met 2 raderen) om geschut te vervoeren.	
4	bokken, met de daartoe behoorende rollen en windassen, om het geschut op- en af te leggen	Napels.
60	raderen voor kanonnen, halve kanonnen enz.	Napels.
100	beslagene assen voor het geschut	Napels.
100	dissels voor affuiten enz.	Napels.
200	karren, om munitie aan te voeren, met toebehooren van raders enz.	Mancha.
150	centenaars spijkers van allerlei soort	Biscajja.
100	zagen, waarvan 50 groote, 25 kleine en 25 middelsoortige	Biscajja.
100	ijzeren hefboomen met toebehooren	Biscajja.
12	smidsen met dubbele blaasbalgen, aambeelden, hamers, tangen, vijlen enz.	Biscajja.
300	centenaars ijzer, van allerlei soort en vorm	Biscajja.
150	centenaars staal	Milaan.
300	boren van allerlei soort	Biscajja.
80	holboren, om het geschut te ontnagelen	Milaan.
200	hamers van allerlei soort	Biscajja.
1000	beitels, haken en groote nagels.	
200	centenaars geslagen koper, hetwelk Z. M. te Lissabon heeft, voor laadschoppen. 1)	
4	windassen, om geschut op- en af te laden	Milaan.
6	hamers tot hetzelfde einde	Milaan.
100	centenaars talk, om de assen van het geschut der voertuigen te smeren	Napels.
2000	stukken ladder voor het stormen	Napels.
40	tenten voor de munitie	Milaan.
4000	balken van kastanjehout, van 14 tot 20 voet lang, voor bedekkingen, stellingen, reparatiën en andere einden	Napels.
2000	groote zware planken voor geschut-beddingen en mijnen, die te Carthagena zijn, de overigen uit	Napels.
20,000	gewone planken van allerlei soort	Napels.
12,000	zakken van groflinnen, om borstweringen te maken.	Sevilla.

1) Vóór het gebruik van patronen, werd het kruit met een schop in het stuk gebracht.

30 centenaars bindgaren van alle soorten	Napels.
12 rollen alquitran, 1) om 's nachts licht te geven	Biscajja.
12 rollen piktoortsen	Biscajja.
30,000 groote palen van kastanjehout, ter lengte van 10 tot 12 voet, voor loopgraven en reparatiën	Napels.

Wapenen voor de Infanterie, en als voorraad.

Men rekent, dat alleen de 17000 man, in Castilië en Portugal te lichten, nog met wapens voorzien moeten worden, en dat de overigen reeds gekleed en gewapend zijn. Voor de eerstgenoemden, en als voorraad, moeten worden medegenomen 16000 haakbussen, en 5600 musketten, (beiden uit Milaan). 2) Men rekent, dat onder het voetvolk 15 van de 100, harnessen dragen; er zijn alzoo noodig, met den voorraad, 3200 harnessen (uit Milaan), en daarvan twee derde blank, één derde versierd. Er zullen 10000 pieken noodig zijn (uit Biscajja); 5000 om de rest der bovengemelde 17000 man te wapenen, en 5000 als voorraad.

Vuurwerk.

Van waar te bekomen.

2000 lichte bommen (<i>bombas ligeres</i>)	Napels.
6000 alcancias van kleiaarde. 3)	Lissabon.
6000 abrojos. 4)	Lissabon.
2000 lichte werpspiesen. 5)	Lissabon.
2000 brandkogels (<i>balas artificiales</i>)	Napels.
1000 kettingkogels (<i>balas enramades</i>)	Napels.
300 tonnen teer en alquitran voor allerlei soort van vuurwerk	Lissabon.
100 centenaars salpeter	Carthage.
50 centenaars zwavel.	
100 centenaars witte hennip	Napels.
6 centenaars ijzerdraad, allerlei soort	Lissabon.

Gereedschappen voor de pioniers.

6000 hakbijlen met de stelen	Genua.
6000 hak- en snijmessen, om faschinen te maken	Genua.
6000 spaden met stelen	Genua.
6000 houweelen met stelen	Genua.
6000 dissels met twee punten	Genua.

1) Een mengsel van pik, harst enz.

2) Van elke 100 man worden gerekend 10, en daarenboven 3 geheele compagniën, elkvan 200 man, met musketten gewapend te zijn.

3) Zij waren hol en met brandstof gevuld.

4) Abrojo heette het ijzer, waarin de alcancia lag, als hij geworpen werd.

5) Zij waren hol en met brandstof gevuld, en dus gelijk aan de kongrevische raketten.

6000 ijzeren schoppen.	
1000 haken, om takken af te halen, en af te slaan.	
12000 houten schoppen	Napels.
2000 kruiwagens.	
1000 draagberries.	
30000 stelen voor het bovengemelde gereedschap . .	Lissabon.
50000 biezen draagkorven	Alicante.
10000 groote biezen manden	Alicante.
150 centenaars stukken bies van de gewone en meest lenige soort	Alicante.
34000 dunne biezen touwen, van 18 ellen ieder . . .	Alicante.
200 centenaars matten, om korven te maken, en naal- den, om te naaien	Alicante.

Leeftocht.

20000 centenaars beschuit.
16000 pijpen wijn.
6000 centenaars spek.
1500 pijpen wijnazijn.
Voorts boonen, erwten, grutten, talk, was, kaarsen enz. enz.

Om eenigszins een berekening te maken van de verbazende kosten, welke tot deze uitrusting zouden vereischt zijn, geeft Von Schepeler op, dat de expeditie uit Cadix naar Buenos Aijres in 1820, welke op zijn hoogst 15000 man landtroepen bevatte, bijna 20 millioen piasters gekost heeft. Welk een macht, welke schatten moet Filips gehad hebben, om aan een onderneming, als die door Alva ontworpen, te denken; welk een zelfvertrouwen van den ontwerper, om zoo veel op het spel te durven zetten! Doch na Alva's dood kwam de veel mindere Armada tot stand, en het lot van deze is bekend.

B I J L A G E. (2)

De hiervolgende aanteekening is den Schrijver meedeeld door zijnen hooggeachten vriend Jonkheer F. A. Ridder van Rappard, in leven Secretaris-Generaal bij het Departement van Oorlog, van wien hij bij het schrijven van dit werk, van het begin af, raad, medewerking en onwaardeerlijke diensten genoten heeft.

» Dit navolgende bevonde geschreven op ingebonde pampier tussen het oude ende nieuwe testament in sekere Beijbel mijn Moeder Vrouwe Sara van Trello toebehoorende, en erckense ick 'tzelfde geschreven te wesen met eigener hande bij wijle mijn Vader Heer Frederick van Dorp, Ridder.

(get.) Frederick van Dorp, 1)

1643

den 8 Febr.

» Hier ondergeschreven zijn eenige principale geschiedenissen daer ick bijde geweest hebbe, so belegeringen als andere geschiedenissen, sonder noch andere cleene belegeringen als oock wijnige van steden ende exploiten.

Anno 1568 sloegen wij die slagh bij Heijligerleen tegens de Spanjaerden daer wij de victorie hadden met Graef Lodewijck. Daer bleeff doot de Graef Van Aerrenbergh als met de Spanjaerden houdende. Dit geschieden den 25 Majj. Dit was mijn eerste uijtflucht als jonge sijnde.

Anno 1572 quam ick met de Grave Van der Marck uijt de zee voor de stadt van den Briel in Hollant, alwaer wij de poorten in brant staecken, en namen die stat also in sonder die te plonderen, welck was die eerste stadt die wij in kregen. Wij en waeren geen driehondert en waeren daer geen ses uren voor. Dit geschieden op den eersten van April.

Den 7 April quam de Graef Van Boshu met 1000 Spanjaerden ons belegeren in den Briel, waartegen wij seer schermutzeerden, en naar

1) De oudste broeder van den Schrijver dezer aanteekening heette Tertullianus en is gehuwd geweest met de dochter van den Auditeur Militair Fleming te Ostende, die de geschiedenis van het beleg dier stad geschreven heeft. Dat huwelijck is kinderloos gebleven. Men vermoedt dat het deze Tertullianus van Dorp geweest is, die in 1629 Amer sfoort heeft overgegeven (Zie hiervoor bl. 358).

dat sij ons drij dagen beleegert hadden branden onse schepen de Spanjaersschepen daer sij mede overgekomen waeren, waerdoor een vreesse onder hen quam, sodat se inder nacht optrocken en vluchten naar Dordrecht ende voorts naar Rotterdam waer sij ettelicke borgers vermoorden.

Anno 1574 den 24 Jani: sloege wij die slagh te water ontrent Rommerswael.

Anno 1574 den 5 October hebbe ick met mijn Neef den Amiraal Boysot de stat Leyde helpen ontsetten.

Anno 1575 den 28 Septr werden wij binnen de stat Zirzee beleegert, naer dat wij die 40 weecken gehouden hadden moesten die overgeven door grooten hongersnoot in handen van Monsr. Dragon.

Anno 1577 kreegh ick mijn eerste Commissi van mijn Heere den Prince van Orangen als capiteijn over 250 soldaten naer dat ick te voore Vendrick geweest hadde.

Anno 1579 werde wij van den Prins van Parma binne de stat van Maestricht beleegert, alwaer hij ons beschoot met 53 stucken grof geschut, ende also wij ontrent vijf maenden tegengehouden hadden en veele stormen afgeslagen geen meer pulver hebben en onse soldaten meest gebleven sijnde, alsmede veel borgers, heeft de vijant onse bolwareken en poorte met de wal afgenomen, daer naer noch twe halve maenen, ofte retrencementen die wij in de stat gemaect hadde, ons ten laesten met stormenderhandt overvallen alwaer mijn Godt wonderlick bewaerden. Hem zij loff prijs en eer.

Anno 1582 den 22 April hilf ick die stat Aelst met surprijzen innemen.

Anno 1585 was ick mede belegert binne Brussel van de Prins van Parma, welcke stat wij door grooten hongersnoot moesten overgeven op den 10 Maert. Een korten tijt hier naer hilf ick Liefkenshoek met gewelt overvallen.

Anno 1586 kreegh ick mijn Commissi als Lieutenant Colonel van de Heere van Oreagne.

Anno 1590 den 4 Maert hilf ick die stat van Breda weder innemen.

Anno 1593 kreegh ick mijn Commissi als Sergeant Major Generael van Zeelant over 30 vendelen soldaten.

Anno 1596 kreegh ick mijn Commissi als Collonel over 10 vendelen soldaten waermede ick van wegen de Heeren Staten gesonden werden naer Vranckrijk, tot assistentie van den Coninck, alwaer ick negen maenden dienden, en de stat van la Fere winnen. Daer naer werde ick wederomme naer Hollandt gesonden, ende naer dat de Koninck

mijn van mijnen dienst seer bedanckt hadde, vereerden mijn sijn Majt. met een goude keeten; seggende: *je vous fais chevalier*.

Anno 1596 werden ick in de belegeringh binnen Hulst gesonden, naer dat ick 24 uren uijt Vranckrijk gekomen was, welcke belegering omtrent de ses weeken duerde alwaer ick dienden als lieutenant Generaal van Graef Joris van Solms, ende also die stat seer swaek was, ende niet mogelick die langer te houden, moesten wij die met appointement overgeven.

An^o 1602 werden ick op den 19 feb. gesonden in de belegeringh van Oosteynde in de plaats van Sir Francois Veer, alwaer ick het Gouvernement aenvaerden als Generael ende Gouverneur, ende 'tzelve gedurende het beleggh bedient den tijt van anderhalf jaer, ende also ick door de gestagen sorgh en komer seer verswaect waere heeft men mijn refrachissement vergunt. Na het overgaan ben ick en een trommelslager overgebleve van 't heele garnisoen. Tot recompens van dien, gawe mij de State van Zeelant, een schaal waerin de belegering is te zien en bove aen de decksel het wape.

A^o 1606 den 12 Februarij werde ick neffens Graef Ernst van Nassou, verschreven en versocht van den Hertogh van Brunswijck, alwaer ick met consent van Mijn Heere de Staten nae toe trock hem te dienen voor de belegeringh van Brunswijck, welcke belegering den Hertogh moest opbrecken en verlaten door bevel van den Keijser, en bleef als bestelter Oversten van een regiment en Generael van de Artillerije van de Hertogh, en gaft mijn jaerlickx 14 cc gl." "

Zie bladz. 348.

B I J L A G E. (3)

Dezelfde vriend uit wiens verzameling van autografen de vorenstaande aantekening afkomstig is, heeft ook het volgende meegedeeld over den Ingenieur Van Thye, en de schaarschheid van berichten, wegens de lotgevallen en verrichtingen der krijgslieden onzer Landmacht, in vroeger dagen, verhoogt de waarde van elke mededeeling van 't geen omtrent hen belangrijk voorkomt.

Omtrent Van Tye, een der Ingenieurs onder Frederik Hendrik, in het beleg van 's Hertogenbosch, op bl. 348 vermeld, bestaat de zekerheid, dat hij eigenlijk was Jonkheer Abraham van Thye, Zoon van Mattheus van Thye, en Vrouwe Machtelt Bogaert in 1603 geboren,

en die dus niet ouder dan 26 jaar was, toen hij, bij het bedoelde beleg, zulke gewichtige diensten aan den Staat bewees. Hij schijnt in hooge mate het vertrouwen van den Prins te hebben bezeten, daar deze hem, bij het vermoeden van eenen aanslag op Grave, door den Graaf van den Berge, (in welke plaats volgens Wagenaar. Dl. II, bl. 94, de Kolonel Varik, zich ter verdediging had moeten werpen,) als Ingenieur derwaarts zond, blijkens de daarvan alsnog aanwezige origineele order:

»Zijne Excellentie ordonneert hiermede Van Thye Ingenieur, dat hy nijet naer en laete dese gesien hebbende sich *in aller haest* met een Schrijver, ende een Conducteur *van hier* te begeven binnen de Grave, omme aldaer tot dienste van d'Lande gebruyckt te worden tot naerder ordre.

»Last oversulex den Coronnel Varick, ende den Magistraet van de Grave den voorsn. Ingenieur, Schrijver en Conducteur met Logis' te doen accommoderen. In 't Leger voor 's Hertogenbosch den 17 Julij 1629.

(get.) F. Henry de Nassau.

Ter ordonnantie van Zijne Excie.,

(get.) J. Junius."

Dat Frederik Hendrik zijne diensten en bekwaamheid persoonlijk erkende, blijkt verder uit een autentiek afschrift van den brief van aanbeveling, waarmede hij Van Thye, in 1634, aan den Landgraaf van Hessen voorzag, van den volgenden inhoud:

Monsieur

»*J'accompagne volontiers le Sr. van Thye, Ingenieur, de mes adresses, sur ce qu'il me represente avoir resolu vous aller faire offre de son service, me promettant que s'il s'y voit employé, il s'y acquittera de mesme scavoir et diligence dont il a servy quelques années à cest Estat, en suite de quoy vous priant de le veoir et accueillir de bon oeil, je demeure toujours dans les mesmes affections à vous faire paroissere, au bien de votre service, que je suis, Monsieur,*

votretrès humble Serviteur,

à la Haye le 30 Juillet 1634.

(signé) F. Henry de Nassau.

A Monsieur, Monsieur le Landgrave de Hesse."

Van Thye werd hierop werkelijk door den Landgraaf, tot het be-

vestigen der Stad Hamm, in dienst gesteld, en dat hij, ook daar, blijken van bekwaamheid gaf, mag veilig worden afgeleid, uit het volgend, aan hem gericht in originali voorhanden schrijven van dezen Vorst :

Monsieur

» Jay reçu la vostre, et suis satisfait du soing, que vous apportez à la fortification de la Ville de Ham. Si l'on distribue les ravelins entre les Bourgeois, ceux du plat pays et les soldats, ainsi que vous pensés faire, il y a de l'apparence qu'ils travailleront l'un à l'envy de l'autre, et qu'on en verra dans peu de temps les ouvrages fort avancés. J'espère que vous feréz votre devoir pour me donner la preuve de vostre suffisance en telles et plus grandes affaires, à la quelle ayant desia pris goust je demeure

vostre affectionné

de Rûden ce ^{28 d'Août}
_{7de Septemb.} l'an 1634.

(signé) Guillaume.

A Monsieur, Monsieur l'Ingenieur Van Thyen, de présent à Hamm.

Hoe lang onze landgenoot in dienst van den Landgraaf bleef, hebben wij niet kunnen opsporen, doch wij veronderstellen dat zulks slechts korte jaren zal geweest zijn, daar hij, blijkens nog eene origineele aanstelling van meergenoemden Stadhouder, in 1645 benoemd werd tot Luitenant-Kolonel en bevelhebber over de Artillerie, welke bestemd was om in de geschillen, die destijds, tusschen Denemarken en onzen Staat, over de Sondtollen, aanhangig waren, naar dat land te worden gezonden; doch Van Thyen stierf, op den 7den December van dat zelfde jaar, te 's Gravenhage, aan de gevolgen eener, bij ongeluk op de jacht bekomen wonde, en werd aldaar in de Groote Kerk, bij zijne ouders, begraven, volgens de *Gedenkstukken van Timareten*, Dl. II, bl. 69.

Hij was gehuwd aan Anna de Schilder, dochter van Mr. Pieter de Schilder, Bewindhebber der O. I. Compagnie, en Vrouwe Elisabeth Cobbault, welke laatste een zusterskind was der echtgenoot van den Raadpensionaris Cats. De echt van Van Thyen was met kinderen gezegend, waarvan alsnog onderscheiden afstammelingen bestaan, en waarvan er zich twee, heden ten dage, onder het korps Nederlandsche Ingenieurs in dienst bevinden, te weten Jonkheer Johan Abraham Anne Christiaan van Rappard, die van moederszijde en Jonkheer Jan Frederick van Thyen Hannes, die van vaderszijde van den Ingenieur van Thyen afstammen.

B I J L A G E. (4)

Uittreksels uit de Predikatie van Do. Souterius,
betrekkelijk de Verrassing der Stad Wesel, in
den jare 1629.

(Bladz. 360.) »De Heere Otto de Gent ende Oijen, Heere van Dieden, hebbende acht doen nemen ende ondersoecken op de ghestaltenisse van seecker nieuw Bolwerck, dat tot Wesel nieu gemaect werde, ende dat seker gat dat noch open lagh, met stercke palisaden toegemaect was, heeft hetselve sijne Princelijcke Excellentie ende sijn Genade Graef Ernst van Nassau, Gouverneur van Vrieslandt ende Groeningen, gecommuni- ceert, mitsgaders sijn advijs hoe ende op wat manier hij meent, men de stadt daer deur soude mogen innemen ende vermeesteren, sijn Excel- lentie ende Ghenade 't selve gehoort ende daer op wel ghelet hebbende, vonden de saecke doenlijk te wesen, sulcx dat hem den last daarvan ghegeven ende toevertrout werde, ende onder decksel dat hij een seecker Convoij van den vijandt wilde waernemen ende slaen, heeft hij uijt de naeste Garnisoenen, ontrent twee duijsendt voetknechten, eensdeels vierroers ende anderdeels halve piecken, vergadert uit diversehe Com- paignien, ende voorts op sijn Excellentie schrijvens ende bevel gelicht, seven hondert ofte acht hondert rijteren, (hier is verschil in 't ghetal van 't voetvolck, Huijghens schrijft van seshien honderdt, eenige seg- gen van twee duijsendt, andere van vijf-en-twintich honderdt, doch daer aen, is so veel niet aen ghelegen, de rechte seeckerheijdt behoort de Heere Van Dieden best te weten) waarmede hij den 18 Augusti, in der nacht gekomen is voor Wesel, aen het voorschreven nieu Bolwerck, ende hebbende den 19 s' morphens ontrent drie uren soo stille als eenichsins doenlijk was, deur veertich ofte vijftich Boodtsgesellen, seeckere stercke kabel aen de Palisaden vast doen maecken, ende deselve alsoo met geweldt, aen stucken ende om verre doen trecken, sijn daer in de stadt gekomen, ende nae de poorte getrocken, daer de Ruijterije in ordre buijten ghereet stondt, de wacht aen de poorte hebben sij ver-

meestert ende meest doodt gheslagen, hebben voorts, de poorte met hamers oft instrumenten, daertoe mede gebracht, open gebroken, de valbruggen nedergelaeten, daer over ende deur, de Ruijterije terstondt in de stadt gereden zijn, rijdende ende rennende deur alle de straten van de stadt, ende waer hen eenighe openbaerden, schoten sij met haere Pistolen deselve doodt: hebben voorts de maret inghenomen ende beset, de wacht overal vermeestert ende meest doodtgheschoten oft gheslagen. Het logement van den Gouverneur Don Fransisco Losano werdt opgebroecken, ende soo hij noch te bedde lach, seijde men teghen hem, dat hij hem ghevangen gheven soude, hij wel verbaest sijnde, vraechde hen, aan wien? sij seijden, aen den Prince van Orangien, ende de Heeren Staeten Generael, die de stadt hadden doen innemen; bevolen hem, dat hij hem terstondt kleeden soude, ende brachten hem alsoo bij den Heere Van Dieden, die hem neffens sijn paerdt dede gaen, ende alsoo daer een deel Spaigniaerden bij den anderen waren vergadert bij eene andere poorte, ende eenige resistentie scheenen te willen doen, belaste de Heere Van Dieden den Gouverneur, hen-luijden te beveelen, dat sij haer wapenen terstondt soude neder leggen, ende soo hij dat niet doen en wilde, soude hij sijn volck dan terstondt ander bevel geven, wat sij doen souden. Desen hoveerdigen Spaigniaert (die niet ghewoon en was alsoo ghecommandeert te werden, maar te commanderen) heeft nochtans 't bevel van den Heere Van Dieden ghehoorsaemt, siende dat hij niet anders en mochte. Beval hen-luijden dat sij haeren wapenen souden afleggen op goedt quartier, ende sij-luijden siende haeren Gouverneur ghevangen ende datter gheen ander uijtkomste voor haer en was, oock hebben ghehoorsaemt, ende naer ghekomen. Daer sijn van de Spaensche, die hier ende daer hen te weere stelden, oock van de wachten, ende deghene die op de straten (sommighe gekleet, eenige int hembde andere half gekleet waren) in alles doot gebleven tusschen twee ende drie honderdt; (in dit getal is oock verschil van de Statische seven ofte acht, de burgeren hielden hen stillen binnen haere hujsen, tot dat alles uijtgericht was. Daer wert gheseydt dat eenighe Spangiaerden den Burgeren te hulpen riepen, dan gaven voor antwoorde, waer mede souden wij u helpen, dewijle ghij-lieden ons, onse wapenen hebt afghenomen? De Trompetters bliesen lustich het oude liedeken, *Wilhelmus van Nassouwen*, etc. De Heere Van Dieden heeft alles door sijn Cousijn Merode, aen sijn Excellentie laten weten, 1) ghelijck hij oock dede aen de Heeren Ghecommitteerde bin-

1) Zie den brief van Dieden aan den Prins hierachter bl. 405.

nen Arnhem, ende heeft terstondt geschreven aen de Commandeurs van Rees, ende Emmerick, om hem enige Compagnien toe te senden, om de stadt beter te versekeren. Ende stelde voort ordere, op alles dat in der haest doenlijk was, heeft oock de Burgeren geweer doen uijt-deelen, om haer-selven ende de stadt te helpen defenderen.

Het Garnisoen daer binnen liggende waren sesthien, (eenige seggen, veerthien Compagnien,) daer sijn uijtgetrocken ontrent duijsendt ghevangen soldaeten, daer de Gouverneur, en de Capiteijnen voor spraecken."

(Bladz. 362 de aanteekening.) »Dese inneminghe der stadt Wesel, is gheschiet, doe een rechte ghelegentheijt haer was presenterende vermits aen het oosteijnde der stadt een nieu Bolwerck wiert gemaect, waardoor de stadt ten deele open lag, en was maer gesloten met een staketsel, dat weijnich conde weeren. Oock hadde eenen Pieter Mulder tot verscheijden reijssen (hem veijnsend te swemmen) des stads grachten ter genoemder plaetse gepijlt, en alle gelegentheijt wel neerstig bespiet. Hij had oock een swaren ijseren hamer doen maeken, om daermede 't ghemelde staketsel te breken. Ende is na bestemden tijt ende plaetse, eijndelick op den 18 August 1629 des namiddaegs uit Wesel gegaen ontrent drij uren voor 't sluijten van de poorten. Een ure daerna, is hem (tot een ander poorte nijt) gevolgt sijn broeder Dirck Mulder ende Jan Rootleer, effen voor 't sluijten, mede tot een derde poorte, uijtgevolght, op dat alles onghemeret mochte toegaen, ende dat de laetste de eerste conde adverteren, of in de stadt oock eenich kuntschap of ontdeckinge van den Aanslag was, 't welek alles na wensch noch afliep ende quamen bij een, ter plaetse daer toe geordineert; vielen haren God met ernst te voet, biddende om kloekmoedigheijt, wijsheijt en kracht, verwachtende voort met goede patientie den Heere Otto van Gent, met sijn bijhebbende krijgsmacht. Nu aldus bij den anderen gekomen sijnde, heeft den gemelden Heere Otto, biljetkens doen trecken van sijn Capiteijnen, ende sijn volck verdeelt in vijf troupen, opdat elck weten souden wie d'eerste tocht, de tweede, ende so voorts, soude hebben, ende alle ding ordentlic mochte toegaen. Haren aenval op de stadt, gheschiede seer geluckelick op den Aug. des sondaeghs smorgens voor der sonne opgang, en in korten (God lof) maecten sij haer Meesters van de stercke stadt Wesel. Terwijlen nu de Heere Otto, met sijn volck, doende waren om de Corps de gardien in te nemen, alles doot slaende wat hem te weer stelde, om hem thegen te staen, zoo is Pieter Mulder (voor desen vermelt) met eenich gevolgh, in der haest gelopen, heeft den smit, sijn bekende vrient, opgheklopt; den smit

verbaest roepende, wie klopt daer? heeft gheantwoordt: »Pieter de Mulder, staet op, de stadt is Geus.» Den smit opdoende, sijn sij daer in huijs ghevallen, de grootste hamers met haer nemende, daer op eenighe van des smits knechten, haer in alderhaest zijn gevolght, ende hebben de Brijnsche poorte de sloten met gheweldt, afgheslagen, doch tot de valbrugge komende, daer haperdet, want sij en konden de kettingh niet in stucken slaen, maer ten laetsten quam daer opt onversiens een kogel van een stuek staende op het bollewerek, dat op deze poorte flancqueerde, ende schoot de ketten in stucken, O admirable Voorsienigheijt Gods! De brugge nedervallende, so entreerden der H. Staten Ruijterije (die daer gereet stonden voor de poorte). De Trompetters bliesen Tantara, de Ruijters veeghden de straten en trocken in Bataille na de Maret, met de Tap en Pied, met hare pistolen in hare handen gespannen.”

(Bladz 363 de aanteekening.) „Men segt, dat doe des Princken volek Wesel des morgens vroeck besprongen ende innamen, dat de Gouverneur Francisco Lozano noch op zijn bedde lagh. Tot welcke de onse seijden, geeft u gevangen, daerop hij met grote verbaestheijt weder vragde, uijt wiens name! De onse weder ter antwoord gaven, van wegghen den Prince van Orangien. Na welcke morgenspraecke sij hem dwongen de sleutelen van de poorten des stads over te geven. De Gouverneur Francisco wel siende, wat hem overkomen was, seijde, och! dat men mij op derselver stont doot gesmeten hadde! Iek hebbe den Coninck dese 35 jaren gedient: moet mij dit wedervaren! Iek wensche wel in de eerste charge gebleven te zijn! Men wil nu sterk seggen, dat hij om sijn qualie toesien tot Brussel soude onthooft sijn, met noch twee andere Heeren. De tijt sal de waerheijt aen den dag brengen. De Couranten van daghe desen 13 Meij, segt, dat uit Bergen op Zoom, geschreven wert, den 7 Meij, dat Gouverneur Lozano, noch gevangen sit, ende daghelix gheexamineert wert van twee Crijchsheeren, twee Capiteijnen, den Fiscael Generael, ende den Auditeur Generael.”

(Bladz. 362 de aanteekening.) „„Ons volck bestont wt ontrent 1600 man te voet, een deel met vijerroers ende de ander met halve pieken ende 8 comp. te peerde alles geleijdt door 3 Borghers van dese stadt, onder 't commandement van de Heere Van Dieden. In de stad waren 6 comp. Spaeng. ende 8 andere, van de welke d'eerste alleen hebben resistentie gedaen; daer zijn van de onse doot gebleven ontrent 10 ende van de Spang. ontrent 70, en 3 capit. ende meer ander gequetst.

De gevangenen zijn geweest ontrent 1042 sonder officiers, welke metten Gouver. zijn gesonden na Arnhem. Men heeft ons komende nae-bij de stad biljetkens doen trekken, om haer te bespringen. 'T geluck heeft gewilt, dat het eerste mij toegefallen is, het tweede aen den Drost van Breevoort, om mij te seconderen, 't derde op M. Biest, 't vierde op M. Marquette, 't vijfde op M. Lauwije, ele met 150 man; wij vielen aen op een nieu bolwerck, 't welck ontrent een quartier uijrs aenliep van wegghen een Palissade, dewelcke gebroken sijnde ben ic d'eerste daerdoor gepasseert, ende gevolgt zijnde van een ghedeelte van mijn volck, heb ic den vijandt vervolgt tot de poorte toe, d'welcke met ghe-welt is aengetast ende geopent door hamers, in de 2 Corps-de-guarde is alles doot geslagen. Ben daerna gemarcheert, recht nae de groote markt toe, alwaer mijn onderweg de rendezvous was gegeven. Ic hebbe drie rencontren gevonden, ende de principaelste onder de poorte van 't gevangen-huijs, dewelcke ontrent een half ure was duerende, alsoo ick maer 40 man bij mij en hadde. De andere waren gebleven, soo om de poorte te bewaren, als in andere straten om niet van achteren te worden overvallen ofte verrascht. Ondertusschen zijn de ruijteren in de stad gekomen, deur de voornoemde poorte, en hebben sich op de Marct bij ons gevoecht. De reste van 't voetvolck zijn rontom de Bolwercken getogen, om de andere poorten en Corte-guarden aen te tasten, van de welke sij wel geluckelick meester zijn geworden, ect. Uijt Wesel den 21 August 1629. V. onderdanigen dienaer onderteijckent J. Huijgens." "

(Bladz. 363 de aantekening.) „„Mijn heer. Den brengher deses, mijn Cousijn Merode, komt u Excell. rapporteren het goedt succes van 't innemen der stadt Wesel. De vijand heeft ter selver instantie verlaten twee Forten ofte Schansen sonder een scheut geschoten te hebben. Sij hebben haer oorloghschip in de gront geboort en hebbende eenige Ponten op den Rhijn, soo hebbe ic eene partije daervan die niet en dochten, doen verbranden. Alhier bevindt sich een menichte van gheschut ende 13, ofte 14 schuijten op wagens geset. Ick hebbe om te beter de stadt te versekeren aen de Commandeurs van Rees ende Emmerick ontboden, dat sij mij eenighe Compagnien voetvolck willen toesenden, en soo 't u Excell. goet vint, soude ick noch wel meer volckx begheeren, waarmede, etc. Mijn Heere uwe Excell. ootmoedighste ende gehoorsame Otto van Gent ende Oijen. Tot Wesel, den 19 Aug. 1629, met haest, des morgghens tusschen vier en de vijf uren." "

*Lijst van geschut en ammunitie,
gevonden binnen Wezel.*

(Bladz. 364.)

- „ 6 heele Kanons ofte Kartouwen.
 14 halve Kanons.
 9 Veldt-stucken ende Draecken.
 3 mortieren sonder af-snijden.
 16 ijsere stucken. Andere segghen 24 ijsere stucken.
 Een groote quantiteit Canonkoghels.
 Een groote quantiteit musquetkoghels.
 29 Groote Granaden.
 2 Tonnen ende een mande met handt Granaden.
 Eenighe Musquetten ende Piecken.
 Een groote solder met Lonten, onghebonden.
 Noch 23 tonnen met Lonten.
 7 Petarsen.
 6 Nieuwe Affuijten.
 20 Groote Granaden.
 5 Tonnen met ijsere Pinnen.
 5 Tonnen met hack-messen.
 houwelen,
 schoppen.
 550 Tonnen pulvers. Andere segghen: in de 't sestich duijsendt pondt
 pulver, aldaer gevonden te zijn.

Aanteekening. De Couranten doen vermaen van 2000 tonnen Bus-
 cruijdt, ijder wegende 200 pondt. Item, datter sijn gevonden 6000 mus-
 quetten, so roers als vijerroers. Item noch 4000 piecken met veel
 halve piecken daeronder. Item harnessen wel om 5000 mannen toe te
 rusten. Noch 200 metalen stucken, so groot als kleijne, daervan 45
 stucken op de marct stonden, om Graef Hendrick van den Berge toe-
 gesonden te worden, ende daarmede die van de Veluwe te beschadigen,
 oock heel Hollandt te doen beven, gelijk sij uijtgaven. Van dusdanige
 ende diergelicke wapenen te melden, zijn verscheijden advertissementen
 gekommen, doch alle onseecker, en de niet overeenkomende. Het see-
 kerste ende warachtigste hebben wij in ons Tractaet gevolght.”

(Bladz 364 de aanteekening.) „Noch staet hier bij te onthouden, dat
 alle de principaelste bagagie van Graef Hendrick van den Berge, item
 het ghereetste van de goederen van den Grave Van Monte Cuculi, ende
 der andere Colonellen, Ritmeesters ende Capiteijnen, alsmede het meeste
 deel van den roof, die de Keijzersche ende Crabbatten al-omme in de

oorloge van Hoogdujtsland gerooft, ende den goeden luijden afgedwongen hadden, bij dese soude becomen zijn, makende te samen een so grooten buijt, dat men se niet wel en kan waerden. Jae eenighe houdent daervoor, dat dese Victorie voor 't Landt, in dese conjuncture, soo groot is als de Vloote die de Generael Pieter Pietersz. Heijn (goeder ghedachten) in dese landen gebracht heeft."

(Bladz. 364.) „De couranten ende dagelijkse geruchten, hebben ons vertelt ende verhaelt, dat des Princen volck grooten buijt binnen Wesel van de Spangiaerden bekommen hebben, ende dat sij daer benevens oock kregen sekere kleijne Tonnekens met Rijcxdaelders ende Pistoletten, die geordineert waren, ende daer gelaten (so men segt) tot betalinge van haer Leger. Men wil seggen, datter gevonden zijn eenige wagens met geldt, die op hadden, 48 Tonnekens met Realen van achten, in ijder Tonneken 2000 stuex, noch 8 Tonnekens met Pistoletten. Men heeft dat Voetvolck gesien den roof uijtdeijlen, ende den Ruijters den Rijcxdaelders, met hoeden vol, malkanderen toemeten."

Zie bladz. 369.

B I J L A G E. (5)

Lijst van het Krijgsvolk, hetwelk in den jare 1629 in dienst is geweest van de Republiek den Vereenigde Nederlanden, getrokken uit Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, D. I, bl. 889.

	Ruijters.	Bidets.	Voetvolck.
„ Gelderlandt	200	81	2990
Hollandt	3295	2195	30705
Zeelandt	100	„	6900
Uijtrecht	550	405	2825
Vrieslandt	700	243	8340
Overijssel	500	81	1760
Stad en Land	400	162	3830
Drente	200	81	300

Te zamen 5545 Ruijters, 3248 Bidets, 57650 Voetvolck.

Hier en boven noch de 50 compagnien voetvolck, die over de Provincien waeren gherepartieert, ijder van 200 koppen, maecken het ghetal van 10000

Noch binnen Embden 500

Op de redouten tussen Gorcum en Dordrecht 250

Noch zijn in haeren dienst voor eenighe maenden gheweest:

De waertgelders voor 5 maenden 6000

't Regiment van Morgan voor 3 maenden 2030

Valckenburgh voor 3 maenden 3600

4 compagnien van Jarnsey voor 3 maenden 580

4 Schotsche ende 2 Fransche compagnien voor 3 maenden . 1600

Ferens voor 3 maenden 2073

Solek voor 3 maenden 2161

Roosekrans voor 3 maenden 1100

De troupes bij Aitzima gelicht 800

Vuijrr-oers van Soest ghekomen 500

Vuijrr-oers van de Heer van Vuers voor 2 maenden 200

Het volck van de West-Indische Compagnie voor 2 maenden . 1200

Matroosen van de Oost-Indische Compagnie 440

Haeghsche compagnie voor 3 maenden 200

't Volck van Vriesland ende Groeninge voor 3 maenden . . 3000

Borgers voor 2 maenden 5000

3 Amsterdamsche compagnien voor 2 maenden 600

40 compagnien versterckt van 150 tot 300 man voor 3 maenden 6000

21 Duijtsche compagnien voor 5 maenden 4200

16 Schotse compagnien voor 5 maenden 2000

Ruijteren van Ingenieurlant voor 3 maenden 100

Som. Ruijters 6015. Bidets 3248. Voetvolck 111584.

En alsoo 't samen Ruijteren en Voetvolck 120877.

Behalven de meenichte van schepen, schuijten, waegens, treckpaerden en andere. D'Officiers bij den treijn van d'Artillerije, Munitie van Oorloge; als: Edel-lieden van 't Geschut, Canoniers ordinaris en extraordinaris, Conducteurs, Bateria-meesters, Timmergasten, Smits, Rade-makers, Kuijpers, Haringkeurs, Schanskorfmaeckers, Contrerolleurs, Ingenieurs ordinaris en extraordinaris; Pioniers en Mineurs, en meer andere, bedroegen oock een groote meenichte."

